A ..... REFORMÁTUS EGYHÁZ
PAROCHIÁLIS KÖNYVTÁRA.

REFORMÁTUS EGYHÁZI KÖNYVTÁR

XXII. KÖTET

Kolozsvári ref. theol. fakultás
könyvtára.

REFORMÁTUS EGYHÁZI KÖNYVTÁR
SZERKESZTI:
DR. BUDAI GERGELY
XXII.

KATECHETIKA

IRTA
DR. IMRE LAJOS

ÁTNÉZTÉK
DR. BUDAI GERGELY DR. MAKKAI SÁNDOR

E KÖTET AZ ELŐFIZETŐK 1941—42. ÉVI
ILLETMÉNYE

A MAGYAR REFORMÁTUS EGYHÁZ KIADÁSA
1942.

KATECHETIKA

A REFORMÁTUS KERESZTYÉN VALLÁSOS NEVELÉS RENDSZERE

IRTA

DR. IMRE LAJOS

ÁTNÉZTÉK

DR. BUDAI GERGELY DR. MAKKAI SÁNDOR

BUDAPEST, 1942.

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

DR. RAVASZ LÁSZLÓ

DUNAMELLÉKI REFORMÁTUS PÜSPÖK ÚRNAK,
AZ EGYETEMES KONVENT LELKÉSZI ELNÖKÉNEK
HÁLÁS TANÍTVÁNYI SZERETETTEL ÉS TISZTELETTEL

Kolozsvári ref. theol. fakul
könyvtára.

ELŐSZÓ.

Ez a munka a vallásos nevelés és vallástanítás theologiai alapon felépített rendszerét akarja adni. Hozzá akar járulni ezzel egyrészt a katechetika kérdéseinek tudományos theologiai megvilágításához, de másrészt segítséget is szeretne nyujtani azoknak, akik a vallásos nevelés munkájával foglalkoznak. Kérem Istent, hogy lehessen ez a könyv szolgálatára Isten Igéje hirdetésének az Ő Anyaszentegyházában.

Mielőtt azonban útra bocsátanám, hálás köszönetet mondok Makkai Sándor és Budai Gergely theol. professzoroknak, akik szívesek voltak a bírálat munkáját végezni s segítettek tanácsaikkal abban, hogy a munka használhatóbb és kevésbbé hiányos legyen.

Isten gazdag áldását kérem ennek a könyvnek olvasóira.

Kolozsvár, 1942 május hó.

Imre Lajos.

BEVEZETÉS.

1. §. A Katechetika neve és tartalma.

Ez a szó: Katechetika, ami rövidített szó e helyett a görög kifejezés helyett: *κατηχητική τέχνη*, előfordul azokban a szavakban, amelyek, mint „katechézis", „katechuménus", „katechumenátus", majd „káté" vagy „katechizmus" ismerősek.[1] Mindegyiknek eredete egy már az Újszövetségben használt igéből és az ebből képzett névszóból származtatható: *κατηχέω*, *κατηχούμενος*. Az ige maga a profán görög nyelvben is használatos, mikor is eredeti jelentésében: „lehangzik" jelentéssel bír, de használatában már kettős átvitt értelmet nyert: egyrészt azt jelenti: tudósít, közöl, másrészt: tanít, utasítást ad, különösen olyan dolgokban, amelyek egy ismeretnek elemei.[2]

Az Újszövetségben ez a szó: *κατηχέω* származékaival együtt hétszer fordul elő, ezek közül kétszer az előbbi: „értesít, tudósít", ötször az utóbbi: „tanít" értelemben. Az előbbi az értelme a Csel. 21:21. és 24-ben, ahol mindkét helyen arról van szó, hogy Pálról az a „tudósítás érkezett" Jakabhoz és a többi apostolokhoz, hogy a zsidókat a Mózestől való elszakadásra tanítja,[3] s ezért azt ajánlják neki, hogy bizonyos intézkedést tegyen, amelyből megtudják mindenek, hogy amit felőle „értesültek", az alaptalan.[4] A szó ezen értelméből és használatából megállapíthatunk annyit, hogy mindenütt szóval való értesülést fejez

[1] *Achelis* E. Chr.: Lehrbuch der Prakt. Theol. III. Aufl. II. köt. 278 s köv. ll.

[2] *Baur* W. Griechisch-Deutsches Wörterbuch. Giessen 1928. *Kittel* Gh. Theologisches Wörterbuch zum N. T. Stuttgart. 1938. III. köt. 638. lap.

[3] *Κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ οτι ἀποστασίαν διδάσκεις ἀπό Μοϋσέως*

[4] *ὅτι ὧν κατήχηνται περὶ σοῦ οὐδέν ἐστιν*

ki.[5] A másik öt helyen már többet tudunk meg a szó jelentéséből. Legjellegzetesebb erre nézve a Luk. 1:4. ismeretes helye, ahol Lukács indokolja a Theophiloshoz írt evangélium keletkezését azzal, hogy Theophilos ebből megismerhesse azon dolgok bizonyosságát, „amelyekre taníttatott".[6] Az tehát, akinek Lukács az evangéliomot írta, már tudott valamit az evangéliom dolgai felől s ezen előzetes ismeret megerősítésére szolgált a Jézus életének, tanításának és cselekedeteinek olyan előadása, amelyet Lukács, saját bevallása szerint, sok utánjárással állított össze. A másik hely, ahol ez a szó előfordul, a Róm. 2:18, ahol Pál a törvényre támaszkodó és Istennel dicsekedő zsidóról mondja, hogy ez azt hiszi, ismeri Isten akaratát, mivelhogy „a törvényből megtaníttatott".[7] Hasonlóképen Pál használja ismét ezt a kifejezést, mikor másutt azt mondja, hogy inkább akar öt szót szólani a gyülekezetben értelemmel, hogy „egyebeket is tanítson",[8] mint tízezeret értelem nélkül. (I. Kor. 14:19). Még egy alkalommal találjuk Pálnál ezt a szót, mikor a Gal. 6:6-ban arra int, hogy aki az igére „taníttatik, közölje minden javát tanítójával".[9] Végül Apollósról olvassuk a Csel. 18:25-ben, hogy „meg volt tanítva az Úr útjára".[10] Tovább azt is mondja Apollósról, hogy „pontosan" [11] szólotta és tanította az Úrra tartozó dolgokat.

Mindezekből a helyekből a következőket láthatjuk. Először azt, hogy ez a kifejezés, szemben a „tanítás", „tan" másik kifejezésével a *didaxé*-val, egy nem kötött formájú tanítást jelent, amelyet különösen Pálnál a zsidó és pogány „tanítás" és „tanító" kifejezéssel szemben találunk.[12] Megállapíthatjuk tehát, hogy katechezis alatt először egy *nem kötött formájú tanítás* érthető az Újszövetségben, ami annyival inkább így van, mert rendszeres formájú és megszabott tartalmú tanítás-

[5] *Kittel:* i. m. 639. lap.

[6] *ἵνα ἐπιγνῷς περι ὧν κατηχήθης λόγων τήν ἀσφάλειαν.*

[7] *κατηχούμενος ἐκ τοῦ νόμου*

[8] *ἵνα καὶ ἄλλους κατηχήσω*

[9] *κοινωνείτω δὲ ὁ κατηχούμενος τὸ λόγον τῷ κατηχοῦντι πᾶσιν ἀγαθοῖς*

[10] *κατηχημένος τὴν ὁδὸν τοῦ κυρίου*

[11] *ἀκριβῶς*

[12] *Kittel:* i. m. 639—40. ll.

ról még ez időben az egyházban nem lehet beszélni.[13] Másodszor meg lehet állapítani, hogy a katechezis *szóbeli tanítást* jelent, amint az nyilvánvaló szinte minden fentebb idézett helyből, tehát a tanításnak azt a formáját, ahogyan az az Ige hirdetőjének személyes bizonyságtétele útján történt.[14] A harmadik, amit ezen szóhasználat mutat az, hogy a katechezis alatt *egy elemi és kezdő tanítás* értendő, amit már a későbbiek is bizonyítnak, amikor a katechumenus és katechumenátus az egyházba felvételüket kérő és keresztelésre jelentkező egyéneknek az evangélium tanításának ismeretébe való bevezetést jelentette.[15] Mindebből az látszik, hogy a katechezis alatt többet kell értenünk, mint egyszerűen egy bizonyos meghatározott tannak, ismeretanyagnak átadását, hanem érteni kell *bármely formában és bármely módon való hirdetését Isten Igéjének azok számára, akik ebbe az Igébe még nem nyertek bevezetést,* de akiket ezzel megismertetni kötelességünk.

Ha azt a gyakorlatot nézzük, ami az apostoli egyházban volt, az ezt a felfogást megerősíti. Az első egyházban rendszeres vallástanításról nem kapunk semmi értesítést, azoknak, akik az evangélium felől tudni akartak, az igehirdetés állott rendelkezésére, amelyben Krisztusról és az ő művéről részletes ismeretet és tudomást szerezhettek. Az egyházba belépni, vagyis a keresztséget felvenni szándékozókat olyan gondozásban részesítették, amely nemcsak bizonyos, a hit kérdéseire és annak, mint rendszernek tartalmára vonatkozó ismeretek átadásában állott, hanem az illetők szándékát, előéletét, a hit iránti érdeklődésük komolyságát is megvizsgálta, sőt őket állandóan felügyelet és irányítás alatt tartotta, tehát a rendszeres tanítás mellett komoly nevelői munkában is részesítette. Ezt a tevékenységet nevezték „katechezis"-nek s azokat, akik erre jelentkeztek, „kate-

[13] *Zahn:* Kommentar zum N. T. Leipzig 1920. III. köt. 58. lap. *Schlatter:* Das Ev. des Lucas. Stuttgart. 1931. 16. lap.

[14] Lásd *Kálvin* magyarázatát Luk. 1: 4-hez: „ut literis fideliter consignatum habens quod didiceras antehac viva voce securius acquiescat in recepta doctrina". Joh. Calvini: Commentarii in Nov. Test. A Tholuck. Berlin, 1834. („hogy írásba lévén foglalva az, amit azelőtt élőszóval tanultak, bátorságosan nyugodhassék meg mindenki az általánosan elfogadott tudományban").

[15] *Gräffe* J. Fr. Chr. Vollständiges Lehrbuch der allg. Katechetik. Gött. 1803. I. k. 25. lap.

chumenusok"-nak. Csak később történt itt változás éspedig két oldalon: egyiken úgy, hogy a tanítás tisztán az egyházi tanra szorítkozott, amint azt a későbbi iskolázás története mutatja, a másik oldalon úgy, hogy a keresztelési előkészítés puszta liturgikus formákat vett fel s egy szertartássá vált, amelyből minden tanítás és nevelés kihalt. A reformáció vette fel újra a vallástanítás eredeti formáját és építette be azt a nevelés egész munkájába, illetőleg tette a vallásos nevelést az egész nevelés középpontjába. Az újkori, modern theologia a Katechetikát mégis inkább a vallástanításnak és pedig gyakran csak az egyházi vallástanításnak sőt még megszűkítve, a konfirmációra való előkészítésnek elmélete gyanánt állította oda, mikor is szükségét látva a vallásos nevelés rendszere számára egy új név alkalmazásának, erre a „valláspedagógia" nevet használta. Ez a tény tulajdonképpen a vallásos nevelésnek az egyházzal és köznevelléssel való helyzetéből következett.

Mindezek alapján azt kell mondanunk, hogy úgy a bibliai, mint a történeti indokok arra kötelezenek, hogy *Katechetika alatt a vallásos nevelés elméletét értsük* s azt ne korlátozzuk csak a vallástanítás vagy éppen csak a konfirmációi előkészítés elméletére.[16] Annyival kevésbbé tehetjük ezt, mert a nevelés és tanítás elválaszthatatlan kapcsolatban van egymással s a vallásos nevelésről akkor is kénytelen lenne a Katechetika beszélni, hacsak a tanítást ismerné el a maga tárgyául. Sőt a vallástanítás, mint a nevelés tágabb munkájának egyik módja, beletartozik a Katechetikának, a vallásos nevelés elméletének rendszerébe. Ha azonban így áll a dolog, akkor a Katechetikának a vallásos nevelés egész területét fel kell ölelnie, tehát nem elégedhetik meg ennek a munkának csak az egyház vagy éppen csak az iskolai munka terén való szabályozásával, hanem ki kell terjeszkednie arra is, hogy a családi, iskolai, iskolán kívüli nevelésnek is, mint azonos elvi alapon álló tevékenységeknek, szintén szabályozza a törvényeit. Így lesz a Katechetika tárgya a vallásos nevelés egész körének és munkájának szabályozása.

[16] Így tesz *Pfennigsdorf* E. Prakt. Theologie. I. kötet 237. s köv. lapjain.

2. §. A Katechetika helye a gyakorlati theologiai disciplinák között.

a) A gyakorlati theologia a theologiai tudományoknak az egyház munkáját irányító, az egyházi munka elveit és módszerét előíró része, illetve vonatkozása. Mivel minden gyakorlati theologiai disciplina az egyház munkájának egy ágát vizsgálja s annak elveit és módszerét tárgyalja, először azt kell vizsgálnunk, milyen helyet foglal el a Katechetika tárgyát képező vallásos nevelés az egyház munkájának egységében.

Az egyház a maga földi alakjában a Krisztusban elválasztottak közössége, akiket Isten a maga Igéje és Szentlelke által az igaz hitben vezérel, megtart s akik Istennek rájuk vonatkozó elhívását az Ige hirdetése által meghallják s annak engedelmeskedni akarnak. Ebből következik, hogy az egyház alapja az Ige s az egyház munkája arra irányul, hogy az Igét szolgálja. Isten Igéjének szolgálata az egyház egyetlen hivatása, tiszte, feladata,[1] amelyből az egyház minden életnyilvánulása magyarázható s amely mindezeknek egyedül ad jogosultságot.

Az Ige szolgálatát az egyház több vonatkozásban végzi. Végzi a *kultuszban*, amelyben az egyház központi szolgálatát látjuk Isten Igéje körül. A kultuszban az egyház összegyűlt tagjai, a gyülekezet, tehát azok, akik Isten megszólítását meghallották s akik a hívők közösségében akarják Istennek hozzájuk szóló szavát hallani, figyelnek Isten Igéjére s felelnek erre, a Szentlélek által elpecsételt Igére, hittel az imádságban és énekben. Isten Igéjére csak hit útján lehet felelni, ezt a hitet pedig a Szentlélek ébreszti a gyülekezetben, maga a gyülekezet magától nem felelhet. Ez a felelet egy közösségben, egy hívő közösségben történik, mert Istent csak a hívők és választottak közösségében lehet hallgatni s neki csak itt, ebben a közösségben lehet felelni. A kultusz középpontja az *igehirdetés*, amely Istennek a gyülekezethez intézett szavát magyarázza, tolmácsolja, azok számára, akik annak hallgatására összegyűltek. A sajátos értelemben vett igehirdetés mellett az egyház hirdeti Isten Igé-

[1] *Barth* K. Der Dienst am Worte Gottes. Theol. Ex. 13. München 1934. 10. lap.

jét az egyes lelkeknek is, keresve azokkal együtt azt a feleletet, amit Isten éppen abban a helyzetben szól hozzájuk, hirdeti abban a gyülekezetben, amely a kultuszi alkalmakon kívül is közösséget alkot, a gyülekezet életének egyes kérdéseire nézve s hirdeti az egyháznak a világgal való viszonyában, az egyház életében felmerülő kérdésekre. Az a munka, amellyel az Ige az egyes lélek, a gyülekezet, az egyház életében előforduló kérdésekre, viszonyokra, feladatokra vonatkozólag hirdeti Isten szavát: a *pásztoráció* munkája. Ebben a munkában már nemcsak arra a gyülekezetre néz az egyház, amely Isten tiszteletére a kultuszban összegyűlt, hanem a gyülekezet azon tagjaira is, akik ide nem jönnek el, akik az Igétől elidegenedtek, s nemcsak a gyülekezeti igehirdetés módját használja, hanem egyeseknek a személyes bizonyságtétel, csoportoknak az Ige közös tanulmányozása, a gyülekezetben és egyetemes egyházban intézmények és mozgalmak felhasználásával, a szeretetközösség erősítésével és az egyház fegyelmének fenntartásával igyekszik az Ige hallgatását lehetővé tenni. Azután, Krisztus parancsa szerint, hirdeti az egyház Isten Igéjét azoknak is, akik még a keresztség sákramentumában nem kapták a kegyelem pecsétjét, tehát a pogányok, zsidók és mohamedánok között, amely munkája az egyháznak a *külmisszió* munkája. Végül az egyház a maga szervezett életében, Isten Igéje alapján és az abban rendelt parancsok szerint, fenntartja a maga belső rendjét és szabályozza más közösségekhez való viszonyát, gondoskodik róla, hogy befelé az Ige szolgálata zavar nélkül és Isten akarata szerint történjék, kifelé pedig biztosítani lehessen ezen szolgálat külső, a világ felé néző lehetőségeit. Ez a munka, amelynek célja tehát az igehirdetés munkájának elősegítése, biztosítása, folyik *az egyház kormányzásában és igazgatásában*. Az Ige hirdetésének parancsa az egyházat arra is kötelezi, hogy ezt az Igét a gyermekeknek és ifjúságnak is hirdesse, megtanítva őket Istennek reájuk vonatkozó akaratára és gyakorolva az annak való engedelmességben. Ez a munkája az egyháznak a *vallásos nevelés*. A vallásos nevelés munkája tehát *az egyház igehirdető munkájának egyik része*, amely szorosan kapcsolódik a gyülekezeti igehirdetés és pásztoráció munkájához.

Az egyház ezen munkaágait nem szabad úgy képzelnünk,

mint különálló és egymástól független feladatokat, hanem meg kell látni azt, hogy ezek *egy egységet* alkotnak, amelyet alapjában az tart össze és biztosít, hogy az egyház minden munkája az Ige szolgálatára irányul. Ebben az egységben a gyülekezeti kultusz a gyermekeket és ifjúságot is magában foglalja, akkor is, mikor ők a gyülekezet kultuszi alkalmain résztvesznek s akkor is, mikor gyermek- vagy ifjúsági istentiszteleten a saját kultuszi közösségükben vannak. Az igehirdetés a vallásos nevelés munkájára támaszkodik, mikor már a gyermekkorban megtanult és kapott tanításokra és indításokra épít az Ige magyarázatában, másrészt a gyermekekben és ifjúságban megerősíti azt a tudatot, hogy amely Ige nekik hirdettetett, ugyanaz a gyülekezethez is szól, ugyanazt mondja és mindenkihez ugyanazon igénnyel fordul. A pásztoráció munkája a gyermekek személyes gondozásával, azoknak a gyülekezet életébe való bevezetésével, a szülők és családok lelki erősítésével jelentős segítséget nyujt a nevelésnek, viszont attól a családokra való közvetett hatások, a személyes kérdések megismerése stb. útján nagy áldásokat kaphat. Az egyház kormányzása és igazgatása egyrészt szervesen beállítja a nevelés munkáját az egyház egész munkásságába, másrészt már a gyermekeknek az egyház rendjébe való belenevelésével a vallásos neveléstől az egyház jövendő vezetői számára, lényeges támogatást kap.

Az egyház igehirdető s az Ige szolgálatát végző munkájának *egységes szempontját és kitekintését a nevelés munkájának sohasem szabad elveszíteni*, mert ebből az egész munkában félszegség, azoknál pedig, akiket nevelünk, bizonytalanság következik be, s az egyházzal s így az Ige hallgatásának és a hitvallásnak közösségével való kapcsolatuk meglazul, az egyház s majd az Ige iránt közömbösség ver a lelkükben gyökeret. De magának a nevelőnek is félszeg és erőtelen lesz a magatartása és munkája, ha nem tartja folyton szem előtt, hogy az a munka, amit végez, az egész egyház munkája s annak közösségében folyik.

b) A Katechetika, mint a vallásos nevelés tudománya éppen ezért tudományosan is a *gyakorlati theologia rendszerében* helyezkedik el.

A theologia tárgya Isten kijelentése, amelyet ő önmagá-

ról az ő Igéjében szól az egyházban.[2] Mikor tehát a gyakorlati theologiáról s annak egyik disciplinájáról a Katechetikáról beszélünk, nem az egyházból indulunk ki, hanem abból a szolgálatból, amelyet a theologia az egyházban az Ige hirdetésével az Egyház Urának parancsából és vezetése alatt végez. Ha az egyházból, mint adottságból vagy mint emberi lehetőségből, annak ideális képéből, eszményéből, vagy ha az egyénből, mint vallásos emberből, annak vallásos világnézetéből vagy egy általa alkotott értékrendszerből indulnánk ki, a theologia megszűnne theologia, vagyis Isten kijelentéséről szóló tudomány lenni, s Isten kijelentése helyébe emberi vélekedéseket helyezne. A theologia tárgya Isten Igéje. Foglalkozik ezzel az Igével a Szentírás alapján először úgy, hogy azt kérdezi: *mi* Isten Igéje, ez a problémája az exegetikai, *bibliai* tudományoknak; azután keresi azt, hogyan lehet Isten Igéjének *tartalmát* az emberi gondolkozás rendszerében összefoglalni mint az egyház hitrendszerének minden emberi tudománnyal szembenálló és az Ige alapján álló foglalatát, ez a *szisztematika* theologia munkája; harmadszor kérdezi: *hogyan hirdettetett* az egyházban ez az Ige az egyház elmult századaiban, erről a történeti theologia, vagy *egyháztörténet* beszél, végül foglalkozik azzal a kérdéssel, *hogyan kell hirdetni* Isten Igéjét ma, mi az egyház feladata az Igo szolgálatában, ez az, amit *gyakorlati theologiának* nevezünk.[3]

A gyakorlati theologia tehát az Ige szolgálatáról beszél, vagy azt is mondhatjuk, hogy az Ige hirdetéséről, annak módjáról és arról a rendről, amit az Ige hirdetésének biztosítására az egyháznak fenn kell tartania. Mikor igehirdetésről beszélünk, nemcsak az Igének a gyülekezeti istentisztelet alkalmával történő hirdetését értjük ezalatt, hanem értjük az egyház minden olyan munkáját, amellyel Istennek a Jézus Krisztusban megjelent váltságáról szóban, írásban, tettben bizonyságot tesz,

[2] *Barth* K. Offenbarung, Kirche, Theologie. Theol. Ex. 9. München 1931. 36. 49. ll. — *Tavaszy* S. Ref. Keresztyén Dogmatika. Kolozsvár 1932. 2. lap.

[3] *Allwohn* A. Die Stellung der Prakt. Theol. im Sysem der Wissenschaften. Giessen 1931. *Fendt* L. Die Stellung der Prakt. Theol. im System der theol. Wissenschaften. Gött. 1932. *Goltz* E. Frh. v. d. Die praktische Theologie. Halle 1929.

vagyis, mikor az egyház a maga Krisztusban való hitét megvallja. Az egyház tehát az Ige hirdetését végzi, az Ige körül szolgál, s ezt a munkáját különböző módokon teljesíti.

Az Ige szolgálatát végzi az egyház a liturgiában vagy kultuszban, s e szolgálat módját a *Liturgika*, mint a gyakorlati theologia egyik disciplinája szabályozza. A kultuszi igehirdetés különböző módjaival s annak kérdéseivel foglalkozik a *Homiletika;* Isten Igéjének az egyes ember, valamint a gyülekezet és anyaszentegyház életében felmerülő kérdésekre adott feleletével, a *Poimenika;* az Igének a gyermekek és ifjúság számára való hirdetése kérdéseivel a *Katechetika;* azzal a munkával, amellyel Isten Igéjét a meg nem keresztelt egyének között hirdetjük, a *Külmisszió* vagy Halieutika; az egyház életének külső rendjével, mint az Ige szolgálatát biztosító intézkedések kérdésével az *Egyházjog* foglalkozik; végül az *Ekkléziasztika* azt a kérdést tárgyalja, hogy az egyház jelen életében, a ma fennálló kérdések és helyzetek között milyen lehetőségek és milyen akadályok állanak az egyház előtt az Ige szolgálatában, és hogyan kell azt az egyház időszerű exisztenciájában végezni. Így az egész gyakorlati theologia s annak minden diszciplinája azzal az alapkérdéssel áll szemben, hogy, mint *Barth* találóan mondja: az igehirdetés és az egész egyházi szolgálat milyen alakjával kell Isten Igéjének úgy szolgálni, hogy az Igét ez és ez az ember mint Isten szavát hallhassa meg?

Az Ige szolgálatának s így az egyház munkájának már előbb felmutatott, valamint a theologiai tudomány most vázolt egységéből következik, hogy a theologiában nem lehetnek olyan szaktudósok, akik a maguk tárgyával a többitől függetlenül és elzárkózva foglalkoznak, mint ahogyan az, aki Isten Igéjét az egyházban hirdeti, a lelkipásztor sem hanyagolhatja el a munka egyik oldalát vagy ágát a másik mellett. A theologia *egység*, ahhoz, hogy valaki komolyan foglalkozzék gyakorlati theologiával, nélkülözhetetlen, hogy az exegézis, a szisztematika, az egyháztörténet tudományában is meglegyenek a szükséges ismeretei, mint ahogy mindezek a tudományágak tovább vezetnek a gyakorlati theologiához. Ezért volt igaza — bizonyos értelemben — *Schleiermachernek*, mikor a gyakorlati theologiát a

„theologiai tanulmány koronájának" nevezte.[4] A vallásos nevelés elméletéhez, sőt magának a nevelésnek a munkájához is, nélkülözhetetlen a theologia minden ágában való folytonos tanulmányozás.

Régebben felmerült az a kérdés, hogy milyen viszonyban van a Katechetika az általános pedagógiával s különösen a lélektannal. Sokszor úgy tekintették ezeket, mint a Katechetika segédtudományait. Maga ez a kérdés részben a vallásos nevelés és köznevelés közötti viszony kérdésére megy vissza s ezért ott intézendő el, részben a módszeri részben nyer megtárgyalást. Már most megállapíthatjuk, hogy a Katechetikának, a maga tárgyának és módszerének feldolgozására, semmiféle segédtudományra nincs ilyen értelemben szüksége, mint ahogyan őt sem lehet bármely más tudományág segédtudományának tekinteni, hanem a tudományok nagy összefüggésénél fogva, amelylyel minden tudomány kapcsolatban van egymással, a Katechetika is résztvesz ebben a kapcsolatban.

3. §. A vallásos nevelés lényege.

a) Most azt kell megvizsgálnunk, *mit kell értenünk vallásos nevelés* alatt. E kérdésre adandó feleletnél először a *Bibliához* kell fordulnunk, hogy megismerjük, mit mond erről a kérdésről maga Isten Igéje? Kétségtelen, hogy mikor Krisztus a Máté 28: 18—20. versekben azt a parancsot adja a tanítványainak, hogy „tegyenek tanítványokká minden népeket, megkeresztelvén őket az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevére, tanítván őket, hogy megtartsák mindazokat", amit ő parancsolt nekik, mikor e parancsnál ezt megelőzőleg annak a kijelentéséből indul ki, hogy „neki adatott minden hatalom meny-

[4] *Schleiermacher* Fr. Die prakt. Theologie nach dem Grundsätzen der Ev. Kirche. Fr. Schl-s Sämtliche Werke. I. Abt. XIII. Band. Berlin 1850. („Die Prakt. Theologie ist die Krone des theol. Studiums, weil sie alles andere voraussetzt und deswegen zugleich für das Studium das letzte ist, weil sie die unmittelbare Ausübung vorbereitet" (26. lap). („A gyak. theologia a theol. tanulmány koronája, mert a többieket mind előfeltételezi s ezért a legutolsó is, mert ez készít elő a közvetlen gyakorlatra".)

nyen és földön", és mikor egy ígéretet csatol hozzá arról, hogy „ő velünk lesz minden napon mind e világ végezetéig": — akkor azok sorában, akiket tanítványokká kellett tenni, nemcsak a felnőttek, hanem minden lélek, tehát a gyermekek és ifjúság is bennefoglaltatik. Világossá teszi ezt az a történet, amely arról szól, hogyan fogadja magához Jézus a gyermekeket [1] s ebben világos utalást kell látnunk arra, hogy a gyermekeket is, tehát már gyermekkorban az övéit részesíteni akarja a kegyelemben s biztosítani a felől, hogy azok, mint *Kálvin* mondja: „renovari Dei Spiritu pro aetatis modulo, donec per gradus suo tempore, quae in illis occulta est, virtus augescat et palam refulgeat".[2]

Már az *Ószövetségben* találunk utalásokat és utasításokat arra, hogy a gyermekeket és ifjúságot nevelni kell. A papoknak kötelessége, hogy megtisztítsák és megszenteljék magukat, hogy taníthassák Izráel fiait az Úr által adott rendelésekre.[3] De még határozottabban szól éppen a felnövekvő nemzedék vezetéséről akkor, mikor egyenesen meghagyja, hogy a zsidók azt, amit láttak, „ismertessék meg fiaikkal és fiaik fiaival", hogy Isten Igéjében „gyakorolják fiaikat".[4] A szülők és a papok tehát Isten parancsa értelmében kötelezve vannak arra, hogy az új nemzedéket vezessék és tanítsák Isten törvényében és abban, amit Isten a nép életében hozzája való kegyelméből megmutatott. Ennek a tanításnak korainak, alaposnak és komolynak kell lennie, és a szerint kell folynia, ami a gyermek „útjának módja", hogy a tanítás állandóvá válhasson az életében.[5] Ez a mód a fegyelem és a szigorú intés, mert aki ezt a gyermekétől megvonja, az nem szereti azt.[6] A gyermek ezen nevelése nemcsak Isten törvényének tanítására terjed ki, hanem e törvényből folyó életre, magatartásra, életfolytatásra, s

[1] Máté 19: 13—15. Márk 10: 13—16. Luk. 18: 15—17.

[2] *Calvin:* Commentarius in Nov. Test. (Tholuck) Berlin. 1834. II. köt. 161. lap („megújíttassanak az Isten Lelke által életkoruk módja szerint, míg fokozatosan, a maga idejében az erény, ami most bennük még rejtőzik, növekedjék és nyilván kiragyogjon").

[3] III. Móz. 10: 11. V. Móz. 33: 10. I. Sám. 12: 23.

[4] V. Móz. 4: 9, 6: 7.

[5] Péld. 22: 6.

[6] Péld. 13: 24. 23: 14.

a gyermek az igazi bölcseséget így szerezheti meg.[7] Az ifjú a maga útját csak Isten beszédei megtartása által őrizheti meg,[8] azért az a bölcs gyermek, aki atyja intésének enged,[9] ehhez ragaszkodik, megőrzi azt, mert ez az ő élete.[10] Az ifjúságot keményen és szigorúan kell nevelni, mert „jó a férfiúnak, ha igát visel ifjúságában".[11] Látjuk ebből, hogy Isten már az Ószövetségben megparancsolta az ő népének, hogy mind a papok, mind a szülők a gyermekeket Isten törvényében és az azáltal követelt életfolytatásban tanítás és fegyelmezés, valamint saját életük példája által vezessék és gyakorolják.

Az *Újszövetségben* is több helyen látunk ilyen parancsokat. A klasszikus és leggyakrabban idézett hely az, amit már említettünk: Jézus parancsa a gyermekek őhozzája való engedéséről. Ebben az igében három, kérdésünkre döntő momentum van: az egyik az, hogy a gyermekeket Jézushoz akarták vinni, hogy kezeit rájuk vetvén, imádkozzék értük, ami a szülőknek és tanítóknak arra a kötelességére mutat, hogy a gyermekeket Krisztusnak kell felajánlani, az ő közbenjárását és érdemének azokra való kiterjesztését kell kérniök, hogy nem maguknak kell vállalniok a gyermekek Isten elé állítását, hanem az egyetlen Közbenjáróra: Krisztusra kell azt bízniok; másodszor, hogy Krisztus nemcsak helyesli és megengedi ezt, hanem elítéli azt a törekvést, amely a gyermekek hozzája való vitelét akadályozza, s a gyermekeket úgy tekinti, mint akik számára Isten országa éppen úgy nyitva van az ő kegyelme által, mint másoknak; harmadszor, hogy „kezeit reájuk veti", vagyis megáldja őket és imádkozik értük, amint erre irányuló kérés abban az időben a szülőkhöz, tanítókhoz intézve szokásos volt, vagy amint a Márk 10:16 még hozzáteszi: „ölébe vevé azokat", ami ezenkívül még a Krisztus lehajló szeretetének bizonysága, amint *Kálvin* mondja: „in ulnas receptos non modo complecti-

[7] Péld. 13:1.

[8] Zsolt. 119:9.

[9] Péld. 13:1.

[10] Péld. 4:13. Lásd még a 4:20—27-ben „a fül, elme, szív, száj, szem és láb" tevékenységének a bölcseség beszédei szerint való igazítását.

[11] Jer. Sir. 3:27.

tur, sed manuum impositione benedicit, unde colligimus, ad hanc quoque aetatem extendi eius gratiam".[12]

Ezenkívül határozott utasítást is tartalmaz az Újszövetség a gyermekek és ifjúság nevelésére vonatkozólag elsősorban a „keresztyén házirend" néven ismert helyeken,[13] ahol a szülőket s különösen az atyákat figyelmezteti erre a feladatra. E figyelmeztetés először is óv a gyermekek „ingerlésétől" vagy „bosszantásától", tehát egy olyan magatartástól, amely a gyermekben haragot, elkeseredést, ingerültséget, dacot ébreszthetne, mert az emberi harag vagy ingerültség éppen akadálya annak, hogy Isten kegyelmét a lélek elfogadhassa. Pozitíve a szülőknek elrendeli, hogy a gyermekeket „neveljék az Úr intése és tanítása szerint", amely kifejezésben a „nevelés" elsősorban testi gondozást s ezzel együtt a lélek gondozását is jelenti, feltáplálást egy állapotból egy másik magasabb állapotba, amely nevelésnek irányítója az Úr tanítása és intése, az első alatt inkább a fegyelmezés, az utóbbi alatt inkább a bátorítás, figyelmeztetés, tanulság értendő. Ezen, a szülőknek adott parancsok mellett a nevelés kérdését megvilágítja az Újszövetségben még két ige. Az egyik Titushoz szól, amely szerint Titusnak az a feladata, hogy „az ifjakat intse, hogy legyenek mértékletesek"; ez az „intés" már nem a tanítás bizonyos formáját, hanem szóbeli, bátorító, rábeszélő és a kegyelemre hivatkozó figyelmeztetést jelent, a mértékletesség pedig az egész élet megfontoltságát.[14] A másik a keresztyén házirendben a gyermekekhez szóló intés, ahol azokat szófogadásra, valamint a szülők tiszteletére, mint az Úr előtt kedves dologra hívja fel, a „szófogadás" itt tulajdonképpen a szavára való engedelmes figyelést, tehát nemcsak egyes parancsoknak való, hanem állandó, a lélek odaadását magában foglaló engedelmességet jelent.[15] Végül meg kell említeni az I. János 2: 12—14-et. Ezek a helyek azért fontosak, mert bár nem intéseket vagy utasításokat tartalmaznak, megmutat-

[12] *Calvin:* Commentarius. II. köt. 161. lap („azokat, akiket az ölébe vett, nemcsak megöleli, hanem kezei reájok vetésével meg is áldja őket, amiből látjuk, hogy erre az életkorra is kiterjeszti kegyelmét").

[13] Eféz. 6: 1—4. Kol. 3: 20—21.

[14] Tit. 2: 6.

[15] Efez. 6: 1. Kol. 3: 21.

ják azt az alapot, amelyen a nevelés munkája, vagyis a gyermekek élete Isten Igéje szerint áll. Ez az alap a bűnbocsánat, a gonosz meggyőzése és az erő. A bűnbocsánat, amely a gyermekeket és ifjúságot úgy állítja Isten elé, mint akikre a bűn már nem lehet halálos, az erő, amely éppen az ifjúságot jellemzi, s amely igazi erő Krisztustól nyerhető és a győzelem, amelyről mult időben beszél felőlük „qui adhuc sunt in actu ipso bellandi: sed nostra conditio longe alia est — mondja erről *Kálvin* — quam eorum, qui sub hominum vexillis militant, ... nos iam sumus victores quia nobis caput nostrum Christus totum semel mundum vicit".[16]

A Bibliából nyert ezen gondolatokban tehát a vallásos nevelés felől a következőket láthatjuk: Először, hogy a nevelés munkájának alapja Isten parancsa, amelyben Istennek a gyermekek iránti, Krisztusban kijelentett kegyelme nyilvánul; a nevelés feladata az, hogy mi, szülők és tanítók a gyermekeket is ifjúságot megismertessük Istennek kegyelmes akaratával az egyház közösségében, éspedig mind a tanítás, mind a személyes gondozás, fegyelmezés által.

Ezek a vallásos nevelés lényegét a következőkben világítják meg: Isten a maga Igéjét a gyermekeknek és ifjúságnak is akarja hirdettetni. Ez az Ige úgy szól a gyermekhez, *mint bűnöshöz, de mint kegyelemben részesülthöz.* A gyermek éppen úgy Isten képére teremtetett, mint ahogyan minden ember, de a bűneset következtében éppen úgy elvesztette a képességét arra, hogy Istent megismerhesse. A vallásos nevelés tehát sohasem indulhat ki a gyermek „ártatlanságából", sőt azt vallja, hogy az is csak a Krisztus váltsága által újulhat meg és lehet kedvessé Isten előtt. A gyermeket tehát csak úgy tekintheti, mint teremtményt, de elesett teremtményt, akinek a Krisztusban megjelent kegyelemre van szüksége". „Az úgynevezett „teremtési rend" tehát soha nem lehet alapja a ker. nevelői munkának s éppenoly kevéssé egy ker. nevelés elméletének".[17] Ugyanekkor a gyermek *„justus et peccator simul"* vagyis egyben bű-

[16] *Calvin:* Commentarius. VII. köt. 292. lap („akik most a háborúskodás korszakában vannak; de a mi helyzetünk egészen más, mint azoké, akik emberi harci jelvények alatt katonáskodnak... mert mi már győztünk, mivel a mi Fejünk a Krisztus diadalmat vett egyszer az egész világ felett").

nös, de megkegyelmezett bűnös. Ez a kegyelem a Krisztus váltsága által jut a gyermekhez, tehát *a vallásos nevelés lehetetlen az elégtétel és váltság gondolata nélkül*, vagyis a nélkül, hogy ne tudnánk Krisztus bűnbocsátó kegyelméről (I. Ján. 2: 12). Ez a cselekedet nem az ember, hanem Isten tette, tehát az ember képtelen Istennel való megbékélésre, amire a gyermeknek szüksége van, hanem csak Isten tudja azt elvégezni, mint ahogyan elvégezte Krisztusban. Erről a megbékélésről két dolgot mond Isten Igéje. Először azt, hogy ennek következtében *Isten Szentlelke által megújítja az embert*, s ez a megújítás történik az Ige hirdetése által, amely igehirdetés hitet ébreszt a lélekben, ez a hit megtérésre: az ó ember megöldöklésére és az új ember megelevenedésére vezet, vagyis arra az engedelmességre, amelyben az „Úr intése és tanítása" a gyermekben nem ellenkezéssel fogadott, haragot szülő törvény, hanem a kegyelemről szóló örvendetes üzenet lesz, Isten akarata valóban „aranylánc",[18] a lélek öröme és ékessége. Ennek az igehirdető munkának azonban küzdenie kell állandóan a bűnnel, amely a lélekben lakik, s amely ezt a munkát gátolja engedetlenséggel, bűnös kívánságokkal, mértéktelenséggel. A másik, amit erről az Ige mond az az ígéret, hogy *Istennek ez a munkája végső győzelmet fog aratni a lélekben*, mert Isten azt akarja, hogy az új életben teljesen kiábrázolódjék az emberben Krisztus. Ez a nevelés eschatologiai vonása. A vallásos nevelés tehát az egyháznak az a munkája, amellyel Isten Igéjét éppen a gyermeknek és ifjúságnak ebben az életformában hirdeti.

b) A vallásos nevelés, mint az Ige hirdetése azonban rendelkezik olyan *előfeltételekkel*,[19] amelyek annak alapjára, menetére és sorsára nézve döntő jelentőségűek. A nevelés tehát nem autonóm, azaz nem maga tűzi ki feladatát, nem saját maga határozza meg menetét és sorsát, hanem Isten Igéjén alapulva bizonyos előfeltételekre támaszkodik, azon kívül is, hogy Isten parancsát bírja az egyház a felől, hogy ezt a munkát neki végeznie kell.

Az első előfeltétel, amely minden vallásos nevelést meg-

[18] Péld. 1: 9.

[19] *Merz* Georg. Die Voraussetzungen der ev. Erziehungsarbeit. Zw d. Z. VIII. 475. köv.

Kolozsvári ref. theol. fakultás
könyvtára

határoz: *a keresztség.*[20] A keresztség annak a jegye, hogy az egyházba bevétetik, hogy Krisztus beoltva Isten fiai közé számíttassék a gyermek, azért ez a megtisztulás jele és bizonyítéka, a Krisztusban való új élet záloga és annak pecsétje, hogy Krisztussal úgy egyesültünk, hogy minden javainak részeseivé lettünk.[21] Az, hogy Jézus magához ölelte a gyermekeket és azt parancsolta, hogy hozzája vigyük, bizonyítja, hogy ezzel megerősíti az ígéretet a gyermekek részére, amit a szülőknek is adott.[22] A keresztség tehát olyan előfeltétele a nevelésnek, amely által a nevelő bizonyos lehet a felől, hogy a gyermeket Isten a Krisztusban magáénak tartja s azt a hit és bűnbánat által a maga megismerésére elvezeti. A nevelés szilárd alapját képezi az a tény, hogy olyan valakit nevelek, aki nem saját maga erejéből akar valaki lenni, hanem akiről Isten örök dekrétoma ebben a jegyben már megnyilváníttatott s ezt semmi róla el nem törölheti. Amint *Thurneysen* kiemeli,[23] az a tény, hogy a keresztség a gyermek akarata, hozzájárulása és beleszólása nélkül megy végbe rajta, mutatja Istennek minden emberi elhatározás nélkül, sőt ellenére hozott döntését. Ha keresztség nem lenne, a nevelés alaptalan vállalkozás volna, amelyet a nevelő a maga akaratából kezd olyan egyénen, akiről nem tudja, elfogadja-e azt az Igét, amely neki hirdettetik.

A másik előfeltétel, amelyen a nevelés nyugszik: a *kiválasztás.* Ezt a keresztség teszi előttünk világossá, ezért kell erről a keresztség után beszélni. A gyermekről, aki előttünk áll, nemcsak azt tudjuk, hogy Isten tulajdona most, hogy felőle Isten a keresztségben, mint a maga gyermekéről tett nyilatkozatot, hanem azt is, hogy Isten elhívó kegyelme meg is akarja már itt e földön találni s elhívásáról bizonyossá akarja tenni. Ez a nevelésre nézve azt jelenti, hogy a nevelés nemcsak Istennek egyszer hozott döntésére, hanem az ő állandó munkájára is támaszkodik, hogy minden elhatározás, amely Isten törvénye iránt a gyermekben a nevelés folyamán felébred, nem emberi

[20] *Pfennigsdorf E.* Wie lehren wir Evangelium? 246. lap.
[21] *Kálvin J.* A keresztyén vallás rendszere. IV. 15: 1—6.
[22] U. o. IV. 15: 9.
[23] *Thurneysen* E. Das Wort Gottes und die Kirche. 146. lap.
[17] *Frör* Kurt: Was ist evangelische Erziehung? München, 1933. 13. lap.

indítékból ébredt fel benne, hanem Isten munkájából, aki Szentlelke által az üdvözülőkben dolgozik,[24] vagyis biztosítékunk van arra nézve, hogy Isten a gyermeket meg akarja magával ismertetni. Míg tehát a nevelés munkája a keresztség nélkül alaptalan magánvállalkozás lenne, a kiválasztás nélkül kilátástalannak kellene azt tartanunk s a nevelő folytonosan kétségben lehetne a felől, hogy munkájának lesz-e eredménye? A kiválasztás másodszor veszi ki a gyermek sorsát a nevelő kezéből s teszi azt le a megváltó és kegyelmes Isten kezébe, másodszor adja a nevelőnek azt a biztosítékot, hogy munkája sikere felől maga Isten kezeskedik, hogy az minden látszat ellenére és minden sikertelenség mellett is Isten kezében van, mert a siker felől maga Isten döntött, mikor a gyermek felől kiválasztó végzését tudtul adta.

Végül a harmadik előfeltétel, amelyen a nevelés nyugszik, az a tény, hogy a Szentírásban, mint láttuk, de azután is az egyház hitvallásában, találunk olyan *utasításokat*, amelyek az egyház kötelességévé teszik a gyermekek számára Isten Igéjének hirdetését. Ezeket az utasításokat az egyház Isten Igéjéből vette s mint az Ige szolgálatának közössége ismerte el és tett azokról hitvallásaiban bizonyságot. Ezek az utasítások mind megegyeznek abban, hogy az egyház kötelességévé teszik a kiskorúak tanítását és nevelését, hogy azok Isten törvénye, a hitvallás, az Úr imádsága, a sákramentumok felől szerzett ismeretek és életük ebben való gyakorlása által az Ige szerint neveltessenek.[25] A szülőknek is, mint az egyház tagjainak ez irányú kötelességei hangoztatva vannak a hitvallásokban.[26] A *Heidelbergi Káté* mint az Isten tisztelete egyik módját említi az iskolák fenntartását, ami azt jelenti, hogy az egyház arra alkalmas egyének által köteles az Ige igaz tudományát mindenkinek hirdetni mindenek épülésére.[27] Ezek az utasítások kezeskednek róla, hogy Isten nemcsak kiválasztó kegyelmében akarja részesíteni a gyermeket, nemcsak zálogot ad erről a keresztség-

[24] *Pfennigsdorf* E. Praktische Theologie. I. köt. 248. lap.
[25] II. Helvét Hitvallás XXV. 1.
[26] U. o. XIX. 5.
[27] Heid. Káté 103. kérdés. L. ehhez: *Ursinus:* The Summe of Christian Catechism. London. 1611. 994. lap.

ben, hanem gondoskodni kívánt arról is, hogy a gyermek ezt a híradást az egyház munkája által megismerhesse. Egyúttal ezek biztosítják a nevelőt, hogy munkája az egyház közösségében folyik s hogy ennek végzésében nem egyedül áll önmagára utalva, hanem mint az egyház megbízottja, annak lelki támogatásában részesül.

4. §. A vallásos nevelés viszonya az egyházhoz és gyülekezethez.

a) A vallástanítás és vallásos nevelés *eredetileg* az egyház vezetése és irányítása alatt, az egyház által történt. Ezt látjuk nemcsak az őskeresztyén egyházban, de az egész középkoron át. Megkönnyítette ezt a dolgot az, hogy az iskola maga is az egyház kezében volt s az egyháznak a családra és az egész emberi életre irányuló hatása vita tárgyát nem képezte. A reformáció után a reformáció egyházai, az iskolák felállításával s abban a vallásos nevelésre irányuló intézkedésekkel, mint azokat a különböző országokban és egyházakban létrejött egyházszervezeti és iskolaszervezési rendelkezések bizonyítják, ezt a munkát az egyház sajátos munkájának tekintették és végezték is. Az a folyamat, amellyel a vallásos nevelés bizonyos pontokon az egyháztól elszakadt, két okra vezethető vissza.

Az egyik ok a *világi iskola és a világi közoktatás fellépése volt*, amely határozottan és szervezett formában a racionalizmus idejében kezdődött. Az államnak a népoktatás és közoktatás feletti joga érvényesítésével, mivel az állam által fenntartott iskolák a nevelés egészére vonatkozó igényt akarták szolgálni, a vallásos nevelés munkáját is végezték. A racionalizmus, abból a gondolatból kiindulva, hogy a természetes vallás mindenkinek közkincse és mindenki által elsajátítható, míg a kijelentett vallás az egyház hatáskörébe esik, a nevelésben egy nem-konfesszionális, általános vallásos nevelés és tanítás gondolatát hozta be, amint az *Rousseau*tól kezdve az egész felvilágosodás pedagógiáján végigvonul s mint örökség, az egyháztól különálló és csak az iskola munkáját képező vallásos nevelésben és vallástanításban érvényesült. Ennek a nevelésnek különböző

formáit és rendszereit látjuk az egyes országokban és mindegyik megegyezik abban, hogy részben vagy teljesen függetleníteni akarja a vallásos nevelést az egyháztól. E gondolatból folyó azon felfogást, amely a vallástanításnak az iskolában elfoglalt helyzetére vonatkozik, majd a köznevelésnek a vallásos neveléshez való viszonya tárgyalásánál fogjuk vizsgálni.

A másik ok egy elvi ok volt, amely főleg *a pedagógiai és theologiai felfogásban* érvényesült. A modern theologia és különösen a gyakorlati theologia a vallásos nevelésre és vallástanításra nézve azt az elvet vallotta, hogy annak elméletét a pedagógia és lélektan tudományához kell alkalmazni. *Niebergall* egyenesen kifejti, hogy a gyakorlati theologia csak akkor tudja hivatását betölteni, ha átveszi a pedagógia elveit és ahhoz alkalmazkodik,[1] bár ő maga a vallásos nevelésnek az egyháztól való függetlenítését nem helyeselte. Mégis ez a gondolat utat nyitott egy ilyen felfogásnak. *Herbart*[2] úgy nézi a dolgot, hogy az egyházi, vagyis konfesszionális vallástanítás feltételezi előbb az általános vallástanítást, amely szintén keresztyén szellemű és a bibliai történetből indul ki. A Katechetika elmélete helyett így áll be egy másik, a vallásos nevelés rendszerét fejtegető tudomány: a „valláspedagógia", amely szigorúan pedagógiai alapokon a vallástanítás és vallásos nevelés elméletét a theologiától függetlenül képzeli el és alkotja meg. *Kabisch*[3] hangsúlyozza ugyan a vallásos nevelésnek az egyházzal való kapcsolatát, de ez a kapcsolat nála csak külsőleges, és ő maga azt hangoztatja, hogy az egyházi vallástanítás mellett ott kell állania egy, az egyháztól független vallástanításnak, mert az előbbi nem lehet eléggé „kindertümlich". *Baumgarten*, ennek az iránynak egyik legkiválóbb képviselője, különbséget tesz a Katechetika, mint az egyházi nevelés és tanítás tudománya és a később így nevezett valláspedagógia között.[4] És a vallásos nevelés és vallástanítás előmozdítására alakult Szövetség elvi megálla-

[1] *Niebergall* Fr. Bedeutung der Religionspsychologie für die Praxis. Sonderabdruck aus d. Ztschr. Theol. u. Kirche. 1909.

[2] *Herbart* J. Fr. Umriss paed. Vorlesungen. Leipz. Reclam. 144. lap.

[3] *Kabisch* R. Wie lehren wir Religion? V. Aufl. Gött. 1920. 83., 85. ll.

[4] *Baumgarten* O. Neue Bahnen. Der Unterricht in der christl. Religion. Tüb. 1903. 3. lap

pításai között helyet foglal az is, hogy tiltakozik a vallástanítás minden egyházi vezetése, felügyelete és ellenőrzése s az egyház minden jogi beavatkozása ellen.[5] Maga *Niebergall*, bár egy „interkonfesszionális és überkonfesszionális" vallástanítást tarthatatlannak vél, mégis különbséget lát az egyházi és az iskolai vallástanítás között,[6] vagy amint a fent említett Szövetség kijelenti: elutasítja a neutrális vallástanítást, mint pedagógiailag értéktelent és bensőleg lehetetlent, ugyanekkor egy dogmatikailag megkötött „konfesszionális" vallástanítást is jogosulatlannak tart.[7]

Mindezek tehát gyakorlatilag is és elvileg is a vallásos nevelésnek az egyháztól való elszakadását és függetlenítését készítették elő illetőleg vitték keresztül.

b) Ehhez képest a vallásos nevelésnek és vallástanításnak az egyházzal való *helyzete* a következő három típus szerint alakult:

Az egyik típust azok a rendszerek mutatják fel, ahol a vallásos nevelés munkáját *teljesen az egyház végzi*, maga a világi iskola ezzel a kérdéssel, különösen a vallástanítás kérdésével egyáltalában nem törődik. Az egyház maga a saját elvei alapján és a saját szerveivel, iskolán kívüli eljárások és szervezetek útján végzi a vallástanítás és nevelés munkáját, de ebbe az iskola sem bele nem szól, sem semmi segítséget neki nem nyujt, legfeljebb csak akadályozza olyan helyeken, ahol az iskola vezetősége vallásellenes vagy egyházellenes irányzatú. A modern állam azon felfogása, amely az ifjúságot és a gyermekeket mind jobban az állam hatása alá akarja vonni, s ezzel együtt függetleníteni akarja az egyház hatásától, akár politikai, akár világnézeti, akár más okokból vagy ezen okok miatt együttesen történjék az, a vallásos nevelést mindinkább csak az egyház köreibe szorítja, sőt esetleg még ott is gátolja.

A másik típus az, ahol *a világi iskola* függetlenül az egyháztól, de *maga is akar végezni* vallásos nevelést, akár olyan

[5] Bund für Religionsunterricht und rel. Erziehung. Leitsätze. *Niebergall*: Reform des RU-s. Langensalza. 1921. Anhang. 146. lap.

[6] *Niebergall* Fr. Lehre vom RU. Langensalza. 1922. 37. 9. 11. *U. a.* Die neuen Wege kirchlicher Arbeit. Göttingen. 1928. 50. lap.

[7] U. o. 146. lap.

formában, hogy azt egy általános, minden egyház hitvallásától különböző felfogással végzi, akár úgy, hogy a saját munkáját az egyházéval karöltve, annak megbecsülésével folytatja. Ez attól függ, hogy az állam az egyház munkáját értékesnek tartja-e a maga céljai szolgálatára, vagy pedig ellenkezőleg úgy véli, hogy az egyház felfogása a hivatalos állami felfogásra nézve kedvezőtlen, vagy pedig sikerül neki az egyházat a hivatalos állami felfogás hordozójává és terjesztőjévé tenni. Mind a három eset egyezik abban, hogy van egy vallásos nevelés az iskolában, amely azonban nem sajátosan egyházi, nem konfesszionális. Ezt a rendszert látjuk az angol-amerikai szellemű országokban, ahol a vallásos nevelést az állam a maga iskoláiban bibliai-keresztyén, de nem felekezeti konfesszionális, bár alapjában protestáns szellemben végezteti; látjuk viszont olyan országokban is, ahol egy államvallás vagy állami vallásos felfogás hirdetése történik az iskolában éppen azért, hogy más hitvallású egyházaknak ne legyen befolyásuk az iskolai nevelésre.

A harmadik típus az, amikor az iskola az egyház vezetése alatt van, mint *felekezeti hitvallásos iskola*, amelynek szelleme azon egyház hitvallásának alapján áll. Ennél a típusnál a vallásos nevelés teljesen az egyház kezében van, az irányítja, saját szervei által végezteti és ellenőrizteti. Ez a rendszer áll fenn olyan egyházakban és államokban, ahol a felekezeti iskoláztatás van részben vagy egészen szokásban, és ahol az állam a világi iskolában is alkalmat nyujt az egyházaknak arra, hogy a saját gyermekeiket a saját hitükben tanítsák.

c) Mivel így azt látjuk, hogy a vallásos nevelés és egyház viszonya nagyon különböző képet mutat, szükséges megvizsgálni, milyennek kell lennie ennek a viszonynak. Ez a kérdés elsősorban attól függ, *miben látjuk a valiásos nevelés lényegét és minek tartjuk az egyházat?*

A *vallásos nevelést* az orthodoxia álláspontján, mikor az bizonyos egyházi hittételek és tan átadása és parancsok megtanítása volt, szükségképpen az egyház kizárólagos munkájának kellett tartani. Mindazok a felfogások, amelyek azt minden további nélkül, az egyház kebelébe utalták és amelyek a kijelentett vallás tanítását mint az iskola körébe nem tartozót elutasították, ezen az álláspontón voltak. A herbarti iskola és vele

együtt az újhumanizmus pedagógiai iránya a vallásos nevelést a kedélyi nevelés körébe tartozónak tartotta s a vallást mint tantárgyat a kedélynevelő tárgyak egyikének a történelem mellett. Ekkor már azonban nemcsak az egyházi, hanem az egész köznevelésnek lényeges részévé válik, olyanná, amit ápolni és folytatni az iskolának is kötelessége s ennélfogva a sajátosan egyházi, tehát a hitvallásos nevelés mellett szükség van arra, hogy az iskola a vallásos életre, mint a sokoldalú és egyenletes érdeklődés egyik tárgyára neveljen.[8] A modern theologia a vallásos nevelés lényegét abban látta, hogy az vallásos világnézetre vezet, s a vallásos nevelésnek a keresztyén világnézet megalapozása és kifejtése a feladata, azon módokon, ahogyan a nevelés dolgozik, vagyis a gyermek értékelésének vezetésével.[9] Természetes, hogy ez a felfogás, mikor a vallásos nevelést a nevelés általános célkitűzésébe, mint annak egyik esetét állítja be s mikor azt vallja, hogy a lélektani út az egyetlen, amivel ezt a célt meg lehet közelíteni, akkor egyúttal megerőtleníti az egyháznak a vallásos nevelésre való befolyását s ha közvetlenül nem is, közvetve az egyház teréről az iskola terére viszi át. Kikerülhetetlen tehát mind a racionálista, mind az idealisztikus alapon álló vallásos nevelésnél az egyház befolyásának csökkenése vagy egyenesen megszűnése. Ebből a felfogásból természetesen következett, hogy az egyház befolyását a vallásos nevelésre és vallástanításra csökkenteni kell, hogy azt módszerében és folytatásában olyanoknak adni át, akik megfelelő pedagógiai felkészültséggel tudják végezni.

A másik kérdés, amitől a vallásos nevelésnek az egyházzal való viszonya függ, az: mit tartunk az *egyházról magáról?*

Amíg a racionalizmus az egyházat egy közhasznú intézménynek tekinti, amelynek fennállása érdeke a közösségnek, mert az a közösségi élethez szükséges erkölcsi nevelést a vallás szankcióival látja el, az embereket emberszeretetre és munkára tanítja, addig a modern theologia liberális és idealisztikus felfogása szerint az egyház a vallásos élet ápolására létesült közös-

[8] *Herbart* J. Fr. Allgemeine Paedagogik. Lpz. Reclam. 76—78. lapok.

[9] *Niebergall* Fr. Die Hauptprobleme des Religionsunterrichtes. *Linde* E. Zur Problematik des RU-s. *Niebergall:* Religionswissenschaft und dialektische Theologie és az egész vitát a Monatsblätter f. d. ev. RU. 1930. 1—6. füzeteiben.

ség s így egyike azoknak a szociális formáknak, amelyekben az emberek élnek. A vallás pedig beletartozik abba a kultúrkincsbe, amelyet a nevelés során a gyermeknek át kell adni, mert az egyház történetében fejeződik ki különösen, valamint a vallások történetében, az a vallásos értékrendszer, amit el kell sajátítania. Az egyház nem állíthatja, hogy a vallásos érték csak benne nyilvánul meg, sőt a vallásos értékrendszert és így a vallást, mint tanítási tárgyat külön kell választani a konfessziótól és egyháztól úgyhogy az specifikus kultúrértékké váljék. Az egyház így tulajdonképpen egy, a vallásos érték művelésére alakult közösség, de nem állítható, hogy vallásos életet csak az egyházban lehet élni. A vallás éppen olyan kultúrérték, mint a művészet, irodalom, jog, tudomány, csak más jellegű, mert benne főleg az élményszerűség uralkodik és sajátos értékrendszere van. Az egyháznak ilyen felfogása mellett természetes, hogy nem annyira az egyház, mint inkább a gyülekezet, tehát a helyi vallásos közösség volt az, amely a nevelés alapját képezte, aminthogy *Niebergall* felfogásában mindenütt inkább a gyülekezet áll az egyház előtt. E felfogásból szükségképpen következik a vallásos nevelésnek az egyháztól való függetlenítése. Ha most még hozzávesszük azt a felfogást, amely az egyház jelentőségét és súlyát, akár radikális, materiálista, akár ideálista, akár nacionálista szempontból minél kisebbre akarja szorítani, akkor látjuk, hogy itt nincs más út, mint különbséget tenni egy egyházi és egy nem egyházi vallásos nevelés között, amely utóbbit végzi az iskola, az állam vagy a társadalom, ha ugyan erre egyáltalában szükség van.

d) Mindezeket a felfogásokat *el kell utasítanunk*, mint a reformátori felfogással és Isten Igéjével ellenkezőket.

A *vallásos nevelést* nem azonosíthatjuk semmiféle világnézeti vagy értékrendszerre való vezetéssel, sem bizonyos erkölcsi utasításokkal, sem kultúrértékek megalapozásával a gyermekben, hanem, mint láttuk, a vallásos nevelés az a munka, amely által Isten Igéjét a gyermekek és ifjúság számára hirdetnünk kell. A vallásos nevelés több, és egészen más, mint bizonyos vallásos gyakorlatokra való rászoktatás, bizonyos vallásos érzelmek felébresztésére való törekvés, a vallástanítás más, mint egy vallásos világnézet átadása és egy értékrendszernek

vallásos szankciókkal való ellátása, a vallásos nevelés tárgya Isten kijelentése, amely nem vonható az emberi megismerés mértéke alá.[10] Isten kijelentése szól, ahol szólani akar és amikor szólani akar, nem függ a mi világnézetünktől, szabályainktól, pedagógiai mesterkedéseinktől, hanem ahol meg akarja ragadni a lelket, ott megragadja minden ilyen próbálkozás nélkül is. Isten Igéje nem vallásos emberek tapasztalatainak rendszere, nem történeti események értelmezése vagy értékelése, hanem minden emberinek és minden történetinek megítélése, bizonyság Istennek Krisztusban megjelent és a gyermekhez is szóló kegyelmes akaratáról, bizonyságtétel a felől, hogy Isten gyermekei vagyunk. Megítéli a kultúrát, az emberi életet, a világnézetet, érzelmeinket és értelmünket, s kimondja felettük Isten ítéletét: „ha újjá nem születtek, semmiképpen nem mehettek be Isten országába".

Istennek ez az Igéje pedig az *egyházban* hirdettetik a felnőttnek éppúgy, mint a gyermeknek és ifjúságnak. Az egyház kultúrközösség, nem a vallásos élet ápolására létesült társaság, mint egy zeneegylet vagy tudományos kör, hanem Isten választott gyermekeinek közössége, akiket Isten az egyházban akar az ő kegyelméről biztosítani s e kegyelemben való életben segíteni. Éppen azért itt sem a racionálizmus, sem az idealizmus egyházfogalma nem egyeztethető össze az Igével.[11] Az egyház az Ige hallgatására és arról, élettel, szóval, cselekedettel való bizonyságtételre összehívott, Isten által választott lelkek közössége. Isten Igéje az egyházban szól és csak az egyház közösségében szól, s ott csak Isten Igéjének szabad szólnia.

A *vallásos nevelés* tehát *az egyházban történik.* Ez az egyház nemcsak egy külsőleg látható szervezet, hanem egy lelki közösség is, amelyben akkor is benne van az ember, mikor a szervezett közösségtől távol van, mikor nem a templomban vagy az iskolában hallgatja Isten beszédét. Mig tehát egyfelől meg kell állapítanunk azt, hogy a vallásos nevelés az egyházra van bízva, mint az Ige hirdetése, másfelől azt is valljuk, hogy az egyháznak ezt az igehirdető, nevelő munkát végeznie kell

[10] *Thurneysen E.* Das Wort Gottes u. die Kirche. München, 1927. 40. lap.

[11] U. o. 148—150. lapok. *Makkai* S. Tudománnyal és fegyverrel. Bp. 173. lap.

nemcsak úgy, hogy maga közvetlenül tanítja a saját tagjait, hanem úgy is, hogy gondoskodik erről mindenki számára. Az a nevelés, amellyel a családban Isten félelmében nevelik a gyermeket, szintén az egyház munkája, mert a szülőket az egyház tartja az Ige hirdetése és fegyelme alatt, az olyan iskolában is, amelyre az egyháznak semmi határozott befolyása nincs, szintén az egyház által hirdetett Ige hangzik, amikor Isten Igéje ítélete alatt tanítanak, az állami életben, a társadalomban az egyháznak kötelessége tagjai útján arra hatni, hogy ott Isten törvénye szerint éljenek az emberek és egy földrajzilag az egyháztól nagyon távol került, egyedülélő családban is, a gyermekek Isten Igéje szerint való nevelése tulajdonképpen abban a közösségben történik, amely az egyháznak, tehát Isten gyermekeinek közössége. Igy az egyháznak a vallásos neveléssel való kapcsolata a legszorosabb. Még akkor is, ha ez szervezetileg nem mindenütt vihető keresztül, az egyház akkor is köteles arra törekedni, hogy az Ige szolgálatát minden vonalon végezze.

Ezt a munkát az egyház a maga *helyi alakjában: a gyülekezetben* végzi. Itt látja meg a gyermek az egyház valóságát, abban a munkában, amit az egyház végez, azokban, akik ezt folytatják, abban a körben, hol együtt van a kegyelem izenetét vele együtt hallgató testvérekkel, s ahol együtt engedelmeskedik Isten akaratának. A vallásos nevelés tehát az egyház számára nemcsak olyan *jog*, amihez neki minden világi hatalommal szemben ragaszkodnia kell, hanem olyan *kötelesség* is, amelyet reá éppen egyház-volta ró s amelynek meg kell felelnie, mert köteles mindeneknek szolgálni azzal az evangéliummal, amely neki alapja.

5. §. Vallásos nevelés, keresztyén nevelés, világi nevelés.

a) Hogy azt a viszonyt megállapítsuk, amelyben a vallásos nevelés a köznevelléssel, vagyis a nevelés azon munkájával áll, amely az iskolában, akár állami, világi, akár egyházi, felekezeti iskola legyen az, folyik, ennek a három dolognak egymással való kapcsolatát kell tisztáznunk, vagyis először azt kérdeznünk, mi volt és jelenleg *mi* a közfelfogás szerint *a vallásos*

nevelésnek s ezzel együtt *a vallástanításnak a helye a nevelés általános munkájában.*

Egészen a legújabb időkig, a XIX. század közepéig nem képezte vita tárgyát, hogy a vallásos nevelés a köznevelésnek olyan alkotórésze, amelyet attól nem lehet elválasztani. Sem a reformáció idejében, sem azután, senki sem kételkedett abban, hogy a nevelés egészéhez elválaszthatatlanul hozzátartozik a a gyermekek vallásos életének irányítása s hogy ez elszakíthatatlan része annak a feladatnak, amit a nevelés az iskolában, családban vagy bárhol másutt hordoz. Mi volt ennek a felfogásnak alapja? Az a meggyőződés, hogy a vallás beletartozik azoknak a kultúrértékeknek sorába, vagy annak az értékrendszernek egységébe, amelynek a gyermek számára való átadása a nevelésnek, így az iskolának is feladata. Ez a gondolkozás ma is gyakori. A vallás olyan megnyilvánulása az emberi szellemnek, mint a jog, művészet, tudomány,[1] s ezért a nevelés és tanítás anyagából ki nem hagyható. A vallás a legfontosabb ilyen kultúrjavakhoz tartozik[2] s ezért az államnak erre is gondja kell, hogy legyen. A vallásnak, mint kultúrértéknek pótolhatatlan helye van az iskolában.[3] Ezt nemcsak a theologusok, hanem a pedagógusok is így állapították és még ma is sokan így állapítják meg,[4] a theologus pedig természetesnek találta, hogy a vallás és a kultúra, Isten akarata és a kultúra között ellentét nem lehetséges.[5] A vallásos nevelésnek a köznevelléssel való ezen békés együttműködését, vagy helyesebben az előbbinek az utóbbi körébe való zavartalan bekapcsolódását már a XIX. század közepétől kezdve bizonyos olyan körülmények és felfogások zavarták meg, amelyek végre is teljesen kétségessé tették ennek a kettőnek viszonyát. Két szempont volt, amelyből ez a viszony kérdésessé vált, az egyik egy szervezeti, a másik egy módszeri szempont.

[1] *Krieck* E. Philosophie der Erziehung. Jena, 1922. 2. lap.

[2] *Kabisch* R. Wie lehren wir Religion? V. Aufl. Gött. 1920 88. lap.

[3] *Linde* E. Zur Problematik des RU-s. Monatsbl. f. d. ev. RU. XXIII. évf. 1—5. sz.

[4] *Messer* A. Philosophische Grundlegung der Pädagogik. Breslau, 1924. 11. lap.

[5] *Niebergall* Fr. Religionswissenschaft u. dialekt. Theologie. Monatsbl. 1930. 6. füzet.

b) A *szervezeti kérdés*, amely magának a vallásos nevelésnek lényegét s annak egyik legfontosabb megnyilvánulását érintette az: *van-e helye a vallástanításnak az iskolában?* Ez a kérdés több oldalról vetődött fel. Felvetette a XIX. század közepén megerősödött materialista, társadalmilag pedig szociáldemokrata felfogás, amely az egyháznak az iskolára irányuló befolyását igyekezett ezzel csökkenteni, vagy éppen kizárni, s elő akarta készíteni mindenütt, amint az már több államban megtörtént, az egyház és állam szétválasztását s az állami vezetés teljes érvényesítését az iskolára. Részben ilyen irányú, részben más szellemű törekvéseknek következménye gyanánt, ez több helyen meg is történt, úgyhogy pl. Franciaországban, Nagybritanniában, az Északamerikai Egyesült Államokban az állami iskolákban már nem volt egyházi szellemű vallásos nevelés, bár az utóbbi két országban maga az állami nevelés szelleme meg kívánta őrizni a maga keresztyén jellegét, vagy, némely helyen a szülőkre volt bízva, hogy kívánják-e gyermekeiket vallástanításban részesíteni.[6] A nélkül, hogy a kérdés körül felmerült és széleskörű vitát[7] ismertetni itt szükséges volna, megállapíthatjuk, hogy ebben a kérdésben a köznevelés és vallásos nevelés között ellentét merült fel, különösen ez utóbbinak egyházi vonatkozásaiban, amely ellentét az egyháznak a nevelésre való befolyását csökkenteni, s a vallásos nevelés jelentőségét megtörni igyekezett. Egészen sajátos felfogást mutat ebben a kérdésben a nacionálista gondolkozás, amely az egyház befolyását a vallásos nevelésre illetőleg annak az iskolában való helyét csak akkor és ott látja biztosítottnak és kedvezőnek, ha és amikor a vallás „népileg" alakul, ahol az egyházi és népi élet egymást kölcsönösen áthatják és az egyház magát a nép tagjának ismeri s a nép egészének a maga módján szolgál.[8] A népi egység erősödésével a belső ellentétek, így a felekezeteké is,

[6] *Clemen* C: Quellenbuch zur prakt. Theologie. II. Teil. Giessen, 1910. 56. 78—80. lap.

[7] Áttekintést nyujt erről *Kabisch* i. m. 89—92. lapokon. *Penzig* R. Harmonie zwischen Religions- und Moralunterricht. Berlin, 1912. *Memoires* sur l'education morale présentés à deuxième congres international d'education morale. La Haye. 1912. *Rein* W. Stimmen zur Reform des RU-s.

[8] *Krieck* E. Nationalpolitische Erziehung. Lpz. 1937. 150. lap.

elvesztik erejüket és kártékonyságukat, s mint poláris feszültségek kapcsolódnak az egységbe.[9] Ennek a felfogásnak következtében csak olyan vallásos nevelésnek és vallástanításnak van helye az államban, amelynek alapja a népi egység szolgálata s így olyan egyháznak, amely ebbe felolvad; minden más szellemű vallástanítás és nevelés vagy csak az egyház kebelében marad, vagy egyenesen meg kell semmisüljön.[10]

Milyen érvek alapján követelték és követelik a vallásos nevelésnek és vallástanításnak az iskolából és köznevelésből való kiküszöbölését? A legfőbb és leggyakoribb érvek a következők: Az egyik az, hogy *a vallástanítás eszménye különbözik a nevelés eszményétől* és így az iskola munkáját gátolja, a nevelés egységét megbontja. A vallástanítás dogmatikus, bizonyos tételek elhívését követeli, amely tételek az ésszel fel nem foghatók, sőt azzal ellenkeznek, így nem egyeztethetők össze az iskola azon munkájával, amely éppen a gyermekek önálló gondolkozását van hivatva fejleszteni. Nagy szerepet játszik az ellenvetésekben az a gondolat is, hogy az iskolai vallástanítás, amikor az egyházak képviselőinek alkalmat nyujt az iskola életébe való beavatkozásra, *hozzájárul az egyház gyermekekre gyakorolt befolyásának növeléséhez* s így saját maga gyöngíti saját hatását a gyermekekre, és saját nevelési szelleme egységét bontja meg. Az egyházi vallástanítók a *gyermekeket megosztják*, egyik egyház híveit a másik ellen indítják fel, s az iskola munkáját ebben is akadályozzák. Különösen a római egyház befolyásától való félelem volt ennél az érvnél uralkodó. Hivatkoztak arra, hogy *a vallástanítás egész módszere clavult*, ami az iskola munkájára szintén káros, különösen mivel a vallástanítók nem rendelkeznek azzal a pedagógiai és didaktikai felkészültséggel, amely szükséges a tanításhoz. Az az ellenvetés, amely az egyház által végzett vallástanítás szellemének az állami felfogással való ellentétét hozta fel okul, s amely közvetve szintén a nevelés és a gyermekek egységének megbontását panaszolja, a nacionálizmus egészen új kifogásai között is szerepet játszik. Ezek mellett voltak olyan felfogások, amelyek

[9] U. o. 149. lap.

[10] *Thrändorf:* Kirche und RU. in der Staatsschule. Monatsbl. f. d. ev. RU. 1923. 1. sz.

egyik oldalon, egyházellenes körökben, éppen azért szólottak az iskolából való kiküszöbölés ellen, mert attól féltek, hogy egy iskolailag és államilag nem ellenőrzött vallásos nevelés és tanítás *az egyházak befolyását* sokkal jobban erősítené, mintha az az iskolában folyik,[11] míg másik oldalon, éppen egyházi körökben azért voltak mellette a kiküszöbölésnek, vagy legalább is nem ellenezték azt olyan hevesen, mert éppen a fenti eset bekövetkezésében reménykedtek. Mindkét vélemény hivatkozott *olyan országok példájára*, ahol az iskolai vallástanítás nélkül is, az egyház sokkal alaposabban, hosszasabban és nagyobb erővel foglalkozott a gyermekekkel a maga sajátos nevelői módjain.

A kérdés megoldására irányuló törekvések között az egyik legtekintélyesebb felfogás az idealisztikus-humanisztikus felfogás volt, amelyet a modern theologia képviselői hangoztattak, és ez az volt, hogy *az iskolai vallástanítást meg kell különböztetni az egyházitól.* Ezt ez irány egyik képviselője: *Kabisch*, így fejezi ki: az állami vallástanítás legyen mindig „kulturgemäss", az egyházi lehet „kulturfremd",[12] abból a gondolatból indulva ki, hogy a vallásos nevelés és vallástanítás alapjában véve a kultúrkincsnek egy nélkülözhetetlen része, amelyre az iskolának szüksége van. Ezt az iskolai vallástanítást minden egyházi felügyelet alól mentesíteni kell, történjék a pedagógia legújabb módszerei szerint s végezze a tanító. Támogatta ezt a gondolatot az a, már az előbbiekben említett, felfogás is, hogy a „valláspedagógia" theologiai jellegét ez az irány kétségbevonta, vagy legalább is háttérbe szorította s a vallástanítás elméletét tisztán történeti és lélektani alapon akarta megalkotni. Ugyancsak a vallás kultúrkincsvoltának gondolatából indul ki a nacionálizmus, amikor a vallástanítást és nevelést az állami élet körébe és vezetése alá akarja he-

[11] *Tews* J. Schulkämpfe der Gegenwart. Lpz. 1911. szerint a vallástanítás kiküszöbölése „eine reine Kapitulation vor der äusseren Macht der Kirche. Es liegt in diesem Ausfluchtmittel so paradox, das auch klingt eine Unterschätzung der Religion und eine Überschätzung der Kirche", 24. lap, („tulajdonképen meghódolás az egyház külső hatalma előtt. Bármily ellentmondóan hangzik is, de ebben a menekülési módban a vallás lebecsülése és az egyház túlértékelése rejlik").

[12] *Kabisch:* i. m. 89. lap.

lyezni. A vallásról azt vallja, hogy az, mint a jog, nyelv, tudomány, gazdaság, nevelés, iskola, mind a népi életegész kifejezése s szükséges a világkép megalkotásához. Mint a nemzeti szociálizmus egyik képviselője, *Krieck* mondja: „A népi állam feladata a nevelés a nép egészére nézve, ő képviseli a népakaratot és népjellemet, ő maga a manifesztációja a faji-népi értékeknek s ezzel a népi tekintély hordozója a kultúrával, képzéssel és iskolával szemben.“ [13] Nagyjában ugyanide vezet a *Gogarten*től, tehát eredetileg a reformátori theologiából kiindult Magdalena v. *Tiling* gondolatmenete, aki az egész nevelést a teremtési rendek gondolatára alapítja, amiből önként következik a faj és nép mint a teremtésben adott önálló érték vezető szerepe a nevelésben s a vallásos nevelésnek is ehhez való alkalmazása.[14]

Mindezek a felfogások abból a feltevésből indulnak ki, hogy a vallás, mint a kultúra értékrendszerének egyik tagja, az iskolából nem küszöbölhető ki, viszont ugyanezzel a gondolattal együtt jár, hogy a vallástanításnak és nevelésnek ehhez, a kultúrát szolgáló munkához alkalmazkodnia kell. Az alapkérdés tehát itt az, *milyen viszonyban van a kultúra a* vallás*sal* és lehet-e a vallás alapját a kultúrában keresni?

c) A másik kérdés, amely a vallásos nevelés és köznevelés viszonyát érintette, egy *módszeri* kérdés volt: a *vallás tanítha*tóságának kérdése. Tanítható-e a vallás egyáltalában? Mert ha nem, akkor természetesen nincs helye az iskolában sem és természetesen áll egészen sajátos, más viszonyban a köznevelléssel. Ha viszont beletartozik abba a kultúrkincsbe, amelyet az iskola feladata a gyermeknek átadni, akkor szükséges, hogy olyan tananyagot képezzen, amely az iskolai munkában felhasználható. A kérdés tulajdonképen vallásfilozófiai alapra megy vissza és a vallás lényegét kutatja, vagy legalább is az arról való felfogáson épül fel. A nélkül, hogy magának a vitának részletes ismertetésébe bocsáthozhatnánk,[15] csak röviden vá-

[13] *Krieck* E. Nationalpolitische Erziehung. Lpz. 1937. 131. lap.

[14] M. v. *Tiling:* Über die Grundlagen päd. Denkens. Schule u. Ev. IV. évf.

[15] Áttekintését lásd *Kabisch* i. m. 20. lap. *Pfennigsdorf* E. Prakt. Theol. I. kötet 270. lap. *Niebergall* Fr. Praktische Theologie, Tüb. 1918—19. II. köt. 268. lap. U. a.: Bibl. Geschichte, Katechismus, Gesangbuch. Tüb. 1910. 4. lap. *Beisswänger* G. Der Streit der Gegenwart um den RU. Stuttgart. 1911.

zoljuk azokat az álláspontokat, amelyek ebben a kérdésben felmerültek. A vallás taníthatóságát tagadták azon felfogás alapján, hogy amit a vallásból mint tananyagból tanítani lehet, a vallás értelmi elemei, tételek, ismeretanyag, adatok, tények ismertetése, az tulajdonképen nem maga a vallás. Mivel a vallás érzület, személyes viszony Isten és a lélek között, a benne foglalt és vele kapcsolatban levő anyag ennek külső kifejezése; a vallástanításnak csak közvetett jelentősége van a vallásosságra, nem tanítás, csak nevelés útján közvetíthető, a vallástanítás nem adhat mást, mint tanítást a vallásról.[16] Egy másik felfogás azt vallotta, hogy a vallás taníthatóságáról szóló kérdés helytelenül van feltéve, mert feltételezi, hogy a tanításnak csak intellektuális módjai vannak, ezért, bár a vallás értelmi elemeiben nem tanítható, mégis átadható, olyan módon, amint a zene vagy más művészet gyakorlására képességet szerezhet az, akinek erre hajlama van. A vallástanítás tehát nem ismeretanyag átadása, hanem vallásos érzelmek, benső buzgóság, lelki élmények ébresztése útján végzendő.[17] Végül volt olyan felfogás is, amely nem akarta ugyan elejteni a vallástanításban egy ismereti anyag átadása gondolatát se, viszont azt vallotta, hogy ennek lélektani úton az élmények kialakulásának alapjává kell válnia. Ezen felfogások közül az első csoportba tartoztak olyanok is, akik a már említett indokokon kívül a vallás értékének teljes tagadásából vagy abból a véleményből indultak ki, hogy a vallás lényegét tulajdonképen az erkölcsi normákban kell keresni.

Akik akár szervezeti, akár módszertani okokból és érvek alapján a vallástanításnak vagy a nevelésnek is, a köznevelésből és az iskolából való kiküszöbölése mellett foglaltak állást, ennek *pótlásáról* a következőképen akartak gondoskodni: az egyik gondolat az volt, hogy mivel a vallás lényegét tulajdonképen bizonyos erkölcsi szabályok vagy egy erkölcsi norma alkotják, elég tehát az iskolában egy, vagy vallásos alapon álló, vagy éppen világi *erkölcstani* oktatás bevezetése. Így megsza-

[16] *Siegmund—Schultze* F. Die Lehrbarkeit der Religion. *Pöhlmann:* Die Lehrbarkeit der Religion und der Moral. *Penzig:* i. művében 101. és 117. s köv. lapokon.

[17] *Baumgarten* O. Neue Bahnen. Tübingen. 1903. 49., 50. lapok.

Kolozsvári ref. [illegible] könyvtára.

badul az iskola és az egész köznevelés attól, hogy munkáját észfeletti dogmák és érthetetlen hittételek zavarják és a nevelés egy erkölcsi eszmény érdekében minden egyéb befolyástól teljesen függetlenül kapja meg a maga célját.[18] A másik megoldás abból a megfontolásból eredt, hogy a vallás nem lévén tanítható, vagy csakis bizonyos élmények lévén közölhetők, tulajdonképpen nem a vallást kell tanítani, hanem tanítani kell a *vallásról*, tehát annak történeti előállását, kiváló személyiségeit, az egyház történetének, mint az emberi kultúra történetének egyes eseményeit, hogy a gyermek így megismerhesse a vallást a maga lélektani, történeti megnyilvánulásában s az így kapott és megismert értékek felébresszék benne a vallásos élményeket és segítsék Istennel való kapcsolata megszilárdítására. Ezt a felfogást vallotta a modern theologiai irány, a vallástörténeti és valláslélektani iskola. Egy harmadik megoldás az volt, hogy mivel a vallástanításban is, mint azt már a szervezeti kérdésnél láttuk, a legnagyobb nehézséget az egyházak befolyása és azok hitvallásának a gyermekre való erőszakolása okozza, a felekezeti vallástanítás helyett legjobb lenne egy *általános vallást* tanítani, amely mindazokat a tételeket foglalja magába, amelyekben minden egyház megegyezik. Ez lényegében véve tehát a régi racionalista gondolkozásra megy vissza. Ma ez a gondolat újból felmerül, mikor a vallástanítás tárgyául az egyes egyházak hitvallása fölé, politikai és nemzeti szempontból megszabott és ezeket szem előtt tartó anyagot és célt állítnak.

A vallás taníthatósága melletti felfogás szintén abból indult ki, hogy a vallás, mint a kultúra egyik alkotóeleme nem hanyagolható el. Megállapítja, hogy a vallás tanítható, ha lehetséges tervszerű behatással valakit eljuttatni a saját gyarlósága elismerésére s arra, hogy egy felsőbb világ munkásságát megélje. Ezért, mondja ezen felfogás értelmében *Kabisch:* a vallás tanítható, ha „ilyen tervszerű munkával a gyermekkel meg tudja éreztetni a Jézus szellemében a maga gyarlóságát, hogy az új élményből felfakadó akaratirány a Jézus akaratának irányában folyék le".[19]

[18] *Mémoires* ... 128., 148., 181. lapok.

[19] I. m. 32. lap.

d) A vallásos nevelés és köznevelés egész kérdésének, amelynek itt részletkérdéseit érintettük, alapproblémája ez: *tarthatjuk-e a vallást azon kultúrkincs egyik nélkülözhetetlen részének*, amelynek átadása a tanítás és köznevelés feladata? A vallásos nevelés úgy tartozik-e a köznevelésbe, mint amely céljában a köznevelés célrendszerének egyik tagja, amint beszélhetünk a köznevelés körében testi nevelésről vagy esztétikai nevelésről, s a tanítás anyagának olyan része-e, amilyen a többi tantárgyak közül bármelyik? Ez a kérdés ismét egy másikra, egy nagyobbra megy vissza: mi a viszonya a vallásnak és kultúrának egymáshoz? Ennek a kérdésnek súlyára a reformátori theologia figyelmeztetett legutóbb, sokszor egészen merev ellentételezésben nyilvánuló felfogásával. Mert ha a vallás az ember szellemi tevékenységei és megnyilvánulásai közé úgy tartozik bele, mint a nyelv, a jog, a kultúra vagy éppen ez utóbbinak egyik része, akkor természetes, hogy a vallástanítás a köznevelésben úgy vesz részt, mint annak egyik szelete. Ha azonban a vallás alapja másban van, akkor ez a viszony sokkal összetettebb, mint gondolnók.

A reformátori theologia hangsúlyozta és vitte be a köztudatba azt a rég ismert, de idők folyamán feledésbe merült igazságot, hogy a vallás alapját nem az emberi lélek valamilyen érzelmében, nem egy emberi meggyőződésben, nem akaratnyilvánulásban kell keresni, hanem *Istennek önmagáról az ő Igéjében adott kijelentésében*. A vallás mértéke, a vallásos élet kiindulópontja nem az ember, hanem Isten, kérdése nem az: mit gondolok *én* Istenről és hogyan akarok vele találkozni, hanem az: mit akar *Isten* tőlem, hogyan akar *ő* találkozni velem? Ez az akarat az ő kijelentéséből ismerhető meg, ez a találkozás megtörtént a váltságban és megtörténik azóta is mindig, amikor Istennek az Igében erről szóló bizonyságtételét egy lélek, akiben a Szentlélek Isten az Ige hallgatását elpecsételi, meghallja és azt hittel elfogadja. Ennek a hitnek vannak külső megnyilvánulási formái, amelyek között az Ige hallgatása lefolyik, az engedelmesség megtörténik s van egy helye, ahol az Igét hallgatni és annak engedelmeskedni lehet: *ez a forma a vallás és ez a hely az Egyház*. De az emberi lélek, a maga bűnösségében, a vallás a maga emberi formáival, az egyház a maga

szervezeteivel, mint gyámolító eszköz, az Ige vezetése, ítélete, de egyúttal az azáltal hirdetett kegyelem alatt állanak, ha Isten felajánlott kegyelmét hittel elfogadják és magukat Isten szolgálatára akarják adni. Akkor lesz az emberből megkegyelmezett bűnös, *iustus peccator*, a vallásból a kegyelem életének eszköze, az egyházból Isten gyermekei közössége. Ez az ember és ez a vallás áll most benne abban az emberi életben, amelynek egyik alkotóeleme az, amit kultúrának nevezünk és ez az ember áll benne abban a munkában, mint gyermek és így mint annak tárgya, amit köznevelésnek nevezünk.

A vallás, mint így a kijelentés alapján álló és abból táplálkozó, Isten által saját maga és az ember között létesített viszony, *nem azonosítható az emberileg alkotott értékrendszeren alapuló kultúrával* és nem tekinthető úgy, mint annak egyik része. Az ember gondolatai és Isten gondolatai között elenyészthetetlen különbség, sőt ellentét áll fenn, semmiféle emberi tudomány nem foghatja fel Istennek mélységeit, amelyeket csak a Lélek vizsgálhat és nem érheti fel a kegyelem csodáját, amely elrejtetett a bölcsek elől és megjelentetett a kisdedeknek. Ha tehát a vallást a kultúra rendszerébe úgy állítjuk be, mint annak egyik szerves részét, akkor kiszakítjuk azt eredeti alapjából és gyökeréből s Isten helyett emberi kezdeményezésből magyarázzuk. Van azonban kétségtelenül a vallásnak köze a kultúrához és pedig akkor, ha ezt *úgy tekintjük, mint amelyre nézve szintén Isten Igéje az irányadó.* Isten Igéje pedig azt tanítja, hogy Isten az egész emberi életet át akarja hatni, hatalmába akarja venni s a Krisztusban lett váltságról szóló izenet éppen ennek az uralmi igénynek és ténynek tudtuladása a világ és az emberi élet számára. A kultúrában egy ígérete van Istennek: a világ felett való, annak megértése által megszerzendő uralkodás és tökéletességre jutás ígérete, amelyet azonban az ember képtelen a bűn miatt elérni, de *„lehet"* a kultúra éppen azért utalás a kegyelemre és figyelmeztetés az Isten országában való beteljesedésre, tehát *lehet*, az ismert goethei mondásra gondolva, olyan „múlandó", amely tényleg „hasonlat", Isten kegyelmes tettére mutató hasonlat az ember számára, *ha* a kultúra Isten Igéjének ítélete alá, de a kegyelem reménységébe helyezi magát.

A vallásos nevelésre nézve ezt a kérdést legélesebben és leghatározottabban *Bohne* vetette fel, amikor megállapítja, hogy a vallástanítás, vallásos nevelés és más oldalról a köznevelés között kiegyeztethetetlen feszültség van. A nevelés egy emberi értékrendszert állít a gyermek elé, mint megvalósítandó célt, míg a vallástanítás Isten Igéjét állítja oda mérték gyanánt, amely viszont minden emberi felett való ítélet, és kétségbevonása az emberi abszolútságának.[20] *Brunner* ugyanezt a gondolatot emeli ki, mikor tiltakozik ellene, hogy a hitet a képzés egyik eleme gyanánt állítsák oda, és hangsúlyozza, hogy a kultúra és az egész szellemi élet a hit által Isten ítélete alá van állítva.[21] Hasonlóképen nyilatkozik *Eberhard*,[22] aki szerint Isten országa evangéliuma egészen más síkban van, mint a kultúra és lényege szerint egészen más. A vallás nem kultúranyag, nem kultúrtevékenység, nem egyik érték a többi mellett, hanem Istenből való új élet. *Heckel* szerint a vallásos nevelést a közneveléssel való viszonyában két kísértés fenyegeti: a farizeus kísértése, amely Isten akaratát tárgyiasítja, formákban és cselekedetekben akarja szemlélni és a Prometheusé, amely az emberiből akar Istenhez eljutni.

A vallásos nevelés és köznevelés viszonyának kérdésénél áll elő a *keresztyén nevelés* kérdése, vagyis az, hogy nem lehetne-e ezt a kettőt egy ú. n. keresztyén szellemű nevelésben kiegyeztetni? Mit kell értenünk keresztyén nevelés alatt? Hogyan lehet elképzelni olyan köznevelést, amely keresztyén szellemben folyik s amelyben a vallásos nevelés teljes jogához jut a nélkül, hogy a kultúrát feleslegesnek vallaná? Ha ezt meg lehet találni, akkor a vallásos nevelés és köznevelés olyan viszonyba kerülhet, amely még akkor is, ha tudjuk, hogy a köznevelés anyaga maga e világra vonatkozik és önmagában nem tekinthető abszolútnak, a vallásos nevelés számára alkalmat ad az együttműködésre. Itt két felfogással szemben kell állást foglalnunk. Az egyik a *materialista* felfogás, amely azon az álláspontón, hogy Isten uralmát tagadja a világban, a nevelést

[20] *Bohne* Gerh. Das Wort Gottes und der Unterricht. 1929. III. fejezet.

[21] *Brunner* E. Das Gebot und die Ordnungen. Tübingen. 1932. 496. lap.

[22] *Eberhard O.* Ev. Religionsunterricht an der Zeitenwende. Tübingen. 1932. 26—28. lapok.

céljában és módszerében csak emberi alapokra helyezi és emberi érdekek szolgálatába állítja, ahová számítandó az a felfogás is, amely a faji értékek szolgálatát állítja a nevelés céljául, a másik az *idealizmusé*, ahol egy eszményt emelnek isteni tekintélyre s tesznek a nevelés céljává. Sem ez, sem a faji valóság abszolutizálásán felépülő nevelés nem tekinthető keresztyén nevelésnek, mert mindkettő — s minden más ilyen természetű rendszer — Isten Igéjét fosztja meg a maga felségétől s így az emberi életre irányuló igényét tagadja.

Az egész köznevelésnek abból a tényből kell kiindulnia, hogy Isten *a maga Igéjében kijelentette a maga igényét a gyermekre.* Arra a gyermekre jelentette ezt ki, aki a bűn alatt van, ebben a bűn alatti világban él, hordozza ennek súlyát s akinek önmagától semmi törekvése sem vezethet arra, hogy eljusson Istenhez és a tökéletességet, amelyre való vágy az emberben a bűneset után is megmaradt, elérhesse. Ezt az ellentétet minden nevelésben szemlélteti a nevelés célja és a gyermek között bevallott ellentét vagy különbség, amelynek tudata és elismerése nélkül nevelésről beszélni sem lehet; csakhogy ezt az ellentétet Isten Igéje nem ideiglenes és emberileg elenyésztethető, hanem minőségi és alapvető ellentétnek tanítja. Ugyanakkor azonban mikor ez ellentét fennállását a nevelés elismeri, elismeri és vallja azt is, hogy ez ellentétet Isten eltörölheti és Krisztusban már el is törölte, és a Krisztusban való reménység birtokában bizonyosak lehetünk a felől, hogy a nevelés munkája nem lesz hiábavaló. Ez az ítélet, amelyet Isten a maga Igéjében a gyermekre és az egész világra kimond, fennáll minden ismeretre és az egész világképre is, de ugyanakkor fennáll ezekre nézve az ígéret is. Nem elég tehát azt látni, hogy a kultúra és Isten Igéje, a köznevelés és vallásos nevelés között *feszültség* van, azt is látni kell, hogy ebben a feszültségben *reménység* is adatott, hogy Isten kegyelme által, ha azt hittel elfogadjuk, megújítja a gyermeket és neki új engedelmességet ajándékoz a Szentlélek által.[23] Erről az ítéletről és ígéretről szóló üzenet az Egyházban hirdettetik, amelynek feladata, hogy a hívők közösségét alkossa a világban, azokét, akik Istennek

[23] *Frör* Kurt: Was ist evangelische Erziehung. München. 1933. 20—23. ll.

ebben a bűnbocsátó tényében élik a maguk életét. Az a köznevelés, amely Istennek ezt a megváltó tettét elismeri, amely a nevelés célját abban látja, hogy a gyermeket ezen Isten által adott és e világban számára kijelölt rendeltetésének elismerésére vezesse, a gyermeket úgy nézi, mint aki a bűn alatt, de a kegyelem hatalmában van, s a nevelőt, mint aki a világot mint Isten alkotását ismerteti meg a gyermekkel: keresztyén nevelés, szemben azzal, ami mindezt nem teszi; keresztyén nem jelszó vagy elnevezés szerint, hanem azért, mert Isten Igéjének mértéke alatt nézi a nevelés célját, tárgyát és munkáját. Ezt fejezi ki *Schneller* István, mikor így szól: „a keresztyén nevelés eszménye egy Istenben nyugvó, Istenben boldog és erős, a bűn iránt kérlelhetetlen, a gyöngével és törekvőkkel szemben szeretetben tevékeny, önfeláldozó élet, amely Krisztusban lép elénk".[24] A keresztyén nevelésnek azonban Krisztus nemcsak eszménye, hanem erőforrása, mértéke, Ura és újjáteremtője is. Isten Igéje tehát — s ezzel az Egyház mindig megítéli a köznevelés munkáját és célkitűzését, — állandóan figyelmezteti azt ehhez a mértékhez való alkalmazkodásra, igehirdetésével ráirányítja a figyelmet az Ige parancsára s küzd azért, hogy a köznevelés szellemében mindenütt az Ige uralkodjék. Így kapcsolódik az Egyház szolgálata a keresztyén nevelésben a köznevelés munkájához. *Luther* ezért tartja a keresztyén iskola feladatának, hogy „a szegény, nyomorult, elhagyott ifjúságot gondjainkba vegyük és üdvösséges és keresztyén nevelésben részesítsük, testében és lelkében, minden bőséggel és teljességgel, Istennek az Atyának a megváltó Jézus Krisztus által való dicsőségére.[25]

e) Mindezekből látszik, hogy *köznevelés, keresztyén nevelés és vallásos nevelés* között a nevelésnek három, egymástól különböző, de lényegében együttműködésre képes formáját értjük. A *köznevelés* alatt azt a tevékenységet kell értenünk, amellyel a közösség meghatározott formák között rendszeres munkával igyekszik a gyermekre hatni abból a célból, hogy

[24] *Schneller* István: Jézus Krisztus a nevelés elve. Theol. Szaklap. I. évf. 320. lap.

[25] *Luther* M.: An die Ratsherren aller Stände deutschen Landes. Moldehn A. L-s. pädagogische Schriften. Breslau, 1907. 30. lap.

azt a maga által felismert céllal megismertesse s annak szolgálatába bevezesse. A köznevelés lényegében függ tehát attól, hogy a közösség, amely a nevelést végzi, miben látja azt a célt, amit a gyermek, illetőleg a saját munkája elé tűz. A világi gondolkozású nevelés emberileg megalkotott célt tűz ki maga elé s így vallja azt, hogy a nevelés előfeltételek nélküli alapokból indul ki s a nevelés munkája autonóm munka, amely a maga kitűzött célját meg tudja valósítani. A *keresztyén nevelés* alatt azt a nevelést értjük, amely a maga célját úgy tekinti, mint amely Isten akaratának feltétele alatt ragadható meg, tehát nem mint megalkotandó, hanem mint megadott célt. A keresztyén nevelés tehát *nem külön fajtája vagy területe* a nevelésnek, hanem a nevelés munkájának *olyan felfogása*, amely ezt a munkát Istennek Igéjében kijelentett akarata alapjára helyezi és úgy a nevelés céljának, mint tárgyának és eszközének megállapításában az Ige mértéke szerint igazodik.[26] Nem abban van tehát a különbség a világi és a keresztyén nevelés között, mintha az utóbbi más tárgyakat ölelne fel, vagy mintha ennek hatása alá csak keresztyén gyermekek tartoznának, hanem abban, hogy a keresztyén iskola másképpen, más látással nézi mind az anyagot, mind a gyermeket, és ehhez képest másképpen alakul a nevelés és tanítás módszere is, mint az előbbinél.[27]

Ha így nézzük a dolgot, akkor a keresztyén nevelés és köznevelés között nem kell szükségképpeni ellentétnek lennie, sőt az előbbinek éppen az a feladata, hogy a köznevelést minél jobban áthassa, egész felfogásában és rendszerében felemelje, és az Ige szempontja alá állítsa.[28] Ez az egyház munkája által történik, amennyiben az egyház hirdeti Isten kegyelmi izenetét, nemcsak a saját iskoláira vagy nevelésére, hanem minden nevelésre nézve, s arra törekszik, hogy az egész köznevelés minden ponton alávesse magát ennek az izenetnek.[29]

[26] *Frőr:* I. m. 19. lap.

[27] *Müller* G. Vom Sinn einer ev. Schule. München, 1931. 17., 42—45. lapok.

[28] *Graffmann* H.: Die zwei Arten christl. Erziehung. Ev. Theol. 1935, 10. füzet. IV., V. fejezet.

[29] *Makkai* S.: Tudománnyal és fegyverrel. Budapest. „Az ember egyedül csak a Krisztus arcának tükrében ismerhet rá igazi lényére és találkozhatik önmagával... s ebben találja meg végső ítéletét a nemzeti műveltség is".

A *vallásos nevelés* viszont, amelynek feladata Isten Igéjének a gyermek számára való hirdetése, ennek a keresztyén nevelésnek egyik köre gyanánt szerepel, amely a nevelés többi szférái, a testi, közösségi, világnézeti, erkölcsi és esztétikai nevelés mellett a nevelés egységes célrendszerének egyik, de az egészben szervesen résztvevő szférája; foglalkozik azzal a kérdéssel, hogyan szól Isten a gyermekhez és ifjúhoz, hogyan lehet ezt az izenetet azokhoz közelvinni és hogyan lehet őket az ennek való engedelmességben erősíteni és gyakorolni.

Így most már azok a kérdések, amelyek a vallásos nevelésnek és vallástanításnak az iskolában elfoglalt helyzetére irányulnak, szintén megoldhatók. Megoldódik, illetőleg fennmarad az az ellentét, amiben a vallásos nevelés a kulturális alapon álló neveléssel volt. Fennmarad annyiban, hogy Isten Igéje és a kultúra ezután sem lesz sohasem azonosítható, ezután sem lehet a kultúrjavak közé odasorozni a vallást s abban keresni a lényegét, de megoldódik annyiban, hogy a kulturális javak átadását végző nevelői munka mint keresztyén nevelés, a kultúra fölött világosan látja Isten Igéje ítéletét, és igyekszik azt Isten szolgálatába állítani. Ugyanaz a feszültség ez, ami a keresztyén ember földi élete és örökkévaló elhivatása között a világban soha meg nem oldhatólag, de mindig a végleges és tökéletes megoldás reménységében, ebben az eschatológiai pillantásban fennáll.

A vallásos nevelésnek így feltétlen *helye kell, hogy legyen az iskolában* s helye kell, hogy legyen a vallástanításnak is. Azt, amit ez nyujt, nem tudja pótolni sem egy világi erkölcstan, amely, ha normáját nem Isten Igéjéből veszi, szükségképpen magával hozza az erkölcsi norma relativizálódását és lesüllyedését, sem egy vallástörténeti és lélektani tanítás, mert a történet és élmény nem nyujt olyan mértéket amellyel az ember Istenhez való viszonyát mérni és megszabni lehetne, sem egy általános vallástanítás, mert ilyen nincs és nem is lehet. A vallás taníthatósága kérdése is megoldható olyan felfogás alapján, amely szerint vannak a vallásnak, mint az ember Istennel való viszonya külső megnyilvánulásának olyan elemei, amelyek feltétlenül taníthatók, sőt tanítandók, mert nélkülözhetetlenek az Ige meghallására és annak hozzánk való jutására,

amilyenek értelmileg és az ész segítségével megértendő tételek, az emberi gondolkozás formái szerint kifejezett megállapítások, amilyenek történeti események, amelyek az Ige útját ismertetik az emberi történelemben, amilyen maga az az egész nyelv, amelyen Isten maga akar szólani hozzánk, hogy a mi emberi felfogásunkhoz alkalmazkodjék. De ugyanakkor taníthatatlan a vallásban az, mi annak alapja: a kijelentés, az Ige titka, a Szentléleknek az emberi szívet megrendítő és az emberi gőgöt összemorzsoló, de a megalázkodott és Istennek magát átadó lelket felemelő munkája, amit ember nem végezhet el a lélekben, csak maga Isten.

6. §. A Katechetika alapkérdései.

Láttuk, hogy a Katechetika a vallásos nevelés elméletével foglalkozik, és azt a tudományt öleli fel, ahogyan Isten Igéjét a gyermek és ifjú számára hirdetnünk kell. Ez a munka nemcsak szoros kapcsolatban kell, hogy álljon az egyházzal, de valójában az egyház munkája, egyház alatt nemcsak ennek hivatalos szerveit értve, hanem értve azt a közösséget, amelyben Isten Igéjét hirdetik s ennek az Igének engedelmeskednek. Keresztyén református vallásos nevelésről csak az egyház kebelében beszélhetünk, vagyis az Ige közösségében, mint olyan munkáról, amelyet az egyház saját intézményeiben, de ezeken kívül is, abban a világban folytat, amelyben az Ige szolgálata reá van bízva. Láttuk azt is, hogy a vallásos nevelés a köznevelléssel is szoros kapcsolatban van. Az egyház törekszik arra, hogy a köznevelés szellemét és munkáját áthassa az evangéliommal, azaz Isten Igéjének ítéletet és kegyelmet hirdető üzenete mértéke alá és annak irányába helyezze, hogy így a köznevelés keresztyén nevelés legyen, a vallásos nevelésben pedig arra igyekszik, hogy a gyermek előtt Isten akaratát az igehirdetés által felmutassa s így a nevelés ezen szférája az egész nevelői munkát, valamint a nevelés célját meghatározó központtá váljék.

Ezek alapján most már a vallásos nevelés elméletének tárgyalásánál a következő három alapkérdés áll előttünk.

Először is tisztázni kell a vallásos nevelés *célját* és azt az

anyagot, amelyben ez a cél kifejezést nyer, amelyben a munka célját szemlélni lehet. Ez a Katechetika első része, s feladata, hogy felmutassa, milyen célra kell a nevelőnek törekednie, miben kell keresnie a nevelés anyagát, hogyan kell ezt az anyagot az Ige mértéke alatt nézni és mi a tartalma a nevelés anyagának.

Másodszor ismerni kell azokat, *akiknek a nevelése reánk van bízva*, vagyis akik számára az Igét hirdetni kell. Mert bár Isten Igéje és annak hatása nem függ emberektől, sőt az emberi körülményeket és meghatározottságokat legyőzve és az azokban rejlő akadályok felett diadalmaskodva is tudja végezni a maga munkáját, mégis a nevelőnek szükséges ismerni azokat, kiknek ezt az Igét hirdeti, mert az Ige éppen azon helyzetben akar érni mindenkit, amelyben van. A gyermeknek és ifjúnak ez az ismerete azonban nem elégedhetik meg ezen életformák külső vonásai ismeretével, hanem azt kell kérdezni: hogyan viselkednek ezek éppen az Isten igéjével való viszonyukban, milyen akadályok és lehetőségek azok, amelyek éppen ezekben az életformákban határozzák meg az Ige hallgatását.

A harmadik főkérdés az, *hogyan* kell hirdetni Isten Igéjét, a már megismert anyag által a megismert lelkek számára. Ez a kérdés a módszer kérdése és itt keresni kell, milyen alapokon épül fel a nevelés módszere, milyen ágai vannak ennek a módszernek és hogyan kell a nevelést mint példaadást, mint gyakorlást és mint tanítást végezni. Itt kell beszélni a vallástanítás módszeréről is.

Végül meg kell vizsgálni, hogyan alakul a nevelés azokban a *formákban*, amelyek a nevelés számára rendelkezésre állanak s amelyekben a gyermek élete lefolyik. Át kell tekinteni itt azokat a vonásokat, amelyek a vallásos nevelést a családban, iskolában, iskolán kívül, a konfirmációra való előkészítésben meghatározzák s ezek egységében kell megnéznünk a nevelés munkáját egészen addig, míg legvégül az önnevelésben a gyermek képes lesz saját maga nevelésére, vagyis életének Isten Igéje szerinti öntudatos alakítására.

Ezek adják a Katechetika négy fő részét: a célról és anyagról, a vallásos nevelés tárgyáról, annak módszeréről és formáiról szóló részeket.

I. RÉSZ.

A VALLÁSOS NEVELÉS ÉS A KATECHETIKA TÖRTÉNETÉNEK ÁTTEKINTÉSE.

7. §. Vallásos nevelés és vallástanítás az első századokban.

Az egyháznak a kebelébe tartozó gyermekek nevelésére és tanítására irányuló munkája *Jézus* kétségtelen parancsán nyugszik, melyet akkor ad, mikor a gyermekeket magához hívja és megfeddi azokat, akik őket el akarják tőle tiltani.[1] Ettől kezdve a Bibliában számos helyet találunk, amelyek arról tanúskodnak, hogy a gyermekeket is az Anyaszentegyház közösségébe tartozóknak tekintették s azok nevelésére gondot is fordítottak. *Péter* az első prédikációjában figyelmezteti hallgatóit, hogy az ígéret nekik lett és az ő „gyermekeiknek",[2] a keresztyén házirendet tartalmazó levelek figyelmeztetik úgy a szülőket a gyermekek helyes nevelésére, mind a gyermekeket az Úrban való engedelmességre.[3] *Timótheusnak* vigyáznia kell arra, hogy a püspökök és diakónusok jól neveljék gyermekeiket,[4] *Titusnak* intenie az ifjakat mértékletességre, saját magát adván eléjük példaképül.[5] *Pál* pedig a hitetlenekkel házasságban élő keresztyén házastársaknak azt mondja, hogy ne váljanak el, mert a hitetlen megszenteltetett az ő hívő házastársában, aminek bizonyítéka az is, hogy gyermekeik „szentek".[6] A szülők ezen fele-

[1] Máté 19: 13—15. Márk 10: 13—16. Luk. 18: 15—17.
[2] Csel. 2: 29.
[3] Kol. 3: 20. Eféz. 6: 1—3
[4] I. Tim. 3: 4., 12.
[5] Tit. 2: 6—7.
[6] I. Kor. 7: 14.

lösségéből, amely Istennek a gyermekek számára is adott kegyelmén alapszik, látható, hogy az első egyházban a gyermekek nevelése folyamatban volt. *Hermast* hibáztatja az Úr, hogy a gyermekei megromlottak, mert nem intette őket eléggé a jóra, pedig törődni kell velük,[7] bár a bűneiket nem kell folytonosan róvás on tartani, mert az halálra vezet. Az Úr gyermekeit csak fegyelmezett és tiszta életű vezetők nevelhetik,[8] ahol már nemcsak a szülőkre, hanem másokra is gondol az író. *János* I. levele ír a gyermekeknek is és ifjaknak is, mint akik bűnbocsánatban részesültek és meggyőzték a gonoszt.[9] A gyermekek keresztyén nevelése az első időkben valószínűleg a családban és az igehirdetés által a nyilvános istentiszteletben történt, legalább is semmi külön nevelői tevékenységről nem tudunk. Az Úr missziói parancsa szintén magában foglalja az egyháznak azt a kötelezettségét, hogy a gyermekeket is tegyék Krisztus tanítványaivá.[10]

Az egyházba való mind tömegesebb belépések tették szükségessé azt, hogy azok külön tanításáról és neveléséről gondoskodjanak, akik meg akartak keresztelkedni. A nevelés az első időkben nem volt más, mint a keresztyének közösségében való élet, amikor megismerhették azok életéből Krisztus hatalmát és életet-megújító erejét, a tanítás pedig abban állott, hogy az illető meggyőződött róla, hogy Krisztus a Megváltó. Így magyarázza meg *Filep* a Kanadaké komornyikjának az Írás titkát, amint az Krisztusról beszél és megkeresztelí, mihelyt vízhez érnek,[11] így hirdeti *Filep* az evangéliomot Samariában és keresztelí meg azokat, akik hisznek, hogy majd azután részesül-

[7] *Hermas:* Pásztor. 2: 1., 3. *Raffay S.:* Újszövetségi apokrifusok. Pozsony 1905. 199. lap.

[8] U. o. 3: 3., 9. Raffay: i. m. 209. lap.

[9] I. Ján. 2: 12—14.

[10] Máté 28: 19—20. Az *Achelis* álláspontját, amely szerint ez a parancs sem a gyermekek keresztelés utáni tanítására — mivel a kifejezésben a keresztyén szülők meg nem keresztelt gyermekei I. Kor. 7: 14. alapján bele nem érthetők, — sem a keresztelést megelőző katechumenatusra — mivel ez a parancs a keresztséget már a tanítás előtt feltételezi —, mesterkéltsége és erőltetettsége miatt nem fogadhatjuk el s ezt a parancsot a tanítvánnyá tevés gondolata alapján álló utasításnak tartjuk. (Achelis: i. m. II. k. 281. lap.

[11] Csel. 8: 26—39.

hessenek a Szentlélek ajándékában is.[12] Arról, hogy a megkeresztelkedni készülők rendszeres tanításban részesültek, a már említett *Hermas*-féle Pásztor című munkán kívül még két apokrifus könyvből értesülünk. Az egyik közülök a *Didaché*, vagy „Az apostolok tanítása" címen ismert irat, a II. század elejéről. Ebből az iratból úgy látszik, hogy annak 1—6. fejezete éppen a keresztelésre készülők tanítására szükséges anyagot adja; ezt úgy tekintik némelyek, mint az első kátét, bár formája nem mutat kátéra. Arról beszél, hogy két út van az ember előtt: a halál és az élet útja, magyarázza, sokszor csak parafrázis alakjában azokat a parancsokat, amelyek a keresztyén életet szabályozzák. Int az igehirdetés és igehirdető megbecsülésére és az egyházhoz való szeretetre. Ez az élet útja. A halál útja a bűnös élet, amely veszedelemre visz. Végül a kereszthordozásra és a bálványáldozattól való óvakodásra int. Elrendeli, hogy a keresztelés előtt úgy az, aki e szertartást végzi, mint az, akin végrehajtják, esetleg az utóbbi környezete „akik még akarnak", böjtöléssel készüljenek a szent aktusra. Egy későbbi fejezetében az úrvacsoráról is beszél, szabályozva az ahhoz való járulást. Körülbelül azt tartalmazza tehát, amit tudnia kellett annak, aki a keresztséget fel akarta venni.[13] A másik apokrifus irat: a *Barnabás* levele szintén a két útról szóló, úgy látszik, kedvelt tanítást foglalja magában, nagyjából ugyanilyen tartalommal.[14]

A keresztelés előtti tanítás és nevelés szokásait részletesebben kialakulva látjuk már *Justinus mártír* († 166) fennmaradt iratában.[15] E szerint azok, akik az egyházba be akartak lépni, jelentkeztek és kijelentették, hogy a hit igazságát elismerik s magukat elkötelezik arra, hogy a szerint élnek. Bűnbánat és böjtölés után, amelyben az egész gyülekezet résztvesz velük együtt, keresztelésre viszik őket, és a Szentháromság nevére megkeresztelik. Utána imádkoznak érettük s imádságukban felajánlják magukat, illetőleg a gyülekezet őket az egy, örökkévaló Istennek Krisztus által, majd ezt követi azonnal

[12] Csel. 8: 1—25.
[13] Az apostolok tanítása. *Raffay:* i. m. 177. s köv. lapok.
[14] *Barnabás* levele. Raffay: i. m. 90. s köv. lapok.
[15] Achelis: i. m. 282. lap.

egy rövid előkészítés után az úrvacsora felvétele.[16] Magáról a tanításról, annak anyagáról és módjáról *Justinus mártir* nem emlékezik meg, sőt olyanokról sem, akiknek hivatásuk különösképpen a keresztelésre való előkészítés lett volna. Mindkettő valószínűleg a gyülekezetben vagy éppen a családban folyt le, itt csak annyit tudunk, hogy ilyen előkészítés volt. Részletesebben ismerjük meg — már kialakultabb formában — ezt a munkát a *Tertullianus* († 220) feljegyzéseiből, ahol először találkozunk ezzel a később gyakran használt névvel: „katechumenusok". Itt már látjuk, hogy azt, aki keresztelésre jelentkezett, szigorú vizsgálatnak vetik alá, szándékáról és életéről egy keresztyén kezesnek kell biztosítékot nyujtania, ugyanilyen kezest, keresztszülőt kell állítani a megkeresztelendő gyermek számára is.[17] Az előkészítés áll tanításból és nevelésből,[18] előbbit egy presbiter vagy diakónus, az utóbbit az egész egyház végzi. A tanítás anyaga nem állapítható meg világosan, valószínűleg a „regula fidei"-nek, a hitvallás egy egyszerű formájának magyarázata volt. A megkeresztelendőnek nem volt szabad olyan hivatást folytatni, amely ellentétben állott az evangéliummal, bármilyen szükség kényszerítette volna is erre, mert „quaecunque necessitas minor est, tanto periculo (azaz a kárhozat veszedelmével) comparata".[19] A keresztelési szertartással együtt már feltűnnek mellékcselekvények, mint az *abrenuntiatio*, azaz az ördög cselekedeteinek megtagadása, az *exorcisatio*, az ördög kiűzése, az *insufflatio*, rálehellés és Szentlélek adása, és az *impositio manuum*, a kézrátétel stb.[20] A megkeresztelendőnek a gyülekezeti istentiszteleten való részvétele nem mindenütt volt megengedve, hasonlóképpen a fenti szokások is helyenként változtak.

Hogy a tanítás mennyi időt vett igénybe, nem lehet meg-

[16] *Weiss* A. Die altkirchliche Pädagogik dargestellt in Katechumenat und Katechese der ersten sechs Jahrhunderte. Freiburg, 1869. 65. lap.

[17] U. o. 164. lap.

[18] *Schumann—Sperber:* Geschichte der Methodik des RU-s in der ev. Volkschule. (Kehr. C.: Geschichte der Methodik des deutschen Volksunterricht. VI. köt.)

[19] *Weiss:* i. m. 147. lap.

[20] U. o. 161. lap. *Achelis:* i. m. 284. lap.

állapítani, valószínűleg különböző helyeken különböző volt erre nézve is a gyakorlat. Leggyakoribb szokás volt az, hogy Quasimodo vasárnapján kezdették és húsvétig folyt, amikor is a keresztségben részesítették őket, másutt pünkösdkor történt ez, s a keresztelés után az úrvacsorát is kiszolgáltatták nekik. A felvételnél nagy óvatossággal jártak el s csak olyanokat fogadtak maguk közé, akikben erős szándékot láttak. A közfelfogás szerint a jóban csak lassan, fokozatosan (πρὸς τάξιν haladhat az ember, hosszú ideig kiskorú (νήπιος) marad.[21]

A gyermekek neveléséről még kevesebbet tudunk, valószínű, hogy az a család és gyülekezet keretében folyt. A családban szigorú gondozással igyekeztek Isten félelmében nevelni a gyermeket, a gyülekezetben ezt elősegítették az Ige hirdetésével. Nyilvános iskola — tudtunkkal — csak a II. század végén keletkezett éspedig az első keresztyén népiskolát *Protogenes* alapította Edessában, ahol írást, olvasást, éneket és bibliai leckéket tanultak.[22]

8. §. A vallásos nevelés gyakorlata és elmélete a VI. századig.

a) A katechumenátus virágkorának ezeket a századokat szokták tekinteni, különösen a III—IV. századot; e korszakot jellemezte a munka erőteljesebb kialakulása és nagyobb szervezettsége. Míg az előbbi korban még nem beszélhetünk olyan fokozatokról, amelyekbe a katechumenusokat beosztva tanították volna, ebben a korban ezek a fokozatok már feltalálhatók, bár sokszor, az adatok változatossága és az eljárásnak egyes vidékeken egymástól eltérő volta miatt össze szokták téveszteni őket a vezeklési fokozatokkal. Jellemzi még ezt a kort két jelenség: az egyik az előkészítésben a liturgikus elemek előtérbe lépése, amely a korszak végén az egész előkészületet annyira túlhalmozza liturgikus elemekkel, hogy pásztori és pedagógiai elem nem is marad benne, ami a gyermekkeresztség fokozott előtérbe lépésével és a felnőttek keresztelésének meg-

[21] *Weiss:* i. m. 62. lap.

[22] *Schmidt* K.: Die Geschichte der Pädagogik in weltgeschichtl. Entwickelung. Cöthen, 1860., 62. II. köt. 29. lap.

ritkulásával magyarázható, a másik a keleti misztériumok elemeinek a nevelés és tanítás anyagába és rendjébe való behatolása, különösen a keleti egyházakban. Ebben az időszakban a régi pogány iskolák helyét egymásután foglalják el a katechetaiskolák, amelyekben a legkiválóbb keresztyén tudósok és egyházi atyák tanítanak. A katechumenusok egész osztály gyanánt állottak a hívők, vagyis a már megkeresztelkedettek mellett és volt olyan katechéta-iskola, amelyben százakat és százakat tanítottak a hit igazságaira és készítettek elő a keresztségre.

A felvétel az előbbi korszak formaságai között, előzetes jelentkezés után történt, amely alkalommal a *datio nominis*, *datio salis*, *signum crucis* stb. után a püspöknek egy *adhortatiójával* kezdődött meg az előkészítés. Szigorúan megvizsgálták, különösen az árulókra és pogányos szokásokkal gyanusíthatókra tekintettel azokat, akik jelentkeztek, s csak okaik bevallása után vették fel. *Augustinus* beszél róla, hogy sokan félelemből, előnyöket remélve, vagy mások rábeszélésére akartak keresztyénekké lenni, s hogy ezekkel szelíden kell bánni s őket az igazságra el kell vezetni.[1]

Míg az előbbi korban nem lehetett megkülönböztetni bizonyos osztályokat a katechumenusok között, most már csoport, vagy osztálybeosztást is látunk, bár ezek, a különböző egyházak sajátos gyakorlatai miatt nem különíthetők el világosan. Az osztályok elnevezése sokszor képletes. *Origenes* a pogányokat „*greges sodalium sponsi*“ nevezi, a Vőlegény barátai juhainak, akiket az angyalok őriznek, ezeken kívül vannak a juhok, akiknek van ugyan már hitük, de a rettegéstől még nem szabadultak meg, azután jönnek az „*adolescentulae*“, már az előbbieknél magasabban, de a királyi udvaron kívül, ezek fölött a menyasszony kísérői, akik már előbb haladtak a tökéletességben, de a teljes szeretetet még nem bírják, a legmagasabban van a menyasszony, a hívő lélek. Másutt megkülönböztet proselytákat, árvákat és özvegyeket, akik közül az utóbbi kettő a katechumenusok, az özvegy az, aki előbbi urát, a Sátánt már

[1] *Augustinus:* De catechizandis rudibus. Oxonii et Londini. 1876. 24—25. fejezet.

megölte, az árva, aki igazi Atyjához vágyik, de még nem jutott oda.[2] Másutt más indokolással tesznek különbséget a katechumenusok és hívők között. Az előbbiek neve *audientes*, *φωτιζομένοι*, azok, akik előhaladottabbak s már a hitnek bizonyos jelét adták, bár még keresztelésre nem bocsáttattak: *πιστεύοντες*, *novitioli* stb.[3] Ennek a korszaknak a végén alapjábanvéve két fokot lehet megkülönböztetni, de ez a két fok olyan sok aktussal, mindegyikbe való külön felvétellel és ezeket kísérő liturgikus cselekvényekkel járt s olyan különbözők voltak ezek a különböző egyházakban, hogy egységes képet nem lehet alkotni.[4]

Mit tanítottak a katechumenusoknak? Ezekben a századokban alakul ki az a gondolat, amire főleg a pogány gondolkozás hatása és az árulóktól való félelem vezetett, hogy a keresztyén tudomány titok, amelyet nem lehet azonnal átadni a katechumenusoknak, csak egy bizonyos idő mulva, mikor már érdemeseknek bizonyították rá magukat. Ezt a gondolatot nagyban elősegítette az is, hogy a keleti hatások révén a misztériumok kezdettek beszivárogni a keresztyén tanba és gyakorlatba. Így alakult ki az úgynevezett *disciplina arcani*, vagyis a titkos tan fegyelme, abból a gondolatból, hogy a keresztyén tannak vannak olyan részei, amelyeket nem ismerhet mindenki, csak az egyház igazi tagjai. Hogy az ilyen tanok közé miket számítottak, az egyes helyeken különböző volt. *Origenes* Celsussal szemben azt állítja, hogy a keresztyének „dogmája“ nem titok, mert a „kérügmát“ mindenki ismeri, tehát különböztet a „kérügma“ ismerhető és titkos része között.[5] Ugyanígy ír *Chrysostomos*.[6] Sokan megtiltják a Szentháromság titkának közlését s a Krisztus istenségéről szóló tan szintén a titkok közé tartozik, míg Jézus élete, tanítása és tettei a kérügmához. A keresztségnek és úrvacsorának nem a lefolyása, hanem a tantartalma képez titkot, másutt azonban a kiszolgáltatás módja is. Titok volt a *regula fidei*, a *symbolum*, az Úr imád-

[2] Weiss: I. m. 82—86. lapok.
[3] U. o. 154. lap.
[4] *Achelis:* I. m. 286. lap.
[5] *Weiss:* I. m. 13. lap.
[6] U. o. 14. lap.

sága, nem tartalma, hanem formája szerint, úgyhogy ezeket csak a legvégső aktus alkalmával, a keresztelés előtt tanították meg. Viszont másutt már előbb tanították, csak imádkozását tiltották.[7]

A tanítás anyaga szintén fokozatokba volt osztva. *Origenes* szerint az első ismeretek a reggelinek felelnek meg, a másik része az anyagnak előkészítés a szilárd eledelre, ez az ebéd, végül a vacsora a kemény eledeleket tartalmazza.[8] Másutt három más fokozat a rabszolga, a szolga és a gyermek fokozata, vagy a félelem, remény és szeretet.[9] Az ilyen allegorikus megjelölések a III. századtól kezdve szokásosak és mind jobban tért hódítanak, mint az egész eljárásban tért hódít a misztériumokhoz való alkalmazkodás.[10] A tanítás anyaga az előkészítő fokon a hit tartalmáról szóló tanítás, a *regula fidei* tartalma, főleg missziói jellegű, a bálványozás és tisztátalanság elhagyására buzdító prédikációkkal, a biblia egyes könyveinek magyarázata (*Origenes* az Énekek Énekét magyarázta), az Úr imádságának magyarázata stb. voltak. *Augustinus* az egész üdvtörténeten végigvezeti hallgatóit a teremtéstől kezdve az örök élet reménységének gondolatáig.[11] A közfelfogás az volt, hogy ebben az osztályban tej és méz eledelével kell a katechumenusokat táplálni.[12] Az előkészítés végén különféle liturgikus cselekvények kíséretében (imádságok, exorcisatio, datio salis, impositio manuum stb.), amelyeket *scrutiniumoknak* neveztek, fogadást tett a katechumenus, hogy a tanultakat elfogadja és az egyház hitét vallja.[13] A második fokon a tanítás ugyanígy folyik, csakhogy most már részletezve, főleg az ószövetségi ígéreteknek az Újszövetségben történt beteljesedésére, a tízparancsolatra terjeszkedtek ki, ezt az anyagot különösen

[7] U. o. 15., 27. lapok. *Achelis:* I. m. 288—89. lap. *Zezschwitz* C. A.: System der christl. kirchl. Katechetik. Leipz. 1862. I. kötet 10. fejezet.

[8] *Weiss:* I. m. 86—87. lapok.

[9] U. o. 98. lap.

[10] *Achelis:* I. m. 290. lap.

[11] Augustinus: I. m. 5. fejezet.

[12] *Achelis:* I. m. 293. lap.

[13] *Probst* Ferd.: Katechese und Predigt vom Anfang des vierten bis zum Ende des sechsten Jahrhunderts. Breslau, 1884. 70—75. lap.

Augustinus tette a katechezis fontos anyagává.[14] Ennek a foknak végén ismét volt egy *scrutinium*, hasonló szertartásokkal, mint az előbbinél. Ezt az első két fokot *Origenes* az Exodusról szóló tanításában a bűnök feladása és a szabadság fokának nevezi. A harmadikat a nyugalom állapotának mondja, ezt szintén ünnepélyes felvétel előzte meg éspedig: 40 napi bőjt, a neveknek az egyházi anyakönyvbe való bejegyzése, ami előképe annak, hogy Isten az örökkévaló táblákra fogja azokat feljegyezni, vizsgálat, bűnvallás, exorcisatio, abrenunciatio és kézrátétel. Itt már az egyház legfontosabb tanait tanították, főleg a symbolum magyarázata során.[15] A tanítás ennélfogva a könyvnélküli megtanulásra irányult, amint *Augustinus* mondja: „nec in tabulis, nec in aliqua materia sed in corda scribitur".[16] Itt adja *Cyrillus* a maga *„mystagogikus katecheziseit"* a keresztségről, úrvacsoráról s a liturgiáról.[17]

Az előkészítés végén, amely több évig is tartott, készen állanak a *keresztségre*. Ezt a szertartást, amelyet rendesen húsvétkor tartottak, újból egy scrutium előzi meg, ahol az eddigi, a tanító által folyt „traditio symboli"-t a „redditio symboli", vagyis a symbolum felmondása váltja fel; ezenkívül a szentelt olajjal való megkenés, az Úr imádságának redditioja, imádságok szerepelnek. Ez az eljárás később mind komplikáltabb és liturgikus elemekben bővebb lett, a III. században ismert *scrutiniumok* száma a háromról a VI. században már hétre emelkedett, különösen azért, mert az egyes cselekvények újabb és újabb fokozatoknak lettek alapjaivá. A keresztelés és az *úrvacsorával* való élés között, amely utóbbi rendesen pünkösdkor történt, még egy tanítás volt, ahol már az úrvacsorá-

[14] *Probst:* I. m. 80—81. lap.

[15] *Weiss:* I. m. 90. lap.

[16] *Probst:* I. m. 97. lap (nem táblákra, nem is más anyagra, hanem a szívbe kell beíratnia").

[17] *Cyrillus* (Jerus.): Katechesen Übers. Dr. Jos. Nirschl. *(Reithmayr:* Bibliothek der kirchl. Väter.) Kempten, 1871. XXXIII. Beosztása: I. A symbolumról: Egy prokatechezis és 18 katechezis: a credo magyarázata. II. Mystagogikus katechezisek: öt katechezis az újonnan megvilágosítottakhoz, a keresztségről (Róm. 6: 3—14), a megkenetésről (I. Ján. 2: 20—28), a Krisztus testéről és véréről (I. Kor. 11: 23. s köv.), a liturgiáról (I. Pét. 2: 1. s köv. alapján), ismertetve az úrvacsorai előkészítés szertartását.

nak jelentőségével foglalkoztak különösen. A gyermekek keresztelésekor természetesen a tanítás elmaradt, a scrutiniumok azonban megtartattak, sőt később éppen ez ok miatt tovább fejlődtek.

Az előkészítésnél *tankönyveket* is használtak, főleg a tanítók, akik rendesen a lelkész vagy diakonusok voltak. Ilyen tankönyv volt *Cyrillus* katechezisei, *Augustinus:* De catechisandis rudibus c. munkája, amelyet egy Deogratias nevű diakonus számára írt, nyssai *Gergely:* Oratio catechetica magna-ja, *Nicetas:* Explanatio symboli habita ad competentes című műve stb., főleg a IV. századtól kezdve.

A katechumenusoknak ezen tanítás mellett szigorú nevelésben is volt részük, különösen a gondozásukkal megbizott diakonusok, de az egész egyház figyelt rájuk és ellenőrizte magaviseletüket.

A gyermekek és ifjúság *otthoni* neveléséről inkább olyanok életének történetéből tudunk, akik mint az egyház tanítói, később az egyházban jelentős szerepet vittek. Tudjuk, hogy sok családban igen komoly keresztyén nevelés volt szokásban s a gyermekeket korán megismertették Isten akaratával. *Paulinus* írja a kis Asteriusról: „prima parente Christi sub nomine murmura solvit et Domini nomen prima loquele fuit".[18] A nevelés az anyák kezében volt, azért tudunk róla, hogyan küzdött *Monica Augustinusért*, míg az a bűnben élt, *Chrysostomos* komoly szavakkal állítja az anya elé a felelősséget gyermekéért, utasítva, hogy a gyermekkel otthon beszéljék meg, amit a templomban hallottak, reá magára nagy hatással volt anyja, *Anthusa*, nyssai *Gergelyt* testvére, *Macrina*, *Basiliust* nagyanyja vezette megtérésre. *Hieronymus* világi nóták helyett kegyes zsoltárok énekeltetését tartja otthon fontosnak, sőt még a szolgálókat is vissza akarja tartani a világi dolgoktól, s sürgeti, hogy a gyermek legyen mindig a szülei körében, ne bízzák azt idegenre.[19] A házi nevelés mellett a kolostori nevelés nyujtott szintén sok indítást, amelyet *Chrysostomos* és *Hieronymus* nagyon ajánlanak, mint a legjobb helyét a nevelésnek.

[18] *Probst:* I. m. 50. lap.
[19] U. o. 58. lap.

Az első korszaknak a világi ismeretek iránti ellenszenvét, amely a világi tudományokat Isten előtt bolondságnak tekintette s meg akarta ezektől óvni a keresztyéneket, lassan felváltotta a műveltség elismerése s annak a keresztyén tudomány szolgálatába való állítása. *Origenes* maga is tanított világi tudományokat, Alexandriai *Kelemen* azt mondja, hogy az igazi nevelő a Logos és a görög filozófia előkészít az evangéliumra,[20] *Augustinus* az akarat nevelését tartja elsősorban fontosnak, amely a bűn miatt megromlott s amelyet két úton, a disciplina és az ész kiművelése által lehet nevelni.

A vallásos nevelés ezen korszakára a következőben hanyatlás következik, amelyet főleg a nevelés megerőtlenedése és az eljárás liturgizálódása okoz.

b) Ha katechetika alatt a vallásos nevelés és vallástanítás tudományosan megalapozott *elméletét* értjük, akkor olyan művekről, amelyek így foglalkoznak ezekkel a kérdésekkel, ebben a korszakban még nem találkozunk. Az *első századokban* vannak mégis olyan utasítások, amelyek a nevelés és tanítás munkáját végző egyénekhez szólanak, s őket a munka egyes követelményeire figyelmeztetik. Azokon kívül, amelyeket már a vallásos nevelés történetében megemlítettünk, a *Hermas* Pásztora, a *Barnabás* és *Kelemen* levelei,[21] amelyek csak esetleges utasításokat tartalmaznak, megemlítendő nyssai *Gergely*nek (—394) „*λόγος κατηχητικὸς ὁ μέγας*“ c. műve, amely azonban lényegében a Szentháromság kérdéséről szól s ennek kapcsán beszél a keresztelésre és úri szent vacsorára való előkészítésről. Hasonlóképen csak érintőleg szól, a lelkipásztor tevékenységeit fejtegetve erről a kérdésről *Chrysostomos* (344—407) „*περὶ ἱερωσύνης*“ című műve, amely hat könyvben a szerzőnek barátjával, Basiliussal való beszélgetése során adja elő a lelkipásztori munka kérdéseit. A lelkipásztorság a Krisztushoz való szeretet bizonysága, nagyobb minden más emberi hivatásnál, mert a lelkek vezetése nagy odaadást követel, viszont súlyos akadályokba is ütközik. Ezért a lelkipásztorság félelmetes feladat, aki erre szenteli magát, olyan szentnek kell lennie, mint az, aki a mennyben van.

[20] *Schmidt* K.: I. m. II. köt. 50. s köv. lap.

[21] *Raffay* S.: Újszövetségi apokrifusok. Pozsony, 1905.

Aki erre a munkára vállalkozik, azt a Sátán sokféleképpen megkísérti, ezért óvakodjék a hiú dicsőségvágytól, élvezetektől, törekedjék bölcseségre, tisztaságra. A tanításban a hallgatókra kell tekintettel lenni, az igehirdető ne a saját gondolatait mondja, s óvakodjék attól, hogy a hallgatók tetszésének beszéde tárgyát alárendelje. Ne emberi eszközökkel, hanem az Ige hatalmával igyekezzék hatni".[22]

Részletes utasításokat tartalmaz már *Augustinus*nak „De catechizandis rudibus"-a (400), amely a tanítás anyagára, eljárására tartalmaz utasításokat. Abból a gondolatból indul ki, hogy a tanító gyakran elégedetlen azzal, mit teljesít, mert úgy érzi, hogy nem értik meg s hogy nem méltóképpen hirdeti azt, amit hirdetnie kell. *Augustinus* a tanításnak három formáját különbözteti meg: *narratio, exhortatio, praecepta*. Legrészletesebben a narratioról beszél, amely nála nemcsak elbeszélés, hanem előadás, az anyag ismertetése, mellette a másik az anyagban levő izenet tartalmának ismertetését, a harmadik a mindennapi életre vontkozó figyelmeztetéseket jelenti. Az előadás, mondja, akkor teljes, ha „quisque primo catechizatur ab eo quod scriptum est: In principio fecit Deus caelum et terram, usque ad praesentia tempora ecclesiae".[23] Az előadásban ki kell sugározzék a tanító szeretete és vidámsága, mert Istennek Krisztusban megjelent szeretetéről beszél, s amely még Istennek a bűnt sujtó ítéletében is látszik. Tárgyalja, hogyan kell viselkedni azokkal, akik különböző okokból csatlakoztak az egyházhoz. Erre nézve, ha másoktól nem kapunk tájékoztatást az illető felől, akkor saját magát kell megkérdezni s még ha nem is mond igazat, úgy kell vele bánni, hogy „faciamus eum delectari esse se talem, qualem videri cupit".[24] Ha sugallat vagy félelem hajtja, akkor rá kell mutatni, hogy ez is lehet

[22] *Chrysostomos:* On the Priesthood. Transl. B. Harris Cowper. London, 1866. *Buday* Gergely: Joannes Chrysostom pedagógiája. Budapest, 1927.

[23] *Augustinus:* De catechizandis rudibus. Ed. C. Mariott. Oxonii et Londini. 1876. 5. fejezet („ha mindenkit úgy tanítunk, hogy a tanítás attól kezdve, ami megíratott: Kezdetben teremté az Isten a mennyet és a földet, az egyház jelen idejéig terjed").

[24] U. o. 9. fejezet („igyekezzünk, hogy gyönyörködjék abban, hogy olyan legyen, amilyennek látszani szeretne").

Isten figyelmeztetése s inteni, hogy ne látható csodákat, hanem láthatatlanokat keressen s ne álomban, hanem ébren keresse Isten akaratát. A „narratio"-nak onnan kell kiindulnia, hogy „látá Isten, hogy minden, amit teremtett, ímé igen jó" és vezetni az egyház jelen idejéig, úgyhogy amit elbeszélünk, abból utaljunk vissza „ad illum finem dilectionis" [25] ahonnan sem a cselekvésnek, sem a beszédnek nem szabad elfordulnia. Az elbeszélés befejeztével a feltámadás reménységére kell utalni, azután lelkesíteni és tanítani az ítélet felől. Inteni kell, hogy reménységét ne vesse az emberekbe, mert „non ideo nobis proponi exempla iustorum, ut ab eis iustificemur, sed ut eos imitantes ab eorum iustificatione nos quoque iustificari sciamus".[26] Ha így teszünk, a hitben való haladását nem nekünk vagy magának, hanem annak tulajdonítja majd, és mindenkit „Abban szeret, aki szerette őt még ellenség korában is, és aki őt ellenségből megigazítás által barátjává tette".

Lehetnek olyanok, akik már eldöntötték, hogy keresztyének lesznek s most a sákramentomban való részesedésért jönnek tanításra. Az ilyeneket is jó kikérdezni megtérésük indokai felől. A rétori iskolákból jöttekkel úgy kell bánni, hogy alázatosságra neveljük őket s megtanítsuk a Biblia hasznára; meg kell mutatni nekik, hogy Isten a lélek vágyát nézi, hogy így ne botránkozzanak meg az egyházi nyelv barbarizmusán. Azután tanácsokat ad, hogy lehet a tanítást derültté és vidámmá tenni, hogyan kell kikerülni az unalmasságot, amit az ismert dolgok fejtegetése, a megértés hiánya, az előadás egyhangúsága stb. okozhat. Mindezekben Istentől kell kérni orvosságot, hogy vidáman szólhassunk az ő dolgairól, mert a „jókedvű adakozót szereti Isten". Ha az a tanító szomorúságának oka, hogy a hallgató nem fogja fel a tanítás értelmét, meg kell fontolni, hogy amilyen különbség van a kiejtett szó és annak értelme között, még nagyobb a különbség a halandó ember és Isten között. Isten pedig emberré lett az ő szeretete által, hogy hozzánk közel jusson s éppen ez a biztosítéka annak, hogy meg akarja ma-

[25] U. o. 10. fej. („Isten szeretetének azon végső céljára").

[26] U. o. 11. fej. („nem azért kell az igazak példáját elébe állítani, mintha azokból megigazulhatnánk, hanem azért, hogy őket követve az ő megigazulásukból megismerjük az igazi megigazulás útját").

gát értetni velünk. Ha a megszokott dolgot már únjuk ismételgetni, alkalmazzuk azokat a szeretet által, mert a szeretet ereje éppen abban nyilvánul, hogy ha másokat megragadunk, saját magunkat is megvidámít. Az érzéketlen hallgatót kérdésekkel kell felébreszteni, az unatkozót és fáradtat kényelmesen elhelyezni, mert „kevélység azt követelni, hogy állva hallgassanak minket, holott az Urat, akinek jelenlétében angyalok állanak, egy asszony ülve hallgathatta". Óvakodni kell a felgerjedéstől és haragtól, ha pedig tévedést követtünk el s a miatt bánkódunk, forduljunk Isten kegyelméhez.

E fejtegetések után *Augustinus* egy nagyobb és egy kisebb katechezist mutat be példa gyanánt. A tanítás anyagát hat korszakában tárgyalja az üdvtörténetnek: „ab Adam, qui primus homo factus est, usque ad Noe, qui fecit arcam in diluvio, inde secunda est usque ad Abraham, qui pater dictus est omnium quidem gentium, quae fidem ipsius imitarentur... tertia est ab Abraham usque ad David regem, quarte a David usque ad illam captivitatem qua populus Dei in Babiloniam transmigravit, quinta ab illa transmigratione usque ad adventum Domini, ex cuius adventu sexta aetas agitur".[27]

Az *Augustinus* munkája nemcsak rendszerességénél, de sok nevelői tapintatot és személyes vonást eláruló voltánál fogva is egyik gyöngye katechetikai irodalmunknak.

9. §. A középkori vallásos nevelés.

a) A VII. századtól a reformációig a vallásos nevelés ügye lehanyatlott az egyházban. Két oka volt ennek főképpen. Az egyik a keresztelésre való előkészületnek az a *liturgizálódása*, tisztán liturgikus cselekményekké válása, amelyet a scrutiniumokkal kapcsolatban már előbb is láttunk, ami kapcsolat-

[27] U. o. 39. fej. („Az első korszak Ádámtól, az első embertől Nóéig, aki bárkát csinált az özönvízkor, a második Ábrahámig, akit minden népek atyjának mondanak, akik az ő hitét utánozzák..., a harmadik Ábrahámtól Dávid királyig, a negyedik Dávidtól addig a fogságig, amelyet Isten népe Babilóniában szenvedett, az ötödik az ebből való kijövetteltől az Úr eljöveteléig, akinek eljövetelétől kezdődik a hatodik korszak").

ban volt azzal, hogy az egyház a tiszta evangéliumtól eltérve, mind több és újabb olyan elemet vett fel hitvallásába és gyakorlatába, amelyek Isten tiszta Igéjével nem egyeznek. A tömeges megtérések miatt nem volt elég alkalom arra, hogy az egyház a megtérők komoly gondozását és nevelését végezhesse, viszont a nevelés egyéb formáit, különösen a családi és iskolai nevelést e megtérők között végzett tömegmunka meggátolta s az egyház figyelmét arról elfordította. A másik ok az volt, hogy maga az *igehirdetés*, ami a nevelésnek is tulajdonképpeni feladata, ellanyhult, tisztaságát elvesztette, formálissá és gépiessé vált, ezt felváltotta a mise erejébe vetett hit s így az igehirdetés is elsekélyesedett, a papok elvesztették szem elől igazi hivatásukat, tudatlanokká és felületesekké váltak, amint ebben a korszakban erről megdöbbentő bizonyítékok szólanak. Mikor pedig a tömeges megtérések megszűnnek, s az egyháznak a már keresztyén szülőktől született gyermekek nevelésével és tanításával kellett volna foglalkoznia, akkor a már világuralomra jutott és külső hatalmi kérdésekkel elfoglalt egyház nem volt képes törődni ezzel az elsőrangú feladatával.

Az újszülött gyermekek *megkeresztelésére* vonatkozólag az egyház több rendelkezést hozott. Egy ideig a gyermekeket születésük után másnap, vagy pár nap mulva megkeresztelték, a VII. század végén a toledói zsinat (693) egy hónapban, később a paderborni (785) egy évben szabja meg azt a végső határidőt, amikor a gyermeket feltétlenül meg kell keresztelni. *Nagy Károly* császár a keresztelést húsvét vagy pünkösd ünnepére állapítja [1] meg. Maga a keresztelési eljárás illetőleg szertartás a *VII. Ordo Romanusban* van szabályozva. E szerint Oculit követő vasárnap felszólítják a szülőket, akiknek megkeresztelendő gyermekeik vannak, hogy azokat jelentsék be, hogy húsvétkor megkereszteltessenek. A keresztelésre való előkészítés, csecsemőkről lévén szó, természetesen csak formális. Először öt liturgikus aktus (signum crucis, impositio manuum, exorcismus, datio salis, oratio) „katechumenusokká teszi őket", majd hét *scrutinum*, amelyek hasonló cselekményeket ismételnek, befejezi rajtuk a keresztelésre való előkészítést. A két utolsó

[1] *Achelis:* I. m. 295. lap.

scrutiniumban szerepel a redditio symboli, amelyet a pap végez, más névvel „ephata“ vagy „aperturi“, kiegészítve bibliaolvasással és imádságokkal. Az utolsó scrutinium nagy ünnepélyességgel megy végbe húsvétra virradó éjjel, s ezen éjjel meg is keresztelik a gyermekeket.[2] A keresztelési szertartás ezen elemeit később mindinkább összevonták, végül egy aktussá lett, amelynek azonban a római egyházban ma is szokásos részei és mozdulatai még magukon hordozzák a régi cselekvény egyes részeinek emlékét.

Hogy a megkeresztelt gyermekek későbbi korukban valami *rendszeres nevelésben és tanításban* részesültek volna, eltekintve a házi és kolostori neveléstől, erről semmi tudomásunk sincs, sőt állíthatjuk, hogy egészen *Nagy Károly* reformjáig ilyen tanítás rendszeresen nem is történt. Feltűnik azonban éppen a gyermekkeresztséggel kapcsolatban is egy másik aktus, amit később *konfirmációnak* neveztek. A konfirmáció tulajdonképpen a felnőttek katechumenátusából jött át, akik ebben a keresztelés után részesültek, ezért mondták, hogy a keresztség az újjászületés, a konfirmáció a növekedés tényét jelenti.[3] Ez a konfirmáció, amely a proselyiták esetében az úrvacsorára való előkészítés mellett kézrátétel és olajjal való megkenést, mint a Szentlélek közlésének jelképét tartalmazta, a gyermekkeresztség után is alkalmaztatott s később a bérmálás formájában külön sákramentummá vált, amint azt a lyoni (1274) és florenzi (1439) zsinatok már kötelezőleg elrendelik.[4]

A gyermekkeresztség mellett is alkalmazták a *keresztszülői intézményt*. Eleinte a megtérőktől követelték meg, hogy kezeseket állítsanak (már *Tertullianus* is említi)) *„fidei iussores“*, *„sponsores“* néven, hogy ezek szándékuk tisztaságáról kezeskedjenek.[5] A gyermekektől ezt szintén megkövetelték, itt vagy a szülők vagy mások tölthették be ezt a tisztet. Kétségtelen jelentősége az volt ennek az intézménynek, hogy az egyház és a szülői ház között szorosabb kapcsolatot létesített különösen három ponton: a szülők gyermekeiket az egyháznak felajánlották, az egyház

[2] *Probst:* I. m. 126—134. lap.
[3] *Weiss:* I. m. 135—139. lap.
[4] *Achelis:* I. m. 296. lap.
[5] U. o. 297. lap.

által közvetített üdvjavakban részesíteni akarták, a gyermeket önálló vallástételre nevelik.[6] A liturgia során a keresztszülők voltak kötelesek a credot és az Úr imádságát a gyermek helyett felmondani.[7] A keresztszülői intézményre nézve igen fontos a mainzi zsinat (813) határozata, mely szerint a keresztszülőket magukat tanításban kell részesíteni, hogy később ők maguk is taníthassák a gyermekeket.

A gyermekeknek *az Úr vacsorájában* való részeltetését először szükségesnek tartották rögtön a keresztség után, annyira, hogy azokat, akik benne nem részesültek, a kárhozat martalékául tekintették,[8] később ezen a felfogáson változás esett, úgyhogy már a tridenti zsinat átok alá veti azokat, akik szerint a gyermekeket „antequam ad annos discretionis pervenerint", úrvacsorában kell részesíteni.[9] Ezzel volt kapcsolatban a *gyónásnak* mindinkább nagy jelentőségre jutó szokása. Eredetileg mint az már a bibliai iratokban is előfordul, a gyónás vagy közös megvallása volt a bűnnek, vagy egy bűnösnek a gyülekezet vénei vagy az egész gyülekezet előtt végbemenő bűnvallása s utána közös imádkozás a bűnbocsánatért.[10] Az V. századtól kezdve vált külön aktussá, hogy a megkeresztelteket az egyház szigorú ellenőrzés és fegyelem alatt tartotta, majd a XIII. században általános egyházi rendelkezéssé lett. Mivel a gyónást szintén felhasználták a tanításra, a gyermekeket is kötelezték rá, éspedig hét éves koruktól fogva, végső határát az első gyónásnak 14. évben állapítva meg. A gyermekek gyónásának fontosságát különösen *Alkuin* és *Gerson* püspök hangsúlyozták.[11]

A katechumenátusnak így a gyermekeket magában foglaló és külön egyházi tevékenységet jelentő munkáján kívül a *nevelés és tanítás* munkája folyt a családban és az iskolákban

[6] *Zezschwitz:* I. m. 19. §.

[7] *Schumann—Sperber:* I. m. 14. lap.

[8] *Achelis:* I. m. 296. lap.

[9] U. o. „mielőtt a discretio — a nemek közti különbség kialakulása — éveit áthaladták."

[10] L. Ján. 5: 16—17. Jak. 5: 16.

[11] *Zezschwitz:* I. m. 22. §. *Achelis:* I. m. 299. lap. *Schumann—Sperber:* I. m. 17. lap.

is. A családban főleg a szülők és keresztszülők végezték a nevelés munkáját, ezek közül is főleg az anya, akire ezen a téren a legtöbb feladat hárult. A hit elemei, imádságok, vallásos gyakorlatok azok, amelyekben a gyermeket otthon gyakorolják. A tulajdonképpeni vallástanítás az iskolákban főleg a kolostorokban történik, a legkiválóbb ilyen iskolák a nursiai *Benedek* alapításai, aki a kolostori életet szabályozó „Regulái"-ban a gyermekek keresztyén fegyelem alatt való nevelésére ad utasításokat. A *kolostorokba* azokon kívül, akik szerzetesi életre készültek, másokat is vettek fel s így alakult ki a kétféle tagozat: a schola interior és exterior, előbbi a szerzetesnövendékek, utóbbi a világi gyermekek számára. A utóbbi valamivel enyhébb nevelést adott, világi tudományokat is tanított, míg az előbbi a szerzetesi életre készített elő. Mind a kettőben azonban a szigorú fegyelem, a bibliai és hitvallási anyag tanítása, vallásos gyakorlatok képezték a nevelés igazi lényegét.[12] Ezek közül a kolostori iskolák közül nagy hírre tettek szert különösen a szentgalleni, fuldai, a toursi stb., ahol a kor legkiválóbb nevelői, *Alkuin, Márton* toursi apát,. *Hrabanus Maurus* stb. tanítottak. A kolostori iskolák mellett új iskolatípus létesült, különösen *Nagy Károly* császár reformja nyomán. *Nagy Károly* a nevelés ügyének támogatására részben saját maga ad ki rendelkezéseket, részben zsinatok útján igyekszik a nevelés ügyét rendezni. Elsősorban a papok életét és műveltségét reformálja, hogy azok alkalmasabbak lehessenek a nevelés munkájára. Megparancsolja, hogy az írás, olvasás, számolás és éneklés mellett a levelezés és a könyvmásolás munkájához is érteniök kell, legyenek járatosak a Bibliában, higyjék az egyház tanítását, tudják a zsoltárt, a credot, keresztelési formulát stb. Különösen fontos rendelkezése, hogy a népet anyanyelvén tanítsák a hit elemeire. 789-ben elrendeli, hogy minden kolostor tartson fenn iskolát, sőt elrendeli azt is, hogy minden pap köteles a híveket és különösen a gyermekeket a hit igazságaiban tanítani. A püspököket felhívja, hogy a papok ilyen munkáját őrizzék ellen és követeljék meg.[13] Így létesült a másik iskolatípus, ame-

[12] *Schmidt K.*: I. m. 12. §.

[13] U. o. 12. §. *Clemen C.*: Quellenbuch zur prakt. Theologie. II. Teil. 1—2 lap.

lyet *paróchiális iskoláknak* neveztek, Magyarországon, ahol szintén több ilyen iskola van, „fárai iskolák"-nak.[14] A harmadik típusa az iskoláknak a *székesegyházi* iskola volt, amilyent először *Chrodegang* metzi püspök állított fel 745-ben, olyan gyermekek számára, akik nem akartak kolostori iskolába járni, ahol világi tudományok mellett a vallástanításban is volt részük a tanulóknak, egyébként szinte kolostori szigorúságú nevelés folyt. A középkor vége felé a városi lakosság által létesített *városi iskolákban*, amelyek a később megszűnt paróchiális iskolák hiányait voltak hivatva pótolni s a gyakorlati életre szükséges ismereteket akartak nyujtani, a vallástanítás szintén nagy szerepet játszott.[15]

A lovagi, valamint a skolasztikus nevelés a vallásos nevelés és tanítás szempontjából nem volt kedvező. Az előbbi bizonyos szentimentális hatásokat leszámítva, a vallásos irányítás tekintetében alig jön számításba, sőt az egész nevelés munkájában inkább visszaesést, mint haladást mutat. A scholasztika inkább tudományos theologiai és filozófiai kérdésekkel foglalkozott, úgyhogy ezalatt a nevelés ügye általában is visszaesett, még kevésbbé foglalkozott a gyermekek és a nép vallásos nevelésének kérdésével.

A klasszikus tanulmányok megújulása a *reneszánsz és humanizmus* korában a vallásos nevelésbe is hozott bizonyos haladást, bár ennek a jelleme is inkább a tudományos képzés felé haladt. Mégis az a tény, hogy a Biblia eredeti nyelvének tanulmányozását követelte s hogy a gyermek természetéhez inkább akar alkalmazkodni, megnyitja a lehetőséget számára a vallásos nevelés erőteljesebb és öntudatosabb végzésére is. Olaszországban *Vittorino da Feltre* és *Vegio Maffeo* tanítványaikat a keresztyén élet gyakorlatában és a keresztyén hitben igyekeznek nevelni, Magyarországon az ez időben felállított iskolák mellett jeles nevelők (Janus Pannonius, Vitéz János stb.) és a nevelésről keletkezett munkák, mint *Erzsébet* később lengyel királynőnek, *Aeneas Sylviusnak* a királyi gyermekek neveléséről szóló művei hatnak a vallásos nevelés munkájára is.

[14] *Kiss Áron:* A magyar népiskolai tanítás története. Budapest, 1881. 4—7 lap.

[15] *Schmidt K.:* I. m. 24. §.

Németországban *Erasmus* gyakorolt hatást a vallásos nevelésre, több munkájában is körvonalozva ennek alapelveit, Spanyolországban *Vives* Lajos inkább a világi nevelés keretében szól csak erről. Franciaországban a vallásos nevelés egyik kiváló apostola *Gerson* püspök, a párizsi egyetem kancellárja, aki egész életét a gyermekek nevelésének szentelte, erről írott munkáját a gyermekek iránti szeretet s azoknak Isten igaz félelmére való vezetés törekvése hatja át, maga is gyakorolja a nevelés és tanítás munkáját, s a gyermekek között, imádság közben éri a halál.

A reneszánsz és humanizmus a vallásos nevelést mégis a világi nevelés egyik szakasza gyanánt fogja fel. Munkájában elsősorban nem az vezeti, hogy a gyermekeknek Isten Igéjét hirdesse, hanem hogy vallásos ismereteket nyujtson s hogy megmutassa a vallásnak a világi tudományokkal való szoros kapcsolatát, sőt közös gyökerét. Ezért nem az Isten Igéje felé vezetett, hanem inkább onnan el, az emberi tudomány feltétlenségének gondolatához. Hiányzott ennek az iránynak nevelésében a pásztori vonás, ezért szélesebb körbe terjedő munkát nem is végzett. A vallásos nevelés evangéliumi szellemét két irányban látjuk megnyilvánulni. Az egyik ezek közül azok a mozgalmak, amelyek az egyház megújítására törnek magában az egyházban, amelynek egyik legjelentősebb megnyilvánulása éppen a vallásos nevelés szempontjából az a közösség, amit Gerh. *Grote* indított meg „*Bräder des gemeinschaftlichen Lebens*“ név alatt. Ez apostoli egyszerűséget, vagyonközösséget, gyakorlati keresztyén életet követelt, hangsúlyozta a Biblia ismeretét és az azzal való foglalkozást, a szegényeket ingyen tanította s iskoláik Németországban mindenütt el voltak terjedve.[16] Iskolai nevelésük evangéliumi szellem érvényesítésére törekszik s azon az elven épül fel a munkájuk, hogy a keresztyén népnevelés alapjául a Bibliának anyanyelven való olvasását akarják lehetővé tenni a nép számára.[17] A másik ilyen törekvés a *waldensek és cseh-morva atyafiak* közösségében látható, akik szintén a Biblia olvasását követelik, a szülőknek a gyermekek nevelése iránti

[16] *Schmidt:* I. m. 24. §. *Schumann—Sperber:* I. m. 21. lap.
[17] U. o. 21. lap.

felelősségére hivatkoznak s különösen a waldensek, egész sorát állítják elő a különféle kátéknak.[18]

Szólani kell még azokról a *könyvekről*, amelyeket a középkorban a vallásos nevelés és vallástanítás munkájában használtak. A középkorban a tankönyvek inkább nyelvtani anyagot tartalmaztak, vagy egyes görög és latin szerzők munkáinak magyarázatát, vallásos tartalmú kevés volt közöttük. Ilyen gyanánt említhető *Boethius* († 525) műve: „De consolatione philosophiae", amely öt könyvből áll, mindegyik könyv „metrum"-ot és prózát foglal magában, s a földi szerencse változásaival szemben Isten bölcseségében való megnyugvást hirdeti. Egy másik ilyen könyv az *evangélium-harmonia* (720 körül), majd *Ostfrid* weissenburgi szerzetesnek 850 körül keletkezett munkája: „Incerti monachi Weissenburgensis theotisca catechesis". Ezt lehet a káté ősének tekinteni, magában foglalja az Úr imádságának, a halálos bűnöknek, a credonak, az athanasiusi hitvallásnak és a gloriának magyarázatát. Valószínű, hogy *Luther* is ismerte. Említésre méltó még *Notker* az Úr imádságának magyarázata (1022) c. műve mellett *Bruno von Würzburg* kátéja, amelyben első ízben fordul elő a kérdés-felelet-forma, de úgy, hogy a tanuló kérdez, a tanító felel. Ide kell még számítani a waldensek több kátéját, a cseh-morva egyházban a *Husz* János által írt kátét, valamint *Wiklef* „Pauper rusticus" című munkáját. A XV. század elején keletkezett a „Der Seele Trost" című, egy apa és fiú közötti párbeszédes formában készült munka, amely képekkel és példázatokkal ellátva, hosszú ideig kedvelt könyve volt a vallástanításnak, noha nem elsősorban gyermekek számára készült.[19] Ezeken kívül a több formában is kiadott családi bibliakiadások szolgáltak még a vallásos nevelés megelevenítésére.[20]

Meg kell még emlékeznünk ennek a korszaknak végén a *konfirmáció* megújulásáról is. A római egyházban, mint láttuk, ez a cselekvény bérmálás néven külön sákramentummá és liturgikus aktussá vált. Új kezdeményezést látunk erre nézve a cseh-morva atyafiak egyházában, ahol egy 1468-ból származó

[18] U. o. 19. lap.

[19] *Schumann—Sperber:* I. m. 19—21. lap. *Schmidt:* I. m. 24. §.

[20] *Schumann—Sperber:* I. m. 22. lap.

kézirat tanúskodása szerint szokásban volt, hogy a felnőtt gyermeket a keresztszülők a lelkészhez vitték, a gyermek hitvallást, majd a hitben való megállásra nézve fogadalmat tett, akkor a gyülekezet felvette, s kézrátétellel megerősítette (confirmare) és imádságban kért Istentől erőt számára a fogadás megtartására. A másik hasonló kezdeményezés *Erasmus* nevéhez fűződik, aki azt ajánlja, hogy a pubertás korát elért megkeresztelt gyermeket tanításban kell részesíteni, megvizsgálni s ha megfelelő tudással rendelkezik, nyilvánosan újítsa meg hitvallását, komoly és méltóságos szertartás során. A két terv illetve gondolat között az a különbség, hogy az előbbi gyülekezeti aktus s a gyülekezetre néz, míg az *Erasmusé* magánjellegű.[21] A kettő közül az előbbi megy át azután bizonyos közvetítéssel a reformáció egyházaiba s válik ott, bár elég későn és sokféle változás után, gyakorlattá. Ez a cselekvény azonban már a bérmálássá lett római konfirmációval, valamint a római egyház katechumenátusával semmi kapcsolatban sincs. A középkori katechumenátus tulajdonképen a középkor végén, a bérmálás sákramentummá válásával és a nevelés munkájának elsekélyesedésével teljesen megszűnik.

b) A *katechetikai irodalom* ebben a korszakban főleg a renaissance után lendül fel.

A *középkorban* a vallásos nevelés kérdéseivel Alkuinus és Hrabanus Maurus foglalkoztak. *Alkuinus* (735—804), *Nagy* Károly császár reformjainak egyik segítője s fiának nevelője, aki „De confessione peccatorum ad pueros st. Martini" c. művében főleg a gyermekeknek gyónásra való nevelésére ad utasításokat; *Hrabanus Maurus* (776—856) „De clericorum institutione" c. iratában a lelkészi szolgálatról szól s ebben az igehirdetésről is, „De reverentia puerorum erga patres..." című-ben pedig gyermekeknek szüleik iránti kötelességeiről. Ezek azonban nem elsősorban katechetikai munkák.

A *renaissance* korában élt s annak egyik képviselője Charlier Joh. *Gerson* (1363—1429). Munkája „Tractatus de parvulis trahendis ad Christum" címet visel s ennek a kornak legkiválóbb pedagógiai munkái közé tartozik. Négy részből áll,

[21] *Achelis:* I. m. 308—309. lap.

amelyek közül mindegyik egy-egy bibliai lokuson épül. Az első Jer. sir. 3:27. alapján arról beszél, hogy a gyermekeket Krisztushoz kell vezetni, ez az egyháznak is kötelessége, de a gyermeknek is fontos, aki erre alkalmas, mert benne a lehetőség erre megvan. A második Mát. 18:6. alapján azt tárgyalja, milyen akadályai vannak ennek a munkának, amelyek a gyermekeket félrevezetik, mint a szülők hanyagsága, erkölcstelen képek, könyvek stb. A harmadik rész alapja Jak. 5:20. s azok buzgalmát dícséri, akik ezt a munkát végzik s kijelöli a módokat: a prédikációt, intést, gyónást és fegyelmezést. A negyedik részben, Gal. 6:1. alapján azok ellen védekezik, akik a gyermekek közötti munkát lealázónak tartják. Jézus példájára hivatkozik, aki intette tanítványait, hogy kérjék az aratás Urát, hogy aratókat küldjön aratásába, s hivatkozik példákra a klasszikus ókorból is, hogy meggyőződését igazolja. Az egész könyv alapgondolata az utolsó részben Krisztusnak a gyermekeket magához hívó igéje említésével fejeződik ki. Igehirdetésében is gyakran foglalkozott nevelési kérdésekkel. A nevelés alapját az emberi lélekben keresi, amelynek, véleménye szerint, megvan az a képessége, hogy közvetlenül tudhat Isten dolgairól.[22]

Ugyancsak a renaissance korába sorozzuk *Erasmus* Rotterdamust (1469—1536), akinek sokoldalú munkásságából és sokirányú műveiből különösen kettő foglalkozik a vallásos nevelés kérdéseivel, illetve említhető meg ez irányban. Az egyik az „Institutio Principis Christiani" címet viseli[23] s az uralkodó nevelésre ad utasításokat. Ebben hangsúlyozza, hogy a fejedelem keresztyénsége adja meg annak igazi műveltségét, azért Krisztushoz kell ragaszkodnia, keresztyén pedig nem az, aki „unctus, non qui sacris adest, sed qui Christum intimis complectitur affectibus ac piis factis exprimit".[23/a] A jó fejedelem a példájával kell elöljárjon, mert Isten képviselője a földön így egyesítse magában a legfőbb jóságot, hatalmat és bölcsesé-

[22] *Schmidt:* I. m. II. köt. 27. §.

[23] *Erasmus:* Institutio Principis Christiani saluberrimis praecepta per E. R. Apud Inclyta Basileam. Frobenius.

[23/a] („felkenetett, nem az, aki jelen van a szent cselekmények alkalmával, hanem Krisztust bensőleg átöleli és kegyes cselekedetekkel kifejezi").

get. Hivatkozik Krisztus szavára, amelyben a pogányok fejedelmeit megkülönbözteti a keresztyénektől, s azt mondja, hogy a jó fejedelem atyja legyen népének. A másik munkája, amiről említést tehetünk „Enchiridion militis Christiani" címen jelent meg.[24] Itt a keresztyén élet törvényeit és szabályait fejtegeti, először az éberségről szól, amely által megóvhatjuk magunkat a bűn hatalmától, majd a keresztyén ember fegyverzetéről, utasít, hogyan kell a pogány költőket olvasni és használni, a Szentíráshoz ragaszkodni, előadja az igazi bölcseség ismertetőjeleit, amelynek kezdete Isten félelme. Az ember teste, szelleme és lelke közötti ellentétet csak Isten tudja békességre hozni, ha neki engedelmeskedünk. Az „igaz keresztyénség" általános szabályai között megemlíti az erény megtanulását, a gonosz kerülését s a jóban való megmaradást. A „mala ignorantia" ellen, ami minden bajnak forrása az Írás helyes megértése, az üdvösség útjának megkezdése, a bűntől való tartózkodás, az életcélnak Krisztusban való felismerése, tökéletes kegyesség stb. használnak. A vallásos nevelésben szükségesnek tartja, hogy a gyermeket tiszteletre neveljük minden iránt, amiben Istent meg lehet ismerni: a Szentírás, a természet iránt, Jézust szeretetreméltónak kell festeni, mutassuk meg neki, mint hőst, akit követnie kell s mondjuk azt a gyermeknek, hogy angyalok veszik körül, akik vigyáznak rá.[25]

10. §. Vallásos nevelés és vallástanítás a reformáció századában.

a) A reformáció, Isten tiszta evangéliumához visszatérve, az Ige szolgálatát az egyház egész munkaterületén igyekezett érvényesíteni s a vallásos nevelés terén is felvette a reá bízott feladatokat. Egyik oldalon a humanisztikus felfogással szemben a nevelés munkájában érvényesítette azt a gondolatot, hogy a nevelés feladata a gyermekeknek Isten akaratával való megismertetése, másik oldalon a római egyház elvilágiasodásával és merev kegyességi gyakorlataival szemben a személyes hit és élet követelményét állította. Ezért elsősorban maguk a re-

[24] *Erasmus:* Enchiridion militis Christiani saluberrimis praeceptus.
[25] *Schmidt:* I. m. II. köt. 28. §.

formátorok foglalnak állást a vallásos nevelés és vallástanítás komolyabb evangéliumi szempontja mellett.

Luther több iratában is követeli a nevelésnek a hit alapjára való helyezését, „*Deutsche Messe*“ című 1526-ban megjelent iratában szükségesnek tartja, hogy a gyermekeket a tízparancsolat, hiszekegy és az Úr imádsága ismeretére vezessék. Részletesebben szól a nevelés munkájáról egy prédikációjában, ahol is azt követeli, hogy a szülők Isten félelmében neveljék gyermekeiket, mert ez az ő feladatuk, és „ihren Kindern kein besser Werk und Nütz schaffen mögen, denn dass sie ihre Kinder wohl aufziehen“. A hamis természeti szeretet indítja a szülőket arra, hogy gyermekeik testére jobban vigyázzanak, mint azok lelkére.[1] Egy másik művében, amelyet „Németország minden városának tanácsuraihoz“ intézett „keresztyén iskolák fenntartása“ tárgyában, hivatkozik arra a tényre, hogy a régi iskolák megszűntek, a Sátán támadásainak ellene kell állani s ezért ideje, hogy a keresztyének gyermekeik keresztyén neveléséről gondoskodjanak. Ezt a dolgot nem szabad könnyen venni, mert Isten parancsa ez és szégyen, hogy mindmáig ebben nem történt elég. Hangsúlyozza itt, hogy nem lehet a nevelés ügyét csak a szülőkre bízni, mert köztük sokan nem elég hívők és kegyesek, nem is elég ügyesek, idejük sincs rá, hanem iskolákat kell állítani és ez a városok feladata. Követeli a nyelvek tanítását, mint az Ige magyarázatának eszközeit; a tanítás anyaga elsősorban a Biblia eredeti és anyanyelven.[2] Végül van még egy prédikációja a gyermekek iskolába küldéséről, amelyben a szülőket buzdítja az iskola támogatására, különösen arra, hogy gyermekeiket lelkipásztori pályára taníttassák.[3] A tanító feladata a legszebb feladatok egyike, azt mondja magáról, „wenn ich vom Predigtamt und andere Sachen ablassen könnt oder müsste, so wollt ich kein Amt lieber haben denn Schulmeister oder Knabenlehrer seyn“.[4]

[1] *Luther's* päd. Schriften (Schriften hervorragenden Pädagogen. I. Heft). Breslau, 1907. 5. lap.

[2] U. o. 6—31. lap.

[3] U. o. 31. lap.

[4] U. o. 49. lap: („ha én az igehirdetői tisztségtől s más dolgoktól megválhatnék, vagy erre kénytelen volnék, egyetlen más tisztséget sem vállalnék szívesebben, mint, hogy iskolamester, vagyis fiúk tanítója legyek“).

Melanchton nemcsak a „Visitationsbüchlein" című és nevelési elveit tartalmazó könyvével, hanem, minden humanista szellemo mellett is schola privata-jában folytatott vallásos nevelői munkájával, ahol a vallástanítás mellett napi áhítatok, bibliaolvasás és magyarázat folyt, jelentős a vallásos nevelés történetében.

Kálvinnak[5] ide vonatkozó felfogása több más munkája közül különösen az Institutio-ban látható; az a gyakorlat, amelyet a vallásos nevelés tekintetében a református egyházak folytattak, ezeknek a megállapításoknak alapján történt. Az Institutio-ban rendelkezés van arról, hogy a bérmálás helyett az igazi vallástanítást kell visszahozni, amelyet az egyháznak kell végezni a gyermekek között, hogy a szülők is így felébredve tunyaságukból, amellyel a gyermekeik vallásos nevelését elhanyagolják, azokat az igaz hitben való megállásra és a tévelygések kikerülésére előkészítsék.[6] A nevelés első fóruma és helye a család, mert Isten azért adta a gyermekeket a szülőknek, hogy azokat az ő félelmében és tiszteletében felneveljék. A szülők tehát felelősek gyermekeikért és az egyház fegyelmi úton is felelősségre vonja őket az itt tanúsított mulasztások esetén, mint ahogyan a lelkészeknek és presbitereknek kötelességük a családok látogatásakor ezt is ellenőrizni. A szülők elsősorban a bibliára kell, hogy tanítsák gyermekeiket, Isten Igéjét olvassák és magyarázzák velük a család istentiszteleti alkalmain, azután az éneklésre is gondot fordítsanak, valamint arra, hogy a gyermekek a kátét, a hitvallást ismerjék. Látható, hogy *Kálvin* szerint nem valami formális tanításról van szó a családi nevelésben, hanem a gyermekeknek az Isten Igéjében és igaz hitben való tanításáról és az egyházban folytatott keresztyén életre való felkészítéséről. A családi nevelés legyen szigorú, fegyelmezett, határozott, de ne legyen kegyetlen és durva, hogy a gyermekek szülőik bánásmódja által is megismerhessék Istennek hozzánk szóló kegyelmét. Türelemmel kell a gyermekekkel bánni, hogy meg ne keseredjenek és kétségbe ne esse-

[5] *Patay* Lajos: Kálvin János valláspedagógiája. Debrecen, 1935.

[6] *Kálvin:* A ker. vallás rendszere. Ford. Czeglédy Sándor. Pápa, 1909. IV. 13:13.

nek,[7] és belőlük a jóindulat ki ne pusztuljon. A legfőbb módja a nevelésnek a szülők példája, ez többet ér minden szónál. A család mellett az iskola hordozza a nevelés munkájának feladatát. Ebben a tekintetben a genfi iskola szervezeti szabályzata és tanrendje mutatja világosan *Kálvin* felfogását. A genfi iskola a keresztyén nevelés alapján áll. Nemcsak abban, hogy előadások elején és végén iskolai áhítat van, hogy az ifjúság résztvesz a vallásos gyakorlatokban, hanem egész célkitűzésében. Az iskola tanulói az iskolába lépés előtt nyilvános hitvallás aláírására kötelezik magukat,[8] a tanárok pedig esküt tesznek, hogy kötelességüket Isten dicsőségére teljesítik. *Béza* az iskolát megnyitó beszédében az igazság szolgálatáról beszélt, amelyre az iskola munkája törekedik.[9] Az iskolában a világi tárgyakat is ennek az igazságnak vezetése mellett tanították, mellettük a vallástani tárgyaknak tekintélyes idő jutott,[10] ezenkívül a nevelés munkája is komolyan folyt. Az iskola ebben a formájában példája a református szellemű iskoláknak s hatása egész Európára kiterjedt. *Kálvin* a Genfi Kátéban foglalta össze mindazt, amit a vallástanításnak alapanyagául tekintett, egy rövidebb hitvallást készített azoknak a gyermekeknek számára, akik a gyülekezet előtt nyilvános hitvallást tettek.[11]

A harmadik reformátor, *Zwingli*, szintén foglalkozik a nevelés kérdésével a „Quo pecto ingenui adolescentes formandi sunt" (1523) című munkájában. Az egész nevelésnek alapját a kegyességben találja. „Der ist noch kein Christenmann — mondja — der nur viel von Gott zu reden und zu sagen weiss, sondern der sich mit Gott befleissigt, hohe Dinge zu tun." A világi tudományokat a kegyesség szolgálatába kell állítani és arra kell törekedni, hogy az igazságra, hűségre, állhatatosságra,

[7] *Calvin:* Commentarii in Nov. Test. (Tholuck.) Berolini, 1834. VI. köt. 156. lap.

[8] *Kálvin* János: Kisebb művei. Czeglédy Sándor fordítása. Pápa, 1912. 99—108. lap.

[9] *Pruzsinszky* Pál: Kálvin János élete. Pápa, 1909. I. kötet, 368. lap.

[10] U. o. 370—375. lap.

[11] *Kálvin* J.: A genfi egyház kátéja. Czeglédy Sándor fordítása. Pápa, 1907. 68—70. lap.

hitre neveljük a gyermekeket. A nevelés elve a Jézus személyisége s a gyermeket a Jézus szeretetében és iránta való hűségben kell nevelni.[12]

A vallásos nevelés történetében meg kell emlékezni arról a férfiúról is, akinek a nevelés XVI. században bekövetkezett megújulása tulajdonítható: *Comeniusról.* Bár a vallásos nevelésre vonatkozó elveiről később szólunk részletesebben, már most ki kell emelnünk, hogy a vallásos nevelés terén a módszer megújulása, a tanítás alkalmasabb és sikeresebb eljárásának alkalmazása az ő érdeme. Hitének személyessége, üde és mély kegyessége, amit a cseh-morva atyafiak bensőséges egyházi életének és kegyességi gyakorlatának köszönhet, hogy egész életét, szinte folytonos vándorlás és sok szenvedés között is a nevelés ügyének szentelte s élete sorozatos „útvesztőin" keresztül mégis Isten kegyelmébe vetett hittel és a reá bízott ügy diadalában reménykedve tért haza az örökkévalóságba, ez őt korának legnagyobb vallásos nevelői közé sorozza. A reformáció által hangoztatott új nevelési alapokon létesült iskolák tanítói közül, mint a vallásos nevelés jeles képviselőit kell még kiemelnünk Trotzendorf és Sturm nevét. *Trotzendorf* Valentin Friedland (1490—1556) iskolájában komoly vallásos nevelést végzett s azt vallotta, hogy a hívő emberek nevelése képezi minden iskolai munka alapját.[13] *Sturm* Johannes (1507—1589) a református iskolázás kiváló úttörője, akinek strassburgi kollégiuma, később akadémiává fejlődött s Európa akkor leghíresebb iskolája volt; *Sturm Kálvin* benső barátja, aki az Institutióról úgy nyilatkozott, hogy az a „hit tanítására, az erköles nemesítésére s a tévelygés megszüntetésére" legalkalmasabb mű,[14] s akinek iskolája a genfi iskola megindítására is valószínűleg ösztönzést adott, célkitüzése és tanterve pedig azzal azonos.[15] Nevelésének alappillére a kegyességre való nevelés volt s ennek akarta alárendelni a klasszikus műveltség tanítását.

[12] *Zwingli* U.: Eine Auswahl aus seinen Schriften. Zürich. 1918. 367. s köv. lap („aki csak sokat tud Istenről beszélni és mondani, az még nem keresztyén, hanem az, aki vállalkozik arra, hogy Isten ereje által nagy dolgokat tegyen").

[13] *Schumann—Sperber:* I. m. 37—38. lap.

[14] *Pruzsinszky* P.: I. m. I. kötet, 319. lap.

[15] U. o. II. kötet 375. lap.

A reformátorok nevelő munkájában és a vallásos nevelésről szóló nyilatkozataiban világosan láthatjuk, mennyire különbözik ez a felfogás a római egyház felfogásától és gyakorlatától. Míg az előbbi hol világiasságba megy át, hol meg egyoldalú skolaszticizmusba zárkózik el, addig a reformáció a vallásos nevelést az egész nevelés olyan alapjának tekinti, amely e világban való, Isten akarata szerinti életre kell, hogy a gyermekeket felkészítse, és át kell hassa az egész nevelést és tanítást, az egész életet az evangélium erejével.

b) A vallásos nevelés és vallástanítás *tantervét, menetét, rendszerét* egyházszervezeti és iskolaszervezési *szabályzatok* írták körül, amelyek közül a legfontosabbakat meg kell említenünk. A legelső ilyen volt a *Luther és Melanchton* által készített „Unterricht der Visitatoren an die Pfarrherren" című 1528-ban keletkezett irat, amely elrendeli a vallás rendes tanítását az iskolában, zsoltárok és a Biblia más részeinek olvastatását és magyarázatát. A *württembergi Schulordnung* (1559) a latin iskolában az iskolai áhítatokat, naponkénti kátéismétlést, a heti evangéliumlectio olvasását és magyarázatát írja elő, a heidelbergi (1587) az úrvacsorával való élésre, istentiszteleten való megjelenésre, erkölcsös életre kötelezi a tanulókat, s napi áhítatokat vezet be,[16] *Magyarországon* az iskolázás és iskolai nevelés elhanyagoltsága miatt a római egyház is tesz intézkedéseket,[17] a református egyház pedig hitvallási irataiban és kánonaiban szabja meg a keresztyén nevelés elveit, iskolákat állítva nemcsak a nemesség, hanem a nép számára is. A debreceni zsinat (1567) *Articuli majores* c. kánonai a vallásos gyakorlatok megtartását követelik a tanítóktól és lelkipásztoroktól, a *hercegszöllősi kánonok* (1576) a tanítást azért írják különösen elő az egyházi szolgák kötelessége gyanánt, hogy a gyermekek a keresztyén vallás fundamentumait megismerjék, a *felsőmagyarországi cikkek* (1595), mivel az iskolák „az egyház veteményes kertjei" — itt fordul először elő ez a kifejezés, — a tanítókat a kötelező anyag elvégzésére szorítják, az ifjúság erkölcsi magaviseletére való felügyeletet a lelkész kötelességévé

[16] *Schmidt* K.: I. m. III. kötet 9. §.
[17] *Kiss* Áron: I. m. 8—9. lap.

teszik, a *komjáti kánonok* (1626) már részletesen előírják a tanítók és iskola feladatait a gyermekek vallásra való tanítására, istentiszteletlátogatásának ellenőrzésére, személyes életükkel való példaadására vonatkozólag, a *Geleji-kánonok* (1646) pedig már utalnak arra, hogy a tanítónak magaviseletével, személyes példaadásával, a gyermekekkel való bánásmódjával igyekeznie kell a gyermekeket úgy az egyház, mint az állam helyes és Isten szerint való szolgálatára nevelni.[18] Az egész iskolarendszeren át megszabja a keresztyén nevelés elveit, s elrendeli azt is, hogy a leánygyermekek számára leányiskolákról kell gondoskodni, ahol a tanulás legfőbb anyaga a káté, énekek, bibliai igék. A lelkészeknek különösen kötelességévé teszi a gyermekek vallásos oktatását, a „katechizálást", amely „non solum in scholis pueris, sed et in Ecclesiis puellis ac foemellis, diligenti studio inculcandus est". Ennek a templomban kell folynia istentisztelet után és a célja az, hogy „ex ea tyrocinia Christianismi, cum lacte quasi materno imbibant ac praecipua doctrinae Christianae capita, a primis velut cunabulis, addiscant, atque sic rationali, sinceroque sermonis lacte enurtitae, in dies magis magisque adolescant: donec tandem solidioris quoque doctrinae cibi capaces esse possint".[19] A reformáció egyházai által létesített falusi iskolákban a tanítás alapeleme a vallástanítás volt; főleg bibliai igék, a káté, úri imádság, tízparancsolat képezte a tanítás tárgyát az elemi világi ismereteken kívül, nagy gondot fordítva a gyermekek vallásos nevelésére is. Ezen iskolák közül sajnos igen sok, a későbbi háborús veszedelmek miatt elpusztult.[20]

A skót egyházban a *Knox* János által írt *Book of Common Order* (1556) rendelkezik a felől, hogy a tanítók, mint az egyházi szolgák egyik csoportja munkálkodjanak, elrendelve, hogy „az iskolában, amely az egyházhoz tartozik, folytattassék az Isten Igéjének tanítása, amint az az Ó- és Újszövetségben

[18] *Kiss* Áron: A magyar ref. zsinatok végzései. Budapest, 1881.

[19] Canones Ecclesiastici... Claudiopoli. 1794. L. canon („amelyet nemcsak az iskolában a fiúkkal, hanem az egyházakban a leányokkal és hajadonokkal is szorgalmas tanulmány útján kell folytatni").

[20] *Nagy* Géza: Az erdélyi ref. népiskola fejlődése (Akik kősziklára építtetek c. kötetben). Kolozsvár, 1937. 99—100. lap.

foglaltatik";[21] a *First Book of Discipline* (1561) gondoskodik róla, hogy az iskolák „a gyermekek erényes és istenfélő felnevelésére" fenntartassanak, hogy egy szülő se bánhasson gyermekével „at his own Fantasie", hanem legyenek kényszerítve gyermekeiket Isten törvénye szerint nevelni. A tantervben legyen hely a káté tanulására, s „elsősorban mindig a keresztyén vallás tudományára oktattassanak, azaz: Isten törvényének tudására, a hittételekre, a helyes imádkozásra, a sákramentumok jelentésére, a Jézus Krisztus tudományára". Elrendeli, hogy minden egyházközségben legyen egy anyanyelvű Biblia, amelyből az Ige olvastatik, minden családban tanítsák a gyermekeket a keresztyén vallás elveiben, hogy mikor úrvacsorához jönnek, ismerjék a hitvallást, ha pedig nem tudják, a családfő büntetést kap. Minden házban a „most grave and discret" személy tartson házi istentiszteletet.[22] Megújítja ez intézkedéseket a *Melville* András „Second Buik of Discipline"-je (1678) is.[23]

c) Milyen volt az *iskolai vallástanítás és vallásos nevelés* ebben az időben? A tanítás *anyaga* elsősorban a káté volt, amely különösen a protestáns orthodoxia idejében emelkedett nagy jelentőségre. A hitvallásnak és az egyház hittételeinek tanítása természetesen indokolt volt abban az időben is, mikor az Ige tiszta magyarázatát meg kellett védeni a téves tanításoktól és világossá kellett tenni mindenki előtt. Ezért követeli *Luther* már a „Deutsche Messe"-ben a tízparancsolat, credo, az Úr imádsága tanítását, amelyekhez még a sákramentomokról szóló tan járult.[24] A református egyházakban a káté és hitvallás tanítása szintén a legelső helyet foglalta el,[25] mint azt már az előbbiekből is láttuk. A káté mellett a Biblia egyes részeinek

[21] *A Collection* of Confessions of Faith, Catechisms Directories, Books of Discipline etc. of publick authority in the Church of Scotland. I—II. kötet. Edinburgh, 1719. Book of Common Order IV. fejezet.

[22] U. o. The First Book of Discipline or the Police and Discipline of the Church. VII., IX., XI. fejezetek.

[23] U. o. The second Buik of Discipline or Heids and Conclusions of the Policie of the Kirk. V. fejezet.

[24] *Kabisch* R.: Wie lehren wir Religion? V. kiadás. Göttingen, 1920. 273. lap. *Schumann—Sperber:* I. m. 29. lap.

[25] *Achelis:* I. m. 307. lap

tanítása szerepelt az iskolában, ami a reformációnak azon törekvéséből is érthető, hogy a Bibliát minél közelebb juttassa a néphez és minél inkább megismertesse azzal. *Luther* bibliafordítása, majd a Bibliának más nyelveken is minden országban létrejött fordításai nagyban elősegítették ezt a munkát. A káté, a bibliai részek és történetek mellett sokszor szerepel a vallástanítás anyaga gyanánt az ágenda, mint amely szintén szükséges volt, hogy a gyermekek az igaz hit elemeit megismerhessék. A skót egyházban az Ige magyarázatában volt egy olyan alkalom, amikor a gyülekezet tagjai közül bárki bizonyságot tehetett, amint azt a skót egyházszervezeti rendtartás előírja, csak arra kellett vigyázni, hogy a rend megtartassék. Ez természetesen inkább a felnőttek bizonyságtételére, a „prófétálásra" terjedt ki.

A tanítás módszere, egészen addig, amíg *Comenius* reformja terjedni nem kezdett, a régi, emlóztető eljárást tartotta szem előtt. Főképen arra törekedtek, hogy a gyermekek könyv nélkül tanulják meg a kijelölt anyagot, szóról-szóra, sokszor minden magyarázat nélkül.[26] Ez az eljárás meglehetősen gépiessé és merevvé tette a munkát s az anyag megértését a gyermekeknek nem tette könnyebbé. Az eljárás úgy történt, hogy a tanító elolvasta, vagy elmondta a megfelelő anyagot, a gyermekek karban utánamondták, s ez addig folyt, míg karban, majd egyénenként is el tudták mondani. A lecke ilyen „felmondása" („aufsagen") még sokáig volt divatban az iskolában. Nem sokat segített ezen az sem, hogy a gyermekek „kátéprédikációkat" is hallgattak, ahol tehát már a magyarázat bizonyos módon hozzájárult a szöveghez, mert itt is csak a káté szövegének tudása volt a fontos. Néha a lelkész helyett az egyházfi „olvasta fel" a gyermekeknek ezeket a prédikációkat és kérdezte ki tőlük.[27] A tanítás célja az orthodoxia idejében a vallásvizsga volt, mikor is a gyermekek bizonyságot tettek ismereteikről. *Kálvin* nemcsak a hitvallás megtanulására, hanem megértésére is súlyt helyezett.[28] Nem szabad elfelejtenünk, hogy ezt a tanítási eljárást, bár a modern felfogás sze-

[26] *Kabisch:* I. m. 273—274. lap.
[27] *Achelis:* I. m. 304. lap. *Schumann—Sperber:* I. m. 39. lap.
[28] *Kálvin:* A ker. vallás rendszere. IV. 19: 13.

rint elmaradottnak és hibásnak tekintendő, két ponton olyan körülmények indokolták, amelyek azon kor szükségeiből folytak. Az egyik az a meggyőződés volt, hogy a tiszta, Isten Igéjéhez mért és annak alapján álló hit tulajdonképen nem függ emberi magyarázattól és értelmezéstől, azt a gyermeknek el kell sajátítania, meg kell tanulnia, hogy majd később, mikor a tanultak felett gondolkozni tud, megismerhesse annak igaz értelmét is, amennyiben az lehetséges. Az orthodoxiának ez a felfogása, amely az Isten Igéjének abszolútságát hangsúlyozta ki, ma is megfontolandó. A másik az volt, hogy a sok téves és a hitvallással ellenkező tanítással szemben a gyermeknek egy határozott, minden kétséget kizáró anyagot akartak adni, amelynek birtokában az ellenkező felfogásokkal szemben védekezhessék. Ez pedig minden időben, amikor a tiszta tudományt világi felfogások elhomályosításával fenyegetik, nagyon fontos. Az orthodoxia tévedése abban volt, hogy az egyházi tant Isten Igéjével cserélte össze és azonosította s így annak isteni tekintélyt követelt, nem az Igét, hanem az anyagot tartotta abszolútnak s ezért hiányzott a tanításból az Ige kegyelmi izenetének hirdetésére való törekvés.

Az ebben a korban használt *tankönyvek* azért elsősorban káték voltak. Azt mondhatjuk, hogy a kátéirodalom tulajdonképpen a reformáció öröksége és alkotása, mert még a római egyház kátéirodalma is ennek hatására keletkezett. A római egyházban az *Erasmus* 1531-ben kiadott kátéja után keletkezett 1554-ben a jezsuita *Canisius* Péter katechizmusa nagyobb, 1564-ben kisebb formában s tartalmazza az Úr imádságának és Ave Mariának, a tízparancsolatnak magyarázatát, a sákramentomokról és a jócselekedetekről szóló tant, bibliai hivatkozásokkal és idézetekkel.[29] Követte ezt a *Catechismus Romanus*, amit tridenti káténak is neveznek (1566), majd mások (Bellarmin stb.) művei; angol nyelven egyik érdekes, már reformációi hatásokat elárulló s Kálvin genfi kátéjára sokban emlékeztető mű a *Hamilton* st. andrewsi püspök kátéja (1551), amely a törvényről, hitről, sákramentumokról és az imádságról szóló részekben dolgozza fel az egyház tanítását.[30] A reformáció egyházainak

[29] *Schumann—Sperber:* I. m. 32. lap.

[30] *Imre Lajos:* Tanulmányok a skót vallásos nevelés történetéből. Theol. Szaklap X. évf. 91. s köv. lap.

kátéi közül elsősorban említendő időrend szerint a *Luther* kis és nagy kátéja (1529), amely azóta is az evangélikus egyház klasszikus vallástani könyve. Mellette a *Brenz* (1527) *Judae* Leo (1534) kátéi említendők még, valamint *Melanchton* Máté evangéliuma magyarázata (1528). A *Luther* kis kátéja vált azonban ezek között a legelterjedtebbé. A reformátusok *Kálvin* Genfi Kátéját használták (1545), majd a *Heidelbergi Kátét* (1563), amely rövid időn belül kedvelt könyvvé lett a református egyházaknak Európában és Amerikában is, s a XVI. század végén már 11 nyelvre, máig kb. 30 nyelvre van lefordítva.[31] Bár elsősorban nem gyermekek számára iratott, a vallástanításnak és vallásos nevelésnek csakhamar kedvelt eszközévé lett, akár teljes szövegében, akár pedig rövidített formában, aminőt ennek alapján *Szenczi Molnár* Albert készített nálunk. Ezeken kívül természetesen még nagyon sok káté és tankönyv keletkezett, amelyeknek elsorolásáról le kell mondanunk.[32]

A magyar vallástanítási tankönyvirodalomban szintén a kátéknak foglalnak el első helyet. A már csak emlékekből ismert *Székely* István, *Gálszécsi* István és *Mélius* Juhász Péter-féle kátékon kívül a *Dévai Biró* Mátyás[33] tíz parancsolat magyarázatáról írott könyve (1540 körül) nem gyermekek számára íratott, de Orthographiájába (1549) beveszi a hit elemeiről szóló tanítást is. A *Heltai* Gáspár Catechismus Minor-a (1550), a *Bornemissza* Péter Négy könyvecskéje (1577) lutheránus szellemüek, míg a református kátéirodalom terén *Szikszai Hellopoeus* Bálint, *Félegyházi* Tamás, *Beythe* István s *Siderius* János neve érdemel említést, noha kátéik nem mind a gyermekek számára készültek. *Szenczi Molnár* Albertnek a Heidel-

[31] *Good* James: The Heidelberg Catechism in its newest light. Philadelphia, 1914. 15. lap.

[32] Angol nyelven elsősorban a *Westminsteri Kis Kátét* (The Shorter Catechism of the Westminster Assembly) kell említeni, még korban ezt megelőzi a *Craig* kátéja (Ane form of Examination before the Communion), a „Summula Catechismi ad piam iuniorum educationem aprime utilis", (*A Collection* . . . II. kötet 363—77. és 378—382. lapokon), majd a westminsteri káték körül keletkeztek nagy számban. (*Mitchell* A.: Catechisms of the second reformation. Lond. 1886.)

[33] *Dévai Biró* Mátyás: Az tíz parantsolatnak ah hit ágazatinac am mi atánenac aes ah hit petsaetinec röviden való magyarázatta. Kiadja a MTA. Bp. 1897.

bergi Káté alapján készült, bár azzal értékben nem vetekedő Kis Catechizmusa (1607) mellett még több átdolgozása, rövidítése vagy alkalmazása van ennek a kátének. Ezeken kívül *Keresztúri* Pálnak a Rákóczi-gyermekek számára írt Csecsemő Keresztyén (1637), majd Felserdült Keresztyén (1641) c. munkája, *Medgyesi Pál* Lelki Abc-je (1645) fontos, a *Kálvin* Genfi Kátéjának fordításai mellett.[34]

A gyermekek és ifjúság *otthoni* vallásos nevelésére a reformáció idejében nagy gondot fordítottak. A szülőket kötelezték arra, hogy a gyermekeket nemcsak nevelésben, hanem tanításban is részesítsék. A genfi egyházban a presbiterek ügyeltek fel erre s a családfőnek kötelessége volt a háznéppel együtt istentiszteletet tartani s azt a hitvallás ismeretére tanítani. A lelkipásztor is meglátogatta a családokat s ezt a munkát ellenőrizte. A skót rendtartás elrendeli, hogy minden gazda vagy családfő tanítsa vagy taníttassa gyermekeit, cselédeit és egész családját a keresztyén vallás alapelveire, amelyek tudása nélkül senki sem bocsátható az Úr asztalához. Ezért minden évben nyilvános vizsgálat tartatik a lelkészek és vének vezetésével mindenki tudománya felől s erre minden gazda és asszony eljön és hozza azokat, akik a házában erre érettek („become to Maturity"), hogy vallást tegyenek hitükről. Ha a családfők eltűrik, hogy gyermekeik és cselédjeik tovább is tudatlanságban maradjanak, egyházi büntetéssel járjanak el ellenük. Elrendeli a családi áhítat tartását reggel és este minden családban. Hasonló utasításokat adnak magyar kánonaink is a lelkipásztoroknak, hogy a családokban a gyermekek nevelésére gondot fordítsanak. A reformáció egyházai mindenütt a komoly keresztyén nevelés hangsúlyozásával, a családnak, mint kultuszközösségnek a gyermekek iránti felelőssége kiemelésével igyekeztek a vallásos nevelés ügyét előmozdítani.

a) A *reformátorok* közül a *vallásos nevelés elméletével* foglalkozó műve egyik reformátornak sem maradt reánk. A *Kálvin* és *Luther* vallásos nevelésre és vallástanításra vonatkozó felfogásával már a vallásos nevelés történeténél megemlé-

[34] L. ezekre: *Enyedy* Andor: A magyar református kátéirodalom. Debrecen, 1928. c. művét.

keztünk. Meg kell említeni még itt *Zwingli* egy iratát „Quo pecto ingenui adolescentes formandi sunt“ (1523),[35] amelyben egy Gerold nevű ifjúhoz ír, a munka első részében igaz istenfélelemre buzdítja, amelyet úgy lehet megnyerni, hogy megismeri a bűn és törvény között Isten kegyelmét s hit által azt elfogadja, a másikban a keresztyén fegyelmezett életre int, a Krisztus példáját adván eléje, a harmadikban arról beszél, hogy másokkal szemben tartózkodónak, a szülők iránt tisztelettel viselkedőnek, mások hasznára törekvőnek kell lennie: egyszóval Krisztust felöltöznie. Ez a munka sem szorosabb értelemben vett katechetikai mű, mert nem a nevelés és tanítás módját, csak annak célkitűzését ismerteti, mégis rövidsége mellett is, közvetlenségénél és gyöngédségénél fogva egyik igen értékes terméke a vallásos nevelés irodalmának.

Andreas *Hyperius* (1511—1564), aki az első kísérletet teszi a gyakorlati theologia megalapozására, a gyakorlati theologiai tárgyak közé „quae complectuntur Ecclaesiae πράξεις atque ad gubernationem ecclesiasticam animos informant“ a katechetikát nem veszi fel, hanem munkájának harmadik könyvében, a dogmatika és ethika mellé, mint egy népszerűsített szisztematika theologiát sorozza.[36] Ez is mutatja, hogy a vallásos nevelés és vallástanítás mennyire csak az egyház hittételeinek tanítására szorítkozott az orthodoxiában s mennyire hiányzott abból a pedagógiai vagy pásztori elem. Az orthodoxia pedagógusai közül *Trotzendorf* „Methodus catechetica“-ja nem a tanítás módszerével foglalkozik, csak egy módszeres kátéfeldolgozást ad, M. *Neander:* „Bedenken wie ein Knabe zu leiten und zu unterweisen“ (1580) csak érintőleg szól a vallástanításról a káté használatát és egy „Biblidion“, vagyis gyermek-biblia kiadását kívánva, C. *Dietrich* „Institutiones catecheticae“ c. munkája (1613) pedig inkább a gyermekek kézikönyve gyanánt tekinthető. Joh. Val. *Andreae* írt egy könyvet „Evangelische Kinderlehre aus heiliger göttlicher Schrift“ (1621), amelyben a tanítás módszerére is nyujt utasítást. Az első lépés

[35] *Zwingli* U.: Eine Auswahl aus seinen Schriften. Zürich, 1918. 367. s köv. lap.

[36] *Achelis:* I. m. I. kötet 11. lap („amelyek az egyház gyakorlati tevékenységét foglalják magukban és az egyház kormányzásáról adnak felvilágosítást“).

szerinte a gyermek emlékezetébe vésni a dolgokat, majd magyarázat, ismétlés és alkalmazás útján arra igyekezni, hogy a gyermek a megtanult feleleteket értelmesen adja vissza s hitéről készségesen és értelmesen tegyen bizonyságot. Mindezek és még sok el nem sorolható irat tulajdonképen nem is a vallásos nevelés vagy vallástanítás elméletével, módszerével, csak a káté megtanításának eljárásával foglalkoznak, tehát alig számíthatók a katechetikai munkák közé.[37]

Az *angol nyelvű* katechetikai irodalom inkább a vallásos nevelés módszerének kérdéseivel foglalkozik, mintsem rendszertani kérdésekkel. Az egyik legelső gyakorlati theologiai munka R. *Baxter:* „The reformed pastor" című munkája (1655)[38] a lelkipásztori kötelességek között csak éppen megemlíti a tanítást, mikor azokról a tanácsokról szól, amelyek a munkára vonatkoznak, amelyek közt az első, hogy rávegye a lelkipásztor a népet, hogy a tanításnak vesse alá magát, adjon minden családba egy kátét, hogy azt otthon tanulják és tanítsák, s a lelkipásztor vegye számba a tanultakat.

A *magyar* katechetikai irodalomnak e korbeli termékei *Samarjai* János református püspök nevéhez fűződnek (1585—1647), aki főleg ágendájában (1636)[39] és kátéjában (1635) inkább a vallástanításnak gyakorlati kérdéseivel foglalkozik. Ő a vallástanítást az igehirdetés egyik, a gyermekekkel foglalkozó részének tekinti, míg a másik, a felnőttek tanítására szolgáló mód a prédikálás.[40] A tanítás anyaga a katechizmus, amelyben egységesen, mint egy „koszorúban" kell foglalva lennie az anyagnak, amely a credoból, tízparancsolatból, az Úr imádságából és a sákramentomok tanából áll. Ilyen katechizálásban részesítendők a gyermekeken kívül a megtérő pogányok, zsidók és az „együgyű öreg emberek" is. A tanítás bibliai alapon történik, valószínűleg a gyülekezetben, vagy legalább is

[37] *Schumann—Sperber:* I. m. 4. §.

[38] *Baxter* R. Gildas Salvianus: The Reformed Pastor shewing the nature of the pastoral work. London 1860.

[39] *Samarjai* J.: A helvéciai vallásón lévő eklézsiák egyh. ceremoniájokról és rendtartásokról szóló könyvecske. 1636.

[40] *Kathona* Géza: Samarjai János gyakorlati theologiája. Debrecen, 1939. 176. lap.

istentiszteleti formák között. Meg kell előzze a vallástanítást a családi nevelés, amelyben a szülők s különösen az anya tanítsa gyermekeit a hit elemeire. A vallástanításra való felügyelet az egyház dolga, mert a lelkipásztor kötelessége, hogy „az ifjúságot idején és szorgalmatosan a Catechizmusra, azaz az hütnek első fundamentomira és az körösztyéni tudománynak első kezdetire" tanítsa, viszont az anyaszentegyház „az ő hívségét és szorgalmatosságát megmutassa, hogy az ő gyermeköket az Catechizmusnak tanulására elvigye és azt kívánja és azon örüljön, hogy igazán tanéttatnak".[41] Bár amint látjuk, itt még rendszeres katechetikáról nem lehet beszélni, már találkozunk azokkal az elemekkel, amelyek az ezen korbeli idegen művekben is feltalálhatók voltak.

11. §. A vallásos nevelés és a katechetika története Schleiermacherig.

a) A vallásos nevelés munkájának megújulása az A. J. *Comenius* (1592—1671) fellépésével s a nevelésre vonatkozó reformgondolataival van összefüggésben. Mint egyszerű családból származott gyermek a nép nevelésének s a családi nevelésnek fontosságát hangsúlyozza, mint a cseh-morva testvéregyház tagja, lelkésze, majd püspöke, e közösség bensőséges és személyes kegyességi típusának megfelelően a vallásos nevelést az egész nevelés alapjául állítja oda. Az ember célja, hogy Istenhez való hasonlóságát, amelyet a bűn miatt elvesztett, visszanyerje, benne Isten képmása világosan kialakuljon, hogy ebben a földi életben a mennyei életre elkészülhessen. A nevelés célja az erényes és kegyes ismeret („erudita virtus et pietas"). A vallásos nevelésnek három eszköze van: a szentírás tanulmányozása, amely az élet célját, a világ szemlélete, amely a jelen állapotot, az önvizsgálat, amely az Istennel való személyes közösséget mutatja fel és ápolja. „Gyakorlati" és nem „elméleti" keresztyéneket akar nevelni, hogy a gyermekek Isten dicséreté-

[41] *Samarcus* J.: Magyar Harmonia, azaz Augustana és Helvéciai confessio articulusainak az ő értelme. Pápa, 1628. 177. lap.

Kolozsvári ref. teol. fakultás
könyvtára.

ben nevekedjenek, magasztalják őt énekekkel és a kátén kívül a legfontosabb bibliai történeteket és mondásokat is ismerjék. A vallásos nevelés és vallástanítás már a szülői házban kezdődik, ahol az anya tanítsa meg a gyermeket imádkozni, tanítsa meg neki a hitvallást s a szülők adjanak neki jó példát mindenben. Az iskolába a Biblia, káté és énekeskönyv legyen a gyermek könyvévé, és mindez úgy, hogy azt a gyermek szívesen fogadja.

A tanítás módszerében is jelentős *Comeniusnak* az egész módszerre kiható újítása. Az orthodoxia emléztető, csak szavakat tanító s a kátét sokszor csak a nyelvek tanítására felhasználó eljárása helyett a szemléletességet hangsúlyozza, a Bibliának a gyermek életéhez való kapcsolását, a vallásos fogalmak szemléltetését és magyarázatát. Hatása a vallásos nevelésre is felmérhetetlen. Nálunk ugyanezeket a gondolatokat *Apáczai Cseri* János (1625—1660) kezdette hirdetni, szintén igyekezve a tanítás módszerének megújítására és követelve a vallástanításban is alaposabb és sikeresebb eljárás behozását. A tanításnak egyik igen fontos célja szerinte is, hogy a gyermekek „mind szüleiknek, mind Istenüknek, mind pedig hazájuknak jobban szolgálhassanak", a tanítótól megkívánja többek között, hogy „jó lelkiismerettel s isteni félelemmel amit tud, azt másokkal közölje", tanítványait „Isten előtti könyörgésében megemlítse", az iskolai tanításban az írás és olvasás célja elemi fokon „a Miatyánk, egy asztaláldás és egy étel után való hálaadás, egy reggeli és estvéli imádság", majd, ha írni-olvasni tudnak, „adassék kezökbe a catechizmus s azt hadd tanolgatdogálják könyv nélkül, azonban a szentírásból a Rómabeliekhez írt levelet, vagy az ótestamentomból egy szép históriát naponként írjanak ki, hogy az írást gyakorolván, az Isten igéjéből valamit tanuljanak".[1]

A *Comenius* hatására keletkezett Németországban a *Kegyes Ernő* góthai nagyherceg rendeletére készült iskolarendszer (Schulmethodus 1642), amely az egész nevelésnek határozott vallásos alapozást ad. Az iskola célja a kegyességre való nevelés s az iskola az egyház rendelkezése alá van állítva. A

[1] Közölve: *Weszely:* Nagy pedagógusok c. műve 103—106. lapjain.

tantárgyak kijelölése s az anyag körvonalazása során rendeli, hogy a vallásból tanítani kell a *Luther* kátéját, bibliai mondásokat, a „Loci communes"-t németül, könyv nélkül, ugyanezeket meg is kell magyarázni, a gyermekeknek tudni kell egy prédikáció tartalmából annak főrészeit, abban a tanítást, vigasztalást, intést megkülönböztetni s nem bocsátható el az iskolából az a gyermek, aki ezekről vizsgálatot nem tesz. Vasárnapon és ünnepnapokon a gyermekek az iskolából mennek együtt a templomba s hetenként kétszer igehirdetést kell hallgatniok. Bevezeti a tanítás előtt és után az éneklést és imádkozást s a hétvégi iskolai áhítatokat. A tanítás úgy megy, hogy a tanító „so soli lange mit Vorsagen oder Vorlesen anhalten, etwan 30. oder 40. mal, bisz ein Kind nachsprechen könne", azután a gyermekekkel mondatja tovább. A megtanulás után jön a magyarázat. A kisebbeknek 24 zsoltárt, az olvasni tudóknak ezenkívül még tízet jelöl ki. A tanító fordítson gondot arra, hogy a gyermekek megtanuljanak a templomban rendesen és csendben ülni.[2] Ez az iskolarendszer az első, amelyben kötelező népoktatásról, s így kötelező vallástanításról is beszélhetünk.[3] Követeli, hogy a tanító atyai szeretettel viseltessék a gyermek iránt, s azzal a felelősséggel végezze munkáját, hogy Isten számonkéri azt tőle.[4]

b) A vallásos nevelés és vallástanítás *Comenius* által megindított megújulása tulajdonképpen csak a *pietizmusban* következett be, amely ezt a munkát kivéve a didaktikai és pedagógiai methodus kérdései közül, az igehirdetés kérdésével hozta kapcsolatba. A reformáció óta a vallásos nevelés sokszor inkább vált a tanítás, a módszer, az anyag kérdésévé és gyakran kezdett elhomályosodni az, hogy benne tulajdonképpen Isten kegyelmes izenetének a gyermek számára való átadása folyik. A pietizmus figyelmeztet arra, hogy ez a munka a lélekhez szól, személyes munka kell, hogy legyen s a célja nem bizonyos anyag elsajátítása, hanem Isten

[2] *Clemen C.*: I. m. 12—15. lap. *Achelis*: I. m. 319—20. lap. („addig kell előmondani vagy előtte olvasni, úgy 30—40-szer, míg a gyermek utána tudja mondani").

[3] *Schmidt K.*: I. m. III. kötet 19. §.

[4] *Schumann—Sperber*: I. m. 48. lap.

akaratának meghallása és elfogadása a gyermek részéről. Minden tévedése mellett is ez a gondolat nagy szolgálata a pietizmusnak. Jacob *Spener* (1635—1705) irányította erre először a figyelmet az egyház megújulását célzó más irányú törekvéseivel egyidőben.[5] Az egyháznak egyik legnagyobb hibáját abban találta, hogy elhanyagolta a keresztyén nevelést s egészen intellektuális munkává engedte azt válni. A kátének nem szabad holt anyagnak maradnia, nem szabad úgy nézni, mint valami ismeretanyagot, hanem úgy kell tekinteni, mint a hit formáját, mint a hitről való bizonyságtétel kifejezését. Így lesz a káté a pietizmus révén újonnan felfedezett kincse az egyháznak és a nevelésnek. Erre utal a Spener ismert és gyakran idézett kifejezése is,[6] hogy a vallástanítás s így a káté célja „den Kopf ins Herz zu bringen", ami alatt azt értette, hogy a megértett hitigazság akkor lesz igazán az emberé, ha szívbeli elhatározás alapján áll, amely elhatározás a Krisztusnak való személyes átadásra vonatkozik. Az emberi akarat természeténél fogva romlott, elvesztette minden képességét a jóra s olyanná lett, mint a „kő és tuskó", miért is csak a kegyelem teheti képessé arra, hogy Isten akaratának megfelelhessen és Istennek tetsző életet hozhasson létre és pedig úgy, ha a kegyelem ezt a bűnös és gonosz akaratot „áttöri" és megújítja. Ez az áttörés a megtérés által történik s így a pietizmus vallásos nevelői célja tulajdonképpen az, hogy a gyermeket megtérésre vezesse, vagyis benne a megtérést létrehozza. Mikor azonban a pietizmus a megtérést emberi erővel elérhetőnek tekinti s e cél elérésére bizonyos eljárásokat és szabályokat ajánl, s ezekkel az eljárásokkal méri a megtérés igazi voltát, téved s innen származik a vallásos nevelésben nyilvánuló hibája is. Szerinte a megtérésre nevelés útján lehet elvezetni s innen van, hogy a pietizmus olyan nagy gondot fordít a nevelésre és tanításra, amiért *Spenert*, az udvari főlelkészt „Schulmeister"-nek gúnyolták ellenfelei. Innen volt, hogy Spener maga nagy gondossággal igyekezett kidolgozni a tanítás módszerét is s hogy

[5] *Achelis:* I. m. 321—26. lap. *Schumann—Sperber:* 49—55. lap. *Kabisch:* I. m. 275—76. lap.

[6] *Achelis* szerint nem tőle, hanem Mercurius von Helmonttól származik. I. m. 323. lap.

az egész pietizmusnak a vallásos nevelésben olyan gyakorlati szempontjai vannak. A tanításban nem a szavak külső formáját, hanem azok tartalmát és jelentését kell szerinte megtanítani, mert a szavakra való emlékezés nem erősíti a hitet. A tanítás legyen gyakorlati, hogy a szív lángoljon, a hit növekedjék s az élet engedelmessége létrejöjjön. Az anyagot szét kell tagolni egyes apróbb kérdésekkel s meg kell magyarázni, s így a „*recitatio, explicatio és applicatio*" hármas eljárásával sajátítja el a gyermek a kátét. A katechizálás így lesz megint, újabb formában jelentős eszköze a vallástanításnak.

A pietizmus másik nagy képviselője, August Hermann *Francke* (1663—1724). már nemcsak irataival és a vallásos nevelésre adott utasításaival, hanem árvaházában és iskolájában végzett munkájával is megmutatta a pietizmus pedagógiai elveit. Nevelői alapgondolatát legvilágosabban egyik füzetének címéből láthatjuk: az igazi istenfélelem és a keresztyén okosság. A gyermekeket tehát ő is a keresztyén életnek, mint e világban való életnek gyakorlatára akarja elvezetni, erre az életre pedig megtérés útján lehet eljutni. Különös gondot fordít arra, hogy a gyermeket állandóan foglalkoztassa s így a keresztyén életgyakorlatba is bevezesse. A tanítás anyaga szerinte is a káté, nem mint csak egyházi tan — s ez különbözteti meg a pietizmusnak a kátéról vallott felfogását az orthodoxiáétól, — hanem mint a bibliai tan összefoglalása. Mellette a bibliai történetek játszanak nagy szerepet; ezeket *Francke* különösen azért becsüli, mert velük a kegyes élet gyakorlati példáit tudja bemutatni. Ezért olvastatja a Bibliát, amelyből minden napra kijelöl egy könyv nélkül megtanulandó mondást, míg a kátéból és az énekekből hetenként jelöl ki egyes részeket. Még a klasszikus nyelveket is Bibliára vonatkoztatva akarja tanítatni. Az internátusban [7] szigorú rend van, a vallásos gyakorlatokon mindenkinek részt kell vennie, megfigyelik, melyik gyermeknél milyen eredménye lett a Biblia olvasásának, a gyermekeket ráneveli az egymásra való felügyeletre, előforduló fegyelmi eseteket közösen megbeszélik, hogy a többiek is tanulságot merítsenek belőle. A vallásórák száma nagy, néha heti

[7] *Clemen*: I. m. 26—35. lap.

7—8. A tanítás módszere a beszélgetés, ahogy ő mondja „beständiges Gespräch mit den Lehrlingen". Az anyagot azonban túlaprózza és túlméretezi, a vallásos nevelésbe egyrészt édeskés kegyeskedést s vele gyakran képmutatást, másrészt methodizmust s vele erőszakoltságot visz be (pl. a büntetés megköszönése, Istennel való alkudozás, az imádkozás érdemszerző vonása stb.)[8]

Magyarországon a pietizmusnak a vallásos nevelésre vonatkozó elveit *Bárány* György, *Wázsonyi* Márton és *Sartorius Szabó* János igyekeztek érvényesíteni, főleg a *Francke* műveinek és más ilyen irányú műveknek magyarra fordításával.[9] A tanító feladata, hogy a gyermekeket Jézushoz vezesse, mert ebben a munkában több hasznát láthatjuk a keresztyéni hit fundamentomainak, mintha „Donatussal vagy a vestibulummal kínozzuk a gyönge elmét".[9] Ezért szigorú keresztyén nevelést hirdetnek. A módszer szempontjából újat nem mondanak.

A pietizmus idejében még nagyobb számmal jönnek létre tankönyvek. Ezek legnagyobbrészt még mindig káték, amelyek közül egyik legnevezetesebb a *Geseniusé* (1663), mely a *Luther* kátéjának feldolgozása apróbb kérdésekre.[10] *Spener* maga is adott ki egy könyvet, amelyben a *Luther* kátéjának magyarázata foglaltatik szintén kátéformában, majd kiadja (1683) a „Tabulae catecheticae"-t, hogy a káté áttekintését könnyebbé tegye. A katechizálás módszerének túltengését jellemző adat gyanánt megemlítjük a „Kreuz-Katechizmus"-t (1688), amely még apróbb gondolatokra bontja fel a Luther kátéját úgyhogy az teljesen élvezhetetlen és formális lesz a gyermek előtt.[11] Még sok ilyen kátéfeldolgozást termelt a pietizmus. A káték mellett azonban, sőt a kátéirodalmon túl sokkal jelentősebb az a pietista származású mű, amely hosszú ideig volt használatban nálunk is: Johann *Hübner* hamburgi rektornak „Zweimal zweiundfünfzig auserlesene biblische Historien" című munkája (1714), amely a bibliai történeteket dolgozza fel a gyer-

[8] *Schmidt:* I. m. III. kötet 405—406. lap.
[9] *Kiss* Áron: I. m. 94—102. lap.
[10] *Schumann—Sperber:* I. m. 45—46. lap.
[11] U. o. 53. lap.

mekek számára.[12] A munka a történet elbeszélése mellett, amelyet azért tart fontosnak, mert „ez magyarázza meg a kátét, amely nem más, mint a Biblia rövid kivonata", még három dolgot tartalmaz: világosító kérdéseket, hasznos tanulságokat és kegyes gondolatokat („Deutliche Fragen, Nützliche Lehren, Gottselige Gedanken"). Ez utóbbiak versbe vannak szedve s a gyermek azokat megtanulja. Ez a könyv a pietizmusnak, már hibáit sokszor levetkező, maradandó alkotása.

c) A *felvilágosodásnak* a vallásos nevelésre és vallástanításra vonatkozó felfogása szintén annak theologiai meggyőződéséből következik. A kijelentésnek az emberi értelem mértéke alá való állítása természetesen hozza magával az Ige tekintélyének megtörését, az egyházi tan jelentőségének megerőtlenedését, a nevelésben és tanításban a gyermek szempontjának az anyag és a nevelés célja fölé való emelését s azt a meggyőződést, hogy a gyermek természeténél fogva jó, s így a nevelés tulajdonképpen nem más, mint a benne levő jó tulajdonságok kifejlésének elősegítése. *Rousseau* a természetben akarja megtalálni Isten megismerésének lehetőségét s mint annak egyik részében, az emberi szívben keresi Isten valóságát. A vallásnak nincs szüksége természetfeletti alapokra, van egy természetes vallás, amelyre mindenki eljut, aki szereti az embereket és a természetben keresi Istent. A vallás lényege azért a morál, amelynek forrása az emberszeretet, s a természetből ismeri meg Emil *Rousseau* szerint Isten valóságát. Vallástanításra csak 15 éven túl van szükség, s ekkor is nem a kijelentett, konfesszionális, hanem a természeti vallást tanulja, amely után saját maga határoz a felől, melyik egyházhoz csatlakozik.

A felvilágosodás képviselői különböző módon és mértékben képviselték ezt a gondolatot. John *Locke* (1632—1704) a vallásból először az Úr imádságát, a credot és a tízparancsolatot kívánja taníttatni, majd a Bibliát olvastatja válogatott részeiben, mint Dávid és Góliáth, Jonathán, József és testvérei, aztán a hegyi beszédet, mint amelyek morális szempontból különösen értékesek.[13] Könyv nélkül kell tudnia mindenkinek bibliai

[12] U. o. 58. lap. *Kabisch:* I. m. 277. lap.

[13] *Locke* John: Some thoughts on education (Essays. London) 159. §.

igéken kívül az Úr imádságát, a hiszekegyet és a tízparancsolatot.[14] Rá kell nevelni a gyermeket Istennek, mint teremtő legfőbb lénynek ismeretére és szeretetére, mert mint „az erényes élet alapját minél korábban be kell vinni a gyermek lelkébe Istenről való helyes felfogást, mint független legfőbb Lényről, mindenek Teremtőjéről, akitől kapunk minden jót, aki bennünket szeret s akitől minden származik",[15] azután tanítani kell hozzája imádkozni s őt magasztalni.[16] Johann Bernhard *Basedow* (1724—1790) már a vallástanítást és vallásos nevelést meg is valósítja a Philantropiumban, ahol a természet csodáinak szemlélete útján, az ok és okozat törvényének kapcsán vezetik rá a gyermekeket Isten létére, amely ünnepélyes tény után tanító és tanítvány együtt imádkoznak (könyvből) s szerencsekívánatokkal fogadják a többiek azt, aki a nevelés ezen csúcspontjára eljutott. A *Basedow* liturgiája, amelyet a Philantropiumban használtak, mesterkélt, unalmas, szimbólumokkal teletömött szertartás, világosan mutatja, milyenné tud válni a nem Isten Igéjén alapuló s nem Isten igaz, az Igéhez mért tiszteletét szem előtt tartó liturgia. A felvilágosodásnak sokkal rokonszenvesebb alakja Christian Gotthilf *Salzmann* (1744-1811), már a kegyes racionalizmushoz tartozik, schnepfentali intézetében (1784) és könyveiben, a kegyes családi neveléshez és a lelkipásztori örökséghez képest, amely családból származott s amilyen nevelésben része volt, elítéli a káté és bibliai történetek értelemnélküli bemagoltatását, helyette a szívét akarja megragadni a gyermeknek. Ezért a Bibliát nem is adja a gyermek kezébe, hanem abból a tanító válogat olyan részeket, amelyek alkalmasak. A vallásos nevelés feladata, hogy rávezesse annak a mennyországnak megismerésére, amely itt ezen a földön van, mert lényegében a „lélek egy tulajdonsága, hol kereshetnénk hát másutt, mint önmagunkban?"[17] Ez a mennyország az üdvösségben: Istennel való állandó közösségben áll s ha ez a hit megvan, mindenben meglátjuk Isten munkáját s

[14] U. o. 157. §.
[15] U. o. 136. §.
[16] U. o. 137. §.
[17] *Salzmann* Chr. Gotthilf: Der Himmel auf Erden. Reclam. 29. lap.

megértjük, hogy a világ lényege a láthatatlan s hogy mi a világnak egy végtelen apró része vagyunk.[18]

A felvilágosodás vallásos nevelésének és vallástanításának módszere a szemléltetés, a gyakorlati életre való rávezetés, a bibliai történeteknek példaképen való felhasználása, ezen épül fel a katechizáció, a káté magyarázata és tanítása. Ezt a módszert beárnyékolja az a törekvés, hogy a vallástanítás anyagában csak morális szempontokat érvényesítettek s a gyakorlati életre neveléssel nem a keresztyén hívő életre, hanem a világi kérdésekben való jártasságra törekedtek. Jellemző a módszerre nézve *Hoffer* háromkötetes könyve, amely a *Hübner*-féle bibliai történetek tanítására kézikönyvül készült s a bibliai történeteket teletűzdeli mindenféle világi ismeretanyaggal.[19] Hasonlóan használt, de már ennél sokkal értékesebb G. Fr. *Dinter* Utasítása a Biblia népiskolai használatára, a „Schullehrerbibel" (1816) kilenc kötetben, amely a bibliai történetek elbeszélésére és feldolgozására ad utasítást. A kátétanításban is az aprólékosság, a hit igazságainak gyakorlati és mindennapi ismeretekkel való kiszorítása uralkodott. A racionalizmus a tanításban csaknem kizárólag a kérdező formát használta, ami folyt abból a felfogásból, hogy a gyermeket tekintette abszolútnak s az anyagot relatívnak. Pestalozzinak igaza volt, mikor ezt s az ezzel való visszaélést súlyos kritika tárgyává tette.[20]

Nálunk a racionalista pedagógia először főleg fordításokat hozott létre, *Locke*, *Campe*, *Salzmann* művei fordításait. Nagyobb hatással volt a pietista irány befolyása alatt álló *Felbiger*, akinek elvei szerint állították össze a Ratio Educationis-t. A vallástanításról és vallásos nevelésről szóló könyvek itt már kisebb számban fordulnak elő, amit a vallástanításnak az egész

[18] U. o. 118. lap.

[19] Például a teremtés történetéből: „Az első napon, azaz azon idő alatt, míg a föld a maga tengelye körül megfordul, ami összesen 24 órát vesz igénybe (mert úgy kell képzelnünk, hogy a föld, mint egy kerék, a tengelye körül forog, mintha a levegőben lebegne és semmivel sem volna megerősítve); nos, az első napon, parancsolta Isten, hogy legyen világosság, azaz a fényanyag álljon elő. A fény tulajdonképpen mindenütt ki van terjedve, s ezt a nap, vagy más világító testek (megmagyarázandó: mi a test) csak mozgásba hozzák, úgyhogy képesek vagyunk ezáltal látni." *Schumann—Sperber:* I. m. 68. lap.

[20] *Pestalozzi:* Wie Gertrud ihre Kinder lehrt. Lpz. Reclam. 44 lap.

nevelési rendszerbe való szerves bekapcsolásának tulajdoníthatunk. Az iskolarendszer kialakulásával s a nevelés ügyének az állam felügyelete alá való mind szélesebb körű helyezésével a vallásos nevelés iskolásabb, szervezettebb, de egyúttal egyhangúbb is lett, hiányzik belőle az a változatosság és elevenség, amit előbb tapasztaltunk. Annyival inkább, mert a vallásos nevelés mindinkább az erkölcsi nevelés körébe kezd tartozni, híven a racionalista felfogáshoz, amely a vallás lényegét az erkölcsi életgyakorlatokban kereste. *Kazinczy* leírja, hogy ragadta el a prófétai könyvek „poetai szépsége", hogy vitte magával gyermekkorában atyja magyar bibliáját s olvasta azt, míg atyja, örvendve érdeklődésén, Pál leveleit adta kezébe, amelytől azonban annak „iskolás hidegsége" miatt visszariadt, míg kedves olvasmányai maradtak a Biblia történeti könyvei szinte öreg koráig.[21] Ebben világosan látszik a két nemzedék közötti nagy különbség, az első még a Pál levelein, annak a hit kérdéseire vonatkozó fejtegetéseiben örömét leli, sőt azt a gyermek számára is szükséges olvasmánynak tartja, a másikat „eltolja" ugyanez s inkább a történethez vonzódik. Ugyancsak *Kazinczynak* a bibliai történeteket feldolgozó tankönyve is,[22] ezeket ajánlja a gyermek első tanulási anyaga számára s elítéli a „sovány és hideg katechizmusi tanításokat", amelyek helyett a bibliai történetek „mithologiai színét" hasznosnak tartja, mert a gyermek lelkét „szép festésekkel tölti meg" s egy szebb világba helyezi a mindennapi élet szűk köréből.[23]

d) J. H. *Pestalozzi* (1746—1827) ha nem is közvetlenül, rendszere és elmélete, de a nevelésre vonatkozó gondolatai által a vallásos nevelés ügyére is megújító hatását gyakorolt s utána *Herbart* feladata volt, hogy a tanítás eljárásának vizsgálatával és megállapításával a vallástanítás módszerének kérdését is azon kérdések közé állítsa, amelyeket utána — a vallástanítás módszerének kérdését ugyan csak sokkal később — új alapokra lehessen helyezni. A theologiában *Schleiermacher* mutatott egészen új utakat, amelyek a vallásos nevelésre is jelentősek.

[21] *Kazinczy* Ferenc: Pályám emlékezete. 2. fejezet.
[22] *Kiss* Áron: I. m. 120. lap.
[23] U. o. idézve 121. lapon.

Pestalozzi szerint döntő jelentőségű az a mély hívő szemlélet és magatartás, amivel ő az egész nevelés kérdéseit nézi s amire csak mostanában mutattak rá, mert eddig ebből a szempontból az ő személyiségét nem vizsgálták, vagy legalább is nem eléggé.[24] Egész munkáját, amelynek alapgondolata egy csak reménységben bírt, de soha teljesen meg nem valósulhatott szegényiskola volt — képe *Pestalozzi* számára a keresztyén élet töredékességének és tökéletlenségének, — nem magának, hanem Istennek tulajdonítja, az övé csak a próbálkozás, a szenvedés és kudarc volt.[25] Nevelő munkája, vallástanításának bensősége, szeretetteljessége, tanítványaival való szerető bánásmódja, érettük való áldozatkészsége sokkal mélyebb forrásból származik, mint a felvilágosodás romantikus lelkesedése és szentimentális emberszeretete. Iskolájában éppen ezért nem a vallástanítás, hanem a nevelés volt előtte a legfőbb,[26] maga tartotta a reggeli és esteli áhítatokat, újévi és karácsonyi beszédeiben az élet és világ nehézségeivel szemben Krisztus győzelmét,[27] saját életcéljának Isten kezébe való helyezését vallja.[28] Ezt a szellemet nem tudja elhomályosítani az a sok módszeri tévedés és sikertelenség sem, amely munkájának gyakorlati keresztülvitelében mutatkozik. Nála ismét a bibliai történet lép előtérbe, de most már nem mint a racionalizmusban: morális tanulságok és példaadó történetek forrása gyanánt, hanem mint az evangélium hirdetése s ebben a történetben a legnagyobb jelentőségű a Krisztus életének, szenvedésének és halálának története.[29] Tanítványai közül Fr. W. A. *Fröbel* (1782—1852) az iskolába még nem járó gyermekek vallásos nevelésének kérdésére adott választ s rámutatott arra, hogy az igazi vallásosság nem bizonyos tan elfogadása, nem is érzelmi ellágyulás, vagy morális elvekhez való megszokott alkalmazkodás, hanem Istennek az ember saját életével való kapcsolata meglátása, ame-

[25] *Haller* A.: Pestallozzi-s Leben in Briefen und Berichten. München. 301. l.

[24] *Makkai* Sándor: Magyar nevelés, magyar műveltség. Budapest, II. kiadás. 84. lap. *Schädelin* A.: Pestalozzi-s Glaube. Zw. d. Z. IV évf. 155. lap.

[26] *Kabisch:* I. m. 284. lap.

[27] *Haller:* I. m. 306. lap.

[28] U. o. 343. lap.

[29] *Schumann—Sperber:* I. m. 90. lap.

lyet már kisgyermekkorban meg kell mutatni, mert különben minden vallástanítás üres és haszontalan.[30] A gyermekkel meg kell éreztetni Isten felségét és valóságát, ez a vallásos nevelés alapja.[31]

Ezeknek a gondolatoknak alapján, de orthodox felfogással rendezi a vallástanítás ügyét az 1854-ben kiadott három porosz *„Regulativa"*, amely szerint az iskola „a keresztség által Krisztus egyházába beiktatott gyermekeket, akik az üdvrend kegyelmi javainak részesei, felveszi, hogy őket e kegyelmi javak tudatos elfogadására és tevékeny életre előkészítse". Az iskolai nevelés alapja Krisztus, mint a törvény vége és a törvény, mint Krisztusra nevelő eszköz. A tanítás anyaga főleg a bibliai történet, amelyet úgy kell átadni, hogy a gyermek azt átélhesse önmagában s minden bibliai történetet egy bibliai igével kell összekapcsolni. Előír ezek mellett imádságokat és énekeket, a vasárnapi perikópák felolvasását, kátétanítást, de az egyes hittételek feletti katechizálást az iskolából kizárja.[31/a]

A pedagógiának mint tudománynak és a tanításnak, mint gyakorlatnak megújulása J. Fr. *Herbart* (1776—1841) nevéhez fűződik. Ő és követői igyekeztek tisztázni azt a lelki folyamatot, amelyet a tanításnak meg kell tennie, hogy eredményes legyen. A vallásos nevelés kérdésében *Herbart*nak nem nagy jelentősége van, de a vallástanítás módszerében annál több. A racionalizmus gépies katechizációját s a *Pestalozzi*, tudományos alapvetés hijján — inkább tanítványai mint saját maga által — kidolgozott, eljárását nála lélektani alapra helyezett és világosan tisztázott módszer váltja fel. Már az iskola előtti korban meg kell kapnia a gyermeknek a legkorábbi vallásos benyomásokat.[32] A vallástanítás belső tartalmát a theologia körébe utalja, megjegyezvén, hogy a filozófia kötelessége rámutatni, hogy semmiféle tudomány sem képes a vallásos hit bizonyosságát túlszárnyalni, mert ezt a hitet nélkülözni, vagy ezt magunktól elvetni nem lehet. A vallástanítás végét vagy csúcsát

[30] *Schmidt:* I. m. IV. kötet, 260. lap. *Prüfer* J.: Friedr. Fröbel. Lpz., 1914. 33. lap.

[31] U. o. 253. lap.

[31/a] *Clemen:* I. m. 47—49. lap.

[32] *Herbart J. Fr.:* Umriss pädagogischer Vorlesungen. Lpz. Reclam. 214. §.

a konfirmációban és az Úr vacsorájához való bocsátásban látja. A tanítás a bibliai történetekből kell kiinduljon, használja fel a természet célszerűségére való rámutatást s ne maradjon csak történeti síkban. Elmélyítése azonban a családi nevelés feladata. A vallástanítás eljárásában mélyértelmű, de, mint *Makkai* Sándor kimutatta,[33] tanítványaitól világosan meg nem értett és ezért félremagyarázott, bár kétségtelenül intellektualista alapjai és lélektani rendszere miatt a formalizmusra alkalmat adó tanítási módszere, inkább az anyag elsajátításának, mint a vallástanítás igazi feladatának, az Ige gyermek számára való hirdetésének lett az eszköze. Legtöbb követője a vallástanítást tisztán történeti alapon nézte, legfeljebb még annak tulajdonított jelentőséget, hogy a vallásos nevelés, mint a kedély nevelésének egyik eszköze használható, ami ismét sokkal kevesebb volt, mint mikor *Herbart* „érzületi" nevelésről és tanításról beszélt. Legnagyobb hatású ezek közül *Rein* volt, aki nagy neveléstanában[34] a vallástanításnak olyan módszerét állapította meg, amely sok tekintetben még ma is érvényben van. Ennek az eljárásnak alapján készült a legtöbb vallástanítási tankönyv, valamint az anyag feldolgozására szolgáló kézikönyvek, még a legújabb korban is.[35]

Ebből a korból a magyar nevelésnek a vallásos nevelésre és vallástanításra vonatkozólag is jeles képviselői közül csak a következőket említjük: elsősorban *Fáy* Andrást (1786—1864), aki *Pestalozzi* hatása alatt egy nemes humanisztikus irányt követ, a nevelésben a nevelő vallásos személyiségét, módszerben a gyermek hajlamaihoz való alkalmazkodást sürgeti; *Warga* Jánost (1804—1875), aki sok tekintetben önálló gondolatokat hirdet. A vallástanításban egy előkészítő fokot lát szükségesnek, amelyben a legfelsőbb Lény ismeretéhez szükséges lépcsőket erkölcsi intésekben, a szülők példájában, a természet szem-

[33] *Makkai:* Magyar nevelés, magyar műveltség. Bp. 41—46. lap.

[34] *Rein* W.: Pädagogik in systematischer Darstellung. Langensalza I—II. kötet. 1902—6.

[35] Herbarti alapon állanak a *Staude* P.: Präparationen für den RU. Langensalza, 1906. *Thrändorf—Meltzer:* Der Religionsunterricht. I—V. kötet. Dresden, 1909. és *Reukauf—Heyn:* Evang. Religionsunterricht. Grundlegung und Präparationen I—IX. kötet. 1911—14.

léletében, a költészetben, az imádkozásra való vezetésben látja s csak azután lehet a kijelentés megismerésére eljutni. Az anyagot három fok szerint különbözteti meg, amelyeket „tanfolyamatoknak" nevez, az elsőben bibliai történeteket elbeszélő módszerrel, a másikban a Biblia összefüggő részeit értelmezéssel, a harmadikon a kátét elemzéssel tanítja. Hangsúlyozza a tanító vallásos lelkületét, szelíd magatartását.[36] Tankönyveket is írt a vallástanítás számára.[37] A vallástanításban ezt a szellemet tükrözik a *Márton* István (1817), a *Szoboszlai Pap* István (1856), *Nagy* Péter (1858) kátéi és még más könyvek.

A vallásos nevelés és vallástanítás iskolai helyzetét alapvetően Magyarországon az 1868-i XXXVIII. törvénycikk szabályozta, amely azt mint egyik tantárgyat kötelezővé tette azokban az iskolákban is, amelyeket az állam tart fenn. A felekezeteknek megadja a jogot iskolák fenntartására, de az ilyen iskolákat is állami felügyelet alá helyezi.

e) A vallásos nevelés és vallástanítás munkájára theologiai szempontból a legnagyobb jelentősége *Schleiermachernak* volt, akinek theologiai felfogása pedagógiai tekintetben is kihatott. *Fr. Schleiermacher* (1768—1834) a pedagógiát az ethikával összefüggő tudománynak tekintette s a nevelés célját az erkölcsi tökéletesedésben látta. Theologiai felfogása, amennyiben a vallást a feltétlen függésérzetből magyarázza, a vallásos nevelésre vonatkoztatva azt jelentette, hogy ez a munka főleg az érzelmek befolyásolásában kell, hogy álljon, ezt a feltétlen függést kell a gyermekkel megéreztetni, nem hittételek megtanításával, hanem a Jézus életének és személyiségének megismertetésével s gyakorlati keresztyén életre való neveléssel. A vallás legősibb formájában veleszületett az emberrel, az emberi lélekben megvan a képesség és hajlandóság Isten akaratának megismerésére és elfogadására, tehát a vallásos nevelésnek már alapjai vannak a gyermek lelkében. A tanításban és nevelésben ezért a személyiség elsőrendű fontosságú: a Jézus személyisége, mint az egész nevelés eszménye, s a nevelő személyisége, mint amely ezt a gyermek előtt láthatóvá teszi. Ezért a tanítás

[36] *Warga* János: Egyetemes és elemi oktatástan. Pest, 1857. 44—63. lap.

[37] Bibliai történetek. Bibliaismeret, bibliai történetekkel. I. *Kiss* Á.: I. m. 169. lap.

anyaga nagyrészben történeti, mert ebben látszik meg a keresztyén személyiség igazi tartalma. Egy másik vonása a *Schleiermacher* gondolkozásának, hogy a vallásos nevelést és vallástanítást szorosan az egyházhoz akarja kötni, éspedig nemcsak anyagában vagy szervezetében, hanem szellemében, mert az egyházban élheti meg a keresztyén személyiség Istennel való közösségét. Különös jelentőségét mutatja az, hogy alig volt theologus és pedagógus, aki az ő gondolatainak valamilyen módon sodrába ne került és hatásából valamit ne mutatott volna. Olyan kifejezések, amelyek máig ismerősek: függésérzet, élmény, keresztyén személyiség, történeti tudat, mind többékevésbbé az ő kifejezései; sőt sokszor egyenesen az ő értelmében használtatnak. Kétségtelen érdeme *Schleiermacher*nek, hogy a racionalista és orthodox felfogás hiányait felismerte s a vallásos nevelésben a személyes vonást hangsúlyozta, bár ma már a theologia letért azokról a vonalakról, amelyeket ő annak kijelölt. Mégis az ő hatása alatt az egész munkának nagy fellendülése volt tapasztalható s a modern valláspedagógia sokat köszönhet neki a nevelés gondolatának elmélyítésében. Nálunk is a vallástanítás megújulása, az egymásután keletkező tantervek és tankönyvek sok tekintetben az ő szellemét tükrözik, bár már tisztultabb és mélyebb theologiai felfogásban.

Meg kell emlékezni még annak a reformmozgalomnak a vallásos nevelésre való hatásáról is, amelyet Németországban J. H. *Wichern* kezdeményezett, valamint azokról a mozgalmakról, amelyek más országokban a vallásos nevelés ügyét szintén szolgálták. A *Wichern*-féle belmissziói mozgalom azért gyakorol különösen jelentős hatást a vallásos nevelésre, mert az egyházat erre irányuló felelősségére figyelmeztette. Közvetve a családi kegyesség elmélyítésével, a családi és házi istentiszteletek követelésével,[38] a vallásos irodalommal,[39] a gyülekezeti munka megindításával, közvetlenül a gyermekistentiszteletek, ifjúsági istentiszteletek, vasárnapi iskolák,[40] az ifjúság gondo-

[38] *Wichern* J. H.: Die innere Mission der deutschen ev. Kirche. Hamburg, 1914. 18. lap.

[39] U. o. 21. lap.

[40] U. o. 56—58. lap.

zásának felvételével, intézmények létesítésével [41] járult hozzá ehhez a munkához. A vasárnapi iskolai munkának, az ifjúsági mozgalmaknak, a keresztyén vallásos irodalmi és traktátustársaságoknak a vallásos nevelés ügye is sokat köszönhet, éppen úgy, mint a bibliatársaságoknak, amelyek a gyermekek számára is elérhetővé tették a Biblia egyéni olvasását. A magyar belmissziói mozgalom is már a legelső időkben gondot fordított a gyermekek és ifjúság vallásos nevelésére ezen munkák megkezdése s a gyermekirodalomban, előbb csak külföldi művek fordítása, majd eredetiek kiadása által is.

Ennek a kornak a végén, a pedagógiai irány *Herbart*tal és iskolájával, a theologiai *Schleiermacher*rel a vallásos nevelés munkáját egyformán látta egyházi és iskolai feladatnak. Pedagógiailag a feladat az volt, olyan módszert keresni a vallástanítás és vallásos nevelés számára, amely azt a többi tárgyakkal módszerben is egyforma jelentőségűvé teszi, theologiailag pedig megtalálni annak azokat a tudományos alapjait, amelyek birtokában ezt a munkát az egyház tevékenységei közé lehet beiktatni, mint a többiekkel egyenrangú munkát.

f) A *vallásos nevelés és vallástanítás elméletére* nézve a *Comenius* munkáiban találunk rendszeres utasításokat. Ő bár magának a vallástanításnak elméletével külön nem foglalkozott, különösen a „*Didactica magna*“ című munkájában sürgeti a vallástanítás módszerének megújulását, a természetes módszerhez való alkalmazását s hangoztatja, hogy a tudomány tulajdonképen az a „Jákób lajtorjája“, amelyen keresztül igaz istenfélelemhez el kell juttatni a gyermeket.

A *pietizmus* abból a szempontból kezdett foglalkozni a tanítás és nevelés módszerével, hogy ez ne csak az anyag megtanulását segítse elő, hanem mélyebb lelki hatásokat is gyakoroljon a gyermekben. *Spener* különösen „Consilia latina“ c. munkájában foglalkozik ezzel a kérdéssel, amelyben a prédikáció mellett, amelyet a gyermekek nem tudnak eléggé megérteni, a katechizálást tartja szükségesnek. Azért ez a munka nem tehető a prédikáció munkája mögé, mert tapasztalta, hogy a katechizálás még a felnőtt emberek számára is hasznos. Hangsúlyozza

[41] U. o. 39. lap.

a tanító részéről a tanításban az örömet és szeretetet, a tanító lelki gyarapodását, kegyességét, a tapasztalatok szerzésének fontosságát, a kérdezésben való gyakorlottságot. Az anyag megértéséhez szükséges a kérdést több kérdésre felbontani, hogy így a gyermek a kérdés tartalmát megértse, csak a legfőbb dolgokat kell könyv nélkül megtanítani, nem a részleteket, s mindezt gyakorlatilag kell csinálni „dass das Herz brenne, der Glaube wachse und der Gehorsam des Lebens hervorbreche".[42] A pietizmusnak ez a kérdezés módszerét kidolgozó eljárása még világosabban látszik *Rambachnál,* akinek „Der wohlunterrichtete Katechet" c. munkájában (1722) három dologról van szó: a katechetáról, a katechumenusról és a katechizációról. A katecheta legyen gyakorlott a beszédben, tudjon alkalmazkodni a gyermekhez, legyen türelmes, ismerje a gyermekeket, tudja az anyagot, ragaszkodjék a káté szavaihoz, tegyen fel több kérdést, a középső fokon a konstruáló, a felsőn a tanuló ítélőképességét felhasználó eljárást alkalmazzon. A tanítás alapja a káté és bibliai ige könyv nélkül való megtanítása, azután annak értelme megmagyarázása, tehát először az emlékezet, azután az értelem, végül az akarat munkáját veszi igénybe.[43] Ez a munka az első, amely a tanítási eljárást egészen aprólékosan tárgyalja.

A vallásos nevelés munkájával különösen foglalkozik *Francke* főképen egyik munkájában: „Kurzer und einfältiger Unterricht, wie Kinder zur wahren Gottseligkeit und christlichen Klugheit anzuführen sind" (1748). Ebben a tanítás főcélját az igaz istenfélelemben találja, hogy a gyermekeket Isten előtti félelemre és szeretetre való nevelés által az emberi lélek igaz nemességéről meggyőzzük s így őket Isten képmásában való megújulásra vezessük. Ez az igazi „Gemüths-Pflege" az akaratot és értelmet egyformán veszi igénybe, s a célja az, „dass der natürliche Eigenwille gebrochen werde". Az istenfélelemre való nevelés főleg a példa, „Exempel" útján történjék. E mellett szükséges a „catechisatio" is, melynek ismét az akarat megtörése a célja. A tanítás először bibliai igékkel kezdődik, ame-

[42] *Schumann—Sperber:* 53—54. lap („hogy a szív felgyúljon, a hit növekedjék s az élet engedelmessége előtörjön").

[43] *Schumann—Sperber:* i. m. 56—57. lap.

Kolozsvári ref. tanítóképző intézet könyvtára.

lyeket meg kell magyarázni, szemléltetésül a Jézus életéből vett képek, „etliche Kupfer-Stücke" is használandók, majd a káté, imádságok s példákban való bemutatása a parancsoknak. Követeli a bibliaolvasás korán való megkezdését, a gyermekek fáradhatatlan intését, a bűn és erény felől való felvilágosítását, az igazság, engedelmesség és szorgalom szeretetére való nevelését, a hiábavaló szórakozásoktól való elvonását. Imádkozni is kell a gyermeket tanítani és pedig arra, hogy saját szükségeit is ki tudja Isten előtt fejezni. Nemcsak a tanító, az „Informator", hanem a szülők is kötelesek a gyermek vallásos nevelését elősegíteni. *Francke* gondolatai között már sok olyant látunk, amelyek a későbbi rendszeres katechetikában előfordulnak s *Francke* nagy érdeme, hogy a tanítás mellett a nevelés kérdésével ilyen alaposan foglalkozott.[44]

A racionalisták közül *Basedow* írt egy könyvet „Methodischer Unterricht der Jugend in der Religion und Sittenlehre der Vernunft" (1764) címmel. Az imádságoknak, bibliai igéknek és káténak tanítását addig, amíg a gyermek azokat nem érti, hibásnak tartja s a vallástanítást a természet szemléletéből akarja levezetni és a morális eszmékből. A közismert racionalista vallástanítási anyagot (a lélek és erői ismerete a természet élete, Isten létezése, halhatatlanság gondolata stb.), akarja a gyermeknek nyujtani.[45] *Salzmann* külön írt egy füzetet „Über die wirksamsten Mittel Kindern Religion beizubringen" (1780), amelyben miután a vallás lényegéről beszél, adja a vallástanítás négy fokozatáról szóló felfogását. A kátét, bibliai mondásokat, sőt a bibliai történetet is a legalsó fokon alkalmatlannak tartja a tanításra, helyette a gyermekhez alkalmazott módon kell apró történeteket elbeszélni, énekeket tanítani, képeket mutatni, a természet életét neki feltárni. A második fokozatban a kijelentésről kell neki beszélni, hogy hitet ébresszünk benne Isten kijelentésében. Ez történhetik a tanító iránti bizalom, a biblia tanításai, a csodák és jövendölések s végül a Szentlélek belső bizonyságtétele útján. A főszemély, akit a gyermekeknek meg kell ismerniök: Krisztus, akiről, a gyermek szá-

[44] *Francke* A. H.: Kurzer und einfältiger Unterricht... Leipz. Reclam.
[45] *Schumann—Sperber:* i. m. 73—74. lap.

mára megérthetetlen váltság magyarázata helyett mint a gyermekhez kegyelmes, szeretetteljes személyiségről kell beszélni. A tanítás elbeszélés útján történik, amelyre *Salzmann* részletes szabályokat nyujt. A harmadik fokozatban a gyermek már nem receptív, hanem produktív munkát kell végezzen. Itt lép elő a katechizáló eljárás, amelyben a tanítás a gyermekkel való beszélgetés útján jut el céljához. A beszélgetés mindig a gyermek életének egyes eseményeiből indul ki, szabályait szintén részletesen ismerteti. A negyedik fokon a tanítás feladata, hogy megismertesse azokat a képzeteket, amelyekkel az egyház a keresztyénség titkait kifejezi. Ez is beszélgetés útján történik, miután már az előbbiekben előkészítette a talajt, hogy a gyermek ezek iránt a titkok iránt érdeklődést érezzen. Itt fontos, hogy ne theológiát tanítsunk, hanem vallást, ne tüntessük úgy fel ezeket a tételeket, mintha azok a legfontosabbak volnának, tehát ne emberekbe, hanem Jézusba vetett hitre neveljünk, s végül mutassuk fel azokat a helyeket, amelyeken az egyház másoktól különböző tanai nyugosznak s azokat lehetőség szerint magyarázzuk meg.[46] A racionalizmusnak már egy későbbi képviselőjéhez tartozik G. F. *Dinter*, aki „Die vorzüglichsten Regeln der Katechetik" című munkájában (1801) foglalkozik a vallástanítással, s különösen a kérdező eljárás szabályait foglalja össze nagy részletességgel. Ő fejtette ki a „sokratikus", azaz kérdező eljárásnak a vallástanításban alkalmazandó törvényeit, a tanítást a kátékérdés tagolásával indítja meg, de a bibliai történetek tanítását is szükségesnek tartja. A káté tartalma teljesen háttérbe szorul az eljárás szabályai mellett.[47]

A Kant-féle filozófiai rendszer alapján írta meg katechetikáját J. Fr. Chr. *Gräffe* „Vollständiges Lehrbuch der allgemeinen Katechetik nach kantischen Grundsätzen" címmel (1797).[48] Ebben a háromkötetes munkában tulajdonképpen megkapjuk *Kant* filozófiájának egész rendszerét, alkalmazva a katechetikára. *Gräffe* a katechizáció alatt azt a munkásságot érti, amelylyel a kezdőket a vallásos igazságok elemeibe bevezetjük, amely

[46] Schriften hervorragenden Pädagogen. VII. füzet. Breslau, 1905.

[47] *Schumann—Sperber:* I. m. 79. lap.

[48] *Gräffe:* Vollständiges Lehrbuch der Katechetik... I—III. kötet. Göttingen, 1797—99.

munka előfeltételezi, hogy az tanítás legyen, amelynek célja, hogy a gyermek megértse, amire szüksége van. A katechizáció tehát az értelem gyakorlását is követeli, azaz, hogy a gyermek gondolkozását élesítsük. Mivel gyermekekkel foglalkozik, kérdés és felelet alakjában végzendő, tehát a katechizáció olyan tevékenység, amellyel kérdés és felelet útján a vallásos igazságok meggyőző és üdvösséges ismeretére vezetünk. Szükséges tehát a katechetikához a filozófia, történelem, dogmatika, erkölcstan és a széptudományok ismerete is. Foglalkozik azzal a kérdéssel, hogyan lesz valaki jó katecheta. Maga a tudomány a következő részekre oszlik: Az első könyvben az ismerőtevékenységre vonatkozó szabályokat ismerteti s szól a figyelemről, érzékelésről, időről, térről, értelemről, ítélőképességről, a kérdezésről és feleletről, a második könyv az érzelmekről beszél, a beszédről, mint az érzelem kifejezéséről, majd az érzéki, esztétitikai érzelmekről s a fenségesről. A harmadik könyv az akarati tevékenységről szól, itt a Katechetika morális nevelésre irányuló módszeréről, az erkölcsi érzelmekről s vallásos érzelmekről. Mindenütt levonja e fejtegetések katechetikai szabályait. Pl. az érzékiségről szóló fejtegetés után felállítja a következő szabályokat: használd fel az illető fogalom alapjául szolgáló szemléleteket, azokat, amelyekkel már a gyermek rendelkezik, a hiányzó szemléleteket elbeszélés, történet, vagy hasonlóság alapján pótold stb.[49] Vagy másutt: hogyan ébresztheti a tanító önmagában a fenséges megérzését? Nemes gondolkozás, lelki nagyság, nemes tettek, az ember hivatására való hivatkozás, a természet szépsége, nagy írók műveinek felmutatása s a tanító saját nagy hivatására gondolás által. A gyermekben a fenséges érzését a természet és művészet tárgyai, azok eleven rajzolása által, azzal, hogy amit a gyermek nagynak lát, semminek mutatjuk meg a fenséges dologgal összehasonlítva, úgyhogy a fenséges egyes részeit mutatjuk fel, majd azokat ismét összerakjuk, rámutatunk a fenséges hatásaira, az ellentétre a látszólagos és valódi nagyság között, ünnepélyesen felhívjuk rá a figyelmet, rámutatunk, hogy nem lehet méltóképen leírni fokozás útján stb.[50] A *Gräffe* műve az első tudományos alapon álló

[49] I. m. I. 146. s köv. lap.
[50] I. m. II. 498—526. lap.

katechetikának nevezhető, bár őt is inkább a módszer aprólékos kérdései, mint a tanítás céljának meghatározása érdekli.

– Már az eddigiekből látjuk, hogy a reformáció utáni katechetikai irodalmat, miután a reformációban a vallásos nevelés és vallástanítás célja meg volt határozva, inkább a módszer kérdése érdekelte. Ennélfogva a katechetika kérdései a pedagógiai kérdésekkel összefonódtak, így valójában magától a vallásos nevelés munkájától, ami az egyházban vagy iskolában vagy éppen a családban folyt, a katechetika elszakadt. Még inkább elszakadt az utóbbi korszakban a theologiától, úgyhogy már *Gräffe* munkája bármilyen vallásos meggyőződés tanítására alkalmas módszert akar nyujtani. A vallásos nevelés és vallástanítás elméletének az egyházzal és a theologiával való helyes kapcsolatára *Schleiermacher* mutatott rá, akivel a katechetikának is új korszaka kezdődik.

Mint már a vallásos nevelés történetének áttekintésénél említettük, a tudományos, theologiai alapon álló gyakorlati theologiai katechetika megalapozása *Schleiermacher* nevéhez fűződik, bár ő maga rendszeres Katechetikát nem írt, erre vonatkozó felfogása csak két, a theologia, illetőleg a gyakorlati theologia rendszerével foglalkozó könyvében olvasható. A gyakorlati theologia mint ismeretes, két részre oszlik az ő felfogása szerint: az egészre irányuló vezető tevékenység „Kirchenregiment", az egyes helyi gyülekezetre irányuló „Kirchendienst" nevet viseli.[51] Az utóbbi egyik oldalon építő, másikon kormányzó tevékenységeket foglal magában, az építő tevékenységek a kultusz és vele az igehirdetés, a kormányzó tevékenységekhez tartozik a lelkigondozás és katechezis. A katechetika a pedagógiára kell, hogy felépüljön, s ki kell terjeszkedjék a keresztyén jellemnevelésre is.[52] „Praktische Theologie" c. munkájában részletesebben foglalkozik a vallástanítás elméletével éspedig azon kötelességek tárgyalása során, amelyek a lelkészre a kultuszon kívül várnak. A vallástanítás célját abban látja, hogy az egyén képes legyen a gyülekezet kultuszközösségében résztvenni, végső pontja a tanításnak a sákramentumhoz való bocsátás,

[51] *Schleiermacher:* Kurze Darstellung des theol. Studiums. Leipzig, 1910. 274. §.

[52] I. m. 291—294. §§.

így a vallástanításnak feladata, hogy az élő hitet megalapozza a lelkekben.[53] A tanításnak fel kell ébresztenie a gyermekben egy érzületet és egy megértést, előbbi főleg a család, utóbbi az iskola feladata. Így lesz két eleme a vallástanításnak: egy didaktikus és egy paraenetikus. Két tanítási eljárást ismer: az akroamatikust vagy előadót és a dialogikust vagy kérdezőt. A vallástanítás számára a legalkalmasabb vezérfonal a káté, amely a tanítás anyagának lényegét magában foglalja. A tanítás anyaga szerinte a Biblia, a hitvallás, vagy ahogy ő nevezi, a vallásos képzetek komplexusa, egyházi ének, és az egyháztörténet. Foglalkozik még két kérdéssel: mennyiben köteles a vallástanító a gyermekkel a maga meggyőződését közölni, erre azt feleli, hogy a tanítónak a gyermek elé úgy kell a kérdéseket állítania, hogy az maga tudjon azokban eligazodni; a másik kérdés: mennyiben köteles a tanító az egyház állapotát feltárni a gyermekek előtt, ebben pedig az a véleménye, hogy a gyermekben személyes érdeklődést kell ébreszteni az egyház iránt. Hangsúlyozza a tanítónak a gyermekekkel való személyes bánása fontosságát, végül a konfirmációval foglalkozik, amelyet a vallástanítás végső pontjának s az egyházba való belekapcsolódás alkalmának tart.[54]

Külön katechetikai kézikönyvet írt Chr. *Palmer* „Evangelische Katechetik" címen (1844), amely komoly biblikus alapú pedagógikájával megegyezőleg szintén egyik legalaposabb mű ebből a korból. A *Palmer* munkája, bár nem a *Schleiermacher* hatása alatt áll, azért jelentős, mert a katechetikát a theologiai tudományok közé sorozza s arra törekszik, hogy mint theologiai és egyházi diszciplinának eleven tartalmat adjon. A katechézis alapja a keresztség, és a családi, egyházi és iskolai nevelés befejezésével az egyházi nagykorúságban éri el célját. A katechizálás három lépése az egyházi tanítás, nevelés és az egyház tagjai közé való felvétel s így a katechetika is erre a három részre oszlik. Maga a munka az objektív keresztyénségnek a gyermek szubjektív életébe való átitatásában áll, a tanítás három köre a tradíció, a Biblia és a káté, módja szintén hár-

[53] *Schleiermacher:* Die Prakt. Theologie nach den Grundsätzen der evang. Kirche. Berlin, 1850. 351. lap.

[54] I. m. 347—417. lap.

mas: elbeszélés, tagolás és kifejtés.[55] Ugyancsak jelentős a katechetika történetében a C. A. Gerh. v. *Zezschwitz* hatalmas munkája: „System der christlich-kirchlichen Katechetik" (1862). Ő az első, aki részletesen feldolgozza a katechezis történetét, szinte az egész első kötetet kitölti, bár ez a feldolgozás inkább adatszerű, mint elvi jellegű és a katechumenusi fokoknak a vezeklési fokokkal való összezavarása miatt sok félreértésnek lett később okozója. *Zezschwitz* a katechetikát tágabb értelemben véve annak a tudománynak tartja, amely megtanít, hogyan kell a katechumenusokat a teljes egyháztagság elérésére előkészíteni, szűkebb értelemben pedig azok pedagógiailag alapvető és kifejtő módszer szerinti tanítását jelöli ki tárgyául.[56] Foglalkozik a kátéval, mint a tanítás főanyagával, vizsgálva egyes részeinek (a sákramentum-tan, a credó, az Úr imádsága és a tízparancsolat) történeti helyzetét a kátéban és jogosultságát, majd azok tartalmát, organizmusát, majd felmutatja, hogyan foglal helyet a kátéban az egész vallástanítási anyag, a bibliai történet, egyház, keresztyén élet, kultusz anyagának kérdései. Nagyon részletesen, a második kötet második felében beszél a tanításnak módszeréről, itt is történeti adatokat bocsátva elő, végül a tanításnak és nevelésnek összefüggéséről. A *Zezschwitz* munkája valóságos tárháza a tanítási eljárás különféle kérdéseinek s aprólékos, de mindig elvi, alapos logikai és pedagógiai hivatkozásokkal támogatva fejtegeti a tanítás kérdéseit. A nevelés kérdésével kevésbbé foglalkozik s maga az, hogy a katechezis alatt tisztán a tanítás éspedig a kátétanítás módját érti, valamint, hogy annak a módszeri kérdései kötik le a figyelmét, a vallástanítás theologiai alapjait nem eléggé segít kiemelni, noha a szerző maga egészséges és komoly orthodoxiájával jelentős helyet foglal el a katechetika történetében.

A következőkben olyanokról kell megemlékeznünk, akik nem írtak rendszeres katechetikát, hanem gyakorlati theologiai kézikönyveikben szántak helyet annak. A gyakorlati theologiának, mint tudományos diszciplinának kialakulásával inkább az a kérdés lépett elő, milyen helye van ennek a theologiai tudo-

[55] *Schumann—Sperber:* i. m. 117. lap.
[56] *Zezschwitz:* I. m. 10. lap.

mányok között s a katechetika milyen helyet foglal el a gyakorlati theologia rendszerében. Az első nagy gyakorlati theologiai munka szerzője C. Imm. *Nitzsch* a theologiát az egyház tudományos öntudatra való ébredéséből származtatja s a keresztyénség egyházi gyakorlásának elméletét tekinti gyakorlati theologiának.[57] Ennek egész rendszere ismertetése most nem tartozik tárgyunkhoz, csak az, hogy mit mond a katechetika kérdéséről. Az egyház tevékenységeit két csoportba sorozza: építő és rendező tevékenységek. Az építők lehetnek: az Ige szolgálata, a kultusz és a lelkigondozás, míg a rendezők az egyházjogot és igazgatást foglalják magukba.[58] Az építő tevékenységek első csoportjába az igehirdetés és tanítás, tehát ezzel együtt az ezeket szabályozó homiletika és katechetika kerül. Bár tanításról beszél, már az elején kiemeli, hogy a nevelő tevékenység a tanításban, példaadásban, gyakorlásban és fegyelmezésben áll,[59] magát a célt pedig úgy fogalmazza meg, hogy az a kiskorú gyülekezet nevelése a Krisztussal való igazi közösségre.[60] Foglalkozik a tanítás céljának, anyagának, az anyag elrendezésének és elsajátításának kérdéseivel.[61] Hangsúlyozza a katechézis egyházi jellegét. Az anyag a kijelentés, amelyet a Bibliából lehet megismernünk, s a kátéban rendszerbe összefoglalnunk; részletes utasítást ad a tanítás módszerére, a tananyagra nézve. A tanítás csúcspontja a konfirmáció, úgyhogy a vallástanítás *Nitzsch* szerint is a konfirmációra nézve végzendő. A másik, akit meg kell említenünk *A. Krauss*, szintén a gyakorlati theologiai rendszerébe állítja be a katechetikát.[62] Abból indul ki, hogy az egyháznak üdvintézménynek kell lennie, azzá pedig annyiban lesz, amennyiben üdvközösség. Az egyházi szolgálat most két főcsoportra oszlik: azon szolgálatokra, amelyeket az egyház mint üdvközösség gyakorol tagjaival szemben s azokra, amelyeket mint üdvintézmény gyakorol azokon, akik

[57] *Nitsch* C. J.: Praktische Theologie. I—III. kötet. Bonn, 184[illegible]—57. I. kötet 1. lap.

[58] U. o. I. kötet 128. lap.

[59] U. o. II. kötet 130. lap.

[60] U. o. 160. lap.

[61] U. o. 160. lap.

[62] *Krauss* A.: Lehrbuch der Prakt. Theologie. I—II. kötet. Freiburg, 1890.

hozzája tartoznak ugyan, de akik még nem igazi hívők.[63] Az elsőt végzi a kultuszban és igehirdetésben, a másodikat a katechezisben és lelkigondozásban.[64] A katechetika „ist die Kunsttheorie vom kirchlichen Unterricht".[65] Utal arra, hogy a vallástanításban, mert a katechetika munkáját erre korlátozza, keresztyén gyermekekről van szó, tehát a tanításnak bizonyos alapjai vannak. Óvni kíván úgy az interkonfesszionális vallástanítástól, mint egy olyan konfesszionalizmustól, amely gépiessé teszi a tanítást. „Nicht bloss individuelle Färbung des Religionsunterrichtes, sondern auch Weckung individuell religiöses Lebens".[66] Az egyházi és gyülekezeti gondolatot ki akarja emelni, s a katecheta részéről követeli a helyes eljárást, amelyet nagy részletességgel szabályoz. Különös tekintettel van az iskolai tanításra s foglalkozik azzal a kérdéssel is, hogyan viselkedjék a vallástanító a nem felekezeti vagy éppen vallásellenes iskolában.

Nagy hatása volt a gyakorlati theologia rendszerezői közül E. Ch. *Achelisnek*, aki hatalmas, háromkötetes munkájában főleg történeti síkban vázolta fel a gyakorlati theologia összes problémáit.[67] Ő az egyház három vonásából indul ki, s e három vonást az egyház lényege teljes kifejezőjének tekinti: a szentség, egység és egyetemesség vonásából.: Az egyház egységének kifejezésére és létesítésére vonatkozó cselekvény a kultusz, az egyház szentségének vonását fejezi ki s e szentség megvalósítására törekszik az Ige szolgálata által az igehirdetés és katechézis, az egyház egyetemességének tevékenysége a misszió. Így a katechetika azokat a szabályokat tárgyalja, amelyet a megkeresztelt, tehát az egyház tagjainak számító gyermekek tanítása alkalmával kell szem előtt tartani. Ez a munka az egyház munkája, mert az egyház, szentsége következtében köteles végezni ezt a feladatot, s a reá bízott üdvjavakat („Heils-

[63] U. o. I. kötet 38. lap.

[64] U. o. I. kötet 41. lap.

[65] U. o. II. kötet 3. lap.

[66] U. o. II. kötet 27. lap („nemcsak a vallástanítás egyéni színezésére, hanem a személyes vallásos élet ébresztésére" van szükség.)

[67] *Achelis* E.: Chr. Lehrbuch der Prakt. Theologie. III. kiadás. I—III. kötet. Leipzig, 1911.

besitz") meg kell őriznie és tagjainak átadnia. A katechezis tehát nem más, mint az egyházilag kiskorúak nevelése és tanítás útján való előkészítése az egyházi nagykorúságra.[68] Előadásában azt a módszert követi, hogy minden kérdésnek először a történetével foglalkozik s történeti kialakulásában ismerteti a kérdést, majd azután közli a saját felfogását. Szól a vallástanítóról és a katechumenusról, majd a kátéról, a Bibliáról, szorosabb értelemben vett kátéról, mint anyagról, magáról a munkáról s a tanítási eljárásról. *Achelis* katechizáció alatt, mint látjuk, csak tanítást éspedig csak egyházi, konfirmációra előkészítő tanítást ért és ez szükségképen szorítja meg és szűkíti mondanivalóit. Különösen történeti beállítása, az egyes kérdések történetének felmutatása nagy érdeme.

A magyar katechetikai irodalomban még nem mint önálló tudományszakról beszél a vallástanítás és nevelés elméletéről *Tóth* Ferenc (1768—1844), aki a theologia minden ágában dolgozott, a gyakorlati theologiában pedig a magyar igehirdetés története és az egyik legelső homiletika megírásáról nevezetes.[69] A vallástanítást ő is igehirdetésnek tartja s okát és alapját abban találja, hogy sokan vannak, akik az igehirdetést nem értik s akiket így arra elő kell készíteni. Ez a gondolat, amely az igehirdetéssel való kapcsolatot s a vallástanításnak az Ige hallgatására előkészítő jellegét hangsúlyozza, ma ismét modern gondolatnak kell mondanunk, mikor is az tiltakozás a tanításnak az igehirdetéstől való elválása s a vallásos nevelés didaktikai methodizálása ellen. A gyermekek nevelése a hitben szerinte is egyházi feladat, célját abban látja, hogy a gyermeki szívet és értelmet együtt kell pallérozni a moralitás elérésére. A nevelés a gyermekből indul ki, mert a gyermekben megvan az erkölcsi eszme, aminek kifejtését a tanítás végzi. A tanítás módszere az emléztetés, a tanító addig ismétli, vagy ismételteti az anyagot, míg a gyermekek nem tudják. Ezt azután kérdés és felelet formájában ismételteti. Ez az eljárás nála mégis több, mint egyszerű magoltatás, mert azon meggyőződéssel támogatja, hogy a gyermek a gyakori hallás által a lelkébe fo-

[68] I. m. II. kötet 281. lap.

[69] *Benedek* Sándor: Tóth Ferenc gyakorlati theologiája. Debrecen.

gadja a hallott igazságot. A tanítás számára írt kátéja racionalista irányú, az erkölcsi szabályok tanításával kezdi s innen megy át a hittani kérdésekre. Ugyancsak a gyakorlati theologia általános előadása kapcsán, amely úgy látszik, akkor egy foglalatban és előadásban e tudományszak összes diszciplináit befoglalta, adja elő a vallástanítás elméletét *Zsarnay* Lajos (1802—1866) „Paptan" című könyve, amelyet éppen előadásaihoz vezérfonalul készített és adott ki (1847) s amelyben az egész gyakorlati theologiát 235 lapon tárgyalja. Katechetikáját, amelyet e munka végén kiadni ígér, nem tudta megjelentetni. Mivel a „paptan" azon szabályokat adja elő, amelyek szerint „a lelkitanító minden szabados és lehető eszközöket használni tartozik, hogy a keresztyén egyházban az igaz hitet és tiszta erkölcsiséget, mint a papi hivatal célját előmozdítsa", azért ez nem is alkotórésze a theologiának, hanem alkalmazása.[70] A paptan egyik részében, amely a „papi bölcseség"-et tárgyalja (szemben a másikkal, amelynek tárgya a „papi okosság") foglalnak helyet a liturgika, homiletika, catechetika és papigond. Előbbi három a gyülekezetben, utóbbi a magánéletben, a catechetica és homiletica szabad, a liturgica kötött, a homiletica összefüggő, a catechetika párbeszéd által dolgozik. Ez a megkülönböztetés a magyar református theologiai irodalomban az első és eredeti elkülönítése a gyakorlati theologia egyes diszciplináinak. Mivel katechetikai könyve nem jelent meg, a vallástanítás felől táplált felfogását csak Paptan-ából ismerhetjük, ahol is a liturgikában szól röviden a vallásos tanításokról, azt értve ez alatt, hogy vasárnap délután a kátét magyarázzák a népnek. Ezenkívül szükségesnek tartja, hogy a tanítás után a gyermekek bennmaradván „a lelkitanító tőlük a hallott igazságokat socratice kitudakozza".[71] *Garda* József nagyenyedi professzor (1833—1899) Katechetikája az első ilyen című és ezzel a tárggyal foglalkozó munka (1865). A kifejezés magyarázata s a katechezis rövid története után megállapítja, hogy ez a munka a lelkipásztor feladata, de mellette szükség van a házi vallásos nevelésre is, amelyet a szülők kell végezzenek. A val-

[70] *Zsarnay:* Paptan, Sárospatak, 1847. 3. lap.
[71] U. o. 83. lap.

lástanítás feladata az, hogy az egyházi tanba a gyermeket bevezesse, megkülönböztet különféle anyagrészeket: egyháztörténeti, bibliai és az egyház tanítására vonatkozókat. A vallástanítással kapcsolatban követeli a Biblia olvastatását, imádságok és bibliai mondások tanítását. Foglalkozik azzal a kérdéssel, először az ószövetségi vagy az újszövetségi történetek tanítandók-e, maga e kérdésnek nem tulajdonít fontosságot. A Biblia tanításában fontos annak olvastatása, éspedig olyan részeké, amelyek a bűn következményeit és a hit erejét mutatják (zsoltárok), de mindig magyarázattal. A kátétanítás nagyon fontos, mert ezek által tanulja meg a gyermek a vallásos igazságokat. A tanítás módszerénél az előmutató, előadó, emléztető, feltaláltató, kérdezgető, és öntanító eljárásokat ismeri, ezek közül a kérdezgetőt tartja a legjobbnak. Követeli, hogy a gyermeket az egyházi életre kell nevelni, gyakorolni az istentisztelet látogatásában, iskolai áhítatokban, a konfirmációi előkészítés ideje 10 hét legyen, ami alatt nem a káté megtanítása fontos, hanem, hogy a gyermekek számára a „vallás világa fényes nap legyen, amelynek világosságában bátran járjanak saját maguk". A *Garda* katechetikája rendszerező elmét és pedagógiai érzéket árul el, érvényesíti a vallástanítás egyházi jellegét, bár a tanítás célját egy nemesebb racionalizmus alapján tűzi ki.

Ugyancsak kézikönyv gyanánt hallgatói számára adta ki katechetikáját *Hörk* József, előszavában meg is jegyezve, hogy mint tankönyv, könyve nem tart számot az eredetiségre.[72] A könyv jelentősége különösen abban áll, hogy nemcsak a szorosan vett konfirmációi előkészítésről, hanem általában a vallástanításról szól, viszont a vallásos nevelés kérdéséről nem emlékezik meg. Szellemében főleg *Palmer* után halad, de rövidsége miatt nem olyan alapos. Katechetika alatt azt a tudományt érti, amely „a keresztyén (iskolás) gyermekek és ifjúságnak a vallásban való oktatásáról s ezen oktatás módszeréről szól" az egyházban. A vallástanítás célja „önálló értelmes keresztyén, őszinte hitű felekezeti egyháztag, igaz hit által megszentelt kegyes erkölcsös életű egyén, keresztyén személyiség nevelése". Hangoztatja a vallástanítás egyházi jellegét, ezért

[72] *Hörk* József: Katechetika, vagyis vallástanítástan. Budapest, 1880.

a lelkész köteles főleg ennek végzésére. A vallástanítás tárgya: Krisztust kell hirdetni, az anyag a szentírás, egyházi tan és egyházi élet, amely utóbbit az egyháztörténeti tanításban mutatja be. Ennek alapján állítja össze a tantervet *Palmer* után, majd a tanítás módszeréről beszél szintén a *Palmer* felfogását követve. Külön foglalkozik a bibliai anyag tanításával, ennek eszközeiül a bibliaolvasást, magyarázatot és bibliai részek megtanulását tartja. A katechizmus tanításában fontos, hogy az kérdezés útján taníttassék. Végül szól a konfirmációi előkészítésről, s a konfirmáltak katecheziséről, ami alá sorolja a gyermekistentisztelet, a gyermekek templomba járása, vasárnapi katechizáció kérdését az ifjúság gondozásában, az iskolában pedig az iskolai áhítatot és vallástanítást. A munka eredetiségre nem törekszik, elég rendszeresen, de a kérdéseket csak érintve s nem azok elvi mélységét vizsgálva tárgyalja a problémákat.

A vallásos nevelés és vallástanítás elvi kérdéseiről szóló fejtegetések most egyideig elhallgatnak a magyar protestáns theologiai irodalomban, helyüket a pedagógiai gondolkozás fellendülésével inkább a tanítás módszerére vonatkozó művek foglalják el. Ezek között a legkiválóbb és hosszú ideig alapvetőnek elismert munka a *Kiss Áron* „A protestáns vallástanítás módszertana" c. munkája (1880), amely tanítóképzőintézetek számára írt vezérkönyv. Tulajdonképpen tehát nem theologiai alapon álló katechetika. Egy történeti rész után a vallástanításnak két ágát különbözteti meg: a szülői háznál és az iskolában. Az előbbinél hangoztatja a családi nevelés fontosságát, az egészséges családi élet, a keletkező vallásos érzelmekkel és tudvággyal szemben való helyes eljárás, a természetszerű fegyelmezés fontosságát. Az iskolai tanításnak három fokozatát különbözteti meg: az első vagy előkészítő fokozatban az anyagot az iskolai és községi élet, családi élet, előljárók tisztelete, s egyházi élet köreibe osztja be. Itt főleg erényeket, magaviseleti szabályokat stb. tanít. Ez a szellem volt az, amely iskoláinkban a vallástanítás első fokát illemtannak, erkölcsi parancsoknak stb. tanítására használta, amint az a régi vallásköny-vekben szokás volt. A második fokot „történeti foknak" nevezi, itt tanítja a Bibliát (ennek célját abban találja, hogy a „növen-

dékben e fejlődési mozzanatok látásán gondolatok keletkezzenek s az egyes hit és erkölcsi igazságok konkrét alakban való szemléléskor meggyőződések és jó szándékú feltételek ébredjenek",[73] majd tanít bibliaismertetést, olvastat bibliai részeket, tanít egyháztörténetet. A harmadik fokozat a katechizmusi, amit azért tart szükségesnek, mert a ker. embernek a hit dolgában való szabadsága nem terjedhet annyira, hogy „az iskolában mindenféle, sokszor meg sem is gondolt alanyi véleménynek tért engedjünk".[74] A káté egyúttal az egyháztagság kialakítását is végzi, s a gyermek annak az egyháznak, amelyért már az egyháztörténelem tanulása folyamán lelkesedett, tagjává lesz s állása megszilárdul a különféle vallásos vélemények között. Szól a konfirmációi oktatásról, amely ismétlő oktatás a keresztségi fogadalom megerősítése és az úrvacsorához való készülés céljából.[75] Végül a minden fokozaton előforduló elemeknek: imádság, ének, tanításáról szól. Módszere a herbarti eljárást tartja szem előtt. *Kiss* Áron könyve, didaktikailag pompás, a vallástanításra vonatkozó gondolatokat rendszeresen összefoglaló munka, theologiája azonban magán viseli azon kor racionalisztikus hatásait.

Kovács Lajosnak kétkötetes „Útmutatás a keresztyén vallás népiskolai tanítására" című (1884—5) munkája tulajdonképpen a tanítók számára készült s feldolgozza a tanítás anyagát minden fokozaton. Hasonló a *Réz* László által írt „Vezérkönyv az elemi népiskola református vallásoktatásához" (1916), csak az I—II. osztály anyagát foglalja magában.

12. §. A vallásos nevelés és vallástanítás a jelen korban.

Hogy a vallásos nevelés és vallástanítás jelen helyzetét áttekinthessük, szükséges tekintetbe vennünk egyfelől azt a theologiai és egyházi helyzetet, amely a XX. század elejétől kezdve a mai napig kialakult, másfelől azt a pedagógiai helyzetet, amely ezt a kort jellemzi.

a) Az *egyházi helyzet* főleg abban mutat változást, hogy

[73] *Kiss* Áron: I. m. 49. lap.
[74] U. o. 72. lap.
[75] U. o. 78. lap.

a szociáldemokrácia, már a XIX. században mutatkozó, előretörésével, majd a bolsevista propaganda terjedésével az egyháznak a közéletre s így a nevelésre való hatása is csökkent. Az egyházat ez a szellem mindinkább ki akarja szorítani a közélet meghatározó tényezői közül s jelentőségét korlátozni, vagy éppen megsemmisíteni törekszik. Ugyanilyen hatása van az egyház helyzetére az állam azon felfogásának, amely az állam és annak szervei részéről az élet minden körére, annak vezetésére és irányítására döntő befolyást igényel. A köznevelésnek teljesen állami felügyelet alá, vagy éppen állami kézbe való átvételére irányuló törekvés, a kultúra terjesztése mint állami feladat, a szociális kérdések társadalmi és állami megoldásának gondolata, a gazdasági élet állami irányítása stb. különböző államokban különböző mértékben szorítja ki az egyházat a nevelés teréről is. A protestáns egyházakra nézve súlyosbítja ezt a helyzetet a római egyház erős tevékenysége, amely ezzel a szellemmel szembeszáll s a maga módszereivel és szellemében egy „keresztény" propagandát folytat. A század elején közismert kifejezés szerint a protestáns egyházak így a a szociálizmus és a római egyház két malomköve között őrlődve nem tudják a helyüket megtalálni. Mindamellett az egyházban is tapasztalható az a törekvés, hogy ebben a helyzetben a maga feladatát megtalálja. Erőteljesebb munkához fog, a nevelésben a gyermekekkel való iskolánkívüli foglalkozást, az ifjúsággal az ifjúsági munkákban és mozgalmakban követendő eljárásokat keresi, a sajtó és irodalom felhasználásával igyekszik a reá bízott ügyet szolgálni, sok országban így nagyobb befolyásra tesz szert, mintha az egész nevelés ügyét egy iskolarendszerben a kezében tartaná, bár az egyházellenes és kereszténység-ellenes szellem terjedését nem tudja meggátolni. Hozzájárul ehhez az is, hogy a maga izenetét, a vele szemben fellépő igények kielégítése céljából — igyekszik úgy megfogalmazni, mintha ez az izenet valami emberi, az emberi haladást, kultúrát, tökéletesedést biztosító és hirdető izenet lenne s így saját maga járul hozzá isteni feladata emberiesítéséhez s így eljelentéktelenítéséhez.

Kapcsolatban van ezzel a *theologiai* helyzet is. A theologia *Schleiermacher*nek köszönhette azt, hogy kérdéseit a mo-

dern ember nyelvén fejezhette ki s így a modern ember lelkéhez közel jutott; ő a vallásról szóló „Beszédei"-ben éppen a modern emberek közül azok előtt akarta igazolni a vallás tényeit, akik annak megvetői közé számítják magukat. A „modern theologia", akár liberális, akár pozitív, akár pietisztikus irányában, igazolni akarta a világ előtt azt, hogy nem elavult dogmák magyarázata, hanem olyan tudomány, amely a többi tudományok között meg tudja állani a helyét. Tárgyául a vallásos embert, vagy modernebb megfogalmazásban a keresztyén személyiséget választotta, módszeréül a vallástörténetet és vallás lélektant, feladatául azt, hogy igazolja a vallás jelentőségét a mai ember és társadalom élete számára.

Mit jelentett ez az egyházi és theologiai helyzet a vallásos nevelés és vallástanítás kérdésében? Elsősorban jelentette azt, hogy a vallástanítás új és nehéz feladatok előtt állott, az egyháznak védekeznie kellett az ellen, hogy azt valami elavult és időszerűtlen dolognak tartsák, másodszor, hogy annak helyét a kultúrmunkát végző iskolában biztosítsa, harmadszor, hogy módszerét úgy alakítsa át, hogy az a mai igényeknek megfeleljen. Így jön létre az a kérdés, amelyet ebben az időben „a vallástanítás nyomorúsága", „Not des Religionsunterrichtes" névvel illetnek. Ez a nyomorúság kiterjedt a vallástanítás kérdésének minden oldalára: a cél, a módszer, a szervezet kérdésére. Felmerül a megoldhatatlan és végéremehetetlen kérdés: van-e helye a vallástanításnak az iskolában, vagy még mélyebben: van-e joga az egyháznak az iskolához?[1] Ennek a kérdésnek feszegetése hosszú és nehéz vita, amely még ma sincs lezárva; ma még jobban, mint valaha, kérdésessé van téve ez a jog, most már nemcsak világnézetileg, hanem az államnak polgárai életére, annak irányítására támasztott sokkal nagyobb igényei által. Theologiailag a helyzet a vallásos nevelés és vallástanítás kérdéseire nézve azt jelentette, hogy a vallástanítás tárgyát, módszerét és eljárását alkalmazni kell más tárgyakéhoz. A vallástanítás nem lehet többet hittételek elavult módszerrel való átadása a gyermeknek, hanem valami olyan, ami annak

[1] *Kabisch:* I. m. 292. s köv. lap. *Teus* J.: Schulkämpfe der Gegenwart. Leipzig, 1911. 20. 49. s köv. lap.

lelkéhez közel tud jutni. Különösen a hitvallás volt az, amely ebben a legtöbb kifogás alá esett. Így áll elő a másik „nyomorúság" a „Bekenntnissnot", vagyis az, hogy a gyermekre a vallástanítás — különösen a konfirmációban — ráerőszakol egy hitet, ami attól távol van, egy hitvallást, amelyet nem képes elfogadni és megtartani.[2] Ez a kérdés a konfirmációi előkészítésnek s az egész konfirmációnak reformjával függött össze. A vallástanítás módszerének megújulására irányuló törekvések, a tananyag reformja, a gyermek vallásos életének kérdései, amelyek mind ebbe a vonalba estek, jelei a theologia és egyház modernizáló s az élet követeléseinek megfelelni akaró munkájának. A szervezet kérdésében az egyház a világi iskolák (községi, állami) mellett ezért a felekezeti iskolákat kezdi olyan helyeken is életrehívni, ahol eddig nem voltak s ahol eddig az egyház az állami iskolákkal a maga igényeit kielégítve látta.[3] Ebben az iskolában igyekszik a saját szellemében nevelni a gyermekeket, ahol tehát a vallásos nevelés teljes mértékben érvényesülhet. Az anyag megállapításában a hitvallási anyag fontosságára — az ellenvetések mellett is — mindjobban ráeszmél, amellyel a maga izenetét rendszeres formában tudja a gyermek számára hirdetni, másik oldalon keresi a bibliai anyag átadásának megfelelő formáját s keresi, hogyan lehet a vallástanítás egész anyagát, egyházi éneket, Bibliát, egyháztörténetet, hitvallást felhasználni arra, hogy a gyermek az egyház valóságát jobban megérezze s abba bele tudjon kapcsolódni.

Az egyházról vallott felfogás azonban nem egységes. Van az egyházról alkotott olyan felfogás, amely abban inkább a szervezett közösség gondolatát domborítja ki, amint azt a szocializmus és a vele rokonszenvező vélemény vallja, úgyhogy a vallást magánügynek nyilvánítja s az egyház szociális feladatait állítja előtérbe; vannak, akik viszont az egyháznak inkább lelki közösségi vonását emelik ki, mint azt a ritschliánusok teszik; ismét mások az egyházban csak a gyülekezet éspedig a helyi gyülekezet kérdésére figyelnek, amint *Niebergall* és isko-

[2] *Baumgarten* O.: Neue Bahnen. Der Unterricht in der christl. Religion. Tübingen, 1902.

[3] Matthes H. Der ev. RU. im Lichte der päd. Bestrebungen der Gegenwart. Göttingen, 1923. 11. lap.

Kolozsvári [illegible]
könyvtára.

lája. Mindegyik felfogásnak természetesen a vallásos nevelésre is van hatása. Az első irány gyakorlatában a vallásos nevelés az egyháztól vagy elszakad, vagy csak lazán kapcsolódik ahhoz, a második szerint általánossá válik, a harmadik esetben a személyes kapcsolatokra irányul, amelyek a gyermeket a helyi gyülekezettel összekötik. Theologiai felfogás tekintetében az orthodox és pietista felfogástól egészen a modern theologiáig igen változatos képet látunk, amelyek a vallásos nevelés célját és felfogását nagyon különféleképpen mutatják.

b) Ez a theologiai és egyházi helyzet kapcsolódik most a *pedagógiai* helyzettel, amelyet a század eleje felmutat.[4] *Herbart* iskolája a nevelés egész rendszerét úgy kidolgozta annak legapróbb kérdéséig, hogy ebből a rendszerből új út sehová nem vezethetett. Egy befejezett, a cél és módszer tekintetében teljes rendszert adott, amelyhez sem hozzátenni, sem elvenni már nem lehetett. Ezt az uralkodó rendszert a század elején három irányban töri át a pedagógiai kérdéseknek újból való átgondolása. Mind a három a *Herbart*-féle rendszer egy-egy gondolatának mond ellent. Az egyik az, amely a herbarti irány methodizmusával áll szembe és a tanító és gyermek személyisége érvényesítésének gondolatát hangsúlyozza, amelyet a „*személyiség pedagógikájának*" szoktak nevezni. A másik az intellektualizmus és historicizmus ellen az egyéniség gondolatával lép fel, s kapcsolódik világnézetileg a szocializmus felfogásához is, ezt *individualisztikus-naturalista* iránynak lehet nevezni. A harmadik a herbarti pedagógiában éppen a közösség gondolatát látja elhanyagolva, ez a *szociális gondolatot* akarja hangsúlyozni. Ezek az irányok nem mind ellentétesek egymással, sokszor átmennek egymásba, mégis három különféle magatartást tanúsítanak a vallásos nevelés kérdésében.

Az *individualista-naturalista* felfogás magatartása a vallásos neveléssel és vallástanítással szemben határozottan elutasító. A szocializmussal együtt vallja, hogy a vallás magánügy, hogy azt az iskolában nem kell tanítani, hogy az egyháznak semmi joga sincs az iskolához, a vallástanítás csak fakultatív,

[4] Lásd: *Matthes:* I. m. *Sturm* K.: Die päd. Reformbewegung. Osterwieck. Harz, 1930. és *Moog* W.: Grundfragen der Päd. der Gegenwart. 1923. 136—194.

s akkor is csak általános vallástanítás lehet, azaz a nagy vallásalapítók életrajzát és jellemrajzát kell tanítania.[5] A vallás lényege a morál, tehát a vallástanítás tulajdonképpen erkölcstani éspedig világi erkölcstani tanítás kell, hogy legyen.[6] Ezen felfogás egyik képviselője Ellen *Key* hangoztatja, hogy ő maga sokat tart a vallásról s vallja, hogy az ember vallásosság nélkül nem tud ideális célokat követni, sem semmi nagy feladatot elvégezni,[7] de a nevelés „demoralizáló momentumá"-nak mégis a vallásos nevelés korabeli formáját látja. A gyermeknek kezébe kell adni a Bibliát, mert annak világába beletalálja magát, de óvakodni kell attól, hogy a keresztyénséget abszolútnak tüntessük fel.[8]

A *szociális* gondolat érvényesítését a nevelésben Paul *Natorp* (1854—1924) hangoztatta leghatározottabban.[9] A nevelés a közösségben, a közösség által és a közösségre történik. Ez a közösség az emberiség, amely az együttes érzés, akarás és gondolkozás („mitempfinden, miteinanderwollen, mitvernunft") közössége. A vallásra vonatkozó felfogásában *Schleiermacher* gondolatából indul ki, aki a vallás gyökerét az érzésben találta, de ez az érzés nem céltalan, hanem az akaratot hatja át.[10] A vallásban a „tiszta emberséget" látja megnyilvánulni (Religion innerhalb der Grenzen der blossen Humanität"). Ez a vallás magánügy ugyan, de a nyilvános nevelésből nem kell kizárni,[11] tanítása a naív gyermeki, majd a fogalmi fokon áthaladva a legfelső fokra: a vallásfilozófiai és vallástörténeti fokra ér.[12] A vallástanítás a közösségben történik, feladata elősegíteni a gyermek bekapcsolódását a közösségbe. Viszont a transzcendens vonásnak a vallásból ki kell szűrődnie, mert különben eljátszotta szerepét.[13] A legmélyebb vallásos tant: a megváltás tanát nem-

[5] *Key* Ellen: Das Jahrhundert des Kindes. Berlin. 1912. VII. fejezet.
[6] *Matthes:* I. m. 12—13. lap.
[7] I. m. 329. lap.
[8] U. o. 318. lap.
[9] *Natorp* Paul: Socialpädagogik. Theorie der Willenserziehung auf der Grundlegung der Gemeinschaft. III. kiadás. Stuttgart, 1909.
[10] I. m. 364. lap.
[11] U. o. 379. lap.
[12] U. o. 381—387. lap.
[13] U. o. 388. lap.

vallásos emberek is átélhetik a Bach Máté-passiója, vagy a H-moll mise oratoriumának végighallgatásával.[14]

A harmadik irány, a *személyiség pedagógikája* a vallásos neveléssel szemben legmegértőbben viselkedik.[15] Legkiválóbb képviselői közül egyik *Schneller* István (1847—1940) a nevelés elvéül a Jézus Krisztus személyét állítja oda,[16] benne látja a személyiség megvalósulását, akihez a nevelés során alkalmazkodnunk kell. A nevelés alapját az egyéniségben rejlő csíraként a személyiség képezi, amelynek kifejtése, azaz az egyéniség tudatra emelése és ethizálása a nevelés feladata. A személyiséget úgy nevezi, hogy az ember lelkébe rejtett „isteni célgondolat", tehát nem magától az embertől, nem is a természetből vagy társadalomból veszi az eredetét, hanem emberfeletti, isteni származású. A személyiség pedagógikája ezért a vallásos nevelést nélkülözhetetlen feladatnak tekinti, nemcsak az egyház körébe utalja, hanem az egész nevelés alapjába építi bele, módszerét a keresztyén személyiség eszményének, a Krisztus személyiségének megismerésében, utánaélésében, a nevelő személyiségén keresztül sugároztatásában látja.[17]

A legújabb pedagógiai irányok közül a *bolsevista* nevelés természetesen elutasítja a vallást, a vallásos nevelést és vallástanítást, mint társadalomra és egyénre egyformán káros s a haladást akadályozó dolgokat. A *nemzeti szocializmus* pedagógiája a vallást és keresztyénséget a nemzeti élet szempontjából ítéli meg, mint amely a nemzet politikai életének és hivatásának ügyét kell, hogy szolgálja.[18] Theologiája politikai jellegű, a nemzetben és fajban rejlő isteni erők elemzését vallja tárgyául, a vallástanítás és nevelés feladata az, hogy ezeket az isteni erőket a gyermek tudatába hozza, a gyermeket a faj és nemzet szolgálatára nevelje, módszere a gyakorlás, bizonyos

[14] U. o. 386. lap.

[15] *Makkai* Sándor: Bevezetés a személyiség pedagógikájába. Kolozsvár, 1912., amely a nevezett irány egyik legjobb ismertetése.

[16] *Schneller* István: Jézus Krisztus a nevelés elve. Pozsony, 1903. Az egyéniség és személyiség az újtestamentomban. Theol. Szaklap, 1907.

[17] *Makkai:* I. m. 89—100. lap.

[18] A gondolat már többször előfordult a nevelés történetében, legutóbb *Scherer:* Deutsches Volkstum, deutsche Religion und deutscher Religionsunterricht, 1919. *Rauh* Sigismund: Deutsches Christentum. Göttingen, 1916.

kérdésekre nézve szükséges állásfoglalás és magatartás beidegzése.[19] Ez a vallástanítás, ennek a keresztyénségnek átadása az állam egyik legfontosabb feladata, az ettől eltérő nevelés az egyházaknak az állam által megtűrt munkái közé tartozik.

Meg kell emlékeznünk azokról a gondolatokról és kezdeményezésekről, amelyek a vallásos nevelés és vallástanítás módszerének alkalmasabbá tételére igyekeztek, hogy elhárítsák azokat az ellenvetéseket, amelyek ezen a téren érték a munkát. Ezek a pedagógia hasonló jellegű irányaihoz és kezdeményezéseihez kapcsolódtak, már csak azon az alapon is, mert a vallástanítás mint iskolai tantárgy a modern theologiában módszer tekintetében teljesen a pedagógiához akart alkalmazkodni. Ezt az alkalmazást *Niebergall* és iskolája végezték el; ez a munkájuk nemcsak azért jelentős, mert ezzel kidolgozták a vallásos nevelés egész módszertanát, hanem azért is, mert magát a vallásos nevelést valóban modern, tekintélyes, eredményes munkává fejlesztették ki. Így létesült e munka tudományos feldolgozásának egy általuk először használt neve is: a *„vallás-pedagógia“* név, amely egyrészt a vallásos nevelés pedagógiai elvekhez való szigorú alkalmazását foglalja magában, másrészt jelzi ennek, — a szorosabb értelemben egyházi éspedig konfirmációi előkészítésre vonatkozó „Katechetika“ névvel szemben, — iskolai és társadalmi munka-jellegét.[20] *Niebergall* és követőinek munkássága nagyon sokat segített abban, hogy a vallásos nevelés és vallástanítás egyrészt módszeresebb legyen, de másrészt egyházi vonatkozásában is jobban kapcsolódjék az egyház életéhez.

Ezen gondolatok közül a *munkaiskola* elve igyekszik a vallástanításban a gyermekek tevékenységét biztosítani, különféle módokon, hogy ezáltal a gyermek részvétele öntudatosabb legyen s ezen részvétel által a nevelés célját megismerhesse és azt elfogadhassa. Mind a vallástanításban,[21] mind az iskolán-

[19] Lásd: *Krieck* E.: Nationalpolitische Erziehung. Leipzig, 1937

[20] Különösen megemlítendő itt *Eberhard* Ottó munkássága: Der Katechismus als päd. Problem im Lichte des Arbeitsschulgedankens. Osterwieck Harz, 1923. Lebendiger RU. 1925. Ev. RU. in der Arbeitsschule. 1927 stb.

[21] A munkaiskolai módszert a skót és amerikai vasárnapi iskolákban használják különösképen.

kívüli nevelői munkában,[22] az ifjúsági munka különböző formáiban érvényesült ez a gondolat, amely a tanítást egyszerre a gyermek és tanító közös munkájává, egy ügy közös szolgálatává tette. A vallás tanítása így nem a nevelőnek a gyermeken végzett munkája lesz, hanem közös munkálkodás egy célra, a nevelés munkájában igyekeznek a gyermeket is bekapcsolni, az ifjúság közötti munkában nem tárgynak, hanem cselekvő alanynak nézik az ifjúságot, felébreszteni igyekeznek a részvételnek, a közös munkának, az egyház életébe való belekapcsolódásnak gondolatát s ez a törekvés nagyban hozzájárul az egész nevelés megújulásához.[23] A másik gondolat a lélektani vizsgálatokra támaszkodik, amelyeket eredetileg a herbarti irány, majd a részben ebből alakult *kísérleti (lélektani) pedagógia* kezdeményezett. A gyermek vallásos életének kérdései, környezetének helyzete, az az egész vallásos miliő, amelyben a gyermek él, e vizsgálatok nyomán mind jobban vált világossá a nevelő előtt s így nyitotta meg az útat a gyermek ismerete számára. Ezek a vizsgálatok lehetővé tették, hogy megismerhessük a gyermek vallásos világát s hogy a tanítás eljárásában alkalmazkodjunk hozzá. Az ennek alapján felvetődött, *„élménytanítás“* gondolata arra támaszkodik, hogy a vallástanításnak nem kész ismeretanyagot kell adnia, hanem olyan élményeket kell felébresztenie a lélekben, amelyek annak vallásos életét meghatározzák. Ezek az élmények nem csak sajátos vallásos eredetűek, de úgy is fel lehet őket használni; nem kell feltétlenül hozzájuk Biblia és Isten Igéje, e nélkül is hozhatnak létre változásokat a lélekben.[24] Így kell átélnie a gyermeknek a bibliai tör-

[22] A „valláspedagógia“ elnevezés theologiai szempontból is, de értelmileg is helytelen; theologiailag azért, mert a katechetikát theologiai alap helyett a pedagógiára építi, nyelvtanilag azért, mert a vallásos nevelés elméletének nem megfelelője s téves magyarázatra ad alkalmat. A vallást tanítjuk, nem neveljük, a nevelés lehet „vallásos“ vagy „vallási“.

[23] Az ifjúság közötti munkában ezt a gondolatot és módszert különösen Fr. W. *Foerster* építette ki, akinek ilyen irányú munkái (Schule u. Charakter (1907); Jugendlehre (1904); Christus u. das menschliche Leben (1922), Jugendseele, Jugendbewegung, Jugendziel (1924), az ifjúsági mozgalmak alakulására nagy hatással voltak.

[24] *Mathhes:* I. m. 24. lap jegyzetében beszél *Schröderről*, aki a „Tannhäuser“ előadása alatt élte át a megtérést.

ténetet, a káté igazságait, az egyháztörténet alakjait és helyzeteit, hogy ezekből vallásos életére elhatározó indítások fakadjanak. Minden hibája mellett ez a gondolat figyelmeztetett a vallástanítás személyességének és bensőségének követelményére s azt elevenné, szemléletessé, közvetlenebbé tette.[25]

Mindezek a gondolatok és kezdeményezések, a maguk szélesköréségében és gazdagságában a következő eredményeket hozták a nevelés számára: először azt, hogy megnövekedett e munka iránt az *érdeklődés és felelősségérzet* mind az egyházban, mind az egyházon kívül; azután a vallásos nevelés és vallástanítás munkája kérdéseivel sokan kezdtek foglalkozni, az egyház igyekezett az így mutatott utakat felhasználni, a felmerült ellenvetések ellen védekezni, a lehetőségeket kihasználni, úgyhogy a munka minden téren — még ott is, ahol ennek állami feladat voltát tagadták, vagy éppen eléje akadályokat gördítettek — az egyház részéről, családokban stb. jelentős előhaladást mutatott. A másik következménye az volt, hogy a nevelésnek és tanításnak *módszerét és eljárási módjait szélesebb körben megismertette*, így a munkát alaposabbá, tervszerűbbé tette. A különböző egyházakban és országokban tantervek egész sora foglalkozik azzal a kérdéssel: mit tanítsunk a gyermekeknek a vallásórán, s sokirányú fejtegetésekben igyekeznek tisztázni a tanítás és nevelés módjait. A harmadik következménye azonban ennek az is volt, hogy a modern theologiai felfogás következtében a vallásos nevelés és vallástanítás *a többi tárgyak módszeréhez igyekezett alkalmazkodni*, s így theologiai alapozását mindjobban kezdte elveszteni, olyan arányban, amint maga a theologia egyik tudomány gyanánt akart a többiek között elhelyezkedni. Így a vallástanításnak, az előbb említett előnyök ellenére is, a már ismertetett hatások alatt végbemenő elvilágiasodásáról beszélhetünk.

c) A vallásos nevelés ügyében jelentős figyelmeztetéseket ad az *újreformátori*, dialektikai theologia. Ezek a figyelmeztetések még ninesenek is teljesen feldolgozva és kihasználva, itt azoknak nem is elméleti, theologiai vonatkozásával, hanem az-

[25] Lásd a mai kérdések összefoglalását *Narancsik* J.: A vallásoktatás mai kérdései c. cikkében. Igazság és Élet VII. évf.

zal a kérdéssel kell foglalkoznunk, milyen szolgálatot tett ez az irány a nevelésnek és tanításnak. Mikor az újreformátori theologia Isten igéjére megy vissza s mikor azt vallja, hogy a *vallásos nevelés célja az, hogy Isten Igéjét hirdesse* a gyermeknek, akkor először is a vallásos nevelés tárgyát és anyagát kiveszi a köznevelés tárgyai közül, amelyekhez a modern theologia olyan szorosan hozzákötötte, s különös hangsúlyt ad annak a gondolatnak, hogy a gyermeket Istennek az ő Igéjében hozzája intézett izenetére kell figyelmeztetnünk. Ennek a gondolatnak nyomán a vallásos nevelésben több helyet kap a Biblia, jobban kapcsolódik a gyermek a Bibliához, nem mint az előbbi irányokban, egy könyvhöz, hanem mint Isten kijelentéséhez; a tanítás anyaga tehát nem emberi vélemények rendszere lesz vagy emberi élmény vagy világnézet, hanem Isten objektív akarata, amely a gyermek részére az „itt és most" kategóriájában személyessé, idői és helyi parancsá válik. A vallásos nevelés, mivel az Ige az egyházban szól s a *gyermekhez mint az egyház tagjához* szól, sokkal jobban kapcsolódik az egyházhoz, úgy a gyermeken át, mint akit Isten az egyházban akar megszólítani, mint a nevelőn át, aki nem önmagában, hanem mint az egyház tagja végzi ezt a munkát, mint az anyagban, mert ez az egyházban és egyház által hirdetett Ige, amely azonban mégis felette áll az egyháznak és nem függ attól. Az újreformátori theologia hatására még azon irányokban és egyházakban is, amelyek azt nem fogadták be, sőt egyházonkívüli mozgalmakban és munkákban is, az egyház jelentőségét sokkal jobban kezdették látni és érvényesíteni.[26]

A gyermeket tekintve figyelmeztetett arra, hogy a gyermek megismerésére nem elég a lélektani adatok és tények, még kevésbbé a társadalmi helyzet és vallásos környezet megismerése, hanem szükséges egy *theologiai megismerés*, amelynek alapja Isten Igéje, mert a gyermeket a vallásos nevelés úgy nézi, mint „iustus peccator"-t „megkegyelmezett bűnöst", s a gyermek életének alapkérdése nem az, mit gondol ő Istenről, hanem milyen akadályok és lehetőségek vannak lelki helyzeté-

[26] Így a vasárnapi iskolai és ifjúsági munkákban, amelyek addig és eredetileg sok helyen egyházonkívüli, sőt azzal szemben közömbös magatartással indultak meg, a munkának az egyházzal való kapcsolatát hangsúlyozni kezdték.

ben az Ige elfogadására. Így a gyermeklélektani és ifjúsági lélektani kutatásokat mélyebb alapra helyezte s ráterelte a figyelmet a gyermek *Istennel való benső kapcsolatának gondolatára,* amit a pietizmus már kérdés tárgyává tett, de helytelen kiindulópontja miatt nem tudott meglátni. A tanítás *módszere* is így, ha nem is változáson, de módosuláson ment át. Mivel a nevelés munkája nem biztosíthatja a gyermek részéről az Ige elfogadását, mert ezt a Szentlélek Isten teheti, elveti a módszer mindenhatóságában vetett hitet, a módszert csak egy olyan útnak tekinti, amely által az ember — nem egy világnézetet ad át, nem élményeket kelt fel, nem vallásos gyakorlatokat idegez be, amely munkáknak egy alkalmas módszerrel teljes sikert lehet jósolni, — hanem csak *elkészíti az Ige útját a lélekben,* csak hirdeti azt az Igét, amelynek megragadása vagy elutasítása már Isten dolga, bár hisz abban, hogy Isten kegyelmesen megtérést ad azoknak, akiket gyermekei közül a magáéinak ismer. Ezzel a vallástanítás megszabadul egy hamis biztonságtól és egy gyötrő kétségtől. Attól a hamis biztonságtól, hogy a gyermek sorsát, Istennel való kapcsolatát az általa végzett munka s átadott anyag megszabja és biztosítja, s attól a gyötrő kétségtől, amit a tapasztalat mutat neki, hogy munkája sokszor hiábavaló, hogy a gyermek és ifjú életében törések és bukások teszik kétségessé és eredménytelenné azt a munkát, amit ő híven végzett. A vallásos nevelés hitben történik, abban a hitben, hogy Isten kegyelmesen felhasználja a mi munkánkat arra, hogy Igéje foganatos legyen azok lelkében, akiket nevelünk.

A vallásos nevelés és vallástanítás helyzete ma nem egységes és nem könnyen áttekinthető. Egyrészt, ami annak helyzetét illeti, egy háborúban álló, bizonytalan jövőjű világban az egyház fokozott munkájára van szükség, hogy az ebben reá váró feladatokat meglássa és teljesítésüket előkészítse, elkészülve minden olyan nehézségre, amely az Ige hirdetésében és szolgálatában reá várni fog és már most is vár. Másrészt, a lelkekben lefolyó súlyos válság figyelmezteti arra, hogy szigorúan és határozottan ragaszkodjék Isten Igéjéhez és azt semmi mással fel ne cserélje, s ennek az Igének parancsszavát ne szűnjék meg éppen az új nemzedék számára hirdetni és hangoztatni.

d) A katechetika *tudományos irodalma* hatalmas növekedést mutat fel, amely egybeesik a tudományoknak, különösen a pedagógiának *Herbart* után tapasztalható fellendülésével és összefüggésben is van azzal, de a *Schleiermacher* theologiai felfogása is jelentékeny hatást gyakorolt reá. De igazi fellendülését a XX. század theologiai és pedagógiai gondolatainak köszönhetjük.

Schleiermacher óta azt láttuk, hogy a vallásos nevelésre a katechetika nem terjeszkedett ki, hanem főképpen azzal foglalkozott, hogy jogosultságát és helyét a theologia rendszerében kimutassa s ennek tisztázásában ez a korszak jelentős érdemeket szerzett. Azonban két nehézség állott elő. Az egyik az volt, hogy a katechetika módszeri kérdésekben — már csak azért is, mert egyházi és tanító jellegét nagyon hangsúlyozták — elmaradt s így nem tudott lépést tartani azzal a változással, amit a pedagógiai kérdések az utóbbi időben felmutattak. A másik nehézség az volt, hogy theologiailag is revízióra szorult a katechetika kérdése. Az egész tudomány új ösztönzést kapott a „*modern theologia*" néven ismert iránytól.

A nélkül, hogy ennek az iránynak theologia-történeti ismertetésébe belemennénk, csak arra hivatkozunk, hogy feladatául a theologiai tudománynak az akkori tudományossággal való összhangba hozását vallotta, ami a gyakorlati theologiában úgy hangzott, hogy az egyház élettevékenységeit fejtegető gyakorlati theologiát a modern hit és keresztyén élet követelményeit számbavevő s annak megfelelni tudó tudománnyá kell tenni. Ennek a felfogásnak a következő fontos mondanivalói voltak éppen a katechetika számára: először, hogy a vallásos nevelés és vallástanítás munkájában *tekintetbe kell venni a gyermeket,* annak lelki világát, vallásos helyzetét, szóval ismerni kell lélektanilag és egész helyzetében azt, akit nevelünk és tanítunk. Ez a gondolat a gyermek és ifjú vallásos életének jelenségei kutatására irányuló munkát indította meg. Másodszor vallotta azt, hogy a vallásos nevelés és vallástanítás célját és anyagát úgy kell megállapítani, hogy az a *modern embernek megfeleljen,* tehát a mai ember nyelvén kell kifejezni, hogy az az ember számára megközelíthetővé váljék. Mikor ezt kimondja, ezzel a tanítás és nevelés munkáját céljában és anya-

gában életteljessé, a mai élethez közelfekvővé és a mai életben döntővé akarja tenni. Harmadszor hirdette, hogy a nevelés és tanítás *módszerét alkalmazni kell* a gyermekhez, reálissá kell tenni, fel kell használni benne azokat az eredményeket, amelyeket a pedagógia elért s hasznosítani azokat az eljárásokat, amelyeket az használ. Ez a gondolat a katechetikát a pedagógiához hozza közelebb, a vallástanítást igyekszik bekapcsolni az egyetemes nevelés és tanítás elméletébe.

A modern theologia alapján álló katechetikának legalapvetőbb munkása s legkiválóbb képviselője Fr. *Niebergall* (1866—1932). Egyik legelső munkájában, amelyet a homiletika körébe sorozhatunk, azzal a kérdéssel foglalkozik, hogyan kell a modern ember számára hirdetni az Igét s már itt látszik elgondolása a vallásos nevelés kérdéseiben is.[27] A katechetikát, mint az egész gyakorlati theologiát a pedagógia, éspedig a lélektani alapon álló pedagógia alapjára kívánja helyezni.[28] Ezért nem katechetikáról beszél, hanem valláspedagógiáról, mint az egész vallásos nevelés tudományáról.[29] A vallásos nevelés és vallástanítás feladata, hogy azokat a vallásos értékeket, amelyeknek összesége a keresztyén személyiségben, Krisztus személyiségében foglalható össze és szemlélhető, átadja a gyermeknek. A nevelés célja tehát egy értékrendszerben van összefoglalva, amely egy egységben tartalmazza az összes vallásos értékeket, mint motívumokat a lélek számára. Isten országa, hit, kegyelem, békesség, szeretet, igazságosság, üdvösség, örök élet stb. ezek mind egy vallásos értékrendszer részei.[30] Ezek forrása a Biblia mint könyv, mint történeti könyv, ahol ezek az értékek történetileg fordulnak elő, különböző korokban s különböző könyvekben tisztábban vagy kevésbbé tisztán mutatják a keresztyén személyiség vonásait.[31] Ezeknek a mai ember számára való kifejezése s tanítása, ennek a vallásos értékrendszernek, mint az emberi élet számára nélkülözhetetlen irányító tényező-

[27] *Niebergall* Fr.: Wie predigen wir den modernen Menschen. I—III. kötet. Tübingen, 1926.

[28] *U. az*: Die Bedeutung der Religionspsychologie für die Praxis, 1909.

[29] *U. az:* Christl. Jugend- und Volkserziehungslehre, 1924.

[30] *U. az:* Biblische Geschichte, Katechismus, Gesangbuch, 1910.

[31] *U. az:* Was ist uns heute die Bibel? 1907.

nek a gyermek lelkébe való bevitele a valláspedagógia, és — sajátosan a vallástanítás kérdéseivel foglalkozva — a katechetika feladata.[32] Hogy ezt végezhesse, ismernie kell a gyermeket, csak egy reális lélektani szemlélettel, a gyermekben levő képzetvilág, a gyermek egész lelki alkata ismeretének birtokában lehet ez a nevelés és tanítás eredményes, e nélkül olyan dolgokat akar tanítani, amelyek a gyermek számára megközelíthetetlenek s az egész munka kárba vész.[33] Azért akar *Niebergall* egy „gyakorlati dogmatikát" készíteni a nevelés, sőt általában az igehirdetés számára, hogy ebben össze legyen foglalva modern nyelven az, amit a hit tartalmaz.[34] Így kell feldolgozni a bibliai történeteket, kátét és énekeskönyvet,[35] vallásos motívumaik felkeresésével és felszabadításával, így kell a Pál apostol váltságtanát,[36] így kell megmutatni a Jézus személyiségében és történetében rejlő elemeket,[37] érzelmeket és élményeket, amelyeket a gyermek átélhet s így részesévé lehet ugyanazoknak a tapasztalatoknak, amelyeket az első keresztyének nyertek a Jézus személyével kapcsolatban. Így kell nézni a Bibliát, mint olyan könyvet, amelyben a vallásos értékek felszálló sorát találhatjuk s amelyből ezeket az értékeket fel kell szabadítani, így az ószövetséget, mint olyan történetek tárházát, amelyek az Istennel közösségben levő emberek tapasztalatairól számolnak be.[38] Foglalkozik az egész vallásos nevelés megújulásának kérdésével,[39] de különösen a vallástanításával,[40] s e célból kézikönyveket és részlettanulmányokat ír.[41]

[32] *U. az:* Praktische Theologie. I—II. kötet. 1918—1922. II. kötet.

[33] *U. az:* Die Hauptprobleme der Religionspädagogik. Monatsbl. f. d. ev. RU. 1930.

[34] *U. az:* Prakt. Theologie. II. kötet.

[35] *U. az:* Bibl. Geschichte, Katechismus, Gesangbuch. 1910.

[36] *U. az:* Die paulinische Erlösungslehre im Konfirmandenunterricht und in der Predigt. Ein Beitrag zur „Praktischen Dogmatik". 1910.

[37] *U. az:* Jesus im Unterricht. 1912.

[38] *U. az:* Praktische Auslegung des A. T. 1912. — Das alte Testament im Unterricht. Ein Beitrag zu einer religiös-nationalen Volkserziehung. 1923.

[39] *U. az:* Moderne und modernste Theologie. (Sonderabdruck aus der Ztschft. „Die Wartburg". 30. évf. — Die neuen Wege krchl. Arbeit. 1928.

[40] *U. az:* Reform des Religionsunterricht. 1921.

[41] *U. az:* Das Christenleben. Die Lehre vom phil. Päd. Rel. phil. 1925.

Ugyancsak az ő munkásságával egyvonalban, a katechetika elvi kérdéseivel foglalkoznak még a következők: *O. Baumgarten,* aki a vallásos nevelésnek, de különösen a vallástanításnak megújulásáért küzdve, követeli annak személyessé, egyházi kényszertől és uralomtól mentessé tételét, a konfirmáció kérdésének újrafelvételét,[42] O. *Eberhard,* aki főleg a kátétanítás kérdéseivel foglalkozik, ezenkívül számbaveszi a valláspedagógia legújabb kérdéseit.[43] Rendszeres művet írt D. J. *Steinbeck* „Evangelische Religionspaedagogik" címen (1930), amelyben általában a valláspedagógia, tehát a vallásos nevelés kérdéseivel foglalkozik, ugyancsak ő „Lehrbuch der kirchl. Jugenderziehung (Katechetik)" címen (1914), amely a vallástanításon kívül az egyházi jellegű, tehát a családi nevelés kikapcsolásával folyó munkáról szól, magában foglalva a tanítás mellett a gyermekistentisztelet, konfirmációra előkészítés és a továbbgondozás kérdéseit is. A vallásos nevelés általános kérdéseivel foglalkozik H. *Schreiber:* „Die rel. Erziehung des Menschen" (1908) c. munkája. Mindezekben szinte kivétel nélkül s még sokban, amelyek megemlítéséről le kell mondanunk, a modern theologia hatása alatt foglalkoznak a szerzők egy-egy részben a gyermek és ifjú lélektanával, vallásos egyéniségével is.

A gyakorlati theologiai kézikönyvekben külön részt szentelnek a katechetikának, így a W. *Faber* (Christl. prot. Prakt. Theologie 1909), M. *Schian* (Grundriss der Pr. Theol. 1927), Joh. *Meyer* (Grundriss der Pr. Theol. 1927), E. *Pfennigsdorf* (Prakt. Theologie 1929) stb.

A valláspedagógia egyes kérdéseiben, különösen a módszer kérdését illetőleg hatalmas munkásság indult meg. A gyermekek vallásos lélektanának kérdésével különösen *Emlein,*[44] *Munsche,*[45] *Eger,*[46] *Füllkrug,*[47] *Buchmüller*[48] s mások foglalkoz-

[42] *Baumgarten* O.: Neue Bahnen. Tübingen, 1903.

[43] *Eberhard* O.: Der Katechismus als päd. Problem. Osterwieck Harz. 1923. Ev. RU. an der Zeitenwende. 1923. Die Pädagogik der Gegenwart und der RU. 1930. Schule, Religion und Leben. 1926.

[44] *Emlein* Rudolf: Der RU bei Proletarierkinder. Göttingen, 1912.

[45] *Munsche* Paul: Gott und Himmel in der Vorstellungswelt meiner Jungen. Monatsbl. f. d. ev. RU. 1912.

tak, nem számítva ide az általános gyermekpszichológia és valláspszichológia képviselőit. Különösen a módszer kérdése képezte megvitatás tárgyát. Ebben a tekintetben talán a legnagyobb jelentőségű Rudolf *Kabisch* munkássága, aki a modern theologia vallástanítási módszertanát dolgozta ki „Wie lehren wir Religion?" (VI. kiadás 1923) című művében. *Kabisch* a *Herbart—Rein*-féle módszertant követi, de érdeme, hogy ezt át tudta dolgozni a vallástanítás céljaira, úgyhogy a theologiai szempontokat is igyekezett érvényesíteni. A legidőszerűbb kérdéseket is (a vallás taníthatósága, valláslélektan) bekapcsolva, példákat is nyujtva tárgyalja a vallástanítás módszerének kérdéseit olyan alapossággal, hogy ez a munka még ma is sok tekintetben iránymutató. O. *Eberhard* a kátétanítás kérdéseivel foglalkozik, keresve annak a munkaiskola alapján való újjáalkotása lehetőségét. Ő az, aki a modern valláspedagógiában a káté és hitvallás kérdésében folytatott vitában a hitvallás szükségességét határozottan hangoztatja. *Dörries* szintén a káté magyarázata kérdésével foglalkozik, a *Luther* kis kátéjának magyarázatát adja,[49] H. *Richert* a középiskolák felső osztályaiban folytatandó vallástanítás kérdéseit vizsgálja, felmutatva ezeket ifjúságlélektani adatokkal s az anyagra és módszerre vonatkozólag is,[50] *Thrändorf* szintén a módszer kérdéséről ír egy vallástanítási módszertant,[51] *Zurhellen-Pfleiderer* a bibliai történeteknek gyermekek számára való elbeszélése módszerét mutatja be, amikor is ezt a mesélésben, a történetek meseszerű előadásában találja legalkalmasabbnak,[52] *Köstlin* az ószövetség tanításának kérdésével foglalkozik,[53] *Lorenz* a konfirmációi előkészítés módszerével,[54] *Fankhauser* a bibliai történetek elő-

[46] *Eger* Joh.: Die Bedeutung der Jugendpsychologie. 1912.

[47] *Füllkrug:* Seelenkunde der weibl. Jugend. 1933.

[48] *Buchmüller:* Der Knabe als rel. Persönlichkeit. 1913.

[49] *Dörries* Bernh.: Der Glaube. 1908.

[50] *Richert* H.: Handbuch f. d. RU. an höheren Schulen. 1911

[51] *Thrändorf:* Die Behandlung des RU-s nach Ziller-Herbartschen Methode. 1912.

[52] *Zurhellen* E. u. O.: Wie erzählen wir den Kindern die bibl. Geschichten. 1913.

[53] *Köstlin:* Leitfaden zum Unterricht im A. T. Freiburg. III. kiadás. 1899.

[54] *Lorenz* O.: Der Konfirmandenunterricht. Gött. 1912.

adásával,[55] *Romberg* Jézus életét dolgozza fel a vallástanítás számára,[56] *Piersig* a gyermeklélektan mellett főleg a gyermekistentisztelet és vasárnapi iskolai munka alapkérdéseit tárgyalja.[57]

A vallásos nevelés és különösen a vallástanítás kérdéseivel külön *folyóiratok* is foglalkoznak, az általános pedagógiai folyóiratokon (különösen a „Zeitschrift für paed. Psychologie, Paed. Magazin") kívül a „Zeitschritf f. d. evang. Religionsunterricht" szerk. *Fauth—Köster* 1891-től és a „Monatsblätter f. d. ev. Religionsunterricht" szerk. H. *Spanuth*, keletkezett 1906-ban. A vallásos nevelés és vallástanítás ügye a modern theologia vezetése alatt, azt mondhatni, hogy közérdeklődést ébresztett és jelentős kérdésévé lett a tudományos életnek.

Bizonyos pontokon eltér ettől a felfogástól azoké, akik magukat az úgynevezett *„evangelische Paedagogik"* csoportjához számítják, theologiai felfogásuk szakított a modern theologia liberális irányzatával, inkább a „pozitív"-nak nevezett régebbi irányhoz hajlik, a nevelés kérdésében annak célját nem az ember által kitűzött értékrendszerben, hanem Isten Igéjében, illetőleg annak hirdetésében látják, módszerében jobban akarják tekintetbe venni az Ige érvényesítését, a nevelést így evangéliumibb alapra akarják helyezni. Ide számítható elsősorban E. *Pfennigsdorf*, aki ezt a különbséget már könyve címében is kifejezi: „Wie lehren wir Evangelium?" szemben a *Kabisch*éval, tehát nem „vallást", hanem „evangéliumot" akar tanítani. Azt vallja, hogy az evangélium „gyermekhez-mért" és „ifjúhoz-mért" (kindesgemäss, jugendgemäss) s így annak tanítása lehetséges. A tanítás menetében a *Herbart*tól származott „formális fokok" helyett ő „lélektani fokokat" állít fel, amelyek a vallástanítás végső pontján: a „tettre való felhívás"-ban végződnek.[58] Tágabb

[55] *Fankhauser* G.: Der Weg zum Kinde. — Bibl. Geschichte in Sonntagsschule und Religionsunterricht. 1915.

[56] *Romberg* W.: Das Leben Jesu. Bearbeitet f. die Unterweisung der Jugend im Kindergottesdienst und Schule.

[57] *Piersig* Joh.: Sonntagsschule u. Kindergottesdienst. 1925. Theorie u. Praxis des Kindergottesdienstes. 1928.

[58] *Pfennigsdorf* E.: Praktische Theolgie I. kötet. 1925. *U. az:* Wie lehren wir Evangelium? Lpz. 1921.

körben, az ifjúság vallásos nevelése körében mozognak W. *Stählin* munkái, aki az ifjúság gondozásának vallásos alapjait és egyházi jellegét igyekszik kidomborítani,[59] valamint L. *Cordier*, aki szintén a vallásos alapon álló nemzeti ifjúságnevelésnek és gondozásnak képviselője.[60]

e) Az úgynevezett *„dialektikai"* vagy *„újreformátori"* theologia szintén jelentős gondolatokkal járult a vallásos nevelés kérdéseinek tisztázásához. Mikor Isten Igéjének abszolút tekintélyét védi minden emberi felfogás érvényesítésével szemben, akkor a vallásos nevelés igehirdetés-jellegét állapítja meg s visszaadja ennek azt az eredeti felfogást, amelyet már az őskeresztyénség és a reformáció vallott, amikor a vallásos nevelést és vallástanítást a gyermek Isten Igéjében való tanításának és nevelésének fogta fel. Tiltakozik az ellen, hogy a vallásos nevelés célját bármilyen lélektani vizsgálatoktól tegyék függővé s rámutat arra, hogy ezek a kutatások s ezek eredményei csak a lélek külső megnyilatkozásait tudják vizsgálat tárgyává tenni, de rejtve marad ezek mellett is az a titokzatos munka, amit a Szentlélek Isten végez a lélekben s amely a gyermeknek Istennel való viszonyára, a kegyelem izenetének elfogadására tulajdonképpen fontos. A tanítás és nevelés módszerében ezért azokat a módszeri fogásokat, amelyeket a modern theologia kifejtett és kialakított, mellékeseknek és feleslegeseknek tartja s a módszert csak olyan útnak, amely arra való, hogy a gyermek előtt világosabban mutathassuk fel az Ige izenetét. Vallja, hogy a nevelés munkája nem emberi munka, hanem a Szentlélek Isten tette, amellyel Isten az Ő Igéjének hallgatása nyomán támaszt hitet a gyermekben a szerint, amint a gyermek Isten akaratából elfogadja a neki szóló izenetet vagy visszautasítja azt. Ez a felfogás, míg a nevelés munkáját kiveszi az ember kezéből, eredetében, lefolyásában és sorsában, éppen annyira felelőssé teszi a nevelőt és tanítót azért, hogy Isten Igéjét tisztán és elegyítetlenül adja át a gyermeknek. Az újreformátori theologia először egyenesen azt a felfogást is vallotta, hogy a

[59] *Stählin* W.: Die religiöse Lage des jungen Menschen. 1925. Jugend u. Gemeinde (sorozat), 1927. Evang. Jugendführung (sorozat), 1929.

[60] *Cordier* L.: Evangelische Pädagogik I—II. 1931—38. *U. az:* Evangelische Jugendkunde I—III. kötet. 1925—28.

gyakorlati theologia tulajdonképpen homiletika, és külön más diszciplinák jogosultságát nem ismerte el, vagy legalább is nem állította.[61] Később mind nagyobb számban keletkeztek olyan művek, amelyek éppen a nevelés és tanítás kérdéseivel foglalkoznak. *Thurneysen* a konfirmációi előkészítésről írva hangoztatja, hogy annak az Ige magyarázatának kell lennie, foglalkozik a módszer és különösen a lélektani adatok jelentőségével a tanításban, s mikor elutasítja azt, hogy ezeknek túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítsunk, vallja, hogy a gyermek ismerete — amely azonban túlmegy a lélektani ismereten — nélkülözhetetlen a nevelésben.[62]

Ez a kérdés: az ember megismerésének kérdése és ami ezzel kapcsolatban van: milyen feltételei vannak az ember részéről az Ige elfogadásának, alkalmat adott az újreformátori theologia követői között arra a vitára, amely az emberi lélekben az Ige számára fennálló „kapcsolópontok" kérdéséről s ezzel együtt a természeti, „naturalis theologia" kérdéséről szólott.[63] A gyermek és ifjú megismerésének kérdésével is sokan foglalkoztak az újreformátori theologia alapján.[64]

Ennek az iránynak figyelme különösen két dologra terjedt ki: az egyik a módszer kérdése volt. A legelső, nagyobb munka, amely ezzel foglalkozott Gerh. *Bohne:* „Das Wort Gottes und der Unterricht" (1929). Bohne a vallástanítás célját abban látja, hogy az a gyermeket Istennek a tanításban hozzája szóló izenete irányában való döntésre kényszerítse, s azt tanítja,

[61] *Barth* K.: Die Lehre vom Worte Gottes. Prolegomena zur christl. Dogmatik. 1927. 1., 3. §. *U. az:* Offenbarung, Kirche Theologie. 1934. 42—43. l. *U. az:* Hiszek (ford. Vasady Béla). Debrecen, 1936. 7—8. lap. *Thurneysen:* Das Wort Gottes u. die Kirche. 1927. 203. lap.

[62] *Thurneysen:* i. m. Konfirmandenunterricht c. tanulmány. 136. s köv. lap.

[63] *Brunner* Emil: Die Frage nach dem „Anknüpfungspunkt" als Problem der Theologie Zw. d. Z. 1932. *U. az:* Der Mensch im Widerspruch. 1937. *Barth* K.: Nein! 1934. *Schlink E.:* Der Mensch in der Verkündigung der Kirche. 1936. stb.

[64] *Thurneysen* E.: Die Stellung der heutigen Jugend zur Religion. Zw. d. Z VII. évf. 541—560. lap. *Dehn* G.: Die rel. Gedankenwelt der proletarischen Jugend. 1926. *Piechowsky:* Proletarischer Glaube. *Koch* Geo.: Die bäuerliche Seele. 1935. *Wienhold* O.: Christl. Realismus im RU. Monatsbl. f. d. ev. RU. 1930. *Imre* Lajos: Az ifjúság válsága. Nagybánya, 1930.

hogy a vallástanítás tárgya és anyaga teljesen különbözik attól, amit a köznevelésnek, a kultúrjavak átadása során kell a gyermeknek nyujtania. Mikor a vallástanítás az Ige követelését felmutatja, rámutat arra, hogy ki nem egyenlíthető feszültség van az emberi kultúra és Isten Igéje között s a tanítás feladata, hogy ezt a feszültséget fenntartsa s a gyermekkel tudatositsa. Ugyancsak a módszer kérdésével foglalkozik elvi szempontok szerint Th. *Heckel,* aki a methodizmus kísértésétől óv s kifejti, hogy a módszernek elsősorban nem a gyermekhez kell alkalmaznia az Igét, hanem a gyermeket kell alkalmaznia az Igéhez, tehát éppen szemben áll a modern theologia tanításával. Utal arra, hogy a methodizmus nehézsége az volt, hogy az Ige, és a hit, mint az Igére adott felelet közé betolt egy középső elemet, egy elsajátítási processzust, amely az anyag kezelését racionalista, idealisztikus vagy pszichologiai alapon igyekezett szabályozni, holott ezek a közbetolt elemek nem állanak organikus viszonyban a hittel és az Igével. A hit azonban nem a meglevő életformák új használatában, hanem egy egészen más életforma felvételében áll, ezt az életformát pedig, amely az ember bűnös valóságától idegen, a Szentlélek Úristen tudja teremteni az ember számára.[65] Ugyancsak vizsgálat alá vette a dialektikai theologia a vallástanítás egyes anyagrészeinek jelentőségét. Itt különösen az Ószövetség jelentőségével foglalkozik Hellmut *Schreiner* és Gerh. *Schmidt,* mint amely kérdésnek theologiai szempontból is nagy jelentősége van.[66] A káté tanításának elméleti kérdéseire *Schieder,*[67] gyakorlati feldolgozásáról *Senden*[68] és *Frick*[69] adnak utasításokat.

A másik kérdés, amely felvetődött, magának a nevelésnek mint keresztyén és vallásos nevelésnek kérdése. Azt a kérdést akarják tisztázni, amely az idealisztikus modern pedagógiában vetődött fel, amely a nevelés céljára nézve annak vallásos ala-

[65] *Heckel* Theo. Zur Methodik des ev. Religionsunterrichts. 19..8.

[66] *Schreiner* Hellmut: Das AT. in der Verkündigung. 1937. *Schmidt* Gerh.: Das AT. im kirchlicher Unterricht. 1937.

[67] *Schieder:* Katechismusunterricht. 1935.

[68] *Senden* H.: Der Heidelberger Katechismus im Unterricht. 1928.

[69] *Frick* Max: Reformierter Glaube. Eine Darstellung der bibl. Lehre an Hand des Heid. Kat. Zürich, 1932.

pozást akart adni s ezt abban találta, hogy az evangélium fogalmával azonosította a nevelés eszményét. Így vetődik fel a kérdés: mit értünk evangéliumi nevelés alatt? Az újreformátori theologiából indult, de azután *Gogarten*nel a nemzeti szociálizmus gondolatköréhez csatlakozott M. von *Tiling;* ő tiltakozik az ellen, hogy a nevelésnek emberileg kitűzött célját az evangéliummal azonosítsák, vagy Isten Igéje parancsát emberi célok megfogalmazásával elhumanizálják. Hangoztatja, hogy az embert a maga valóságában, tehát bűnös, de kegyelemben részesült voltában kell a nevelésnek megismernie.[70] A vallásos nevelésre nézve ezzel a kérdéssel foglalkozik *Heckel*, aki éles különbséget kíván tenni az evangélium és a pedagógia között; a nevelés emberi munka, az evangélium Isten megváltó izenete az ember számára. Így a „kérügma" és a „paideuma" két különböző dolog. A nevelés nem vezet üdvösségre, hanem egy emberi próbálkozás az üdvözítő Ige hirdetésére s egyetlen mértéke, hogy hitből van-e?[71] *Koepp* a keresztyén nevelést „az evangélium alatti nevelésnek" nevezi s azt vallja, hogy a nevelés elve a kegyelem által a lélekben felébresztett szeretet (agapé), amely által a nevelés történik.[72] Kurt *Frör* kérdése is ez: „mi az evangéliumi nevelés?" Elutasítja a nevelésnek a teremtés rendjére való építését s azt vallja, hogy a nevelés a gyermeket mint megkegyelmezett bűnöst nézi, akinek azonban kegyelemből a „nova obedientia" tulajdoníttatik. A bűn és kegyelem gondolata nélkül nem lehet nevelésről beszélni s az egész nevelésre nézve döntő kérdés a „nova vita" kérdése. Az evangéliumi nevelés nem az általános nevelésnek egy sajátos esete, hanem egy sajátos esete az egész „evangéliumi cselekvésnek", melyben a bűn világában is a megújuló élet reménysége vezet. A nevelés célja az engedelmesség Isten törvényének s a nevelés eschatologikus kitekintéssel kell történjék.[73] Georg *Merz* azokra az előfeltételekre mutat rá, amelyek a nevelést lehetségessé teszik, amilyen az „Úrban való nevelés" (Ef. 6.), ami a módszerimádattól sza-

[70] *Tiling* Magdalene v. Über die Grundlagen päd. Denkens. Schule u. Ev. 1929 (külön is megjelent).

[71] *Heckel* Th.: Die christl. Erziehung der Jugend. Zw. d. Z. VIII. évf.

[72] *Koepp* Th.: Die Erziehung unter dem Evangelium. 1932.

[73] *Frör* Kurt: Was ist evangelische Erziehung? 1933.

badít meg, a kegyelem elismerése, amely kegyelem felől a keresztség biztosít, ez a gyermek és tanító közötti helyes viszonyt szabályozza.[74] *Graffmann* a keresztyén nevelésnek két faját különbözteti meg. Az egyik az, ami az igehirdetésben folyik, amely által Isten szólhat a gyermekhez s őt az Ige fegyelme alá helyezheti, a másik egy emberi művészet, amely „az embernek az Isten képmására való megújíttatása reménységében Isten törvénye szerint, eschatologikus határainak ismerete és megőrzése mellett történik". Ezt a két faját a nevelésnek sem összezavarni, sem elválasztani nem szabad.[75] G. *Müller* az evangéliumi iskola lényegének kérdésével foglalkozik,[76] *Merz* a szabadság és fegyelem,[77] *Ammon* és *Doerne* a tekintély és bűn kérdést tárgyalja a keresztyén nevelésben.[78]

Az *angol* nyelvű katechetikai irodalom ma is főképpen a vallás-lélektani theologia és a lélektani pedagógia hatása alatt áll. Rendszeres katechetikai művel ritkán találkozunk, inkább a nevelés és tanítás technikájának kérdései érdeklik őket.

Az anglikán Clem. F. *Rogers* a gyakorlati theologiához írt bevezetésében[79] hangsúlyozza a gyakorlati theologia lélektani alapra való helyezése szükségét és a pedagógiával való szoros kapcsolatát. A vallásos nevelés bensőséges legyen, ez kell, hogy összetartsa a tanítás tárgyait. A katechetikát a gyakorlati theologia szerves részének tartja, s a három — a „devotion"-ra alapuló liturgia, aszketikus theologia és „Christian art"; az „evangelization"-ra épülő, és a harmadik: gyakorlati rész közül, a másodikba osztja be, ahol dogmatika, dogmatörténet, exegesis, homiletika, apologetika és misszió között foglal helyet, mint amelyekben a lelkész, mint az Ige szolgája dolgozik. A gyakorlati irányú munkák közül nevezetes James

[74] *Merz* Georg: Die Voraussetzungen der ev. Erziehungsarbeit im geistl. Leben der Gegenwart. Zw. d. Z. VIII. évf.

[75] *Graffmann* H.: Die zwei Arten christlicher Erziehung. Ev. Theol. 1935.

[76] *Müller* G.: Vom Sinn einer ev. Schule. 1931.

[77] *Merz* G.: Freiheit und Zucht. 1932.

[78] *Ammon* u. *Doerne:* Autorität und Sünde in der ev. Erziehung. 1932.

[79] *Rogers* Clem. F.: An introduction to the study of Pract. Theology Oxford. 1912.

E. *Denison:* „Catechizing of the Catechism“ (1890) c. müve, amely a westminsteri kis kátét dolgozza fel kátétanításokban igen jó érzékkel és helyes módszerrel, vezérkönyvül akarván szolgálni a tanító számára.

Jelentős azoknak a munkáknak száma, amelyek a gyermeklélektannal foglalkoznak, amire különösen a James-féle vallástlélektani kutatások adtak indítást. F. R. *Tennant:* „The Child and Religion“, W. B. *Selbie:* „The Psychology of Religion“, *Dawson:* „The Child and his Religion“ és más művek foglalkoznak különösképpen éppen a vallástanítás lélektani alapjai feltárásával. Ezek alapján mások már azon szabályokat igyekeznek leírni, amelyek e lélektani alapokból a vallástanításra következnek, mint Dorothy F. *Wilson:* „Child Psychology and Religious Education“, Crichton *Miller:* „The New Psychology and the Teacher“, *Coe:* „Education in Religion and Morals“, Earle *Barnes:* „Studies in Education“ stb. Különösen, az iskolai vallástanítás mellett a gyermekpásztoráció s a vasárnapi iskolai munka termelt ki a vezetők képzésére ilyen műveket.[80] Ezek theologiailag ugyan nem adnak újat, de alkalmas segédeszközök a nevelő kezében a gyermekek vallásos nevelésének végzésére. Ez az értékük is, ha tudományos theologiai szempontból nem is mondhatjuk őket jelentékenyeknek.

A modern theologia, amely a vallásos nevelés és vallástanítás kérdését újból felvetette, a *magyar theologiai tudományosság* terén is időszerűvé tette e kérdésekkel való foglalkozást. A katechetikai kérdéseknek theologiai alapra való helyezése, a vallástanítás kérdésében jelentkező nehézségekkel való szembenézés, ehhez képest a tantervek és tankönyvek megújítására való törekvés bár rendszeres katechetikai munkának nem adott létet, felébresztette az érdeklődést e kérdések iránt. Ebben a tekintetben is, mint a gyakorlati theologia egész körében a legnagyobb jelentősége a *Ravasz* László munkásságának van, aki mind theolgiai előadásaiban, mind több irányczikkében foglalkozott ezzel a kérdéssel.[81] A vallásos nevelésnek különös jelentő-

[80] Csak a Westminster Press (Philadelphia Pa.) megjelent, a vasárnapi iskolai munka számára kiadott sorozatot említjük.

[81] Kisebb cikkek és előadásokban adott utalások mellett különösen a konfirmációi káté bírálata (Ref. Szemle, 1908), Mott János (u. o. 1907). Az enyedi diákgyűlés (u. o. 1915), Az ifjúsági egyesületekről (u. o. 1919) c. cikkek stb.

séget tulajdonít, s először ismeri fel theologiai szempontból is azoknak a mozgalmaknak értékét, amelyek az ifjúság gondozását tűzték ki céljukul. A vallástanításban nagy jelentőséget tulajdonít a káténak, amelyet a református vallástanítás sajátos és egyik legfőbb eszközének ismer. A káté feladata szerinte az, hogy a keresztyén hittartalomnak egészét nyujtsa a gyermeknek elemi formában, de rendszeresen, történetileg impregnált fogalmakkal, de úgyhogy azt a gyermek megérthesse. Követeli a vallástanítás megújulását, s annak legnagyobb hátrányául azt rója fel, hogy míg minden tárgyat az iskolában a jelen életre vonatkoztatva tanítanak, addig a vallástanítás megmaradt egy elavult módszer mellett. A módszer korrekcióját a tanításnak a gyermek lelkéhez való alkalmazásában látja; egy szubjektív-történeti módszerre van szükség, amely a gyermek lelkében lelki élmények alapján akar értékítéleteket felébreszteni. A káté rendszerében a dogmatikus és a történeti kátémódszer helyett egy sajátos módszert követel, amely alkalmas arra, hogy a gyermeknek élővé és személyessé tegye azokat az igazságokat, amelyeket a káté tartalmaz s amelyeknek sem történeti előadása, sem dogmatikus beemléztetése nem biztosítja a szükséges eredményt. Az erdélyi egyházkerület népiskolai tantervében ezek szerint állította össze a vallástanítási tantervet,[82] amely már érvényesíteni akarja az anyag ezen személyes kezelését, a gyermek által megközelíthető anyag-beosztást és feldolgozást, de érvényesíti a vallástanítás egyházi jellegét is.

Ugyanilyen felfogással dolgozik *Makkai* Sándor, aki különösen a vallástanítás módszertanának kérdéseit vette vizsgálat alá. Egész katechetika-vázlatot adó cikksorozatában,[83] amelyben a vallástanítás módszerét tárgyalja, tiltakozik az ellen, hogy a vallástanítást ismeretközlésnek fogjuk fel, e helyett annak célját a gyermek vallásos építésében találja. A vallástanításnak sajátos módszere van, mint megragadó képeket el kell ültetnie az Ige magvait a gyermek lelkében, amelyek később jelentésre jutva elhatározó tényekké válnak a gyermek számára. Foglalkozik a vallás taníthatóságának kérdésével,

[82] Az erdélyi ref. egyházkerület népiskolájának tanterve, utasítással. 1908. Kolozsvár.

[83] *Makkai* S.: Hogyan tanítsunk vallást? Az Út I—II. évf.

majd azokkal a feltételekkel, amelyek a vallástanító előtt állanak. A tanításra nézve a szülői házat elsőrendű fontosságúnak tartja, ennek a munkáját kell az iskolának továbbvinnie. Itt vázlatos, de a lényegre rámutató módon tárgyalja a vallástanítás általános pedagógiai vonatkozásait, rámutatva, hogy míg a többi tantárgyak általános és fogalmi úton haladnak, a vallástanítás az egyes emberi lélek meghódítása, a szent élet eszményének művészi szemléltetése vallásos hősök életében. A tanítás nem a könyvre, nem az anyagra, hanem az életre irányul, életet tanítunk, nem leckét. Ezért olyan vezérkönyveket követel, amelyek ebben az értelemben segítnek a vallástanításnak. Röviden összefoglalja tételekben a vallástanítás pedagógiai törvényeit. Ezek után a népiskolai vallástanítás anyagát, tantervét ismerteti, egy egységes, összefogó tantervet is adva. Az egyes anyagrészek tanítási módszerét tárgyalva állást foglal a *Zurhellen-Pfleiderer* mesélő módszere ellen, de követeli a bibliai történeteknek formájukban a gyermekhez alkalmazott elbeszélését, hangsúlyozva, hogy az eredeti biliai jelentést, Isten örök Igéjének tanítását ki kell benne emelni. Az egyháztörténelem a hit hőseinek megismertetését tartja szem előtt, a kátétanítás célja, hogy az eddigi történeti anyagot személyivé tegye és bizonyságtevésre indítsa a gyermeket. Rámutat a gyermek megismerésének fontosságára s utasításokat ad erre. A konfirmációt lelki próbatételnek tekinti s az előkészítésnél azt tartja fontosnak, hogy a gyermekkel gyakoroltassák azt az életet, amit a konfirmáció után az egyházban kell neki élnie. Úgy ezen cikkeiben, mint ez elvi alapon készült tankönyveiben[84] Makkai Sándor a vallástanításnak theologiai alapra helyezését végzi el s annak az Ige szolgálatában elfoglalt helyét világosan kijelöli. A modern theologiai felfogás alapján álló művek közül megemlíthető *Imre* Lajos „A gyermek vallása" c. munkája, amely a katechetika gyermeklélektani alapozására tesz kísérletet és *Derzsi* Endre: „Mai vallástanításunk megújhodása" címen (1917) írt gyakorlati theologiai értekezése, amelyben a szerző a vallástanítás lélektani feltételeit, ezek alapján a tanítás anyagát és módját tárgyalja. Főleg idegen forrásművek alapján foglalja

[84] *Makkai* S.: A Biblia. Kolozsvár, 1915. Kegyelemből hit által. Kolozsvár, 1929.

össze a kérdések lényegét, ismertetve az egyes anyagrészek tanítási módját gyakorlatilag is, önállóan veti fel azt a gondolatot, hogy a lelkészképzésben több alkalmat kell nyujtani a jelöltek szemináriumi foglalkoztatására, a vallástanítás történetének tanítására. Sok helyes gondolata ellenére is ez a könyv azért nem volt nagyobb hatással, mert az összes problémákat igen röviden s nem eléggé eredeti fogalmazásban adja elő.

A legújabb irodalom ismét a módszer kérdésével foglalkozik, részben tekintettel arra, hogy az újreformátori theologia a kérdések újrafelvételére kényszerítette a tudományos gondolkozást. A vallásos nevelés és vallástanítás elvi kérdéseivel foglalkoznak *Imre* Lajos tanulmányai, amelyek a vallástanítás hitvallási alapra való helyezését, az egyház életével való eleven kapcsolatát, a lelkigondozással való együttműködését, a vallásos nevelés és vallástanítás igehirdetői-jellegének kidomborítását kívánja, a nevelésben az egyházi és iskolai nevelésnek a kijelentéssel való kapcsolatát illetőleg a kijelentés feltétele alatt való végzését hangoztatja. Ennek a gondolatnak jegyében készült *Makkai* Sándor szerkesztésében az erdélyi református egyház valláskönyv-sorozata a népiskolák számára,[85] valamint középiskolai tankönyvei is.

A vallásos nevelés történetével foglalkozó munkák közül megemlítést érdemel *Patay* Lajos: „Kálvin valláspedagógiája" (1935) c. munkája, az ifjúság ismeretére nézve fontos adatokat közöl és foglal össze *Illyés* Endre: „A magyar ref. földmívelő nép" (1929) című tanulmánya, a vallásos nevelés történetére is fontos ugyancsak az ő tollából megjelent és „A magyar ref. földmívelő ifjúság lelkigondozásának történeté"-t tárgyaló munka (1935). *Szele* Miklós megírta „A református népiskolai vallástanítás módszertanát" (1925), amely a *Kiss* Ároné óta az első ilyen jellegű és így hézagpótló munka. Egyes kérdésekkel foglalkoztak többen, így *Gaudy* László: „A bibliai történetek tanításának valláspedagógiai módszertanáról" írt (1928) történetileg is felmutatva ezek tanításának módszerét. Foglalkozik az ószövetség tanításának most megújult kérdésével, a bibliai történet tanításában tekintetbe óhajtja vétetni a gyermek hely-

[85] *Makkai* Sándor és *Imre* Lajos: Az erdélyi ref. egyház valláskönyvei. I—VI. füzet. Kolozsvár, 1929.

zetét éspedig nemcsak lélektani, hanem szociális szempontból is. A tanításban a szemléltetést, a képzelet foglalkoztatását, az érdeklődés felkeltését tartja fontosnak s tárgyalja azt a kapcsolatot, amiben a bibliai történetek a többi anyaggal vannak. *Enyedy* Andornak: „Magyar református kátéirodalom" (1928) c. munkája történeti irányú, de ebben a tekintetben nélkülözhetetlen, nagy szorgalommal gyüjti össze a református káték sorát és ismerteti azokat rámutatva a kátéirodalom történetének egyes korszakai jellemző vonásaira és arra a theologiai és vallásos felfogásra, amiből azok fakadtak. Magának a kátétanításnak módszertanával *Kiss* Tihamér László foglalkozik „A magyar református kátétanítás módszertana" címen (1939). A kátétanítás célja szerinte a Szentháromság egy igaz Istennek: személyének, kegyelmes munkáinak és erkölcsi parancsainak minél tökéletesebb megismertetése a szentírás és káté által, hogy a gyermek ezeket megismerve elsajátítsa s Istennek engedelmes gyermeke, egyházának öntudatos hitvalló tagja, keresztyén erkölcsi személyiség lehessen. A módszert lélektanilag akarja megszabni, az eljárásra nézve ügyes gyakorlati tanácsokat nyujt. Részletesen foglalkozik a tanítási eljárás egyes pontjaival, eszközeivel, a tanítási óra menetével és beosztásával.

A magyar református s általában protestáns katechetika tehát nem maradt el azoktól a gondolatoktól, amelyeket a külföldi tudományos irodalom felmutatott. A mai theologiai helyzet a magyar katechetikai irodalom elé főleg azon kérdések tisztázásának kötelességét irja, amelyek a vallásos nevelésnek és vallástanításnak az Igével való kapcsolatára, az egyház életében való szerepére s a gyermek személyes életének meghatározására vonatkoznak.

Végül az egyik legújabban megjelent s a katechetika egyik fontos kérdésével foglalkozó könyv a *Farkas* Ignácé, amelyben az anthropológiának a valláspedagógiában elfoglalt helyét veszi vizsgálat alá, s megállapítja, hogy nincs olyan „kapcsolópont", amely a vallástanítót a vallástanításban hirdetett Igének a gyermek részéről való elfogadása felől biztosítaná, a vallástanítás tehát csak hitben és a kegyelem feltétele alatt végzett munka lehet.[86]

[86] *Dr. Farkas* Ignác: Katechetikai alapvetés. A bibliai anthropologia valláspedagógiai jelentősége. Debrecen, 1941.

II. RÉSZ.

A VALLÁSOS NEVELÉS CÉLJÁRÓL ÉS ANYAGÁRÓL.

13. §. A vallásos nevelés céljáról általában.

Arra a kérdésre, hogy *mi a vallásos nevelés célja*, a katechetika történetében igen különböző feleleteket találunk, sőt erre a kérdésre adott feleletek ma is nagy mértékben eltérnek egymástól. Ezeket a válaszokat a következő alapcsoportokba sorozhatjuk:

Szokták a vallásos nevelés célját az *egyháztagságban* keresni s feladatát abban látni, hogy a gyermeket az egyháznak való engedelmességben és engedelmességre [1] nevelje. Ezt a felfogást egyrészt a római egyház katechézise mutatja,[2] másrészt a protestáns orthodoxia felfogása tárja elénk. Mind a kettő megegyezik abban, hogy a nevelés egy, az egyház által megszabott cél irányában, az egyház tekintélyétől függő anyag átadásával történik, akár csak az anyag puszta átadását, akár pedig ezentúl a gyermeknek az egyház iránti odaadását tartja a nevelés végső céljának. Ezen felfogás szerint a gyermek maga, de az a cél is, amit a nevelés vele el akar érni s az az anyag, amelyet a nevelés átad, tulajdonképpen az egyház kezében van, amely egyedüli hatalommal rendelkezik annak megszabására. Mivel pedig ezen felfogás az egyházat mint földi közösséget ruházza fel azzal az isteni hatalommal és joggal, hogy a gyer-

[1] *Zezschwitz* C. A. G.: System der christl. kirchl. Katechetik. Lpz. 1862. 1. fejezet.

[2] *Heckel* Th. Die christl. Erziehung der Jugend. Zw. d. Z. VIII. évf. 4. fejezet.

mek élete célját megszabja, alapjában véve azt jelenti, hogy a gyermeket emberi hatalom alá veti s sorsa és élete felett emberi hatalommal igényli a rendelkezést. Istennek az egyházban és az egyházhoz hangzó parancsát tehát azonosítja magával az egyházban kifejezett emberi rendelkezéssel s így az egyházat mint intézményt tulajdonképpen Isten kijelentésének és Igéjének teszi birtokosává. Két nehézség állhat elő ezen a téren, vagy az, hogy Istennek a gyermek felől adott rendelkezését és akaratát felcseréli az egyház parancsával, vagy, hogy az egyház parancsát és akaratát isteni kijelentés gyanánt állítja oda. Az egyik kiveszi a gyermeket Isten kezéből s az egyház kezébe helyezi, a másik a gyermekre vonatkozó isteni döntést emberi parancsal helyettesíti. Úgy az egyik, mint a másik a kijelentés abszolútságának és a gyermek életére vonatkozólag Isten parancsának tiszteletben tartása érdekében elutasítandó.

A modern valláspedagógia ezekkel szemben felismerte annak a gondolatnak fontosságát, hogy a gyermeket nem lehet olyan tárgynak tekinteni, akinek sorsa és életcélja felől ilyen módon dönteni lehessen. A modern katechetika ezért veszi fel a harcot elsősorban az orthodoxia ellen. Ezt úgy végzi, hogy rámutat arra, hogy a gyermeket a vallásos nevelés céljának meghatározásánál nem lehet tekintetén kívül hagyni. Hogy ezt a szempontot érvényesítse, a vallásos nevelés céljának kérdését a köznevelés kérdésével együtt óhajtja megoldani s a vallásos nevelést úgy akarja tekinteni, mint a köznevelés egyik részét. Különösen *Baumgarten* foglalkozott e kérdésekkel. Ő, míg egyrészt rámutat arra, hogy sem a konfirmáció, mint vallásvizsga nem fogadható el a vallásos nevelés céljának,[3] mert ez a nevelő munka nem állhat meg a konfirmációnál,[4] sem a vallásos nevelés nem azonosítható az egyházi neveléssel s nem szorítható annak határai közé,[5] másrészt követeli, hogy a vallásos nevelést összhangba kell hozni a gyermek életével és a modern világnézettel.[6] Így a modern valláspedagógia a vallásos nevelés célját úgy akarja meghatározni, hogy amint a köznevelés a

[3] *Baumgarten* O.: Neue Bahnen. Tübingen, 1903. 3. lap.
[4] U. o. 107. lap.
[5] U. o. 3. lap.
[6] U. o. 18.

maga eszményét egy értékrendszerből állapítja meg, a *vallásos nevelés egy vallásos értékrendszer alapján* álljon.[7] Ennek az értékrendszernek lényegét, a vallásos értékek összefoglalatát a *keresztyén személyiség* fogalmában találja, amely keresztyén személyiség képe és megvalósulása a Jézus Krisztus személyiségében keresendő.[8] A keresztyén személyiség egyes vonásait tehát, valamint annak egész rendszerét a Bibliában lehet megtalálni, úgy pedig, hogy a Biblia egyes adataiból kiválogatjuk azokat, amelyekben a keresztyén személyiség a legmagasabb formájában és legvilágosabban érvényesül. A keresztyén személyiség mint nevelési cél, egyrészt tartalmazza mindazokat a vonásokat, amelyek az egyéni hitre vonatkoznak, s ezen az oldalon a gyermeket rávezeti arra, hogy személyes, öntudatos hithez jusson, másrészt azonban, mivel a keresztyén személyiség mindig a közösségben él és munkál, rávezeti arra is, hogy belekapcsolódjék abba a keresztyén közösségbe, amelyben a személyiség magát kifejti, tehát az egyházba és gyülekezetbe. Ennek a felfogásnak hívei között vannak olyanok, akik így a vallásos nevelés célját és tartalmát teljesen az emberi gondolkozástól akarják függővé tenni, csak azt fogadva el a nevelés céljának tartalma gyanánt, ami a gyermek kedélyét és érzelmeit magával képes ragadni,[9] viszont vannak olyanok, akik tiltakozva ez ellen, a nevelés céljának tartalmát a kijelentésből akarják megállapítani, amint abban a Jézus személyiségének vonásai felismerhetők.[10]

A modern valláspedagógiának ez a törekvése kétségtelenül abból a helyes gondolatból született, amely a nevelésben a gyermek reális életével akart számolni s a nevelés munkáját fel akarta szabadítani egy emberi közösség szolgasága alól. Ugyanakkor azonban egy másik nehézségbe jutott. Ez a nehézség abban áll, hogy mikor a nevelés céljául odaállított keresztyén személyiség vonásait, tehát a cél tartalmát keresi, ezt egy

[7] *Niebergall* Fr.: Praktische Theologie. Tübingen, 1918—19. II. kötet, 250. lap. *U. az:* Die neuen Wege kirchl. Arbeit. Göttingen, 1928. 49. 51—52. lap.

[8] *U. az:* Prakt. Theologie. II. kötet 259. lap. *Pfennigsdorf* E.: Prakt. Theologie. Gütersloh. 1929. I. kötet 245. lap.

[9] *Schreiber* H.: Die rel. Erziehung des Menschen. Lpz. 1908. 57. s köv. lap.

[10] *Pfennigsdorf:* I. m. 241. lap.

vallásos értékrendszerben próbálja megtalálni, amely értékrendszer tulajdonképpen megint emberi alkotás. A nevelés célja tehát nála is eredetében, valamint a nevelés munkája a maga kivitelében és eredményében, teljesen emberi. Mikor egy, emberileg megállapított értékrendszert állít a nevelés céljául, akkor ez nála azt jelenti, hogy Isten Igéjének és kijelentésének végső fórumául az emberre hivatkozik, az embert vallja képesnek arra, hogy Isten Igéje s Istennek a gyermek élete felől elrendelt akarata fölött döntsön. Mikor a nevelés céljául bizonyos vallásos *érzelmek felébresztését* tűzi ki, nem veszi tekintetbe, hogy ebben a munkában csak a gyermek lelkének felületén marad s nem érinti, csak felületesen a gyermek Istennel való kapcsolatát, ami mélyebben van és több, mint bizonyos érzelmek és hangulatok s hogy magánál a nevelésnél az ilyen érzelmek létrejövetele csak múló eredmény gyanánt könyvelhető el. Nem tudja végül ez a felfogás megnyugtatóan tisztázni a vallásos nevelésnek az *egyházhoz* való viszonyát sem, mert bár a nevelést az egyház külső tekintélye alól felszabadította, az egyházban csak egy külső közösséget lát, tehát nem látja meg az egyház igazi lényegét, amit mutat az is, hogy a vallásos nevelést az egyházi neveléstől mereven elválasztja. Az egyház hitvallásával szemben egy felületes, az emberi tetszéstől vagy nemtetszéstől függő álláspontot képvisel s magát a Bibliát is az emberi ítélkezés szerint vallja egyes részeiben elfogadhatónak vagy elutasíthatónak.[11] Azt tehát, amire vállalkozott, hogy a vallásos nevelés célját a valósághoz közelebb hozza, nem tudja megvalósítani.

A vallásos nevelés céljának megállapításánál *két dologból* indulhatunk ki. Vagy abból, hogy ezt a célt *mi magunk tűzzük ki*, s ez esetben, akár az egyháztagságban, akár a keresztyén személyiségben, akár egy bizonyos egyházi tan átadásában stb. szabjuk meg, mindig számolnunk kell azzal, hogy ez a cél mindig emberi megállapításoktól függ, azoknak lesz alávetve. Ezzel pedig együtt jár az, hogy a vallásos nevelés célja sohasem lesz abszolút, mert mindig emberi gondolatrendszerek után igazodik. Az ilyen eljárásban vagy az fenyeget, hogy emberi

[11] *Schreiber:* I. m. 64. s köv. lap.

véleményt ismerünk el feltétlennek, abszolutizálunk, vagy — mint a keresztyén személyiség célkitűzésénél — az individualizmus hálójába esünk s Isten Igéjét vonjuk emberi vélemények színvonalára.

A másik, ahogyan a vallásos nevelés célja felől gondolkozhatunk az, ha azt tesszük fel, hogy a nevelés célja *Isten által adva van.* Ha Istennek van a gyermek életére nézve parancsa, akkor a nevelésben ehhez kell alkalmazkodnunk. Isten megmondja, mit akar az embertől s mit akar az egyháztól, amely a nevelés munkáját végzi. Isten azt akarja, hogy az Ő Igéjét a gyermekeknek és ifjúságnak hirdessék azok, akikre ezt rábízta, vagyis hirdesse az egyház, ebben a nevelők, szülők, tanítók, tehát mindenki, akinek ez feladata. Istennek a gyermek életére vonatkozó ezen parancsa az Ő Igéjében van s ennek hirdetése az Ő Igéjének hirdetése.[12] Ez az igehirdetés tartalmában ugyan azonos azzal, amit az egyház más területeken végez, de formájában különbözik az Ige hirdetésének más alakjaitól. a gyülekezeti igehirdetéstől, a pásztorációtól stb., mert a nevelés által Isten éppen a gyermekhez és ifjúhoz akar szólani.

Ebből a megállapításból látható, hogy *el kell utasítani azt a felfogást,* amely a vallásos nevelés céljául *a gyermeknek az egyház tekintélye alá való helyezését* tekinti. Az egyház maga is Isten Igéjének tekintélye és ítélete alatt áll, feladata ennek az Igének hirdetése s az annak való engedelmeskedés, nem rendelkezhetik az Igével s az nem áll az egyház tekintélye alatt. A földi egyház tehát semmiképpen sem tekinthető a vallásos nevelés céljának, mert egy ilyen célkitüzés azt jelentené, hogy az egyház maga akarja a maga kezébe venni azt, amit Isten saját magának tartott fenn s Isten uralma helyett a saját uralmát akarná megalapozni a lelkekben. Nem tekinthető a nevelés céljának *az egyháztagság sem,* mert egyrészt a látható egyház tagsága nem feltétlenül jelenti a láthatatlan egyházba való beletartozást, másrészt az az egyház, amely a nevelés céljául engedelmes tagok nevelését tűzi ki, nem tesz egyebet, mint azonosítja magát a láthatatlan egyházzal, vagyis a gyermeket

[12] *Thurneysen* E.: Das Wort Gottes und die Kirche. 1927. 152. lap: „eine Spezialfall der Predigtaufgabe" (a prédikáció feladatának egy sajátos esete).

Istentől elragadva a saját tulajdonának tekinti s saját magának akarja lefoglalni.

Azzal, hogy a vallásos nevelés célját az Isten Igéjének hirdetésében állapítottuk meg, elutasítottuk azokat a célkitűzéseket is, amelyek a nevelés célját vallásos *világnézetben*, emberileg megszabott *értékrendszerben*, vallásos *érzelmek* felkeltésében vagy bizonyos *cselekvényekre* való ránevelésben akarják találni. A keresztyén személyiség gondolata azért nem lehet a vallásos nevelés célja, mert ez egy emberi értékrendszert állít Isten követelése helyébe, még akkor is, ha ez alatt a személyiség alatt azt értjük, amit Isten Igéje „a Krisztus képére való kiábrázolódásnak" nevez,[13] mert ennek vonásait az emberi értelem által akarnók megszabni. Akik egy világnézetben keresik a nevelés célját, nem veszik tekintetbe, hogy Istennek a gyermek elé állított követelését ezzel megszűkítik és emberi magyarázatokkal helyettesítik. Nem lehet a vallásos nevelés céljául bizonyos érzelmek ébresztését vagy cselekvények végrehajtását kitűzni, mert bár Isten Igéjének hallgatása ébreszt a lélekben érzelmeket és hoz létre cselekedeteket, a lélek Istennek való átadása és a hívő engedelmesség ez érzelmekkel és cselekedetekkel nem azonosítható. Végül nem fogadhatjuk el minden fenntartás nélkül azt a gondolatot sem, amelyet azok képviselnek, akik a vallásos nevelés célját abban keresik, hogy a gyermeket *döntés* elé állítsák,[14] mintha ez csak mitőlünk függene, mert ezt az Isten ítélete elé, döntésbe való állítást, amikor a lélek Isten követelésének valóságát megérzi, nem végezheti ember s nem is vállalhatja, egyedül a Szentlélek Isten munkája ez. Ezért nem lehet a nevelés céljául azt sem kitűzni, hogy az a gyermek *hitét kialakítsa*, mert ez szintén túllépi az emberi lehetőség határait.

Ez vezet át arra a gondolatra, hogy nemcsak a vallásos nevelés céljának kitűzése nem emberi munka, de a *nevelés maga, a maga vitelében is túlmegy az emberi lehetőség határain*. Mert bár egyik oldalon nem térhetünk ki az elől, hogy a nevelés céljául Istennek a gyermekhez szóló Igéje hirdetését

[13] Gal. 4: 19.

[14] *Bohne* G.: Das Wort Gottes und der Unterricht. Berlin, 1929. VII. fej.

valljuk, másik oldalon be kell vallanunk, hogy a nevelés ilyen felfogása esetén az a mi képességeinket túllépi. Az ember nem képes Isten Igéjét hirdetni úgy, ahogyan azt Isten kívánja, sőt mindig fennáll az a veszedelem, hogy az Igét emberi szóvá vonja le.[15] Semmiféle emberi igehirdetés nem tarthat arra igényt, hogy Isten szavát *adaequate* fejezze ki, sőt minden igehirdetés tulajdonképpen Isten korlátokat nem ismerő, minden emberi felett álló és minden emberivel ellentétben álló Igéjének korlátozása s abba emberi elemek bevitele veszedelme alatt áll. Ebből pedig az következik, hogy ahhoz, hogy a gyermeknek a nevelésben Isten Igéjét hirdessük, nem elég emberi munka, mert csak maga Isten képes a gyermek elé úgy állítani az Ő követelését, hogy ezt a parancsot a gyermek, mint Isten parancsát ismerje meg, az előtt meghajoljon és annak engedelmeskedjék. Ezt a munkát Isten az Ő Szentlelke által végzi el. A Szentlélek teszi a gyermek számára valósággá Isten izenetét, ő ébreszti fel benne a hitet, kényszeríti a parancsnak való engedelmességre. Minden emberi célkitűzés, minden emberi munka hiábavaló és eredménytelen, ha a Szentlélek nem munkálkodik a lélekben.

Hogy azonban a nevelés munkájára mégis *szükség van*, azt az bizonyítja, hogy *Isten az ő egyházának parancsot adott* a gyermekek nevelésére. Krisztus parancsa, amellyel követeli, hogy hozzája engedjük a gyermekeket, s amellyel elrendeli egyházának, hogy tegyen tanítványokká minden népeket, megkeresztelvén őket és tanítván megtartani az ő parancsolatait,[16] nyilvánvalóan kötelességgé teszi a nevelés munkáját, olyan kötelességgé, amelyet nem lehet visszautasítani.

Így áll a vallásos nevelés munkája előttünk, mint amelynek *úgy célja, mint keresztülvitele és végrehajtása* nem emberi alapokon nyugszik, sőt *túlmegy minden emberi képességen*, de mint amelyet *végezni kell*, mert Isten adta ezt a feladatot az egyháznak. A vallásos nevelésnek tehát nem az ember és nem az egyház az alanya és biztosítéka, hanem a Szentlélek Isten, aki, mikor megítél minden olyan törekvést, amellyel az ember

[15] *Barth* K.: Die Lehre vom Worte Gottes. München, 1927. 59. lap.
[16] Máté 28: 18—20.

magát e munkában mindenhatónak akarja odaállítani, egyúttal kezeskedik a felől, hogy az engedelmes munkán áldás és kegyelem van.

14. §. Isten Igéje a nevelésben.

Ha a vallásos nevelés az Ige hirdetése, tehát amint *Thurneysen* kifejezi,[1] tulajdonképpen a prédikációnak egy másik formája, akkor most tisztáznunk kell azt a kérdést, mit jelent ez a vallásos nevelésre nézve, vagyis éppen a nevelés munkájában *hogyan történik ez az igehirdetés, mi ennek tartalma* s mi különbözteti ezt meg az igehirdetés más formáitól.

Legelőször azt kell megállapítani, hogy *az igehirdetés tartalmában nem lehet itt sem más, mint másutt.* Istennek csak egy Igéje van, egyetlen kijelentése, amely éppen úgy szól a felnőttekhez, mint a gyermekekhez, éppen azt mondja a nevelés, mint a gyülekezeti igehirdetés formájában. A kijelentést tehát, amely a nevelés munkájának alapja, nem tekinthetjük úgy, mintha az egyes korok, életformák, foglalkozási ágak vagy külső körülmények szerint különböző lenne, s így ki lenne téve változásoknak, és mintha a nevelő feladata volna most az Igéből kiválogatni azt, ami abból éppen a gyermekeket érdekli vagy éppen a gyermeki életformának szükséges. Ez a gondolat Isten Igéjét ismét emberi válogatásnak és megítélésnek vetné alá s úgy vélné, hogy azt alkalmazni lehet az emberi szükségekhez. Isten a maga Igéjében *önmagát* adja, de önmagát *teljesen* adja, Istent nem lehet megismerni az ő Igéje nélkül, de az Igéből teljesen és maradék nélkül, az ő lényege szerint lehet őt megismerni. Másfelől az, akihez ez az Ige szól, mindig *az ember.* Nem a gyermek vagy a felnőtt, nem egyik vagy másik kor gyermeke, hanem az ember, a maga embervoltában. Isten Igéjének ítélete s ebben Isten megszólítása ahhoz szól, ami bennünk az ember, mert *az ember mint ember áll az Ige előtt.* Míg a vallásos nevelés azon felfogása, amely annak célját emberileg állapítja meg, mindig kénytelen célkitűzésében és munkájában alkalmazkodni azokhoz, akikhez szól, míg ez a felfogás kény-

[1] I. m. 152. lap.

telen tekintetbe venni a különböző korokat, társadalmi, életkorbeli különbségeket, s kénytelen ezekhez alkalmazkodni, mert ezen meghatározottságokból meríti céljának egyes vonásait, addig az a felfogás, amely a vallásos nevelést Isten Igéje hirdetésének tekinti, *azt az Igét hirdeti*, amely az emberhez nem külső meghatározottságaiban, hanem *embervolta legmélyében, lényegében szól.* Így, míg az emberi célkitűzések a gyermeket csak külső vonásaiban, létének és valóságának csak felszínén tudják érinteni, Isten Igéje a gyermeket *a maga valóságában* ragadja meg s Isten benne a gyermekkel önmagát mint magát kijelentő Isten ismerteti meg.

Míg azonban tartalmában az Ige mindig és mindenkihez ugyanazt mondja, *formájában* az Ige hirdetése mindig úgy szól, hogy *alkalmazkodik* azokhoz a helyzetekhez, meghatározottságokhoz, amelyekben az illető lélek van, tehát formájában mindig egyéni és személyes felhívást tartalmaz. Ezért Isten Igéje a nevelésben is, egyetemes izenete dacára, nem általánosságokban járó és szólamszerű, hanem mindig ahhoz a lélekhez szól, amelyhez irányítva van. Ezért beszélhetünk arról, hogy bár Isten Igéje mindenkihez ugyanazt mondja, mégis *másképpen szól a gyermekhez és ifjúhoz*, mint a felnőtthöz, másképpen szól különböző helyzetek és viszonyok között.[2] Ha tehát a nevelés Isten Igéjét akarja hirdetni, akkor ez a feladat formájában úgy érvényesül, hogy azt keresi, hogyan szól ez az Ige éppen a gyermek és ifjú lelkéhez. A nevelés tehát két, egymással szoros összefüggésben álló módon látja Isten Igéjét. Látja egyrészt benne Isten örökkévaló és *mindig azonos* parancsát, amely tegnap és ma és mindörökké ugyanaz, de látja másrészt úgy, mint amely parancs *személyesen irányul* azokra, akik között a nevelés munkája folyik.

Az Ige *tartalmára* nézve, amint a nevelésnek hirdetnie kell, először azt kell látnunk, hogy ez az Ige *Istennek* Igéje. Tehát nem valami emberi bölcseség, valami emberi izenet, hanem magának Istennek a szava. A nevelés munkájában, mint igehirdetésben Isten maga szól a gyermekhez, ő hívja, mint aki egyedül tudja, hogy mit akar vele, mint akihez a gyermek el-

[2] *Thurneysen* E.: I. m. 161. lap.

választhatatlanul tartozik, mint szent Fia vére által megváltott tulajdona. A nevelésnek nincs joga, hogy ezt a hívást, ezt az isteni szót, bármiféleképpen eltitkolja a gyermek előtt, vagy mással felcserélje, egyetlen feladata arra törekedni, hogy Isten ezen szavát híven és világosan és mint Isten szavát adja át a gyermeknek. Isten ebben az Igében *önmagáról* tesz a gyermek számára bizonyságot. A nevelés tehát nem vállalhatja, hogy ezen bizonyságtétel helyett valami más, emberi gondolat hirdetője legyen. Nem lehet tehát a nevelés feladata az, hogy az embernek Istenről szóló gondolatát, tanítását adja át a gyermeknek, vagy hogy „vallást" vagy a vallásról szóló tanítást, akár annak történeti előállásának, akár lélektani és szociális megnyilvánulásának elméletét adja. Akármilyen alapos tájékozódást nyujtsanak is ezek a vallásról magáról, Isten Igéje ezekkel sem nem azonosítható, sem nem helyettesíthető, sőt azzal a veszedelemmel járnak, hogy az Ige helyett a vallás, Isten helyett az ember lévén a tárgyuk, a gyermek figyelmét elvonják arról, amit Isten akar mondani neki, arra, amit az emberek mondanak neki Isten felől. Éppen úgy nem cserélhető fel Isten Igéje a nevelésben azzal, hogy a gyermeket a keresztyén életgyakorlatra vagy az egyháztagságra neveljük, mert ezeken túl ott áll Isten Igéje, mint minden keresztyén életnek és egyházi munkának egyetlen forrása és mértéke. A nevelés feladata tehát az, hogy igyekezzék elhárítani minden akadályt az elől, hogy a gyermek az Igét, mint Isten megváltó Igéjét és szavát hallja meg a nevelésben.

Isten úgy ismertette meg magát velünk, hogy szent Fiában *Jézus Krisztusban* testté lett, hasonlóvá lett hozzánk, s Krisztus váltsághalálával megváltott a bűn és kárhozat hatalma alól és nekünk kegyelmet és üdvösséget adott. Az az akadály, ami bennünket Istentől elválasztott és ellenségévé tett, a *bűn;* tehát Isten Igéje először világossá teszi a gyermek előtt a bűn szörnyű és félelmes valóságát és az ítéletet, amely a bűn felett áll. Ezzel Isten Igéje rávilágít arra az alapvető nyomorúságra, amely a gyermek életét is meghatározza s ami nélkül a gyermeki élet valóságát sem lehet megismerni. De megmutatja Isten Igéje a *kegyelem* tényét s azt, hogy a gyermeki élet nemcsak a bűn alatt, de a kegyelem alatt is áll, amely

kegyelem a bűnbánat, megtérés, bűnbocsánat és hit ajándékát nyujtja számára, hogy a Szentlélek által ébresztett engedelmes és háládatos élettel szolgáljon Istennek. Ezt az életet a gyermek azon reménység alatt éli, hogy a kegyelem ígérete, amely a bűn feletti győzelemről biztosítja és Istennel való közösséggel biztatja, beteljesedik az örökkévalóságban.

Nézzük most, hogy ez az izenet, amelyet a nevelés a gyermeknek hirdet, milyen *formában* jelenik meg éppen a gyermek és az ifjú életformája számára. Először is azt látjuk itt, hogy a gyermek *önismeretére*, felébredő *öntudatára* nézve Isten Igéje rámutat arra, hogy önmagunk megismerése a bűn valóságának és a kegyelem valóságának ismerete nélkül lehetetlen s ebben szembenáll azzal a részleges önismerettel, amely éppen ezt az életformát jellemzi. A kegyelem és bűnbocsánat tényében rávilágít Isten Igéje arra, hogy a gyermek és ifjú életét jellemző szétágazó és széthúzó *indulatok, hajlamok*, egész világának bizonytalan és zaklatott volta fölött mint egyetlen megnyugtató és biztos tény a kegyelem ténye áll. A bűnbocsánat izenete, a bűnnel való egyéni, saját erejéből folytatott kilátástalan *harcnak* vet véget, mikor megmutatja, hogy ezt a harcot hogyan harcolta meg és döntötte el Krisztus s hogyan harcolja most Isten a lélekben Szentlelke által. Az egyéni élet útvesztőiben, a tekintélyhareban, amelyből az önhittség, megalázottság, magábazártság veszedelmei származnak, az az engedelmesség mutat utat neki, amely nem embernek, hanem Istennek való átadáson alapul, s a külső parancsok, változó emberi akarat helyett Isten feltétlen, kegyelmes akarata áll előtte. A Krisztusnak való meghódolásban a vele való személyes kapcsolat lehetősége rejlik, aki egyedül tud mellette állani *idegenségében és árvaságában*, amelyet ez életforma olyan gyakran mutat. Istennek az ő életét vezető kegyelmes akarata kezesség és kulcs annak a *világnak megértéséhez* s abban való tájékozódáshoz is, amely őt körülveszi.

A gyermek azonban, mint Isten gyermeke és megváltottja, nem egyedül áll a világban, hanem benne van egy *közösségben*, a látható egyházban, s itt hallja Isten hozzája szóló izenetét és itt engedelmeskedhetik neki. Ez a közösség van arra rendelve, hogy őrizze a hívőket a reménység alatt, míg a teljesség eljön.

A vallásos nevelés tehát, ha igazán Isten Igéjét akarja hirdetni, nem nélkülözheti az *egyházat* s nem folyhat az egyházon kívül. Ha ezt tenné, a gyermeket kiszakítaná a hívők és választottak közösségéből, mert csak az egyházban lehet Isten Igéjét hallani, csak ott lehet a kegyelem valóságáról meggyőződni s csak ott lehet Krisztusnak engedelmeskedni. Amely nevelés tehát az egyházból a lelket kiszakítja, hontalanná teszi, árvaságra juttatja azt, mert a testvérek közösségétől fosztja meg. A gyermeket tehát a vallásos nevelésnek úgy kell néznie, mint az egyház tagját. Ehhez a tagsághoz nem emberi módon, nem beíratkozás, vállalkozás útján jutott, hanem Isten kiválasztása és az ezt megpecsételő keresztség által, amely keresztség a gyermeket a nevelés munkájának úgy adja át, mint aki Istené s mint akihez Isten ígéretei szólanak.

Az egyházban az igehirdető nevelés által tehát Isten munkálkodik a gyermeken. Ez a munka két oldalú. Egyik oldalon az *egyház történetében* Isten gondoskodik arról, hogy az ő egyháza a tiszta evangéliumot megőrizze és ez a gondoskodás nemcsak a multra vonatkozik, hanem vonatkozik arra a gyermekre is, aki most él. Erre a gyermekre nézve is történt, hogy Isten választott emberei által évszázadokon át hirdettette és ápolta a tiszta Igét, fenntartotta a maga helyes tiszteletét, hogy az tisztán szállhasson arra a gyermekre, akinek most kell e nevelésben részesülnie. Az egyház történetét tehát úgy kell néznünk, mint Isten azon munkájának bizonyságát és történetét, amellyel a gyermeket a maga igaz ismeretére akarja elvezetni. Ugyanez a munka folyik jelenben az *egyház életében*. Isten ma is hirdetteti igéjét az egyházban éppen a nevelés és tanítás által is. Irányítja gyermekeit, hogy az egyház a maga *hitvallásában* minél tisztábban ismerje meg és magyarázza Igéjét, támogatja, vígasztalja, erősíti az egyházat nehézségei között, feladatokat mutat fel előtte s eszközöket és módokat nyujt az Ige hirdetésére. Az egyház tehát nemcsak a maga multjában van a gyermekkel viszonyban, hanem a maga jelenében is és nemcsak történeti kapcsolat az, ami a gyermeket elődei életében az egyházhoz köti, hanem élő közösség, amelyben egyedül lehet Istent megismerni és Istennek élni. A nevelés tehát úgy állítja a gyermek elé az egyházat, *mint jelent*, a társadalmi, világnézeti,

gazdasági élet kérdései között, mint amelyre Istennek e kérdésekben adott egyetlen felelete bízva van, mint munkamezőt, ahol Isten maga küzd és harcol Igéje által s mint amelyben a gyermek életére és szolgálatára is Isten igény tart. De úgy állítja oda mint *jövendőt*, mert ebben az egyházban adta Isten zálogát ígéretei beteljesedésének, mert az egyház Isten országára néz, azért van, s küzdelmeiben egyedül az a reménység élteti, hogy Isten országában dől el a harc, amelyben a mi hitünk már meggyőzte a világot s amelynek teljességre kell jutnia a Krisztus eljövetelekor.

A harmadik, amit a vallásos nevelésnek mint igehirdetésnek meg kell látni az, hogy Isten Igéje nem valami általános életnormák, nem világnézeti tájékozottság vagy tantételek átadását akarja, hanem a gyermekhez szól annak *személyes életére* vonatkozólag. Ezért a vallásos nevelés feladata, hogy az Ige által a gyermeket Isten személyesen hozzája intézett követelése elé állítsa, döntésre hívja fel. Ez a felhívás a *megtérésre* irányul. Istennek egy parancsa van az ember számára s így a gyermek számára is: térj meg! Ez a személyes vonása a nevelésnek pótolhatatlan, e nélkül az egész nevelés vagy általános szólamok hangoztatása vagy puszta anyagátadás. Éppen ez védi meg a vallásos nevelést attól, hogy emberi szavak betanítása legyen s hogy az anyagot azonosítsa Isten Igéjével. Csak ezzel, hogy ezt a személyes megszólítást át akarja adni a gyermeknek, lehet igazán eszköz a Szentlélek Isten kezében arra, hogy a gyermekben a maga munkáját elvégezze, s benne, mint Isten választott gyermekében az új ember vonásait kiábrázolja.

Még két kérdéssel kell itt foglalkoznunk azzal kapcsolatban, hogy a vallásos nevelés célját az Ige hirdetésében határoztuk meg. Az egyik kérdés arra vonatkozik, hogy miért nem állíthatjuk oda a nevelés céljául az *evangéliumot* vagy *Isten országát*, mint azt *Pfennigsdorf* és többen is teszik?[3] E felfogással szemben azt kell megállapítanunk, hogy az evangéliomnak a nevelés céljául való odaállítása azt a gondolatot táplálja, hogy a vallásos nevelés elsősorban vagy éppen kizárólag az Új-

[3] *Pfennigsdorf* E.: Wie lehren wir Evangelium? Lpz. 1930. 1. lap. (Itt ugyan a tanításról beszél, de a tanításnak és nevelésnek két egymástól ilyen távoleső célt nem lehet odaállítani.)

szövetségre tekint, vagy legalább is az Ószövetség felett előnyben részesíti, s ezzel a Biblia egységét s vele a kijelentés egységét megbontja. Úgy tűnik fel e felfogásban, mintha Istennek kegyelmes izenete, amelyet örömhírnek, evangéliumnak nevezünk, csak az Újszövetségben lenne feltalálható, s mintha a két szövetséget ezen az alapon egymással szembe lehetne állítani. Isten országát szintén nem tűzhetjük ki a nevelés céljául, mert azt mi sem megalapítani, sem abba valakit mi bejuttatni nem tudunk a nevelés által, viszont Isten országának hirdetése lényegileg az igehirdetés által történik. A másik kérdés arra vonatkozik, hogy van olyan felfogás, amely a nevelés céljának tartalmát a *Krisztus személyiségében* állítja a gyermek elé. A modern valláspedagógia gyakran állította úgy be Krisztus személyiségét, mint olyan példányképet, eszményt a nevelés előtt, amelynek a gyermek előtt kell lebegnie s amelyre a gyermeknek törekednie kell. Ez a felfogás Krisztusnak főleg történeti alakját domborította ki s ezzel Krisztus istenségének tényét háttérbe szorította vagy éppen mellőzte. Mutatja ezt az is, hogy a Krisztus személyiségének vonásaiban válogatást hajtott végre, egyes tanításait (hegyi beszéd) előtérbe állította, vagy a Jézus cselekedeteit állította oda norma gyanánt (Mit tenne Jézus?). E felfogás súlyos tévedése, hogy Krisztus isteni természetétől eltekint, azt emberi válogatás tárgyává teszi, példaadónak s nem Megváltónak tekintve, nem váltsághalálát, hanem életét és tanítását teszi a hit alapjává. Pedagógiailag azt a súlyos hibát követi el, hogy a nevelés célját emberileg elérhetőnek vallja, nem veszi észre, hogy valami olyannak követésére buzdítja a gyermeket, amelyet nem érhet el, holott a gyermeknek saját magában való bizalmára épít. Tény az, hogy Krisztus személyiségében példát is kell látnunk, az Isten szerinti embert, aki követeli, hogy kövessük s ezt a követésre szóló felhívást a nevelésnek hangoztatnia kell. De tény az is, hogy Krisztus, mint példa, a mi számunkra ítélet, megközelíthetetlenségében saját tehetetlenségünk bizonysága, követelésében kárhoztatás, s csak akkor felmentés és ígéret, ha nem mint saját erőnkből lemásolható eszményt, hanem mint Megváltót ismerjük fel, aki megváltó halálával éppen arról adott kezessé-

get, hogy mikor megjelenik, hasonlók leszünk őhozzá, mert meglátjuk őt, amint van.[4]

15. §. A vallásos nevelés anyaga.

Ha a vallásos nevelés feladata az, hogy azáltal Isten Igéjét hirdessük a gyermeknek, látnunk kell, hogy Isten ez örök Igéjével szemben minden emberi beszéd vagy magyarázat, minden róla szóló kifejezés csak gyarló emberi dadogás, amely képtelen arra, hogy az Igét a maga teljességében és szentségében megjelenítse. Ez a nehézség nemcsak a gyülekezeti igehirdetésben, a prédikációban érezhető, de érzi ezt a nevelés munkája is.

Isten azonban a maga Igéjét, bár az emberi szóval nem adható vissza, mégis emberi szavakkal akarja hirdetni a gyermeknek. Azok az emberi szavak, gondolatok, melyekben Isten Igéje közel jön a gyermekhez, amelyekben újból és újból megtörténik az a kegyelmes tette Istennek, hogy a gyermek életéhez és körülményeihez szabva tesz bizonyságot a maga akaratáról, képezik a *nevelés anyagát*. A vallásos nevelésnek tehát szüksége van anyagra, mert e nélkül az Ige megfoghatatlan és elérhetetlen lenne a gyermek számára, de a nevelő számára is, noha mindig tudjuk, hogy ez az anyag magával az Igével nem azonosítható.

Azért egyik oldalon hangsúlyoznunk kell azt, hogy a nevelés munkáját *nem lehet elképzelni a nevelés anyaga nélkül*. Ha a nevelés anyagának kérdésével nem számolunk, ezt feleslegesnek tartjuk, akkor eleve lemondtunk arról, hogy ilyen munkát végezzünk s a nevelést valami rendszertelen, ötletszerű munkának nézzük. Az anyag köti a nevelőt, képessé teszi arra, hogy az Ige tartalmát áttekintse, s a gyermeknek rendszeresen, teljes tartalmában és legfontosabb mondanivalóit legjobban kiéreztetve adja át. Amint szükség van a nevelésben anyagra, éppen annyira kell azonban másik oldalon hangsúlyozni azt, hogy a nevelés anyaga sohasem azonosítható magával az Igével. Minden része az anyagnak, akár az egyház történetéről szóljon az,

[4] I. Ján. 3: 2.

akár a hit kérdéseiről, sőt maga a Biblia is, mint az emberi kifejezés formái és megkötöttségei által meghatározottak, osztoznak abban a nehézségben, hogy törékeny és tökéletlen cserépedények, amelyekben Isten kegyelmes akaratának drága illata van elrejtve. Így maga az anyag egy állandó ellentétet hordoz magában, mert földi kifejezésformákban isteni dolgok tartóedénye s maga az anyag is küzd azért, hogy benne ezek az isteni dolgok világosan megjelenhessenek és kifejezést nyerhessenek, amennyire az lehetséges, de ilyen ellentétet és küzdelmet hordoz a nevelés munkája is, amelynek állandóan harcolnia kell azzal a kísértéssel, hogy fel ne cserélje az anyagot az Igével, az anyag átadását az Igére való utalással. Ebben az értelemben a modern theologia azon harca, amelyet a vallástanítás anyagának dogmatikus beállítása ellen vívott s amellyel az anyagot meg akarta fosztani az abszolútság azon gondolatától, amelyet neki az orthodoxia tulajdonított, jogosnak és helyesnek ismerhető el.[1] Minden anyag tehát *csak hordozója az Igének, csak ráutal* Istennek a gyermekekhez intézett akaratára. Mint az Ige hordozójára *okvetlenül szükség van*, de azzal *soha fel nem cserélhető* és nem azonosítható.

Mi lehet a vallásos nevelés anyaga? Erre a kérdésre az előbbiek alapján azt kell felelnünk, hogy a vallásos nevelés anyaga lehet *mindaz, amiben és ami által Isten Igéje hirdettetik.*

Isten Igéje elsősorban és közvetlenül a *Bibliában* hirdettetik, amelyben Isten Igéje, a próféták és apostolok bizonyságtételében, mint Isten saját szava jelenik meg. A Bibliában szól hozzánk Isten, itt lesz az ő szava hozzánk intézett szóvá, az élő Ige írott Igévé. Isten szava a Biblia nélkül megismerhetetlen, mert ebben van Istennek egyenesen az ő választott gyermekeihez intézett, a róluk szóló döntését és érettük végrehajtott tettét bizonyító és felőlük való rendelését előre feltáró beszéde. Ezért a vallásos nevelésben a Bibliának, mint a nevelés anyagának egészen rendkívüli helyzete van s oly módon képezi a nevelés anyagát, hogy nemcsak semmi más anyaggal nem lehet helyettesíteni s nemcsak, hogy nélküle semmiféle más anyag nem

[1] *Baumgarten:* Neue Bahnen. Tübingen, 1903. 13—24. lap.

állhat meg, hanem minden anyaga a nevelésnek csakis Istennek a Bibliában adott Igéje alapján lehet a nevelés anyaga. Ezért a Biblia fundamentális anyaga a vallásos nevelésnek, amellyel a többi anyagot mérni kell és semmi sem szerepelhet a nevelés anyaga gyanánt, ami ezzel ellenkezik, vagy nem ennek a mértéke alá van állítva. A Biblia mint Kánon tekintendő a nevelés anyagának, azaz abban a formában és tartalommal, amellyel az egyház elfogadta, mint Ó- és Újszövetségben összefoglalt teljes Szentírás.[2] A nem kanonikus könyvek ilyen értelemben a nevelés anyagát nem képezhetik.

Isten Igéje a Bibliában azonban az *egyházban* szól. Az egyházra van bízva az Ige hirdetése és magyarázata, az egyház feladata az, hogy az Ige körül szolgáljon. Az egyházban tett Isten Lelke bizonyságot a Bibliában foglalt kijelentés felől, az egyház kapta a parancsot, hogy hirdesse az evangéliumot minden népnek. Mikor tehát az egyház Isten Igéjét hirdeti, ezt isteni megbízásból cselekszi, amelyben az igehirdetés szavát Isten tulajdon szavának ismerik el mindazok, akiknek Isten a hit ajándékát adja[3] s így az egyház a kijelentés által teremtett eszköz az Ige hirdetésére.[4] Ezért az egyház *története és élete*, mint amelyekben az igehirdetés munkája folyik, szintén beletartoznak a vallásos nevelés anyagába. Az egyház története úgy, mit amely megmutatja, milyen munkát végzett Isten évszázadok és évezredek folyamán az ő gyermekei között akarata megismertetéséért abban a közösségben, amelyet Szentlelke által létesített és fenntartott, hogyan vezette az egyházat, hogy sujtolta, vigasztalta, hogyan óvta, hogy abban a hamis tanítások gyökeret ne verhessenek. Az egyház történetét tehát igaz valójában csak az Ige által lehet megérteni és magyarázni s csak ezáltal lehet benne Isten munkáját meglátni. Az egyház jelen élete és munkája ennek az igehirdetésnek a mai életben végzett munkáját, annak helyzetét, nehézségeit, eszközeit és módjait, eredményeit és akadályait tárja fel, tehát Istennek most is folyó munkáját abban a közösségben, ahol egyedül van

[2] *Barth* K.: Die Lehre vom Worte Gottes. 38—43. lap.

[3] *Barth* K.: I. m. 23—27. lap. I. Thess. 2: 13. *Kálvin:* A ker. vallás rendszere. I. 7: 1.

[4] *Kálvin:* I. m. IV. 1: 6.

jelen Krisztus.[3] Az egyházban ezáltal és nem külső eszközökkel kapcsolódnak össze a választottak a szentek közösségében, s az egyházban kötelezi el Isten a gyermeket is a maga szolgálatára, az egyházban hirdetett és meghallott Ige által személyesen foglalván le annak életét a maga számára. Így az egyház történetében és jelen életéről szóló tudósításokban ismét a nevelés anyagának egy másik részét kell látni.

Az Ige az egyházban és az egyházon át, de a gyermekhez, mint *egyénhez* szól. Az üzenet, amit a bűn és kegyelem felől mond, az egyéni élet átadását követeli, a kegyelemre épülő hitet és életet kívánja a gyermektől. A gyermeknek, mint az egyház tagjának hitében az egyház hitvallását kell megismernie, ennek vezetése alatt hitét megvallania, Isten tiszteletének közösségéhez kell kapcsolódnia s életét ahhoz kell alkalmaznia, amely életnormát az egyházban Isten Igéje tőle követel. Mind a hitvallás, mind az Isten tiszteletét szabályozó kultusz és az egyházban folyó fegyelmezett élet az Ige alapján áll s az Ige hirdetését közvetlenül végzi a gyermek számára és közvetlenül állítja őt bele az Igének való engedelmesség közösségébe. Ezért ezek is, a hitvallás, kultusz, egyházi énekeskönyv, és a személyes életet szabályozó fegyelem a nevelés közvetlen anyagához számítandók.

Mint látjuk, három alapvető részre oszthatjuk, vagy *három részben foglalhatjuk össze* azokat az anyagrészeket, amelyekben Isten Igéje közvetlenül hirdettetik a gyermek számára. Elsősorban ide tartozik a *Biblia*, mint Isten Igéje, tehát nem mint történeti könyv vagy irodalmi mű éspedig annak Ó- és Újszövetségben foglalt teljes Szentírása kanonikus könyvei. Másodszor ide tartozik az az anyag, ami az *egyházra* vonatkozik, és pedig az egyház története és az egyház élete, előbbi nem úgy, mint külső történet s utóbbi nem mint az egyház külső viszonyainak vagy helyzetének leírása, hanem mint az Ige hirdetésének és az annak való engedelmességnek története és jelen módjai. Harmadszor ide tartozik az, amiben Isten Igéje közvetlenül az *egyénhez szólóan* hirdettetik, vagyis, amiben az izenet egyénivé válik s az egyénre irányul,

[3] *Brunner* E.: Theologie und Kirche. Zw. d. Z. VIII. évf. 389. lap.

ide számítható a hitvallás, egyházi énekeskönyv és kultusz. Ezek is, nemcsak leírásai a gyermek hitének és életének, hanem szabályozásai azoknak, s jellemző vonásuk az, hogy ezeken az egyházból kiinduló anyagokon át, a nevelés munkája visszahat magára az egyházra, mikor a gyermeket az egyházban Isten szolgálatára felkészíti.

A vallásos nevelés anyagának ezt a három csoportját a nevelés *elsődleges* anyagának nevezzük, mint amelyben Isten Igéje közvetlenül hirdettetik a gyermeknek.

Isten azonban a maga Igéje által *az embert egész életében* akarja megragadni, életének minden vonásában és megnyilvánulásában. Nem korlátozhatjuk Isten Igéjének követelését és érvényét csak az ú. n. „vallásos" életre, azokra a kérdésekre, amelyek az ember vallásos életgyakorlatait foglalják magukban, hanem vallanunk kell, hogy Isten Igéjének parancsoló szava kiterjed az ember egész életére s az egész világra és mindent az ő hatalmának elismerésére akar kényszeríteni. Ha tehát a vallásos nevelés anyagának megszabásánál megelégednénk csak azokkal a módokkal és területekkel, amelyekben az Ige közvetlenül hirdettetik az embernek, ezzel az járna együtt, hogy az élet egész körét, annak külső megnyilvánulásait kizárnók a nevelés köréből, a nevelés munkája azokban és azokra nézve nem mutatná fel a gyermeknek Isten akaratát. De együtt járna az is, hogy úgy tűnnék fel, mintha az egész világ és egész élet a maga változatosságában kiesnék Isten hatalma alól, holott a keresztyén embernek ezt az egész világot úgy kell néznie, mint ami teljesen és legapróbb megnyilvánulásában is csak úgy érthető és látható, ha azt Isten Igéje világánál nézzük.[6] Szükséges tehát, hogy a vallásos nevelés felvegye a maga anyagába mindazt, amire nézve Isten a maga igényét Igéjében megállapítja. Mivel pedig ezen a világon minden Isten hatalma alá van vetve s mindennek az Ő akaratához kell igazodnia, ezért a vallásos nevelés anyagának van az előbbiekben felsoroltaknál egy sokkal tágabb és szélesebb köre is.

Ha ezen gondolat alapján a *világot* nézzük, amelyben a

[6] *Kálvin:* A ker. vallás rendszere. I: 5.

gyermek él, azt látjuk, hogy ez a világ minden jelenségével együtt Istennek van alárendelve. Ez a tény a világ egyetlen magyarázó elve, hogy a világ a bűn alatt van, nyomorúság alá vettetett, a hiábavalóság részese, de hogy ez a világ várja Isten fiai megjelenését, tehát egy olyan világ, amelynek meg kell váltatnia, amelyben a kegyelem ígérete hangzik.[7] E magyarázat nélkül az egész világ vagy érthetetlen zűrzavar vagy emberi önkény prédája vagy olyan világ, amelynek önmagától való tökéletesedésében kell hinni, tehát megérthetetlen és megmagyarázhatatlan. A világ megértése egyetlen módja, ha úgy nézzük, mint Isten dicsőségének tükrét, de olyan tükröt, amelyben csak a hívő ember láthatja Isten dicsőségét.[8] Éppen így állunk az emberi élet különböző kérdéseivel, viszonyaival, feladataival, így állunk a *történelemmel* s mindazokkal az eseményekkel, célkitűzésekkel, amelyeket az emberek, népek élete és gondolkozása felmutat. Az *ember életének* e vonásai is érthetetlenek Istennek az ember életét meghatározó, útját kiszabó és kormányzó ítélete és döntése nélkül. Nem vállalkozhatunk rá, hogy a gyermeket ezekben a kérdésekben tájékozatlanságban hagyjuk, s ezzel kitegyük annak, hogy Isten Igéje helyett emberi vélekedések mértékével mérje ezeket a dolgokat. Nem teheti a vallásos nevelés, hogy ne utaljon a világ megismerésének, a világ jelenségeinek, azok kutatásainak és eredményeinek vizsgálatára és megítélésére s hogy ne foglalkozzék az emberi élet és viszonyok kérdéseivel. Így nem teheti, hogy a vallásos nevelés akár a családban, mint nevelés, akár az iskolában, mint tanítás, elzárkózzék e kérdések elől s ne igyekezzék a gyermeket tájékoztatni arról, hogyan kell ezeket a dolgokat nézni az Ige világosságánál.

Ennek az anyagnak azonban *két korlátja* van. Az egyik korlát az, hogy sohasem ismerhetjük el ezt az anyagot *egyenlő jelentőségűnek* azzal, amit az előbb a nevelés elsődleges anyagául ismertünk fel, mert semmiféle emberi elméletet, gondolatrendszert, semmiféle történelmet vagy az emberi kutatás bármilyen eredményét sem azonosíthatjuk Isten Igéjével, vagy

[7] Róm. 8: 19—22.
[8] Róm. 1: 20.

nem cserélhetjük fel azzal. A másik korlát az, hogy ez az anyag *önmagában sohasem állhat* meg és nem használható, csak Isten Igéje világánál s csak az Ige bizonyságtétele mellett. Ezért amikor ezek az anyagrészek a nevelésben előjönnek, sohasem tárgyalhatjuk ezeket önmagukban, és sohasem használhatjuk fel őket függetlenül, hanem mindig csak úgy, hogy e kérdéseket Isten ítélete alá helyezzük. Ha ezt a korlátot nem alkalmazzuk, az a veszély fenyeget, hogy az ezen anyagban hangzó emberi gondolatokat Isten Igéjének kijáró tekintéllyel ruházzuk fel, azzal azonosítjuk, vagy összetévesztjük s magát azt, amit ezekben a vallásos nevelésnek mondania kell, elhanyagoljuk. Ezért ezt az anyagot a vallásos nevelés *másodlagos* anyagának nevezzük, amelyet csak az elsődleges anyag vezetése mellett és csak a mögött, mint kisegítő anyagot használunk.

A vallásos nevelés eddig ismertetett anyagát kétféleképpen szokták használni a nevelésben. Vannak olyan rendszerek, amelyek a nevelés anyagában olyan *tételeket* látnak, amelyek mint külső, a gyermektől idegen tények és ismeretek a gyermekkel egyszerűen közlendők megtanulás és elfogadás végett. Az anyag ilyen felfogását az orthodoxia, és részben a racionálizmus rendszereiben látjuk s tévedése abban van, hogy ezeket a tételeket s magát az egész anyagot az Ige helyébe állítja, holott határozottan különbséget kell tennünk, mint már láttuk, az Ige és a nevelés anyaga között és soha az anyag az Isten Igéje tekintélyére nem emelhető, hanem mindig csak hordozója magának az Igének. A másik, ezzel ellenkező felfogás a nevelés anyagát viszont úgy nézi, mint olyan *motívumok* és *quietivumok* csoportját, amelyeket a nevelés tetszés szerint használ fel a gyermek világnézetének kialakítására, cselekedetekre való rávezetésére, vagy benne bizonyos vallásos érzelmek felébresztésére. Ezt a felfogást a valláslélektani alapon álló valláspedagógia vallja. E felfogás nehézsége az, hogy az anyagot kiszolgáltatja a nevelő önkényének, nem Isten Igéje hordozójának tekinti s nem veszi észre, hogy az anyag, bár nem azonosítható az Igével, mégis nem szakítható el attól s bár nem abszolút, a feltétlen Ige hirdetésénél nem nélkülözhető. Ha az anyagot a fentebb mondottak szerint az igehirdetés számára nélkülözhetetlennek, de az Igére tekintve csak annak hordozójául tekint-

jük, akkor látjuk, hogy az anyag egyik oldalon csakugyan tételekben, ismeretanyagban tartalmazza az Igét és nem lehet az anyagot egyszerű indításoknak tartva, eljelentéktelenítení. De látjuk az is, hogy az anyag nem maga az Ige, csak hordozója annak, amely által Isten követelése a gyermekhez eljut s azt Isten igénye melletti döntésre hívja fel. Az anyag és Ige közötti, már említett ellentét tűnik fel itt ismét, mert az Ige több mint az anyag, s az anyag nem bírja az Igét, mégis a nevelésben az Ige hordozója gyanánt áll előttünk. Ezt az ellentétet a nevelés munkájából sohasem lehet kiküszöbölni, mert alapjában magának a nevelésnek a lényegéből folyik, mint olyan munkából, amely emberi eszközökkel történik ugyan, de mégis Isten Szentlelke vezetése alatt áll.

16. §. A Biblia mint a vallásos nevelés anyaga.

Hogy a Bibliát mint a vallásos nevelés anyagát hogyan nézzük, az attól a *theologiai felfogástól* függ, ahogy a Bibliáról gondolkozunk. Az *orthodoxia* a Biblia szavait azonosította a kijelentéssel, az egyház tanítását isteni tekintéllyel ruházta fel s ennélfogva a Bibliában az egyházi tant igazoló mondások gyüjteményét látta, azaz a Biblia szavainak és tartalmának tulajdonított olyan jelentőséget, amelyet a nevelés és tanítás munkájában a gyermek elé tárt. A *racionálizmus* a Bibliát példaadó történetek tárházának tekintette, amely a gyermeket a helyes élet és cselekedet útjára vezeti, amely történetekből a gyermek a jó jutalmát és a gonosz büntetését megismerheti, ezért a bibliai történeteket akarta elsősorban a gyermekekkel megismertetni s olyan mondásokat, amelyekből a gyermek a maga életére tanulságot meríthet. A *pietizmus* felfogása a Bibliáról az volt, hogy a Biblia a gyermek újjászületésre való vezetésében, mint annak életéhez szóló személyes izenet használandó s mivel a pietizmus nevelési célja az újjászületésnek a gyermek életében való létrehozatala volt, a Bibliát úgy tekintette, mint ennek a munkának eszközét.

A *modern „vallás pedagógia"*, a vallástörténeti és vallás-lélektani iskola alapján állva úgy tekintette a Bibliát, mint a

kijelentés történeti okmányát, amelyben az egyes korok és személyiségek Istenről szóló bizonyságtétele foglaltatik.[1] Ezen bizonyságtételek, amelyeket a Biblia egyes könyveiben, s ezeken belül is az egyes írók személyiségében saját koruk és egyéniségük meghatároz, nem egyértékűek. Mindegyikben jobban vagy kevésbbé tükröződik a vallásos érték; a keresztyén személyiség legfőbb értéke. A Bibliában tehát eszmények felszálló értéksorával állunk szemben,[2] az ószövetségi iratoknál magasabb eszményt mutat, vagy tisztábban mutatja az eszményt az Újszövetség, ebben is a szinoptikusok, a páli iratok, majd a jánosi iratok különböző és nem egyértékű módon mutatják a legfőbb értéket: a keresztyén személyiséget, a Jézus személyiségében. A Biblia tehát történeti könyv, amelynek egyes irataiból kell mérlegelés által kiválasztani a vallásos nevelés anyagát, a szerint, hogy mely iratokban vagy azok mely részében ismerhető fel legjobban a vallásos érték; nem üdvtörténet, hanem bizonyságtételek sora, nem Isten tetteit ismerteti, hanem azt, hogyan nyilatkozott meg Isten egyes személyiségekben s így ezek által nyujt a gyermeknek személyes életerőket a teremtő vallásos személyiségekkel való kapcsolat által. Ennek a felfogásnak alapján nem is mondhatjuk így általában, hogy a vallásos nevelés anyaga a Biblia, hanem csak azt mondhatjuk, hogy annak egyes részei, éspedig azok, amelyek tisztán tartalmazzák a vallásos nevelés eszményét. Ezeket a részeket kell a Bibliából kiválogatnunk, olyan részeket, amelyekből a bennük rejlő isteni erőket a nevelés útján felszabadíthatjuk.[3] A Biblia tehát nem egészében, hanem csak egyes részeiben képezheti a nevelés anyagát, éspedig történetek, bibliai részek és mondások.[4] Nem a Biblia tehát, hanem csak ezek tekinthetők a vallásos nevelés anyagának. Ezért különböztet meg Niebergall két

[1] *Niebergall* Fr.: Was ist uns heute die Bibel? Tübingen, 1907. 35. és 71. lap. („wir haben in der Bibel eine kleine Religionsgeschichte" — a Bibliában egy kis vallástörténet áll előttünk). Lásd még: *U. az:* Religionswissenschaft und dial. theol. Religionspädagogik. Monatsbl. f. d. ev. RU. 1930. 6. szám.

[2] *U. az:* Biblische Geschichte, Katechismus, Gesangbuch. Tübingen, 1910. 7—8. lap.

[3] *Niebergall* Fr.: Die neuen Wege kirchl. Arbeit. 50—51. lap.

[4] *U. az:* Bibl. Geschichte... 14—15. lap. *Steinbeck:* Evang. Religionspädagogik. Lpz. 1930. 148. lap.

anyagcsoportot, történeti és jelenkori anyagot,[5] amelyek közül az elsőbe osztja be az egyháztörténettel együtt a Bibliát is. Ábrahám, Dávid, Illés s maga Jézus történetei mint történetek, mint kiváló vallásos személyiségek történetei lehetnek a nevelés anyagának egyes részei.[6]

A Biblia *reformátori felfogása* mindezeknek az álláspontoknak határozotan ellentmond. Nem tekinthetjük a Bibliát sem olyan, az egyházi tan igazolására szolgáló mondások gyűjteményének, amelyek szavaiban vagy szellemében kereshetnénk Isten Igéjét, sem példaadó történetek tárházának, sem olyan eszköznek, amelynek olvasásával és használatával a nevelés a gyermek életében újjászületést hozhatna létre, de nem tekinthetjük olyan dokumentumok és írásművek halmazának sem, amelyben egyes embereknek Istenről alkotott felfogása van összefoglalva. Mindezek a felfogások azonosítják a Biblia betűjével és szavaival Isten Igéjét, vagy emberi mérlegelés és ítélkezés tárgyává teszik ezt s mindkét esetben emberi vélekedéseket állítanak az Ige helyébe azonos tekintéllyel. Láttuk, hogy a Biblia csak úgy képezheti a nevelés elsődleges anyagát, mint Ige, s ha nem így nézzük, csak a nevelés másodlagos anyagához tartozhatik, mint irodalmi mű, amely emberi véleményeket tartalmaz. Az, hogy a Biblia, mint irodalmi munka nem egységes, az Ige egységét, amelynek a Biblia hordozója, egyáltalában nem érinti, mert az Ige nem függ egyes koroktól vagy személyektől. A Biblia vallástörténeti szemlélete által feltárt adatok, amelyek annak íróira, az iratok korára, keletkezési körülményeire vetnek világot, csak megjelenési formái az öröktől fogva és örökké egy Igének, s ezzel össze nem téveszthetők.

A vallásos nevelésre nézve ez azt jelenti, hogy a Bibliának a gyermekhez való viszonyára *nem annak történeti jellege*, az abban felmerülő koreszmék, elvek, nem a vallásos fejlődés különböző formái fontosak, hanem *Isten megszólítása*, amelyet

[5] *Niebergall* Fr.: Prakt. Theologie. I. kötet. 280., 284. lap.

[6] Azért ezen felfogás szerint ezt az anyagot „bibliai történeteknek" nevezik, mint az már a könyvcímekből kitűnik. *(Niebergall:* Biblische Geschichte... *Emlein* R.: Biblische Geschichte, *Zurhellen-Pfleiderer:* Wie erzählen wir den Kindern die biblischen Geschichen stb.).

ő az ő Igéjében intéz hozzá.[7] Ezért a Bibliát a vallásos nevelésben egységben, a *Kijelentés* által biztosított egységében kell néznünk,[8] amely *az Igétől elválaszthatatlan, de azzal nem azonosítható* s amelyben Isten Igéjét nem a történet, nem egyes korok vagy személyek tanúságtételei, felfogása, tapasztalatai vagy körülményei tartalmazzák és képezik, hanem amelyben ezek által önmagáról a Szentlélek által maga az örök Ige: Krisztus tesz bizonyságot.

Ennek következményeképpen meg kell állapítanunk, hogy *a vallásos nevelés anyagát* nem kereshetjük egyes bibliai történetekben vagy részekben, hanem csak *a Biblia egészében.* Ha csak egyes bibliai történeteket — bármily sokat is — ismernénk el anyag gyanánt, akkor ezeket a Biblia egészéből és egységéből kiszakítanánk s az Igét egyes történetekkel, részekkel, azok tartalmával vagy azoknak a gyermekre való hatásával azonosítanánk s őket önálló és önmagukért való elemeknek tekintenénk. Ez természetesen *nem jelenti azt, hogy* a nevelésben, vagy éppen a vallástanításban *az egész Biblia szövegét kell tanítanunk,* mert ez ismét nem volna más, mint a Biblia szövegének az Igével való azonosítása, hanem azt jelenti, hogy mivel a Biblia egységét a Kijelentés képezi, e nélkül a Biblia egyetlen része, egyetlen igéje sem érthető helyesen, tehát minden egyes történetet vagy igét úgy használunk, mint a Biblia részét, tehát *abban az egységben, amelyet az Ige biztosít.* Az Ábrahám története nem a hazájából a bizonytalan felé tartó hithős története, hanem — az egész Kijelentés értelmében — a bűn világából az örök elhívás birtokában Isten országa felé vándorló hívő ember képe, az az ige, hogy: az ifjú a maga útját Isten beszédének megtartása által őrizheti meg tisztán (Zsolt. 119: 9), nem egy erkölcsi utasítás vagy tanulság, mint a racionalizmus nézte, hanem bizonyságtétel a felől, hogy a kegyelemről szóló beszéd megtartó s tisztántartó hatalma Istennek. Így lesz a nevelés anyaga az *egész* Biblia, még az is, ami esetleg a tanítás anyagából kimarad, mert az Ige alapján nézünk mindent s mindennek az Ige adja meg az igazi magyará-

[7] *Thurneysen:* I. m. 156. lap.

[8] *Pfennigsdorf:* Wie lehren wir Evangelium. 4. lap.

zatát. Viszont, *nincs a Bibliában egyetlen hely*, még a hegyi beszéd vagy Jézus példázatai és tanításai sem, *amelyet az Ige magyarázó világossága nélkül a nevelés anyagául elismerhetnénk*, mert egy ilyen felfogással azokat már ki is vettük a Biblia tartalmából. Hogy most már a tanítás anyagát hogyan szabjuk meg és mi vehető fel a bibliai anyagból a tanítás anyaga gyanánt, erről akkor kell beszélnünk, mikor a vallástanítás anyagának kérdését tárgyaljuk.

Ehhez a kérdéshez, a Bibliának a vallásos nevelés anyagában elfoglalt helye kérdéséhez tartozik még egy kérdés, amelyet azért kell itt tárgyalnunk, mert ez is a Biblia felfogásával függ szorosan össze. Időnként a pedagógusok közül többen súlyos kifogásokat emeltek az *Ószövetségnek* a vallástanításban való szerepe ellen s hol hangosabban, hol halkabban, de követelték annak a vallásos nevelés és vallástanítás anyagából való kiküszöbölését. Ilyen kifogás már a racionálizmus idejében fellépett. Locke[9] kifogásolja a Bibliának a gyermekekkel való olvastatását azon ok miatt, hogy a gyermek a Biblia sok részét nem érti s egyes részek olvastatása egyenesen káros. Hasonlóan gondolkoztak sokan a racionálizmus képviselői közül. A modern vallásos nevelésben ismét felvetődött ez a kérdés, sőt bizonyos vonatkozásban ma új erővel kaptak lábra az ellenvetések.[10] Az érveket, amelyek alapján az Ószövetséget részben vagy egészen ki akarták küszöbölni a vallásos nevelésből és vallástanításból, három csoportra oszthatjuk. *Theologiailag* azt az érvet látjuk itt, amely azt állítja, hogy az Ószövetség a vallásos fejlődésnek egy alacsony fokát képviseli, hogy az egész Ószövetség nem keresztyén könyv, hanem a zsidó vallás okmánya, amely a keresztyén vallás szempontjából legfeljebb mint történeti mű jöhet tekintetbe s hogy Jahve, akiről az Ószövetség szól, nem azonos a keresztyén hit Istenével. E kifogások nyomán látható, hogy még azoknál is, akik ezeket elvetik, az Ószövetség sokkal kevésbbé érvényesül a nevelés anyagában, mint az Újszövetség,

[9] *Locke* John: Some thoughts on Education. (Essays. London) 158—159. §§.

[10] *Katzer:* Judenchristentum. Idézve *Meyer* J.: Prakt. Theologie. Erlangen 1923. 60. lap. *Schreiber:* I. m. 152—157. lap. *Richert* H.: Handbuch f. d. ev. RU. Lpz. 1911. 147—150. lap. *Schmidt* Gh.: Das AT. im. kirchl. Unterricht. München, 1937. 11. lap.

másoknál pedig egészen háttérbe szorul. Az érvek második csoportját *morális* érveknek nevezhetjük. Ezek arra az állításra vannak alapítva, hogy az Ószövetségben foglalt történetek és részek olyan dolgokat tartalmaznak, amelyek a gyermekek erkölcsi érzékét megrontják, hogy ezekben olyan bűnökről van említés téve, amelyek a gyermeket, aki innen azokat megismeri, megfertőzik, hogy a testvérgyilkosság, házasságtörés és a bűn legszörnyűbb formái megbotránkozást okozhatnak a gyermekben, hogy az Ószövetség erkölcsi felfogása, amely elnézi, sőt helyesli az Egyiptomból kivonuló izraeliták részéről az idegenek által nekik kölcsön adott javak eltulajdonítását, amely parancsolja az ellenség kegyetlen kiirtását, teljesen ellenkezik az Újszövetségnek a szeretetet és megbocsátást hirdető izenetével s a keresztyén erkölccsel. A harmadik csoportot *módszeri* érvek alkotják. Ezek arra hivatkoznak, hogy az Ószövetség egész világa a gyermek számára teljesen idegen, egyes történetek egészen érthetetlenek (csodák, teremtés, bűneset), s általában az Ószövetség egész előadása a gyermeknek nehézkes.[11]

Nem foglalkozva itt az Ószövetség és Újszövetség viszonyának kérdésével, amely az Ószövetségnek mint vallásos nevelési anyagnak tárgyalása során kerül elő, meg kell állapítanunk, hogy *ezen ellenvetések fölvetése és megítélése ismét attól függ, hogy nézzük a Bibliát* és hogyan nézzük a *gyermeket*. Ezért legelőször a *theologiai érvekre* nézve, vissza kell utasítani azt a felfogást, amely a két szövetséget úgy akarná szembeállítani egymással, mintha az Ószövetség egy alacsonyabb vallásos fejlődés terméke s csak a zsidó vallás történeti okmánya volna. Nem engedhető meg a kijelentés egységének megbontása, s vallanunk kell, hogy Isten Igéjét nem az Ó- és nem az Újszövetség külön-külön, vagy egymástól elszakítva egyik vagy másik, hanem Istennek az Ó- és Újszövetségben foglaltatott teljes Szentírása tartalmazza. Tehát ismét az Ige egyedül érvényes szempontjának figyelmen kívül hagyása s helyébe emberi szempontok tekintetbevétele okozza ezt a tévedést. A *morális*

[11] *Barth* Carola: Gegenwartsfragen im RU. (Monatsbl. 1930. 10—11. szám.) *Kabisch:* Wie lehren wir Religion. 128. lap.

szempontból felhozott érvekre vonatkozólag először is meg kell állapítani azt, hogy semmiféle emberi mórálelv nem állítható Isten Igéje fölé, tehát a Bibliát sem erkölcsi példatárnak, sem morális elvek gyüjteményének nem tekinthetjük. Nem az emberi gondolkozás szabja meg azt, mi a jó és mi a rossz, hanem Isten törvénye, az a törvény, amelyet éppen a Bibliában olvashatunk. Megállapítható, hogy olyan helyek, amelyek ez alapon kifogásolhatók, nemcsak az Ószövetségben, hanem az Újszövetségben is találhatók s az emberi gonoszságnak legszörnyűbb példájával, a Krisztus megfeszítésének történetével éppen az Újszövetségben találkozunk. Továbbá látnunk kell azt, hogy míg egyrészt igaz, hogy a Biblia s így az Ószövetség is, nem titkolja a bűnt, hanem világosan és komolyan rámutat annak szörnyű voltára, mégis a bűnnek ez az előadása nem úgy történik, hogy azt a kívánságnak, a bűnben való gyönyörködésnek alkalmává tegye, hanem ellenkezőleg, rámutat mindenütt a bűn ítéletére is. A bűn ítélete és valóságának megmutatása nélkül pedig nincs megtérés, nincs a bűn meggyűlölése és megútálása s nincs a kegyelem ismerete, sőt ellenkezőleg, minél inkább el akarjuk titkolni a gyermek előtt a bűn valóságát s leplezni akarjuk annak hatalmát s az a felett levő ítéletet, annál inkább kitesszük a bűnnek s elvesszük tőle a szabadulás reménységét. Ebben van a nagy különbség azon irásművek között, amelyeket a gyermek naponta olvas, események között, amelyekről naponként hall, vagy amiket lát, s amelyekről szóló tudósítások részletezik, esetleg indokolják, védelmezik és mentegetik a bűnt, és a Biblia előadása között, amely a bűnt csak megemlítve, nem ad annyi alkalmat a gyermek képzeletének a bűn kiszínezésére s annak a gondolatban való hordozására. Látnunk kell, hogy Istennek a Bibliában adott parancsai sohasem általánosak, bár mindig egyetemesek, mindig ahhoz a néphez, személyhez s azon körülmények között szólanak s éppen ezek ismerete szükséges a parancs egyetemes tartalmának megértéséhez. Az az Isten, aki Saulnak azt parancsolja, hogy öljo meg Agágot (I. Sám. 15), meggátolja a Jonathán halálát (I. Sám. 14) s aki megparancsolja az ellenség kiirtását, megkímélteti az izraelita táborba jutott szíriaiakat (II. Kir. 6). Ugyanaz a bűnt gyűlölő és megítélő Isten ez, akinek „rettene-

tes dolog a kezeibe esni" (Zsid. 10), s aki halállal bünteti Ananiást és Safirát (Csel. 5), de aki az ő egyházát üldöző Sault megtéríti s szolgájává teszi. Végül, a morális szempontból felhozott érvek mögött tulajdonképpen a gyermekről szóló s Isten Igéjével ellenkező, hamis felfogás rejlik, az, amely a gyermeket alapjában véve jónak és ártatlannak nézi, akit el lehet a Bibliával rontani s azt véli, hogy a gyermektől a bűn ismeretét távol lehet tartani s őt ártatlanságban meg lehet őrizni. A keresztyén nevelés ezt a felfogást elutasítva vallja, hogy a gyermek az eredendő bűn hatalma alatt áll, s hogy az a nevelés, amely szerint a gyermeket a bűn ismeretétől s így a bűntől meg lehet óvni, nemcsak a gyermekre vonatkozólag táplál valóságellenes ábrándképet, de olyan nevelésben akarja részesíteni a gyermeket, amely lehetetlenség is, de helytelenség is, mert elmulasztja a gyermeket az Isten ítélete és kegyelme ismeretére s így a bűn elleni igazi harcra felkészíteni.

Az az ellenvetés, amely *módszeri* szempontból akarja elvetni az Ószövetséget, szintén a gyermekről táplál téves véleményt. Nem veszi tekintetbe, hogy a gyermeket egy tőle távoleső és idegen kor és annak viszonyai legmélyebben érdeklik, mint ahogy érdekli mindaz, ami mindennapi életétől távolesik s ami számára megmagyarázhatatlan és csodálatos. Még azon esetben is azonban, ha ez nem lenne igaz, ha tehát itt a gyermek érdeklődésére nem számíthatnánk úgy, mint ahogyan tudjuk, tapasztalatból, hogy számíthatunk, — hiszen a gyermekkor legszebb emlékei közé tartoznak az ószövetségi történetek, — akkor sem dönthetne ez az érv, mert az, hogy Isten Igéjét minden kétség nélkül, Isten parancsára szólanunk kell a gyermekhez, nem tehető függővé az érdeklődés hiányától. Legfeljebb arról lehetne és lehet is szó, hogyan kell az ilyen bibliai részeket feldolgozni úgy, hogy az csakugyan az Ige hirdetése legyen a gyermek számára. Az Ószövetség tehát ezen s még más itt el nem sorolható érvek alapján a vallásos nevelés anyagából ki nem küszöbölhető.[12]

[12] *Niebergall* Fr.: Das Alte Testament im Unterricht. Gött. 1923. *U. az:* Prakt. Theologie. I. kötet. 286. lap. *Schmidt Gh.:* I. m. 143. lap. *Schreiner* Hellmut: Das Alte Testament in der Verkündigung. Schwerin. 1937. 20. lap.

17. §. Az Ószövetség, mint a vallásos nevelés anyaga.

Az Ószövetségben, mint a vallásos nevelés anyagában *három csoportot* különböztetünk meg. Az első csoportba tartoznak az őstörténetek és a pátriárkák történetei, a másodikba azok, amelyek Izráel népének életéről szólanak, végül a harmadik csoportot a prófétai és tanítói részek adják. Ez a beosztás nem vallástörténeti vagy biblica-theologiai, sem nem jelent valami fejlődési fokozatokat az Ószövetség anyagában, hanem azért szükséges, mert ez az anyag nem egyformán közelíthető meg minden részében a gyermek számára. Míg ugyanis az őstörténetekben a világ előállására, a bűn keletkezésére és elhatalmasodására vonatkozó, az egész emberiség életét gyökerében meghatározó események elbeszélését kapjuk, s a pátriárkák történeteiben egyes egyének életében és történetében látjuk Isten akaratát megnyilvánulni, addig a második csoportot képező, Izráel népéről szóló történetben a nép életének mint egységes közösségnek a történetében mutatja fel a Biblia Isten akaratát, a prófétai és tanítói részek pedig ezektől a történeti elemektől eltérő formában tartalmazzák Isten Igéjét. Azután, ez a csoportbeosztás nem találkozik a Biblia egyes könyveinek olyan beosztásával sem, amely azokat történeti, prófétai és tanítói könyvekre osztja, mert a katechetikai szempontból felállított második csoportba azon történeti részek is beletartoznak, amelyek a prófétai könyvekben szólnak a nép élete eseményeiről (Jerémiás, Ézsaiás, Dániel, Jónás, Aggeus stb. könyveiben), viszont a prófétai és tanítói részek közé meg azokat is oda kell sorolnunk, amelyek a történeti könyvekben ilyenek gyanánt találhatók, mint a mózesi könyvekben a törvény, Mózes beszédei, a Királyok Könyvében Salamon imádsága stb. Itt tehát csak egy, az anyag külső formái szerinti beosztásra van szükségünk.

Mi az a *szempont*, ami szerint az ószövetségi anyagot a vallásos nevelésben néznünk kell? Az Ószövetségben a váltság előkészítését kapjuk. „Isten hajdanta nem ok nélkül akarta magát, mint Atyát kijelenteni az engesztelések és áldozatok által... s minden kétségen kívül már akkor ugyanazon ábrázatban volt ismeretes, amelyben most teljes ragyogásban jele-

nik meg előttünk" — mondja *Kálvin*,[1] majd másutt így folytatja: „Az evangéliom nem úgy jött az egész törvény helyére, hogy valami eltérő módon hozza magával az üdvösséget, sőt inkább, hogy megerősítse és szentesítse mindazt, amit a törvény ígért s hogy összekösse a valóságot a példázatokkal".[2] Ugyanezt fejezi ki a *Heidelbergi Káté*, mikor azt mondja, hogy „a szent evangéliomot Isten maga először a paradicsomban jelentette ki, azután a szent pátriárkák és próféták által hirdettette, az áldozatok és a törvény más ceremóniái által példáztatta, végre pedig az Ő egyetlenegy Fia által beteljesítette".[3] Ez a váltság tehát, amelyről az Újszövetség szól, ugyanaz, amelyről az emberiségnek már a paradicsomban ígéret tétetett, ezt az ígéretet erősítette meg Isten a pátriárkák és próféták által és hirdettette az egész népnek. Istennek ugyanarról a váltságmunkájáról van tehát szó az Ószövetségben éppenúgy, mint az Újban. Ezért mondja *Augustinus*, hogy „a tanítás akkor teljes, mikor az attól kezdve, ami megíratott: hogy kezdetben teremté Isten a mennyet és a földet, az egyház jelenkoráig terjed",[4] mert semmi „ami az Úr eljövetele előtt megíratott, ami a Szentírásban van, nem egyébért íratott meg, minthogy az Ő eljövetelét megkedveltesse és jövetelét előre jelezze az Egyháznak, amely Isten népe minden nemzetek között, azaz az ő teste odaállíttatva és odakapcsoltatva minden szentek, akik az ő eljövetele előtt a világban éltek, akik úgy hittek benne, mint abban, aki eljövendő, ahogyan mi hiszünk benne, mint abban, aki eljött".[5] Már ez is mutatja, milyen súlyos tévedés az Ószövetséget úgy választani el az Újtól, vagy éppen úgy állítani szembe vele, mintha az ettől lényegében és a kijelentés tartalmára nézve különböznék. A vallásos nevelésben sokszor előfordul ez a tévedés, amely annál megejtőbb, mert az ellentétek megérzésére a gyermek nagyon hajlamos.

[1] *Kálvin:* Institúció. II. könyv 9: 1. Az egészre nézve lásd II. könyv 10—11. fejezet.

[2] *Kálvin:* Institúció. II. 9: 4.

[3] Heidelbergi Káté 19. kérdés.

[4] *Augustinus:* De catechisandis rudibus. (C. Mariott. Oxonii et Londini 1876). 5. fej.

[5] U. o. 6. fej.

így szokták a két szövetséget úgy állítani szembe, hogy azok a törvény és az evangéliom, Isten félelme és Isten szeretete ellentétét mutassák, egészen odáig, hogy azt állítják, mintha az Ószövetségben Isten mint bosszúálló Jehova, az Újszövetségben pedig mint szerető Atya jelennék meg, az előbbiben az emberek félelemből, az utóbbiban szeretetből engedelmeskednek Istennek, az Ószövetségben cselekedetek, emitt a kegyelem képezné a megigazulás alapját.

Ezek az ilyen módon előtárt és érvényesített ellentétek *súlyos tévedéseken* alapulnak. A nevelésnek tehát tisztában kell lennie azzal, hogy a két szövetség között ilyen ellentétet nem lehet elismerni, sőt a két szövetség egymás nélkül nem állhat s mindkettőben ugyanaz a kijelentés jelenik meg előttünk. *Augustinus* ezt így fejezi ki: „in veteri Testamento est occultatio novi, in Novo Testamento est manifestatio veteris",[6] amely elrejtettség következtében, — mondja — „akik test szerintiek és testileg értenek, akkor is és most is a büntetéstől való félelemnek vannak alávetve, míg e megnyilvánulás következtében a lelkiek és akik akkor kegyesen zörgettek, megértették a titkokat, és most is, azok előtt, akik nem kevélyen keresnek, nem rejtetnek el a nyilvánvalók s a lelkileg értők a szeretet adománya által megszabadulnak".[7] *Kálvin* különösen foglalkozik a két szövetség hasonlóságával és különbségével s rámutat arra, hogy míg a kijelentés mindkét szövetségben tartalmában egy, a két szövetség formájában különbözik egymástól abban, hogy Isten az Ószövetségben a mennyei örökséget földi jótéteményekben láttatja és ízlelteti népével (Kánaán — mennyei Jeruzsálem), hogy a valóságot példázatokban mutatja meg nekik (ószövetségi papság — Krisztus áldozata és főpapsága), hogy szövetségét a törvénybe és annak ígéreteibe burkolta (törvény, — evangélium), az istenfiúságot az engedelmességben állította a nép elé (szolgaság — szabadság) és végül, hogy az Ószövetségben Isten egy népet választott magának szövetsége megtartására, míg az Újszövetségben minden népre kiterjedő üdvössége megjelentetett (partikularizmus — univerzálizmus). Ha ezeket

[6] U. o. 8. fej. („az Ószövetségben az Újszövetség elrejtetése, az Újszövetségben az Ószövetség megnyilváníttatása van").

[7] U. o. 8. fej.

a szempontokat nem tartjuk szem előtt a vallásos nevelésben, akkor nagyon könnyen esünk abba a hibába, hogy vagy eltöröljük a két szövetség közti különbséget, amely esetben szektás felfogás hálójába kerülünk, vagy hamisan kiélezzük azt, ami a pogányság felfogása. Mind a kettő egyformán meghamisítja Isten Igéjét.

Ezért az Ószövetségben foglalt részeknek a nevelés folyamán való használatánál sohasem szabad ezeket a részeket *a kijelentés egész összefüggéséből kiragadva* tárgyalni, hanem minden részt az egész Szentírás alapján, *Isten Igéje világításába kell helyeznünk.* Ugyanakkor el kell azonban utasítani azt a gondolatot, mintha az ószövetségi részek magyarázatánál az Újszövetség „szellemét" vagy a „Jézus példáját" kellene mértékül felhasználni[8] s így kellene azokat „keresztyén színezettel"[9] ellátni. Nem a Biblia „szelleme", nem Jézus „történeti személye", nem is emberileg adott „színezetek" szabják meg az Ószövetség használatát, hanem az, hogy abban is Istennek örökkévaló Igéjét keressük és magyarázzuk.[10]

Ha most az ószövetségi anyag egyes részeit nézzük, látjuk, hogy az első csoportjába az ószövetségi anyagnak az *őstörténetek és pátriárkák történetei* tartoznak. Az előbbiek között vannak a teremtésről, bűnesetről, Kainról és Ábelről, az özönvízről és a Bábel tornyáról szóló történetek. A *teremtés* története Istennek a világ felett való feltétlen uraságát mutatja, aki a világot azért teremtette, hogy az az ő dicsőségének tükre legyen s amely teremtő dicsőséges munkát csak hit által lehet megérteni s így a világot is, mert hit által értjük meg, hogy a világ Isten beszéde által, tehát az Ige által teremtetett s a látható a láthatatlanból állott elő.[11] A *bűneset* történetében a bűn valóságát, annak az embert Isten és felebarátai ellenségévé tevő, az ember életét megrontó szörnyű hatalmát látjuk, meglátva belőle a mi igazi állapotunkat, a bűn feletti ítélet súlya alatt, de meglátva Isten kegyelmét is, amely a bűn világbalépésekor

[8] Az ószövetségi anyag kezelését e felfogás alapján mutatja be *Schmidt* Gh. idézett munkája.

[9] *Kabisch* R.: Wie lehren wir ... 129. lap.

[10] *Barth* Carola: I. m. *Richert:* I. m. 149—150. lap.

[11] Zsid. 11: 3.

már kijelenti a szabadulás ígéretét. Ehhez kapcsolódik a *Kain és Ábel* története, rámutatva, hogyan végzi el a bűn a maga munkáját már az első nemzedékben, s ezért hogyan van a bűn alatt minden közösségi élet ezen a világon, hogyan rontott meg és tart hatalmában a bűn minden kapcsolatot az emberek között (háború) s hogy ezt az átkot, a Kain bélyegét csak a kereszt oldhatja fel rajtunk. Az *özönvíz* története Isten bűn feletti ítéletét: a kegyelmet talált ember, Nóé kivételével az egész emberiségnek pusztulását, de a víz, a keresztség által megnyilvánult megtartó kegyelmet is mutatja, amely kegyelem a Nóé bárkájában, az Anyaszentegyházban várja Isten választottait. A *Bábel tornya* történetében látjuk, hogyan alapul minden emberi alkotás a bűn miatt romlott, az ember dicsőségét és emberi erővel elérni szándékolt tömörülését szolgáló alapon, amelynek következménye a szétszóródás, viszont ez a történet utal az egymást újból, Krisztusban megtaláló és megértő lelkek és nyelvek találkozására a Szentlélek pünkösdi kitöltetésében. Mindegyik történet az embert, a maga ákozott mivoltában egy miatta megátkozott földön mutatja, de mindegyik mutat Arra is, Aki által ez az átok elvétetett, Krisztusra, a paradicsomban megígért Szabadítóra,[12] a második Ádámra,[13] az ő vérére, amely jobbat beszél, mint az Ábelé,[14] az újjászületés fürdőjére, amely mint keresztség vize tartja meg a hívőket[15] s az Anyaszentegyház közösségére, amelyben a Szentlélek Isten vezeti közösségre azokat, akik neki engednek.[16] Így ezek a történetek csakis a Krisztusban lett kijelentés által és arra való hivatkozással használhatók a vallásos nevelésben.

A *pátriárkákat* szokták a vallásos nevelés munkájában úgy tekinteni, mint olyan férfiakat, akik, mint az ókor nagy vallásos személyiségei, saját maguk jutottak el Istennek az őket körülvevő népeknél világosabb és tisztább ismeretére s mint ilyenek, teremtő nevelő erőkkel rendelkeznek.[17] Mások úgy

[12] I. Móz. 3: 14. és Máté 1: 21
[13] I. Kor. 15: 45.
[14] Zsid. 12: 24.
[15] I. Pét. 3: 20—21.
[16] I. Kor. 12: 13.
[17] *Barth* Carola: I. m.

nézik a pátriárkák történeteit, mint olyan kedves meséket,[18] amelyek az emberiség gyermekkorából szólanak s amelyek éppen azért, naivságuk és primitívségük miatt nagyon jól használhatók a nevelésben. Ez a felfogás teljesen téves. A pátriárkákat úgy kell tekintenünk, amint a Biblia tekinti őket, mint Isten választott embereit, akik által Isten a maga igaz ismeretét és tiszteletét fenntartani és továbbadni kívánta.[19] Ezek tehát nem maguktól, valami bennük rejlő képesség útján sejtették meg Isten valóságát, hanem világosan ismerték őt, mint aki magát velük megismertette. Mivel pedig Isten igaz ismerete csak Krisztusban lehetséges, azért úgy kell őket néznünk, mint akik Istent Krisztusban ismerték, azaz abban a formában, amit Isten a maga megismertetésére használt.[20] Ezek a pátriárkák ugyanazon ígéret birtokosai voltak, mint mi,[21] Istennek ugyanolyan választottai, akik bár nem kapták meg az ígéreteket, hanem csak távolról látták és üdvözölték azokat, hittek ezekben és hitben haltak meg.[22] Bennük s az ő életükben láthatjuk Isten anyaszentegyházát itt ezen a földön, amely egyház földi létezésének kezdőpontja a paradicsomi ígéret, amely egyházat a pátriárkák alkották akkor, fenntartva egy pogány világban és környezetben Isten igaz ismeretét.

Így a patriárkákat is *csak a Krisztusban megjelent kegyelem világa mellett lehet megérteni, Nóét*, aki a láthatatlan dolgok felől megintetvén, a bárka készítése által kárhoztatta e világot és a hitből való igazság örökösévé lett, *Ábrahámot*, aki a bűn világából a kegyelem országába vándorol s aki a hívők atyjává lett engedelmességével, *Izsákot*, aki az ígéretekre tekintve áldotta meg fiait. *Jákób* alakjában látjuk, mennyire nem befolyásolja Isten kiválasztó kegyelmét az ember gyarlósága vagy kiválósága, amely kegyelem megvolt már akkor, mikor annak tárgyai még „sem jót sem gonoszt nem cselekedhettek".[23] Megmutatja ez a történet, milyen szuverén a kiválasztó

[18] *Schmidt* Gh.: I. m. 21. lap.
[19] *Schmidt* Gh.: I. m. 37. lap.
[20] *Kálvin:* Institúció. IV. 8: 5.
[21] U. o. IV. 14: 20.
[22] Zsid. 11.
[23] Róm. 9: 11.

Isten, akinek döntését nem változtatja meg a bűn sem, s a bűnnel való súlyos küzdelemben folyó élet felett hogyan világít a kegyelem dicsősége. *Józsej* története mind terjedelme, mind változatossága miatt egyik legfontosabb anyaga a vallásos nevelésnek. Itt egy egész, Isten kegyelmére épített s erről bizonyságot tevő emberi élet áll előttünk, amely élet a kegyelem elveszíthetetlenségét, külső körülmények által befolyásolhatatlanságát, küzdelmeken és leveretéseken való belső diadalát biztosítja, amellyel a lelket Isten a maga megismerésére, a neki való engedelmességre vezeti s akaratának minden emberi eszköz és viszony feletti uralmát bizonyítja. Ezért éppen József történeténél kell óvakodni attól, hogy azt meseszerűnek vagy valami erkölcsi tanulságokkal megrakott oktató elbeszélésnek tekintsük, s Józsefben a csodálatos módon vagy saját szerencséje vagy kitartása által naggyá lett embert szemléltessük, amely magyarázat Isten Igéjével teljesen ellenkezik. Az egész történet alapja az I. Móz. 50:20. v.-ben van: „ti gonoszt gondoltatok ellenem, de Isten jóra gondolta azt fordítani", vagyis a minden emberi kilátás ellen és hozzájárulás nélkül működő kegyelemnek a bűn feletti diadalát rajzolja. Ezért szokták a József történetét a Krisztus története előképének tekinteni,[24] amelyben Krisztusról, mint az Atya legkedvesebb Fiáról, testvérei által való eladatásáról, szenvedéseiről, majd méltóságra emeltetéséről szól képekben a Szentlélek. Bár József története, mint az Ószövetség egésze és annak történetei is egyenként, természetesen Krisztusra és az ő váltságára mutatnak, mégis óvakodni kell az ilyen hasonlatokkal úgy visszaélni, hogy ki ne emeljük azt az ellentétet, ami minden ember és emberi történet, valamint a Krisztus személyisége és története egyedülálló jelentősége között fennáll. Érdekes vonását képezik József történetének, amelyet katechetikailag érvényesíthetünk, azok a megfelelőségek és ellentétek, amelyek benne rejlenek: József, aki testvéreire való árulkodása folytán kerül Egyiptomba, ott a Potifár feleségének hamis vádja miatt szenved; a testvéreknek az előtt a József előtt kell megalázkodniok, akit megvetettek és

[24] *Kálvin* is: „in persona Joseph viva exprimitur Christi effigies" (a József élő személyében Krisztus képmása van kifejezve (Commentarius. C. Ref. XXIII. 482. lap.) V. ö. *Schmidt* Gh.: I. m. 52. lap.

gyűlöltek; a testvérek bűne József eladásában visszafordul rájuk, amikor akaratuk ellenére kell Benjámint otthagyniok stb.

A pátriárkák történetei, azon kívül, hogy alkalmat nyujtanak az egyéni lélek Istennel való viszonya megmutatására, különösen jelentősek a vallásos nevelés anyagában azért is, mert bennük *az emberek közötti viszonyok* (szülők és testvérek, úr és szolga, hívő és pogány népek) szintén Isten Igéje világításában jelenhetnek meg és jeleníthetők meg a gyermekek előtt. Ebben a tekintetben ezen viszonyoknak az apostoli levelekben való szabályozásai számára termékeny illusztrációkat nyujtanak.

Az ószövetségi anyag második csoportját képezi az, amely *Izráel történetét* foglalja magában. Ezen anyag felfogására nézve a következőket kell megállapítani: Isten Igéje Izráel népét *Isten választott népének* nevezi. E választás célja az volt, hogy Isten ezen népben és ennek életében akarta megmutatni a maga akaratát, akarta megőrizni igaz tiszteletét és tovább és tovább közölni azokat az ígéreteket, amelyek a váltságra vonatkoztak. Ezt a választást tehát nem szabad úgy tekintenünk, mintha Izráel nemzeti gőgjéből származó igényt akart volna táplálni, vagy egy ilyen igényt akart, vagy engedett volna támasztani, vagy amely kiválasztás oka a nép valamely kiválóságában vagy érdemében állott volna. Mint az ősatyának, Jákóbnak alakjában azt látjuk, hogy emberi gyarlóságával szemben volt erős Isten kiválasztása az életében, úgy az Izráel népére nézve is azt látjuk, hogy Isten e választása nem a nép érdemei, kiválóságai miatt vagy révén, hanem éppen ezen minősége ellenére érte ezt a népet, hogy annál jobban lássék Isten kiválasztó akaratának szuverén és embertől független volta.[25] Ebből a tényből tehát sem *Izráel* nem kovácsolhatott és nem kovácsolhat tőkét magának, mint arra őket Isten a próféták által számtalanszor figyelmezteti, de nem lehet ezt felhasználni Izráel *ellen* sem, mert Isten szuverén és változhatatlan szövetsége a maga népét nem akarja elveszni engedni. Ez a kérdés tehát egyáltalában nem keverhető a zsidó nép megítélésének kérdésébe, mert itt nem a nép értékéről, hanem Isten döntéséről van szó.

[25] V. Móz. 7: 7—8.

Ez a kiválasztás *határozza meg Izrael egész életét.* Előtte törvényként Isten akarata áll, történetében maga Isten küzd sokszor saját népe ellen, s a népben, mint emberben megnyilvánuló bűn ellen, a maga szentséges nevéért, saját maga védelmezi dicsőségét és Igéjét a parázna és pártütő nemzetség ellen és védi egyházát azok között, akik közé plántálta, de akik azt megvetik és üldözik. Isten a maga népét, a hitben sajátjává lett népet készíti, sujtolja, tisztítja azért, hogy az a hivatás, amit annak s azáltal az egész világnak akar megjelenteni, ne maradjon betöltetlenül. Izrael története tehát a vallásos nevelésben sokkal több, mint egy nép fejlődésének, külső és belső életének története, a vallásos nevelésnek itt sokkal mélyebben kell Isten akaratát megmutatnia, s nem egy nép életének eseményeit, vagyis annak a váltságnak a szempontjából, amelyet ezen nép körében akar Isten megteljesíteni s az egész világ számára előkészíteni. Izrael történetét tehát abban a világításban kell megmutatnia a vallásos nevelésnek, ahogyan azt Pál apostol, a misszió világításában mutatja. Semmi más, az Igétől független, politikai, társadalmi, faji vagy vallási szempontnak ezen kérdések tárgyalásában helye nincs.

Izrael történetére vonatkozó részek, a Biblia többi történeti könyvei mellett, a prófétai könyvekben foglalt, szintén történeti eseményeket előadó részekben is találhatók. A *Mózes* története már eltér a pátriárkák történetétől, mert Mózes egész alakját, személyiségét, élete eseményeit csakis népe életébe beállítva lehet megismerni. Mózes tulajdonképpen maga a megszemélyesített nép, az a küzdelem, amit a néppel Isten ügyéért s a neki való engedelmességért vív, Isten küzdelme, de a hívő nép küzdelme is a hitetlen néppel, amint az olyan sokszor megújul a próféták idejében. Azért Mózes már próféta is, az első próféta, akiben ez a hivatás és harc megnyilvánult. Alakjában az irányító gondolat az ígéret földje, a „nyugodalom", azaz Isten országa, amelyet az ígéret földje ábrázol. Élete a nép története. Születése azt ábrázolja, hogyan védi Isten a népet annak élete legsúlyosabb korszakában, elhívása Istennek az ő tiszteletére adott parancsát, hogy Isten a maga népét a bűn rabságából egészen és maradék nélkül akarja a kegyelem fiúságára ve-

zetni, harcai a kísértéseket és bukásokat, amelyeken át Isten vezeti a maga népét, halála a nép felett álló ítéletet: megveti a kívánatos földet s nem fogadja el a kegyelmet, amit Isten ad neki, ezért nem láthatja meg földi szemeivel Isten országát. Mózes tehát nem népvezér, nem törvényadó, nem vallási hős, hanem Isten embere, aki Isten dicsőségéért küzd népe között, ennélfogva a Mózes életét és történetét csak a nép története kapcsán lehet igazán megvilágítani.

A *bírák és királyok* történeteit megvilágító Ige az, amit Péld. 14:34-ben olvasunk: „az igazság felmagasztalja a nemzetet, a bűn pedig gyalázatára van a népeknek", — de ismét abban az értelemben, hogy az igazság alatt Istennek Krisztusban megjelent s a népet Isten szolgálatában tartó kegyelme értendő, a bűn alatt pedig ennek a kegyelmes hívásnak megtagadása és elutasítása. A bírák személyében ez a hosszútűrő és várakozó, de egyúttal sujtoló és megítélő kegyelem látszik, a királyok életében ismét Isten harca, amellyel népe kebelében a maga törvényei megtartásáért és neve igaz tiszteletéért küzd, úgy a nagy adományokat saját emberi céljaira fordító s elvetett *Saul*, mint az Isten szerinti király, *Dávid* alakjában, akit a bűn sem tud végleg elszakítani az Úrtól, mint *Salamonban*, akiben egy megáldott ország és király képe mutatkozik. A kettészakadás után felmutatja Isten Igéje, hogy ejti el Isten népe azt a hivatást, amit tőle kapott, míg eljut a fogságig, az ítélet és elvettetés képéig, ahonnan a földi szabaduláson túl a váltság mutat az igazi szabadulásra. Az egész történetben *Isten küzd a maga népéért és egyházáért*, amely egyháznak egyetlen ellensége van, egyetlen megrontója, maga az a nép, amelynek gonoszsága és bűne próbálja Isten türelmét. Ezek a részek bőséges alkalmat nyujtanak arra, hogy Istennek a nemzet életében fennálló követelésére rámutassunk, hogy megmutassuk, milyen kötelességet ró ez magára a népre, annak tagjaira, vezetőire, papjaira és királyaira, hogyan állanak a nemzet külső életviszonyai, belső válságai, gazdasági, politikai és szociális élete problémái Isten Igéje tükrében, de hogyan ad ez az Ige vígasztalást is az ítélet mellett a nehézségek között. Itt nem a nép vagy a nemzet önmaga, nem faji, szellemi kiválóságai és helyzeti előnyei, hanem egyedül a kegyelem az, amely fenntartja s amelyre

számíthat, hogy necsak szolgája legyen az Úrnak, hanem a pogányok világossága, amely Isten üdvének fényét a föld széléig tudja terjeszteni, ha igazán szent nemzet, királyi papság és megtartásra való nép akar lenni s életét fel akarja tenni az Isten országában való teljességre.

A harmadik csoportot az Ószövetség anyagában a *próféták és tanítói* részek képezik. Ezeknél először is attól kell óvakodni, hogy a prófétaságot úgy tekintsük, mint amit csak a prófétai iratok tárgyalása alkalmával kell megemlíteni, hiszen ezen prófétaság nélkül érthetetlen az egész Ószövetség. A prófécia először a paradicsomban hangzik el s tart Keresztelő Jánosig, amíg Krisztus meg nem jelenik és hirdetni nem kezdi Isten országa eljövetelét. A vallásos nevelés anyagánál tehát az Ószövetségben azt kell látni, hogy a prófétaság nincs csak a megnevezett és könyvek szerzőjéül szereplő prófétákhoz kötve, hanem olyan tiszt volt ez, amely Isten akaratának különleges kijelentés alapján való hirdetésére vonatkozott.[26] Másodszor látnunk kell, hogy a próféták izenete egyenesen Istentől származott,[27] lényegileg ugyanaz, ami a törvényben van. Óvakodni kell tehát annak az ellentétnek helytelen és alaptalan kiélezésétől, amit a törvény és a próféták között szoktak tenni, mintha a prófétaság alapjában véve valami ellenkezőt mondana a törvénnyel.[28] A prófétai igehirdetés és a törvény egyformán Krisztusra mutatnak és Krisztusban érnek véget s a próféták azt az országot és uralmat hirdetik, amelyben a törvény igazi megtartása uralkodik. Nem vallásos lángelmék tehát, nem nemzeti hősök, nem teremtő személyiségek, hanem Isten Igéjének alázatos hirdetői.[29] Ezért igehirdetésük ítélethirdetés és kegyelemhirdetés, ítélet hirdetése minden ellen, ami magát, Istentől függetlenítve önmagáért valónak állítaná, az ember ellen, aki önálló létjogot igényel magának, vagy annak, amit a magáénak vall, akár nemzet, király (Jeremiás, Hózseás), akár egyház, vallás (Ámos) legyen az. Ez ítélethirdetés lényege a megtérésre

[26] *Kálvin:* Institúció IV. 3: 4.
[27] U. o. IV. 8: 3.
[28] U. o. I. 6: 2. IV. 8: 6.
[29] *Niebergall* Fr.: Prakt. Theologie. I. 287. lap. *U. az:* Das AT. im Unterricht 104. lap. *Schmidt* Gh.: I. m. 101—103. lap.

való hívás, vagyis az önmagáról való teljes lemondás, magának, egész valójának, jelennek és jövendőnek teljes, kegyelemre kiszolgáltatása Istennek. De kegyelemhirdetés, amely kegyelem a Krisztusban megjelent váltság, amelyről „sokképen" és „példákban" szólottak a próféták. A kegyelem hirdetése alapja az, hogy Isten Krisztusban uralkodik a világon, a Krisztus szenvedése árán lett váltság útján tette azt magáévá (Ézsaiás), amely uralom beteljesedik az Úr napján (Malakiás), Isten országa felállításával (Ezékiel, Zakariás). Ez az ország nem tökéletesedés útján létesül, hanem megjelenik „azon a napon", amelyre való előkészítést bízta Isten az ő egyházára. Azért a próféták Krisztusig vannak, mert Isten országa Krisztusban van jelen közöttünk, ezért tisztük ideiglenes, bár igehirdetésük, az Isten országa beteljesedésére való előkészítés soha nem hiányozhat az egyházban.

A tanító iratok vagy részek közé tartozik a Mózes történetébe foglalt *tízparancsolat* és törvény is. A tízparancsolatot a vallásos nevelésben úgy használjuk, mint amely Isten változhatatlan akaratát mutatja és tartalmazza. Itt a következő *tévedésektől* kell óvakodnunk: tévedés úgy fogni fel a tízparancsolatot, mintha az úgy adatott volna a zsidó népnek, hogy annak megtartásával a maguk erejéből Isten tetszését kiérdemelhessék, mert a törvény feladata az volt, hogy a Krisztus eljöveteléig az engedelmesség alatt őrizze a kiválasztottakat s így vezérlő, fegyelmező mester legyen a Krisztusra (Gal. 3—4). Az engedelmesség tehát a törvény alatt is hitből való engedelmesség volt. Tévedés tehát akár feleslegesnek tartani a törvényt, mintha az Isten gyermekei számára el lenne törölve, akár azt gondolni, hogy a törvény által üdvözülni lehet.[30] Isten gyermekei számára a törvény nem eltöröltetett, hanem betöltetett a Krisztusban s az annak való engedelmesség a háládatosság gyümölcse.[31] Az, hogy Mózesnek adatott és nem Ábrahámnak, tehát az ígéretek megelőzik a törvényt, mutatja, hogy a törvény az ígéretek alapján áll, s szól mindazokhoz, akik az ígéret gyermekei, akik benne Istennek való boldog engedelmesség

[30] Lásd ehhez: *Kálvin:* Institúció I. 11: 1. III. 19: 2. IV. 15: 12.
[31] U. o. II. 7.

eszközét és zsinórmértékét látják. A tízparancsolat két táblája közül, az ismert megkülönböztetés szerint, az első tábla az Isten, a második az emberek iránti engedelmességet követeli. Mindegyik parancsolat közvetlen megszólításban szól az emberhez („te") két oldalt, egy tiltó és egy parancsoló oldalt tartalmazva, amelyek egymástól el nem választhatók.[32] Ez a törvény betölthetetlen, ha a megigazulás feltételének tekintjük, az, hogy Krisztus betöltötte, azt jelenti, hogy Szentlelkével híveiben az engedelmesség gyümölcseit termi s igazságának érdemét nekik ajándékozza. Végül a törvénynek jellemző vonása, hogy előképe annak az életnek, amelyet Isten gyermekei a neki való hálás és boldog, tökéletes engedelmességben az ő országában fognak élni.[33] Ez a tény, a törvénynek ezen eschatologikus tekintete magyarázza azt az egyezést, ami a tízparancsolat és az Úr imádsága között van.

A *tanító könyvek tartalmánál* óvakodni kell ismét attól, hogy azt valami világi, nyárspolgári bölcseségnek fogjuk fel s ilyen gyanánt magyarázzuk. A *Zsoltárokban* a Krisztusban Istent megtalált, vagy hozzája vágyó lélek éneke zeng, *Jób* az emberi igazság és jóság helyett Istennek kegyelemre szolgáltatja ki magát a szenvedések között,[34] még a *példabeszédek* is Krisztusról, mint Isten bölcseségéről s a benne való élet küzdelmeiről, diadaláról és erejéről szólanak.[35] Isten bölcsesége itt sem hasonlítható semmi emberi bölcseséghez, sőt egyenesen ellenkezik azzal.

Az Ószövetségben foglalt anyagát a vallásos nevelésnek a *Hiszekegy első artikulusa* foglalja egybe, amely Istenről, mint mindenható Atyáról, mennynek és földnek teremtőjéről szól. A hit egységében, amelyet a Hiszekegy kifejez és elénk tár, Istennek a teremtésben és gondviselésben megnyilvánuló munkássága a Krisztusban lesz megismerhetővé s mikor az Ószövetséget a tanításban és a nevelésben használjuk, arról teszünk bizonyságot, hogy Isten, akinek e munkáját az Ószövetség anyaga a gyermek előtt megmutatja, nekünk a Krisztus-

[32] U. o. VI. 8: 11.
[33] U. o. II. 9: 1—2.
[34] *Vischer* W. Hiob als Zeuge Christi. Zw. d. Z. 1933. 5. füzet.
[35] *Schmidt* Gh.: I. m. 96. lap.

ban Istenünk és Atyánk. Az anyagnak a Hiszekegy ezen artikulusában való összefoglalása kezeskedik a felől, hogy az anyag ezen része nem szakadhat el és nem kerülhet ellentétbe az anyag többi részével, sem nem tárgyaljuk azoktól függetlenül, hanem abban az összefüggésben és egységben, amelyet a hitvallás biztosít.

Az ószövetségi anyag egyes részeinek tárgyalási és használati módjáról a katechetika módszertani részében szólunk.

18. §. Az Újszövetség, mint a vallásos nevelés anyaga.

Az Újszövetséggel szemben nem merültek fel olyan ellenvetések, vagy legalább is nem olyan súlyos ellenvetések merültek fel a vallásos nevelés történetében, mint az Ószövetség ellen. Mégis az Újszövetségnek, mint nevelési anyagnak a kezelése is, minden esetben *függ attól a theologiai felfogás*tól, amelyet vallunk. Látszik ez abból is, hogy az újszövetségi anyagnak csaknem minden theologiai felfogás és irány más és más részét használta fel a nevelésben és vallástanításban. Az *orthodoxia* itt is olyan bizonyítékokat keresett, amelyek az egyházi tan alapját vetik meg s ezért azok megtanulására helyezte a fősúlyt, amely részeket ebben a vonatkozásban fontosaknak tartott. A *racionálizmus* és *pietizmus* főleg a bibliai, éspedig a Jézus életéről és munkájáról szóló történeteket kedvelte, a *modern liberális theologia* pedig a szinoptikusok elbeszéléseit [1] és a Pál személyiségéről szóló jellemző történeteket részesítette előnyben, meg olyan bibliai mondásokat, amelyekben az általa nevelési célul kitűzött keresztyén személyiség vonásai szerinte különösen felismerhetők voltak, mert ezekben egy magasabb fejlődési fokot látott s úgy látta, hogy ezekből a keresztyén személyiség egész alkatát össze lehet állítani.[2] Az ilyen elbánás következtében voltak olyan újszövetségi könyvek, amelyek állandóan háttérbe szorultak, mint amelyekben már egy „későbbi spekuláció" nyomait vélték felfedezni és mint amelyek a gyer-

[1] *Niebergall* Fr.: Jesus im Unterricht. Göttingen, 1910.
[2] *Richert* H.: Handbuch f. d. ev. RU. Lpz. 1911. 244. lap.

mekek számára érthetetlenek lévén, az anyagból kihagyhatók. Így maradtak ki, vagy szorultak háttérbe a jánosi iratok, amelyeket a szinoptikusokkal szemben nem tekintettek az evangéliom hű kifejezéseinek, háttérbe szorult a Cselekedetek könyve, amelyből csak egyes, főleg a Pál életére vonatkozó történeteket használtak fel, a pásztori és katolikus levelek, amelyek úgy tűntek fel, mint az egyház külső formákba zárt életének megnyilvánulásai, sőt általában a levelek s így Pál levelei is, ahol a hitrendszer kialakulását látták, azokat dogmatikus kifejezések tömegének tekintették s belőlük csak egyes mondásokat használtak fel, végül teljesen elhanyagolták a Jelenések könyvét, mint egy késői, zsidós felfogás termékének tartott könyvet. Hogy ezen eljárás kapcsán az Újszövetség egysége hogyan bomlott meg, hogyan vált az Újszövetség is egyes történetek, mondások, lelkesítő példák vagy emberi bölcseségeket igazoló idézetek tárházává, hogyan veszett el az egyház életének és történetének látásából a Szentlélek vezetése gondolata a Cselekedetek könyve, a Krisztus isteni dicsőségéről szóló tanítás a jánosi iratok, a hit egységének és rendszerének követelése a levelek, és a keresztyén reménység s eschatologia a Jelenések könyve mellőzése miatt, csak következménye volt annak a helytelen felfogásnak, amelyből ez a katechetikai gondolkozás származott. Azért itt is nagyon fontos, hogy világosan *lássuk azt a viszonyt, ami a két szövetség között fennáll* s hogy elvessük azt a gondolatot, amely a két szövetség között, a törvény és evangélium ellentétében fokozati különbségeket akar állítani.[3] Világosan kell látni, hogy a két szövetség között fennálló különbség nem lényegbeli s nem a kijelentés tartalmára vonatkozó különbség.

Hasonlóképpen *nem nézhetjük úgy az Újszövetséget, mint a vallástörténet egy szakaszát,* mint a vallásos fejlődés egyik, talán legmagasabb pontját. A Krisztus eljövetelét semmiféle emberi vágyakozásból, külső vagy belső emberi válságból vagy körülményekből meg nem lehet érteni és magyarázni. A Krisztus evangéliomának a zsidósággal és pogánysággal való ellentéte nem egyik vallásnak vagy világnézetnek a másikkal, ha-

[3] *Barth* K.: Die Lehre vom Worte Gottes. 248. lap.

nem Isten evangéliumának, Isten Igéjének minden emberivel szemben való gyökeres és kibékíthetetlen ellentéte, amelyet semmivel eloszlatni nem lehet.[4] Az az előkészület, amely Krisztus eljövetelét megelőzte, nem emberi előkészület, nem az emberi idők, gazdasági, politikai, társadalmi vagy szellemtörténeti okokból és magyarázatokkal megérthető előkészülete, hanem a váltság előkészítése, amely előkészítés az Ószövetségben történik, amelyet nem emberek és nem a külső körülmények, hanem Isten maga végez, emberi beavatkozás nélkül, elhozta ezt akkor, amikor ő látta jónak, s maga készíti el Szentlelke által az utat a lelkekben az Ige befogadására s nem emberek lesznek külső vagy belső okok által arra alkalmasakká. Azért az újszövetségi iratokban egyetlen dolog, amiről szó van, *az Ige testté létele*, erről a testté lett Igéről szól az Újszövetség, ez annak az alanya ami ott történik, ez az az ítélő hatalom, aki megítél ott embereket, korokat, gondolatokat és cselekedeteket. Nem tekinthetjük tehát az újszövetségi iratokat úgy, mint egy „klasszikus vallásos korszak" termékeit, mint egy ilyen kor lecsapódását,[5] hanem tekintenünk kell őket egy olyan kegyelmi időről szóló bizonyságtételnek, mely időhöz hasonló sem előtte, sem utána nem volt és nem lesz.

Ezért, ha a bibliai irodalomtörténet szól is, mint ahogyan szólania kell, azokról a megkülönböztetésekről, amelyek az Újszövetség egyes iratait írók és korok, sőt felfogás szerint is, elválasztják egymástól, az Újszövetségben, mint a nevelés anyagában ezeknek csak annyi jelentőségük van, hogy közelebb visznek-e és mennyiben Isten ott szóló Igéje megértéséhez. A vallástörténeti szempontból olyan jelentősnek látott ellentmondások vagy különbségek a páli, jánosi, szinoptikus iratok között[6] a nevelés anyagában csak akkor jelentősek, ha ezek hozzásegítenek ahhoz, *hogy a gyermek előtt világosabban állíthassuk oda Isten üzenetét.* Pál leveleiben és a Jakab levelében olvasható, a megigazulásra vonatkozó ellentétes felfogás az Ige egységé-

[4] U. o. 233. 248. lap.

[5] *Niebergall:* Bibl. Geschichte... 6—7. lap.

[6] *U. az:* Die Hauptprobleme der Pädagogik. (Monatsbl. XXIII. 1. füzet). *Linde* G.: Zur Problematik der RU. (U. ott.) *Niebergall:* Religionswissenschaft u. dial. Theologie. (U. ott 6. füzet.)

nek világítása mellett azért fontos, mert benne a keresztyén élet két nagy kísértésére, a cselekedetekből való megigazulás és a hit engedelmesség-nélkülivé válása, tehát megüresedése kísértésére mutat, a szinoptikusok és a jánosi iratok Krisztusképe Krisztus személyének két, egymástól el nem választható vonását, emberségét és istenségét állítja elénk, de mindezek a különbségek és ellentétek nem bontják meg az Ige azonosságát és egységét, sőt arra mutatnak rá, hogy a Bibliának, bár benne, mint emberi munkában írói felfogása érvényesül, egységét és teljességét csak Isten egy és örök kijelentése biztosíthatja s ezt a kijelentést kell benne keresni.

Az Újszövetség anyagát, a vallásos nevelés szempontjából, ismét *három csoportra* osztjuk, hangsúlyozva megint azt, hogy ez a beosztás nem vallástörténeti, irodalomtörténeti vagy biblica-theologiai szempontból készült. Az első csoportba azok az újszövetségi részek tartoznak, amelyek *Jézus életéről és személyiségéről* szóló történeti részeket foglalnak magukban; a második csoportot az evangéliom terjedéséről s az *egyház életéről*, körülményeiről, munkájáról szóló tudósítások képezik, a harmadikba azok a részek sorozhatók, amelyek *az Igéről szóló bizonyságtételt* tartalmazzák. Iratok szerint, az első csoportba az evangéliumok, a másodikba a Cselekedetek Könyve, a harmadikba a levelek és a Jelenések könyve osztható be, bár ez a beosztás nem szabatos, mert pl. Jézus tanításai, a hegyi beszéd a harmadik csoporthoz, Pálnak a maga megtéréséről szóló elbeszélése a Galatákhoz írt levélben, a másodikhoz, a Cselekedetek könyvében a Péter és Pál beszédei, mint az Igéről szóló bizonyságtételek, szintén a harmadik csoporthoz tartoznak. Ez a beosztás tehát ismét csak abból a szempontból történik, hogy ugyanannak az egyetlen dolognak, amiről az Újszövetség szól, *más formában* történő előadását tartalmazzák és állítják elénk az evangéliumi elbeszélések, más formáját az egyház életéről szóló tudósítások és ismét mást a levelekben foglalt tanítások. Ez a dolog, amiről mindegyik szól, a *testté lett Krisztus*. Isten megjelent Igéje. Az ő testté lételét és e földön való járását az evangéliumok adják elő; arról, hogyan munkálkodott ő Egyháza megalapításában és védelmezésében, mint megdicsőült Úr, a Cselekedetek könyve és hasonló részek beszélnek; míg Szent-

lelkének az egyes hívők és gyülekezetek életében folyó tanító munkájáról a levelek és Jelenések könyve, valamint az evangéliomi tanítások szólanak.

Ha először is az *evangéliomi történeteket és részeket* nézzük, ezek összefoglaló tanítása az, hogy Krisztus megjelent testben, hasonló lett hozzánk és megváltott bennünket a maga halálával. Hogy ez hogyan történt, erről szólanak az evangéliomi tudósítások. Két dolgot láthatunk itt. Az egyik a Krisztus földi élete, annak egyes, aprólékosan leírt és részletesen ismertetett eseményei, másik az ő isteni hatalma és dicsősége, amelyről az evangéliomok az ő tettein és csodatételein át győznek meg bennünket. Ez a két dolog azonban egymástól el nem választható. A Jézus földi életéről szóló részek éppen úgy mutatják isteni hatalmát, mint csodatételei és tanításai a földön járt, érettünk szenvedett Krisztust.

A *Jézus életéről* szóló részek tárgyalásánál óvakodnunk kell attól, hogy a Jézus életét úgy írjuk le és mutassuk be, mintha az valamilyen, bár nagy és dicsőséges, de emberi élet volna. A mellett, hogy Jézus emberségét valljuk, valljuk azt is, hogy ő emberi életében is Isten Fia s a Szentháromság második személye, tehát a Jézus élete *semmiféle emberi élettel össze nem mérhető* s annak mintájára fel nem dolgozható. Ezért nem indokolt s helytelen kihagyni a vallásos nevelés és vallástanítás anyagából azokat a történeteket, amelyek Jézus megkeresztelkedéséről, megkísértéséről szólanak, amelyeket sokan kihagytak azért, mert ezeket a gyermekek felfogásához mérve nehezeknek vagy érthetetleneknek tartották. E nélkül éppen olyan hiányos a Jézus élettörténete, mint hiányos volna születése története nélkül. Azok a homályosságok és titokzatosságok, amelyek élete történetében láthatók, másutt viszont az események egészen aprólékos és részletes előadása, mind arra mutatnak, hogy *Jézus életében egy isteni titok rejlik*, amit emberi szemmel nem lehet meglátni: az Ige testté lételének titka, ez a szent és megközelíthetetlen titok, amely útját állja annak, hogy ez az élet emberi magyarázatokkal valószínűvé, más emberi élettörténethez hasonlóan átlátszóvá és világossá tehető legyen. A Jézus élete történetének *két része* van. Az egyik az ő *megalázkodásának* története, ami kezdődik a születéssel és vég-

ződik a kereszthalállal és poklokra szállással, a másik *felmagasztaltatásának* története, amely feltámadását és mennybemenetelét s a kettő közötti időt foglalja magában. Életének minden eseménye, minden róla szóló történet az Újszövetségben úgy tárgyalandó, mint amelyek nem legendák, nem késői korok ideálizáló fantáziájának termékei, hanem az Ige testté lételének, Isten Fia értünk és hozzánk való leszállásának, értünk lett szenvedésének, váltsághalálának és az Atya jobbjára való ülésének története.

Az újszövetségi evangéliomi történetek tárgyalása során többször felmerült az a kérdés, hogyan kell tekinteni és tárgyalni a *csodákról* és különösen a Jézus csodatételeiről *szóló történeteket*. Érdekes, hogy ez a kérdés mindig inkább az Újszövetség történeteire vonatkozólag fordult elő mint az Ószövetségre, aminek oka az, hogy az ószövetségi csodás történeteket könnyebben beosztották a mesék világába s tekintették olyan elbeszéléseknek, amelyek a gyermek fantáziájával elérhetők, míg a Jézus csodatételeinél mindig fennállott az a gondolat, hogy ezek történetisége kérdése inkább felmerülhet a gyermek lelkében. Mondani sem kell, hogy ilyen különbséget az ószövetségi és újszövetségi csodás történetek között nem tehetünk. Mindegyikben ugyanannak az Istennek munkáját kell látnunk s csak akkor tehetnénk köztük ilyen különbséget, ha a két szövetség ellentétéről szóló felfogást vallanánk. Az a kérdés, hogyan tekintsük az Újszövetségben található csodás történeteket, ismét *függ attól a theologiai felfogástól*, amelyet vallunk. Annyival nehezebb itt a kérdés, mert hiszen a Jézus élettörténete maga van tele az ilyen elbeszélésekkel, amelyeknek egyszerű kihagyása vagy elleplezése egyszerűen lehetetlenné tenné a Jézus élettörténete tanítását.

Az ilyen történetek tárgyalásánál általában *két eljárást* szoktak követni. Az egyiket azok, akik vagy *egészen kizárják* az ilyen történeteket a vallásos nevelés és vallástanítás anyagából (*Vollmer*[7]), vagy legalábbis csak az alsó fokon használják fel, ahol indokolásuk szerint megtarthatók, mint az anyagnak olyan részei, amelyek a gyermek képzeletvilágára nem hatnak

[7] *Meyer:* Prakt. Theologie. 60. lap

károsan, sőt a gyermeki felfogás formáihoz egyenesen hozzátartoznak (*Baumgarten*,[8] *Zurhellen-Pfleiderer*[9]). A másik eljárás képviselői azt vallják, hogy a csodás történeteket nem lehet kiküszöbölni az anyagból, hanem *feldolgozásuk módját* kell megválasztani. Mivel a csodás történetek egy bizonyos lelkivilágnak és lelkiállapotnak a képződményei, az előadásnál arra kell igyekezni, hogy felébresszük éppen azokat a lelki élményeket, amelyek az eredeti történet alapjait képezték (*Niebergall*,[10] *Kabisch*[11] stb.). Ha a gyermekben létrehozzuk azt a lelki élményesoportot, amely azok lelkében volt, akik azt a történetet először írták meg, akkor ezzel a *lélektani úttal* egyszerre belehelyeztük őt a csoda légkörébe, azt, ami e nélkül lehetetlennek és képtelennek tetszett volna előtte, egyszerre világossá, magától értődővé tettük, mert felébresztettük benne a hitet, amely minden csoda keletkezésének alapja s amely által a csoda természetessé válik. Utal ez a felfogás arra, hogy a csodát mindig hit előzi meg, de a hit tárgya nem függ a csoda történetiségétől, hanem ellenkezőleg, a csoda maga függ a hittől. Így ezzel a lélektani úttal képesek vagyunk védekezni az ellen a kifogás ellen, amit nagyobb gyermekek fel szoktak vetni az ilyen történetek és események történeti hitelességéről s az emberi tapasztalattal ellenkező voltáról. Akármilyen szellemes és alaposnak látszó is ez utóbbi eljárás — az előbbinek a helytelenségét nem is téve különösebb fejtegetés tárgyává — mégis *két tévedést* rejt magában. Az egyik az, hogy bizonyos lélektani módok és eljárások, élmények felébresztése útján *képesnek hiszi magát arra, hogy a gyermek lelkében hitet hozzon létre* s így a csodás történetek valószerűségére bizonyságot szolgáltasson. Holott az, amit az ilyen élmények a gyermek lelkében létrehoznak, nem hit, csak belehelyezkedés egy esemény szereplő szemé-

[8] *Baumgarten* O.: Neue Bahnen. 58. lap.

[9] *Zurhellen-Pfleiderer* E.: Wie erzählen wir... 1913.

[10] *Niebergall:* Jesus im Unterricht. Gött. 1910. 36. lap. *U. az:* Was ist uns heute die Bibel? 38. lap.

[11] *Kabisch:* Wie lehren wir Religion? (V. kiadás. Gött., 1920.) 306. s köv. lap. *Meyer F.:* Die frohe Botschaft im Unterricht. Gött. 1911. *Barth* Carola: Gegenwartsfragen im RU. (Monatsbl. 1930. 7. füzet.) *Eger* K.: Die bibl. Wunder im Religionsunterricht. (U. ott 1923. 1. füzet.)

lyci lelkiállapotába, legjobb esetben elképzelése annak a hitnek, ami azokat táplálta. Ez nem a gyermeknek ad hitet, hanem a mások hitét képzelteti el a gyermekkel, azokét, akik Krisztusról, mint az egész világ uráról hitték, hogy Úr a tenger felett, s akik számára a tenger lecsendesült; de ugyanazt a hitet, Krisztusban, a világ Urában való hitet, a gyermek ennek kapcsán nem nyeri meg. Ahhoz, hogy a gyermek lelkében ugyanaz menjen végbe, mint a tanítványokéban, hogy az ő számára éppen úgy lecsendesedjék a tenger, mint a tanítványok számára lecsendesedett, nem elég azok hitének elképzelése, magának azok lelkiállapotába való behelyezkedése, ahhoz az szükséges, hogy ugyanaz a *hit ébredjen a gyermekben s hogy Krisztus ugyanazt el is végezze az ő életén.* Ilyen hitet pedig *semmiféle emberi erővel nem lehet* a gyermeknek adni. A másik tévedés, amit ez az eljárás rejt, az, hogy a csodás eseményeket a Bibliában *úgy nézi, mint kivételeket*, mint olyanokat, amelyek *néha* megtörténtek, a csodás elbeszéléseket úgy, mint amelyek más, nem csodás és nem rendkívüli történetek *mellett* fordulnak elő s nem veszi észre, hogy a Bibliában tulajdonképpen *minden esemény* csodás és minden elbeszélés csodatörténet. Az, hogy egy olyan nép, mint Izráel volt Egyiptomban, feláll és elindul a bizonytalan úton az ígért haza felé, nem kisebb csodája Istennek, mint az, hogy száraz lábbal kel át a tengeren, s az, hogy az Isten Fia szenved és meghal értünk, nem kisebb csoda, mint az, hogy lecsendesíti a vihart vagy ötezer embert öt kenyérrel és két hallal megvendégel.

A csodás történetek kezelésénél tehát a két eljárás közül *egyiket sem fogadhatjuk el*, nem beszélve az ilyen történetek racionálista elmagyarázásának naív és balga eljárásáról. Az ilyen történetek felfogásánál először is tisztában kell lennünk azzal, hogy a gyermek, a maga életformája szerint sokkal *közelebb áll* ahhoz a hithez, ami Istennek az egész világ felett való uralmáról és feltétlen hatalmáról győz meg, mint a nevelő; ezek a történetek tehát sokkal kevésbbé idegenek előtte, mint előttünk. Másodszor, hogy a Bibliában minden ilyen esemény *jel*, Isten hatalmának, a világ és az emberi lélek feletti uralmának, Krisztus isteni felségének, megváltói munkájának jele, amely a hitetlenek számára érthetetlen, de a hívők számára

nemcsak érthető, hanem egyúttal hitük erősítésére szolgáló bizonyíték is. A hitetlenek előtt legfeljebb elképzelhető lesz egy lélektani eljárás alapján, de a hívőknek ez felesleges, mert ők előbb hiszik, mintsem megtörtént volna, mert hisznek Abban, aki felette áll az egész világnak. Csak a hitetlenek csodálkoznak felette, a hívők legfeljebb azt mondják: „mindent jól cselekedett, a siketeket is hallókká teszi, a némákat is beszélőkké"; [12] előttük a csodálkozás tárgya nem az esemény, hanem Krisztus a maga isteni felségében, de ez azután meg nem szűnő és meghatott csodálkozás tárgya, amint életükben és a világban munkálkodik. Harmadszor tekintetbe kell venni, hogy Isten *minden tényé*, amivel ő a maga hatalmát a világban megnyilvánítja, tulajdonképpen megérthetetlen és megmagyarázhatatlan, *az emberi magyarázat és megértés nem Isten tettét, csak annak az emberi szemek előtt lejátszódó körülményeit teszi láthatóvá*, maga a tett megismerhetetlen marad az ember számára. Végül tekintetbe kell venni, hogy Istennek minden csodatette, ami a Bibliában el van beszélve, *egyetlen tettől* függ s ez az egyetlen isteni tett magyaráz, tesz érthetővé és igazol mindent: *az Ige testté lételének* a tette. Csak az, hogy a kegyelmes Isten, aki egyszülött Fiát elküldötte a világra, magyarázza meg, hogy Isten cselekszik a világban és az emberi életben s ebből származik minden cselekvése és velünk való bánása. Ha ezeket a szempontokat tartjuk szem előtt, akkor a csodás történetek felfogásában és kezelésében megtaláljuk azt a szempontot, ahogyan ezekkel bánni kell.

Az evangéliomi történetek a Jézus élete mellett a *Krisztus* személyiségét állítják elénk. Egyetlen evangéliomi történetet sem nézhetünk a nélkül, hogy ne Krisztust lássuk benne cselekvő alany gyanánt, mert különben meghamisítjuk azt. Mindegyik történet az ő megváltó személyiségéről tesz bizonyságot, s ha nem erről való bizonyságtételnek nézzük, akkor nem mások ezek a történetek, mint egyszerű mesék. Nem tárgyalhatjuk tehát őket azon szempont alatt, hogy azok *vallásos személyiségekről* szólanak és így vallásos életerőket [13] közvetítenek,

[12] Márk 7: 37.

[13] *Niebergall:* Bibl. Geschichte... 7. lap. *Richert:* Handbuch... 250. lap.

olyan életerőket, amelyek hatása alá kerül a gyermek, mintha itt valami titokzatos, az ember, a nevelő hatalma alatt levő erők lerakata volna jelen. Nem nézhetjük Jézust úgy, mint egy *szellemi világ úttörőjét*, lelki javak hordozóját,[14] mintha ezeknek a javaknak és erőknek Krisztus csak hordozója, letéteményese, egy hatalmas emberi személyiség volna.[15] Krisztus személyisége az újszövetségi történetekben *nem példánykép*, nem misztikus élmények forrása, hanem Megváltó, Úr és Király, aki mindenkihez egyetlen követeléssel lép: „térj meg!" s ezzel a kérdéssel fordul: „kinek mondasz engem?" Helytelen tehát, ha az ő személyét emberi vonások hozzákapcsolásával akarjuk a gyermekhez „közelebb hozni". Nem rajzolhatjuk tehát Jézust — akármilyen gazdag pedagógiai lehetőséget nyit is ez meg — *hősnek*,[16] *emberbarátnak*, *csodálatos orvosnak*, vagy éppen tragikus sorsú, vagy diadalmas *félistennek*. Helytelen úgy állítani oda — ami szintén sokszor történik pedagógiai célzatokból — mint aki *a zsidósággal vagy a pogánysággal szemben* vívja a maga harcát.[17] Krisztus nem az „igazság bajnoka", aki ellenségei ellen(!) küzd, nem vértanú, aki meghal egy eszméért. Nem „ellenségei" vannak, hanem egyetlen ellensége: a bűn, a Sátán, amely nem a zsidókban vagy pogányokban, hanem az emberben lakik, bennem, s az ellentét, ami közötte és közöttem van az az örök és kibékíthetetlen ellentét, ami Isten és az ember között van. Azért nem lehet elkerülni, de nem is szabad, hogy a gyermek elé a Jézus személyisége a maga *egyetlenségében, megdöbbentő felségében* álljon, aki nem ajándékozó „Jézuska", hanem Megváltó Úr és ítélő Bíró. A Jézus harca nem emberi igazság harca egy emberi hazugság ellen, hanem *Isten harca az ember ellen*, a kegyelem harca, és győzelme a bűn ellen és bűn felett. Halálában Isten győzte meg a világot, s a világ megítéltetett. Ezért nem lehet a Jézus életét jóindulatú semlegességgel vagy közömbösséggel nézni, csak meg lehet hódolni előtte és engedelmeskedni lehet neki, mert benne Isten

[14] *Niebergall:* Jesus im Unterricht. 170—171. lap.

[15] *Jarausch* K.: Die Behandlung des Marcus-evangelium im Untertertia. (Schule und Evangelium. 1929. 4—7. füzet.)

[16] Ezt a beállítást először *Erasmus* használta a vallástanításban.

[17] *Niebergall:* Bibl. Geschichte... 6. lap.

győz felettünk. Ez a győzelem, a világ felett és mi felettünk, az, amelynek végleges beteljesedését az ő eljövetelében várjuk.

Az Újszövetség anyagának másik csoportja *az evangéliom terjedésére* vonatkozó anyag, amelyet a Cselekedetek könyvében és az apostoli levelekben találunk. Ezen eseményeknek egyetlen *alanya* van: *az élő és diadalmas Krisztus*, aki Szentlelkével munkálkodik a hívők között. Itt tehát azt látjuk meg, *hogyan vezeti* Krisztus a maga Egyházát, — amely Egyház az övé, ő annak Feje és Ura, tagjai azok, akiket ő hív el, akik hit által megértik ezt az elhívó szót s megpecsételtetnek Szentlélekkel a keresztség által. Ebben a részben látunk olyan személyiségeket, akik által Isten gyüjti a tagokat a maga Egyházába s olyanokat, akik találkoznak az Igét hirdető lelkek munkájával. Az itt folyó igehirdetésnek két pontja van, az egyik eléje állítja a hallgatóknak a bűnt: „a Szentet és igazat megölétek",[18] a másik a bűnbocsánatot és kegyelmet: „aki hiszen és megkeresztelkedik: üdvözül".[19] Az *apostolokban* Krisztus Lelke munkálkodik: Pálban, akit ellenségből tesz, — mint mindenkit — hívővé, Péterben, akit megbátorít, Istvánban, akit vértanúvá tesz. Nem nagy vallásos személyiségek tehát ezek abban az értelemben, mintha a maguk erejéből jutottak volna el nagy tapasztalatokhoz s ezek képeznék erejüket, mert mindnyájan alázatosan meghajolnak az Egyházat uraló Krisztus előtt. Különösen *Pál apostol* személyében látjuk ezt, akinek személyiségétől tanítása elválaszthatatln s kinek tanítását személyes hitén és életén keresztül lehet legvilágosabban megérteni.[20] Megtérésében Isten kiválasztó kegyelme ül diadalt, missziói útjaiban a Lélek vezeti és győz felette azon alkalmatlanságok ellenére is, amelyek nála fennállanak. Különösen óvakodni kell attól, hogy a Pál leveleit úgy állítsuk be a vallásos nevelésben, mintha valami elvont theologiai rendszert alkotnának, hanem meg kell mutatni, hogyan tartalmaznak azok személyes hitvallást a kegyelemről és hogy állanak szoros kapcsolatban személyiségével.

Ezen történetek közé tartoznak olyanok, amelyek az evan-

[18] Csel. 3: 14—15.
[19] Márk 16: 16.
[20] *Richert:* I. m. 265. s köv. lap.

gélium terjedését és az Anyaszentegyház munkáját egyes, itt szereplő *személyek életében* mutatják fel. Ezek közül mindegyik úgy jelenik meg a bibliai elbeszélésben, mint akire az Ige világossága ragyog s aki ebben *a világosságban lesz láthatóvá*, amely Igét vagy elfogad, vagy visszautasít. Van, akit hosszabban látunk e fényben járni, másokra csak rávillan ez a fény, mint Heródes Agrippára, Bernicére, Sergius Paulusra, de minden lélek egyszerre nyilvánvalóvá és láthatóvá válik itt nem felszínes vonásai, hanem azon, reá nézve egyedül döntő mérték alapján: mit felelt, hogyan viselkedett, mikor az Ige kérdése hozzá volt intézve. Emberi életek és sorsok, körülmények és cselekedetek válnak az Ige fényében itt egyszerre döntő jelentőségűekké s megítélés tárgyává.

Ebben a részben találunk még *tudósításokat az első keresztyén gyülekezet*, vagyis a keresztyén Egyház kérdéseiről is. Az Egyház úgy áll itt előttünk, mint Isten választottainak közössége, amelyet a *Szentlélek tart össze*. Kebelében eloszlanak azok a különbségek, amelyek a világ életében olyan sokat jelentenek, itt nincs férfi, sem nő, sem szolga, sem szabad, sem zsidó, sem görög, mind egyek a Krisztusban. E különbségeknek nem a megszűnésében, hanem azok ellentéteket képező ereje feloldásában van a ker. közösség igazi valósága. A Szentlélek *munkája* nyilvánvaló az egyházban, ez a munka védi a bűnnel szemben, ez kormányozza, ez teszi ellenállóvá a nehézségek között. Végül kiemelendő, hogy az egyháznak itt is látható a *missziói jellege*, amely abban a feladatban gyökerezik, hogy hirdetnie kell az evangéliumot minden teremtésnek. Éppen ezen jellegénél fogva a jövendőre néz, azon beteljesedés elé, amelyet Krisztus dicsőséges visszajövetele fog meghozni, s amely eschatologikus vonás soha az igazi egyháztól el nem választható.

A harmadik csoportba tartoznak az újszövetségi anyagban azok a részek, amelyek a keresztyén *egyháznak és életnek kérdéseit*, egyes vonásait mutatják fel. E részeket főleg a levelekben, de, mint említettük, más iratokban, s az evangéliumokban is, találunk. Ide kell soroznunk a Jelenések könyvét is. Ezek az iratok és részek tárgyalják azokat a követelményeket, amelyeket Isten Igéje *az egyéni élet* elé állít, rámutatnak az itt felmerülő nehézségekre, kísértésekre, háborúságokra, ame-

lyek közt az emberi élet forog. Feleletet adnak olyan kérdésekre, amelyek a keresztyén életgyakorlat folyamán felmerülnek, a megigazulás és megszentelődés kérdéseire, foglalkoznak azokkal a támadásokkal, amelyek a ker. embert életében érik, vigasztalást nyujtanak és erősítik a lelkeket Isten kegyelmére való emlékeztetéssel. Megmutatják, hogy az egyéni élet alapja a kegyelem, amely Isten akarata szerint a mienk s amihez nem emberi erővel jutunk hozzá. Az ember bűn alatt levő, a bűn ellen folyton küzdő lélek, aki mindig ki van téve az elesésnek, de élete alapja az a reménység, hogy a most ígéretben bírt üdvösséget, amelynek itt csak előízét érzi, valóságban bírja majd az örökéletre való belépéssel. Ez a kegyelem tartja s e kegyelemben való hit teszi életét Istennek hitben szolgáló életté. A keresztyén élet kérdései között megvilágosodnak az Ige parancsai az *emberi viszonyokra* vonatkozólag is, a másokkal való kapcsolat a szeretet parancsa alatt, a testvéri szeretetből fakadó segítség és támogatás, a fegyelmezés, a hivatás kérdései, az úr és szolga, gyermekek és szülők, házastársak, hívők és hitetlenek viszonyai. Sok alkalmat nyujtanak ezek a vallásos nevelésben arra, hogy feltárjuk, hogyan szabályozza ezeket Isten Igéje. Nem tekinthetjük ezeket az előírásokat olyanoknak, mint a tételes törvény szabályozásai, de nem is szabad őket csak indításoknak, motívumoknak nézni, mintha egy keresztyén világnézet kialakításának eszközei volnának. Mindkettőnél többet jelentenek; Isten Igéjének olyan rendelkezéseit, amelyek *nem egyes esetekre vonatkoznak csak, hanem megszabják a Szentlélek által engedelmes lélek magatartását,* amelyből az egyes esetekben követett eljárás és cselekedet kell, hogy fakadjon.

Ugyanitt kapunk rendelkezéseket a *gyülekezetre* vonatkozólag is. Megmutatja itt Isten Igéje, hogyan akar Krisztus a maga Egyháza, s annak gyülekezetei, mint a láthatatlan Egyház földi formája által uralkodni a világ felett. A gyülekezetek életében látható nehézségek, bűnök, gyarlóságok, kérdések és veszélyek rámutatnak a látható egyház ezerféle nyomorúságára a földön, de arra is, hogy mindezek mellett sem szűnik meg az Egyház Krisztus tulajdona lenni, amelyben ő az igehirdetés, a sákramentumok, a fegyelem és kormányzás

által hordozza a maga ügyét. Az egyháznak a való világban elfoglalt helyzete és feladatai kérdése itt a vallásos nevelésben különös súllyal emelhető ki s különösen rá lehet világítani arra, hogyan adja meg Krisztus az egyházban a világi élet számára is a parancsot Igéje által.

A *Jelenések Könyve* alig szerepel a vallásos nevelés anyagában. Ezt a könyvet, mint amely az egyház beteljesedésére vonatkozó ígérettel foglalkozik, érthető módon mellőzte minden olyan felfogás, amely a vallásos nevelésben csak a gyermek jelen életére vonatkozó utasítások nyujtását látta.[21] Sőt sokan tekintették olyan zsidós szellemű apokaliptikus műnek, amelynek a vallásos nevelésben legfeljebb csak történeti értéke van. A Jelenések könyvének a vallásos nevelésben pedig határozott jelentőséget kell tulajdonítanunk. Itt mutathatunk rá, hogy *az egyháznak egy rajta túl levő célja van*, amelyet földi célokkal sohasem szabad felcserélnie. Sőt minden földi célja vagy feladata az egyháznak éppen ebben a földöntúli valóságában gyökerezik. A vallásos nevelésben meg kell mutatni, hogy az egyház életében éppen úgy, mint az egyes keresztyén hívő életében egy *titok rejlik*, valami, amit nem lehet megérteni, ami elrejtetett, s az egyház és az egyes hívő is, nem érzi magát itthon ezen a jelenvaló világon, hanem életének Isten országában fekvő, e világ előtt rejtett céljára és magyarázatára néz. Ha ezt a gondolatot és éppen ezt a bibliai könyvet, valamint Jézus eschatologikus beszédeit, amelyek szintén e részhez tartoznak, a vallásos nevelés anyagából kihagyjuk, akkor az egész nevelésünknek egy, csak e világra néző, immanens jellege lesz s ezzel elveszti az Igére való vonatkozását. Hogy a Jelenések könyvét s a hozzá hasonló részeket olyan nehéznek találták használni a vallásos nevelésben, annak oka éppen az volt, hogy a nevelés nem annyira az Igéhez alkalmazkodott, mint inkább azt kereste, mit foghat fel a gyermek, mi iránt érdeklődik s feladatának azt tekintette, hogy vallásos világnézetet adjon neki, vagy a mindennapi vallásos élethez szükséges tudnivalókkal lássa el.

[21] *Niebergall, Richert, Steinbeck* nem is említik a vallásos nevelés és vallástanítás anyagában.

Az újszövetségi anyagot a *Hiszekegy második artikulusa* foglalja össze a vallásos nevelés anyagában. Ez az artikulus Jézus Krisztusról szól, első részében az ő személyiségéről, második részében testté lételéről, szenvedéséről és felmagasztaltatásáról, s így röviden és lényegében felsorolja Isten váltságtettének egyes eseményeit.

19. §. Az egyháztörténet, mint a vallásos nevelés anyaga.

Az egyháztörténetnek, mint a vallásos nevelés anyagának fontosságát és azt a szempontot, ahogyan azt ebben a minőségben nézni kell, csak akkor látjuk igazán, ha az *egyháznak a vallásos neveléssel való kapcsolatát* komolyan vesszük. Azok a katechetikai rendszerek, amelyek nem látták szoros kapcsolatot az egyház és a vallásos nevelés között, vagy tévesen látták ezt, nem is tudták igazán értékelni az egyház történetét. Legtöbbször az a tévedés fordulhat itt elő, hogy az egyház történetét az *egyetemes, világi történetben oldják fel*, mert azt vélik, hogy az egyház története éppen úgy a kijelentés forrása, mint ahogy a természetet és a Bibliát annak tartják. Az egyháztörténetnek ez esetben az a szerep jut, hogy a gyermekkel a kijelentést, amint az az egyház életében évszázadokon át létrejött és jelentkezett, megismertesse. Így lesz az egyháztörténet, mivel ezt a kijelentést emberi lelkeken keresztül lehet meglátni, nagy személyiségek története, annak előadása, hogyan fejlődtek ki és alakultak ezek a személyiségek és hogyan képezték a nevelés eszményének, a keresztyén személyiségnek megvalósulási formáit s hozták létre azokat a szellemi mozgalmakat, amelyek az egyház életét a multban meghatározták. Így az egyháztörténet a világi történetnek vagy egy szakasza lett, egy olyan sajátos esete, része, amilyen a művészetek története, egy, az emberiség életében nagy szerepet játszó mozgalom vagy közösség története, amely nélkül az emberiség történetét lehetetlen megírni, mert az nem lesz teljes, vagy pedig egy, a világtörténettől teljesen elszakított, egy szűkkörű és különleges közösség életének végigkísérése a történelem folyamán. Ebből következett az a mostoha elbánás, amiben az egyháztörténetnek még a nevelésben is sok-

szor részesülnie kellett, vagy az a téves megítélés, amely viszont a nevelés egész anyagát ilyen egyháztörténeti szempont alatt akarta feldolgozni és felfogni.

Már láttuk azt, hogy milyen viszony van az egyház és a vallásos nevelés között. Láttuk, hogy az *egyház az a közösség, amelyre a nevelés ügye bízva van*, amelynek kötelessége, hogy a gyermek számára Isten Igéjét hirdesse a tanítás és nevelés útján. A gyermek maga is tagja ennek a közösségnek, s Istennek hozzája szóló izenetét csakis az egyházban: az Ige hallgatása és hirdetése közösségében hallhatja s csak ott engedelmeskedhetik annak.[1] Ezért az egyháztörténetben a személyiségek és események nem önmagukban és önmagukért fontosak, hanem csak azért és azáltal lesznek jelentősekké, amennyiben Isten izenete hirdetésének eszközei vagy alkalmai. Az egyház története tehát *az Igétől s az Ige hirdetésétől nem választható el*, sőt csak ez a szempont adja meg az egyház történetének igazi szempontját, értelmét, magyarázatát, e nélkül érthetetlen és jelentéktelen adathalmazzá válik.

Az egyháztörténet tehát nem elégedhetik meg *külső események* elbeszélésével, azok számbavételével s a gyermek elé tárásával, nem is szorítkozhatik nagy vallásos személyiségeknek felmutatására és lelki fejlődésük rajzára, hanem az Ige alapján bizonyságot kell tennie a felől, *hogyan hirdettetett az egyházban Isten Igéje az idők folyamán, hogyan hallgattak arra* az emberek és hogyan engedelmeskedtek annak. Az egyház Isten őrizete és vezetése alatt áll, ő gondoskodik róla, hogy az Ige itt hirdettessék, hogy akiket kiválasztott, azok az ő igaz ismeretére eljussanak és ezért gondot visel az ő egyházára. Azok a csapások és veszedelmek, amelyek az egyházat érik, Isten sujtoló keze munkái, amelyek által ő a tőle elszakadt sereget a neki való engedelmeskedésre figyelmezteti és kényszeríti. Isten még akkor is gondoskodik az Ige hirdetéséről, mikor az emberi akarat azt teljesen el akarja fojtani, a tévelygőknek helyreigazításul, a bűnbecsetteknek ítéletül, az üldözötteknek vigasztalásul. Isten még a legromlottabb időkben is fenntartja a maga egyházát, ha máskép nem, rejtegetve az üldözés elől.

[1] *Thurneysen:* I. m. 146. l.

Ezért nem volt soha olyan idő, mikor Istennek ne lett volna meg a maga egyháza,[2] s Isten gondoskodott róla, hogyha tévelygések kaptak is lábra, megmaradjanak az igaz hit alapjai s bármily nagy volt a tévelygés, sohasem volt, hogy az egész egyház tévedésbe juthatott volna.[3]

Az egyház története nem rendelhető ugyan alá semmiféle külső szempontnak, sem a politikai, sem a művelődéstörténettel össze nem téveszthető és nem helyettesíthető, tehát meg kell őrizni szigorúan azt a szempontot, amiből az egyház történetét nézni kell, mégis mindig tekintettel kell lenni az *emberiség egész életének* történetére is. Az emberiség egész életét és történetét igazában csakis *abból lehet megérteni, amin az egyháztörténet alapszik*, hiszen az emberiség egyetlen alapvető kérdése, amely egész életét meghatározza s amelytől élete egyes eseményeinek helyes megítélése függ, az, hogyan teljesedik be Isten akarata az ember életében, hogyan hallgatnak arra az emberek és hogyan engedelmeskednek annak. A világi történet egyes eseményei pedig erre világítanak rá, ha azokat az Ige fényében nézzük. Azért szükséges megmutatni azt is, hogy az egyes korokban milyen erők és célok vezették az egész emberiséget, nemzeteket, hogy ezeket a célokat és erőket Isten Igéje ítélete alatt megítélhessük. Az egyháztörténet tehát szempontjában *szélesebb és mélyebb, mint a világi történet*, mert az emberiség élete egyes eseményeit, szereplő személyiségeit nem külső, emberi megítélés, hanem az Ige ítélete alapján nézi s rávilágít arra is, hogy ezekben a korszakokban az egyház maga hogyan hirdette ennek a világnak Isten akaratát. Mivel az egyház ezen a földön a bűn alá van rekesztve s maga is csak várja a tökéletességet, osztozik abban a gyarlóságban, amiben minden emberi közösség, az egyháztörténet itt is megmutatja, hogyan teljesítette az egyház a maga feladatát, hogy a világ számára a megváltó izenetet hirdesse. Mert viszont éppen abban különbözik az egyház minden más közösségtől, hogy ezt az izenetet ismeri, a szabadulás útjáról tud, abban hisz

[2] *Kálvin:* Institúció IV. 1.

[3] *Ursinus* Z.: The Summe of Christl. Religion. Transl. H. Parrie. London, 1611. 588. lap. *Stehelin* Kr.: Catechismusi Házi Kints. Kolozsvár, 1752. 376—77. lap.

és ezt az utat tudomására akarja hozni annak a világnak, amely más úton keresi kérdései megoldását.

Ez a gondolat kapcsolja most össze az egyház történetének eseményeit az *egyház jelen életének* ettől el nem választható adataival. Nem elég tehát csak az egyház már elmult életére szorítkozni, hanem meg kell mutatni Istennek azt a követelését is, ami az egyház előtt a jelenben áll. *A gyermek nemcsak egy régi egyház tagja, hanem tagja annak az egyháznak, amelynek élete a multon át a jelenig ér el,* s a jelenben őt is magába foglalja személy szerint. Az egyház jelen életének kérdései szintén csak Isten Igéje fényénél láthatók igazán. Nézni kell az egyház *mai életét*, helyzetét, nehézségeit, feladatait, és meg kell mutatni az egyház azon kötelezettségét, hogy ennek a világnak ma is köteles Isten megváltó evangéliumát hirdetni. Így *az egyház missziói munkája* az egyháztörténet egész folyamán világossá kell, hogy váljék a gyermek előtt, mert az egyház története nem más, mint annak a missziói munkának a története, amellyel szólott mindazokhoz, akikhez küldetett, hogy azok megtérésre jussanak, éspedig szólott nem külső hatalommal és eszközökkel, hanem az Ige tiszta hirdetésével. Azokhoz a módokhoz, ahogyan ezt a munkáját végezte, hozzátartozik nemcsak a szoros értelemben vett prédikálás, nevelés, pásztoráció, hanem hozzátartozik az egyház igazgatása és vezetése is, aminek szintén az Ige hirdetését kell szolgálnia, s uralmát az egyházban biztosítania.

Annak a munkának, amit az egyház a történelem folyamán a világban végez, egyik igen lényeges vonása az, hogy *saját magát nem tekinti önmagáért való intézménynek*, mintha munkájának célja a saját fenntartása, külső erősödése, hatalomra vagy gazdagságra való törekvése volna, sőt az egyház magát úgy nézi, mint Isten eszközét, amely által Isten a maga gyermekeit a Krisztus dicsőséges visszajövetelére s uralmának mindenek felett való átvételére előkészíti. Az egyház tehát abban is különbözik minden más földi intézménytől, hogy nem tartja magát a maga léte céljának, hanem csak Isten eszközének s az egyháztörténet szempontja abban is különbözik minden világi történeti szemponttól, hogy *nem emberi intézmények, berendezkedések és uralmak megalapozása* és biztosítása a

feladata, hanem csak rámutatás, *előre való jelentés minden emberi hatalom bukásáról és Isten egyedüli hatalma megvalósulásáról.* Viszont ez azt is jelenti, hogy nem úgy lesz tökéletessé az egyház s benne az emberek, hogy lassan és folytonosan halad a tökéletesedés útján, hanem úgy, hogy Isten országa beteljesülésével, eljövetelével Isten uralma az egyházra is teljesen és maradék nélkül kiterjed. Mind az egyház történetére, mind jelen kérdéseire nézve tehát döntő fontosságú az egyház ezen *eschatologikus szemlélete,* amely megítél és elutasít minden emberi tökéletesedés-gondolatot, minden emberi utópiát s amely szerint az egyház, mikor teljes hittel és forró vágyakozással néz az eljövendő, megígért és várva-várt mennyei Jeruzsálemre, ugyanakkor teljes szeretettel és engedelmességgel fordul a jelenvaló világhoz, annak nyomorúságában hirdetve a megszabadító Igét. Az egyháztörténet ilyen felfogásával és e szempontja alatt eloszlik az a nehézség, amely sokszor fenyeget, hogy tanítása unalmas és közömbös lesz a gyermekre nézve, mert benne a gyermek nem a világi történet egy sajátos részét, nem emberi vélemények és törekvések egymást váltogató irányait, hanem Isten Igéjének az emberek élete felett uralkodó mértékét látja. Így, az Ige világosságába állítva, *kapcsolódik az egyháztörténet szorosan a Bibliához* is, mint amelyben az Igét olvashatjuk, *az egyház hitvallásához* is, mert ebben s ennek különböző kérdéseiben tesz az egyház bizonyságot az őt vezető Igéről s az egyház *jelen élete* kérdéseihez is, mert ezek a kérdések történeti előállásukban úgy jelennek meg a gyermek előtt, mint Isten által feladott kérdések, amelyekkel az egyházat a maga szolgálata újabb és újabb lehetőségeire akarja rávezetni. Végül, így szabadul meg az egyháztörténet attól, hogy esetleges, a gyermek számára érdektelen események elbeszélésévé váljék.[4]

Az egyháztörténet *három korszakára* nézve, meg kell most állapítanunk azt a szempontot, ahogyan azokat éppen a vallásos nevelés munkájában nézni kell s amelyek szerint azok tárgyalása megfelel a nevelés céljának és szellemének.

Különös nehézséget okoz itt sokszor az *első öt évszázad*

[4] *Richert:* I. m. 193—204. lap.

történetének tárgyalása, azért, mert azt a gyermek hajlandó előtte érthetetlen és tőle távoleső dogmatikai viták sorozatának tekinteni. Sőt az a nevelés, amely az egyházzal való kapcsolatot nem tartja fenn, vagy nem helyesen tartja fenn, amely az egyházat tisztán társadalmi közösségnek nézi s az egyház történetét csak külső események sorozatának, természetszerűleg nem is értékelheti ezt a korszakot s ebből csak a keresztyénség terjedésére, az üldözésekre, az egyház külső alakjának változásaira vonatkozó dolgokat veszi tekintetbe. Holott ennek a korszaknak a titka, egész alapja maga *az egyház tanának kialakulása*, arról szóló tudósítás, hogyan védi Isten a maga egyházát nemcsak külső veszélyektől, de különösen arranézve, hogy a tiszta tudomány, az evangélium igaz tartalma, emberi magyarázatokkal és tévelygéssel szemben megmaradjon, hogy ebből kifolyólag kialakuljon az a helyzet, amit az egyháznak a világban el kell foglalnia s az a szervezet, amelyet Isten az ő egyháza kormányzására és igazgatására alkalmasnak lát. Helytelen tehát az egyház történetének e szakasza felett úgy siklani át, hogy ennek csak külső eseményeit vegyük figyelembe, még helytelenebb egyenesen mellőzni azoknak a dogmatikai viták megemlítését, amelyek ezt a kort jellemzik. Az a felfogás, amely az *apostoli hitvallásban* csak az egyház történetének egy folyamatát látja, emberi gondolatok lecsapódását, s amely így ezt a hitvallást csak történeti értékűnek nézi, nem is értékelheti azokat a küzdelmeket, amelyekben ez létrejött, mert nem érti, mit jelent ez a hitvallás ma nekünk.[5] Az egyház történetének e korában világosan fel kell mutatni, hogy itt *nem emberi vélekedések harcoltak*, hanem Isten Lelke vezette az egyházat arra, hogy hitének evangéliumi alapjait megtartani igyekezzék s minél helyesebb és szabatosabb kifejezést igyekezzék adni annak a hitnek, amelyet vall. A hitvallás tehát és a vele kapcsolatos viták az Ige helyes magyarázatáért való küzdelem, tusakodás azért, hogy Isten Igéjét minél tisztábban és helyesebben magyarázza az egyház. Különösen a magasabb fokon, a középiskola magasabb osztályaiban nagy jelentősége van annak,

[5] *Ursinus* Alfred: Einleitung in das Apostolicum. Quedlinburg. *Mcgiffert* A. Cushman: The Apostles Creed. Edinburgh. 1902.

hogy a vallásos nevelés és vallástanítás rámutasson, milyen életbevágóan fontos érdekek játszottak szerepet ezen kérdések vitatásában. Meg kell mutatni, hogy az egyháznak nem mellékes, hanem alapvető kérdése, *életkérdése az, hogy mit hisz és hogy amit hisz, az az Igével egyezik-e vagy nem.* Meg kell mutatni, hogy azon ellentétek és magyarázatok mögött, amelyek e vitákban szerepelnek, nem különböző és eltérő magyarázatok és nem múló ellentétek, hanem *egész világot jelentő súlyos ellentétek rejlenek.* A hitvallás vitás kérdései, a Szentháromság tana, a Krisztus isteni és emberi természetéről, a Szentléleknek az Atyával és Fiúval való viszonyáról szóló kérdések tulajdonképpen az egész keresztyén élet és hit legmélyebb és legkritikusabb kérdései, s a reájuk adott felelet nem a logikai és dialektikai gondolkozás eredménye, hanem a hit felelete. Meg lehet mutatni, hogy ezekre a kérdésekre *nekünk is válaszolni kell,* minden napon, mert ettől a választól a mi hitünk függ s a mi keresztyén életünkre van ennek kihatása, hogy ezeket a válaszokat nekünk is a Biblia alapján kell megtennünk, ezért bennünket ezek a kérdések Isten Igéjének személyes tanulmányozására, és személyes döntésre kényszerítenek. Így egyszerre megelevenedik, élővé és mozgalmassá válik ez a korszaka az egyház történetének, megszűnik tétlen és unalmas események szövedékének lenni, hanem legszorosabb kapcsolatba kerül magával a gyermekkel, mert e kettő, az egyház élete eseményei és a gyermek közötti kapcsolatot Isten Igéje létesíti. De ezzel együtt az egyháztörténet tárgyalása az öntudatos hitre való nevelés egyik fontos eszközévé válik.

Az egyháztörténet második korszakára, *a középkorra* nézve azt a szempontot kell érvényesíteni, hogy felmutatjuk, miként hagyta el az egyház az evangéliumot, Isten Igéje tiszta alapját, s hogyan helyezte *az Ige hirdetése helyett az emberi gondolatokat,* terveket és irányítást az egyház életének középpontjába. Mindamellett látjuk, hogy Isten hogyan tartotta fenn a maga Igéjének tiszta tanítását még az emberi vélekedések uralma idejében is és hogy az egyház legsúlyosabb és az Igétől legtávolabb eső korszakaiban is *mindig volt egy olyan vonás* az egyházban, amely leplezetten és tétován ugyan, de Isten Igéje szerint igyekezett érvényesülni. Az egyház *világuralmi*

törekvéseiben ez az Ige szerinti gondolat az volt, hogy Istennek az egész világ feletti uralomra rendelt Igéje az egyházban kell, hogy hirdettessék, tehát tulajdonképpen az egyház az, amelynek, mint a szentek közösségének meg kell ítélnie a világot Isten akarata és hatalma által, amely hatalom felette áll minden emberi világi hatalomnak, bár az egyház akkor ezt a hatalmat Isten Igéje helyett magának igényelte s a maga szavát Isten Igéjével azonosította, azért ezekben az eseményekben arra figyelmezteti Isten az egyházat, hogy alázatosan kell szolgálnia Isten országát és akaratát, nem hivatása magának világuralmat, külső hatalmi eszközöket szerezni, de hivatása az Ige fegyverével küzdeni Isten világuralmáért s engedelmesen várni Isten országa eljövetelét.

A *keresztes háborúk* történetében, a keresztyén hősiességről szóló ezen elbeszélésekben az Ige szerinti gondolat az, hogy Isten *az egész élet feláldozását* követeli az embertől, tekintet nélkül mindenre, hogy a keresztyén embernek nem szabad visszariadni semmiféle áldozattól Isten ügyéért s az egyháznak ez a szolgálata nem mérhető az emberi érdek, haszon, siker vagy diadal mértékével, de itt is érvényesült az emberi vonás, amely ezt az áldozatot külső hősiesség gyakorlásában, emberi ábrándoknak való szolgálatban kereste. A *szerzetesség* történetében Isten Igéjének megfelel az a gondolat, amely hangsúlyozza, hogy Isten a maga gyermekeitől az ő akaratának való teljes odaadást, ő érette mindennek elhagyását, saját maguk legteljesebb megtagadását követeli, hogy ezt a keresztyén életben lemondással, engedelmességgel, e világ javainak és értékeinek odaáldozásával kell megvalósítani, de az egyházban itt is érvényesült az az emberi vonás, amely az ilyen életet önmagában értékesnek, érdemszerzőnek tekintette s amely a világ megvetésével és kerülésével azt tulajdonképpen megfosztotta Isten igazi szolgálatának lehetőségétől. Ezért itt ismét látjuk Isten Igéjének figyelmeztetését, hogy Isten *ebben a világban* kíván tőlünk engedelmességet, és azt követeli, hogy az itt adott feladatokat felvegyük, mint egy olyan világban, amely Istené s amelyben a mi hálátadatos életünknek kell bizonyságot tenni Isten uralmáról.

A *reformáció* és az egyháztörténet ezutáni része különö-

sen azért igényel figyelmet, mert gyakran tekintik a reformációt úgy, mint amely az egyház életének a keresztyén egyház egyenes vonalú fejlődésétől eltérő irányát jelzi. Sokszor még a protestáns vallástanítás is beleesik abba a tévedésbe, hogy a reformációt valami új kezdetnek, *az egyenes vonaltól való eltérésnek* nézi és mutatja be. Ez a beállítás tévedés, amelyet el kell utasítanunk. A reformáció egy tévútra jutott, az Ige egyenes vonalától eltért irányt visz vissza a maga igazi útjára az Ige fundamentomára, visszaalakítja az egyházat arra a képre, amit Isten Igéje a Bibliában mutat. Emiatt fogva a reformáció egyházai *az apostoli egyház örökösei s annak egyenes folytatásai*, amint az a legtöbb ilyen egyház hitvallásában ki is van fejezve. A reformációban tehát nem valami emberi kezdeményezés, nem „hitújítás", nem is „hitjavítás" rejlik, hanem a reformáció Istennek tette, *Isten Igéjének diadala az egyházon*, amellyel azt a tiszta evangélium alapjára visszavezette. Azért a reformáció egyházainak olyan feladatuk van ebben a világban, amelyet sohasem szabad semmivel felcserélniök, s ez a feladat az, hogy az Ige tiszta hirdetését végezzék, az igehirdetés tisztasága felett őrködjenek és egyedül Isten hatalmát és diadalát igyekezzenek szolgálni a világban. Hirdessék, hogy az egyéni élet éppen úgy, mint a közösségi formák élete s az élet minden vonatkozása a kegyelem alapján áll s mindezek olyan területek, amelyeken Istent kell szolgálni. A reformáció óta fellépett szellemi áramlatok között az egyház mindig Isten uralmának tiszta hirdetéséért küzd, bár sokszor maga is tévedések közé jut. Az *orthodoxiát* az Ige tiszta magyarázatának és a keresztyén tudomány igazságai igazolásának törekvése vezette, de ezt megkötötte és tárgyiasította az egyházi tanban, a *pietizmus* a személyes kegyesség követelésére igyekezett, de abba a tévedésbe esett, hogy személyes élményekben szubjektivizálta Isten Igéjét, a *racionalizmus* azt kereste, hogyan lehet az emberi értelmet az evangélium megismerésénél felhasználni, míg azt föléje emelte ennek, az *idealizmus* a keresztyén hit és élet igazi valóságát és annak célját akarta egybekapcsolni, de emberi célkitűzésekkel azonosította Isten akaratát, stb. Így mindegyik szellemi áramlat és irány formájában egy figyelmeztetés és egy kísértés állott az egyház előtt. Meg kell mutatni eze-

ket, mint *alkalmakat*, amelyeket Isten az egyház elé állított, hogy ezekkel az emberi rendszerekkel szemben hirdesse az ő Igéjét s mint *kísértéseket*, amelyek viszont annyi tévedés és nehézség forrásai lettek az egyház számára, de meg kell mutatni azt is, hogy ezek még inkább ki kell, hogy hívják az egyháznak folytonos reformálását, vagyis az Igéhez való állandó újabb és újabb alkalmazkodását.

Az egyháztörténet tehát, mint a vallásos nevelés anyaga, *Isten Igéjének vezérlő és igazgató munkájára* mutat reá az egyházban s így az egész emberiség életében. Az a mérték, amellyel ennek eseményeit megítéljük, az a világosság, amelyben őket nézzük, az Ige világossága, tehát az egyháztörténelem a nevelésben a Bibliától elválaszthatatlan. Nem marad azonban az események, multban előfordult jelenségek megismertetésénél és megítélésénél, hanem mindig úgy beszél ezekről, hogy a gyermek bennük az *egyház mai életének előkészítését*, mai kérdéseinek bevezetését lássa meg s megértse, hogy az az egyház, amelynek multjáról hall, hozzája közel van, az ő egyháza, amelybe, a hit és élet közösségében, beletartozik. Ezért az egyháztörténet, mint anyag, utal a *Hiszekegy harmadik*, a Szentlélekről szóló *artikulusára*. Ez képezi az egyháztörténet összefoglalását, mert ebben teszünk bizonyságot arról, hogy hiszünk a Szentlélek Istennek a szentek egyességét megteremtő munkájában, amelyben a bűnbocsánatról, feltámadásról és örök életről szóló evangéliumot nekünk az egyházban hirdetteti, s ragaszkodunk ehhez az igehirdetéshez, amint az az egyház életében kezdettől fogva folyt és örökké folyni fog.

20. §. Az egyház hitéről és életéről szóló anyag.

A Biblia is és az egyháztörténet is, mint a nevelés anyaga, két dologhoz vezet: *a gyermek személyes életéhez és az egyház jelen életéhez*. Ezt a kettőt pedig nem lehet egymástól elválasztani. Nem mondhatjuk, hogy a nevelés anyagának végső pontja a gyermek személyes életének és hitének kérdéseire irányul, sem nem mondhatjuk, hogy a nevelés anyaga végeredményben az egyház jelen életéhez kell, hogy eljusson, mert a

nevelésben *sem az egyházat külön, sem a gyermeket külön nem tekinthetjük.* Mikor az *egyház* jelen életéről beszélünk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ennek az egyháznak tagjai vannak és éppen különösképpen tagjai azok az ifjak és gyermekek, akikkel a nevelés foglalkozik, mert akkor az egyházat valami olyan külső szervezetnek fognánk fel, amely a gyermekre csak külső hatást gyakorol. Az egyház nem egyház tagok nélkül, egyház azért, mert vannak Istennek választottai, akiket az egyháznak az Ige tiszta ismeretében nevelnie kell. De nem tűzhetjük ki a *gyermek* személyes életének és hitének kérdéseit sem a nevelés anyagául, mert nem felejthetjük el, hogy a gyermeket nem mint független, önmagában álló lelket neveljük, hanem mint az egyház tagját. A gyermek, *ha nem az egyház tagja* s ha nem mint ilyen tartozik a nevelés munkájához, *egyáltalában nem lehet hívő* s nem élhet keresztyén életet, mert hinni és keresztyén életet élni csak az egyházban lehet, az egyházi közösség nélkül ez a hit és ez az élet eltorzul.[1] Az, hogy a gyermek az egyház tagja, *nem véletlen*, nem saját akaratból származó elhatározás alapján álló tény, hanem Isten akarata, éspedig Isten kegyelmes akarata, aki nem engedi, hogy elválasztott gyermekei az Ige közössége nélkül éljenek s az Igének való engedelmesség és a Szentlélek munkája szent hatása alól kiessenek. Ezért vezet úgy a Biblia, mint az egyháztörténet, mint a nevelés anyaga ehhez a két, egymással szorosan egybetartozó dologhoz: az egyház jelen életéhez s a gyermek személyes életéhez.

Mikor tehát az egyház jelen életére és hitére vonatkozó anyagról beszélünk, nem felejthetjük el, hogy erről úgy beszélünk s ezt az anyagot úgy nézzük, mint amelyben *a gyermek életének és hitének* kérdései rejlenek, azok a kérdések, amelyek őt személyesen érintik, s mikor a gyermek személyes életének és hitének kérdéseire gondolunk, úgy gondolunk azokra, mint amelyek *az egész egyház jelen élete* problémái. Mert az egyéni élet kérdései helyes beállítása és megoldása csak az Ige szolgálatának közösségében, az egyházban lehetséges, viszont az egyház mai életének kérdései az egyház tagjai életében tükröződnek és oldódnak meg.

[1] *Thurneysen:* I. m. 148. lap.

Az egyház Istennek hozzájaszóló Igéjéről úgy tesz bizonyságot, hogy a maga *hitét megvallja*, a maga értelmét az Igére vonatkozólag összefoglalja és kifejti. Ebben a hitvallásban az egyház saját magát állítja oda, önmagát fejti ki, mert az egyház valóságát, igazi mivoltát a hite mutatja meg. Viszont ugyanakkor ez a hit az egyháznak nem valami elvont és elzárt tulajdona, hanem *tagjaiban él*, vagy azokban kell élnie, az egyház tagja tehát akkor válik igazán tagjává az egyháznak, mikor hitvallásával, hitvalló szavával, életével és cselekedetével az egyház közösségében egy az egyház többi tagjaival. Azért a gyermek is akkor válik az egyház igazi tagjává, ha az egyház közös hitmegvalló munkájában, tevékenységében résztvesz. Ezért az egyház életéhez tartozó egyik anyag a *hitvallás*. Ez a hitvallás úgy történik, hogy az egyház az Igét hirdeti, éspedig hirdeti *a kultuszban*. A kultusz elválaszthatatlanul hozzátartozik az egyház életéhez s ebben a tevékenységben kapcsolja összsze mindazokat, akik neki tagjai, mert az egyház kultusza ismét nem valami, a hívők nélkül is végezhető és tőlük független cselekvés, hanem a hívők közös szolgálata Istennek az Ige hirdettetése, hallgatása, s az imádságban arra való felelet által. Ennek az anyagnak második része tehát a kultusz. A kultusz egyik része az egyháznak *ének* által való istentisztelete, amely szintén hozzátartozik a kultuszhoz, nem mint önálló tett, hanem mint annak egy része, de amelyre okvetlen szükség van s mint amelyben az egyház Istennek való szolgálata, hitének megvallása s imádságban Istenhez való fordulása kifejezést nyer. Az egyházi ének nem művészi produkció, hanem a hívők közös vallástétele, ami tehát a nevelés anyagából szintén nem hagyható ki. Végül az egyház hitmegvalló munkája nyilvánul és folyik az egyház egész *életében*, munkájában, vezetésében, szervezetében, fegyelmezésében, amelyek mind arra valók, hogy az Ige szolgálatát lehetővé tegyék, előmozdítsák, annak módjait és útjait biztosítsák. Az egyház élete, mindennapi kérdései és munkájának rendes menete ismét nem egy, a hívőktől különálló és felőlük függetlenül intézkedő szerv munkája, hanem a *hívők közös életének megnyilvánulása*, amely életben a gyermek is részt vesz, először, — koránál és életformájánál fogva — inkább csak szenvedőlegesen, — ámbár vannak az egyháznak

Kolozsvári ref. [illegible]
könyvtára.

olyan életnyilvánulásai, amelyekben már szinte eleinte tévőlegesen, mint pl. az adakozás, a fegyelem megtartása stb. — de amelyekre már ebben az életformában mindinkább rá kell nevelni azáltal, hogy ezek közös alapját, Isten Igéjének szolgálatát az ő életébe is bevezetjük. Az egyház élete tehát szintén a nevelés anyagát képezi.

Így az egyház hitére és életére vonatkozó anyag részei: a hitvallás, egyházi ének és énekeskönyv, a kultusz és az egyház életére vonatkozó szorosabb értelemben vett anyag. Lássuk ezeket egymás után.

21. §. A hitvallás és a káté.

A modern vallásos nevelés és vallástanítás a hitvallás és a káté szerepét meglehetősen *háttérbe szorította* s csak ott ismerte el jogosultságát, ahol a konfirmációi előkészítésről volt szó,[1] de itt is tiltakozott az ellen, hogy ezt úgy fogják fel, mint amely a gyermeket az egyház hitének elfogadására akarja ránevelni. Azt vallotta, hogy a vallástanításban nem tételeket kell nyujtani a gyermeknek, hanem olyan benyomásokat, amelyek a vallásos kedélyre hatnak s így képessé teszik a gyermeket az egyház közösségében való részvételre. Módszerileg is kifogás tárgyává tette ez a felfogás, hogy a gyermeknek valami olyant tanítsanak, amit nem ért, aminek igazságáról nem tud meggyőződni s így tisztán befogadó szerepet adjanak a nevelésben és tanításban a gyermeknek.[2] A konfirmációi előkészítés alkalmával használt kátét úgy tekintették, mint amely nem is akar egyebet, mint tisztán emlékezeti anyagot nyujtani a gyermeknek, amelyet meg kell tanulnia a nélkül, hogy módszeres feldolgozása szükséges lenne. Azért a modern theologia valláspedagógiája a kátét csak a konfirmációi előkészítés — az általa úgynevezett „egyházi nevelés"-anyagának tekintette, az egyetemes vallásos nevelésben helyére a *hit és erkölcstant* állította, amelynek a kátéval szemben az volt a feladata, hogy a keresztyén

[1] *Baumgarten* O.: Neue Bahnen. 72., 82. lap.
[2] U. o. 70—71. lap. *Kabisch:* I. m. 140. lap.

hit és élet *mai kérdéseit* dolgozza fel és mutassa meg a gyermeknek, mint amire a káté kötött formájánál és egyházi tant magában foglaló tartalmánál fogva alkalmatlan. Ez az anyag foglalt helyet az ú. n. „Lebenskunde"-ban, amely a közösségi élet és egyéni élet viszonyát és kérdéseit volt hivatva feldolgozni, amit igen sok helyen alkalmaztak is.

A hitvallásnak és káténak tehát *két egyformán téves* használatával, sőt felfogásával találkozunk még napjainkban is. Egyik oldalon, az orthodox felfogás vagy annak öröksége gyanánt, sokan ragaszkodnak ahhoz, hogy a kátét úgy tekintsék, mint amelyet a gyermek *megtanul*, amelynek elfogadása és betanulása által az egyház önálló tagjává lesz, tehát mint olyan anyagot, amelynél nem az a fontos, hogy a gyermek azt feldolgozza, elsajátítsa, hanem, hogy megtanulja, s mint az egyház hitét ismerje és elfogadja. Ez a felfogás a *hitvallást tulajdonképpen az Ige fölé emeli*, az Igét vele szemben elhanyagolja, ami abból is látszik, hogy az ilyen eljárásnál a vallásos nevelés és tanítás elveszti igehirdetés jellegét, nem utal az Igére, hanem tisztán az egyháznak, tehát emberi közösségnek tulajdonít olyan tekintélyt, amely a gyermek hitét megszabhatja.[3] A másik, liberális felfogás azonban éppen olyan téves volt, mert ez meg nem tekintette egyébnek a hitvallást, mint *vallásos tapasztalatok lecsapódásának*, olyan tételek rendszerének, amelyek elfogadása vagy visszautasítása egyedül az egyéntől, itt tehát a gyermektől függ, s amelynek a gyermek számára nincs szabályozó és parancsoló érvénye, csak történeti értéke van. E szerint a hitvallás nem azt írja elő, amit hinni *kell*, hanem leírja azt, amit az egyház *hisz*, amit mindenki tetszése szerint elfogadhat, vagy elutasíthat.[4]

Ma már csaknem általános az a felfogás, hogy a hitvallás

[3] *Zezschwitz:* Katechetik... I. kötet 45. fejezet.

[4] Jellemző erre *Schleiermacher* nyilatkozata: „Je allgemeiner der Katechismus ist desto schädlicher ist er, je specieller, desto nützlicher, und der speciellste ist der, welchen sich der Geistliche selbst macht und der allgemeinste der, den er sich jedesmal selbst macht". (Minél általánosabb a káté, annál ártalmasabb, minél speciálisabb, annál hasznosabb, és a legspeciálisabb az, amit a lelkész maga alkot magának s a legáltalánosabb az, amelyet minden esetben maga alkot.)

és a káté a vallásos nevelés és tanítás *anyagából ki nem hagyható*,[5] annyival kevésbbé, minél inkább látjuk, hogy a vallásos nevelés nem mellőzheti az egyházat s nem szakadhat el attól. A hitvallásban mindig *közösségi* vonás van, hozzátartozik egy közösség, amelyben az keletkezett, amelynek ez a hitvallása s amely a hitvallás nevében is kifejezést nyer (con-fessio). Ez a közösség egy egyház, amely a hitvallást alkotta, amely ebben bizonyságot tesz a maga hitéről, de úgy tesz bizonyságot, hogy ezt azokra nézve teszi, akik neki tagjai, hogy azoknak is bizonyságtétele legyen s azok is ezáltal tegyenek a maguk hitéről bizonyságot. Viszont kétségtelen, hogy a hitvallásnak ugyanekkor *személyes* karaktere is van, amely tőle el nem választható, s amely nélkül a hitvallás alapszabállyá vagy tételes törvénnyé válnék, ami teljesen ellenkeznék a hitvallás lényegével.[6] Harmadszor világos, hogy a hitvallást az egyház nem a saját elképzelései alapján állítja össze, hanem kell egy alap, amin hitének megvallásában áll s ez az alap nem lehet más, mint *Isten Igéje*. A hitvallás és káté mint vallásos nevelési anyag kérdésénél tehát foglalkozni kell azzal a kérdéssel, milyen viszonyban állanak ezek az Igével, az egyházzal és az egyénnel.

Mi a hitvallás? A hitvallás „*a keresztyén egyháznak az írásban tanúsított kijelentésről szóló, egy bizonyos meghatározott időben és meghatározott módon formulázott meggyőződése*".[7] Ez a meghatározás három dolgot foglal magában. Először azt, hogy a hitvallás az *egyház* meggyőződése, amelyet az egyház egy bizonyos, tehát nem végleges formában, egy bizonyos időben, tehát nem az örökkévalóság számára, formuláz. Ez mutatja azt, hogy a hitvallás egyházi jellegéről soha le nem mondhatunk. Másodszor, ez a hitvallás *nem végleges és örökérvényű*, tehát nem emelhető Isten Igéjével azonos tekintélyre, az egyház bármikor másképen, jobban, kifejezőbben formulázhatja a maga meggyőződését, mihelyt rájön arra, hogy a kife-

[5] *Niebergall:* Prakt. Theol. I. 298. lap. *U. az:* Bibl. Geschichte... 57. lap. *Matthes* H.: Der RU. im Lichte der päd. Bestrebungen der Gegenwart. 17. lap.

[6] *Eberhard* O.: Der Katechismus als päd. Problem. 10—15. lap.

[7] *Barth* K.: Die Lehre vom Worte Gottes. I. 378. lap.

jezésbe vagy a hitvallás tartalmába az Igével ellenkező dolgok csúsztak be. Lehetnek kérdések, amelyek egyszerre az egyház elé lépnek, amelyekre nézve újból kell meggyőződését fogalmaznia, vagy ki kell pótolnia már egyszer megfogalmazott hitvallását, vagy szabatosabban kell körülírnia azt. Erre vonatkozik az a reformátori gondolat, ami a hitvallásban ki is van fejezve, hogyha valaki bennünket az Írás alapján jobbra tanít, annak engedünk.[8] Harmadszor ez a meghatározás azt mondja, hogy a hitvallás *az Írásban tanúsított kijelentés* alapján áll. Ez azt jelenti, hogy a hitvallás sohasem ellenkezhetik azzal, ami a kijelentésben van, hanem mindig írásszerűnek kell lennie, mert ezt a kijelentést az Írás és nem egyéni megvilágosítás vagy vélemény alapján ismeri meg az egyház. Minden egyéni, a Bibliával ellenkező vélemény, minden rajongás éppen úgy ki van innen tehát zárva, mint ahogy ki van zárva az, hogy akár az egyház közvéleménye, szavazás útján, valamely gondolat népszerűsítésével vagy bármiféle erőszakkal, akár az egyházra kívülről gyakorolt kényszerítés hitvallást alkothasson. A hitvallás tehát eligazít bennünket abban, hogy mi az egyház értelme a *Szentírásban* foglalt kijelentésre nézve, hogyan kell azt érteni, mit kell abban hinni, és ezt rendszeresen foglalja össze, úgyhogy az egyház tagja az egyház hitét nem egyes tételekben, felelctekben, hanem egy áttekinthető rendszerben kapja meg. A hitvallás sohasem pótolhatja Isten Igéjét, nem emelkedhetik az Ige fölé, nem szerepelhet, mint külön tekintély a Biblia tekintélyétől, amennyiben a Bibliából merít és azon épül fel. Ezért a hitvallástól a bibliai erősségek elválaszthatatlanok, mert ezek igazolják a tanítás írásszerűségét. *A hitvallás mértéke nem emberi vélemény, hanem mindig Isten Igéje,* ez alá kell helyezni s ezzel kell igazságát megmérni és állításait igazolni.[9]

A hitvallás azonban viszonyban van, mint láttuk, az *egyházzal* is, mert hitvallás csak az egyház kebelében keletkez-

[8] II. Helvét Hitvallás. Bevezetés.

[9] *Tavaszy* Sándor: Hitvallásunk igazsága. *Imre* Lajos: A hitvallás az életben és a munkában. Tordai nagyhét emlékkönyve. Kolozsvár, 1929. 30. és 61. s köv. lap.

het.[10] Benne tehát nem az egyes ember meggyőződése van, hanem az egyházé, amelynek az egyes ember a tagja. Az egyház nélkül a hitvallásnak *nem volna tekintélye,* mert mögötte csak egyéni vélemény áll s nem az egyház közössége, de viszont *egyház sem lehet hitvallás nélkül* s még olyan egyházaknak is van hitvallásuk, ha iratlan és megformulázatlan is, amelyek egy kötelező hitvallást felfogásukkal ellenkezőnek tartanak. A hitvallásban mindig egy ellenkezés van: *benne ellentmond az egyház annak, ami Isten Igéjével ellenkezik,* az Ige hatalmával védekezik a Sátán hazugságai ellen. Így nem más egyházakkal ellenkezik a hitvallásban az egyház, hanem Isten tagadásával, a bűnnel, vagyis mindennel, ami emberi véleményt akarna Isten Igéje és igazsága helyébe állítani.[11] Az egyház a hitvallást úgy ismeri el magáénak, úgy állapítja meg a maga hitét benne, hogy a Szentlélek Isten bizonyságot tesz az egyház előtt az igaz Igéről, s ezt a bizonyságtételt az egyház *felismeri,* mint az első apostoli konvent határozatában olvassuk: „tetszék a Szentléleknek és nekünk..." Az egyház tehát javíthatja a maga hitvallását, de sohasem egy ember kezdeményezéséből, hanem az egész egyház akaratából és közös megegyezéséből. A hitvallás azok hitvallása, akik az egyházhoz tartoznak, akik ebben megegyeznek, s ezért nevezik a hitvallást *„szimbolumnak"* is, mert belőle ismerszenek meg azok, akik a hit dolgában összetartoznak és egyformán értenek.

Így kapcsolódik most ehhez az a viszony, amiben a hitvallás az *egyes emberrel* van. Az egyénhez való viszonyában az egyént nem individualisztikus értelemben vesszük, vagyis nem úgy, mintha a hitvallás az egyénnek valami tetszésen vagy tapasztalaton alapuló munkája vagy produktuma volna, hanem az egyénnel, mint *az egyház tagjával.* Mint az egyház tagja számára tartalmazza a tiszta tudományt, amelyhez neki alkalmazkodnia kell, amelyről bizonyságot kell tennie. Ezért a hitvallás formája mindig az egyes, vagy többes szám első személye („hiszem", „hisszük"), s az egyént második személy-

[10] *Eberhard* O.: Der Katechismus... 19—21. lap. *Niebergall:* Bibl. Gesch... 54. lap.

[11] *Gogarten* Fr.: Die Bedeutung des Bekenntnisses. (Zw. d. Z. 1930. 8. füzet.)

ben szólítja meg („mit hiszel, mikor ezt mondod?"). Az egyén az egyházba mint hitvalló egyházba tartozik bele, mint *a hitvallás közösségébe*, ez köti őt össze azokkal, akik szintén az egyház tagjai. A hitvallást ugyan mindig egyesek írják s így keletkezésében és formájában egyéni, de tulajdonképen itt is érvényesül a közösség ténye, mert aki a hitvallást írja, mint *az egyház tagja írja* s ez az egyén által szerkesztett hitvallás is közösségivé válik az egyház elfogadása által. A vallásos nevelés elsőleges anyagához nem tartozhat más, csak olyan hitvallás, amelyet az egyház elfogadott és magáénak ismert el. Bármilyen más hitvallás csak a vallásos nevelés másodlagos anyagát képezheti, mint amely az egyház *ámely* tagjainak *abban az időben* vallott hitét írja le s tájékoztat az egyházban felmerült esetleges más felfogásokról, de elsődleges anyagul nem szolgálhat. Mivel az egyház kötelessége az Ige tiszta hirdetése felett őrködni s így a nevelésben is a tiszta evangélium tanítása felett őrködni, szükséges, hogy a maga hitvallását az egyház a nevelésben érvényesítse. Bár nem zárkózhatik el az elől, hogy — ha valaki a Szentírás alapján helyesebb magyarázathoz jut és azt igazolni tudja — a hitvallásban változás jöjjön létre, mégsem engedheti, hogy egyéni vélekedések a nevelés és tanítás anyagába jussanak addig, míg azokat az egyház meg nem vizsgálta és el nem fogadta.

A konfirmációi fogadalommal kapcsolatban vetődött itt fel egy kérdés, amely *a hitvallás érvényére és kötelező erejére* vonatkozik.[12] A modern valláspedagógia egyes képviselői tiltakoztak az ellen, hogy a gyermeket a konfirmációi fogadalomtételben egy tőle idegen, általa meg nem értett és érthetett, és saját meggyőződését nem fedő hitvallás elfogadására kényszerítsék. Hivatkoztak arra, hogy a gyermek a konfirmáció alkalmával fogadalmat, úgyszólván esküt tesz egy olyan dologra, amit nem ért s azt ígéri, hogy magáénak vallja s nem hagyja el azt a hitet, amit pedig egész lélekkel még nem is tudott elfogadni. Kétségtelen, hogy itt egy súlyos nehézséggel állunk szemben, amely a fogadalom szentségét veszélyezteti s a gyer-

[12] *Baumgarten:* Neue Bahnen. 17., 82. lap. *Niebergall:* Bibl. Geschichte .. 44. lap.

meket kiteszi annak, hogy a kényszerűségből, vagy könnyelműen letett ígéretet ne vegye komolyan. Ami ebből a kérdésből a konfirmáció jellegét illeti, azzal majd a konfirmáció kérdésénél kell foglalkoznunk, most csak azt jegyezzük meg, hogy a konfirmáció lényegének félreértése, ha azt úgy tekintjük, mint egy hitvallásra való esküttételt s a fogadalom félreértése az, ha úgy nézzük, mint olyan ígéretet, amelynek megtartását a gyermek saját maga erejéből akarná biztosítani. Magára a kérdésre, a hitvallás érvényére nézve a következőket kell mondanunk:

Először meg kell látni azt, hogy a hitvallás kötelező ereje *sohasem jogi kötelezettséget* jelent s ettől mindig határozottan meg kell különböztetnünk. A hitvallás jogilag nem bírhat kényszerítő erővel, tehát nem olyan, mint egyes emberi törvény vagy egy egyesület alapszabálya, amely a cselekedeteket írja elő s amely ellen aki vét, az az illető szabályozás jogi szankcióit vonja maga után. A hitvallás kötelező ereje az Ige alapján áll fenn, vagyis a hitvallás *azért kötelez, mert benne Isten Igéjének a mi életünkre vonatkozó parancsa, Istennek reánk vonatkozó igénye van összefoglalva.* Mikor tehát az egyház a maga tagjainak a hitvallást tanítja, tulajdonképen nem tesz egyebet, mint Istennek reájuk vonatkozó parancsát állítja eléjük. Ezért az egyháznak nem is szabad a hitvallás számára jogi kikényszerítés formájában igyekezni érvényt szerezni, mert ez az Isten Igéjét emberi mérték alá vonja s emberi hatalomra támasztja s ha az egyház ezt teszi, saját maga ássa alá a hitvallás tekintélyét, azt HIT-vallásból alapszabállyá, emberi törvényerejűvé tette. Az egyháznak tudnia kell, hogy a *hit nem emberi tulajdon,* emberileg nem szerezhető meg, hogy a hitben növekedni lehet és kell és hogy nem állíthat soha abszolút mértéket a hit dolgában tagjai elé, a jogi kikövetelhetőség értelmében.

Másodszor ebben a kérdésben viszont világos az, hogy *semmiféle emberi véleménynek Isten Igéjével s az Igén alapuló hitvallással szemben nem szabad érvényesülést engedni.* Mikor tehát az egyház tagja az egyház hitvallásával áll szemben, nem állhat vele úgy szemben, mint egy törvénnyel vagy alapszabállyal, mint valami emberi rendelkezéssel, amelynek

helyességét az emberi gondolkozás útján vitatni vagy megtámadni lehet. Az egyház igazsága *hit-igazság*, nem lehet tehát vele szemben az emberi tapasztalat vagy értelem vagy gondolkozás eredményeit odaállítani. A hitvallás érvényére vonatkozó ellenvetések legtöbb esetben éppen abból a helytelen gondolatból indultak ki, hogy a hit igazságai, Isten Igéjének tanítása, Isten kijelentése ellen emberi vélekedést állítottak s ezért mondták, hogy a gyermek előtt érthetetlen, elfogadhatatlan vagy a gyermek meggyőződésével szemben álló az a hitvallás, amelyet neki tanítanak vagy vele elfogadtatnak. A hit dolgában pedig *nem a gyermeknek vagy a felnőttnek a véleménye vagy meggyőződése, hanem egyedül Isten kijelentése a döntő* s ehhez kell alkalmazkodni. Ezen a téren a „szabad vizsgálódás" elve csak egy módon állhat fenn, ha valaki — a már említett módon — a Biblia tanulmányozása alapján jut más eredményre a hit valamely kérdésében, mint az egyház hitvallása tanítja, akkor megvan a mód rá, hogy az illető ezt a gondolatot a mások véleménye elé bocsátva, az egész egyház felfogására hatást gyakorolhasson.

Harmadszor tekintetbe kell venni azt, ami most már ezt a két gondolatot kiegészíti, hogy *az egyháznak kötelessége Isten Igéjét a hitvallás szerint tanítani*, abban a gyermekeket és ifjúságot nevelni, sőt felnőtt tagjait is az Ige magyarázatának mélyebb értelmére rávezetni. Az egyház tagjai tehát hitükben *nincsenek készen*, s az egyház nem is várhatja ezt tőlük, de ők maguk sem várhatják saját maguktól, hanem *folytonosan növekedniök kell a hitben*. Ezt a növekedést az egyház elvárja és megköveteli tagjaitól, a nevelés alatt álló tagoktól pedig nemcsak elvárja és követeli, hanem saját maga eszközli is. A konfirmációi fogadástételt tehát tévedés úgy tekinteni, mint amelyben a gyermek egy kész és már sajátjává vált hitről tesz bizonyságot, hanem bizonyságot tesz arról, hogy az egyháznak az Ige értelméről szóló meggyőződését *ismeri* s fogadást tesz arra, hogy azt a hitet, amelyet benne a Szentlélek Isten az előkészítés alatt és még azelőtt is felébreszett, *saját maga ápolni akarja* az Ige tanulmányozásával, az imádsággal és a szolgálattal. Mikor tehát az egyház beveszi a fogadást a konfirmálóktól, nem olyan esküt vesz be, amelyben a gyermek

a saját erejére támaszkodva ígérne valamit — mint az eskü református felfogása ezt nem is engedi meg — hanem olyan fogadást, amelyben a gyermek Isten Lelkének segítségül hívásával fogadja, hogy gyarapodni igyekszik a hitben, az egyház pedig bízik abban, hogy Krisztus, akinek seregébe a gyermek tartozik, növelni fogja őt a hitben és engedelmességben s így napról-napra inkább kapcsolja magához Szentlelke és Igéje által. Így eloszlik a hitvallás kényszerével kapcsolatban említett nehézség.

Ezzel kapcsolatos azonban egy olyan követelmény, amit a hitvallás és káté, mint a vallásos nevelés anyaga kérdésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni, és ez az, hogy ezek tanítása során *a keresztyén hit és élet* mindazon kérdéseire rá kell mutatni, amelyek akár az egyéni, akár a közösségi élet oldalán felmerülnek. Ezeket a kérdéseket a hitvallás alapján, Isten Igéje által adott feleletek szerint kell a nevelésnek tárgyalnia.[13] Ez két okból szükséges. Egyrészt azért, hogy a hitvallást ne tekintsük csak olyan az egyház hitét tartalmazó emlékezeti anyagnak, amelynek a megtanulásával megelégedhetünk, s amelyre nézve csak azt kívánjuk, hogy ezt meggyőződés és kétség felmerülése nélkül egyszerűen beemlézze, másrészt azért, hogy a hitvallás ne szakadjon el kezelésében a hit és élet fennálló, a gyermek és ifjú életében sokszor súlyossá váló kérdéseitől s így éppen ezek a legsúlyosabb kérdések, egyéni életének és közösségi életformájának emésztő kérdései ne olyan területeken nyerjenek megoldást, amelyek Isten Igéjétől távol esnek. A hitvallás kezelésében tehát arra kell törekedni, hogy megmutassuk, *mennyire lenyúlnak annak kérdései a személyes hit és élet legdöntőbb kérdéseiig*, hogyan tudja Isten Igéje fényében az egyház tanítása ebben a hitvallásban mindazokat a problémákat tárgyalni és tud megoldásukra rámutatni, amelyek a személyes és közösségi életben a legnagyobb válságokra adnak alkalmat. A társadalmi osztályok viszonya, a gazdasági élet alapkérdései, a világnézeti kérdések, egyén és közösség kapcsolata problémái mind benne vannak a hitvallásban s

[13] *Faber* Wilh.: Christlich-protestantische Praktische Theologie. (Kultur der Gegenwart. I. IV. 2.) Leipz. 1909. II. 4.

ebben mind az Ige ítélete alatt állanak a gyermek előtt. Így, a hitvallás ilyen kezelése mellett semmi szükség sincsen külön, a hitvallástól független, más alapon álló hit és erkölcstan vagy „Lebenskunde“ felvételére.

Mely hitvallások tartoznak hozzá a vallásos nevelés anyagához? Az egyház *összes hitvallásai*, tehát mindazok, amelyeket az egyház elfogadott s amelyek annak hitét jelenleg tartalmazzák, beletartoznak a nevelés anyagába. Hogy most már ezek közül a tanítás anyagát melyek képezzék, ez olyan kérdés, amelyre a vallástanítás anyagának kiválasztása kérdése során kell megfelelni, s amely a vallástanítás módszeréről szóló részbe tartozik.

A hitvallásnak az a formája, amely különösképen a vallásos nevelés anyagául van megállapítva és arra készült, hogy az egyház kiskorú tagjai belőle az egyház hitét megismerhessék, a *káté*. Tartalmilag a káté hitvallás, tehát reá nézve mindazok az elvek irányadók, amelyeket eddig a hitvallás tartalmi elvei gyanánt elmondottunk. Mégis külön kell beszélni róla, mert a káté előtt olyan követelmények állanak fenn formailag is és tartalmilag is, amelyek külön említést érdemelnek.

A kátéról azt kell mondanunk, hogy az szemben a konfesszió más formáival, *az egyház hitének rendszeres és elemi összefoglalása*. Mit jelent ez? Először azt, hogy a káténak is az *egyház hite* az anyaga s az egyház hitvallásának alapján kell állania. Szükséges tehát, hogy a káté szintén, mint hitvallás, *az egész egyház* munkája legyen, legalább is abban az értelemben, hogy a kátéban foglaltakat maga az egyház szentesítse. A nevelés primér, elsődleges anyagául tehát csak olyan káté használható, amelyet az egyház elfogadott, s amelyet az egyház, mégha minden tagja nem is rendelkezik olyan öntudatos hittel, hogy a kátét a magáénak ismerje el, mégis, felelőssége tudatában, a nevelés és tanítás anyagául elismer és elrendel. Ezért nem helyeselhető sem az, ha az egyházban több különböző egyén által írt, és saját felelősségre kiadott káté van érvényben, még kevésbbé az, ha a vallástanítók saját maguk alkotnak saját használatra szánt „kátékat“, vagy az egyház által kiadott kátét a tanítás céljaira „átírják“, vagy „egyszerűsítik“, belőle kihagynak, módosítnak, mintha mindegy

volna, hogy mit tanul meg a gyermek. Az ilyen felületes egyénieskedésből a nevelésben az öntudatlanság, a felszínesség, a tanításban az önkényeskedés és hanyagság következik. Azzal együtt azonban, hogy a káté az egyház hitének összefoglalása, együtt jár az is, hogy nem valami holt és idegen, hanem *személyes hit* tükröződik benne. Bizonyságtétele annak, vagy azoknak, akik írták, s azoknak, akik elfogadták, azok benne a saját hitükről tesznek vallást, éspedig, a többi konfessziótól eltérően, éppen azért tesznek vallást, hogy az egyház kiskorú tagjai ezt a vallástételt megismerjék s elfogadják. Ezért a káté mindig *kérdés és felelet* formájában van írva, nem pedagógiai forma kedvéért, hanem azért, mert benne mindig az egyház hite kérdezi a gyermek hitét, s a felelet nem iskolás válasz, hanem vallástétel.

Az, hogy a káté az egyház hitének *rendszeres* összefoglalása, nagyon fontos követelmény. Azt jelenti, hogy a káté az egyház hitét nem ötletszerűen, nem annak egyik vagy másik tételét előrántva nyujtja a gyermeknek, hanem *úgy mutatja meg neki a hitet, mint rendszert,* amelyben az egyes tételek nem mozaikszerűleg állanak egymás mellett, hanem egymásba kapcsolódnak. A hit rendszer, mert élet, mert *az élet egészét teljességében öleli fel,* mert az élet és hit minden kérdése benne abban a nagy összefüggésben van odaállítva, amely a keresztyén ember hitét, annak minden vonását és tételét a Krisztus váltságától látja függőnek. Ezért nem lehetnek a kátéban olyan részek, amelyek ebbe a rendszerbe nem találnak, amelyek a káté rendszerességét sértik, nem lehetnek tehát elmélkedő, szónokias elemek, nem lehet a káté szétfolyó, dagályos, hanem áttekinthetőnek, szabatosnak, pontosnak kell lennie. Ez különbözteti meg a kátét olyan művektől, amelyek az egyház hitét foglalják ugyan magukban, de formájukban nem rendszeresen (pl. egy prédikációs kötet). Vannak káték, amelyek ellen tartalmilag semmi kifogást sem lehet emelni, de ennek a formai követelménynek nem felelnek meg s ezért káténak nem tekinthetők. Rendszeresség szempontjából a *Luther* kátéja, a *Kálviné* és a Heidelbergi Káté az egész kátéirodalomban a legjobbaknak tekinthetők s minden káté mintájául szolgálhatnak.

A másik követelmény az, hogy a káté az egyház hitét

elemi összefoglalásban tárja a gyermek elé. Ez a követelmény nem kevésbbé fontos, mint az előbbi. Mivel a káté a vallásos nevelés és vallástanítás célját szolgálja, szükséges, hogy az egyház hitét elemi formában tartalmazza, vagyis a *hitnek elemeit, fundamentomát* foglalja magában, azokat a fundamentomokat, amelyekre építeni, amelyekből a következményeket levonni a vallásos nevelés és vallástanítás feladata. Nem lehetnek tehát a kátéban magyarázó, kifejtő részek, nem lehet benne kitérni mellékkérdésekre, nem lehet egy-egy ponton megállani és fejtegetésekbe merülni. A káté nem kifejt, nem részletez, nem magyaráz, hanem megállapít. Megállapítja, hogy mit kíván Isten a IV. parancsolatban: hogy az igehirdetés és iskolák fenntartassnak, stb., de nem kezdhet bele annak kifejtésébe, hogy milyennek kell lennie az Isten törvénye szerinti igehirdetésnek és iskolának stb. Ebben különbözik a káté nemcsak más konfessziótól, hanem minden olyan könyvtől is, amilyen pl. egy dogmatikai tankönyv, amely ugyan az egyház hitét adja elő s ezt rendszeresen teszi, de nem elemi formában. A káté nem vitázik, nem cáfol, nem fejt ki tételeket, ezeket a tanításra és nevelésre hagyja. Erősségei és hivatkozásai mindig Isten Igéjéből vannak véve. Vannak káték, amelyek tartalmukban és formájukban, rendszeresség tekintetében kitűnők, de az elemi előadás követelményének nem felelnek meg, ilyen pl. a *Kálvin* genfi kátéja.

Vannak most olyan *elemek*, amelyek *minden kátéának* elengedhetetlen *alkatrészét* kell, hogy képezzék. Ezek a tízparancsolat (törvény vagy dekalogus), az apostoli hitvallás (apostolicum, credo), az Úr imádsága, és a sákramentomok szerzetési igéi. Nézzük ezek helyét és jelentőségét a kátéban egymás után.

A *tízparancsolat* a szeretet parancsának alapján s azzal szoros összefüggésben tárgyalandó a kátéban. Jelentőségét sohasem vonták, a legutóbbi időkig kétségbe s minden kátéának fontos alkotó részét képezte. A törvény a keresztyén hit számára a nevelésben két szempontból tekintendő: mint *tükör*, amelyben meglátjuk a bűn valóságát és súlyát s egyúttal az ítéletet is, amely felette van, és mint a hívő ember számára az

Isten iránti hálódatosság és engedelmesség bizonyos *szabálya.*[14] Az első azt jelenti, hogy csak a Krisztus váltsághalálában megjelent isteni ítélet alapján lehet a bűn valóságát igazán megismerni s nyomorúságunk tudatára jutni, a törvény tehát csak annak mutatja meg Isten ítéletét, aki már Isten kegyelmét is meglátta a váltságban, a másik azt jelenti, hogy a törvénynek engedelmeskedni csak a Krisztus váltságában megjelent kegyelem által lehet, tehát a törvény annak a számára lesz a hálódatos engedelmesség eszköze, aki Krisztusban új teremtés. Ez a két szempont a tízparancsolatnak a kátéban elfoglalt helyzetére nézve döntő fontosságú.

Az *apostoli hitvallással* szemben, illetve annak a kátéba való bevétele ellen már sok ellenvetés hangzott el, úgyhogy némelyek egészen ki akarták azt a kátéból küszöbölni, mások megelégedtek azzal, hogy más, „időszerűbb" és „elfogadhatóbb" hitvallással helyettesítsék.[15] Ez ellenvetés alapja az volt, hogy az apostoli hitvallás már nem felel meg a modern hitfelfogásnak, tehát nem lehet olyan hitvallást alkalmazni a nevelésben, amelyet az egyház tagjainak nagy többsége már nem vall. Ezt a kifogást már a hitvallás kötelező jellegéről szóló, fentebbi fejtegetések alapján is el kell utasítanunk. De el kell utasítani azért is, mert a nevelésben még kevésbbé lehet, mint általában, a tanítandó hitvallást egy *„közvélemény"* alapján megállapítani, az egyház itt kénytelen a saját hitvallását hirdetni és tanítani. Egyébként az apostoli hitvallás, mint a közönséges keresztyén egyház hitvallása, különböző, sőt eltérő magyarázatai ellenére is, magában foglalja az *egyetemes ker. anyaszentegyház hitét*, elvetésével ebből az egyházból zárnánk ki magunkat, amely egyház soha az apostoli hitvallást el nem vetette és meg nem változtatta, s így minden keresztyén lélek hitvallása is.

A Hiszekegy szövegében *három ártikulust* szoktak megkülönböztetni, az első szól az Atya Istenről, a másik a Fiú Istenről, a harmadik a Szentlélek Istenről és az ő javairól. A második artikulus két főrészre oszlik, az első része („Isten

[14] *Ursinus* Z.: The Summe of Christl. Religion. 46. lap.
[15] *Baumgarten* O.: Neue Bahnen. 72. lap.

egyszülött Fia, mi Urunk") Jézus Krisztus nevét és személyiségét határozza meg, két oldalon, Istenhez az Atyához és hozzánk való viszonyában, a második része a váltság munkájáról beszél, annak tényei egyszerű felemlítésével, szintén két oldalon, a Krisztus megaláztatása és felmagasztaltatása eseményeiben. A harmadik artikulusban a Szentlélekről szóló hitvallással állanak kapcsolatban az Anyaszentegyházról, szentek egyességéről, bűnbocsánatról, feltámadásról és örök életről szóló tételek, mert ezeket a Szentlélek által lehet megismerni s az ezekben foglalt ígéretek a Lélek ajándékából lesznek a mieink. Az apostoli hitvallásnak ez a beosztása azért fontos a vallásos nevelés részére, mert annak *anyagát ez a hitvallás foglalja össze* a maga tételeiben, mint erre már az anyag egyes részeinek ismertetésénél utaltunk is. Az I. artikulus az Ószövetség anyagát foglalja egybe, mert az Ószövetséget úgy kell néznünk, mint amelyben Istennek a váltság előkészítésére irányuló atyai munkája csak a keresztyén hit alapján ismerhető meg, a II. artikulus az újszövetségi anyag összefoglalója, mert benne a váltság megtörténte uralkodik s ezt a Krisztus személyisége és munkája uralja, az egyház hitére, történetére és életére vonatkozó anyagot a III. artikulus foglalja egy egységbe, mert ebben az anyagban a Szentléleknek az Anyaszentegyház életében látható munkássága fejlik ki a gyermek előtt.

Az *Úr imádsága* hat kérésre oszlik, az első három kérésben Isten nevére, akaratára és országára vonatkozó kérések vannak, ez a három kérés a tízparancsolat első táblájának felel meg, a másik három kérés az élet fenntartására s abban Isten szolgálatára vonatkozik s azok ellen a veszedelmek ellen kér segítséget, amelyek Istenhez való viszonyunkat támadják (bűn-kísértés-gonosz). Az Úr imádsága egyrészt a hívő embernek a bűn világából a megváltó Isten kegyelméhez való folyamodása s élete neki való felajánlása, másrészt az Isten országában való élet reménységben bírt képe, ahol Isten nevének tökéletes megszentelése, akarata feltétlen teljesedése és országa dicsőségének hiánytalan megnyilvánulása mellett mindene meglesz a hívőnek, amire szüksége van, s Isten ellenségei, a bűn, kísértés és Sátán ártalmatlanná lesznek téve. Ez mutatja egyúttal azt a

kapcsolatot is, ami a tízparancsolat és az Úr imádsága között fennáll. A káté elmaradhatatlan alkotórésze a *sákramentomok szereztetési igéje* is, mert ezek a Krisztus által rendelt kegyelmi eszközök és jegyek nélkülözhetetlenek a kegyelemben való részesülés és a felőle való bizonyosság szempontjából. A nevelésben a tízparancsolat, apostoli hitvallás, az Úr imádsága és a szereztetési igék magyarázatára a hitvallások és a Kálvin magyarázatai irányadók.

Szólani kell még a káté *külső beosztásának* kérdéséről. Általában két alaptípust láthatunk abban, ahogyan az egyes káték ezt a négy alkotórészt elhelyezik. A *Heidelbergi Kátéban* azt látjuk, hogy először szól az ember nyomorúságáról, felmutatva azt a törvénynek való ellenszegülésben, s erre a törvény summájául szolgáló szeretet-parancsát használja. Azután a második részben az ember megszabadíttatásáról beszél az apostoli hitvallás alapján, végül a háládatosságról s itt tárgyalja a tízparancsolatot és az Úr imádságát. A *Kálvin genfi kátéja*, nem lényeges különbséggel, szintén ezt a beosztást követi (hittörvény-imádság). A *Luther* kátéja ettől eltérőleg első részében használja a tízparancsolatot, s itt beszél az ember bűnösségéről, második részében a hitvallást, harmadik részében az Úr imádságát és a sákramentomokat fejtegeti. Ez a különbség főleg tehát a tízparancsolat elhelyezésében van s itt az a kérdés: hova helyes beépíteni a tízparancsolatot, az első, az ember nyomorúságáról szóló részbe-e vagy az utolsóba, amely a megváltott ember életéről szól.[16] Azt látjuk, hogy ez a különbség nem mellékes, hanem két egymással ellenkező felfogást jelez a református és lutheránus kátéknál. A *Luther* kátéja abból indul ki, hogy a törvény, mint Isten követelése áll az ember előtt, amelyet az ember nem tudott betölteni, tehát az ember bűne és nyomorúsága miatt van szükség a váltságra és kegyelemre. A református felfogás a tízparancsolatban nem olyan követelést lát, amelynek betöltetlensége lett volna okozója és kiváltója a váltságnak, hanem olyan előírását Istennek, amelyet a váltságra vonatkozó ígéret már megelőzött. A református

[16] *Zezschwitz* C. A. Gh.: System der christl. kirchl. Katechetik. II. kötet. 7. fejezet.

beosztás jobban kiemeli a bűn egyetemességét, Isten eleve-elvégzését a váltságra nézve, inkább távoltartja a cselekedeti kegyesség gondolatát, jobban érvényesíti azt, hogy a törvény csak az evangélium alapján nézhető. Így a tízparancsolatnak a káté harmadik részébe való helyezése a református felfogásnak jobban megfelel.

22. §. Az egyházi énekeskönyv.

A hitvallás mellett foglal helyet, mint a vallásos nevelés elsődleges anyaga az egyházi ének, abban a formában és szövegben, amint az az egyházi énekeskönyvben található. Az egyházi énekeskönyv minden más, vallásos énekeket tartalmazó könyvtől különbözik abban a viszonyban, amiben az az Igével, az egyházzal és az egyes lélekkel van.

Az énekben az egyház Istenbe vetett hitét fejezi ki, vagy Istenhez való vágyakozását tárja fel, tehát az ének is *Isten Igéjén* alapul. Isten munkája az egyházban az, hogy az egyház vallást tehet ebben a formában Istennek hozzája szóló szaváról és Isten munkája, hogy az egyház kifejezést adhat benne Istenhez való vágyakozásának. Az egyházi ének tartalma tehát semmiképen nem ellenkezhetik az Igével, nem fejezhet ki olyan vélekedést, gondolatot vagy érzelmet, amely nem az Igén alapszik, s amelynek gyökere nem Istennek hozzánk intézett szavában, érettünk végrehajtott kegyelmi tettében van. Minden olyan érzelmet, vagy ennek olyan kifejezését, amely Isten Igéjével ellenkező, el kell utasítani, mert annak forrása nem a Szentlélek, hanem az emberi rajongás vagy képzelődés.

Az énekben az *egyház* tesz a maga hitéről vallást, tehát az ének tulajdonképen hitvallás. Mögötte az egyház maga áll, azokat a tapasztalatokat fejezi ki, azoknak ad hangot, amelyek a hívők közösségében támadnak Isten kegyelmének szemlélése által. Az ének mindig gyülekezeti jellegű; még akkor is, mikor a hívő magános istentiszteletében használja, tulajdonképen a közösségben használja, mert az éneklés belekapcsolja azok közösségébe, akik azt az éneket énekelni szokták s akik, az egy-

Kolozsvári ... Könyvtára

ház közössége, azt elfogadták és saját hitük és életük tapasztalatai kifejezése gyanánt ismerték fel. A református egyház és a református hit gyakorlásához az éneklés elválaszthatatlanul hozzá tartozik. Ezt az is mutatja, hogy az éneklés elhanyagolásával meggyöngül az egyházban a hit, míg az elhanyatlott hit megerősítése és megelevenítése az éneklés erősítése útján történhetik. A nép és a gyermekek számára különösen nagy jelentősége van az énekeskönyvnek, benne egyszerű formában és a megfelelő érzelmi háttérrel a hit alapvető tételeit ismeri meg. Ezért nevezi *Niebergall* az énekeskönyvet a „nép vallásköny-vének".[1] Az egyházi éneknél kétoldalú kísértéstől kell óvakodni, amelyek a nevelésben is fenyegetnek. Az egyik a *liturgizmus* kísértése, amely az éneklést a gyülekezet kezéből kiveszi s a pap és kántor egyéni vállalkozásává teszi s ezzel megfosztja a gyülekezetet — a nevelésben a gyermeket — attól a lehetőségtől, hogy hitének ilyen formában ő is kifejezést adjon, az éneklést művészi produkciónak fogja fel s kiváltságos egyének sajátjául akarja csak elismerni. Azért mondja *Kálvin*, hogy „azok az énekek, amelyek csak mulattatásra és a fülek gyönyörködtetésére készülnek, sem az egyház méltóságához illők, sem Istennek tetszők nem lehetnek".[2] A másik kísértés az *intellektualizmus* kísértése, amely az éneket, megfosztva költői jellegétől, verses kátévá, hitigazságok versbe foglalt recitálásává teszi, amilyen énekeket még mai énekeskönyvünkben is sokat találhatunk. Az egyházi énekeskönyv egyházi jellegéből folyik, hogy az egyház hitvallása reánézve irányadó, tehát nem lehet benne olyan ének, amely az egyház hitével ellenkező tapasztalatokat fejez ki. Minden egyházi éneket tehát a hitvallással, s még mélyebben az Igével kell mérnünk, s azt kell megvizsgálnunk, hogy van-e annak a tapasztalatnak alapja az Igében? Az énekeskönyv nemcsak mutatja az egyház történetét, ahogyan az egyház története folyamán az egyház által elfogadott s az énekeskönyvbe felvett énekek megmutatják az egyház hitét különböző időkben,[3] hanem rámutat az egyház jelenlegi hitére

[2] *Niebergall:* Bibl. Geschichte... 68. lap.
[1] *Kálvin:* Institúció. IV. 20: 32.
[3] *Niebergall:* U. o. 71—73. lap.

is, mert benne annak mai alakját látjuk.[4] Ezért az énekeskönyvnek mindig újulnia kell, mert az egyház hite is folytonosan újul, újabb és újabb kérdések, tapasztalatok merülnek fel, amelyeknek az énekben is kell tükröződniök.

Az egyházi éneknek is van azonban *egyéni* oldala, mert az ének egyéni lélekből születik, írója személyes hitét fejezi ki, személyes hitvallást tartalmaz, és személyes annyiban is, hogy egyéni hithez szól s egyéni lelkek tapasztalataival cseng össze. Ezért egyik oldalon szükséges, hogy az ének mindig *személyes* legyen, ne általánosságokban mozogjon, de másrészt ez a személyesség nem lehet olyan, hogy abban az író egészen a közösségtől elütő, rendkívüli tapasztalatoknak adjon hangot. Így jogosult a kifogás a különösen pietista és szektás hatások alatt keletkezett ilyen énekek („Ich Lieder") ellen.[5] Ahhoz, hogy egy ének a nevelés anyagát képezze, az kell, hogy *az egyház elismerje magáénak s az énekeskönyvbe felvegye*, és hogy a gyülekezet használatba vétel által a maga közkincsévé tegye. Lehet olyan ének, amely fel van ugyan véve az énekeskönyvbe, de soha a gyülekezet magáévá nem tudta tenni, mert valami okból idegenkedik tőle, bár az egyház hitének megfelel. Olyan énekeskönyv, amelyet az egyház nem fogadott el s nem vall magának, képezheti a nevelés másodlagos anyagát, mint történeti dokumentuma azon kor vallásos felfogásának, de elsődleges anyagot, tehát a tanítás anyagát is, nem képezheti. Ezért, mint az egyház hitéhez és Isten Igéjéhez legközelebb állók leggyökeresebb református énekek a *zsoltárok, valamint bibliai részek parafrázisai.* Külföldi énekeskönyvek nagy súlyt is helyeznek az éneknek az Igével való kapcsolatára, sok énekeskönyvben minden ének fölé oda van nyomtatva az a bibliai ige, amely annak keletkezését és tartalmát igazolja.[6] A hitvallással való kapcsolatot igyekeztek érvényesíteni a *„katechizmusi énekek"*, amelyek még ma is vagy önálló csoport gyanánt, vagy a többiek közé beosztva, be vannak véve énekeskönyvünkbe. Természetesen *nem lehet azt mondani, hogy ezeken kívül más ének nem keletkezhetik* vagy nem vehető fel, mert ez azt jelentené,

[4] *Busch* K. A.: Psalm und Kirchenlied. Annaberg. 1923. III. lap.
[5] *Tagebuch* eines Groszstadtpfarrers. Berlin, 1929. 55. lap.
[6] Lásd pl. a Church Hymnary c. skót énekeskönyvben.

hogy nem ismerjük el a Szentléleknek Isten iránti háládatosságra és feléje való vágyakozásra ma is indító hatalmát.

A nevelés szempontjából e tartalmi követelményeken kívül jelentősége van az egyházi ének előtt álló *formai* követelményeknek. Nemcsak az szükséges, hogy az ének Isten Igéje alapján álljon s a hitvallásnak megfeleljen, hanem az is, hogy az ének formájára nézve művészi legyen, mert költői mű, aminek megfelelő formájának kell lennie. A művészi forma hiánya, az ének esetlensége, költőietlensége, darabossága magát a tartalmát is elriasztóvá és visszataszítóvá teszi, a gyermeknek nemcsak a műízlését rontja meg, de a hitében is bizonytalanságot és zavart okoz. Az egyházi ének természetéből folyik, hogy mivel költői mű, nem lehet magyarázó, bölcselkedő; nem tanító költemény,[7] hanem az Istenben nyugvó s életét Istenben bíró lélek örvendező hálaadásának, vagy e világ nyomorúságából Istenhez való vágyakozásának kifejezése.

A vallásos nevelés anyagára nézve az egyházi éneknél különösen fontos, hogy olyanokat válogassunk ki, amelyek a *gyermek hitének és vágyakozásának* kifejezéseiül alkalmasok. Nem minden ének tartalma képes a gyermekhez szólani, mert a gyermek hite és élete más vonásokat tartalmaz, mint a felnőtteké. Ezért helyes külföldi egyházak azon eljárása, hogy az énekeskönyvben gondoskodnak olyan egyházi énekekről is, amelyek a gyermekek számára alkalmasok, s hogy ezeket külön kiadásban a gyermekek kezébe adják.[8] Az énekek dallamának és szövegének egyeznie kell, de abban az esetben, ha a kettő a gyermek szempontjából nem talál, ha tehát pl. a dallam túlságosan nehéz a gyermek hanganyagához, akkor is a szöveg

[7] Elrettentő példa erre a zsinati Énekeskönyv 93. énekének ezen pár sora:
„Minden, aki hív keresztyén, ily szent nap templomot gyakorol.
Minden ember itt tanulhat többet-többet a fővalóról"
— majd a második versszak:
„Magánosok imádsága lelkesülhet bár buzgósággal,
De együttes tiszteletünk felülmúlja azt méltósággal".

[8] Külön csoportját az énekeknek *„Lieder für Kindergottesdienst"* címen tartalmazza az Ev. Gesangbuch für Elsasslothringen 1908. A *Church. Hymnary* Rev. Ed. 1927. tartalomjegyzékében felsorolja a gyermekek és ifjak számára is alkalmas énekeket, sőt ezek külön kiadásban is megjelentek.

dönt s a szöveg szerint kell a gyermek számára az éneket megválasztani.

Mivel az énekek az egyház életének és hitének tükrözői is, de íróik hitét is mutatják, szükséges figyelembe venni az *egyes énekek keletkezési alkalmait, íróik személyiségét, életét,* valamint azokat az alkalmakat, amikor az egyes énekek *az egyház életében* esetleg szerepet játszottak s arra befolyást gyakoroltak. Ezek az adatok magának az éneknek s az ének tartalmának a gyermekhez közelebb hozását igen jól szolgálják. Azért ez énekek használatánál az énekköltők életét, az énekek keletkezési körülményeit feldolgozó munka,[9] amilyent más egyházakban látunk, igen nagy fontosságú és hasznos a nevelés számára

23. §. A kultusz.

A vallásos nevelésre nézve a kultusz és a kultikus alkalmak azért igen fontosak, mert ezek nyujtják a gyermek számára az Ige hallgatásának, a közös istentiszteletben való részvételnek alkalmait. A gyermek a kultuszban látja meg az Isten tiszteletének közösségét, itt kapcsolódik bele az egész gyülekezetbe, vagy, a magános kultuszban, itt nyer alkalmat arra, hogy az Igével való élés és imádkozás módjait gyakorolja. Fontos tehát, hogy a gyermeket bevezessük úgy a magános, mint a gyülekezeti kultuszban való részvételbe.

A *magános kultusz,* amilyen a magános csendes óra, családi istentisztelet stb. közelebb áll a gyermekhez, mint a gyülekezet, könnyebben vesz részt benne, közvetlenebbül tudja abban az Igét hallgatni, különösen az Igének személyesen hozzája szóló izenetét könnyebben látja meg, mert a külső, ünnepélyes, liturgikus formák nem vonják el annyira a figyelmét. Azért az ilyen formákat akkor is használhatjuk, mikor még a gyermek nyilvános istentiszteleten nem vehet részt, bár tudnunk kell, hogy részvétele ebben a formában is többnyire passzív. *Mi ké-*

[9] *Moffat* J.: Handbook to the Church Hymnary. Oxf. 1927. *Koch* Ed. F.: Geschichte des Kirchenliedes und Kirchengesangs insbes. der deutschen ev. Kirche. Stuttgart. 1866—76.

pezi a magános kultuszban a *nevelés anyagát?* Nem a kultusz elmélete, nem is egyes részeinek ismerete, hanem az, amiben a magános kultusz közvetlenül szól a gyermekhez és gyakorol hatást reá. A magános áhítatban, amelyet azonban csak később tud a gyermek megközelíteni, a középpontban az Ige áll, de itt is, és a családi istentiszteletben, vasárnapi iskolában, jobban kidomborodik az Ige személyes, a gyermekhez szóló parancsa. Az Ige hirdetésében jobban meglátja, hogy az éppen az ő kérdéseivel foglalkozik, közelebb jön hozzá s alkalmat nyujt neki arra, hogy élete egyes kérdéseit Isten Igéje fényében lássa meg. Ezenkívül az éneklésben, a közös imádságban könnyebben tud résztvenni, az énekek kiválasztásában, az imádság tárgyai megválasztásában van alkalmunk éppen az ő kérdéseire tekintettel lenni, s arra a helyzetre, amelyben éppen akkor van. A családi istentiszteleten a család mint kultuszközösség áll a gyermek előtt, mint olyan közösség, amelynek élete az Ige világába van állítva, amelynek napi kérdéseit és szükségeit a gyermek szüleivel és testvéreivel együtt viszi Isten elé s ez megerősíti a család benső kapcsolatát. A vasárnapi iskola is, amennyiben ennek is van kultikus vonása, az imádkozásban és az Ige magyarázatában megérezteti vele a többiekkel való közösséget és segít arra, hogy közös megbeszélés alapján állíthassa életét Isten elé.

A *nyilvános istentisztelet* látogatására vonatkozólag sokan azt a felfogást vallják, hogy a gyermeket helytelen dolog templomba vinni addig, amíg nem érti az istentiszteletet. Tény, hogy a gyermek a közös, gyülekezeti kultusz értelmét nem tudja felfogni, a kultusz ünnepélyessége, fensége reá nem felemelő, hanem inkább lenyügöző hatást gyakorol, félelmet és megdöbbenést vált ki nála. Ezért van, hogy a gyermek sírni kezd a templomban, vagy az érthetetlen s őt lekötni nem tudó események miatt más foglalatosságot keres magának. Hogy hogyan kell a kultuszban való részvételt biztosítani, az módszeri kérdés, amelyet annak helyén fogunk tárgyalni, de most meg kell jegyeznünk azt, hogy ezek igazsága mellett is, nehéz lenne megszabni azt az időt, amikor a gyermek nyugodtan vehet részt a kultuszban, mert arra érettnek nyilváníthatjuk. A gyülekezeti kultuszban való részvételnek kétségtelenül nevelő hatása

van a gyermekre, meglátja ott szüleit s az egész gyülekezetet meghajolni Isten előtt az imádságban, csendben hallgatni Isten Igéjére, résztvenni az éneklésben, lát egy gyülekezetet, amelynek egységét, közösségét megérzi, ha nem is érti meg, s amelyhez ő hozzája tartozik. Ezenkívül semmi mással a gyülekezeti kultuszban való részvételt a gyermek számára nem pótolhatjuk. Nem képes ezt pótolni sem a magános áhítat, sem a családi istentisztelet, sem a vasárnapi iskola stb., mert mindezek a gyülekezet egységét és közösségét nem tudják előtte bizonyítani s neki megmutatni. Arra, hogy mikor és hogyan vegyen részt a gyermek a gyülekezeti kultuszban, a családi és iskolai vallásos nevelésről szóló részben fogunk kitérni.

A gyülekezeti kultusztól tehát nem szabad elvonnunk a gyermeket. Ebben a nevelés *anyagát* főleg az képezi, hogy itt látja meg a gyermek Isten Igéjét, mint az egész egyház fundamentumát, az egyház közösségének valóságát, mert az egyház közössége s Istennel való kapcsolata legvilágosabban és alapvetően a kultuszi közösségben nyilvánul meg. Itt meg kell neki látnia azt, hogy az egyház egész élete alapja az Istennek való szolgálat és engedelmesség.

Mivel a gyermektől a gyülekezeti kultusz idegen, s mivel a gyülekezeti igehirdetésben felmerülő kérdések távolesők, ezért a mellett, hogy a gyermek a gyülekezeti kultuszban is időnként résztvegyen, szükséges, hogy a gyülekezeti közösség megéreztetése céljából számára külön gyermek-, illetőleg ifjúsági istentiszteleteket állítsunk be. Ezeknek az a feladatuk, hogy a gyermeket a közösségnek, az Ige hallgatásának, az Igének a saját életére vonatkozó izenete meghallásának és elfogadásának gondolatába jobban bevezessék s így mintegy előkészítést képezzenek arra, hogy az egész gyülekezet közös kultuszába inkább be tudjon kapcsolódni.

24. §. Az egyház élete.

Az egyház életének és munkájának a gyermekkel való megismertetésére alkalom nyílik már a szülői házban, ha a családi nevelés valóban az egyház kapcsolatában történik, majd az iskolai nevelésben, konfirmációban, s az egész életében a gyermeknek, ha az egyházat úgy állítjuk eléje, mint olyan közösséget, amelyhez való tartozása nem esetleges, hanem élete alapjával, Istennek hozzája intézett megszólításával szoros kapcsolatban van. *Úgy kell tehát a gyermeknek az egyházat megmutatni, mint élő közösséget*, amelyben számára Isten feladatokat helyezett el s amelyben Isten akaratát egyedül tudja meghallani.

Így az egyház életére vonatkozó *anyag részeit* a következőkben találhatjuk. Először is ennek az anyagnak alapja az, amiről már külön beszéltünk, az egyház hitvallásának ismerete, majd, ami szintén külön tárgyalás alapját képezte, az egyház története. Itt szükséges ezeket azért külön megemlíteni, mert ezeknek szoros kapcsolatban kell állaniok az egyház jelen életéről szóló anyaggal. Az egyház jelen kérdései közül meg kell ismertetni a gyermekkel az egyházat, mint amely az *igehirdetés* munkáját végzi. Meg kell mutatni, hogyan hirdeti az egyház Isten Igéjét a gyülekezetben, vallástanításban, lelkigondozásban, hogy ez a munka az, amiért az egyház van, s hogy erről az Isten által reá bízott drága hivatásáról, soha lemondania, ezt mással felcserélnie nem szabad. Ennek megmutatása különösen azért fontos, hogy a gyermek meglássa az egyház igazi hivatását, megértse, hogy ebben neki is az Ige szolgálatának ezt a munkáját kell végeznie. Az egyház másik munkaköre annak *szeretetmunkája*, itt meg kell éreztetni a gyermekkel, hogy az egyház szeretetben együttélő tagok közössége, akik hordozzák egymás bajait, segítik a szegényeket, hogy az egyház, mikor ezt a munkát végzi, nem a világi jótékonyság értelmében jár el, hanem Istennek Krisztusban megjelent szerelmét hirdeti. Elválaszthatatlan az egyháztól a *fegyelmezés* munkája; itt már korán meg kell a gyermekkel éreztetni, hogy az egyház Isten törvénye szerint együttélő tagok közössége, amely nem tűrheti a bűnt, tagjait segíteni akarja a bűn elleni harcban és vissza

akarja hozni a tévelygőt és bűnöst Isten útjára; hogy az egyháznak ez a fegyelme ugyanaz, aminek a családban, iskolában, az egyházi munkákban és egyesületekben kell élnie, mert mindenütt Istennek ugyanaz a törvénye döntő és irányadó. Ezt a fegyelmet érvényesíteni is kell a nevelésben, hogy a gyermek Isten törvénye ismeretére eljusson. Végül meg kell mutatnunk az egyház életének *külső formáit* is. Meg kell ismertetni a gyermekkel, hogy az egyház szervezete, kormányzata, igazgatása, ennek szervei, hivatalosai mind azért vannak, hogy az Ige szolgálatának külső formáit, lehetőségeit, módjait megkeressék, biztosítsák, hogy Isten egyházában az a rend és szevezettség, amely a Szentlélek munkájához szükséges, fennálljon s hogy az egyház tagjai, a felsőbbségnek való engedelmességgel, az egyház vezetői iránti tisztelettel, a törvények megtartásával, hogyan lehetnek segítségére az egyháznak ebben a munkában. Meg kell mutatni, hogy az egyház ebben a világban hogyan küzd Isten ügyéért a *misszió* munkájában, amely az egyház egész életét magában foglalja, hogyan akarja az állami, társadalmi, családi, gazdasági, kulturális életben egyedül Isten Igéjét hirdetni, hogy a gyermek, ha ezeket meglátja, buzduljon fel maga is és szánja oda életét arra, hogy Istent ebben az egyházban egész erejével engedelmesen szolgálja.

Az egyháznak ezeket az életnyilvánulásait a gyermek elsősorban a saját *helyi gyülekezetében* kell, hogy meglássa, mert éppen ez az a hely, ahol Isten őt nevelni és szolgálatát igénybe venni akarja. Óvakodni kell tehát a gyermek előt az egyházat csak annak egyetemes vagy éppen világot átfogó közösségében mutatni meg, hanem bele kell vinni és be kell kapcsolni a *maga gyülekezete* életébe, megmutatva neki, hogyan hirdeti az az Igét, hogyan fejti ki a szeretet közösségét, gyakorolja a fegyelmet, hogyan kormányoztatik és hogy vívja a maga harcát abban a világban, melyben él. Meg kell mutatni a helyi egyház kérdéseit, nehézségeit, a hibákat és bajokat, amelyeknek orvoslására szükség van, hogy így a feladatokat ne csak általában lássa, hanem konkrét helyi alakjukban is. De éppen olyan fontos, hogy a helyi egyházon túl az *egyetemes egyház* kérdéseit is ismertessük vele, s adjunk neki kitekintést arról a küzdelemről is, amit az egyház az egész világon Krisz-

tus ügye szolgálatában végez. Ezt a két dolgot: a helyi gyülekezet életébe való belekapcsolódást, és kitekintést az egyetemes egyház és keresztyénség életére és feladataira, úgy kell a gyermek elé állítani, hogy ezek kapcsolatban álljanak egymással. A helyi gyülekezetben végzett munkájában lássa annak a feladatnak egyetemes fontosságát s az egyetemes kérdések megoldásánál lássa meg, hogy tőle ezek a kérdések a saját gyülekezetében való öntudatos és hűséges részvételt követelnek. Így lesz számára az egyház igazán a szolgálat helye, miután életét Istennek az egyház igehirdető munkája által átadta.

III. RÉSZ.

AZ EMBER, MINT A VALLÁSOS NEVELÉS TÁRGYA.

25. §. A gyermek és az ifjú megismerésének jelentősége a vallásos nevelés számára.

A nevelés tudományában mindig nagy szerepet játszott az a kérdés: milyen az, akin a nevelés munkáját végezzük? Szükséges-e ismerni a gyermeket, meg lehet-e azt ismerni, hogyan lehet megismerni s ez a megismerés jelentősen segíti-e elő a nevelés munkáját? Ha a vallásos nevelés Istennek a gyermekhez és ifjúhoz szóló izenete hirdetése, fontos-e erre az igehirdetésre nézve, hogy milyen az és ki az, akinek ez az igehirdetés szól? Megelégedhetik-e a vallásos nevelés azzal, hogy hirdesse az Igét, nem törődve, ki és hogyan fogadja el azt, vagy az igehirdetés tárgyának ismeretével befolyásolhatja a lélek sorsát, vagy alkalmasabbá teheti az Ige hirdetése elfogadására?

A kérdés: *milyen az*, akivel a nevelésben dolgunk van, különösen a pedagógia újabb történetében egyik legfontosabb kérdéssé vált. A vallásos nevelésben is akkor és abban az arányban vált ez a kérdés égetővé, amikor és amily mértékben a katechetika a pedagógia alapjára helyezkedett, sőt amikor az egész gyakorlati theologiát a pedagógiára akarták felépíteni. Ennek a gondolatnak egyik legkiválóbb képviselője, *Niebergall* azt vallotta, hogy „a gyakorlati theologia igazi értékét csak a pedagógiához való közeledésben nyeri meg". Mivel ebben az időben a pedagógia legfőbb kérdését a gyermek lélektani megismerésének a kérdése képezte, ugyancsak ő kimondotta, hogy a vallástlélektan „a maga munkájába azt az eszményt is be kell

vonja, amely felé az egész egyházi munka irányul, ennek is alá kell vetnie magát a valláslélektani vizsgálatoknak".[1] Ennek alapján a gyermek és ifjú vallásos életének megismerése alapvető fontosságú volt a nevelés kérdésére nézve, mert ez az irány a nevelésről azt vallotta, hogy a nevelés a gyermek értékelésének vezetése, erre a munkára pedig a lélektani ismeretek nélkülözhetetlenek.

Ez alapon igen *részletes és alapos kutatások* folytak a gyermek és ifjú vallásos életének kérdései felől, úgy általában gyermeklélektani alapon, mint a gyermek és ifjú szociális helyzete, valamint életviszonyai szerint is.[2] Természetesen ezekben az egyes lélektani irányok különböző felfogást vallottak és különböző módszerekkel jártak el. Ezek a kutatások a gyermek és ifjú vallásos életének részjelenségeire, változásaira, kérdéseire nézve igen sok értékes anyagot tártak fel.

Van azonban ennél a kérdésnél egynéhány olyan *nehézség*, amelyek figyelembe vétele annak egész beállítását más alapra viszik, ha tekintetbe vesszük őket. Az egyik ilyen nehézség az, hogy azok a vizsgálatok, amelyek a gyermek vallásos életével foglalkoztak s az az anyag, amelyet feltártak, a vallásos életről úgy beszéltek, mint a gyermek életének egy külön területéről s nem látták meg annak szerepét a gyermek *egész élete egységében*. Különösen azok a vizsgálatok estek ebbe a hibába, amelyek az *egyes jelenségek megismeréséből akartak az egész vallásos életre következtetni*. A másik nehézség az volt, hogy a gyermek vallásának kutatásában e vallás *külső formáit* kutatták, a gyermek istenfogalmát, egyházzal való viszonyát, vallásos élményeit és érzelmeit s nem hatoltak le a *gyermek valóságának* mélységéig. Egy harmadik nehézség ott állott elő, hogy még a szellemtudományi alapon álló lélektanok is a gyermek és ifjú vallását egy *külső szempont* alapján kutatták (alkat, értékterületek stb.). Mindezek miatt tehát nem arról be-

[1] *Niebergall* Fr.: Die Bedeutung der Rel. psych. f. die Praxis. (Theol. u. Kirche. Tübingen. 1909.) 411—12. lap.

[2] *Munsche* P.: Gott und Himmel in der Vorstellungswelt meiner Jungen. (Monatsbl. f. d. ev. RU. V. évf.) *Emlein* R.: RU. bei Proletarierkindern. Gött. 1912. *Piechowsky:* Proletarischer Glaube. *Dehn* G.: Proletarische Jugend. Berlin, 1929.

széltek, hogy milyen a gyermek Istenhez való viszonya, hanem csak ennek a viszonynak külső megnyilvánulásairól. Már pedig a nevelés szempontjából, ha az az Isten Igéje hirdetése, az alapkérdés nem a vallásos élet egyes nyilvánulásainak megismerése, hanem az, milyen viszonyban áll a gyermek Isten Igéjével? Ezt pedig lélektani és szociológiai vizsgálatokkal megismerni nem lehet.[3]

A nevelés tárgyára vonatkozó kérdés tehát szükségképpen *összefügg azzal, hogy milyen theologiai felfogást vall* valaki magáról a vallásos nevelésről, mit gondol Isten Igéje s a gyermek viszonya felől. Ha a vallásos nevelést csak bizonyos ismeretanyag átadásának, egy értékrendszer elfogadására vezetésnek, vallásgyakorlatok elsajátíttatásnak stb. tekintjük,[4] akkor a gyermeket úgy kell nézni, mint aki ezekkel egyenrangú, aki ezeket meg tudja közelíteni, tehát vallásos életének kérdései a nevelés szempontjából elsőrangúan fontosak. Ha azonban Isten Igéjét, amelyet a gyermeknek hirdetnünk kell, Isten tulajdon szavának tekintjük s valljuk, hogy azt emberi szinten levő értékrendszerrel, tananyaggal vagy vallásos élményekkel sohasem lehet azonosítani, sem megközelíteni,[5] akkor a gyermek lélektani megismerése nem elégséges a nevelés munkájához, akkor a kutatásnak arra a kérdésre kell felelnie: milyen a gyermek és az ifjú Isten Igéje szerint, ahhoz való viszonyában? *A gyermek megismerésének kérdése tehát nem lélektani, hanem theologiai kérdés.* Mivel Isten a nevelésben Igéje által a gyermeket a maga valóságában akarja megragadni, hozzája nem mint lélektani, szociális, a környezet által meghatározott egyénhez, hanem mint lélekhez akar szólani, ezért a theologiai vizsgálat a gyermeket a maga Isten előtt álló valóságában[6] tekinti. Mivel ebben a valóságban kapja meg a gyermek és ifjú életének minden része, vonása és jelensége a maga igazi kulcsát, mert az ember valóságát s egész élete egy-

[3] *Thurneysen* E.: Das Wort Gottes und die Kirche. München, 1927. 144—145. lap.

[4] *Niebergall* Fr.: Die Hauptproblemen der Religionspädagogik. (Monatsbl. XIII. 1. sz.)

[5] *Wienhold* H.: Der christl. Realismus im RU. (Monatsbl. XII. évf.)

[6] *Thurneysen* E.: I. m. 161. lap.

ségének kulcsát Istennel való viszonya dönti el, ezért a lélektani és szociológiai vizsgálatok eredményei itt hasznunkra lehetnek, de csak annyiban, *amennyiben a gyermek Istenhez való viszonya külső jelenségeit ábrázolják* s így belső valóságára rámutatnak. De érthetetlenek és töredékesek maradnak ezek az eredmények, ha nem az Istenhez való viszony alapján nézzük őket. Ezért a katechetika, mikor a gyermek és ifjú megismeréséről beszél s azok Istenhez való viszonyban történő megismerésével foglalkozik, nem is tér ki ezekre a részletkérdésekre s nem ad vallástlélektant, csak utal ez eredményekre, amennyiben ezek a gyermek és ifjú Istenhez való viszonyából következnek.

Ha Isten Igéjéből, az egyedüli forrásból, amely híven és valóságában ismerteti meg az embert, akarjuk megismerni azokat, akiket nevelünk, először is azt látjuk, hogy Isten Igéje rámutat az ember *bűnösségére.*[7] A gyermeket nem lehet igazán megismerni, ha nem vesszük figyelembe romlott természetét, hogy a bűn hatalma alatt van, s ez a bűn meghatározza egész valóságát. Nem vélhetjük tehát, hogy a gyermekben van valami vallásos képesség, hogy életét környezete vallásos magatartása határozza meg, hogy képes saját magától egy olyan értékelési fokra eljutni, amelyen a nevelés célját eléri, mert benne semmi, ami bűn alatt nem áll, nincs. Ugyanakkor azonban Isten Igéje úgy beszél a gyermekről, mint akinek számára a *váltságot* szerezte, s hozzá egy követeléssel: a *megtérés parancsával* lép. Hirdeti neki Krisztus hatalmát s győzedelmét a bűn felett és döntésre akarja kényszeríteni Krisztus mellett. Az ember egész életének *kulcsa tehát az a magatartás*, hogyan viselkedik e meghívó szóval szemben, hogyan ismeri fel a bűn hatalmát életében s hogyan adja át magát Isten felszabadító izenetének. Hogyan állanak Isten Igéjének világosságában a különböző korú, szellemi alkatú, helyzetű gyermekek és ifjak, hogyan fogadják azt, hogyan engedelmeskednek annak, hogyan akarnak Istennek szolgálni a közösségben? Ennek feltárásában a lélektani és egyéb vizsgálatok eredményeit a theologiai vizs-

[7] *Gogarten* Fr.: Das Problem der theol. Anthropologie. (Zw. d. Z. VII. évf.) 499. lap. *Wienhold* H.: I. m. *Bohne* G.: Das Wort Gottes und der Unterricht. Berlin, 1929. V. fejezet 2. és VIII. fejezet 1.

gálat felhasználja, de azoknak önálló jelentőséget nem tulajdonít.

Ez alapon beszélünk a gyermekkor, az átmeneti kor és ifjúkor magatartásáról az Isten Igéje irányában.

26. §. A gyermek vallásos élete.

A gyermeki életformáról beszélve előre kell bocsátanunk, hogy a gyermekkor kisebb szakaszokra való felosztását mellőzve, itt a gyermeki életformának Isten Igéjéhez való viszonyát vizsgáljuk, amely életforma az élet első 10—12 évét foglalja magában, s azon alapvető vonások tekintetében, amelyekről itt beszélünk, egységes, ha különböző korszakaiban különféle eltérő jelenségeket mutat is fel. A gyermek vallásos életét egész élete egységét alkotó és meghatározó alapvonásai szerint próbáljuk vázolni.

A gyermek egész életét meghatározza a gyermeknek az őt körülvevő és felette álló *végtelenhez való kapcsolódása.* A körülte levő világot a gyermek egy végtelen világnak látja, amelyhez nem reflexióval, hanem kérdésekkel fordul s amelylyel szemben az elfogadás és engedelmesség alapján áll. Annak a végtelenségnek, amely őt a maga világában körülveszi, csak jelenségeit látja, de e jelenségek mögött egy feltétlen akaratot sejt, amelyhez alkalmazkodni akar. Ez a magától értetődő alárendelés a felette álló akarat iránt, határozza meg a gyermek életformáját, a világhoz való viszonyát s Istennel való kapcsolatát is, ez az, amelyet Jézus példaképpen állított a felnőttek elé, és amely a hívő emberben az öntudatos átadás vonása gyanánt jelentkezik.

A gyermek a végtelenhez való ezen egészen sajátos kapcsolódása következtében a maga világával szemben elfogadó magatartást tanúsít. Élete különböző fokain át, a körülte levő világ jelenségei, majd az azok mögött álló jelentések, majd az egész jelentésvilág egységének titkait keresi. Magát a világ középpontjában látja, innen származik közmondásos — de a felnőttekétől egészen különböző — önzése, naív hedonizmusa s innen a világgal szemben való idegenkedése s a világ igazi

megismerésére való képtelensége. Ebből a körülte levő világgal való szembekerülése ébreszti fel.

A másik, ami a gyermeki életformát jellemzi, hogy szemlélete az *érzéki világra* irányul, vagyis nem tesz különbséget a világ érzéki képe és jelentése között. Ez a világ számára élő világ, ebben minden él s az élő és élettelen között sokáig nem tud különbséget tenni. Ebből származik az az antropomorfizálás, amivel a gyermek Istenről alkotott képeiben találkozunk, ami azonban éppen arra mutat, hogy a gyermek istenfogalma nem hasonlítható a felnőttekéhez. Előtte Isten sokkal inkább élő valóság, nem meghatározások és fogalmak által létesített eszményi alak.[1] Ezért mondja *Pestalozzi:* „Gott ist die näheste Beziehung der Menscheit".[2] Ezért helytelen a gyermeknek Istenről fogalmakat és meghatározásokat adni, sokkal helyesebb Isten cselekedetére mutatni rá s úgy beszélni róla, mint élő hatalomról.

A gyermek a maga világa felé kutatással, kereséssel fordul, innen van állandó kérdezősködése, amely főleg az okokra vonatkozik. Világa megismerésében a képzelete segíti, amely, mivel adatokkal nem rendelkezik, változatos és valószerűtlen kapcsolatokat létesít. Kritikája éppen alap hiányában csak a külsőre irányul, ítéleteiben környezete hatása alatt áll.

Hogyan nézi a gyermek *Isten akaratát?* Isten akarata a gyermek számára nem erkölcsi parancsok rendszere, nem egy életelv, vagy érték, hanem egy reális hatalom követelése, egy olyan hatalomé, akinek valóságát érzi, tettei körülveszik az életét és meghatározzák azt. Isten akarata a gyermek számára egyes parancsok tömege, amelyeket környezete közvetít számára. Ezekben nem lát rendszert, elvet, csak rendelkezéseket,

[1] *Haller* A.: Pestalozzis Leben. Ebenhausen. 145. lap. („Istennel áll az ember a legközelebbi viszonyban..")

[2] *Schreiber* H.: Die rel. Erziehung des Menschen. Leipz. 1908. 44—45. lap. V. ö. *Jean Paul* szép mondását: „So nun erscheint den Völkern und Einzelwesen der Unendliche früher, als das Endliche, ja, als das Unendliche". (Így a népek és egyesek előtt előbb tűnik fel a végtelen Isten, mint az, ami véges, sőt előbb, mint a végtelenség. (Levana. Leipz. Reclam. 66. lap); *Hebbel* vallomását Istennek a zivatarban meglátott hatalmáról. (Meine Kindheit. Idézi *Peper* W. Junge Seelen. Leipz, 1911. 77. s köv. lap.)

tehát a gyermek engedelmessége nem az egész élet, hanem egyes esetek engedelmessége. Sokszor ezek úgy tűnnek fel előtte, mint érthetetlen, egymásnak ellentmondó parancsok, amelyek közt eltéved, mert nincs birtokában az elv, amiből egyes esetekben Isten akaratát megismerhesse. Különösen akkor végzetes ez, ha a szülők saját magukat állítják oda parancsolóul s ha egyéni akaratuknak s nem Isten akaratának akarják a gyermeket alárendelni. Minél inkább ismertetik meg a gyermeket Istennek az ő életében felhangzó akaratával, annál közelebb jut Isten megismeréséhez.

A gyermek *bűnismerete* egészen sajátos. A bűnt nem az Istennel szembenálló akaratban, indulatban, hanem egyes esetekben, parancsok megszegésében látja. Mivel a parancs mögött nem tudja megérezni annak okát és indítékát, ez az engedetlenség nem mérhető a felnőttek engedetlenségével. A gyermek „nem tudja, hogyan kell jónak lenni" s azt hiszi, hogy „nem is lehet jónak lenni". Ezért a törvény alatt van, ennek kell nevelnie, hogy a Krisztus által adott szabadságra eljusson. Engedelmességében nagy szerepe van érzelmeinek, a büntetéstől való félelemnek, amely Istennek a bűn elleni haragját igen komoly színben tudja a gyermekkel megláttatni, és a szeretetnek, amely által viszont a Krisztussal való kapcsolat közvetlenebb és elevenebb a gyermekben, mint a felnőttnél.[3]

Az *egyházzal* a gyermek csak azon környezet útján tud kapcsolatba lépni, amelyben él, mert közösségi érzéke tágabb kör iránt nincsen. Az egyházat annak munkájában, tetteiben tudja meglátni s van érzéke az iránt, hogy közelebb érezze magához azokat, akik egy egyházba tartoznak vele, így fel lehet benne ébreszteni az egyház iránti szeretetet, ha az ő életére vonatkozó szerepét megismertetjük vele. A *kultusz* ünnepélyes-

[3] Ezért elutasítandó akár egy mesterséges istenfogalom kiépítésére való törekvés, akár Istennek és Krisztusnak a gyermekhez olyan formában és módon való közelhozása, ahogy az elnevezésekben („istenke", „Jézuska") nyilvánul. A *Zurhellen-Pleiderer* kísérlete is, amely Krisztus megváltó személye helyére a „Christkind"-et akarja állítani (Wie erzählen wir den Kindern die biblischen Geshichten. Tüb. 1913.) nemcsak a Krisztus személyét hamisítja meg, de a gyermek lelki alkatával is ellenkezik, épen így minden olyan törekvés, amely Istent és Krisztust tulajdonságaik, a róluk mondott jelzők alapján fogalmilag akarják a gyermekhez közelvinni, amint az sok vallástanítási tantervben látható.

sége, fensége, titokzatossága folytán lenyügöző hatást gyakorol reá, de éppen azért hamar kimeríti s tevékenységre ösztönzi, ezért olyan kultuszra van szüksége, ahol saját maga is tevékenyen résztvehet s amelybe belekapcsolódhatik. A *Biblia, istentisztelet, egyházi élet* stb. kérdésében éppen az előbb mondottak alapján sok függ attól, hogyan látja azok iránt környezete magatartását, helyes magatartással könnyű benne ezekkel szemben tiszteletet ébreszteni. A döntés, vagyis az a magatartás, amely Isten iránti odaadásban s élete Isten kegyelmére való helyezésében, az erre való elhatározásban nyilvánul, a felnőtteknél szokásos értelemben a gyermeknél nem fordul elő, csak engedelmessége egyes eseteiben van kapcsolatban. Elhatározásai pillanatnyi értékűek, mert csak a következő perc magaviseletére s nem az egész élet átadására tudnak vonatkozni. Megtérésről tehát ebben a formában a gyermeknél nem lehet szó, egy ilyen magatartás létrehozására való törekvés vagy meghiúsul, vagy könnyen képmutatásra vezet.[4] A tudatos én előtti engedelmesség más, mint az azutáni, mikor már a bűn valóságának egész mivolta feltárul a lélek előtt. Azért más dolog *gyermeknek* lenni, gyermekes, öntudatlan bizalommal nézni Istenre, és más *gyermekké* lenni, a magunk akarata és törvénye helyett, már egyszer összetört szívet adni át Istennek, hogy ő teremtse azt újjá.[5]

27. §. Vallásos élet az átmeneti korban levő gyermeknél.

Átmeneti kornak a gyermek- és ifjúkor közötti, egyénenként különböző tartamú kort nevezzük. Ezt is több szakaszra szokták osztani és sok névvel szokták illetni, mégis alapjában a 12—15. életéveket foglalja magában. Nem képez önálló életformát, mint a gyermekkor és ifjúkor, amelyeknek sajátos meghatározó vonása és egységes képe van, átmeneti jellege éppen abban áll, hogy a két életformát köti össze s hosszabb, vagy rövidebb áthídalást alkot a kettő között. Tartama függ

[5] U. o.
[4] *Bohne* G.: I. m. VII. fejezet. 3.

a környezetnek a gyermekre való hatásától, a gyermek testi és szellemi fejlődése elevenségétől, a gyermek egyéniségétől, hogy a kapott hatásokra hogyan felel.

Az átmeneti korban a gyermeknek a végtelennel való közvetlen, önátadó magatartását a *reflexió* váltja fel. Törekvése arra irányul, hogy saját magát találja meg az őt körülvevő világban, melytől magát most megkülönbözteti. Ezért ezt a tüneményt sokan az „én felfedezésének" is nevezik.[1] Az önismeret, amely a gyermeknél alig található s akkor is csak a mások róla táplált véleményéhez igazodva, itt a lélek legfőbb kérdésévé válik. Saját magát most már tudatosan állítja a világgal szemben s ebben a tudatos és szándékos önállításban keresi önmagát. Ez a jelenség három dologban nyilvánul, amelyek, minden e korbeli lelki változás alapját képezik, s amelyek ismeretével az egyes részjelenségek ismertetése számunkra mellőzhető.

Az egyik a gyermek értelmi *világképének* kialakulása s annak egységére való törekvés. Számára a világ már nem sokszínű és megmagyarázhatatlan csoda, hanem olyan egység, amelynek magyarázata, központja van s ezt akarja megtalálni. Az az egység, amelyet a világban talál, külső egység s megközelítésének eszköze az értelem. Ezért ébred fel itt éles és jellegzetes kritikája, amelynek alapja, ellentétben azzal, amit a gyermeknél és az ifjúnál látnak, az értelmi belátás. Kritikájában az értelmi vonások és mérték kíméletlen s ezért sokszor igazságtalan érvényesítése romantikus, fantaszta lelkiállapottal párosul. Az első, az értelmi oldal túltengése a technikai, az utóbbi, a fantázia túltengése az irodalmi, művészeti érdeklődésre vezeti. A vallás és hit kérdései felé is ezért vagy értelmi, vagy fantaszta alapon álló magatartással fordul, kritikával, vagy ábrándozással. Az előbbivel elveti a neki mesterségesen nyujtott és külső tekintélyekkel támogatott hit tételeit, az utóbbival egy vallásos ábrándvilágba tudja magát beleringatni, babona, érzéki vallásosság, nagy érzelmi kitörések színterévé lehet a lélek. Ezért mint *Starbuck* kimutatta, itt a

[1] *Spranger* E.: Az ifjúkor lélektana Ford. Nagy Miklós és Péter Zoltán. Mezőtúr, 1929. 42. lap.

leggyakoribb egy pietisztikus „megtérés“ megjelenése.[2] Ez a két vonás azonban, az értelmi és a fantaszta váltogatja egymást a lélekben, súlyos küzdelmeket, nagy lelki válságokat okozva abban.

A másik vonás a léleknek a *környezettől való elválása*, amit szintén világképe egységére s ebben saját maga megtalálására és megismerésére irányuló törekvése hoz magával. Az átmeneti korban a gyermek környezetével szemben magános, egyedülálló, bizalmatlan, néha ellenségeskedő. Néha ez a bizalmatlanság féktelenségbe és kíméletlen önérvényesítésbe csap át, az alakuló egyéniség rombolja a korlátokat, ki akarja élni magát, fájdalmas magánosságban gyötrődik és emésztődik a szegény lélek.[3] Változó hangulatai szerint képes azonban mélységes, szinte rajongó vonzódással kapcsolódni ahhoz, akiről megértést tapasztal s önérvényesítése sokszor áldozatos szolgálattá, hősies önmegtagadássá válhat. Azért *Isten valóságát nem a környezet parancsaiban, példájában, hanem Istennek az ő életében megnyilvánuló munkájában és tetteiben láthatja meg*, bár hajlamos arra, hogy Istennel való viszonyát jogi viszonynak nézze. Krisztus, aki ezekben a harcokban közel van hozzá s aki nem azonos környezete megkötő tekintélyével, akihez magánosságában fordulhat, nagy segítség lehet ebben a korban a gyermek számára, sok erőt és indítást adhat neki.

A harmadik, amiben ez az önmagára eszmélés különösen folyik, *szexualitásának* jellegzetes formája. Valóságának fizikai oldala s erre való figyelem jellemzi a gyermek ezen korbeli szexualitását. Azok a harcok, amelyeket ebben vív, amelyek érthetetlenek és titokzatosak előtte, vezeti rá a bűn valóságának mélyebb meglátására, amelyet még mindig egyes parancsok megszegésének tekint ugyan, de ezek a parancsok már nem a környezete tilalmai, hanem egy kozmikus törvény részei. A bűn ezzel a *kozmikus parancsal való szembekerülés*, amely törvényt csak sejt, de annak egységét és lényegét nem látja. Ez a kozmikus hatalom az, amely világképe egységét

[2] *Starbuck* E. D.: Religionspsychologie. Leipz. 1909. 29. s köv. lap. *Spranger* E.: I. m. 292—94. lap.

[3] U. o. 278. lap.

rejti magában, amelyben az ő énjének igazi titka rejlik, s amely neki engedelmességet parancsol. De ezzel szemben áll egy másik hatalom, s ennek nyomait ott látja az életében. Egy szörnyű dualizmus áldozata, amely harc jelenlétét már láttuk a világképe kialakításáért s saját maga érvényesítéséért vívott küzdelemben. Az erkölcsi élet terén ez a küzdelem nem kisebb, vagyis tulajdonképpen ugyanaz a küzdelem folyik egész életében. Magánosságának, mivel élete e nagy harcát nem tudja megértetni senkivel, szörnyű tragikuma csak növekszik.

Ebben a korban a gyermek *Isten Igéjével* kozmikus, az ő életét is meghatározó *törvény alakjában* találkozik.[4] Ez a törvény ítéletet hirdet az előtte, különösen szexuális küzdelmeiben nyilvánvalóvá lett bűn felett, ehhez időnkénti döntéseiben odafordul ugyan, de minden ilyen alkalommal csak annál jobban látja annak betölthetetlenségét. Ezért nagyon sok függ attól, hogyan viselkedik környezete vele szemben. Ha csak ítéletet és megrovást kap, vagy az fenyegeti, hogy elfordul attól s egyedül vívja harcát, s ebből származnak az e korban gyakori gyermek-öngyilkosságok,[5] vagy az, hogy egy átlagos, látszólagos kegyességben meg akar alkudni a felette levő akarattal. De vágyik a szabadulás és kegyelem után, amelyet ha neki megmutattak, mint személyes, hozzá lehajló hatalmat a Krisztus érte való munkájában, a megváltás és kegyelem élő valósággá lehet l elkében. A külső tekintély védelmezése vagy rideg érvényesítése csak elriaszthatja, de a nevelői szeretet és gyöngéd részvétel egész életére kiható döntő hatással lehet rá. Kritikáját nem értelmi úton kell visszautasítani, hanem azzal szemben rá kell mutatni Isten munkájának tényeire, amelyeket a maga életében láthat. A nevelő személyes tapasztalatai, mint erről szóló bizonyságtétele, saját tapasztalatok szerzésére s ezekben való elmélyülésre tudják vezetni.

[4] *Jarausch* K.: Die Behandlung des Marcusevangeliums. (Schule u. Ev. 1929.) 130. lap.

[5] *Stern E.:* Jugendpsychologie. Breslau, 1931. 79. lap.

28. §. Az ifjúság vallása.

Az ifjúságot *külön életformának kell tekintenünk* a gyermeki életforma mellett, mert alkatában teljesen különbözik ettől. Nem tekinthető tehát átmenetnek a gyermek és a felnőtt között, mint ahogy a gyermekkor sem tekinthető előkészületnek az ifjúkorhoz.[1] Ezért nem is ifjúkorról, hanem ifjúságról beszélünk. Ennek az életformának jelenségei kutatására és felsorolására nagyon sok gondot fordítottak, főképpen olyan részjelenségekben keresve ennek az életformának, mint kornak jellemét, amelyek az ifjút lélektani, szociális, gazdasági, kulturális oldalról határozzák meg. *Spranger* fejtette ki először azt a gondolatot, hogy az ifjúság megismerésére ezek a részjelenségek nem nyujtanak elég alapot, hanem az ifjúság *lelki alkatából* kell az ifjúságot megérteni.[2] Ezzel tényleg bővebb, egységesebb és alaposabb képét adta az ifjúkornak, mint bárki, aki előtte ezzel a kérdéssel foglalkozott. Mivel azonban itt az ifjúság vallásos életéről akarunk beszélni, itt is, mint a gyermek vallásos életéről mondottaknál, abból kell kiindulnunk, hogy az ifjúság igazi valóságának megismerését *annak a viszonynak megismerése teszi lehetővé, amelyben az ifjúság a transcendens világgal áll.* Ez fogja megmutatni, hogyan áll az ifjú Istennel szemben s ebből lehet meglátni és megérteni egész valóságát. Ezért itt is mellőzhetjük azoknak a részjelenségeknek felsorolását és ismertetését, amelyeket az ifjúság élete felmutat, csak Istennel való viszonyának élete egyes köreire vonatkozó következményeit kell megemlítenünk, mert a részjelenségekre következtetni engednek az életforma alapvető vonásai.[3]

Az ifjúságnak a végtelenhez való viszonyát az jellemzi, hogy a világot nem egyes vonásaiban akarja megragadni, mint a gyermek, nem is külső, értelmi egységében, mint az átmeneti korban levő, hanem abban *értéket és értékegységet* keres. Ez a törekvése világnézetalkotó, azaz olyan vezető gon-

[1] *Imre Lajos:* Az ifjúság válsága. Nagybánya, 1931.

[2] *Spranger* E.: I. m. 13—17. lap.

[3] *Thurneysen* E.: Die Stellung der heutigen Jugend zur Religion. Zw. d. Z. VII. évf. 541. s köv. lap.

dolatra vágyik, amellyel a maga világát megérteni és megmagyarázni tudja.[4] Világnézetalkotásában nem szívesen vesz át kész rendszereket, sőt ezeket leggyakrabban bizalmatlanul fogadja, helyettük nála a világnézet alkotásában életelvek, szociális életbölcseség, s aktivitásra törő életét igénybevevő elvek jönnek tekintetbe. Tényeket és az ő életére kiható megállapításokat keres, a saját igazságát akarja megtalálni, saját magában keresi azt a magyarázó elvet, amely a világ megértésére vezetheti.[5] Ezért egész gondolkozását a pozitivizmus és utilizmus jellemzi, amely nem valami alacsony haszon, hanem az önfenntartás egyetemes értékét állítja a főhelyre. Ezzel a törekvéssel együtt jár, hogy a világ megismerésében inkább elméleti megoldások iránt érdeklődik, még gyakorlati dolgokra vonatkozó véleményei is inkább elméletiek, konstrukciókon s nem a tényleges élet ismeretén alapulnak. Innen van az ifjúság sokat emlegetett intellektualizmusa, innen van, hogy kritikájának alapja már nem az értelmi világképbe való beleilleszkedés, hanem egy értékelés, amelynek mértéke azonban saját magából van merítve. Azt tartja értékesnek, ami világmagyarázatával megegyezik, ami tényeken alapul, ami előmozdítja a világ javát s az ő javát, ami nála azonos.

Az értékért való ezen harcában tulajdonképen saját magának a világgal szemben való viszonya tisztázását keresi, a *világban önmagát keresi* és akarja megvalósítani. Istent úgy nézi, mint aki vagy minden érték összfoglalata, az értékek abszolút forrása s így elérhető és felfogható s erre, az Istenről szóló adaequat felfogásra törekszik is és ebben hisz, s ezzel Istent és Istennek életére irányuló igényét relativizálja, vagy pedig úgy tekinti, mint aki megfoghatatlan, akiről nem lehet beszélni, akit nem lehet megismerni s ekkor idegen tőle és elfogadhatatlan számára, mert nem tudja beilleszteni világmagyarázata hálózatába. Ez a magyarázata annak a *törésnek*, ami gyakran az ifjúkorban áll be az előbb hívőnek és vallásosnak mutatkozó gyermekeknél, s két veszedelemre vihet. Vagy egy teljes *kiábrándulásra*, amely az eddig elfogadott és

[4] *Spranger E.:* I. m. 306. lap.
[5] U. o. 296. lap.

tisztelt értékek hiábavalóságát és alaptalanságát látja meg és — különösen egy tradicionális hit fennforgása esetében — elszakad ezektől és megtagadja őket, mint amelyek az ő új világába nem illeszthetők bele; ebből sokszor az ifjúság pesszimizmusa, kiábrándultsága, nem egyszer cinizmusa következik be; vagy — a másik veszély — egy *öncsalás*, amellyel a tradicionális hitet fenn akarja tartani s be akarja osztani Isten valóságát a saját maga által alkotott világba, ezzel együtt jár egy képmutató vallásosság, a saját maga igazságának Isten igazsága helyébe tolása. Az utóbbi eset súlyosabb, mert itt az önmaga megtartására való törekvés meggátol minden komoly leszámolást saját magával s meggátolja az Isten igényének fenntartásnélküli felismerését s annak való alárendelést. Az előbbiből gyakran súlyos válságokon át nagy lelki megújulások származhatnak. Az utóbbi típusa a Bibliában a tékozló fiú bátyja, aki a meglevő melletti híven kitartás és e hamis érdemtudata miatt a bűnbánat és kegyelem valóságát a maga életében sohasem tudja meglátni. Csak a saját magában és önalkotta világában való hit megingása, önmagának egy a magáénál magasabb mérték szerint nézése tudja ezen a válságon úgy keresztülvinni, hogy abból új élet származhasson.[6]

Isten akarata az ifjúság számára éppen ezért egészen más képet mutat, mint a gyermekben, vagy az átmeneti korban. Mivel az ifjú saját magát keresi és saját magát akarja megtalálni és magában a világot, ebben, az önmaga megtalálása s saját értéke biztosítása érdekében vívott küzdelemben, sokkal nehezebb neki Isten akarata abszolútságát és mindenekfelettiségét elismernie. Különösen az egyházi rendszerekben, dogmákban és hitvallásokban rögzített és megcsontosított s isteni akarat igényével fellépő formáktól riad vissza, mert azokban a maga korlátozását látja, de éppen ilyen bizalmatlan minden, Isten akaratának igényével fellépő emberi gondolatrendszerrel szemben is. Arra törekszik, hogy ő saját maga, egyedül és önmagáért legyen valaki Isten előtt, olyan Istent keres, akinél ő valamit számít, akit vizsgálata és ítélete alá vonhat, akinek cselekedetei előtte érthetők és indokoltak. Ezért

[6] *Bohne* G.: Das Wort Gottes u. der Unterricht. VII. fejezet. 4.

ingadozik mindig vagy a teljes atheizmus, az ezzel együttjáró és álpótlékul használt különböző felfogások vagy eszközök között, azért igyekszik pótolni hitét világnézettel, művészettel, tudománnyal, sporttal, mindezekben keresve azt a valóságot, amelyet csak Istenben találhat, de amelyet nem akar benne elfogadni; vagy a másik hamis útra téved, egy megalkuvó álvallásosságba, amelyben Isten akaratának való engedelmesség helyett saját maga akarja megszabni az Istennek való szolgálat módjait.[7] Bizonyos cselekmények, kegyes szokások, érzelmek, babonás ábrándok útján akarja Istent kielégíteni, hogy ne kelljen önmagáról teljesen lemondania.[8] Érdekes példája ennek a Bibliában a gazdag ifjú, aki hajlandó beteljesíteni minden parancsot egyenként, de egész életét nem akarja Krisztusnak adni. Az ilyen lélek előtt Krisztus lehet tisztelt cél és eszmény, de a nélkül, hogy iránta való teljes engedelmességre készen volna. Így alakul ki sok lélekben egy olyan „vallásosság", amely külső formáiban egészen olyan, mint a valódi hitből származó, külsőleg mindennek eleget tesz, csak egyben nem: önmaga átadásában. Az ilyen életben van gyakorlati „kegyesség", Isten szolgálatára való hajlandóság, erős agilitás, lelkes tettvágy, elmélyedő misztika, vagy értelmi téren a hit kérdéseivel való erőteljes foglalkozás, de mindezek azzal a gondolattal és azért, hogy elégségesek is legyenek Isten igényének kielégítésére, csak csereeszközök, helyettesítő ajándékok, áldozatok, míg ő megtartja önmagát s kikerüli azt a követelést, hogy saját magát adja Istennek. Az ifjúsági mozgalmak sok agilis, vagy kegyeskedő, vagy „meggyőződéses" tagjában lehet éppen ezt a nehézséget megtalálni s sokszor az ifjúsági munka éppen ennek leplezésére szolgál.

Az ifjúság *sexualitása* is, amely ennek az életformának alakulásában és jellemében különösen nagyjelentőségű, nem független jelenség, hanem egész életével, annak belső változásaival áll kapcsolatban, az ifjú magatartása ebben döntő módon függ attól, milyen viszonyban áll az ifjú Isten akaratá-

[7] *Thurneysen* E.: Die Stellung der heutigen Jugend... 543. lap. *Spranger:* I. m. 288. lap.

[8] U. o. 288. lap.

val.[9] Az átmeneti kor rejtett és csak sejtett erői itt világosakká és tudatosakká válnak, magános küzdelmei az ifjú egész életét hatalma alatt tartó, sokszor irányító, emésztő gyötrelmekké. Itt már nem burkolózik ez a kérdés a szentimentális érzelmi világmagyarázat, a romantikus világszemlélet, a hősiesség és lovagiasság leplébe, hanem nyiltan, ténylegesen és le nem rázható módon áll a lélek elé. Itt már nem lehet kitérni, elvonulni, nyiltan kell vállalni a harcot. A testi és lelki élet valójában egységes valósága itt kettéválik s a test tusakodik a lélek ellen a legváltozatosabb és legraffináltabb formákban. A harc nehézsége abban rejlik, hogy megbontja azt az életegységet, amelyre éppen az ifjúság törekszik, egy kettősség jön létre, ösztöni élete percenként megcáfolja és meghiusítja a legmagasabb értékek önmagában való megértése és megvalósítása iránti törekvését s mutatja be saját magát önmagának egész nyomorúságában. Ez a küzdelem szoros összefüggésben van a világ megragadására irányuló, tehát önmegvalósításáért folyó küzdelmével, sőt valójában egy azzal, mert itt is nemcsak lelki egységért, hanem önmagáért folyik. Beszűrődhetik ez az ösztöni hatás egész gondolkozásába, élet- és világmagyarázatába — s mindig van is egy kisebb mértékű ilyen hatás — annyira, hogy azt teljesen hatalmába keríti; ekkor találkozunk az olyan lélekkel, amely mindent a szexuális ösztön rejtett vagy nyilt hatása alatt néz és ítél s mindent egy raffinált hedonizmus alapján mértékel. Vagy lehet a lélekben tudatos és komoly küzdelem ellene s akkor vívódó, forradalmi, változó hangulatú, kiszámíthatatlan lélek áll előttünk, magyarázva az ifjúság közmondásos változékonyságát, forradalmiságát és érdeklődése megbízhatatlanságát, a cinizmustól a legnagyobb elmélyülésig. Máskor ezt a harcot az érdeklődés irányváltoztatásával akarja legyőzni, ezekből lesznek a tanulmányozók, a tettrekész egyesületi tagok, a missziói lelkületű világjavítók, legtöbbször a nélkül, hogy ennek a feszítőerőnek igazi titka világossá lenne előttük, maguktól szublimálódnak azok az érzelmek, amelyek az élet egységének megbontásával fenyegetnek. Mindez kapcsolódik az előbb már említettekhez.

[9] *Spranger:* I. m. 292—94. lap.

Az ifjúság *bűnismeretre* sokkal nehezebben jut el, mint a gyermek, vagy az átmeneti korban élő. Mivel saját világa középpontjában maga áll, de nem úgy, mint a gyermek, engedelmesen és átadóan, hanem irányító és alkotó szereppel, saját magából kell kilépnie, hogy a bűn valóságára eljusson, önmagát kell megtagadnia. Mivel azonban az ifjúság életformájához a keresés hozzátartozik, mivel az igazság után vágyik és kutat, mivel naponként tapasztalja — ha őszinte — saját élete tragikumát, ez a tapasztalat, ha nem egyetemességében, hanem saját életében látja meg, rávezetheti a bűn valóságának meglátására. Ezért kell óvni a kész eredmények néma elfogadásától, a tökéletesség, a befejezettség gondolatától, a szokványos és megállapodott keresztyén élet kísértésétől, a gazdag ifjú kérdésétől: „ mi fogyatkozás lehet még bennem?“ és ezért kell irányítani az Isten által olyan bölcsen ennek az életformának alapjává teremtett, állandó döntés előtt állás, folytonos keresés és a nagyobb igazság megtalálása felé vezető úton.

Az *ifjúsággal való bánásnak* a vallásos nevelésben éppen ezért alapja az, hogy maga a nevelő se igyekezzék befejezett, tökéletes, a hit teljességére eljutott egyéniség lenni, sem magát ilyennek feltüntetni, aminthogy ilyen keresztyén ember nincs is. A nevelőnek az a törekvése, hogy *saját maga folyton útban van*, állandóan kutatja Isten akaratát, találkozik az ifjúságnak ezzel — az életformájában rejlő — vonásával s ezt a kettőt, az ifjúságot és a nevelőt, ez tudja közel hozni egymáshoz. Merész, sőt vakmerő kritikáját, változó hangulatait, tétova vagy ingatag érdeklődését nem előre megállapított és vizsgálatot nem tűrő tételek, tanok, egyházi intézkedések elfogadtatásával vagy eléje állításával, hanem a hit kérdéseinek személyes életében való jelentősége, a megváltás isteni izenete egész felszabadító és megújító hatalma hirdetésével kell igyekezni feloldani és ellensúlyozni, tudva, hogy egy olyan lélekről van szó, amelyért maga Isten küzd, mert Krisztus kegyelmét akarja neki megjelenteni küzdelmes és széttépett életében. A tagadások és megüresedések nehéz óráiban vád és szemrehányás helyett az ilyeneket szintén megtapasztalt lélek gyöngéd figyelme, állandó hűsége tudja megmutatni azt a kegyelmet, amelyről az Ige azt mondja: „ha hitetlenkedünk is, ő hű marad, magát

meg nem tagadhatja". Az egyházzal való kapcsolatát az egyház hitének személyessé tételében, munkája jelentőségének megmutatásában, a szolgálatra való felhívásban és annak módjaiban kell megmutatni. Az egyház számára nagy áldás az ifjúság, mert ez mindig a megújulásért, Isten Igéje valóságához való visszatérésért, emberileg elérhetetlen céljai világosabb meglátásáért és jövőjének eschatologikus látásáért való küzdelemre serkenti és vezeti. Az ifjúság keresésének ezt, a nem ebbe a világba való s nem erre irányuló vonását az egyház tudja az Isten országa utáni vágy felé vezetni s így az ifjúságot önmagának visszaadni.

29. §. A vallásos élet formái társadalmi helyzet szerinti tagozódásban.

Isten Igéje tekintet nélkül társadalmi helyzetre, osztályokra vagy azok különbségeire, mindenkihez *ugyanazzal a követeléssel* fordul és minden léleknek a kegyelem ugyanazon izenetét mondja. Az azonban, hogy ezt az Igét hogyan lehet hirdetni, hogyan fogadják, milyen nehézségek állanak a lélek előtt az Ige elfogadásában, már nem mindenkinél ugyanaz s itt a nevelésnek kétségtelenül tekintetbe kell venni azt a *helyzetet*, amelyben az a lélek áll. A vallásos nevelésnek is ismernie kell tehát azt, hogy a gyermek és ifjú életét hogyan határozza meg az a helyzet, amelyben van, hogy az igehirdetés munkájában akadályozó körülményeket ismerve, azok ellen küzdeni, a kedvező lehetőségeket pedig előmozdítani tudja. Éppen az ifjúságnál, az a környezet, amelyben él, annak világa, helyzete, körülményei nagy befolyással lehetnek a lelkekre a nevelés munkájának elősegítése vagy akadályozása tekintetében, tehát okvetlen számolni kell azokkal az adatokkal, amelyeket a gyermek és ifjú társadalmi életkörülményei ismertetnek meg velünk. Viszont tudnunk kell azt is, hogy ezeknek *túlságos nagy jelentőséget nem szabad tulajdonítani.* Ezek a viszonyok, körülmények, hatásaikkal együtt csak külső meghatározó vonások, az egyetlen akadálya Isten Igéje befogadásának a bűn, amely ezeket a külső vonásokat felhasználja.

A munkában tehát vigyáznunk kell arra, hogy se ne azonosítsuk a bűn valóságát ezen külső körülmények gátló hatásával, se ne váljunk közömbösekké a bűn hatalmának meglátása iránt. Sőt arra kell nevelnünk magát az ifjúságot, hogy saját maga is lássa a bűnnek helyzetében felmerülő lehetőségeit és hatásait, és tudatosan küzdjön az ellen. Szükséges azért ismertetni azokat a vonásokat, amelyek az ifjúság egyes csoportjait társadalmi helyzetükben jellemzik. Ez az ismertetés, részletesebb rajzát a szociális és lélektani helyzetnek mellőzve, ismét csak arra kell, hogy kiterjedjen, hogy éppen az Istennel való viszonyában s az Ige befogadása tekintetében milyen vonásokat találhatunk az ifjúság egyes csoportjainál.

A *falusi* gyermek és ifjúság életét Istennek a *természet életében* mutatkozó hatalma és akarata határozza meg, kapcsolata a transcendens világgal a természet életébe való szorosabb belekapcsolódásban látható.[1] Innen van az a mágikus vonás, ami hitében is folytonosan szerepet játszik s amely az igazi hit vonásaival állandóan összeszövődve él.[2] Isten munkáját a teremtés és gondviselés tényében látja, de itt erősen és mélyen bele van nőve az életébe, ezért Isten valósága nagyon világosan tud előtte állani, mint mindenható, az ember sorsát irányító, az ember életébe hatalommal beleszóló Úr valósága. Istent nem fogalmi úton keresi és akarja megérteni, de személyessé és bensővé is nehezen lesz Istennel való viszonya, azt mondhatnánk, hogy a Hiszekegy I. artikulusa körében él, mert a megváltás és kegyelem személyes életében megnyilvánuló csodája nehezen tud hozzá közeljutni. A természet titokzatossága, életével és sorsával való kapcsolata a természettel primér viszonyba hozza, azaz annak életét nem a természeti törvények rendszerében, hanem önállóan nézi abban az életegységben, amely a saját élete és a természet élete között fennáll. Mivel ezt elsősorban a testi életben látja, az egész nevelés egyik legsúlyosabb kérdése az, hogyan mutassuk meg neki Istennek lelki életére is vonatkozó igényét, s egyáltalában hogyan lehet

[1] *Fuchs* H.: Psychologie der Jugendlichen des Landes. 1928. 196. lap. *Koch* G.: Die bäuerliche Seele. Berlin, 1935. 45. s köv. lap.

[2] U. o. 199. lap.

benne a lelki élet valósága s annak ápolása iránti érzéket felébreszteni.

Ebből már érthető, hogy a falusi gyermeknek és ifjúnak *a hittel, a szentséggel, Isten dolgaival szemben sajátos magatartása* van. Mindaz, ami Isten tiszteletével összefügg, szemében szentséget hordoz, ez a szentség nem erkölcsi, hanem metafizikai minőség, az embertől tartózkodást, tiszteletet, de egyúttal távolállást is követel. Isten akarata, az igehirdetés, annak eszközei, formái számára érthetetlen és megérteni nem is akart dolgok, de ugyanakkor olyan ünnepies és feletteálló valóságok, amelyeknek mindennapi életével való kapcsolatát nem könnyen tudja meglátni. Bár sokszor ébrednek benne kételyek, ezek az önálló leszámolásig, a lélek megrendüléséig ritkán jutnak el éppen a szent és köznapi között felállított ezen ellentét miatt. A templom, az istentisztelet, az úrvacsora kétségtelen méltóságot hordoznak előtte, de egyéni életéig éppen azért ritkán engedi hatásukat, s általánosságokban sekélyesíti el.

A *bűn* kérdésében is hajlamos az általánosításra, a bűn személyességét és élő hatalmát nehezen lehet vele megismertetni s elfogadtatni. Istennek egy, az emberi életben adott rendje ellen kihágásnak s nem ellene való indulatnak minősíti s cselekedetekben látja a lényegét. Ezért óvakodik „nagy bűnöktől", de nem tart bűnnek olyanokat, amelyekben nem látja az életben és természetben megnyilvánuló isteni hatalom sérelmét. Éppen azért a kegyelem is előtte egy általános elv s nem személyes tapasztalat.

Környezetének nagy hatása van rá, különösen azon tradicionális erőnél fogva, amellyel az életét befolyásolja. A családi kegyesség hagyományos formái alól a pubertás és az ifjúkor kezdetén sokszor felszabadítja magát, de később visszatér hozzájuk, mint olyanokhoz, amelyek élete alapjául tűnnek fel előtte.

A *tanuló* ifjúságot meghatározza az a tény, hogy rendszeres nevelésben éspedig olyan nevelésben és tanításban részesül, amely világnézetét kialakító hatással van rá. A hatás, amelyet az iskola reá gyakorol, állandó, rendszeres és öntudatos, ezért gondolkozása is rendszeresebb, ismeretei rendezettebbek. Ennek nehézsége a vallásos nevelés szempontjából az,

hogy az ifjúságban egyoldalú értelmi kultúrát fejt ki s így egész magatartását Isten Igéjével szemben *értelmi alapra* helyezi, ami az ifjúkor bizonyos szakaszaiban úgyis előtérbe lépő intellektualizmus veszélyét még jobban növeli, s bizonyos korban egészen racionalista állásfoglalásba viszi bele. Ezért fordul fokozott és értelmi alapon álló kritikával a hit kérdései felé s ezért van, hogy csak azt akarja ezekből elfogadni, amit értelmi belátással megfoghat és igazolva lát. Mivel pedig Isten Igéje szemben áll minden emberi felfogással és alapjában felfoghatatlan, világnézeti rendszerrel nem azonosítható, ebben a korban emberileg szinte lehetetlennek kell tartanunk, hogy a gyermek Isten Igéjével kapcsolatba jusson. Annyival inkább, mert ez az egyoldalú magatartás környezete hatásának elfogadásában is jelentékenyen akadályozza.

A *bűn kérdését* a tanuló ifjúság szintén értelmi úton igyekszik megközelíteni, csak jelentkezéseiben és nem lényegében látja meg. A bűnnek életében megtapasztalt hatalmával szemben is értelmi úton igyekszik védekezni, vagy azt mentegetni, az okok, körülmények kényszerítő hatalma, mások példája s effélékre való hivatkozással, vagy a bűn emberi megítélésével. Ahhoz, hogy a bűn és váltság igazi lényegét meglássa, saját magából kell kilépnie, igazi önkritikára és önismeretre eljutnia az Ige alapján, erre azonban olyan önmegtagadás és önmegüresítés szükséges, amire nehezen juthat el. Neki is, mint minden, az evangéliumot értelmileg felfogni akaró embernek szól a Pál szava: érzéki ember nem foghatja fel Isten beszédét, mert bolondság neki!

Ezek mellett azonban éppen körülményei nyujtanak nagy lehetőségeket is a nevelés számára. Az, hogy az Ige hallgatásához szükséges alapismereteket meg tudja szerezni, sőt megszerzi az iskolában, ezt könnyebbé teszi számára, kritikai érzéke lehetővé teszi, hogy ezt a kritikát a saját megismerésére is használja, az iskolai és tanulmányi rend és fegyelem kényszere éppen ebben a korban, amikor gondolkozása és lelki élete zavaraival kell küzdenie, mind olyan dolgok, amelyekre a nevelés támaszkodhat, úgy az iskolai, mint az iskolán kívüli nevelés munkájában, s lehetőség nyílik a nevelő

számára a gyermekkel való személyes kapcsolat útján az Ige személyes hirdetésére.

A *munkás* ifjúság vallásos életét több olyan tényező határozza meg, amelyeket a nevelésnek tekintetbe kell vennie: ilyen a család, ahol bizonyos vallásos, vagy éppen vallásellenes hatásokat nyer, a társadalmi környezet, munkakör, amelyben felnő, s az az osztálytudat, amely fogva tartja és egész felfogását befolyásolja.

A *családi környezet*, még akkor is, ha nem istenellenes, s ha komoly hatásokat tudna adni, kevéssé jön számításba a szülőknek, magának a gyermeknek elfoglaltsága, más hatásoknak korán érvényesülő s a családit ellensúlyozó ereje folytán, bár sok esetben, mintegy kivételképen, meg tudja tartani egy hívő család a gyermeket az idegen hatások ellen. Akkor is, ha ez történik, de méginkább, ha az ellenkezője, jellemző reánézve a tradiciótlanság, amely vagy egy egészen hamis történeti nevelésben, vagy csak történetietlenségben, az egyház és a vallás, mint történeti tényező iránti érzéketlenségben nyilvánul. Egész élete a társadalmi és gazdasági élet hamis magyarázata befolyása alatt áll s őrlődik abban a harcban, amelyet ha nem is tevékenyen, de elvileg már neki is vívnia kell. A tökéletes társadalmi rendről vallott felfogás, megvalósítására való törekvés alapjában egy torzított eschatologiába helyezi, amely immánenssé teszi a transcendenst, idői megoldást léptet az örökkévaló megoldás helyébe.[3] Azt mondhatni, hogy *megfordított vallást* él, ezért nehéz neki azt a fordulatot megtenni, amit a hit követel. Ez a megfordított vallás, akár az osztály, akár a faj, akár a gazdasági rendszer alakjában tűnjék fel annak dogmatikuma, éppen olyan dogmatikus, sőt még inkább az, mint bármely vallás vagy egyház tanítása, értékelésében a gazdasági élet, a faj, vagy az osztálytudat képezi a mértékét, ezért táplál mesterségesen beleidegzett s így nehezen kiirtható ellenszenvet és hamis ismereteket Isten, a hit, az egyház felől. Mivel élete alapelve önmaga állítása, s önmagát nem személyes lelki életében, hanem egy gazdasági közös-

[3] *Spranger*: I. m. 303. lap. V. ö. *Tillich* P.: Prot. Princip u. proletarisches Situation. Bonn, 1931. *Imre* L.: Protestantizmus és proletáriátus. Kolozsvár, 1932.

ségben találja meg, nem juthat el a bűn igazi meglátására, a szabadulást pedig emberi rendszertől várja.

Mégis, éppen az a harc, amelyben áll, az az elégedetlenség, amely egész látásának kiinduló pontja, lehet számára eszköz, hogy Isten valóságát, minden emberi szempont, felfogás vagy rendszer nélkül tisztábban meglássa, s lehet számára Isten személyes, élete fölött uralkodó hatalom, nem egyházi tantétel, kultúrprogramm, vagy társadalmi világrend.[4] A vele való munkában minden attól függ, tudjuk-e neki Isten szavát így hirdetni, tisztán, személyesen, tudjuk-e megragadni benne az élete hiányosságának látását és megmutatni azt a megújító kegyelmet, ami Krisztusban van.

30. §. Hogyan használjuk a gyermek és ifjú ismeretét a nevelés munkájában.

Láttuk, hogy azok ismerete, akiknek Isten Igéjét a nevelésben hirdetjük, *fontos, bár nem döntő jelentőségű* a nevelő számára. Isten úgy is tud szólni a gyermekhez, ha a nevelés nem veszi számba annak tulajdonságait és képességeit, mert Isten Igéje felette áll minden emberinek s nincs kötve emberi viszonyokhoz, viszont az emberben önmagában nincs olyan kapcsolópont, amely az Ige hatását az emberi lélekben biztosítani tudná. Tévedés lenne tehát azt gondolni, hogy az Ige hatása attól függ, hogy mennyire ismerjük a gyermeket, és hogy az Igét alkalmazni tudjuk a lélekhez. Viszont, nem az Ige hatására, hanem annak hirdetésére nézve szükséges a lélek ilyen ismerete, amely, mint láttuk, nem elégedhet meg lélektani, szociális, fizikai adatok gyüjtésével s felhasználásával, hanem olyan ismeret kell hogy legyen, amely a lelket Istennel való viszonyában nézi. Ezért nem is beszéltünk gyermeklélektanról, vagy az ifjúság lélektanáról, hanem a gyermek, az ifjúság megismeréséről az Ige világosságában. A nevelőnek tehát szüksége van ilyen ismeretre, nem mintha ezzel magának az Igének a hatását biztosítani tudná, hanem azért,

[4] *Spranger:* I. m. 302. lap.

hogy Istennek a gyermekhez szóló izenetét azoknak a körülményeknek és lehetőségeknek a számbavételével adja át, amelyek között annak élete találtatik.

Az első dolog tehát a nevelő számára tudni, hogy a gyermek és az ifjú, a maga életformája szerint és annak vonásai alapján olyan *nehézségekkel küzd,* amelyek minden életformánál különböző alakban jelennek meg. Azok a nehézségek, amelyek a gyermek és ifjú életében láthatók, nem külső nehézségek, nem is esetlegesek, nem is mellékesek, hanem gyökeres és alapos nehézségek, mert bennük az Ige *és az emberi lélek ellentéte feszül.* Ezt az ellentétet, mint az ember egész életét meghatározó tényt kell látnia a nevelőnek a lelkekben, amint a saját lelkében is megtalálja ezt, s ebből kell megérteni azt a sokféle akadályt, ami a gyermek és ifjú életében az Ige befogadása előtt áll. Nem szabad tehát sem lekicsinyelni a nehézségeket, sem azt hinni, hogy ezek emberi erővel vagy emberi módszerekkel eloszlathatók és kiküszöbölhetők. Ugyanakkor azonban tudnia kell azt is, hogy éppen, mivel Isten Igéje az emberi ellenállás dacára is képes megragadni a lelket, s éppen, mivel a lélek Istené, aki a felől már határozott, a nevelő a lelket kezében tartó és vezető *Szetlélek Istenben bízva* folytatja munkáját, amely nem az ő ügyessége, de Isten végzése alapján, nem lehet hiábavaló.

A nevelés munkája tehát egy *küzdelem,* amelyben a nevelő tevékenysége által *Isten Lelke küzd a gyermek lelkéért,* hogy az, megismerve Isten hozzája szóló akaratát, Istennek adja át az életét. Ebben a küzdelemben a nevelőnek ismernie kell azt a lelket, azokat az akadályokat, amelyek ebben gátolják s a körülményeket, amelyek segítik. Az Ige mindig annak a gyermeknek vagy ifjúnak életéhez szól, abban a helyzetben, amelyben az van, ezért a vallástanítás és a nevelés munkája sem általános, hanem mindig személyes. Az irgalmas samaritánus példázatában másképen szól Isten Igéje egy olyan gyermeknek, aki jó anyagi helyzetben, kényelemben és bőségben él, és másképpen annak, akinek szülei anyagi nyomorúság és nélkülözés között élnek, másképpen egy nagy gyülekezet tagjának és másképpen egy szórványgyülekezetben. A testvéri szeretet parancsa másképpen szól, ha a gyermek környezetében

ellenségeskedés, elnyomatás, gyűlölködés uralkodik, vagy maga a gyermek tapasztalhat naponta ilyeneket, és másképpen akkor, ha békés és szerető környezet veszi körül. A parancs ugyanaz, de egyik esetben olyan kísértések és akadályok állanak körülte, amelyek a másikban ismeretlenek. Azért azt mondhatjuk, hogy minden nevelői tényked̈ésnek, minden vallásórai leckének mindig *tekintetbe kell vennie a gyermek világát*, helyzetét, lelki minőségét s alkalmazkodnia kell az eljárásnak ahhoz, hogy kiknek hirdetjük Isten akaratát.

Az Ige hirdetésére váró lelkek ismerete tehát a nevelőnek igen fontos. Helyesen teszi tehát, ha *saját maga igyekszik megismerni* a gyermekeket, megfigyelni őket, a személyes beszélgetés, kérdéseik és nehézségeik bizalmas feltárására való indítás, véleményük megkérdezése, esetleg kérdőívek kitöltése módszereivel (amelyeket ilyen célokra a gyermek és ifjú megismerésére fel szoktak a lélektani kutatások használni), próbál közelebb jutni a gyermek lelkéhez. Bizonyos, hogy ezek a lélek̈nek Istennel való viszonyára nem adnak soha teljes felvilágosítást, eredményeik korlátoltak és ingatagok, de mégis adatokat nyujtanak nekünk arra, hogy a gyermekek magatartását bizonyos oldalakon meg tudjuk ismerni, megismerjük azt a környezetet, amelyben élnek. Mikor tehát tisztában vagyunk azzal, hogy a gyermek lelkének vezetése Isten kezében van, mégis meg kell tennünk mindent arra, hogy a gyermekek egyéni életének kérdéseibe próbáljunk behatolni s így tegyük ki azokat az Ige hatásának.

A gyermek és ifjú életében a *környezetnek* nagy hatása van, bár ezt a hatást sem szabad túloznunk. Ezért ismerni kell a gyermek környezetét s lehetőség szerint ellensúlyozni vagy erősíteni azt a befolyást, amit azok a gyermekre gyakorolnak. A hitetlen és ellenséges környezettel szemben a gyermek lelki ellenállását növelni és aláépíteni, a hívő környezet esetében ennek a hatását erősíteni.

A nevelőnek a gyermekkel és ifjúval való személyes viszonya sok tekintetben függ attól — s így a reá való hatása is, — hogy mennyire ismeri a nevelő a lelket. Nemcsak általában ismeri annak az életformának vonásait és lényegét, hanem személyesen is azt, hogyan nyilvánulnak ezek éppen abban

a lélekben. Ez a *személyes, baráti és testvéri viszony* alkalmat nyujt neki arra, hogy felhívja a gyermek figyelmét az életében fennálló nehézségekre, igyekezzék ezekkel szemben erősíteni, rámutasson azokra a kísértésekre, amelyekkel neki küzdenie kell, s ezekben Isten Igéje hatalmára, nyujtson neki lelki támogatást a válságos időkben, hordozza imádságaiban és imádkozzék vele együtt. A nevelőnek nincs módjában, hogy — mint sok lélektani és valláspedagógiai felfogás gondolja, — recepteket nyujtson a léleknek, amelyek biztos gyógyulást ígérnek, mert a betegség nem olyan, amelyet ő meg tud gyógyítani s Isten Igéje nem recepteket ad, de módja van arra, hogy *együtt küzdjön* a lélekkel éppen e válságos életformákban s tegyen bizonyságot a Krisztus életet adó és megújító hatalmáról. Az ilyen kapcsolatból a nevelő és a gyermek között egész életre kiható eredmények származhatnak és sok ifjú lelket a nevelő testvéri, hívő szeretete vezet át a legnehezebb küzdelmeken.

IV. RÉSZ.

A VALLÁSOS NEVELÉS MÓDSZERE.

A) A MÓDSZERRŐL ÁLTALÁBAN.

31. §. A módszer irányai.

A módszer kérdése a vallásos nevelés egyik legfontosabb problémája. Arra a kérdésre kell itt feleletet adnunk, hogy a vallásos nevelés célját, amelyről a katechetika első főrésze beszélt, hogyan tudjuk megközelíteni? Azt is szokták mondani, hogy ez tulajdonképen az *útnak* a kérdése, amellyel el akarunk jutni az előbb felállított célhoz, amellyel utat akarunk verni a gyermek lelkében a gyermek egyénisége és a nevelés célja között. A vallásos nevelés történetében sokszor a módszer kérdése a nevelés céljának kérdésével szemben előtérbe nyomult s a nevelés elmélete sokkal többet foglalkozott azzal a kérdéssel, hogyan kell nevelnünk, mint azzal, mi az a cél, amely a nevelésben előttünk áll.

Két szempontot kell itt először is tekintetbe vennünk. Az egyik az, hogy a módszer kérdésében nem szabad arra az álláspontra helyezkednünk, amely a módszert *felesleges-nek* tekinti s azt gondolja, hogy elég a nevelő ügyességére, tapasztalatára, belátására bízni a nevelés munkáját s ezen felül csak bizonyos általános szabályokat kell adni, mert az igazi nevelő úgyis megtalálja azt a módot, ahogyan a munkát végeznie kell. Ezzel szemben meg kell állapítani, hogy a nevelés munkája rendszeres munka, amelynek tudományos alapjai vannak s ezen alapok nélkül ezt végezni lehetetlenség.

Annál inkább, mivel a vallásos nevelés az Ige hirdetése a gyermek számára, tiltakoznunk kell minden önkényesség és felületesség ellen ebben a munkában a nevelő részéről. A módszerre tehát s annak tudományosan megállapított szabályaira minden nevelőnek szüksége van.

A másik, ezzel ellenkező felfogás az, amely a módszer *mindenhatóságában* vetett hitből származik, s amely a nevelés egész munkáját a módszer kérdésétől akarja függővé tenni. Ez a tévedés, amely különösen a XIX. század pedagógiai irányaiban kapott lábra,[1] majd a XX. század valláspedagógiai rendszereiben érvényesült, olyannak tekinti a módszert, mint amely a nevelés sorsára döntő befolyást képes gyakorolni. Különösen a lélektani vizsgálatok és a módszer lélektani megalapozása abba a tévedésbe ejtette a nevelőket, hogy meg lehet találni azt a pozitív és egyetlen módszert, amely a nevelés munkájának sorsát biztosítja.[2] Ezzel szemben nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a nevelő is és a gyermek is élő egyéniségek, akiket semmiféle módszerrel egyéniségüktől megfosztani és így az egész munkát gépiessé tenni nem lehet. Még súlyosabb hiba ez a keresztyén nevelésben, ahol Isten élő Igéjét hirdetjük a gyermeknek, amely Igét csak Isten Lelke hozhatja hozzá közel és teheti számára felfoghatóvá s ezt az isteni munkát semmiféle emberi korlátok alá beszorítani, emberi módszerekkel megszabni nem lehet, még kevésbbé lehet az igehirdetés sorsát emberi módszerektől tenni függővé.[3]

Mind a két felfogás arra világít rá, hogy a módszernek, amennyire szükséges, sőt nélkülözhetetlen a ker. nevelésben, annyira vannak olyan *korlátai*, amelyeket nem hagyhatunk figyelmen kívül. A vallásos nevelés módszere is függ elsősorban attól a céltól, amit a nevelés céljának felismerünk.

Mivel a módszer kérdése függ a nevelés céljának a kérdésétől, ha a módszerre vonatkozó felfogások alaptípusait akar-

[1] V. ö. *Pestalozzi* nyilatkozatát a tanítás módszerének mechanizálásáról: Wie Gertrud... (Reclam. Leipz.) 20. lap.

[2] *Niebergall* Fr.: Die Bedeutung... 412. lap. *U. az:* Hauptproblemen des RU.

[3] V. ö. *Linde* kritikáját a herbarti methodizmus felett: Persönlichkeitspaedagogik c. művében.

juk megismerni, az ebben előforduló különbségeket mindig *a nevelés céljában előforduló eltérésekből* érthetjük és magyarázhatjuk meg.

A vallásos nevelés módszerére vonatkozólag a reformáció óta négy egymással szembenálló irányt találunk. Ez a négy irány s ezeknek a nevelés módszerére vonatkozó felfogása egyúttal négy olyan típust is képvisel, amelyek a módszer kérdésében látható összes felfogások alaptípusait rejtik magukban. Ezek az orthodoxia, a racionalizmus, a pietizmus és a modern theologia irányai.

Természetes, hogy ezen irányok módszeri megoldásai közül egyiket sem tudjuk elfogadni, bár a mindegyikben rejlő figyelmeztetést tudomásul kell vennünk. Az orthodoxia nagy igazságot mond akkor, mikor a *kijelentés abszolútságát* komolyan akarja venni s a gyermeket a kijelentés világánál akarja nézni, bár súlyos hibája, hogy amint arra *Brunner* világosan utal,[4] a kijelentést azonosította az egyházi tannal s így annak abszolútságán saját maga ejtett sebet, így a nevelés célját elszükítette, a valóságtól elszakította azzal, hogy a gyermeket nem vette tekintetbe, s abba a hibába esett, hogy a kijelentést a neveléssel, egy emberi aktussal azonosítva, a *Heckel* szellemes megjegyzése szerint a „kijelentést pedagógiává akarta tenni".[5] Nem ismerhetjük el helyesnek a racionalizmus azon felfogását, hogy a kijelentés emberileg megközelíthető s emberi értelemmel felfogható, ami ismét az Isten Igéjének emberhez való alkalmazását vonja maga után. A pietizmus téved abban, hogy bármely emberi aktus vagy arra való szoktatás azonosítható lenne a keresztyén élettel, amely pedig nem emberi kezdeményezésből indul ki, nem is emberi érzelmekben vagy cselekedeti formákban áll, hanem Isten Szentlelkének gyümölcse az emberben.[6] A modern valláspedagógia tévedése az, hogy Isten Igéjét egy emberileg megállapítható és elsajátítható értékrendszerré s így az orthodoxiával ellentétben „az evangéliumot pedagógiává teszi".[7] Holott a vallásos ismeret

[4] *Brunner E.*: Um die Erneuerung der Kirche. Leipz. 11. lap.
[5] *Heckel* Th.: Zur Methodik des ev. RU. München. 1928. 11—12. lap.
[6] *Barth* K.: Vom christlichen Leben. München. 1926. 3. lap.
[7] *Heckel:* I. m. 12. lap.

tárgya Isten, akit csak az önmaga kijelentéséből lehet megismerni. Így tulajdonképpen nem is a keresztyénségre, hanem általában a vallásra nevel, egy vallásos világnézetre,[8] s így nem Isten Igéjét állítja a gyermek elé, hanem egy képzelt Istent, egy képzelt vallásos világot állít az igazi helyébe.[9] Mind a négy módszeri típus tehát alapjában véve egyetlen gondolatból indul ki, *hogyan lehet a gyermekhez alkalmazni a vallásos nevelés anyagát* úgy, hogy azt a gyermek elsajátíthassa, elfogadhassa (orthodoxia), megérthesse (racionalizmus) akaratát saját maga ahhoz alkalmazhassa (pietizmus), vallásos világnézetét e szerint alakíthassa (modern pedgógia). Ezek között az orthodoxiában van egy gondolat, amely ezt a többi irányok tévedései alól némiképen felmenti.

Van olyan felfogás, amely a vallásos nevelés célját abban találja, hogy a gyermeket Isten Igéje irányában való *döntésre* kell a nevelésnek vezetnie. Ez a gondolat, amelyet *Bohne* képvisel,[10] az említett irányok tévedéseit igyekszik kikerülni. Bár ez a felfogás lényegesen közelebb jár az előbbieknél ahhoz, hogy az Ige kötelezését és igényét a nevelés munkájában érvényesíteni igyekezzék, s megszabadítja a nevelés célját az előbbi irányok tévedéseitől és a kultúrpedagógia alapjáról az evangélium alapjára akarja állítani, mégis olyan valamit akar a nevelés alapjává tenni, amire a nevelés nem képes s így az egész módszer labilissá válik.[11] Döntés alatt vagy a gyermek egyszeri elhatározását értjük bizonyos adott esetekben, és ekkor könnyen esünk a pietizmus vagy racionalizmus hibájába, ha ezek befolyásolását tesszük a nevelés céljává, vagy egy egyszersmindenkori döntést, amellyel a gyermek magát Istennek átadja, ezt azonban nemcsak a keresztyén vallásos nevelés nem tudja elérni és biztosítani, hanem maga a keresztyén élet sem egy folyamatos, egyszeri döntéssel véglegesen meghatározott

[8] U. o. 24. lap. *Wienhold* H.: Der christliche Realismus im RU. (Monatsbl. XXIII. 3.)

[9] *Heckel:* I. m. 36. lap.

[10] *Bohne:* I. m. V. fejezet 2.

[11] Lásd *Jarausch* kritikáját Bohne-ról: Schule u. Ev. VI. évf. 1—2. sz. *Kesseler* Kurt: Idealismus und Christenglaube. Monatsbl. 1930. 6. sz. és *Schlink* E.: Der Mensch in der Verkündigung der Kirche. München, 1938. 276—79. lap.

menetű, hanem újabb és újabb tévedéseknek és megtéréseknek állandó váltakozása.

Ha most azt találjuk, hogy ezek az irányok mind megegyeznek abban, hogy a nevelés módszerét a gyermekhez akarják alkalmazni s ennek oka az, hogy Isten Igéjét, mint a nevelés célját a gyermek által megközelíthetőnek tartják, s ha azt látjuk, hogy ez az azonosítás Isten Igéjének ellentmond, akkor a módszer kérdésénél azt kell megállapítanunk, hogy Isten Igéje semmiféle emberi módszernek alája nem vethető. Ez azt jelenti, hogy *nem a gyermeket kell abszolútnak tekintenünk, hanem az Igét, s nem az Igét kell a gyermekhez közelvinnünk* vagy alkalmaznunk, *hanem a gyermeket kell az Ige igényeihez mérnünk.*[12] Ez pedig arra vezet, hogy a *módszer követelményeit nem a gyermekből, hanem az Ige hirdetésének követeléséből kell levezetnünk,* ha a fenti nehézségeket el akarjuk kerülni. Ez viszont magának a módszernek a kérdését sokkal súlyosabbá teszi, mint aminőnek eddig feltűnt.

32. §. A módszer problémája.

A vallásos nevelés módszerének alapkérdése az, hogy *milyen kapcsolatban áll,* vagy *milyen kapcsolatba hozható Isten Igéje az emberi lélekkel?* Erre adott felelet dönti el a nevelés módszerének kérdését. Ez a felelet könnyű azoknak a felfogásoknak, amelyek az Isten Igéjét emberi színvonalra akarják leszállítani, vagy emberi gondolatokkal tartják azonosíthatóknak, bármely formában történjék is ez az azonosítás, vagy amelyek azt vallják, hogy az ember képes Isten Igéjét a maga teljességében befogadni. Ha azonban tagadjuk ugy azt, hogy az Ige emberi gondolatokkal azonosítható, mint azt, hogy az ember képes Isten Igéje befogadására, akkor itt legyőzhetetlen nehézségek előtt állunk. Ezek a nehézségek két oldalon lépnek elénk: az Ige és az emberi lélek oldalán.

Egyik oldalon világos, hogy nem nyugodhatunk bele az *Ige semminemű relativizálásába.* Isten örök és változhatatlan

[12] *Heckel:* I. m. 27. lap. *Thurneysen:* I. m. 159. lap.

Igéjét nem tarthatjuk emberi felfogástól vagy gondolatoktól függőnek s nem cserélhetjük fel azokkal. Isten az ő Igéjében önmaga beszél, azt, amit ő mond, nem változtathatjuk át vallásos világnézetté, értékrendszerré, nem elégedhetünk meg azzal, hogy e helyett a gyermekeknek vallásos fogalmakat adjunk át, vagy benne vallásos érzelmeket ébresszünk. Amit Isten neki mondani akar, az egyik sem ezek közül.[1] Sőt éppen minden emberi gondolat vagy beszéd Isten valóságát sérti meg és az ő hatalmát korlátozza. Az Igében Isten cselekszik, mikor a nevelésben az Igét hirdetjük, erről a cselekvésről beszélünk, de beszélni is úgy beszélünk, hogy azáltal Isten nemcsak tudomására hoz valamit a gyermeknek, hanem abban a lélekben munkálkodik, a maga megszólító Igéjére feleletet teremt a lélekben, amely felelet ismét nem az ember munkája, hanem Istené. Azt, hogy ennek a megszólításnak eredménye legyen a lélekben, emberi munka semmi módon nem tudja biztosítani, mert ez Isten munkája egyedül. Itt semmi emberi tett, semmi emberi eredmény számára tehát nincs út. Isten a maga Igéje hirdetésével szuverén, hirdetteti, akiknek akarja, elfogadja ezt az Igét az, akit ő erre rendelt.

Másik oldalon, a *lélekről* azt kell állítanunk, hogy az emberi lélek önmagában képtelen megismerni és elfogadni Isten Igéjét, az számára mindig „verbum alienum" marad. Itt számolnunk kell egy olyan ténnyel, amivel a modern theologia nem számolt eléggé, az emberi *romlottsággal* s ebből folyó tehetetlenséggel.[2] Az ember a bűn miatt nemcsak nem képes megismerni Isten akaratát, hanem egyenesen hajlandó a neki hirdetett Igét mással cserélni fel, a saját szolgálatába állítani, Isten szeretetét nemcsak megismerni nem tudja, de még kevésbbé azt viszonozni, sőt egyenesen hajlamos Isten és felebarátai gyűlöletére.[3] Ez a tény az Ige és az ember közé olyan áthághatatlan válaszfalat emel, amelyet semmi módon nem lehet lerontani. Még abban az esetben is, ha a nevelés tisztán tudná Isten Igéjét hirdetni, minél tisztábban hirdeti Isten felséges Igéjét, annál megközelíthetetlenebb lesz az az

[1] *Thurneysen:* I. m. 142., 153. lap.
[2] *Pfennigsdorf:* Prakt. Theol. 247. lap.
[3] Heidelbergi Káté 5. kérdés.

ember számára a bűn miatt. Még súlyosabbá válik a kérdés, ha arra gondolunk, hogy Isten azért szól a maga Igéjében, hogy a lélekben *megtérést* hozzon létre, vagyis az ő szava megtérésre hívó szó. A nevelésnek hatalmában állhat ugyan, hogy bizonyos képzetekkel a megtérés fogalmát, érzelmek felébresztésével annak az életre kiható jelentőségét megmutassa a gyermeknek, de egyáltalában nem áll hatalmában, hogy megtérésre vezesse azt. Harmadszor nehezíti a kérdést, hogy azok az *eszközök*, amelyek a nevelés kezében vannak, a gyermek lelkének ismerete, bizonyos lelki hatások felébresztése és megszilárdítása, képtelenek arra, hogy éppen azokra a kérdésekre feleletet adjanak, amelyek a léleknek a megtérésben álló döntése igazi lényegére vonatkoznak; legfeljebb csak az azt kísérő lelki jelenségeket, a lelki folyamatot tudja leírni a lélektan, ami azonban nem maga a döntés, még kevésbbé tudja azt produkálni. A mai lélektan pedig, amely módszerében bizonytalan, tárgyát csak az emberi lélek külső megnyilvánulásaira korlátozza,[4] még akkor sem volna képes a nevelés ilyen módszere alapjául szolgálni, ha nem állana fenn az a tény, hogy a megtérés tényében Istennek egy olyan titkos, megmagyarázhatatlan tettével állunk szemben, amelyet megismerni, még kevésbbé kormányozni lehetetlen. Ha pedig a lélektan nélkülözi azt a biztos alapot, amellyel az ember megismerhető — mint ahogy lényegénél fogva kénytelen is ezt nélkülözni — akkor a nevelés módszerét erre a lélektanra alapítani nem lehet. Így a nevelés vagy *többre vállalkozik, mint amire képes*, ha életformáló motívumokat akar adni, vagy pedig megtérésre akar vezetni, vagy *kevesebbre, mint feladata*, ha azt mondja, hogy csak bizonyos vallásos képzetek és érzelmek felkeltésével megelégszik.

Ez a két feltétel, így szembeállítva, az Ige abszolútsága s az emberi lélek tehetetlensége, azt mutatják, hogy a módszer kérdésében számolnunk kell minden emberileg megállapított s emberek által gyakorolt *módszer erőtlenségével* s tisztában kell lennünk vele, hogy a vallásos nevelés vagy megelégszik

[4] *Heckel:* I. m. 34. lap. *Jessop:* Psychology and Religion. Ev. Quarterly. 1931.

azzal, hogy az Ige hirdetése legyen és nem akar semmi más lenni ezenkívül, vagy pedig azon veszély előtt áll, hogy túl akarva tenni magát az Ige és a lélek közötti ellentéten, emberi eszközöket tol be Isten Igéje és az emberi lélek közé, amely eszközök, osztozva az emberi gyarlóság és bűn terhében, akadályaivá válnak annak, hogy Isten munkálkodhassék a lélekben. Ha az előbbi feladatot vállalja, akkor tekintetbe kell vennie, hogy az Ige hirdetésével is egy vakmerő és lehetetlen feladatra vállalkozott, hogy minden emberi munka véges és erőtelen és ebben a munkában csakis Isten munkájának a feltétele mellett állhat meg. Az Ige és a gyermek közötti ellentét, valamint a nevelésnek a maga tehetetlensége ellenére is az Ige hirdetésére való vállalkozása rámutatnak arra a tényre, hogy ez az egész munka és annak módszere *Isten ítélete alatt áll,* a bűn és gyarlóság korlátai közé van zárva s nevelni csak úgy lehet, ha előzőleg ezt az ítéletet elfogadtuk, megismertük. Ez a módszerre nézve azt jelenti, hogy a nevelő nem alanya a munkának, hanem egyedüli alanya a Szentlélek Úristen s hogy a nevelés módszerét és útját nem emberi meggondolásokból, hanem az Ige követelményeiből kell levezetni. Így a nevelés tulajdonképpen Isten munkája, amelyben ő kegyelmesen felhasznál tetszése szerint bennünket. Mi pedig kötelezve vagyunk ebben a munkában az Ige iránt, s így azon módok iránt való engedelmességre is, amelyeken Isten munkánkat igénybe veszi.

Ha tehát a vallásos nevelés igehirdetés, akkor annak módszerére vonatkozó kérdésekben sem indulhatunk ki máshonnan, mint az Igének az emberi lélekben végzett munkájából. Ezért legelőször is attól kell óvakodnunk, hogy az ember munkáját Isten munkájával, az *evangéliumot a neveléssel* azonosítsuk. *Kálvin,* mikor arról beszél, hogyan munkálkodik Isten az emberi lélekben, világosan különbséget tesz Istennek az emberi lélek felett való akarata s az ember ezzel ellenkező, de mégis Isten által kormányzott akarata között.[5] Ezt a különbséget a nevelés szempontjából is meg kell tennünk. Az Újszövetségben[6] azt látjuk, hogy ott szó van igehirdetésről

[5] *Kálvin:* Institució. II. 4.

[6] *Merz* G.: Die Voraussetzungen der ev. Erziehungsarbeit. Zw. d. Z. III. 475—76. lap.

(κήρυγμα), Isten kegyelmi megváltásról szóló izenetéről (εὐαγγέλιον) és tanításról, amely a Krisztus parancsai megtartására vonakozik (διδάσκοντος... τηρεῖν). Azután azt olvassuk, hogy az Ige hirdetése által történik a megtérés, még pedig úgy, hogy a hit, amely erre vezet, az Ige hallásából származik. A nevelés munkája tehát, amely az Ige hirdetése, önmagában nem képes arra, hogy hitet adjon, sem arra, hogy a megtérést létrehozza, mindezt a Szentlélek Isten teszi, akinek munkája minden emberi munkától független s hatásában semmiféle emberi módszernek alávetve nincs. Ha tehát a nevelés módszeréről beszélünk, először is azt kell látnunk, hogy ez a munka *teljesen a kegyelemtől függ* s így a módszer teljesen az Ige hirdetésének van alávetve. Ez a megállapítás sokkal kisebb kört ír a nevelés elé, mint amennyit annak rendesen tulajdonítani szoktak, amely gondolatot hangoztatnak sokan azok közül is, akik pedig ennek, a módszer tehetetlenségére vonatkozó következményeit nem vonják le teljesen.[7]

Ha tehát a nevelés számára egyik oldalon zárva van az út arra, hogy az Ige hatékonyságát biztosítsa, másrészt viszont világos az a kötelezettség, hogy az Igét *hirdetni kell.* Amennyire nem bízhatunk abban, hogy a lélekben olyan változásokat hozhatunk létre, amelyek megtérésre vezetnek, olyannyira bízhatunk benne, hogy az Ige, amelynek hirdetésére kötelezettünk, foganatos lesz a lélekben. Bizonyos, hogy mint *Heckel* mondja: az új ember nem a nevelés munkájának, hanem a Szentlélek újjászülő hatalmának gyümölcse,[8] de a nevelés egyet meg tud tenni: rá tud mutatni az Igére, és ez a ráutalás a feladata. E tekintetben a katechetikai tevékenység egyezik minden más igehirdetői tevékenységgel, csak abban különbözik azoktól, hogy azt keresi, hogyan kell *éppen a gyermek és ifjú számára* hirdetni Isten akaratát? Ebben a munkában le kell szállania a gyermek és ifjú sajátos életformájához, ismernie kell annak élete kérdéseit, de nem részjelenségek, hanem az egyetlen kérdés alapján, amit Krisztus a gyermekhez is intéz:

[7] Pl. *Niebergall:* Hauptproblemen... *U. a.:* Die neuen Wege kirchl. Arbeit. Gött. 1928. 50. lap. *Pfennigsdorf* is: Prakt. Theol. 248. lap.

[8] *Heckel* Th.: Die christl. Erziehung der Jugend. Zw. d. Z. 1930. 300. lap.

„kinek mondasz te engemet?“ [9] A gyermeki életformának ez az ismerete és az ahhoz való alkalmazkodás a munkában így nem lényegi, hanem csak formális, nem érintheti magát az Igét, annak tartalmát, feladata csak az, hogy úgy állítsa Isten izenetét a gyermek elé, hogy abból az ítélet és kegyelem evangéliumát megláthassa.

Most azt lehet kérdezni: ha tehát a módszernek nincs hatalmában a munka eredményének biztosítása, ha ezt az eredményt egyedül a Szentlélek biztosíthatja és érheti el, akkor *van-e egyáltalában jelentősége* a módszernek a nevelésben? Már a modern „valláspedagógiát“ — éppen a herbarti methodizmussal szemben való állásfoglalása következtében — gyakran érte az a vád, hogy a módszer jelentőségét elhanyagolja, viszont sokszor halljuk azt a követelményt is, hogy „minden nevelőnek saját módszerének kell lennie“. Azt kell megállapítanunk, hogy a módszer jelentősége ellen elhangzott kifogások teljesen jogosultak mindenütt, ahol a módszer bálvánnyá változott, ahol az az Ige fölé tolakodva azt kiszorította a nevelésből, vagy ahol a módszerrel az Ige munkáját befolyásolni vagy éppen helyettesíteni akarják. De éppen olyan tévedés volna a módszert teljesen elvetni. A módszer csak eszköz, amellyel a nevelő dolgozik s amely csak az Ige feltétele alatt állhat meg. Jelentősége, hogy állandóan figyelmeztet az Igére amit hirdetünk, a gyermekre, akinek ezt hirdetjük, és arra, hogy ennek a munkának rendje van, amely rend, bár emberi törekvés, mégsem mellőzhető, ha megmarad a maga feladata mellett s nem akar a Szentlélek munkája elé lépni. Minden módszer csak a kegyelem feltétele alatt állhat meg, csak a kegyelem ad neki erőt és jogosultságot.[10] Ezért mondja *Pestalozzi* a saját munkájáról: „es ist nicht mein Werk, es ist Gottes Werk. Mein war die Liebe, mit der ich suchte, was ich nicht kannte, und der Glaube, mit dem ich hoffte, was ich nicht sah“.[11] Mert igazán

[9] *Thurneysen:* I. m. 161—162. lap.

[10] *Merz* G.: I. m. 480. lap.

[11] *Haller* A.: Pestalozzis Leben. 301. lap („ez nem az én munkám, hanem Istené. Az enyém csak a szeretet volt, amivel kerestem, amit nem ismertem, és a hit, amivel reménykedtem abban, amit nem láttam“).

a nevelésben csak a szeretet és a hit keresése és reménysége a döntő.

Azért, ha az előbb azt láttuk, hogy a módszer is, mint a nevelő személye, Isten ítélete alatt áll, mert tehetetlensége és bűnössége az emberi bűnből és tehetetlenségből származik és attól meg nem szabadulhat, most tovább azt kell mondanunk, hogy *ez ítélet alól való szabadulás csak a kegyelemben lehetséges*, ha hisz abban, hogy Isten az ő tökéletlen és gyarló munkáját, nem a munkáért, hanem a Krisztusban hozzánk közellépett és a gyermeknek magát megjelenteni akaró ingyen kegyelméből, elfogadhatja olyannak, mint amelyet felhasználhat az ő akarata megismerésére a gyermek lelkében. Ha a nevelés a maga munkáját *ebben a hitben felajánlja Istennek*, akkor a módszer válhatik áldott eszközzé a gyermek Krisztussal való megismertetésében. A törvény vége, célja, beteljesülése Krisztus, olvassuk a Bibliában s ehhez *Kálvin* magyarázatát: „quidquid docet Lex, quidquid praecipiat, quidquid promittat, semper Christum habet pro scopo: ergo in ipsum dirigendae sunt omnes partes".[12] Ami a nevelés törvényére nézve ezt jelenti: minden módszer, amit rendel és amit elérni óhajt, annak a célja mind a Krisztusban lett váltságban rejlik s Krisztusra nézve kell eljárni mindenben, mint aki minden emberi cselekvés, s így a nevelés módszerének is egyetlen célja és értelme. A *módszer vége Krisztus*, benne teljesül be és igazul meg minden emberi munka, amely magában *tökéletlen*, de az, aminek nincs önmagában igazsága, az ő újjászülő *kegyelmébe vetett hit* által lehet eszközévé a Lélek munkájának. Ez a módszer *ítélete* és ez a módszer *dicsősége*.

33. §. A módszer elágazása.

Ha most keressük azokat a módokat, amelyeken át Isten Igéjét a gyermeknek hirdetnünk kell, ezeket azon formákban kell keresnünk, ahogyan Isten Igéje az emberi lélek számára

[12] *Calvin:* Commentarius... V. kötet. 155. lap („amit a törvény tanit, amit csak rendel, amit csak ígér, mindig Krisztust tartja célnak, tehát Benne kapja meg irányítását minden rész").

hirdettetik. Három ilyen formát találunk az Újszövetségben s ezekben látjuk az Ige hirdetésének három sajátos alakját.

a) Először az Ige úgy hirdettetik az Újszövetségben, mint *tan* (διδαχή) *tudomány, ismeret* (γνῶσις) Ezek a kifejezések az Újszövetségben is és a későbbi iratokban is gyakran olvashatók.[1] Ez a tudomány a Jézus tudománya, amelyről azt mondja, hogy nem az övé, hanem azé, aki őt elbocsátotta,[2] amely felől kérdezi a főpap Jézust.[3] Ez a tudomány az apostolok tudománya,[4] amelynek tisztasága felett őrködnek,[5] de amely a Krisztus tudományával azonos.[6] Ez az egészséges tudomány,[7] az a tan, amelyhez mindenkinek tartania kell magát. Új tudomány,[8] szemben a farizeusok és írástudók tudományával[9] és a pogánysággal.[10] Ezt a tudományt tanítja Krisztus a hegyi beszédben.[11] Ez a tudomány lényegében az, hogy az Ember Fiának sokat kell szenvednie,[12] erről tanít a kapernaumi zsinagógában, hirdetve az Úr kedves esztendejének eljövetelét,[13] Isten útját.[14] A hívőket mindenre megtanítja a Szentlélek.[15] Az apostolok is ennek a megbízásnak alapján tanítnak[16] erre a tudományra minden népeket, hogy megtartsák az ő parancsolatait. Mindezekben látszik, hogy a tan egy határozott formában összefoglalt és határozott tárgyra irányuló ismeretet, mondhatnánk ismeretanyagot jelent, amelyet tanítás által kell átadni a hívőknek s amely magában foglalja mindazt, de csakis azt, amit Krisztusról, az ő megváltó haláláról, az ez-

[1] Máté 6: 12. Csel. 2: 24. Róm. 16: 17. II. Tim. 3: 16; 4: 3. Máté 28: 19.
[2] Ján. 7: 16. s köv.
[3] Ján. 18: 19.
[4] Csel. 2: 42.
[5] Róm. 16: 17. II. Tim. 4: 3.
[6] II. Ján. 9—11.
[7] Tit. 1: 9.
[8] Márk 1: 27.
[9] Máté 16: 12.
[10] Csel. 17: 19.
[11] Máté 5: 2.
[12] Márk 9: 31.
[13] Luk. 4: 15.
[14] Máté 22: 16.
[15] Ján. 14: 26.
[16] Máté 28: 19.

által nyert kegyelemről és e kegyelemben való új életről tudni kell.

A tanról, mint az Ige formájáról tehát azt látjuk, hogy az minden emberi tudománytól és tantól teljesen különbözik. A tárgya *nem az ember*, önmagában, nem is az, amit az ember gondol, vagy tesz, hanem a tárgya *Isten tette*, Isten akarata, amit az emberrel tesz, vagyis *Istennek a kijelentése*. Ez már nagyon fontos a nevelés szempontjából, mert itt is látjuk, hogy a keresztyén nevelés anyaga nem emberi vélekedés vagy meggyőződés, hanem Isten szentséges akarata. De különbözik ez az emberi tudománytól abban is, hogy a megszerzési módja más. Ezt nem lehet elsajátítani, megtanulni, csak Istentől lehet kapni, aki megjelenti az együgyűeknek és elrejti a „bölcsek" és „értelmesek" elől. A formája sem az, ami az emberi tudományé, nem a gondolkozás megszokott formái között jár, emberi szemmel bolondságnak tűnik fel, csak a hívőnek bölcseség és élet. Mindezekben azonban éppen *korlátai* is vannak a tan formájának. Az emberi szavak nem elégségesek a kifejezésére, az emberi elme a felfogására, emberi gondolkozás a megközelítésére, ezért rejtelmes és titkos tudomány, ami mindig távol marad az embertől.

A tan átadásának módja a *tanítás*. Ahogyan a Biblia ezt hangsúlyozza, az rávilágít arra, ami a vallásos nevelésben olyan régóta el volt hanyagolva: a tan és tanítás jelentőségére. Ennek, a tannak fontosságát az orthodoxia világosan látta, de a modern theologia már háttérbe szorította s helyét világnézeti elemekkel, érzelmi benyomásokkal töltötte be. Világosan látni kell tehát, hogy Isten Igéjének egyik fontos és nélkülözhetetlen formája a tan s ennek szükséges formája a tanítás. Amint azonban a tannak, mint az Ige formájának vannak korlátai, úgy a tanításnak mint átadási módnak is kell látnunk ugyanezen korlátait. Ez a korlát alapjában véve a *bűn*, amely miatt Isten akaratát sohasem tudjuk úgy átadni a gyermeknek, hogy azt teljesen elsajátíthassa. Sem a szavak, sem a gondolatok, amint azok az emberi gondolkozás formái, nem azonosíthatók magával a Krisztus tudományával. Hiába tanulja meg annak külső kifejezését, semmi sem kezeskedhetik a felől, hogy meg is érti és magáévá is tudja tenni. Ezzel a korláttal mindig

küzd a nevelés s ez mindig előtte áll, mint figyelmeztetés az emberi munka hiábavalóságára. A tanítás igazi feladata tehát *nem is csak az anyag megtanítása,* az anyag mindig csak *hordozója* annak, amit tulajdonképpen Isten abban mond. Ezt olvassuk a missziói parancsban, ahol a tanítás igazi lényegét határozza meg, mikor ezt mondja: „tanítván mindeneket *megtartani azokat,* amiket én parancsoltam". A tan és tanítás tehát a ker. nevelésben azt a célt hordozza, hogy a gyermek megtartani tanulja meg Isten parancsát. A tanítás korlátján a gyermeket tehát a *hit* segítheti át, amellyel a tan külső formája mögött Isten akarata teljességét és kegyelme gazdagságát látja meg és ennek az akaratnak adja át magát. A tanításnak tehát az az igazi jelentősége, hogy *túlutaljon* magán, az emberi szavakon és kifejezéseken túl, *az Igére.* A tanból élet, a tanításból cselekedet kell, hogy legyen, hogy üres forma ne maradjon.

b) Az a másik formája az Ige hirdetésének, amelyre a tanítás utal, amely által a gyermek Isten akaratához eljut, az, hogy Isten Igéje a Bibliában úgy is jelenik meg, mint *utasítás, törvény, parancs* (νόμος, ἐντολή). Isten törvénye van az Ószövetségben, amelyet ezért Törvénynek is neveznek, és e törvény tartalmazza Isten akaratát, amelynek való engedelmességet ő gyermekeitől megköveteli. A törvény Isten teljes akarata; nemcsak részben és egyes rendelkezéseket ad, hanem Isten teljes igényét tartalmazza népével szemben. A törvény azon épül fel, hogy mivel Isten szent, az ő népe is szent kell, hogy legyen.[17] Ezért a törvény „jó, igaz és szent",[18] szemben az emberrel, aki bűnös és igaztalan; a törvény „lelki"[19] szemben az emberrel, aki testi. Istennek a törvényben levő akaratnyilvánítása teszi a bűnt élővé, felismerhetővé, az ember számára végzetessé, általa lesz a bűn „felette bűnössé".[20] Ezért a parancsolat egyedül Istentől származik,[21] szemben minden emberi rendeléssel, ezek Isten törvényével szemben mulandók és bű-

[17] III. Móz. 19: 2.
[18] Róm. 7: 12.
[19] Róm. 7: 14.
[20] Róm. 7: 7, 13.
[21] Ján. 10: 18.

nösök.[22] Isten azt követeli tőlünk, hogy az ő parancsolataiban járjunk,[23] neki engedjünk, az ő törvényében gyönyörködjünk.[24] A törvény az örök élet ígéretén függ.[25] A parancsolat tartalma Isten szeretete, amely egy a felebarát szeretetével. Új parancsolat ez, mert megújult lelkekhez szól s ebben válik eggyé minden törvény.[26]

A parancsolat *formáját* nézve, azt látjuk, hogy Isten törvénye az emberi élet egészét szabályozza, egyes cselekedetekben. Részletesen utasít, hogyan kell élni annak, aki Isten gyermeke. Szabályozza az ember magánéletét, másokkal való viszonyát, a világban való megállását. A törvény ismertetőjel, a Krisztus tanítványai közös jele, mert megmutatja, hogyan járnak ezek a világban. A törvény *tartalma*, bár egyes cselekedeteket szabályoz, az egész életet magában foglalja, egyetlen vonása sincs az életnek, amit ki lehetne venni alóla. Ezt azonban nem úgy végzi, hogy kódexet ad a magatartásra nézve, hanem egyetlen törvényben foglalja össze az egész életet, s ez a törvény a szeretet törvénye: nem emberi szereteté, hanem a Krisztus irántunk végrehajtott munkájából Isten Lelke által bennünk ébresztett indulaté. Ebben különbözik Isten törvénye minden emberi törvénytől, hogy az emberi törvény mindig csak egyes cselekedetet szabályozhat, míg Istené az egész életet egybefoglalja.

Bár a pedagógia mindig érvényesítette a cselekedet *és* az erre való nevelés gondolatát, a keresztyén nevelés *elve* itt is eltér a többi felfogásoktól. A keresztyén nevelés a törvényt és cselekedetet nem a *moralizmus és legalizmus* alapján nézi. A gyermek elé írt parancsokat nem úgy tekinti, mintha azok csak külső szabályozásai lennének a gyermek életének, hanem mint amelyek a kegyelem és a bűnbocsánat alapján állanak. Nem érdemszerző érvényűek, nem erények, mint a római egyház felfogása vallja, nem lehetőségek, mint a racionálizmus

[22] Márk 7: 9.
[23] Luk. 1: 6.
[24] Róm. 3: 27.
[25] Ján. 12: 50.
[26] Ján. 13: 24. 15: 12. I. Ján. 2: 7. 3: 20. Máté 22: 40.

gondolja, hanem a kegyelem ajándékai, a Szentlélek munkájának tárgyai a lélekben.

Amint a tannak, mint az Ige formájának, úgy a törvénynek és cselekedetnek is *korlátja* van. Ez a korlát a bűn, amely a törvény betöltését az emberre nézve lehetetlenné teszi. Bár tehát a törvény kötelező és Isten követelését mutatja, mégis betölthetetlen a bűn miatt s nem elenyészteti, nem megszünteti, de kirivóbbá, világosabbá és ítéletesebbé teszi a bűnt.[27] A bűn valóságát és súlyát a törvény által lehet megismerni. Azért mondja *Kálvin*, hogy a törvénynek hármas tiszte van: Isten igazságát mutatja meg s így olyan, mint a tükör, amelyből saját álnokságunkat szemléljük, fék, amely a büntetéstől való félelem által féken tart, végül Isten akaratát mutatja azoknak, akik neki szívből szolgálni akarnak.[28] Helytelen tehát az a nevelés, amely a moralizmus alapján állva érdemszerző erőt tulajdonít a cselekedetnek s amely így törvényt csinál az evangéliumból. A cselekedet ezért *túl* utal önmagán, mint a törvény is túl utal magán: *Krisztusra*, akiben a törvény beteljesedik s akinek tökéletes törvénybetöltése záloga annak, hogy az ítélet alatt álló ember reménykedhetik a kegyelemben. A cselekedet nem önmagától van, nem az embertől, aki képtelen arra, hogy Istennek tetsző módon cselekedjék, hanem a *Szentlélek munkája a lélekben* s a háladatosság és hit gyümölcse.

A törvény, parancs, előírás tehát egy másik formáját mutatja annak, ahogyan Isten Igéje a Bibliában megjelenik, s ez az igehirdetésnek a nevelésben egy másik módszeri ágát adja, amelyet *gyakorlásnak* nevezünk. A gyakorlás az a tevékenység, amellyel a gyermek elé Isten Igéjét úgy állítjuk oda, mint az életet szabályozó törvényt, parancsot, amelynek engedelmeskednie kell. Ez az engedelmesség nemcsak az élet egyes vonásaiban és megnyilvánulásaiban, hanem az egész életben és az egész életre nézve kötelező s alapja a szeretetből és háládatosságból folyó engedelmesség, aminthogy a törvény vége, beteljesülése a „tiszta szívből, jó lelkiismeretből és igaz hitből

[27] Róm. 7: 5—13. *Kálvin:* Institució II. 7: 5.
[28] U. o. II. 7: 6—12.

való szeretet".[29] A gyakorlás tehát, mint a nevelés egyik módszeri ága, nem önálló, erejét és tartalmát a szeretetből veszi, éspedig Krisztusnak a gyermek iránti szeretetéből, amellyel ő a törvény kárhoztatását elviselte és a törvényt, amely nekünk betölthetetlen volt, tökéletesen betöltötte. Így a gyakorlás, mint a nevelés egyik módszeri ága, összefüggésben áll a tanítással, mert a tanítás feladata, mint láttuk, az, hogy Krisztus parancsolatait megtartani tanítson, de túl is megy a tanítás munkáján. Mint a tan, a cselekedet is csak üres forma, ha benne nem Isten élő Igéjére történik utalás, sőt egyenesen minden cselekedet csak ítélet és kárhoztatás Krisztus megváltó hatalmára való támaszkodás nélkül. Mint a tanítás, a cselekedet is haszontalan, ha benne nem a Krisztus ereje munkálkodik, mert akkor csak az emberi bűn és tehetetlenség bizonyítéka, sőt ítélet és kárhoztatás, mert Krisztus nélkül az ember saját maga formál benne alapot a cselekedetből való megigazulásra. *A cselekedet csak akkor lehet formája a keresztyén életnek, ha Krisztusra tekint,* neki engedelmeskedik és neki szolgál, *a gyakorlás csak akkor módszere a keresztyén nevelésnek, ha Krisztusnak való engedelmességre akar vezetni,* Istennek testben megjelent Igéjére, akinek elégtétele *lehetővé tette a lehetetlent: a cselekedeteiben bűnös ember megigazulását* Isten előtt, hogy a bűnös ember hit által Istennek tud engedelmeskedni, ha Krisztus él benne. Így *utal* a gyakorlás is *egy következő módra,* amely ezt a Krisztusban megjelent kegyelmet, mint *életet* mutatja meg a gyermeknek.

c) A harmadik forma, ahogyan Isten Igéje megjelenik és hirdettetik, a *példa, szemlélet, rámutatás* (*τύπος, ὑπογραμμός πόδειγμαῦ*), *hasonlat* (*παραβολή*). Krisztus ezt a módot gyakran használta beszédeiben az Ige hirdetése alkalmával. Hasonlította Isten országát különböző földi dolgokhoz, hogy ezekkel rámutasson annak egy-egy vonására. Ezekben az Isten országa egy vonását *vetette össze* (*παραβάλλω* > *παραβολή*) földi dolgokkal, érzéki vonásokban mutatta meg azt, ami lelki, érzéki képekben azt, ami érzékfeletti és nem érzékelhető. Az emberi képzelet és gondolkozás számára, amely csak meghatározott és

[29] I. Tim. 1: 5. Róm. 13: 10

az emberi természettől függő módokon tud dolgozni, így tárta fel Isten országának és kegyelmének titkait s tette azokat láthatókká. Ha Isten Igéje nem beszélne velünk a saját emberi észjárásunk és szemléleteink formájában, egyáltalában nem tudnánk Isten szavát meghallani, az megismerhetetlen volna előttünk. Mégis, van ennek a formának is egy olyan *korlátja,* amit itt is tekintetbe kell venni. Minden szemlélet és hasonlat tulajdonképen *két olyan dolgot vet össze* és állít egymás mellé, amelyek összevehetetlenek és egymás mellé nem állíthatók: *Isten dolgait és az emberi élet dolgait, a végest és a végtelent.* Ezért minden olyan hasonlat vagy példa, amelyben ez történik, tökéletlen, bizonyító erővel nem bír, sőt gyakran abba a hibába esik, hogy földi dolgokkal a tökéleteseket, a végessel a végtelent megbontja, azt a maga felségétől és hasonlíthatatlanságától megrabolja. Sok ilyen tévedés történik emberi hasonlatokkal, mikor az anyai szeretetből akarunk Isten szeretetének megértésére eljutni, a magunk élete eseményeiről Istenre következtetni. Éppen itt van ez a korlát, amelyet a bűn állít az ilyen szemléletek és hasonlatok elé, hogy a legtökéletesebb szemlélet sem képes Isten felségét szemléltetni, a legtalálóbb hasonlat is messze távol marad attól, amit példázni akar. Ezeknek tehát nem önmagukban van a jelentőségük és erejük, hanem abban a *hitben,* amellyel azokat elfogadhatjuk. A hívő ember számára lehet az atyának gyermekeihez való szeretete, amellyel a kérő gyermeknek kenyeret ad, példázata Isten ajándékozó kegyelmének, nem mintha a földi atyát Istenhez lehetne hasonlítani jóságában, hanem mivel Isten kegyelme az, amely a földi atyában is a gyermek iránti szeretetet felébreszti. A hasonlat és szemlélet tehát a *maga igazolását nem önmagában bírja, hanem a hittől kapja,* tulajdonképen nem bizonyítja Isten dolgairól azt, amit mondani akar, hanem *visszamutat* Istenre, mint akitől a hasonlított dolog is származik. Csak a kegyelem és abban való hit teheti a példákat és szemléleteket olyanokká, hogy azokból valóban Isten dolgaira tudjunk tekinteni.

Az egyetlen földi területen mozgó és mégis *tökéletes példa,* ami teljesen és maradék nélkül mutatta Isten felségét és tükrözte egész nagyságát: *a Krisztus személye.* Benne úgy

jött hozzánk, úgy állott bele a mi világunkba, úgy lett láthatóvá és szemlélhetővé Isten kegyelme, hogy láthatósága és e földön való járása ellenére sem veszítette el a maga isteni dicsőségét és minőségét. Az Ige testté lett, úgy lett testté, hogy valóságos ember volt, de ugyanakkor megmaradt Isten tiszta és igaz Igéjének, valóságos Istennek. Ebből következik, hogy minden példa, rámutatás és szemlélet, melyben Isten Igéje emberi szem, értelem és képzelet számára hirdettetik, amelyben ezen a földön földi dolgokkal Isten dolgaira mutatunk rá, egyetlen dologtól függ és *egyetlen dolog feltétele alatt lehetséges: a Krisztus személyétől és annak feltétele alatt.* Csak azért szemléltetheti előttünk a király Isten királyságát, mert Krisztusban ez láthatóvá lett, mint olyan királyban, aki az igazi és egyetlen királynak nevezhető, a pásztor azért Isten pásztorságát, mert az egyetlen és igazi pásztor: a Krisztus járt közöttünk, stb. Minden szemlélet és példa tehát csak *ráutalás* Isten dolgaira s csak akkor válik példájává azoknak, ha Krisztuson át nézzük.

Mi a példának, mint az Ige megjelenési formájának a *külső alkata?* Azt látjuk, hogy a példa mindig egy *személyiség,* vagy egyes *népek,* olyan *események* vagy *képek* alakjában áll előttünk, amelyek mögött Istennek emberekben megnyilvánuló munkája, tette rejlik, mint amire ezek utalnak. A példa tehát nem elvont elmélet, hanem Istennek egyesek és népek életében megmutatott bizonyságtétele az ő kegyelméről. Tartalmilag ezért a példa, egyes személyiségek vagy népek életében felmerült tettek vagy események, nemcsak ezen események külső leírása, hanem utal mindig arra a belső *tartalomra,* ami az illető személyiség lényegét teszi, vagyis annak Istennel való viszonyára. Mutat a szeretetre, amellyel Isten gyermekei egymás iránt viseltetnek a szegények iránti könyörületben, a szenvedésekben való türelemre, mint a hit és bizalom gyümölcsére, az engedelmességre stb. Ezek mind egy dologra: a kegyelemből való és a kegyelemre támaszkodó életre mutatnak vissza.

Krisztus maga is mondja, hogy őt példa, példánykép gyanánt kell tekintenünk. Az ő példája az egyetlen, amelyet igazán példának nevezhetünk, olyan példának, amely azt, amit

példáz, tökéletesen és maradék nélkül adja vissza. Krisztus személyében nincs meg az az ellentét, amelyet az előbb, az emberi példák esetében láttunk. Őbenne az az elválasztó vonal, amely az ember és Isten között van, megtört, ezért ő az, akiben töretlenül és minden hiány nélkül láthatjuk Istennek felénk hajló kegyelmét. Ezért mondhatja Krisztus, amint mondja is: „példát adtam nektek!" Ezért és ebben is Krisztus a második Ádám, vagyis az ember, amint Isten akarja, amilyennek lennie kell s amilyenné Isten tenni fogja.

Ebből látszik most már az a *különbség* is, ami Krisztus nekünk adott példája és bármiféle emberi példa között van. A Biblia beszél arról, hogy az apostolok és próféták példáját kell követni,[30] sőt van apostol, aki a saját példájára hivatkozik,[31] vagy inti a gyülekezet előljáróit, hogy saját maguk adjanak példát másoknak.[32] A különbség a Krisztus példája és bármi emberi példa között már a bibliai kifejezésben is megtalálható.[33] Ez a különbség abban áll, hogy az apostolok példájának alapja nem önmagában van, hanem a Krisztusban nyert kegyelemben s arra támaszkodik. Az igazi példa Krisztus, mint akiben tökéletesen s általunk másolhatatlanul láthatjuk Isten akaratát s az Isten szerinti embert, az emberi példa csak akkor igaz, ha igazolását nem önmagából meríti, az önmaga bűnös és erőtelen létéből, hanem Krisztuson épül fel, azon a kegyelmen és ígéreten, hogy Isten minket az ő Fia ábrázatához hasonlókká akar tenni. Az ember tehát önmagában nem lehet példa mások előtt, s minden ilyen igény Isten hatalmát vonja kétségbe s az embert isteníti. El kell tehát utasítani azt a felfogást, amely a nevelő „teremtő személyiségére" s ebből folyó példájára akarja a nevelést építeni.

Krisztus a keresztyén nevelésben az egyetlen olyan példa, aki ezt a példaadó erőt önmagából meríti. A Krisztus személyiségének példa-volta abban áll, hogy ő mutatja meg, milyen

[30] Jakab 5: 10.

[31] Fil. 3: 17. II. Thess. 3: 9.

[32] I. Tim. 4: 12. I. Pét. 5: 3.

[33] Az eredetiben a τύπος csak emberekre van alkalmazva, Krisztusra ὑπόδειγμα szó alkalmaztatik. Az utóbbi rámutatás, felmutatás, előbbi másolás, forma, lenyomat értelmében áll, és Krisztusra ritkán használatos.

viszonyban *kell* állanunk Istennel s milyenben *fogunk* állani.

Az ő példája tehát ígéret a felől, hogy kegyelemből megvalósul az, amit ő elénk tűzött: „legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes". A Krisztus példája azonban nem egyes cselekedetekre utal, nem egyes tettek végrehajtásánál mintakép, hanem annak a képe, akivé Isten akar tenni bennünket. A római egyháznak azt a felfogását tehát, amely Krisztusban utánzandó cselekedetek példáját mutatja, el kell vetnünk. A Krisztus példája azonban rámutat a példa *korlátjára* is: ez a korlát a bűn, amely miatt nem tudunk olyanok lenni, mint ő s amely bűnt annál inkább látunk, minél inkább szemléljük az ő alakját. Mikor tehát a Krisztus példájáról beszélünk, az nem megnyugtató és felemelő dolog számunkra, hanem *megszégyenítő és kiábrándító*, mert mutatja a magunk bűnösségét.

A példa útján való nevelés módja s egyúttal a nevelés módszerének harmadik ága: a *példaadás*. A példaadás nem más, mint a Krisztus személyére és az abban levő és előttünk megnyilvánuló ítéletre és kegyelemre a saját életünkkel való *rámutatás*. Ennek is megvan a maga *korlátja*, mert az ember nem tud a maga életével és személyiségével úgy mutatni rá a Krisztus személyiségére, hogy az ne tökéletlen és gyarló bizonyságtétel legyen. Csak azzal, hogy a maga életét, annak gyarló vonásait engedelmes hitben ajánlja fel Krisztusnak, abban a hitben, hogy a kegyelem a mulandó és tökéletlen képen át a tökéletesre tud rávezetni s hogy a tökéletlen életet kipótolja és kiegészíti, tehát ebben a hitben válik a példaadás a nevelés módjává. Így utal tehát a módszer ezen ága is a kegyelemre, amely nélkül a Krisztus személyének ítélete alatt állana és kárhoztatás alá jutna.

A példaadás, mint nevelő tevékenység úgy hat, hogy a gyermek a példát *szemléli és utánozza*. Itt is különbség van a Krisztus példája és a csak az erre való rámutatásban álló emberi példák között. *Az emberi példákat csak utánozni lehet*, mert ezek csak egyes állásfoglalásokra és cselekedetekre vonatkoznak, s nem képesek az egész élet tökéletes képét mutatni. Ezért az apostolok is, mikor magukat példának állítják, cselekedeteik utánzásáról beszélnek. Krisztust nem lehet utánozni,

az ő tetteit másolni, őt *követni lehet, utánamenni,* mint ahogy erre szólítja fel a tanítványait is.[34] Ez az utánamenés az ő vezetésének engedelmes elfogadása, s csak azoknak lehetséges, akiket az Atya hív hozzá.

d) Ha most a nevelés módszerének ezt a három ágát: a tanítást, gyakorlást és példaadást megnézzük, akkor látjuk, hogy ezek *szoros kapcsolatban vannak* egymással s egymástól *el nem választhatók.* Viszont, *egyik sem nélkülözhető* ezek közül a nevelésben, mivel mind a három együtt adja az Ige hirdetésének módszerét. Nem három módszerről beszélünk tehát, hanem a módszer három *ágáról.* A tanítás üres fogalmakat adna, ha nem a Krisztus megváltó személyiségéről szólna s nem abban mutatná meg azt, amit Isten kegyelméről tudni kell, a példaadás üres maradna, elérhetetlen célok előírása, ha nem tanítanánk a váltság és Isten emberré-létele titkát, a cselekedet gyakorlása kétségbeejtő kilátástalanságba fulladna, ha nem állana mellette a kegyelemről és Krisztus igazságáról szóló tanítás és a Krisztus személye, akiben ez az igazság számunkra is leszállott. Erre a kapcsolatra utal a Biblia is. Krisztus maga mondja: „ha valaki *cselekedni akarja* az ő akaratát, *megismerheti e tudományról,* vajjon Istentől van-e?“[35] A tudomány igazolása tehát az engedelmességben van, Isten akaratának való engedelmesség teszi azt világossá előttünk. Ezért mondja *Kálvin,* hogy Krisztus a helyes ítéletet Isten félelméből és tiszteletéből származtatja, tehát az Isten félelmére berendezett lélek könnyen felismeri a tudomány igazságát.[36] Az igazi cselekedet viszont az igazi tudományból, Isten Igéje igazi ismeretéből származik, vagy, amint *Kálvin* tovább mondja: az igazi kegyesség az, mikor szívből vagyunk hajlandók Isten akarata követésére, amelyet senki sem tud megtenni, csak aki saját értelméről lemondott.[37] Viszont a cselekedet igazi alapja a Krisztus személyében van, amelyben a gyermek

[34] Az Újszövetségben az *ἀκολουθέω* szó a követés, kísérés, utánamenés értelmében csak a Jézus követésére van alkalmazva. Ezzel szemben Pál felszólítása: *συνμιμηταί μου γίνεσθε* (Fil. 3: 17), ugyanígy 1. Kor. 4: 16. stb.

[35] Ján. 7: 17.

[36] *Calvin:* Commentarius... III. 140. lap.

[37] U. o. 141. lap.

látja a róla szóló igaz tudomány és az ő parancsolatai egységét. Így áll a módszer három ága egymással kapcsolatban és mindhárom a kegyelem alapján.

De emellett ez a három ág *ki is meríti* a nevelés munkájának lehetőségét. Ezeken kívül több lehetőség az Ige szolgálatára a gyermek számára nincs. Mert bár ezek feltárásánál és megtalálásánál nem lélektani formákra mentünk vissza, mint ahogyan a nevelés módszerének alapjait nem is elégséges lélektani úton keresni,[38] mégis ez a három forma kimeríti azokat a módokat, ahogyan az Ige a gyermek számára hirdethető. A *tanítás* a gyermek ismerőképességéhez szól, azt veszi igénybe, azzal, hogy az Ige izenetét mint tant, mint emberi értelemből le nem vezethető tételeket állítja elé. Ez a módszeri ág a *vallástanításban* érvényesül, ahol a gyermeknek Isten Igéjét tan alakjában hirdetjük. A *példa* a gyermek *szemlélőképességére* támaszkodik, képekben, szemléletekben, személyiségekben adja a gyermek elé az Ige izenetét, ez a *példaadás* útja, a nevelés módszerének másik ága. A *törvény, parancsolat* s ezzel a cselekedet a gyermek *tevékenységi* ösztönét veszi igénybe s megmutatja az engedelmesség útját a *gyakorlás* útján való nevelés munkájában. Megállapíthatjuk, hogy a nevelés történetében tulajdonképen mindig is ezt a három formáját használták a nevelésnek,[39] azzal a különbséggel, hogy most ezeket a formákat egységben és mindegyiket az Ige hirdetésének köteleztetése alatt s az Ige hirdetése formáira visszavezetve láttuk meg.

[38] *Bohne* G.: I. m. VI. 4.

[39] *Steinbeck:* Evang. Religionspaedagogik. Lpz. 1930. 133. lap. *Shreiber* H.: Die rel. Erizehung des Menschen. Lpz. 1908. 82. s köv. lap.

B) A PÉLDAADÁS.

34. §. Vallásos nevelés példaadás útján.

a) Bár a nevelés módszerének ezen ágáról sokat szoktak beszélni, mégsem juttatnak neki olyan szerepet a vallásos nevelésben, amilyent megérdemel. A példaadás útján való nevelés kérdésében legtöbbször csak apró tanácsokat ad a neveléstan, holott ezeknél sokkal mélyebbre kell itt tekintenünk.

Az egyik oldalon meg kell állapítanunk azt, hogy az Ige hirdetése a gyermek számára nemcsak szóval, egy tananyag keretében, tehát a tanítás útján kell, hogy történjék, s nemcsak a gyakorlás útján, vagyis a gyermeknek bizonyos cselekedetekre való rávezetésével, hanem éppen olyan fontos, ha nem is látszik olyan nagy terjedelműnek az a tevékenység is, amellyel a nevelő a maga életével, magaviseletével, egész személyiségével hat a gyermekre. Az *élettel való bizonyságtételre* Krisztus is figyelmeztet, mikor azt mondja, hogy abból látszik meg, hogy ki az ő tanítványa, ha az ő parancsolatait valaki megtartja; Pál apostol arra inti a filippibelieket, hogy a pogányok előtt úgy járjanak, hogy mint csillagok a világban fényljenek közöttük; ismét Jézus arra int, hogy úgy ragyogjanak a mi cselekedeteink, hogy az emberek, látván a mi cselekedeteinket, dicsőítsék a mennyei Atyát. Mindez és még sok el nem sorolható figyelmeztetés arra mutat, hogy a nevelő a maga személyében a gyermekkel való viszonyában mindig Isten ítélete alatt áll. *Francke* is nem hiába hangoztatja a példa, az „Exempel" fontosságát.[1] A nevelő élete lehet eszköz arra, hogy a gyermek naponta lássa a keresztyén hitnek az életben megnyilvánuló igazságát, Isten dicsőségét egy emberi életben felragyogni, vagy lehet eszköz arra, hogy a gyermek hite megtörjék a szülők és nevelők gonosz élete folytán. Krisztus figyelmeztetése — bár nemcsak a gyermekekre, hanem minden hívőre vonatkozik, — mégis a nevelőknek és felnőtteknek a gyermekek előtti életére vonatkozik legvilágosabban: „ha valaki megbotránkoztat egyet ezek közül, jobb annak, hogy

[1] *Francke* A.: Kurzer und einfältiger Unterricht... 22—23. lap.

malomkövet kössenek a nyakára s a tengerbe dobják". Innen látszik, milyen félelem és rettegés között kell élnie a nevelőnek, hogy élete bizonyságtételével nem lesz-e a botránkozás okozója s hogy míg másoknak prédikál, maga nem válik-e a kegyelemre méltatlanná.

Mivel Isten a keresztség és az ennek alapját képező kiválasztás által a gyermeket a magáénak ismeri s mivel Krisztus, egyházának adott parancsában azt rendeli, hogy azokat nevelni kell, azt is parancsolja ,hogy a gyermekeket *őhozzá vigyük*. Ezzel világosan megmutatja, hogy a példaadás útján való nevelésben a nevelő *nem állíthatja a maga példáját* vagy cselekedeteit eszmény gyanánt a gyermek elé. Mivel a nevelő maga sem önmagából, és egyetlen emberi személyiség sem önmagából él, hanem a Krisztus kegyelméből és nem más, mint csak eszköz, akinek mintegy kézenfogva a gyermeket Krisztushoz kell vinnie, Krisztushoz és nem önmagához, nem emberi eszményképekhez: el kell utasítanunk minden olyan felfogást, amely emberi eszményképeket akar a gyermek elé állítani s azt hiszi, mint az ideálista pedagógia hitte, hogy ezzel a feladatot megoldotta. A leggondosabb és leghívőbb nevelés is — mint azt többek között *Bethlen Kata* az önéletrajzában megmutatja [2] — képtelen arra, hogy a gyermek nevelésének sikerét biztosíthassa. Sőt azt kell mondanunk, hogy minden emberi példánykép és eszmény, amelyet a gyermek elé állítunk, nem kiemeli, hanem elhomályosítja és részekre szaggatja [3] azt az egységes és egyetlen követelményt, amit Isten a maga Igéjében megmutat és Krisztusban, mint az igaz emberben elénk tár. Így elvetjük a római egyház nevelésének azt a humanisztikus és idealisztikus felfogását, amely a szentek és mások személyiségének egyes részvonásait akarja a gyermek elé követendő eszmény gyanánt állítani. Sőt egyenesen arra kell törekednünk, hogy minden emberi vonás és kiválóság háttérbe lépjen és alászálljon a Krisztus alakjával szemben.[4]

Felvethető most az a kérdés: *van-e tehát egyáltalában*

[2] *Bethlen* Kata: Életének maga által való leírása. Kolozsvár, 1892. 97—98. lap.

[3] I. Kor. 1: 12—13.

[4] Ján. 3: 20.

az emberi személyiségeknek és példáknak *jelentőségük* a nevelésben? Erre azt feleljük, hogy egyetlen esetben van, de ebben nagy jelentősége van: ha ezekkel a példákkal arra törekszünk, hogy rajtuk keresztül rámutassunk Isten Igéjére, Krisztusra, a gyermek előtt. Minden olyan szándék, amellyel az emberi példáknak és eszményeknek önálló jelentőséget akarunk tulajdonítani, bűnös és veszélyes, mert az embert állítjuk Isten igénye fölé. Ez a különbség döntő minden emberi példa és Krisztus között, hogy amíg — mint *Dévai Bíró Mátyás* szépen kifejezi — Krisztus nekünk „ajándék, jel és példa", addig a szentek lehetnek példák, de nem lehetnek sem jel, sem ajándék, azaz bennük csak a Krisztusban lett ajándékra van utalás.[5] *Augustinus* azt mondja, hogy az igazak példája nem igazít meg, hanem csak *ráutal a megigazító Krisztusra.*[6] Ezzel a rámutatással arra kell a nevelőnek törekednie, hogy minden emberi személyiség mögött, mint annak élete egyetlen forrása: Isten megigazító és megtartó kegyelme ragyogjon ki. Így beszél *Pestalozzi* az anyának arról a szerepéről, hogy a maga szeretetével Isten szeretetére utal s szavával Isten szavára tesz figyelmessé.[7] Az emberi példáknak tehát csak úgy van értéke a nevelésben, ha azok nem akarnak másnak feltűnni, mint az *Ige útjának előkészítőiül* a gyermek előtt.

b) Milyen *támasztékai* vannak a példaadás útján való nevelésnek a gyermek lelkében? Ez abban a régóta megfigyelt jelenségben áll, hogy a gyermek az előtte lefolyó eseményeket, cselekedeteket, a körülte levők életének egyes vonásait *utánozza.* Megfigyeli azokat a szavakat, amelyeket mások használnak, a cselekedeteket, amiket lát s azokat maga is ismétli. Meg lehet állapítani, hogy a gyermek a maga szókincsének és képzetkörének, de minden életmegnyilvánulásának legnagyobb részét az általa látott és hallott adatokból meríti s azokhoz alkalmazza, véleményei, fantáziavilága nagyon erősen a mások hatása alatt áll. Erre szinte minden önéletrajz és gyermeklélektan hivatkozik. Ez utánzáson kívül azonban egy mélyebb

[5] *Dévai* Bíró Mátyás: A tiz parancsolatnac... magyarazátta. Budapest, 1897. 65—67. lap.

[6] *Augustinus:* De catechisandis rudibus. 11. fejezet.

[7] *Pestalozzi:* Wie Gertrud ihre Kinder lehrt. Leipz. Reclam. 202. lap.

jelenséget is látunk, és ez az, hogy a gyermek, bár megfigyelése felületes és sokszor nem tárgyszerű, mégis *különbséget tud tenni* a környezete szavai és tettei között, a kettőt összehasonlítja, s a szavak alapján ítéli meg mások tetteit. Ebben a tekintetben a gyermek sokkal élesebben különböztet, mint sokan gondolják, s meglep azzal, hogy gyakran igen tisztán belát a szavak és tettek között fennálló ellentétbe. Sok gyermek életében — mint erről szintén önéletrajzok és lélektani megfigyelések tanúskodnak — a legelső és legkeserűbb kiábrándulásokat és csalódásokat éppen az okozta, hogy meglátta, hogy a körülte levők másként beszélnek, mint ahogyan élnek s ezzel a hazugság és képmutatás csíráit ültetik el — tudatosan, vagy akaratlanul — a gyermek lelkébe. A környezetében élő személyeken kívül az előtte példakép odaállított történeti személyek életén feltűnő bűnök és tévedések szintén kiábrándítólag tudnak rá hatni, különösen olyan nevelés mellett, amely ezeknek a személyiségeknek csak a fényes és nemes vonásait mutatja meg, a többit pedig eltitkolni igyekszik. Innen is látszik, milyen — nemcsak helytelen, hanem veszélyes is a nevelésben — emberi alakokat abszolutizálni, tökéleteseknek tüntetni fel a gyermek előtt s nem mutatni rá arra, hogy Isten előtt minden ember bűnös és csak a kegyelemből várhat igazságot. Van azonban egy harmadik vonás is, amit a példaadás útján való nevelésnél tekintetbe kell venni, és ez az, hogy a gyermeknél a mások cselekedeteinek és szavainak utánzása nem csak egyszerű másolás, hanem sokkal több ennél. Már láttuk, hogy a példa követése két dologban áll: a szemlélésben és az utánképzésben. *Makkai* figyelmeztet ennek a nevelésben való fontosságára, mikor azt mondja: „a növendék nem átveszi a nevelő világképét, hanem a magáéból, saját tartalmából... utánaalkotja azt".[8] *Linde* pedig így fejezi ki: „der Lehrer *vor*lebt, der Schüler *nach*lebt".[9] Ez az utánaélés tartalmilag azt jelenti, hogy abban a szóban, vagy tettben egész életével, valójával résztvesz, azzal magát azonosítja, amint azokat vagy ismétli, vagy befogadja, vagy egyenesen kifejezi játékban s más módon.

[8] *Makkai* Sándor: Bevezetés a személyiség pedagógikájába. Kolozsvár, 1912. 91. lap.

[9] *Linde* E.: Persönlichkeitspedagogik. 42. lap.

Ez az *utánaélés* az, amellyel a gyermek a mások életébe, annak legbensőbb lényegébe behatol,[10] azt megérti, a szavak és tettek lényege így válik előtte tisztává s így sajátítja el azok igazi értelmét és jelentését. Az utánzás tehát a gyermek számára egyik formája annak, ahogyan ő a dolgok lényegébe be tud hatolni s mondhatjuk, sokkal alaposabb mód, mint a felnőtteké, akik fogalmak és értelmi megértés alapján akarják ezt elérni. Hogy ez milyen jelentős dolog a gyermek számára, mutatja az, hogy egész élete alakítására is nagy befolyása van.[11] Ez a körülmény még súlyosabbá teszi azt a különbségtételt, amit a gyermek és ifjú a példa gyanánt előtte álló vagy eléje állított személyiségek élete és tettei között észrevesz s amely a bizalom teljes megrendülését is magával vonhatja éppen azon cél és eszmény iránt, amit előtte példánykép gyanánt akartak felmutatni.[12]

c) Most azt kérdezzük, milyen *alkalmai* vannak a példaadás útján való nevelésnek? Az első ezek közül mindenesetre a gyermeknek a *szülőkkel* és *nevelőkkel való érintkezése.* Nagyon kell azért vigyáznunk arra, milyen hatásokat kap a gyermek a családi körben, valamint minden olyan helyen, ahol nevelői munka folyik. Amennyire a szülőknek és nevelőknek őrködniök kell a felett, hogy saját maguk a gyermek előtt rossz bizonyságot ne szolgáltassanak, annyira kell arra is vigyázniok, milyen hatásoknak van a gyermek idegenek között kitéve. A családban az alkalmazottak, iskolában a tanulótársak és játszótársak rossz hatásaitól kell óvni a gyermeket. Az ez ellen való védekezés ne negatív, hanem pozitív legyen.[13] Helytelen és kivihetetlen lenne csak úgy védekezni ezek ellen, hogy a gyermeket elzárjuk mindazoktól, akiknek hatásától féltjük, eredményesebb és hatásosabb mód az, ha állandóan figyelemmel kísérjük e hatásokat, s azokat mindig Isten Igéjének fényébe állítva, igyekezünk magát a gyermeket képessé tenni,

[10] *Groos* K.: Das Seelenleben des Kindes. Berlin, 1911. 52. lap. *Gaupp.* Psychologie des Kindes. Leipzig. 1908. 67—68. lap.

[11] *Stern* Erich: Jugendpsychologie. Breslau, 1931. 83. lap.

[12] *Steinbeck* D. J.: Evang. Religionspädagogik. Leipz. 1930. 127. lap. *Pfennigsdorf* E.: Praktische Theologie. 248 lap.

[13] *Steinbeck:* I. m. 128. lap.

hogy a mások szavait, tetteit kérdésessé téve saját maga előtt, ítéletet tudjon mondani azokról Isten törvénye alapján. Az a nevelés, amely a gyermeket minden idegen és káros hatástól el akarja zárni, egyrészt lehetetlen, másrészt veszedelmes, mert a gyermeknek nincs meg az a lelki önállósága, amely a káros hatásokkal szemben megvédelmezheti, a kísértésekkel szemben nem lesz felvértezve Isten Igéjével s a legelső kísértés erőt vesz rajta. Különösen nem helyes az, ha ez az elzártság a szülői vagy nevelői tekintélyen épül fel, mert mikor ez a külső tekintély megtörik, súlyos károkat okozhat a lélekben. Természetesen éppen úgy nem lenne helyes a gyermeket egyenesen kitenni minden ilyen káros hatásnak vagy nem óvni azoktól, mert ez a felfogás tekinteten kívül hagyná a bűn fertőző természetét s az ember eredeti jóságának bibliaellenes agyrémére támaszkodva egyenesen beledobná a gyermeket a veszedelembe. Ezért a nevelés ezen ágánál a legnehezebb a helyes utat eltalálni. Csakis úgy lehet, ha a nevelő saját maga is mindig Isten Igéje ítélete alatt tudja magát s mindig rámutat Isten akaratára, és bízik abban, hogy a gyermek sorsa nem az ő kezében, hanem Isten kezében van.

A példaadás által való nevelésnek egy súlyos kérdése *a gyermekkel való bánás*, a *tekintély és fegyelem* gyakorlása. A gyermekkel való bánásban a nevelőt csak az vezetheti, hogy az ő feladata, hogy Isten akaratát és megtartó kegyelmét hirdesse a gyermeknek. Világosan rá kell mutatnia a bűnre és annak félelmes voltára, megmutatva, hogy a bűnt bűnné nem emberi vélekedés teszi, hanem Isten örök akarata bélyegezte és ítélte meg. Nem szabad eltitkolnunk előtte, hogy a bűn: bűn, halálos és kárhozatra vivő veszedelem, amelyet kerülni s amelytől irtózni kell. Igyekezni kell arra, hogy a gyermek saját maga is keresse Isten akaratát s annak tükrében ítélje meg a maga életét. Ez vezet át most a tekintély és fegyelem kérdésére. Ebben azt kell vallanunk, hogy a nevelőnek, mint ahogy egyetlen embernek, sincs tekintélye önmagáért és önmagában, hanem Istentől; ezért arra törekedjünk, hogy a gyermek ne emberi tekintélyek, hanem Isten felsége előtt hajoljon meg. Az emberi s így a nevelői tekintély is csak Isten által adott megbízáson alapszik, de utal az egyetlen Úrra: Istenre.

Különösen fontos ez abban a korban, amelyben a gyermek a külső tekintélyek iránt úgyis bizalmatlansággal viseltetik s amikor magától dől össze minden önmagára támaszkodó tekintély. A nevelő mutassa meg, hogy ő is „hatalmasság alá vetetett" s mint ilyen, az egyetlen hatalmasságnak: Krisztusnak uralma alatt áll. Másik oldalon azonban azt is világosan kell látni és a gyermek előtt felmutatni, hogy a gyermeket Isten engedelmességre kötelezete a szülők és nevelők iránt s a gyermek számára a maga akaratát azok parancsaiban mutatja meg mindaddig, amíg a gyermek saját maga ezt az akaratot önállóan keresni képes nem lesz. Az a nevelés tehát, amely a nevelői tekintélyt feleslegesnek tartja, ezzel azt a felelősséget is leveti magáról, amit Isten helyezett a nevelő vállaira. A tekintélynélküli nevelés felelősségnélküli nevelés és fegyelemnélküli nevelés s mindezek a keresztyén felfogással ellenkeznek. A fegyelem tehát a tekintéllyel és felelősséggel szoros kapcsolatban áll. Az a fegyelem, amelyben a nevelő a gyermeket részesíti s amelyben a gyemeket meg akarja tartani: az Ige fegyelme, nem emberi akarat vagy erő hatalma. Isten fegyelmet fenntartó akaratával és törvényével szemben a nevelő sem tehet semmit, nem mondhat mást, nem tehet engedményt, neki is engedelmeskednie kell annak s személyiségének éppen az a döntő vonása, hogy a maga életével másokat is a Krisztusnak való engedelmességre akar vezetni. A keresztyén nevelésben tehát a fegyelem belső, önkéntes, Isten törvénye és kegyelme iránti háládatos engedelmességre akar nevelni, a bűn szigorú és határozott felmutatásával, de a bűnbocsánatról szóló evangéliom hirdetésével.

A példaadás útján való nevelés alkalmai közé tartozik a gyermeknek a *kultuszban* való részvétele is. Ebben a gyermek Isten akaratát az Ige hirdetésének és hallgatásának alkalmában szemléli. Látja azokat, akik előtte járnak, amint meghajolnak az Ige előtt s bizonyságot tesznek arról az Igéről, amelyet vallanak. Ezért, bár a kultusz ünnepélyességénél, elemeinek a gyermek számára való megérthetetlenségénél fogva idegen, mégis egyik nagyjelentőségű alkalma a nevelésnek Ezért minél hamarabb hozzá kell szoktatni, hogy a gyülekezeti kultusz alkalmain résztvegyen, viszont azokat a nehézségeket,

amelyek abból származnak, hogy a kultusz idegen maradhat a gyermek számára, külön az ő részére létesített kultuszi alkalmakkal (gyermekistentisztelet stb.) kell pótolni.

d) Végül azt kell keresnünk, milyen *módjai* vannak a nevelés módszere emez ágának? A legtöbb mód erre a *családban* kínálkozik, ahol a szülőknek a gyermekkel való bánása, a szülők munkája, a keresztyén élet gyakorlásának különböző módjai (házi istentisztelet, magán áhítat stb.) a gyermeket már legkisebb korban rávezetik annak meglátására, hogy Isten akarata szüleit is kötelezi. Az *iskolában* a tanító személye nagy hatást gyakorolhat a gyermekre s az iskolai nevelés különféle módjain (a gyermekkel való bánásmód, a gyermekek együttes élete, az iskola szelleme stb.) van alkalom e hatás érvényesítésére. Különösen nagy gondot kell fordítani a gyermekek egymáshoz való viszonyára, hogy egymásban testvért lássanak s meglássák, hogy a közöttük fennálló társadalmi, lelki s gazdasági helyzeten alapuló különbségek már képét nyujtják annak a jövendő életnek, amelybe az iskolából lépnek. E viszonyoknak az iskolában való hatása sokat jelent a gyermek életében. Az *egyházban* a vezetők iránti megbecsülés, az egyház mint szeretetközösség, az abban uralkodó rend és szolgálat, az Ige ott uralkodó hatalma, az egyház életének, intézményeinek, munkáinak az Ige szolgálata szempontja alá való állítása által tegyük világossá a gyermek előtt, hogy olyan közösségben van, amely egyetlen más közösséghez sem hasonlítható.

A nevelésnek e külső szervezetekben folyó munkájáról a nevelés formáinak tárgyalása rendjén fogunk részletesebben szólani.

Kolozsvári ref. [illegible]
könyvtár

C) A GYAKORLÁS.

35. §. Vallásos nevelés gyakorlás útján.

a) A gyakorlást a vallásos nevelésben a legrégibb időtől kezdve állandóan használták, sőt volt idő, mikor ez a módszeri ág kizárólagos használatnak örvendett, mint ahogyan volt idő, mikor a vallásos nevelés csak a tanításban merült ki. Akkor azt gondolták, hogy elég, ha a gyermek bizonyos cselekvési formákat elsajátít, mert a vallásos élet tulajdonképen nem más, mint bizonyos cselekedetek sorozata. Ma is, különösen a bolsevista és a nemzeti szocialista nevelési rendszerek nagy súlyt helyeznek a beidegzett, a gyermek második természetévé vált cselekvési módokra és nagy gondot fordítanak arra, hogy az ismeretanyag megszerzése és egy bizonyos képesség elsajátítása mellett olyan magatartást fejlesszenek ki a gyermekben, amely bizonyos esetekben meghatározott állásfoglalást és ebből folyó cselekvést tanúsít.[1] Így tulajdonítottak mindig nagy jelentőséget, különösen a vallásos nevelés terén a *szokásnak és szoktatásnak*, mellyel a vallásos cselekedeteket, imádkozást, templombajárást stb. úgy beleplántálták a gyermek lelkébe és életébe, hogy az többé nem volt onnan kiszakítható. Ennek az eljárásnak s a háta mögött levő felfogásnak azonban az a nehézsége, hogy a keresztyén életet *gépiessé*, lélektelen cselekmények tömegévé teszi s így gyakran nevel képmutatásra és felületességre. A cselekedet értékének túlbecsülése s az, ha annak önmagában való értéket tulajdonítunk, olyan hiba, amely ellen Krisztus a farizeusok ellen mondott beszédeiben gyakran kikel s ami a nevelésben is veszedelmes. A gépiessé lett cselekedethez egy idő multán a léleknek semmi közé sincs, az csak a kéz, a száj, a szavak és a külső mozdulatok dolga, a száj akkor is morzsolja az imádságot, mikor a lélek már máshol és messze jár. Szomorúan látszik a csak szokássá vált keresztyén élet lélekölő hatalma abban, hogy még a legszentebb cselekmények is válhatnak egy idő mulva rutinná és gépiessé, a lelkipásztor maga is rajtakapja magát, hogy csak

[1] *Krieck* E.: Nationalpolitische Erziehung. Leipzig. 1938. 41. lap.

szavakat mond, amelyeknek nincs meg a lelki háttere, hogy imádkozik, pedig nem gondol oda, a gyülekezet tagjai harsogva éneklik a zsoltárt, míg gondolatban a mellettük ülő bűneit veszik számba, a tanító robotból tanítja a vallást, a gyermek félálomban mormolja esti imádságát, — mindezek elrettentő példái annak, mennyire gépiessé és lélektelenné válhat egy olyan cselekedet, amelyben csak a szokás uralkodik.

Viszont azt is el kell ismernünk, hogy a gyakorlatnak, a szokásnak óriási *jelentősége* van az életben, s ennélfogva a nevelésben is. Ha nem volnának az életben dolgok, amelyeket azért tesszük, mert megszoktuk őket, igen fontos dolgok esnének ki az életünkből, és az egész élet elviselhetetlen lenne, ha ahelyett, hogy a szokás hatalma által intéződnék el, minden egyes esetben külön elhatározásra, döntésre, megfontolásra volna szükségünk. Valóságos áldás, hogy az utcán való köszönés, a kéz étkezés előtti megmosása, a könyvek és füzetek rendben tartása — hogy olyan dolgokat említsünk, amelyek éppen a gyermek életében fontosak — nem minden egyes esetben kell, hogy külön magyarázat és elhatározás dolgát képezzék a gyermek életében, hanem rá lehet ezekre szoktatni úgy, hogy gépiesen és ösztönszerűleg végzi őket. A szokás és az így begyakorolt cselekmények képezik a gyermek életének is — mint a felnőttének — a külső tartó oszlopait.[2] A vallásos életben is vannak dolgok, amelyekre nem várhatunk addig, míg a gyermek azokra saját belátásából és elhatározásából jön reá, hanem kénytelenek vagyunk arra őt rászoktatni, s vele begyakorolni. Ahol a gyermek életében nincsenek ilyen begyakorolt elemek, ott a gyermek élete azokon a pontokon üressé válik, vagy más, rossz hatások lopóznak be az életébe. Az ilyen élet mindig ki van téve meglepetéseknek, amelyeket váratlanul felbukkanó, ellenőrizhetetlen és kivédhetetlen hatások elfogadása okoznak. Ebből a szempontból azt mondhatjuk tehát, hogy a szoktatás a nevelésnek egyik igen fontos és nem mellőzhető eszköze.

b) Lássuk most, *hogyan alakul* a szoktatás és gyakorlás kérdése éppen a vallásos nevelésben. Ehhez legelőször azt kell látnunk, hogy tulajdonképpen minden szokás, minden gépies

[2] *Steinbeck:* i. m. 117. lap. *Pfennigsdorf:* Prakt. theol. 248. lap.

cselekedet alapja *egy szükség*. Ez a szükség valamikor világosan érzett, tudatos szükség volt s ez hozott létre egy cselekedetet s kitermelte és meggyökereztette a lélekben annak egy bizonyos formáját, amely cselekedeti forma legjobban megfelelt annak a szükségnek. Valahányszor az illető szükség felmerült, a cselekedetnek már beidegzett és kialakult formája rögtön követte, egy idő mulva minden külön elhatározás, mérlegelés és döntés nélkül. Megtörténhetik, hogy a nevelés nem várhat arra, míg a gyermek maga termeli ki a szükség kielégítésére megfelelő cselekedetet, különösen azért, mert a nevelő már ismeri, mi annak a szükségnek a legmegfelelőbb cselekvés s így egyenesen arra vezeti rá a gyermeket. De megtörténhetik az is, hogy a gyermek életében még a szükség sem jelentkezett, és a nevelés mégis igyekszik bizonyos cselekedetekre a gyermeket rászoktatni, mert tudja, hogy egyrészt nem várhat addig, míg ez a szükség magától felébred, másrészt, mert fontos, hogy a majd felébredő ilyen szükség már találkozzék a kielégítésre való és már kialakult és beidegzett cselekedettel. A szükség alapján létesült és az az által előhívott cselekedeteknél, szokásoknál viszont azt látjuk, hogy maga a szokás gyakran tovább tart, mint az azt először életre hívó szükség, s fennmarad azután is, mikor emez megszűnik, vagy szünetel, vagy elveszti eredeti frisseségét. Ezzel kapcsolatban azonban látunk egy másik dolgot. Ez pedig az, hogy maga a cselekedet, a szokás végrehajtása mindig egy bizonyos *lelki visszahatást* is kelt. A kéz összefogása az imádkozásra, az imádkozásnál gyakorolt testi magatartás nemcsak megfelel egy lelki magatartásnak, az alázatosság, a vágyakozás, az összeszedettség lelki hangulatának, hanem még akkor is létrehoz ilyent, ha magából a szokásból ez már kihalt, vagy abban elhalványodott volna. A gyakorlás útján való nevelésben most éppen az a probléma: milyen viszonyban kell állaniok a cselekedetnek és a lelki szükségnek, hogyan lehet ezeket egymás mellé állítani és egymásra utaltatni.

Ebben az értelemben most *különbséget kell tennünk a szokás és gyakorlat, a szoktatás és gyakorlás* között. A szoktatás tulajdonképpen csak *bizonyos cselekedeteknek beidegzése* a gyermek életébe esetleg a nélkül, hogy azok eredeti, a szükség-

ben rejlő alapjára rámutatnánk. Célja *maga a cselekedet* s mellékes, hogy a gyermek érti-e és lelkében helyesli-e azt, amit cselekszik. Nem állásfoglalást s ennek következtében való cselekedetet követel a gyermektől, csak a cselekedet fontos neki, bár természetesen vannak olyan esetei a szoktatásnak, mikor ez sem közömbös. A szokás alapjában véve mindig gépies cselekedet s talán annál jobb, minél gépiesebb. A gyakorlat ezzel szemben akkor igazi, ha mindig *visszamegy arra a forrásra*, amiből kiindult, azaz arra a lelki szükségre, amely létrehozta. A gyakorlat szintén beidegzett tevékenység, de sohasem elégedhet meg azzal, hogy ezt végrehajtja, mindig tudja, hogy ez csak kifejezési formája valaminek, ami megvolt, talán most is megvan a lélekben. A gyakorlás, vagyis a gyakorlatra való nevelés mindig visszamutat az eredeti forrásra s így akarja elevenné tenni a gyakorlatot. A szoktatás tehát csak egy alacsonyabb faja a nevelésnek, míg a gyakorlás egyik lényeges és jelentős formája.

A gyakorlásban tehát a cselekedet alapját képező szükséget, azt, amit a cselekedet kifejez, *tudatossá kell tenni*, hogy így az élénkké és elevenné váljék a cselekedet által. Két dolog történik tehát itt. Egyik az, hogy a cselekedet *megerősíti* a kifejezés által magát a *lelki szükséget*, esetleg épp felébreszti azt, mikor az annak megfelelő kifejezési formát gyakorolja, mert minden életnyilvánulás a gyakorlás által erősödik, kap talajt és gyökeret a lélekben. A másik, hogy a lelki szükség által a *cselekedet értéket és értelmet nyer*, megszabadul attól, hogy elgépiesedjék s így elhaljon. A keresztyén életben s így a gyermek életében is ez nagyon fontos. Valahányszor a cselekedetek, a vallásos életgyakorlatok gépiessé és kiszáradttá válnának, *a forrásra való visszamenetel és visszavezetés* meg tudja azokat erősíteni és új lendülettel tudja őket ellátni. Így védekezhetünk az ellen, hogy az imádkozás puszta szokássá, a templombajárás elhalt gépiességgé váljék, hogy újból és újból felnyitjuk a gyermek előtt az Istenhez való vágyakozás, a kegyelemhez való fordulás azon forrását, amely a LXXXIV. zsoltárban használt képpel élve, ezeket a csatornákat, a cselekedeteket, megtölti a lélek friss, a magasságból áradó esővizével. És valahányszor maga ez a forrás kiapadóban van, ha a lelki

élet kiszárad, az Istennel való közösség érzése meggyöngül, akkor éppen ezek a cselekvények már beidegzett fenntartása, amelyek ekkor is megmaradnak, lesznek *eszközök arra, hogy elkészítsék az utat,* amelyen akkor, mikor Isten azt ismét akarja, a kegyelem áradata megindulhat. A keresztyén életgyakorlat a kifejező *cselekmények nélkül* elveszti a *kifejezését,* ellanyhul, csak lelkesült percek ünnepies kitöréseivé válik; a forrásul szolgáló nagy *tapasztalatok nélkül* pedig csak *szokások tömegévé,* cselekedetekké, amelyek elvesztették lelki tartalmukat.

Hogyan kell tehát a gyakorlás munkáját úgy végezni, hogy a keresztyén életgyakorlatok csakugyan egy élet gyakorlatai és ennek az életnek igazán gyakorlatai lehessenek a gyermeknél? Erre a kérdésre feleletet nyerünk, ha meggondoljuk, hogy mi az az *alap,* amelyen a keresztyén élet felépül. Ez pedig nem bizonyos vallásos érzelmek, felfogás, meggyőződés, világnézet, hanem *Istennek az ő Igéjében kijelentett akarata,* amely hozzánk parancs alakjában szól. Azért láttuk, hogy a keresztyén cselekedetnek egyetlen alapja: az Igének utasítás, parancs, törvény formájában való hirdetése. Istennek ez a parancsa abszolút, kikerülhetetlen, nem a saját vágyainkra, érzelmeinkre, jótetszésünkre bízza az engedelmeskedést és a keresztyén élet cselekedeteit, hanem Isten akaratára építi azt. Ebből a következő dolgok folynak: Először az, hogy a gyakorlás által való nevelésnél *nem emberi akarattal és parancsal* állunk szemben, hanem Isten parancsával. Nem a saját indíttatásunk képezi tehát az imádkozás, az engedelmesség, a jócselekedet stb. alapját, hanem az, hogy ezeket Isten parancsolja. Ez szilárdságot ad a léleknek olyan esetekben, mikor az ember ezekben megrestül, mikor az ingadozó emberi érzelem nem kapja meg a keresztyén cselekedetben azt az erőt és felújulást, amit vár. Ezért már a gyermek előtt világossá kell tenni, hogy ezek a cselekedetek nem emberi élményektől függenek s nem ilyeneket vannak hivatva létrehozni. Másodszor világosan következik ebből, hogy ezen cselekményeknek a gyermek életébe való igazi beépítésére a nevelés maga *képtelen.* Még ha bármilyen lélektani módszereket venne is igénybe, csak azt érhetné el, hogy bizonyos szokásokat vihetne be a gyermek életébe, de nem te-

hetné ezeket a lélek Istennel való közösségének kifejezéseivé. A cselekedet csak akkor nem válik üres formává, ha ez a munka a *Szentlélek munkája,* aki a lelket engedelmességre indítja. A nevelésben ez azt jelenti, hogy míg egyrészt a nevelő a gyakorlás útján való nevelésben mindig *Isten akaratát* mutatja fel, mint a keresztyén cselekedet indokát és alapját, másrészt mindig rámutat arra, hogy ez az engedelmesség *Isten Lelkének munkája* bennünk. Az első követelmény a nevelés munkájának sorsát *kiveszi a nevelő kezéből* annak *indokolásában,* a másik annak *lefolyásában.* A nevelő feladata tehát, hogy Isten akaratát mindig eleven, világos és kötelező módon állítsa a gyermek elé s mindig utaljon arra, hogy ennek teljesítésében a gyermeknek Isten kegyelméhez kell folyamodnia. Ez a kettő teszi lehetővé a gyakorlás útján való nevelést, de ez óvja meg két veszedelemtől is: attól, hogy egyszerű szoktatás legyen s ezáltal a cselekedetből való megigazulás tévedésébe beleesék, s attól, hogy a keresztyén engedelmesség ki legyen téve a gyermek hangulatának, és így bizonytalanná és önkényessé válhasson, vagy emberi parancsokat ismerjen el irányadóul Isten akarata helyett.

c) Most beszélnünk kell arról, *hogyan történik* a nevelés módszere ezen ágának alkalmazása.

Szükségesnek tartjuk, hogy a gyermeknek a gyakorlás útján való keresztyén nevelése *minél korábban* megkezdődjék. Ez azért fontos, mert olyan korban képes a gyermeket Isten akaratában nevelni, amikor még a nevelés másik két ágát nem lehet alkalmazni, s már ilyenkor hozzászoktatja a gyermeket bizonyos olyan cselekményekhez, amelyek később megelevenednek a lelkében.[3] A tanítás munkája még nagyon kis mértékben érvényesülhet, még nincs a gyermeknek képessége arra, hogy az előtte álló példákban szemlélhesse Isten akaratát, de bizonyos cselekmények már előkészíthetik erre az utat. Az imádkozás magatartásához, a kéz összefogásához való szoktatás, annak gyakorlása, hogy Isten nevét tisztelettel ejtse ki, a szülők parancsain keresztül megmutatott isteni akaratnak való engedelmesség megkövetelése már a legkorábbi gyermekkorban

[3] *Pfennigsdorf:* Prakt. Theol. 248. lap.

elengedhetetlenek. Nem oszthatjuk tehát azok felfogását, akik azt vallják, hogy a gyermeket mindaddig, amíg nem ismeri Istent nem szabad ilyenekben gyakorolni. Mert bár igaz, hogy ezek mögött a gyermeknél nincs meg, vagy nem mindig van meg a lélek igazi részvétele, ami ezek igazi értékét képezi, viszont mégsem mondhatunk le ezekről a gyakorlatokról és cselekedetekről a nevelésben. Először azért, mert *más formája a nevelésnek ebben a korban lehetetlen*, viszont a szülők és nevelők felelősek érte, hogy ekkor se hagyják a gyermeket Isten törvénye iránti engedetlenségben felnőni, Isten törvénye és a neki való engedelmesség kötelezettsége pedig éppen az engedelmességben, Isten felsége éppen az alázat kifejezéseiben juthat közel a gyermekhez. Másodszor azért, mert ennek a nevelési eljárásnak elhanyagolásával *sohasem tudhatjuk, mikor áll be az az időpont* a gyermek életében, amelyben ezt meg lehetne kezdeni s megtörténik, hogy a nevelésben ezzel el is késnénk, annyival inkább, mert éppen ebben a korban nagyon kevéssé ismeretes előttünk a gyermek lelki életének legbensőbb mivolta. Végül azért, mert *ez a felfogás abban a racionalista gondolkozásban gyökerezik*, amely szerint Istent meg lehet ismerni, s hogy Isten értelmi megismeréséből származik a neki való engedelmesség.

Később ezeket a cselekedeteket *tudatossá és önkéntessé* kell tenni. Ez történik a családi és iskolai nevelésben, ahol a gyermeket a magános imádkozás, Isten Igéjével való foglalkozás módjára kell rávezetni, meglátván és kivédni igyekezvén azokat a nehézségeket, amelyek ebben megnyilvánulnak és igyekezve ezeket a gyermek személyes életével kapcsolatba hozni. Minden ilyen gyakorlatnál vigyáznunk kell arra, hogy a gyermek ezek igazi jelentését meglássa, hogy ezek ne külső kényszert képezzenek, hanem vezessük rá az önkéntes engedelmesség, Isten Igéje szeretetének, az egész élete Istennek való átadása gondolatára. Itt már bizonyos ilyen gyakorlatokra a gyermeket indíthatjuk, amilyen a templomlátogatás, imádkozás, bibliaolvasás, a közösségi életben a részvét, adakozás, segítés gyakorlása. Míg az előbbi fokon a nevelő következetességétől függ, hogyan idegződik be a gyermekbe ezek szüksége, addig itt a nevelő indításai tehetnek sokat.[4]

Nem annyira parancsok, mint ezek jelentőségének, céljának, módjainak megbeszélése s ez által nyujtott indítások fontosak itt. Különösen az imádkozás, bibliaolvasás, magánáhítat esetében a külső parancs többet árthat, mint használ.

A *konfirmációi és az azt követő korban* a gyermek már ismeri a hit tételeit, annak egész rendszerét, öntudatosan résztvehet az egyház életében, saját maga szabályozhatja keresztyén életgyakorlatait, mégis ez időre esik benne az ezekkel szemben való nagy ellenszenv. Ha ezek csak külső parancs és kényszer következményei voltak, ha csak lelkesedésből, érzelmi fellángolásból származtak, ha a hitvallás tanítása csak szó volt és nem élet, akkor ezek most ki fognak hullani a lélekből. Itt látszik meg, mennyire kapcsolódott a gyermek az eddigi nevelésben végzett cselekményekkel az Isten kegyelméhez, mennyire látta meg Istennek hozzá lehajló kegyelmét. Még így is sokszor elmaradhatnak ezek a gyakorlatok, de ha biztos alapjuk volt, a lélek mégis visszatalál hozzájuk. Ezért nagy gondot kell fordítani különösen a konfirmáció előkészítésnél annak megvilágítására, hogy ezek a cselekedetek a *háládatosság gyümölcsei* s nem kikényszerített dolgok vagy a megigazulás feltételei. Rá kell itt mutatni azokra az alkalmakra, amelyek a tudatos és önkéntes szolgálatnak adnak lehetőséget. A családi kultuszban való tevékeny részvétel, az iskola belső élete, mint keresztyén közösségé, az egyház, mint testvéri közösség, sok alkalmat ad erre. Különösen az egyház és a gyülekezet életébe itt kell a konfirmációban erősen belekapcsolódni, megmutatni annak életét, munkáját, feladatait, hogy ne csak hallgatag és tétlen szemlélő, hanem tényleges és tevékeny tag legyen ebben a körben. Itt különösen az egyház külső életében, szeretetmunkájában való részvételnek sok áldásos gyümölcse lehet az ifjú élet számára. Ezekre szintén rá kell majd térnünk a nevelés formáinak ismertetésénél.

Vége az I. fejezetnek.

[4] *Steinbeck:* I. m. 117. lap.

D) A VALLÁSTANÍTÁS.

36. §. Vallástanítás és vallásos nevelés.

a) A vallástanítás a racionálizmus óta mindinkább kiemelkedett és a *nevelés rovására jelentőségében megnőtt.* Sok katechetika nem is foglalkozik magával a neveléssel, vagy csak igen kis térre szorítja azt és a család körébe utalja, mert a katechetika feladatát csak a vallástanításra s itt is legtöbbször csak a konfirmációi tanításra korlátozza. Az egyház nevelési feladatai így lassanként elhomályosodnak és háttérbe szorulnak a tanítással szemben. Sokan egész külön módszernek is tartják a tanítást, amelyet a nevelői, pásztori feladatokkal szemben, ahol a gyermekek pásztorációjáról is szó esik, a pedagógiai kérdésekhez osztanak be. Ennek a gondolkozásnak kedvezett a modern theologia azon törekvése, hogy a katechetikát, sőt az egész gyakorlati theologiát a pedagógia hatása alá helyezze, pedagógiailag pedig kedvezett a *Herbart-féle* irány, amely a tanítás gondolatát elsősorban hangsúlyozta a neveléssel szemben s intellektuális karakterénél fogva a nevelést feloldotta a tanításban, amint a *Herbart* híres mondását a nevelés és tanítás viszonyáról érteni kell, a modern pedagógia pedig a lélektani módszerek felkarolásával a tanításnak olyan változatos, új módszereit dolgozta ki, amelyek, mivel velük az egyházi nevelés régi módszere nem versenyezhetett, önkénytelenül is vezettek mindenkit a pedagógiai eljárások alkalmazására.

Az újabb időkben azonban a pedagógiának volt egy jelentős szolgálata is a vallásos nevelés számára, mert a nevelés kérdésére ismét ráterelődött a figyelem. Így kezdették a vallásos nevelés tudományát katechetika helyett *„valláspedagógiának“* nevezni, s kezdték azt fokozottabb mértékben művelni. Ezzel együtt a vallástanítás és nevelés kérdése is kezd önállóvá válni s keresi a maga sajátos feladatát. Mindazonáltal még mindig fennáll és mindig fenn is fog állani az a veszély, hogy a tanítás kérdése elnyeli a nevelés kérdését s a nevelés csak a tanításra korlátozódik. A vallástanítás, amelynek ma már részletes és kidolgozott elmélete van, még mindig úgy tűnik fel sokak előtt, mint a nevelés tulajdonképpeni munkája s legfon-

tosabb része. Éppen ezért tisztázni kell a nevelés és tanítás viszonyát.

b) Láttuk, hogy a nevelés módszerének hármas elágazása van, amely három ág közül mindegyik a nevelés feladataiból táplálkozik. Megállapítottuk azt is, hogy a példaadás, gyakorlás és tanítás ágai közül mindegyik egyformán nélkülözhetetlen a nevelés munkájában s hogy azokat sem egymással pótolni, sem egymás ellen kijátszani nem lehet, és hogy itt tulajdonképpen ugyanazon munkának különböző, de egyformán szükséges formájáról van szó. *Niebergall* a nevelésnek kétféle módszerét különbözteti meg: közvetlen nevelést, amely a gyakorlás és példaadás, és közvetett nevelést, amely a tanítás formájában érvényesül,[1] tehát ő is vallja, hogy egyforma értékű munkáról van itt szó, amelyek között a különbség az, hogy míg az első módon a nevelés motívumait közvetlenül a nevelő személyiségében látja a gyermek, a tanítás ezt az anyag közvetítésével adja. Az indokolás elfogadása nélkül, amit ő nyujt, mi is valljuk, hogy a nevelés számára csak egy egységes módszert lehet elismerni, mert a módszer egymásra visszavezethető, egymást elnyelő ágai megrontanák a nevelés munkájának egységét. Amint egységes célja van a nevelésnek, úgy kell egységes módszerének is lennie. Azt kell tehát mondanunk, hogy a nevelés módszerének három ága között a tanítást csak egyik ilyen ágnak ismerhetjük el és semmiképpen sem tulajdoníthatunk annak önálló és a többi felett álló jelentőséget s nem engedhetjük, hogy az a többi ágakat elnyomja vagy feleslegessé tegye. „Amennyire igaz az — mondja *Heckel*, — hogy minden tanítás nevelés, éppoly kevéssé igaz, hogy minden nevelés tanítás, mert ez csak egy kis szelete a nevelői hatalmak széleskörű megnyilvánulásának".[2] Mi tehát a viszony a vallástanítás és nevelés között? Melyek azok a pontok, ahol a tanítás a módszer többi ágaival egyezik és hol különbözik azoktól?

Egyezik a nevelés és a tanítás abban, hogy a nevelés tárgya, akire az irányul, valamint a célja, amiért azt végeznünk kell, ugyanaz. Mindhárom ágnak egy feladata van: az

[1] *Niebergall:* Prakt. Theologie. II. kötet. 271., 275. lap.
[2] *Heckel* Th.: Zur Methodik des ev. RU. 17. lap.

Ige hirdetése, csakhogy ez különféleképpen történik. Az, akinek az Igét hirdetjük, szintén ugyanaz: a gyermek, csak különböző és különféle módon szólunk hozzá a tanításban, mint a példaadás és gyakorlás útján. Főképpen pedig ugyanaz az Ige, amit hirdetünk, amely egyformán ugyanazt mondja, csak más és más a mód, ahogy azt hirdetjük. Különösen az utolsó gondolat az, amire ügyelnünk kell, mert a tanításnak a többi ágak fölé való emelkedése onnan származik, hogy a tanítás másképpen állapította meg a maga feladatát. Ha ugyanis azt vallanánk, hogy a vallástanítás feladata a gyermek vallásos világnézetének megalapozása, vagy a gyermekben bizonyos vallásos érzelmek felébresztése, vagy egy tan átadása, akkor természetes, hogy nemcsak eljárásában, hanem egész lényegében elszakad a példaadástól és gyakorlástól, mert ezek ezt a munkát nem képesek végezni. Ha azonban a nevelés célja Isten Igéje hirdetése a gyermek számára, akkor ez természetesen megszüntet minden ellentétet a módszer ágai között. Annyival inkább kell erre vigyáznunk, mert a tanítás komplikáltabb és zártabb módszere következtében erre mindig megvan a lehetőség. Sőt mindig ki kell emelnünk azt, amit a pedagógia folytonosan vallott, hogy a tanítás munkája a nevelés többi ágai nélkül üres és használhatatlan marad.

Ez egyezés mellett azonban kétségtelenül vannak olyan *különbségek* is, amelyeket nem hanyagolhatunk el. Ezekre a különbségekre szükség is van, mert különben a tanítás elvesztené sajátos jelentőségét s valamelyik más ágba kellene beosztanunk. Ez a különbség azonban nem a célban van, mint fentebb láttuk. Ha a vallástanítás külön céljáról beszélünk, ez tehát csak arra a speciális feladatra vonatkozik, amelyet éppen a nevelés egész körén belül a vallástanításnak kell elvégeznie.

Ez a különbség abban van, hogy a *tanítás az Igét* nem cselekedetek begyakorlása, nem szemléletek, élő személyiségek szemlélése után, hanem a *gyermek értelmi tevékenységeire támaszkodva hirdeti.* Bár a tanítás is dolgozik szemléletekkel, nem bízza rá a gyermekre, hogy az e szemléletekből merített megállapításokat összefoglalja és rendszerezze, hanem ezt számára maga végzi el. S bár a tanítás is foglalkozik azzal, hogy bizonyos gyakorlatokra és cselekedetekre a gyermeknek indí-

tást adjon, ezt nem a szoktatás és személyes ráhatás eszközeivel végzi, hanem úgy, hogy megismerteti a gyermekkel azokat a követelményeket, amelyek azokat szükségessé teszik. Ebből folyik, hogy a vallástanítás mindig küzd az intellektualizmus veszélyével s ezt csak a másik két ág komoly alkalmazásával tudja kikerülni. A másik különbség az, hogy *a tanítás anyaga zárt.* Nem dolgozhat mindazzal az anyaggal, amivel a másik kettő, hanem kénytelen olyan anyaggal dolgozni, amelyet a gyermek képességei befogadnak. Ezért kell külön beszélni a vallástanítás anyagáról, mert meg kell keresni azt, ami a tanítás munkájára utal és azzal akar a gyermekhez szólni. Természetes azonban, hogy ez a nevelés anyagától különböző nem lehet s az anyag kiválasztása csak a módszer kérdésére vonatkozhatik. Végül, a tanítás eljárásában is különbség van, éppen azért, mert a tanítás másképpen szól a gyermekhez. A tanításnak a *módszere is zártabb,* mert tekintetbe kell vennie az anyag átadásának módjait és lehetőségeit. Ez teszi indokolttá és szükségessé, hogy a tanítás módszeréről külön beszéljünk.

Ha most meg akarjuk határozni a vallástanítás mivoltát, akkor ezt mondhatjuk róla: *a vallástanítás az Igének a gyermek számára egy rendszeres anyag alapján való módszeres hirdetése.*

E) A NEVELŐ.

37. §. A nevelő személyisége.

Ezt a kérdést a katechetikában gyakran az első, a nevelés céljáról szóló részben tárgyalták. Annak, hogy most itt kerül elő, az a jelentősége, hogy mi nem ismerhetjük el a nevelés célját kitűző részben semmi másnak, mint Isten Igéjének irányadó és kötelező érvényét. A nevelő tehát nem olyan teremtő személyiség, aki a nevelés folyamán maga alkot, maga szabja meg és mutatja meg önmagában a nevelés célját s alakítja ahhoz a gyermeket, hanem csak alázatos eszköze annak a kegyelemnek, amely rajta keresztül és általa munkálkodik. Bár ez a felfogás nem tulajdonít akkora súlyt a nevelő személyisé-

gének, mint az előbbi, sőt azt vallja, hogy Isten még a hanyag és érzéketlen lélek által is tud munkálkodni a lélekben, mint ahogyan a kövekből is tud teremteni fiakat Ábrahámnak, mégsem szabad lekicsinyelni azokat a követeléseket, amelyeket Isten Igéje a nevelő személyisége elé állít, tudva, hogy mint az Ige hirdetőjére, reá vetette Isten az Ige tiszta átadásának és hirdetésének terhét. A nevelő személyiségét két oldalról kell itt szemlélnünk: Istenhez és a gyermekhez való viszonyában.

Annak, aki a vallásos nevelés és tanítás munkáját végzi, elsősorban is saját magát kell az *Ige hatalma alá vetnie*. Nem valami anyagot ad át, nem valami idegen dolgot hirdet, hanem azt a kegyelmet hirdeti, amelyet saját maga tapasztalt, amelynek fundamentomán az ő élete áll s ezt csak akkor hirdetheti, ha saját maga már megismerte. Egyetlen kérdése van, amit minden óra elején feltesz magának s mindig szem előtt tart: hogyan tudjam én ezeknek a gyermekeknek megmutatni, milyen nagy dolgot cselekedett velük Isten és hogyan tudjam őket arra indítani, hogy életüket ennek a megtartó Úrnak adják át. Ahhoz tehát, hogy erről a kegyelemről bizonyságot tehessen, az szükséges, hogy saját maga éljen az Igével, és a maga életét bocsássa az Ige ítélete és az abban hirdetett kegyelem alá. Nem mint tökéletes, mint beérkezett, mint a célt elért ember szól, hanem mint aki szintén úton van, s akinek kérdései, kétségei és nehézségei ugyanarra a megoldásra vezetnek, amelyet a gyermekeknek akar megmutatni. Ezért igaz az, amit *Jean Paul* mond: „niemand kann Religion lehren, als wer sie besitzt",[1] vagy másképpen, az Igét csak az tudja hirdetni, aki először önmagának hirdeti azt. A nevelő munkája tehát szolgálat, éspedig olyan szolgálat, amely *Ravasz* László szavaival „nem egy reánk kényszerített rabszolgaság, hanem belső indításból következő boldog önkifejtés. A szabad és eredményes önkifejtésnek képe a szeretet, tehát a szabadság: feltétel, a szeretet: index, a szolgálat: tartalom s a három együtt az élet, azaz rendeltetésünk betöltése".[2] Az Igének való mindennapi odaadás és azzal való foglalkozás, az imádság ereje adja

[1] *Jean Paul:* Levana. Reclam. Leipzig. 67. lap („csak az tud vallást tanítani, akinek vallása van").

[2] *Ravasz* László: Tháborhegy ormán. Kolozsvár, 1928. 302. lap.

a nevelőnek azt a képességet, hogy munkáját ilyen szolgálatnak fogja fel, éspedig olyan szolgálatnak, amely nem valami külső eredmények elérésére törekszik, hanem saját maga is boldogan megteljesedik újból és újból azzal a kegyelemmel, amit másoknak hirdet.

Mivel nem a maga tudományát hirdeti, minden emberi bölcselkedéstől és elmélettől független, de *független a siker és külső eredmények felmutatására irányuló kísértéstől* is. Munkájában nem lesz zsákmánya semmiféle emberi felfogásnak, amely Isten Igéjével nem egyezik, hanem mindent az Ige mértékével mér meg és ítélete alá bocsát. Nem világnézeti irányok jelszavak vagy a közfelfogás szerint, hanem Isten akarata megismerésére és elismerésére akarja vezetni azokat, akik reá vannak bízva, viszont éppenígy munkája sikerét nem külső eredményekben keresi, hanem abban, hogyan adták magukat a reá bízott lelkek Krisztusnak. Tudja, hogy a munka eredménye emberi szemmel nem mérhető fel, éppen azért ebben nem a reákényszerített kötelesség, nem az ellenőrzéstől való félelem, nem a tanítványai előtt való népszerűség, hanem egyedül az a háládatosság indítja és vezeti, amely az egész keresztyén élet alapja. Tudja, hogy munkája hiábavaló Isten kegyelme nélkül, sőt, hogy minden csak ettől a kegyelemtől függ s ezért arra igyekszik, hogy a tanítványai saját maguk keressék ennek a kegyelemnek megismerését, saját maga is hordozván őket Isten előtt imádságaiban, ahogy *Augustinus* figyelmeztet: „magis pro illo ad Deum, quam illi de Deo multa dicendo".[3] Kérdése nem az, hogy a tanítványai legyenek jobbak és engedelmesebbek, hanem, hogy ő lehessen képes minél tisztábban nyujtani nekik azt a megtartó izenetet, amelyből életükben erő fakadhat.

Ez szabja meg most azt a magatartást, ahogyan a nevelőnek a *gyermeket* néznie kell. A nevelő számára a gyermek először is testvér. Vagyis nem a világi és emberi tekintély hatalmával áll a gyermekkel szemben, hanem tulajdonképpen Isten előtt ugyanazon szinten áll, mint azok, akiket nevel. Nem

[3] *Augustinus:* De catechisandis rudibus. 18. fejezet („inkább Istennek beszélve felőlük, mint nekik Isten felől").

uralkodik a gyermek felett, mint az, aki hatalomban vagy tudományban felette áll. Lehet, hogy többet tud, de nem csalhatatlan és nem tökéletes, mert ebben a tudományban, amely elrejtetett a bölcsek előtt, de gyakran éppen a gyermekeknek jelentetett meg, ember számára nincs csalhatatlanság és nincs tökéletesség. Ugyanazon tudomány tanulója s gyakran maga tanul legtöbbet a gyermek engedelmes odaadásából az Ige iránt. Ezért minden külső tekintély, amivel a nevelőnek bírnia kell a nevelés külső formái miatt, alapjában azon kell, hogy épüljön, hogy ő is aláveti magát Isten kegyelmének és szolgája annak az Úrnak, akinek parancsait hirdeti.

Más forrása a tekintélynek nincs, mint Isten parancsa, amely a gyermekeknek a szülők és nevelők iránt tiszteletet követel. Ha tekintélyét másra alapítja, megbukik és vele együt megsemmisül az a hatás, amit a gyermekekre gyakorolhatna. Ez a testvériség, az a tény, hogy a gyermekek neki felebarátai, olyan szintre hozza őt azokkal, amelyben legjobban megérthetik egymást, s megóvja úgy a „furor paedagogicus"-tól, amint a másik oldalon megóvja a „taedium paedagogicum"-tól is.[4]

Mivel a gyermeket testvérének nézi, akivel Krisztusban egy, tudja azt is, hogy munkájában egy dologra építhet: arra a kegyelemre, amely a gyermeket kiválasztotta és elhívta az abban való részvételre. *Merz* hangsúlyozza nagyon világosan, hogy a nevelés egész sorsa a kegyelemben van letéve.[5] Ezért kell óvakodnia a kevélységtől, a gyermekek felett való hatalmaskodástól, de éppen úgy a csüggedéstől és kétségbeeséstől is. Tudnia kell, hogy a gyermek sorsát Isten tartja a kezében, aki minden tanítás ellenére vagy amellett is tetszése szerint bánik a gyermekkel. Ha azért a gyermek életében és magatartásában változás áll be, ha válságok közé kerül, kétségek és bizonytalanságok gyötrik a gyermeket, tudva, hogy az most még inkább Isten kezében van, mint máskor, ezt az egész ügyet és a gyermek sorsát Isten elé kell vinnie.[6] Szépen mondja *Schneller:*

[4] *Frör* Kurt: Was ist evang. Erziehung? München. 1938. 33—34. lap.

[5] *Merz:* Voraussetzungen... 483., 485. lap.

[6] *Imre* L.: A predestináció tana az igehirdetésben és nevelésben. Debrecen, 1934.

„hogy a nevelés bízik Isten jóságos erejében, amely minden emberi tudás felett áll".[7]

Így épül a nevelő és a gyermek között a bizalom és szeretet viszonya. Ez a szeretet nem valami szentimentális kapcsolat a kettő között. Alapja Isten szeretete, aki egyszülött Fiában jött el értünk. Nem kegyes ellágyulás, hanem Krisztus megtartó kegyelméről való bizonyságtétel tehát a nevelő szeretete a gyermek iránt. Arra kell igyekeznie, hogy a nevelővel való kapcsolatából Isten iránta való szeretetét érezze meg. *Augustinus* a nevelés és szeretet kapcsolatát így magyarázza: „cum ille, qui nos audit, immo per nos audit Deum, moribus et scientia proficere coeperit, et vitam Christi alacriter ingredi, nec nobis id audeat assignare nec sibi: sed et se ipsum, et nos, et quoscumque alios diligit amicos, in illo et propter illum diligat, qui eum dilexit inimicum, ut justificans faceret amicum".[8] Tehát az igazi szeretet, amelyben a gyermek meggyökerezik, Istennek az ellenségből megkegyelmezett gyermekké tevő szeretetéről szóló bizonyságtétel alapján állhat csak. Ez az izenet örvendetes izenet, azért a nevelő munkája boldog és örvendező munka, amelyben naponként ad hálát Istennek azért, hogy ezt az izenetet éppen vele és éppen ezek között hirdetheti. Ebben a bizonyságtételben kapcsolódik össze azokkal, akik reá vannak bízva, mint ugyanazon kegyelem részeseivel, s mint akiknek hozzája való bizalam azon épül, hogy egyek az anyaszentegyház közösségében s ugyanabban az egyházban akarják megismerni és szolgálni Isten kegyelmét.

[7] *Schneller* István: Jézus Krisztus a nevelés elve. Theol. Szaklap. I. évf. 326. lap.

[8] *Augustinus:* I. m. 11. fejezet („mikor az, aki bennünket hallgat, sőt általunk Istent hallgatja, s jó erkölcsökben és tudományban előbb kezd haladni és a Krisztusban való életet élénken megkezdi, ezt ne nekünk, se magának ne tulajdonítsa, hanem önmagát is, bennünket is és bármely barátját, akit szeret, abban és az által szeresse, aki őt, mint ellenséget azért szerette, hogy megigazítván barátjává tehesse").

Kolozsvári ... könyvtára.

V. RÉSZ.

A VALLÁSTANITÁS ANYAGA, MÓDSZERE ÉS ESZKÖZEI.

A) A VALLÁSTANITÁS ANYAGÁRÓL.

38. §. Az anyag kiválasztása.

a) Ha láttuk azt, hogy a vallástanítás és nevelés anyaga bizonyos különbségeket mutat fel, most az az első kérdésünk: *miben áll* ez a különbség? A tanítás anyagát maga a tanítás munkája, e munka természete szabályozza. A vallásos nevelés anyagánál megkülönböztettünk elsődleges és másodlagos anyagot. Mivel a tanítás munkája zártabb, ezért ebből ki kell hagynunk sok mindent, ami a nevelés anyagában megvan, mert vagy a módszer nem bírja meg, vagy pedig a gyermek képességét meghaladja. A tanítás anyagát így a nevelés egész anyagából kell kiválasztanunk, ezért mondottuk, hogy a kettő nem különbözhet egymástól.

Ha most a nevelés két anyagcsoportját nézzük, kérdés: melyikből kell kiválasztanunk a tanítás anyagát? Ha tudjuk, hogy az elsődleges anyag az, amelyben Isten Igéje közvetlenül hirdettetik, akkor látjuk, hogy csak ez lehet a tanítás anyaga. Mivel a tanítás az Ige hirdetésének azon formájával foglalkozik, amikor az Ige mint tan jelenik meg, vagyis azzal, ahol tételek, emberileg le nem vezethető megállapítások vannak, akkor először is ki kell zárnunk a tanítás anyagából mindent, ami nem ilyen formában adja a gyermek elé Isten Igéjét, vagy legalábbis ez csak másodsorban jöhet a tanításnál tekintetbe. Ezért a tanítás anyaga nem lehet más, mint *a Biblia, egyháztörténet s az egyház hitét és életét tárgyaló anyag.* Ez azt je-

lenti, hogy *ki kell zárnunk az anyagból mindent, ami nem közvetlenül Isten Igéjét hirdeti,* tehát kizárjuk a népmeséket,[1] erkölcsi oktató történeteket, szabályokat, s azokat csak mint alárendelt, szemléltetési anyagot használhatjuk. Mivel azonban a tanítás nevelés is, és a többi ágaktól el nem választható, a tanítás mutat utat arra, hogy a nevelés többi, tágabb anyagát hogyan kell néznünk. Ezért a tanításnak *ki kell tekintenie az egész anyagra, a gyermek egész életére,* az egész ismeretkörre, amit az életben és iskolában nyer. Nem tokozódhatik tehát el a vallástanítás és nem szorítkozhatik csak a gyermek ú. n. „vallásos élete" kérdéseire, mert Isten Igéje nemcsak az élet egyik vagy másik körét akarja szabályozni, hanem az egész életet. Így kapcsolódik be most a tanítás anyagába a nevelés mindkét anyagcsoportja. Hogy ez miképen történjék, az iskolai nevelés kérdésénél fogjuk tárgyalni. Míg tehát tiltakozunk az ellen, hogy a vallástanítás anyagát az Igén kívül bármi emberi elmélettel vagy véleményekkel, világnézeti elemekkel stb. felcseréljük, vagy megbővítsük s ezzel elsekélyesítsük, másrészt tiltakozunk az ellen is, hogy azt csak bizonyos „vallásos ismeretanyagnak" tekintsük, amely megszűkíti és félszeggé teszi az egész munkát, mert tulajdonképen Isten Igéjének az egész életre kiható, parancsoló igényét korlátozza.

b) Ha így áll a dolog, meg kell vizsgálnunk azt, *milyen szempont* szerint történhetik a tanítás anyagának kiválasztása. Már láttuk, hogy ebben az egyetlen irányadó szempont *Isten Igéjének jut,* amelyet a tanításban hirdetünk. Viszont másik oldalon lehetetlen figyelembe nem venni azt, hogy ez az igehirdetés *a gyermek számára* történik. Most a kérdés az, hogyan lehet ezt a két szempontot egymás mellé állítani, kiegyeztetni, vagy lehet-e egyáltalában kiegyeztetni őket. A *római egyház* katechezisében — bár ott is nagy tért hódított a lélektani szempont, — az a felfogás, hogy a tanítás anyagát két egyenlő értékű tényező határozza meg: a kijelentés és az egyházi tekintély. A tanítás anyaga tehát az lehet, amit ez a kettő egyformán elismer, vagyis amit az egyház tekintélye, mint a kijelen-

[1] *Rein* W. ezekkel kezdi a vallástanítást. Pädagogik in syst. Darstellung. Langensalza. 1902—06. II. kötet. 310. lap.

tés anyagát kijelöl. Ezzel ellenkezik a *modern pedagógiai felfogás*, amely szerint az anyag megállapításánál csak a gyermek képességeit kell tekintetbe venni. Ez a felfogás e mellett az anyagban is bizonyos értékkülönbséget állapít meg. E szerint a Jézus életéről szóló részek, példázatai, tanításai értékesebbek, mint a Cselekedetek könyvének, vagy a Jelenések könyvének tartalma.

Ezt a felfogást el kell utasítanunk. A tanítás anyaga Isten Igéje, vagyis mindaz, amiben Isten a maga Igéjét hirdetteti a gyermeknek. Ha az Ige igazán Ige, tehát Isten szava, amelyhez semmiféle emberi szó nem hasonlítható, s ha a tanítás igehirdetés, akkor nincs jogunk az Ige egyetlen szavát sem kihagyni, egyetlen bizonyságtételét sem elhanyagolni. Azért az *egyháznak* olyan *tekintélyét*, mint amely az Ige fölött áll, nem ismerhetjük el s nem vallhatjuk, hogy az egyháznak joga van Isten Igéjét a maga szavával kipótolni vagy helyettesíteni. Már a nevelés anyagáról szólva láttuk, hogy a hitvallás és egyháztörténet is csak annyiban képezhetik a nevelés elsődleges anyagát, amennyiben az Ige alapján állanak, annak magyarázatát adják, illetve annak hirdetéséről szólnak.

De nem tehetjük függővé Isten Igéjét vagy nem hanyagolhatjuk el azt azon okból sem, hogy azt a *gyermek* ú. n. értelmi képességei nem bírják felfogni vagy elsajátítani. Nemcsak azért, mert különböző gyermekeknek különböző értelmi képességei vannak, hanem azért is, mert a tanításban *Isten* Igéjéről van szó, amelyet semmiféle emberi értelemmel felmérni, megérteni és megmagyarázni nem lehet, még akkor sem, ha megelégszünk az Ige külső formájának tanításával. Ez a felfogás ugyanis szükségképen két veszedelemre vezet: először arra, hogy a megértés és a gyermekhez való alkalmazkodás követelményével az Igének *csak külső formáját*, a gondolatokat, szavakat, kifejezéseket, bizonyos érzelmeket, világnézeti elemeket stb. adunk a gyermeknek, vagy érzelmeket ébresztünk benne, s ezekkel szemben maga az Ige háttérbe szorul, másodszor, mert ezzel tulajdonképen *Isten Igéjét vetjük emberi mérték és ítélet alá* s épen az Ige valóságát tagadjuk meg. Ezért elutasítunk minden olyan ellenvetést, amely szerint a predestináció, a Szentháromság, a hitből való megigazulás,

örökélet stb. kérdéséről nem lehet a gyermeknek tanítani addig, amíg azokat „meg nem érti", s amely ezek helyébe egy „emberi", valójában nyárspolgári, ú. n. „vallásos világnézetet" akar bevinni, amelyhez az Igének semmi köze. Isten gondolatai nem a mi gondolataink, az Ige „megértésére" sem a gyermeknél, sem a felnőttnél nem számíthatunk, mert e megértés akadálya nem az emberi értelem fejlettségének hiányában, hanem a bűnben van, abban a bűnben, amely nemcsak nem tudja, de nem is akarja érteni, s ha megérti akkor sem akarja cselekedni Isten akaratát.

Végül el kell utasítanunk azt a felfogást, amely a tanítás anyagát az abban rejlő *„értékkülönbségek"* alapján akarja kiválasztani. Meg kell állapítanunk, hogy az anyag az Ige hordozója s mint ahogy az anyagnak önmagában nincs értéke, csak amennyiben az Igét tartalmazza, úgy az Ige hordozójául előttünk álló anyagban értékkülönbségeket nem vehetünk fel. Mindegyik anyag ugyanazt az Igét tartalmazza, a Bibliának akármelyik könyve egyformán Isten beszéde, amennyiben benne Isten Igéje van, s a bibliai könyvekre irányuló kutatásnak épen az a feladata, hogy az Igét találja meg azokban a Szentlélek vezetése alatt. Minden máscélú különbségtétel az Igét elsekélyesíti s emberi vélekedéssel cseréli fel. A lényegre, azaz az Igére tekintve tehát a vallástanítás nem tűrhet semmiféle értékbeli lekicsinylést az anyag egyetlen részével szemben sem;[2] minden része annak, akár a teremtés, akár a Jézus halála története egyetlen dolgot mond: Isten kijelentését, amely azon keresztül szól a gyermekhez. Ezeket mondhatjuk a tanítás anyagáról az Ige szempontja szerint.

A másik szempont, amelyről az anyag kiválasztásának kérdésénél beszélnünk kell: a *gyermek szempontja.* Mikor tiltakozunk az ellen, hogy a gyermek értelmétől, felfogásától tegyük függővé a tanítás anyagának kiválasztását, akkor az Ige szuverénitásának elve alapján tesszük ezt. A tanításban Isten Igéje akar szólani egy bizonyos módon a gyermekhez. Erre azt a formát választja Isten, amelyben a gyermek él, s épen ebben az életformában akarja a gyermeket megközelíteni.

[2] *Heckel* Th.: I. m. 86. lap.

Ezért kell a gyermek szempontjáról is szólani. A tanítás anyaga tehát eszköz Isten kezében, amellyel a maga szavát hirdetteti. Az anyag nem választható el az Igétől, mert Isten épen ezen anyagon át akar szólani, de nem is azonosítható, mert az anyag nem az Ige, hanem annak csak eszköze, hordozója. Isten Igéje a gyermeket a bűnbocsánat és kegyelem meglátására akarja vezetni, megtérésre hívja. Ezt a munkát, amellyel Isten a gyermeket megtérésre vezeti, nem értelmi ismeretek, érzelmi fellángolások, vagy bizonyos cselekedetek alkotják, hanem az, hogy a gyermek a maga egész valóságában áll Isten előtt. Ezért szükséges, hogy a vallásos nevelés ne csak lélektani adottságaiban, vagy külső vonásaiban nézze a gyermeket, hanem úgy, amint az Isten előtt áll, tehát Istenhez való viszonyában, mint azt a katechetika második részében kifejtettük. Isten Igéje tehát a gyermekben fel akarja ébreszteni a bűntudatot s azt a vágyat, hogy váltságra van szüksége, valamint a kegyelemben való életet. Ezt a munkát azonban csak Isten tudja elvégezni a maga Szentlelke által, amely munkának a vallástanító csak eszköze, de saját maga ezt véghez nem viheti. Amit a nevelés módszeréről mondottunk, hogy az ítélet alatt áll, önmagában semmire sem képes, csak a Szentlélek által használja fel Isten a gyarló emberi munkát az ő kegyelméből, igaz a tanítás anyagáról is, mert ez sem képes önmagától semmire, s csak az abban szóló Ige tud a gyermek számára Isten izenetévé lenni.

Ha most így nézzük a dolgot, akkor azt mondhatjuk, hogy a tanítás anyagában nem tehetünk ugyan különbséget, sem az egyház, sem emberi vélemények, sem a gyermek szempontja alá azt nem vethetjük, ellenben éppen ezért úgy kell eljárnunk, hogy ki kell választanunk az anyagból épen azt, amiben Isten a tanítás útján akar a gyermekhez szólani. Ezt követeli tőlünk az Ige szempontja, mert az Igében szól Isten a gyermekhez s követeli a gyermek szempontja, mert az anyagban Isten a gyermeknek szólja az Igét. Tekintetbe kell tehát vennünk a gyermeki életformát, de ez nem befolyásolhatja az Ige tartalmát, csak az igehirdetés formáját, nem az Igét, csak az anyagot, nem az izenetet, csak azt, ahogyan a gyermek elé visszük.

c) *Miben kell most megállapítanunk a tanítás anyagát?*

Itt ismét utalnunk kell arra, amit már említettünk, hogy a tanítás anyagát csakis az elsődleges anyagból választhatjuk ki, amely a Biblia, az egyház története és az egyház hitéről és életéről szóló anyag.

A *Biblia* kérdésénél azok az ellenvetések, amelyeket az Ószövetség használata ellen felhoznak,[3] már elintézést nyertek, hasonlóképen a csodás történetek kérdése is. A bibliai anyagból a vallástanítás számára ki kell választanunk bizonyos részeket. Mindazáltal ebben nem járhatunk el olyan módon, hogy a Bibliát pedagógiai szempontoknak vessük alá, sőt ellenkezőleg, épen a pedagógiai szempontokat kell a Biblia alá rendelnünk.[4] Ez azt jelenti, hogy bármely részét tanítjuk is a Bibliának, mégis az egész Biblia, mint Isten Igéje képezi a tanítás anyagát, nem mint egyes részek, történetek, vagy adatok, hanem mint Isten kijelentése. Mikor tehát a Bibliából a tanítás anyagát kiválasztjuk, úgy választjuk ki, hogy azt keressük, mely részek azok, amelyekben Isten Igéje épen a gyermek életformájának szól. Két csoportját különböztetjük meg így a bibliai anyagnak: először ide tartoznak a bibliai történetek, azután bibliai mondások, vagy igék.

A bibliai *történeteket* úgy választjuk ki, hogy azok összefoglalólag mutassák Isten izenetét a gyermekhez s nem a szerint, hogy a gyermek megérti-e az abban rejlő izenetet. Ezen összefoglaló történetek világosabban utalnak a kegyelem és váltság tényére s alapjában mutatják fel azt. Olyan történetek, amelyek a váltság nagy ténye szempontjából ilyenek, mint a Jézus megkísértése, megkeresztelése története, az evangélium terjedése az Apostolok Cselekedeteiről írt könyvben stb. ki nem hagyhatók. Viszont elhanyagolhatunk olyan történeteket, amelyek nem adják ez összefoglaló tényeket. A másik csoportja a bibliai anyagnak *mondások* alakjában adja Isten izenetét. A bibliai mondások tanítására az orthodoxia és pietizmus nagy gondot fordított. Lényeges, hogy ezeket a mondásokat nem kezelhetjük alacsony racionálista szemlélettel, hanem azokat a mondásokat kell kiválasztanunk, amelyekben Isten Igéje, mint

[3] *Schreiber:* I. m. 152. s köv. lap. *Richert:* Handbuch f. d. RU. 150—179. lap.

[4] *Heckel:* I. m. 74. lap.

tan világosan látható. Ide jönnek azok a részek is, amelyek, mint az apostoli levelekben levők, a keresztyén hit és élet törvényeit mutatják meg. Ezek a mondások vagy igék az egész kijelentés összefüggésében mutatandók fel.

A bibliai anyag kiválasztásában segítségünkre jön az egyház hitvallása. A hitvallás összefoglalja az Ige izenetét egy rendszerben, tehát a bibliai anyag kiválasztásában a hitvallás ismeretét és annak szempontját nem nélkülözhetjük. Nem szép és a gyermekhez szabott történeteket, életbölcseséget tartalmazó igéket keresünk tehát, hanem olyanokat, amelyek az egész tanítás alapját képező rendszerben, tehát a hit rendszerében helyet foglalnak. Ez mutatja, hogy a hitvallás központi helyzetet foglal el az egész vallástanításban.

A másik anyagcsoport az *egyháztörténet.* Itt sem képezi minden esemény a tanítás anyagát s itt is, mint láttuk, az Ige szempontja a döntő.[5] Az egyháztörténeti anyagot tehát úgy keressük és úgy válasszuk ki, hogy abban meglássék Isten Lelkének vezetése az egyház életében. Nem a történeti események tömege, nem emberi személyiségek életrajza, hanem az a fontos, hogy a gyermek az események és személyiségek által rá-utaltassék Istennek a maga egyházában a bűn ellen vívott harcára.

A harmadik anyagcsoportba az egyház *hitére és életére* vonatkozó anyag tartozik. Ide jön először a *hitvallás,* amelyből épen a tanítás céljaira írt és a keresztyén hit rendszerét magában foglaló káté képezi a tanítás anyagát.[6] Azután az egyház *életnyilvánulásairól* szóló anyag, amely magában foglalja az egyház külső, szervezett életének leírását és az egyház belső életét, kultuszát, tanítói és pásztori munkáját abban a formában és vonatkozásban, ahogyan azok a gyermek életével kapcsolatban vannak. Az az anyag, amit a modern valláspedagógia a hitvallás mellé önálló tantárgy gyanánt bevett, mint hit- és erkölcstant s a „Lebenskunde"-nak nevezett anyagot,[7] amely-

[5] *Richert:* I. m. 184—245. lap.

[6] A dogmák tanítására nézve l. *Matthes:* Der. ev. RU. im Lichte der päd. Bestrebungen der Gegenwart. Gött. 1923. 17. lap. és *Schreiber:* I. m. 64. lap.

[7] *Steinbeck:* I. m. 164—165. *Niebergall:* Prakt. Theol. 349. lap. *U. az:* Die Lhre vom RU. 130., 228. lap stb.

nek az lenne a feladata, hogy a világnézeti kérdésekben tájékoztassa a gyermeket, szerintünk úgy kell alakuljon, hogy a hit- és erkölcstannak lehet helye a vallástanításban, de csak abban az értelemben, hogy az az egyház hitvallásának magasabb iskolai fokon részletesebb és az ott felmerülő kérdéseket is magában foglaló magyarázata. A hitvallás, ha azt nemcsak valami elavult rendszernek tartjuk, hanem az egyház élő hite megvallásának a világgal szemben, akkor magában kell, hogy foglalja mindazon kérdéseket, amelyek a hittan vagy „Lebenskunde" kérdései lehetnek. Ezért a hitvallásnak mint anyagnak használatában gondot kell fordítani arra, hogy annak tanítása alkalmával kiterjeszkedjünk a mai élet minden kérdésére s hogy ezen kérdések megoldása ne máshonnan, hanem Isten Igéjéből a hitvallás szerint történjék. Így a hitvallásnak mint anyagnak egy a mainál tágabb értelmezést kell adni, de viszont ezzel feleslegessé válik az önálló „Lebenskunde" beállítása.

d) Ha a tanítás anyagát így végignéztük, látjuk, hogy annak kiválasztásában *Isten Igéje szempontja* uralkodik, s benne ki van emelve az is, hogy ez az Ige az *egyház által hirdetett Ige.* Ezért sohasem lehet a vallástanítás anyagát az egyház tekintetbe vétele nélkül megállapítani, mintegy általános anyag gyanánt, amelyben az egyház hite csak mint az anyag egyik része szerepelne. Sőt egyenesen az egész anyag a maga alkatában és egységében az egyház hitétől függ s abban kapcsolódik egységbe, más egyház azt az anyagot nem használhatja. Beszélhetünk tehát egy *belső, egységbe fűző kapocsról,* amely a tanítás egész anyagát összefoglalja. *Augustinus* ezt az egységet így fejezi ki: a tanítás akkor teljes, „cum quisque primo catechisatur ab eo quod scriptum est: in principio fecit Deus coelum et terram, usque ad presentia tempore Ecclesiae" [8] — azaz a *tanítás anyagának egysége Istennek az egyház életében megnyilvánult kegyelmi tettéről szóló bizonyságtételen nyugszik.* A tanítás anyaga tehát egységes, nem apró, egymástól független részekből áll, hanem minden részét egy közös gon-

[8] *Augustinus:* De catechisandis... 5. fejezet („mikor mindenkit attól kezdve, ami megiratott: Kezdetben teremtette Isten a mennyet és a földet, az egyház jelen idejéig tanítunk").

dolat tartja egységben, s minden egyes rész ezt fejezi ki a maga módján és területén. Az anyag kiválasztására nézve most már látni lehet, hogy melyek azok az összefoglaló tények és történetek, amelyek az anyagban különösen fontosak.

Mi az a *központi gondolat*, ami az egész anyagot összetartja? Sokan ezt egy keresztyén világnézetben, értékrendszerben, az egyház hittételeiben, vagy egy erkölcsi jellemképben találják meg. Itt ismét *Augustinusra* kell hivatkoznunk, aki így szól: „hogy ha a Krisztus azért jött el, hogy az ember megismerje, mennyire szereti őt Isten, s azért ismerje meg, hogy annak szeretete által, aki őt előbb szerette, lángra gyúljon és felebarátját szeresse,... az egész Szentírás azért íratott meg, hogy az Úr eljövetelét hirdesse s minden, ami később megíratott, Krisztusról beszél. Ezt a szeretetet kell a tanítás céljává (finis) tenni, erre kell visszavezetni mindent, hogy amit tanítunk úgy tanítsuk, hogy akinek beszélünk: audiendo credat, credendo speret, sperando amet".[9] Vagyis, a tanítás anyaga Istennek a váltságról szóló izenetét foglalja össze. Ez az izenet az egyház *hitvallásának* tárgya, az egyház erről tesz vallást, s a hitvallás az, amelyben az egyház az Ige izeneténck tartalmát egy rendszerben összefoglalja s megmutatja, hogyan kell az Igét érteni. Ezért nemcsak az anyag kiválasztásánál indulunk ki a hitvallásból, hanem annak összefoglalásánál is erre térünk vissza. Ezért a vallástanítás anyagának minden részéhez és rokonához be kell osztanunk a hitvallás s itt éppen a káté részeit, kérdéseit, s az anyagot úgy kell kiválasztanunk, hogy az éppen a hitvallás egyes tételeihez alkalmazkodjék. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ezek a hitvallási megállapítások az Ige mellett, vagy éppen felett szerepelnek, hanem azt, hogy az Ige helyes magyarázata s annak rendszerbe foglalása a hitvallás alapján történik. Hogy ezt hogyan kell keresztülvinni, ezt a tanterv mondja meg s erről a tantervről szóló fejezetben szólunk.

[9] *Augustinus* i. m. 8. fejezet („hogy hallván higyjem, hívén reménykedjék, és reménykedve szeressen").

39. §. A vallástanítás anyagának módszeri szempontból való csoportosítása.

a) A vallástanítás anyagában, ha annak nem belső tartalmát, hanem *külső formáját* nézzük, azt találjuk, hogy nem minden részében egyformán kezelhető. Ezért az anyagban különböző *csoportokat* különböztethetünk meg, hangsúlyozva, hogy ez a megkülönböztetés nem az anyag tartalmát, hanem annak formáját, mint az Ige hordozóját illeti.

Vannak, akik az anyagban három csoportot különböztetnek meg, az egyiket *történeti* anyagnak nevezik, s ebbe osztják be a bibliai történeteket és egyháztörténetet, valamint más történeti részeket, azután egy másik csoportban megkülönböztetnek *bibliai tanító és költői* anyagot, végül *hitvallásszerű és egyházi* anyagot, ez utóbbiban a káté, az egyház életére vonatkozó anyag és a hit és erkölcstan foglal helyet.[1] Egy másik beosztás szintén hármas alapot vesz fel, mikor *történeti, tanítói és lírai* anyagot különböztet meg, ahol is az elsőbe a bibliai és egyháztörténet, a másodikba a hitvallás és más tanítói anyag, a harmadikba az énekek jönnek.[2] *Niebergall* egy más felosztással *történeti és jelenkori* anyagot különböztet meg, előbbi a bibliát és egyháztörténetet, utóbbi a hitvallást és éneket foglalja magában. Ezek a csoportosítások azonban nem fogadhatók el. Az elsőnek hibája az, hogy a tárgyi és módszeri beosztást összezavarja, mikor külön hitvallásszerű anyagot vesz fel, holott a hitvallásnak minden anyagban ott kell lennie, viszont a bibliai mondások a hitvallásszerű anyaggal egy vonalba esnek, mert formailag ugyanúgy jelennek meg. A másik csoportosítás alaposabb az elsőnél, de az a hibája, hogy csak a hitvallási anyagot sorolja a tanítói anyagba, holott a tanításnál minden anyag a tanítás szempontja alatt áll, még a történeti és lírai anyag is. A harmadiknál nem fogadhatjuk el azt az elvet, amely a bibliai anyagot történetinek tekinti szemben a jelenkori anyaggal, hiszen a bibliai részek s az egész Biblia éppen a jelenkorra vonatkozólag tanítandó. Nem lehet tehát olyan

[1] *Steinbeck:* i. m. 148—149. lap.

[2] *Kabisch:* Wie lehren wir... 120—160. lap, és *Niebergall:* Die Lehre vom RU. 114., 119. lap.

csoportosítást csinálni, amely az anyag belső tartalmát és külső formáját összevegyíti, hanem csak olyant, amely annak külső formájára néz. Nem arról van tehát itt szó, hogy mi az anyag belső tartalma, hanem, hogy mi az a forma, amelyben az megjelenik. *Augustinus* háromféle anyagot különböztet meg, s e szerint három előadási formát, mikor a „narratio, exhortatio, praecepta" alakjában látja a tanítás hármas munkáját.[3]

b). Ha most azt a formát nézzük, amelyben az anyag megjelenik, akkor a következőket látjuk: az anyag egyes részei *szemléleteket* tartalmaznak. Ilyeneket látunk a történetekben, elbeszélésekben, emberi személyiségekben. Ezek mind megegyeznek abban, hogy a gyermek által, külsőleg vagy belsőleg szemlélhető részeket nyujtanak. Ide sorolhatók a Biblia történeti részei és egyháztörténet, példázatok, egyes személyiségek élete és jellemrajza. A másik csoportban olyan anyagrészek foglalnak helyet, amelyek *fogalmi megállapításokat* tartalmaznak, nem eseményeket írnak le, hanem ezek alapján, vagy ezektől függetlenül következményeket, ítéleteket, utasításokat, tanításokat nyujtanak, ilyen anyagot látunk a hitvallásban, bibliai mondásokban, példázatok magyarázatában az egyháztörténettel kapcsolatban levő, az eseményeket magyarázó fejtegetésekben. A harmadik csoportba sorozhatók az anyagnak olyan részei, amelyek bizonyos vallásos *érzelem, állásfoglalás,* magatartás kifejezései. Ide tartoznak az énekek, imádságok s a kultusz is, mert mindezek azt mutatják meg, milyen módon áll meg Isten előtti alázatában a lélek.

Így a vallástanítás anyagában három csoportot különböztethetünk meg s nevezzük ezeket *szemléleti, fogalmi és líraikultikus* anyagnak. Mindegyikben tartalmilag ugyanaz foglaltatik: Isten Igéjének izenete, amely a tanításnak egyetlen tárgya, de különböző formában jelenik meg. Ez a három csoport azonban nem határolható el egymástól olyan módon, hogy bármelyik is külön képezhetné a tanítás tárgyát, sőt ugyanazon anyagrészben is össze vannak fonódva, úgyhogy pl. a bibliai anyagban még egy történet keretében is mind a három előfordulhat (pl. a Salamon templomépítése, a templom jelentősége,

[3] *Augustinus:* I. m. 1. fejezet.

Salamon imádsága). Mivel azonban mind a három csoport anyaga nem tanítható ugyanegy módon, mivel ezek közül mindegyik különféle módon veszi igénybe a gyermeket, azért szükséges közöttük különbséget tenni. Bár, mint mondottuk, ezen anyagcsoportok sokszor egy anyagban is össze vannak fonódva, mégis a legtöbb anyag túlnyomólag vagy az egyikhez, vagy másikhoz tartozik a szerint, hogy benne a szemléleti, a fogalmi, vagy a lírai elem a túlnyomó; így a bibliai történetek túlnyomólag a szemléleti, a hitvallás a fogalmi, az ének a a lírai anyaghoz tartozik. Ennek a tanítás módszerében is meg van a jelentősége.

B) A VALLÁSTANITÁS MÓDSZERÉRŐL.

40. §. A vallástanítás módszerére vonatkozó megoldások.

a) A mai „valláspedagógia" nagyon sokat foglalkozik a vallástanítás módszerének kérdésével, aminek oka az, hogy a tanítás kérdése a neveléssel szemben előtérbe lépett.

A tanítás legősibb módszere az *emléztetés*, a könyv nélkül tanítás, szövegtanítás volt. Ezt a módot főleg az orthodoxia használta, megtanultatván a gyermekkel az anyag egyes részeit, mint tételeket.[1] Ez az eljárás az orthodoxia azon felfogásából folyt, hogy a tanítás anyagát önmagában abszolútnak tartotta, s a tanítás célját azonosította a tanítás anyagának elsajátításával. Természetesen sok igazság van mindabban, amit ennek kritikája gyanánt elmondottak, mégis azt kell mondanunk, hogy bár ez az eljárás abból a súlyos tévedésből indult ki, hogy az Ige tekintélye helyére az emberi, egyházi tan tekintélyét állította, mégsem ítélhető el olyan mereven, ahogyan azt a modern felfogás teszi. El kell ismernünk, hogy az orthodoxia helyes úton járt akkor, mikor figyelmeztetett arra, hogy *a tanításnak objektív tárgya van*, olyan elemei vannak, amelyeket másképen, mint azok megtanulásával nem lehet elsajátítani, s ezek az elemek a vallástanításból soha ki nem

[1] *Schumann-Sperber:* I. m. 39—41. lap.

zárhatók. A bibliai igék, történeti tények, énekszövegek, a hitvallás tételei sohasem rögzíthetők meg a gyermek lelkében ezen eljárás nélkül.[2] De e mellett nagy jelentősége ennek az eljárásnak az is, hogy érvényesíti a kijelentés abszolútságának s minden emberi gondolattól való különbözőségének gondolatát.

Azt a nehézséget, amely ezzel az eljárással mégis szükségképen együtt járt, hogy csak külsőleges tudást adott a gyermeknek s csak annak emlékezetére támaszkodott, egy másik eljárás igyekezett eloszlatni, amelyet *sokratikus* eljárásnak neveznek. Ezt már a pietizmus használta, de különösen a racionalizmus hozta teljesen divatba.[3] Abból indul ki, hogy a gyermek emlékezete mellett szükséges a gyermek értelmét is foglalkoztatni, meggyőződni róla, hogy az anyagot hogyan értette meg, s ezért az előadás után kérdéseket kell hozzája intézni. Ezek a kérdések részben az elmondott anyag tartalmára vonatkoztak s ezt világították meg részletesebben, részben olyan tanításokat, gondolatokat akartak kivonni abból, amelyek a tanításban rejlettek. „A katechetika — mondja *Gräffe*, aki ennek elméletét kidolgozta, — az a tudomány, amely kérdés-felelet alakjában meggyőző és üdvösséges ismereteket akar a gyermekkel közölni.“ [4] Így jött szokásba a „tanulság“ keresése a vallástanításban, amelyet különösen a pietista és racionalista elméleteknél találunk. Ennek az eljárásnak szintén van egy fontos szolgálata, amikor arra figyelmeztet, hogy nem elég csak megtanítani az anyagot, hanem azt fel is kell dolgozni. Ennek formája: kérdések feltétele, a kérdésekbe behatoló vizsgálódás a gyermekkel együtt, az Igében rejlő személyes indítások és követelések felmutatása, ma sem nélkülözhető. Súlyos hibája azonban ennek az eljárásnak, hogy csak a gyermek értelmére akart építeni,[5] nem a tanítás anyaga, hanem a gyermek állott előtte, ezzel az anyagot relatívvá tette, az igazságnak csak külső, logikai formáját nézte s nem azt, hogy magát

[2] *Niebergall:* Die Lehre vom RU. 167. lap. *Heckel:* Zur Methodik... 10—12. lap.

[3] *Schumann-Sperber:* I. m. 58. lap.

[4] *Gräffe* J. Fr. Chr.: Vollständiges Lehrbuch der allg. Katechetik nach kantischen Grundsätzen. Göttingen. 1805. I—III. kötet. 28. lap.

[5] *Niebergall:* Die Lehre vom RU. 170. lap.

az igazságot megismerte-e a gyermek, formalizmusa és intellektualizmusa alkalmatlanná tette arra, hogy a tanítás egyedüli eljárásául elfogadhassuk.

Ehhez áll közel a *herbarti* iskola vallástanítási eljárása is. *Herbart* a tanítás módszerében egyik tanítványától[6] így nevezett s ma már közismert „formális okok módszerét" állította fel. Ezek a fokok képezik azokat a lépéseket, amelyeken a tanítás áthalad, mikor a tananyag egyik részéről ismeretet alkot és azt feldolgozza, azaz, amint azt *Herbart* mondja: a szemléletekből a fogalmakig eljut, s ezekből az erkölcsi jellemerőt kialakítja. Ez az eljárás, módszeressége és szabatossága miatt hosszú ideig kedvelt és használt eljárás volt. Míg azonban olyan tárgyak körében, ahol bizonyos fogalmakat kell tisztázni, jó szolgálatot tesz, a vallástanításban épen ezen vonása miatt nem használható. Nem veszi tekintetbe, hogy a vallási fogalmak tisztázása még nem elég a tanítás eredményességéhez, s ezek mellett az, amire a tanítás igyekszik, egészen távol eshetik a gyermektől.[7] A megtérés fogalmának látása még nagyon messze van attól, hogy annak igazi lényegét a gyermek megismerhesse, hát még, hogy a megtérésre hívó szót megértse és annak engedelmeskedjék. Ez az eljárás a vallástanítást megtölti elvont fogalmakkal, Isten eleven Igéje helyébe állítja azokat s ezzel a gyermek érdeklődéséből kitolja. Sőt még annak sem felelt meg, hogy a gyermekhez a fogalmakat közelebb vigye, mert helytelen psychologiájával, merev methodizmusával megkötötte a tanító egyéniségét.[8]

A modern theologia katechetikája ezzel szemben abból a gondolatból indul ki, hogyan lehetne a gyermekben felébresztett *vallásos érzelmek* útján végezni a tanítás munkáját. Ez a gondolat a *Schleiermacher* iskolájából származott s azt vallja, hogy a vallástanítás feladata, hogy érzelmi hatások útján befolyásolja a gyermek akaratát. Alapkérdése ez: hogyan lehet elérni, hogy a gyermek akarata megváltozzék és elfogadva azt, amit eléje tárunk, egész életét a szerint igazítsa. Világos, hogy erre az emlékezet és értelem gyakorlása nem

[6] *Zillertől.*

[7] *Niebergall:* I. m. 175—177. lap és *Pfennigsdorf:* Prakt. Theol. 312. lap.

[8] *Schreiber:* I. m. 160. lap.

elég, sőt az észre való támaszkodás sem, mert semmi sem biztosít a felől, hogy az emlékezetben megtartott és értelmileg igaznak vallott tant el is fogadja s meg is tartja. Mikor *Schleiermacher* a vallás lényegét az érzelembe helyezte, katechetikailag ez a gondolat új ösztönzést adott. Ez az iskola azonban még ezzel nem tudott új eljárást alkotni, sőt nagyon kevés eredményt mutatott fel. Ismeretes *Bismarck* nyilatkozata, hogy neki a *Schleiermacher* vallástanításából semmi sem maradt meg más, mint egy merev deizmus.[9] A modern theologia iránya, amelynek a vallástanítás kérdésében *Niebergall* volt a képviselője, azt vallja, hogy a gyermek akaratát úgy lehet meghatározni, ha a gyermek értékelését próbáljuk befolyásolni.[10] Ez azt jelenti, hogy a gyermek előtt vallásos értékeket: Isten országa, kegyelem, váltság, igazság, szeretet, bűnbocsánat stb. úgy állítjuk be, hogy azok a legmagasabb és legkívánatosabb értékek gyanánt álljanak. Ezt a munkát lélektani úton akarja ez az irány elvégezni, amennyiben egyik oldalon *élményeket* ébreszt fel a gyermekben, amelyek által a gyermek átéli s így elsajátítja azokat a lelki folyamatokat, amelyek ez értékekhez vezetnek, tehát átéli a bűnbánat, alázatosság, szeretet, felelősség stb. élményeit s így vezet Isten előtti engedelmességre. A másik oldalon *cselekedetre* akar vezetni, mert nem elég megállani bizonyos érzelmeknél, hanem azoknak cselekvési folyamatokat kell megindítaniok. Ezt a gondolatot különösen a munkaiskola-mozgalom hozta be a vallástanításba, amelynek alkalmazását *Eberhard* sürgeti legerélyesebben.[11] A gyermek tevékenységét a tanítási órán történő megbeszélés, a gyermeknek kérdései felvetésére való indítása, írásbeli kidolgozások, kézügyességi munka, rajz, egyes események dramatizálása útján próbálja biztosítani. Ez az irány, a mellett, hogy ezeket a gondolatokat felvetette, megmaradt külső formájában a régi módszer alapjain s a módszernek inkább ezeket a rész-

[9] Idézve: *Matthes:* Der ev. RU. im Lichte der päd. Bestrebungen. Gött. 1923.

[10] *Niebergall:* Hauptproblemen der Rpäd. Monatsbl. 1. 1930. 1. sz. *Richert:* I. m. 82. s köv. lap.

[11] *Eberhard* O.: Arbeitschule und Religionsunterricht. Berlin, 1920. s más műve is.

leteit építette ki. A tanítási eljárás itt a feldolgozás, méltatás, alkalmazás fokain halad keresztül az élménytanítás és tevékenység említett eszközei felhasználásával.

Végül meg kell említenünk *Pfennigsdorf* módszerét. Ő szintén a lélektani utat követi, s hivatkozva a herbarti irány hibáira, keresi — a formális fokok helyett — azokat a *lélektani fokokat,* amelyeken a tanításnak át kell haladnia. Abból indul ki, hogy a tanításnak értékérzelmeket és akarati megmozdulásokat kell ébresztenie s ezért keresi a módot, hogyan juthat el a gyermek a vallásos appercepcióhoz.[12] Ez a mód az értékelés vezetése, amely által a gyermekben felébred annak tudata, hogy Istennel viszonyban áll s az, hogy ez a viszony a legfőbb érték. Ennek végrehajtására öt lélektani fokot különböztet meg: *célkitűzés és előkészítés* — amelynek feladata a gyermekben a szükségérzetet felkölteni az őt személyesen érdeklő dolog megmutatásával —; *az anyag átadása* — amely a tanítás anyagát szemléletesen állítja oda —; *értékelés* — amely a feltűnt igazságot a gyermek érzelmi életével köti össze úgy, hogy az evangélium javait és értékeit megmutatja —; *elmélyítés* — az előbb látott érték beállítása hármas módon: az értékek összehasonlításával, az evangélium elutasítása következményeire rámutatással és a kegyelem megmutatásával —; végül az ötödik a *tettre való felhívás* — a cselekedet kötelezettségének odaállítása. Az egész eljárás alapja *Pfennigsdorf* azon már említett gondolata, hogy az evangélium alkalmazkodik a gyermekhez, tehát vannak olyan kapcsolópontok, amelyek a gyermeket az evangéliummal összekötik s számára azt felfoghatóvá és követhetővé teszik.

b) A tanítás módszerére vonatkozó elméletek átvizsgálásánál ismét utalnunk kell arra, amit a nevelés módszerénél mondtunk. Amint ott az volt a nehézség, hogy a nevelés módszere tehetetlen az Igével szemben, mert semmiféle emberi eszköz nincs arra, hogy az Igét elsajátítsuk, ugyanezt találjuk itt is. A felsorolt megoldási kísérletek közül csak az *orthodoxia* nem akarta a tanítás tárgyát képező kijelentést a gyermekhez alkalmazni, hanem meg akarta tartani a maga abszolútságá-

[12] *Pfennigsdorf* E.: Wie lehren wir Evangelium? 160. lap.

ban, viszont azt a hibát követte el, hogy a Biblia egyes részeivel s az egyházi tannal azonosította. A többi megoldás ezt a nehézséget el akarván kerülni, a gyermekre fordította a figyelmet. Kétségtelen érdeme a *modern „valláspedagógiának"*, hogy rámutatott arra az igazságra, hogy sem az anyag megtanításával, sem a külső megértéssel nem lehet a dolgot megoldani, és mikor az értékelés vezetésének gondolatát felvetette, — vagyis azt, hogy a gyermek akaratát kell befolyásolni — ezzel rámutatott az intellektualista eljárások helytelenségére és rávezetett arra, hogy ami addig a vallástanításban csak az emlékezet, vagy az értelem, vagy érzelmi hatások dolga volt, azt az egész élet, az egész ember dolgává kell tenni. Ez a figyelmeztetés még mélyebbé és súlyosabbá tette a tanítás módszerének problémáját s ebben a modern „valláspedagógiának" nagy érdeme úgy az értékelés gondolatának, mint az élménytanítás és munkaiskola gondolatának érvényesítése.

Azonban ebben az eljárásban is sok súlyos nehézség rejtőzik. Az egyik ezek közül az, hogy a *lélektani eljárás jelentőségét* a modern „valláspedagógia" túlbecsüli akkor, mikor azt hiszi, hogy az értékelés vezetésével, élmények és cselekedetek ébresztésével a feladatot megoldotta. Erre az a tévedés vezeti, hogy a vallástanítás célját nem az Ige hirdetésében látja, csak bizonyos *lelki folyamatok létrehozásában*. Mivel az Igét nem objektív hatalomnak, Isten változhatatlan kijelentésének látja, hanem meggyőződésnek, elvnek, világnézeti és erkölcsi alapnak, nem veszi elég komolyan, azért csak ezek útját akarja előkészíteni s nem az Ige útját. A lélektani út fontosságának hangsúlyozásával együtt jár, hogy a *gyermek személye lép előtérbe*, sőt az Ige elé. Az anyag nem objektív, nem abszolút, hanem alkalmazkodnia kell a gyermekhez s így a módszer is változik a gyermek és tanító szerint. Túlbecsüli a lélektani utat s az ezúton felébresztett folyamatokat összetéveszti az Ige hirdetésével. A tévedés tehát abban van, hogy *az Ige igényét alárendeli a gyermek igényének*. Az élménytanításban az Igét elsekélyesíti s azonosítja azon élményekkel, amelyek felléphetnek ugyan, de nem biztosíthatnak a felől, hogy tovább tartanak, mint az az óra, amely őket szülte s hogy tovább visznek,

mint egy pár kegyes érzés.[13] Hasonlóképen áll a dolog a munkaiskolai módszerrel is. Ez a gondolat a gyermeknek *teremtő tevékenységet tulajdonít* s az a célja, hogy a munkával, a tevékenységgel a gyermekben rejlő teremtő erőt hozza felszínre. Az a törekvése, hogy a munka által közvetlen lelki kapcsolatba hozza a gyermeket a tanítás tárgyával, lehet jogosult más tárgyaknál, de teljesen lehetetlen a vallástanításban, mint általános elv, mintha az Istennel való közvetlen kapcsolatot a gyermek bármi tevékenysége kierőszakolhatná. Ez természetesen a munkaiskolai eljárás megfelelő helyen való alkalmazását a vallástanításban sem teszi lehetetlenné, csak azt, hogy ezt a módszert mint alapvető elvet fogadjuk el.

Minden módszeri megoldásnak tehát az a kísértése, hogy az Igét elhanyagolja, túllépi a módszer határait s a tanítás tárgyát, az Igét lélektani úton igyekezik megközelíteni.[14] A módszer kísértése, minél inkább a gyermeket veszi figyelembe, mindig az, hogy magát az Ige fölé, vagy mellé állítja. Feladata mindig nehéz, mert vagy az Igétől, vagy a gyermektől szakad el. De az ettől való óvakodás nincs is módjában, mert az Ige és a gyermek között nem is képes közvetíteni. Ezért csak az olyan eljárásnak van helye és jogosultsága, amely magát teljesen az Ige alá tudja rendelni s amely nem akar más lenni, mint eszköz arra, hogy a gyermek számára az Igét a tanítás formájában hirdesse. Ehhez azonban az kell, hogy a tanító maga is higyjen az Ige újjáteremtő hatalmában, munkáját attól tegye függővé s a gyermeket is arra nevelje, hogy a Szentlélek Isten munkájának engedjen.

41. §. A vallástanítás módszere.

a) A tanítás módszerére vonatkozó elgondolást meghatározza az, hogy a tanítás a nevelés módszerének az az ága, amelyben Isten Igéje a *tan* formájában hirdettetik a gyermeknek. Ez a tan nem valami emberi elmélet, nem is valami ön-

[13] *Thurneysen:* Das Wort Gottes. 169. lap.
[14] *Heckel:* Zur Methodik. 39. lap.

célú és önmagában való rendszer, hanem Istennek saját magáról szóló kijelentését tartalmazza, hordozója ennek a kijelentésnek. Így a tanítás anyagát abszolútnak kell tekintenünk, nem ugyan annak külső formájában, hanem belső tartalmában, vagyis abszolútnak kell tekintenünk azt az Igét, amely Istennek a tanítás anyagában a gyermekhez intézett megszólítása. Ha ez így van, akkor ezzel szemben a *gyermeket* olyannak tekintjük, akire ez a megszólítás feltétlenül vonatkozik, de aki az ebben rejlő követelésnek nem tud megfelelni, mert a bűn erre képtelenné teszi. Ugyanaz a nehézség áll tehát itt előttünk, amelyet már a nevelés módszerének kérdésében láttunk. Az egyedüli mód, hogy a gyermek Isten ezen megszólítását meghallja, s meghallja ne csak füleivel, ne csak értelmével, hanem egész valóságával: a *hit*. Ilyen hitet azonban a tanítás és nevelés nem tud adni, s nem is tud erre rávezetni, a Szentlélek adománya ez. Hiábavaló tehát minden olyan tanítási módszer, amely azzal áltatja magát, hogy hitet tud ébreszteni a gyermekben. Felébreszthet bizonyos lélektani folyamatokat, de ezeket a hittel azonosítani nem lehet. A módszer tehát a tanításban is *küzd* azzal a kérdéssel, hogy a munka Isten munkája, éspedig Isten szuverén munkája, a gyermekek közül az, akit ő akar, meghallja az ő szavát és felel neki, akit nem akar, elutasítja azt.

Még súlyosabb lesz ez a nehézség épen a tanításban, a miatt, hogy itt egy *meghatározott anyaggal* van dolgunk, amely anyagon át Isten Igéje szól. Itt a tanítás módszerének állandóan küzdenie kell azzal a kísértéssel, hogy a tárgy és a gyermek igényét nem látja helyes viszonyban s a tárgy igényét alárendeli a gyermek igényének. Ebből következőleg a tanítás nem lesz tárgyszerű, igeszerű, hanem az Igét elhanyagolja. Mivel itt az anyagban értelmi úton a gyermekhez szóló részekkel találkozunk, ennek jelentőségét, mint tannak is, hol túlbecsüli, mikor az anyagot a tárggyal azonosítja, s azt hiszi, hogy az Ige maga azonos az anyaggal, hol meg lebecsüli, mikor a gyermeket állítja a tárgy fölé. Világos, hogy nem elégedhetik meg a tanítás sem azzal, hogy a gyermek megtanulja, vagy értelmileg felfogja az anyagot, sem azzal, hogy az anyag félretolásával a gyermek lelkében bizonyos lelki folyamatokat

ébresszen fel. Az első esetben a tanítás puszta emléztetés, a másikban a gyermek munkája, amely mellett a tanítás tárgya eltörpül. A tanítás nehézsége tehát abban a kérdésben van, hogy a tárgy, az Ige és a gyermek közé be lehet-e tolni egy elsajátítási eljárást, egy módot, amellyel a gyermek közeljut az anyaghoz s amely az anyagot a gyermek szellemi alkatához alakítja át. A modern „valláspedagógia", amely relativizálta a tanítás tárgyát, ezt könnyen megtehette, de nem tehetjük meg akkor, ha tudjuk, hogy a tanításban nem egy tőlünk függő tárggyal, hanem Isten Igéjével van dolgunk. A tanítást tehát annak anyaga úgy határozza meg, hogy abban az Igének nem szabad hátratételt szenvednie s a gyermek igénye mögé kerülnie.

Ha így nézzük a dolgot, akkor azt kell megállapítanunk, hogy a tanításnak egy feladata van: *Istennek a tanítási anyagban a gyermekhez intézett megszólítását kell átadnia.* Az a feladat, amely a tanításban reánk vár, többre ennél nem terjed; az, hogy ennek az izenetnek elfogadását biztosítsuk, nem a mi dolgunk. Így a tanítás módszerében azok a lélektani adatok és folyamatok elveszítik azt a nagy jelentőséget, amelyet eddig bírtak, kötelességünk az anyag hűséges, az Igéhez mért és ahhoz alkalmazkodó tanítása. Mikor tehát a tanítás módszeréről beszélünk, azt kell néznünk, hogy magát a tanítás anyagát hogyan juttatjuk el a gyermekhez.

b) Az első lépés: a gyermek elé kell állítanunk azt a *külső formát,* amelyben az Ige a tanítás anyagában megjelenik. Ezek a külső formák a *szemlélet* formái. Az anyag minden részének, minden tételnek, amelyben az Ige izenete kifejeződik, egy szemlélet áll a háta mögött, amely szemlélet vagy egy esemény, vagy egy emberi személyiség, vagy egy kép, s ezek az Ige izenetére vonatkoznak. Ez a szemlélet természetesen nem tévesztendő össze az Igével magával, mert annak csak külső kifejezése, csak arra való, hogy a gyermek számára láthatóvá tegye, amit Isten neki mond. A szemlélet, mint egyik formája az Ige megjelenésének, mindenütt előfordul s benne egyik módját látjuk annak, hogyan gondoskodik Isten róla, hogy az ő akarata, a mi emberi életünkhöz közel tudjon jutni. Innen van, hogy minden katechetikai eljárásban érvényesült az a mód,

amellyel a szemléletet a tanításban felhasználjuk s ez a mód a *szemléltetés* módja.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy a szemléltetés maga a tanítás egyedüli feladata. Sőt itt az a kötelességünk, hogy a szemléleti anyagban magát az Igét állítsuk oda, arra figyelmeztessük a gyermeket, magát Isten izenetét igyekezzünk neki megmutatni, mint olyan dolgot, olyan követelést, ami épen hozzá szól. A szemléltetés feladata tehát az, hogy a gyermek elé odaállítsa Isten igényét, rámutasson, hogy erre van neki szüksége, s így készítse az utat az Ige előtt. Óvakodni kell tehát attól, hogy megelégedjünk csak az anyag bemutatásával, a gyermekben az érdeklődés felkeltésével; ennél sokkal mélyebbre kell hatolnunk.

A tanítás második lépése: világosan felmutatni a gyermek előtt Isten ezen parancsának *tartalmát*. A szemlélet helyett most egy más természetű dolog áll a gyermek elé, ami azonban már a szemléletben benne rejlett. Mivel a tanításban Isten Igéje a tan formájában hirdettetik, itt egy tételt kapunk, amelyben az izenet kifejezést nyer. A régi vallástanítás is látta, hogy Isten parancsát egy tételben kell kifejezni, s ezért az anyag e részéhez egy ítéletben megfogalmazott tanulságot függesztett. Csakhogy míg a tanulság egy, az emberi gondolkozás által megállapított logikai ítélet volt, itt nem ilyen tanulságról, hanem Isten parancsáról kell beszélnünk. Ez a parancsa Istennek egy ítélet, amelyet nem tehetünk tanulsággá, életszabállyá, emberi bölcseség termékévé, hanem arra kell törekednünk, hogy az Ige igazi tartalma és követelése a maga valóságos felségében álljon a gyermek előtt, mint olyan követelés, amelyet Isten épen a gyermekhez és épen akkor intéz. Ez a követelés tartalmilag egyetlenegy: *a megtérésre való felhívás*. Ez a felhívás azonban egy konkrét dologra vonatkozóan, konkrét formában hangzik el a gyermek számára. Azt az eljárást, amely által a tanítás Istennek ezen ítéletét és követelését a gyermek elé tárja, nevezhetjük *elmélyítésnek*. Ezt az elnevezést helyesebbnek találjuk a mai rendszerekben használt szisztéma, méltatás, vagy értékelés elnevezésnél, mert benne van az, hogy a tanítás ebben az Ige mélyére akar a gyermekkel együtt leszállani. Itt kell megmutatni teljes jelentősé-

gében Isten azon parancsának lényegét, amit épen abban az anyagban ad, hogy a gyermek világosan láthassa, mit akar vele Isten és mit jelent ez számára. Itt kell megmutatni, hogy az Ige izenete aktuális, vagyis épen azon helyzetben szól, amelyben a gyermek van s hogy mit jelent az a parancs ebben az aktuális helyzetben.

Ha megmutattuk a gyermeknek, mit akar neki Isten izenni épen abban az anyagban s mit követel tőle, akkor a következő és végső lépés megmutatni neki, mit jelent ez a felhívás az ő *személyes életében*. A gyermek úgy áll a tanító előtt, mint akihez Isten szól a tanítás által. Azért szól pedig hozzá Isten, hogy a gyermeket *maga elé állítsa, meggyőzze* az ítélet és kegyelem felől (Ján. 16:8: „napfényre állítsa"), vagyis magát az Ige napfénye, világossága mellett szemlélje, amely világosság megítéli egész valóját s őt a kegyelemben való hitre elvezeti. A gyermek tehát az Ige izenetében, amelyet egy külső képben szemlélt, s amelynek tartalmát előtte és vele együtt megláttattuk, most Istennek épen hozzája szóló ítélő és kegyelmes szavát, élete egyes cselekedeteire és egész valójára vonatkozó parancsát látja. Ezt az eljárást, a régi nevet megtartva azért nevezzük *alkalmazásnak*. Nem mintha, mint régebben értették, a tanító itt valami emberi igazságokat alkalmazna a gyermekre, nem is azért, mintha a gyermek teremtő egyénisége alkalmazná a meglátott értéket a maga életére, hanem azért, mert ez az a pont, ahol a Szentlélek Isten alkalmazza Isten parancsát a gyermekre, hogy az egyenesen neki szóló izenet legyen. Az alkalmazást tehát a Szentlélek hajtja végre, mi a tanításban csak előkészítő munkát végzünk. A Szentlélek állítja a gyermeket Isten elé, az Ige tükrébe, hogy ott megmutassa neki a bűn hatalmát, a kegyelem dicsőségét, s a gyermek lelkében az engedelmesség és háládatosság gyümölcseit teremje hit által, úgy személyes életében, mint abban az egyházban és világban, ahová őt állította.

Az alkalmazásnak így két fontos pontja van. Az egyik az, amelyben a gyermek a neki felmutatott parancsban meglátja Isten követelését s ezzel szemben a maga bűnös és tehetetlen voltát, de meglátja a kegyelem nagyságát is s ezzel szemben alázatra és Isten előtti *áhítatos* meghódolásra kény-

szerül, a másik az, mikor ebből az áhítatos háládatosságból az élet Istennek való átadása, az *engedelmesség* fakad a lelkében. Az áhítat, ami így a Szentlélek munkájából a lélekben támad, *imádságban* nyilvánul, amelyben Isten felé fordul a meglátott, a bűn hatalma felett győzelmes kegyelemért, a háládatosság másik oldalon az engedelmességben *szolgálattá* változik, amelyben egész életét Isten rendelkezésére bocsátja. Ezek közül egyik sem a tanító munkája, ezeket csak Isten Lelke ébreszti fel a lélekben. De így a tanítás ezeken a fokokon az Ige külső formáját képező szemléletektől, annak tartalmát kifejtő ítéleten át az Igének a személyes életben megmutatkozó és érvényesítésre váró alkalmazásához vezet, s a gyermeket a tőle távoleső formától az őt személyesen érdeklő és igénybevevő háládatossághoz vezeti. A keresztyén élet ezen igazi kifejezése: az imádság és engedelmesség meggyökereztetésére irányul tehát a tanítás, amint azt a Heidelbergi Káté is a háládatosságról szóló utolsó részében előadja.

Ha most ezt a három lépést, amelyeken a tanításnak végig kell haladnia, a szemléltetés, elmélyítés és alkalmazás fokait megnézzük, azt látjuk, hogy nemcsak megfelelnek annak a módnak, ahogyan Isten Igéje szól a gyermekhez, hanem tulajdonképpen megfelelnek annak is, ahogyan a tanítás egyes pontjait eddig elgondolták. Vagyis tulajdonképpen mindazok a fokok, amelyeket a tanítás elmélete eddig megállapított, ezt a három lépést foglalták magukban, azzal a különbséggel, hogy ezek indokolását a tanítás elmélete lélektani úton kereste, vagy hogy ezeket bizonyos más pontokkal vegyítette, vagy más magyarázatot adott nekik. Nem is lehet a tanítás módját másban, mint ebben a három lépésben elképzelni, s ezeken kívül önálló módszeri pontok felvétele azért nem szükséges, mert ezen a három ponton hoz a tanítás az Ige hirdetésében fordulatot. Sem az előkészítés, sem a kikérdezés, vagy tettre felhívás ilyen fordulatot az Ige gyermekeknek való hirdetésében nem hoz s ezért önálló módszeri pontot nem képezhet.

Látunk azonban itt egy más dolgot is. Ha a nevelés módszeréről mondottakra visszagondolunk, emlékezhetünk rá, hogy a módszer egyik alapja az Igének szemléletekben, egy másik pedig parancs alakjában való megjelenése volt. Az első a példa-

adás, a második a gyakorlás módszeri ágát adta. Már akkor említettük, hogy a tanításnak, mint a nevelés módszeri ágának bizonyos központi helyzete van a többi között. Itt most látjuk, hogy a tanítási eljárásnak a szemléltetésnél, mint az első, és az alkalmazásnál mint a harmadik pontjánál van egy-egy utalás a nevelés módszerének két másik ágára. Vagyis a tanítás a szemléltetésben a példaadás által való nevelésre utal s ez viszont a tanításban nyer támaszt, az alkalmazásban a gyakorlás útján való nevelésre történik a tanításnál utalás s viszont a gyakorlás útján való nevelés az alkalmazásban már megkapja azokat az indításokat, melyek a gyakorlásban sokkal szélesebb skálán folynak. Ez is mutat a nevelés és tanítás szoros és elválaszthatatlan kapcsolatára.

Ezen pontok szerint most állapítsuk meg a tanítási óra menetét s mutassuk fel, hogyan kell ezeket a lépéseket a tanítási órán megvalósítanunk.

42. §. A tanítási óra menete: a) a szemléltetés.

a) Ha a tanítási óráról beszélünk s annak menetét akarjuk leírni, akkor először arról kell megemlékeznünk, hogy minden tanítási órát az előző órai anyag elismétlésével, kikérdezésével s az új anyagnak az előbbihez való kapcsolásával, azaz az új anyag közlésének *előkészítésével* kezdjük. Ennek jelentősége az, hogy a gyermek meglássa az egész anyag egységét, vagyis azt, ami abban az egységet létesíti: Isten Igéjének az anyag minden részében uralkodó mivoltát. Az előző óra anyagáról való átmenet után az előkészítés tulajdonképen egy *kérdés;* helyes is ennek formájában állítni oda, mert minden vallásóra anyagában Isten által irányított kérdés kell álljon a gyermek előtt. A kérdés formája egyúttal a gyermek külső érdeklődését is biztosítja, s ezzel a tanítás befogadására külsőleg alkalmasabbá teszi. Az óra elején és végén *imádkozunk.* Az első imádság jelentősége a lelki előkészület, a lélek önösszeszedése, ezért annak tartalma kérés, hogy Isten hirdettesse akaratát s tegyen alkalmassá annak elfogadására. Az *ének* is olyan, amelyet a gyermekek már ismernek, hogy így ez is a

lelki előkészületet szolgálja. Az óra végén a lecke kijelölése utáni imádság a tanultakra vonatkozik, tárgya arra irányuló kérés, hogy amit Isten ez órán nekünk mondott, azt az életünkben engedelmesen követhessük. Az ének lehet az, amelyet azon az órán tanultak, hogy annak imádság-jellege kidomborodjék.

A *szemléltetés* az első pont, amelyen a tanítás keresztülhalad. Mi ennek a feladata? Isten izenete egy külső, szemléleti formában jelenik meg, amely különösen alkalmas arra, hogy a gyermeket megragadja.[1] Ezek az elemek, amelyekkel Isten izenete az anyagban példáztatik, vagy események, vagy képek — éspedig belső vagy külső képek — vagy személyiségek. Mikor *események* képezik a szemléleti anyagot, azokban egy történet formájában szól Isten izenete. Ezek a történetek adott helyzetekben mutatják Isten parancsát, de a tanítás éppen azt akarja megmutatni, hogy abban a helyzetben adott parancs reánk is vonatkozik. Ebbe a csoportba tartoznak a bibliai és egyháztörténeti részek, de ilyenek az egyház életének s az emberi életnek jelen eseményei is. A *képek* lehetnek belső képek, aminők a példázatok, vagy külsők, amelyek egy eseményt, gondolatot művészi ábrázolásban állítnak elénk. A belső képet a gyermek mindig nehezebben tudja megközelíteni, mint a külsőt. A harmadik csoportba *személyiségek* tartoznak, akiknek életében Isten rámutat az ő akaratára; ilyenek bibliai, egyháztörténeti személyiségek, vagy egyes a gyermek körül élő emberek, akiknek élete az ő életével kapcsolatban van.

Fontos dolog elsősorban, hogy ezek a képek, történetek és személyiségek nem fedik Isten Igéjét és *nem azonosíthatók* azzal. Ebben a tekintetben jól kell látnunk, hogy a bibliai történetek és más események elbeszélése között különbség van. A bibliai történeteken és eseményeken át Isten szól hozzánk, s ezek a bibliában foglalnak helyet, mint Isten Igéjét tartalmazó könyvben; ezért sajátos helyzetük van a vallástanításban. Egyetlen esemény, vagy történet — tehát az egyháztörténet eseményei sem tekinthető ilyennek, ezek csak ráutalnak az Igére. A szemléleti anyag mindegyik részénél világosan kell

[1] *Pfennigsdorf:* Wie lehren wir ... 160—163. lap.

látnunk, hogy az anyag, a történet *nem maga az Ige*, csak hordozója annak, ennélfogva óvakodnunk kell attól, hogy ezek az anyagok öncélúak legyenek. A szemléltetés tehát nem az anyagot, hanem az Igét kell, hogy felmutassa és szemléltesse. Csak akkor lesz világos az anyag is a gyermek előtt, ha az Ige világos lett, mert az anyag lényegét, helyes látását maga az Ige adja meg. Nem az a célunk, hogy a József története, mint történet, annak részletei és körülményei álljanak világosan a gyermek előtt; ezek csak akkor és úgy lesznek világosak, ha az azokban foglalt isteni izenet lesz világossá. Az Ige és az anyag tehát szoros kapcsolatban állanak egymással.

Az az izenet, amit a gyermek a szemléleti anyagból meglát, Istennek egy *konkrét esetben* adott, de *hozzája szóló* izenete. Meg kell tehát mutatnunk, hogy abban a történetben nem egy általános igazságról, elvről van szó — amilyen „tanulság" volt a régi értelemben — hanem Isten személyhez szóló akaratáról. Ez azt jelenti, hogy minden történet tulajdonképen nem másról, hanem saját magunkról beszél („tua res agitur"). Minden egyes történetben *az Ige nyílvesszője* van elrejtve, s egyenesen a gyermek szívének irányítva. Péter csodálatos halfogásának történetében Péterről beszél ugyan a történet, s Péter omlik le Krisztus isteni dicsőségének láttán, de mégsem csak arról beszél, hogy általában az ember, hanem hogy épen mi, és épen a gyermek milyen módon kell, hogy felismerje Krisztus nagyságát és boruljon le előtte. Én vagyok az a Péter, akinek Krisztus a maga dicsőségét megmutatja, Pállal én állok a római helytartó előtt, én vagyok az a Heródes Agrippa, aki érzem az Ige kitérést nem ismerő kényszerét. Így azokban a helyzetekben, amelyeket e történetek rajzolnak, azokban a személyiségekben, akikről ott szó van, Isten Igéje mintegy *rajtakapja, leleplezi* a gyermeket, megvilágítja azt, ami a szívében van, sarokba szorítja, megmutatván a bűn és nyomorúság terhét, amely ugyan mindenkivel közös, de amelynek valóságát saját magára nézve meg kell látnia. Így lesz Isten Igéje éppen az ő életéhez találó s szívét valóságban érintő szóvá, s teszi éppen azt a pillanatot a gyermek előtt az örökkévalóság döntő pillanatává, mint *Tavaszy* mondja: „Isten Igéje ‚abban a pillanatban', amelyben ‚az idők között', ‚az örökkévalóság'

ajtaját megnyitja, akkor ‚döntőleg' hat, a ‚döntés', a ‚vagy-vagy' ítélete elé állít".[2] Ez teszi azt a történetet nem múló érdekű eseménysorozattá, hanem az életére fontos eseménnyé a gyermek számára. Hogy azonban ez meg is történjék, az már a Szentlélek Isten munkája.

b) *Hogyan végezzük* a szemléltetést? Szemléltetni lehet egy történettel, képpel, vagy egy személyiség bemutatásával.

A *történettel* való szemléltetés a legkönnyebb, mert a történettel tudjuk legjobban lekötni a gyermek figyelmét, de itt is legnagyobb a kísértés arra, hogy ezeket öncélúaknak tekintsük. A *bibliai* történetek elbeszélésével kapcsolatban el kell vetnünk azt az eljárást, amely ezekből meséket akar csinálni[3] s ezekért elhanyagolja nemcsak az Ige hirdetését, hanem meghamisítja magát a történetet is. *Makkai* élesen rámutat ennek hibájára s figyelmeztet arra, hogy az önmagáért való mesélgetéssé nem fajulhat.[4] A bibliai történetet kétféleképpen használhatjuk fel: vagy szabadon elmondva, vagy elolvasva, vagy elolvastatva. Mind a kettőnél fontos a Biblia *szövegéhez* való ragaszkodás. A szabadon elmondott történetnél arra törekszünk, hogy az egész történet egységes képben álljon a gyermek előtt. Azokat a részeket tehát, amelyek a történet megértéséhez, az események elképzeléséhez szükségesek, megrajzoljuk, kiszínezzük. A kibővítésnél és színezésnél nem használhatunk olyan elemeket, amelyek vagy meghamisítják a történetet, vagy annak egységét a színezés kedvéért megbontva, a figyelmet az igazi mondanivalóról elterelik.[5] Leírásokat, lelki rajzokat, tájleírásokat, aprólékos részleteket mellőznünk kell ebben, viszont részletezni kell ott, ahol szükséges. Pl. a tengeri vihar történeténél felesleges a tenger részletes leírása, a vihar mozzanatainak rajza, ezeket a gyermek a tanítványok tapasztalatain át kell, hogy megismerje. Különösen ragaszkodnunk kell a bibliai szöveghez ott, ahol jellemző s szószerint is fontos *ki-*

[2] *Tavaszy* Sándor: Református keresztyén dogmatika. Kolozsvár, 1932 23. lap.

[3] *Zurhellen-Pfleiderer* E.: Wie Erzählen wir den Kindern die bibl. Geschichten.

[4] *Makkai* Sándor: Hogyan tanítsunk vallást? AZ ÚT II. évf. 15. lap.

[5] *Schreiber:* I. m. 165. lap. *Kabisch:* Wie lehren wir... 194—198. lap.

fejezések vannak benne. Keresztelő János prédikációja, Jézus szavai, általában a gyermekekkel szószerint megtanítandó idézetek, már az elbeszélésnél a Biblia szövegével használandók. Az elbeszélésben előforduló párbeszédeket egyenes beszédben mondjuk el, az illető személyek szájába adva, mert így az sokkal közvetlenebb s az elbeszélő eltűnik a történet mögött, de a gyermek is sokkal jobban tudja követni az eseményeket.

Az *egyháztörténeti* események elbeszélésénél nagy gondot kell fordítanunk arra, hogy az események rugói, a szereplő személyek alakja és jelleme világosan álljon a gyermek előtt, hogy a történet zavaros és érthetetlen ne legyen. Ezért szükséges, hogy az események elbeszélésekor bizonyos *forduló pontokat* emeljünk ki, s ezeket a gyermekkel megéreztessük. Ezek a fordulópontok azok, ahol az események folyama más irányba tér s amelyek egyúttal a történet mögött rejlő izenetre nézve is fontosak. Pl. a tékozló fiú történetében: 1. a tékozló fiú eltávozása, 2. idegenben, 3. a nyomorúságban, 4. otthon. Mindig szem előtt kell tartanunk, hogy a történet *a benne levő izenetért van*, tehát ezeket a pontokat úgy kell beállítanunk, hogy ne a külső események határozzák meg, hanem az izenet. Az említett példában a tékozló fiú életének és megtérésének a fentiek a döntő fázisai. Az elbeszélésnek egyszerűnek, komolynak, világosnak kell lennie, a kifejezésekben alkalmazkodjunk a gyermekhez, az esetleg előforduló ismeretlen kifejezéseket (örökség, eltékozol, stb. az előbbi példában) egy pár szóval magyarázzuk meg. Az elbeszélés, mint tanítási forma a leghatásosabb. A bibliai szöveg, kipótolva benne azokat, amelyek abban a rövidség miatt kevésbbé érthetők a gyermeknek, a párbeszédek méltósága, olyan hatást tesz a gyermekre, ami hasonlíthatatlanul nagyobb, mint amit a munkaiskolai módszer a történeteknek a gyermekekkel együtt való kidolgozásával létrehoz. *Dosztojevszki* méltán mondja, hogy a bibliai szöveg minden emberi beszédnél hatásosabb. A Jézus szenvedésének és halálának ünnepélyes és komoly elmondása olyan világosan állítja a gyermek elé az érettünk szenvedett Krisztus alakját, ahogyan semmiféle élménytanítási mesterkedés sem tudja. Az ilyen alkalmakat a tanító használja ki és lássa meg, hogy az Ige tiszta

és mesterkéletlen hirdetése többet ér, minden emberi érzelemébresztésnél.

A bibliai történetek tanítása közben a történet szabad elmondása mellett vagy helyett használhatjuk a történetnek a *Bibliából való felolvasását* vagy *felolvastatását* is. Vannak esetek (nagyobb gyermekek közt, vagy ha rövidebb a történet) amikor megfelelőbb, ha a gyermekek olvassák, mint ha a tanító maga mondja el, vagy olvassa. De ha a tanító olvassa is, a gyermekek kísérjék figyelemmel a maguk Bibliájából. Ezzel a gyermeknek a Biblia iránti érdeklődése, az abban való jártassága erősödik, másrészt meglátja, hogy amit tanítunk hogyan alapszik magán a Biblián. Akár a tanító olvassa, akár a gyermekekkel olvastatja, egy-egy összefüggő rész, pár vers után álljon meg s ekkor végezze el a kiegészítés és színezés munkáját, győződjék meg róla, mit nem értettek a gyermekek, magyarázza meg az ismeretlen kifejezéseket. A szabad elmondás után is szükséges a Bibliából felolvasni vagy felolvastatni a történetet, mikor is ez az összefoglalást szolgálja. Hogy melyik módon jár el, az a helyzettől, a gyermekek olvasnitudásától s a tanító egyéniségétől függ, de ezeket az eljárásokat váltogathatja is.

Ha egy *személyiség* bemutatásával szemléltetünk, ez az eljárás az előbbitől annyiban különbözik, hogy az események, amelyek történnek, e személyiség köré csoportosulnak s arra szolgálnak, hogy azt tegyék világossá s ezen személyiség által utaljanak az Igére. Nem jellemrajzot kell tehát adnunk, mert különösen a kisebb gyermekek előtt ez lehetetlen, hanem az illető életéből, annak eseményeiből s ezek között tanúsított magatartásából világítsuk meg azt, akiről szó van. Itt ismét arra vigyázzunk, hogy a személyiség el ne homályosítsa magát az Igét s ne váljék a tanítás céljává. Nem Pál, Bethlen Gábor, Kálvin élete fontos, ez csak annyiban fontos, amennyiben Isten Igéjére utal, amennyiben az Ige ítélete alatt áll. Minden személyiségnek felmutatásában Isten Igéje képezi azt a *kulcsot*, ahonnan az illető megismerhető és helyesen megítélhető. A József történetének a kulcsa ebben van: „Ti gonoszt gondoltatok ellenem, de Isten azt jóra gondolta fordítani", a Pálé ebben: „mint akinek nincs saját igazságom a törvényből, de

van igazságom a Krisztus által" stb. A kérdés tehát az, hogyan látta meg az illető Isten akaratát és hogyan felelt Isten hívó szavára, amely szó hozzánk is szól. Minden egyes esetben el kell dönteni, hogy az illető személyiség beállítását milyen szempontból végezzük. Pál alakját lehet úgy odaállítani, mint amely ezen Igére mutat: „elég neked az én kegyelmem", de fel lehet dolgozni a már előbb említett Igére mutatólag, vagy más Ige alapján is. Ezt tudnom kell, mielőtt a munkához hozzáfogok, mert különben a munka, a tanítás életlen lesz. Isten egy parancsának egy személyiség alakjában való megmutatását inkább csak magasabb osztályokban használjuk.

Szemléltethetünk egy *képpel* is. Ez lehet *belső* kép, pl. egy példázat, vagy *külső:* egy történet művészi ábrázolása. Az utóbbiról később beszélünk, a vallástanítás eszközeinek tárgyalása alkalmával. A belső kép, legyen az egy bibliai példázat, vagy egy az életből vett esemény elmondása példa gyanánt, lényegesen különbözik a bibliai vagy egyháztörténeti anyagtól. Ez a különbség abban van, hogy a példázatban az esemény történeti hitelessége nem fontos, ott az fontos, amire a példázat utal. Hogy a tékozló fiú valóban élt-e, hogy éppen úgy történt-e az eset a hamis bíró és az özvegy asszony között, ez nem fontos. Nem „egy" tékozló fiúról, hanem „a" tékozló fiúról van itt szó, s a példázatot az igazolja, hogy hitben felismerem Istennek azt a bűnbocsátó kegyelmét, amelyről a tékozló fiú atyjának esete beszél, hogy megismerem önmagamat abban a fiúban, vagy annak bátyjában. Viszont a bibliai és egyháztörténeti események történeti hűségének kérdése elsőrendűen fontos; különösen bibliai történetekben éppen azon fordul meg a dolog, hogy Krisztus született, szenvedett, jót tett, meghalt, feltámadott. Ezért a példázatot is úgy használjuk, hogy nem az képezi a bizonyító anyagot, hanem azok a bibliai történetek vagy tapasztalatok, amelyek Isten kegyelméről beszélnek. A tékozló fiú példázata elmondásakor a Biblia tékozló gyermekeire utalunk, Dávidra, Ezékiásra, Pálra, a magvető példázatában arra, hogyan esik és esett Isten Igéje magja a lelkek különböző talajába és mi lett ott a sorsa stb., egyháztörténeti eseményeket is használhatunk ezek megvilágítására.

A szemléltetésben, mint a tanítás első lépésében a fő-

Kolozsvári ref. t... könyvtára

dolog az, hogy mielőtt a tanító a történet kidolgozásához hozzákezd, már *tudja, hogy mit akar*, azaz tudja, Istennek milyen parancsát kell az anyaggal szemléltetnie. Csak akkor lesz az Ige nyílvesszővé az anyag tegezében, csak akkor ragadja meg és kapja rajta Isten Igéje a gyermeket. A szemléltetésnek tehát *kiélezettnek* kell lennie s annak folyamán mindig szem előtt kell tartanunk azt az Igét, amire az mutat. Ha ezt nem tesszük, a szemléltetés életlenné, bizonytalanná lesz, a tanítás tétova tántorgássá s nem egyenesen haladóvá. És akkor nem is lesz alkalmas arra, hogy a további lépéseket megtehessük.

A szemléltetés újat nyujt a gyermeknek, tehát a *munkaiskola* eszközeit itt nem használhatjuk, de felhasználhatjuk ismétlés alkalmával, vagy az anyag otthoni feldolgozásában úgy, ha pl. a történetet leíratjuk, egyes részeit kidolgoztatjuk, rajzoltatjuk, az elbeszélésben előforduló tárgyak modelljeit elkészíttetjük stb. Ez a tevékenység azonban csak másodrendű s csak magának a történetnek s nem az Igének megismeréséhez visz közelebb. Ezért ebben sohasem szabad túlzásba mennünk, viszont a kínálkozó lehetőségekkel élnünk kell.

43. §. **A tanítási óra menete: b) az elmélyítés.**

Láttuk, hogy miként állítja oda a szemléltetés az anyagban hirdetendő Igét a gyermek elé, egy történet, kép vagy személyiség alakjában. Említettük, hogy már a szemléltetés munkájában szükséges a tanítónak tudnia azt, mi az az izenet, amit ki akar emelni s az egész szemléltetésben erre kell tekintenie. Ábrahám történetében az, hogy mi a bűn alatt levő világból a kegyelem világába menő vándorok vagyunk, vagy hogy az igaz ember hitből él, a talált kincsről szóló példázatban, hogy Isten országa kegyelemből nekünk adott és egész életünket meghatározó ajándék stb. Ennek az izenetnek ott kell állania a tanító és a gyermek előtt, mint a szemléleti anyagban már ott rejlő gondolatnak, amire az egész anyag előkészít, s amelyben egy megszólítás van a gyermekhez intézve. Most az *elmélyítés feladata*, hogy ezt a megszólítást kifejtse, tartalmát megmutassa és megmagyarázza a gyermeknek. Azért az

elmélyítés folyamán úgy álljon oda ez a parancs a gyermek elé, mint kikerülhetetlen, *egyetemességében döntő, de személyességében reá vonatkozó* felhívás. Ábrahám, aki hazájából kiköltözik, őt magát példázza, akit Isten a bűn alatt levő világból Krisztusban a kegyelem világába vezet, s ez egyik oldalon Isten parancsa feltétlenségét kell hogy megmutassa, amely parancsot emberi ésszel megérteni nem lehet, csak hit által elfogadni, de a másik oldalon meggyőzzön arról, hogy Isten a gyermeket is hívja ezzel a parancsal a jelenvaló világból az ígért örökkévaló haza felé s ennek a hívásnak engednie kell. Hogy ezt a gyermek valóban meglássa, ez sem a tanító ügyességétől függ, hanem a Szentlélek Isten munkájától, aki a történetnek Ábrahámról szóló mondanivalóját s az abban levő általános igazságot Isten szavává mélyítheti el. Ha a szemléltetésben Isten Igéje leleplezte, rajtakapta a gyermeket, s feltárta neki önmagát, itt ez a leleplezés *ítéletté* változik, amelyben Isten az elmélyítés által megvilágosított szava által a bűnt megítéli, világosan megmutatja felette az ítéletet, hogy ne lehessen e rajtakapás, az Ige ítélő és bűnt megölő nyílvesszője elől máshova menekülni, mint a *kegyelemhez*, amelyet ugyanitt mutat meg Isten.

Az elmélyítésben *három lépést* különböztetünk meg. Az *első feladat* az, hogy a megismertetett szemléleti anyagot a gyermekektől *kikérdezzük*. A kikérdezés, mint maga a szemléltetés is, azon *pontok* szerint történik, amelyeket az anyag fordulópontjainak neveztünk. Itt meg kell először is győződni arról, hogy a gyermekek értik-e az anyagot, világosan áll-e előttük, amit mondani akartunk, tisztában vannak-e a történet egységével, a benne szereplő személyek jellemével, az események egymásutánjával, okaival és következményeivel? A kikérdezés közben elhanyagoljuk a történet azon elemeit, amelyeket csak azért iktattunk be, hogy azt színezzék s erősebben kiemeljük a lényeges részeket, fordulatokat, a szószerint átvett és megtanítandó idézeteket.

A *másik lépés* arra irányul, hogy az anyagból a gyermekekkel együtt felkeressük Istennek azt a *parancsát*, amit ebben a leckében ad. Ezt pedig a történet útján tesszük, mert ez hordozza a parancsot. Azért fontos tehát a törté-

net elmondásakor már ennek előkészítése, mert különben az egész idegen és ismeretlen marad a gyermek előtt. Felbontjuk a történet egyes részeit, megkeressük benne azokat az elemeket, amelyek Isten parancsára utalnak s ezt vagy egy, már a történetben előforduló Igével vagy mással összefoglaljuk. Ilyen ige pl. a Keresztelő Jánosról szóló leckében az ő prédikációja: „Térjetek meg..." Itt meg kell mutatni, hogy Isten parancsa milyen határozott, hogy annak ellenállani nem lehet, hogy milyen kötelező mindenkire nézve, mert abban az ember életét igénybevevő követelés van. Ez a parancs, ez az izenet, amit itt megismertetünk vagy egy *bibliai igében*, vagy egy *kátékérdésben* fejezhető ki. A kátékérdés összefoglalja a parancs tartalmát s megmutatja annak személyes élét is. Itt már kapcsolódik a vallástanítás a Kátéhoz, mert itt már az Ige mint az egyház által hirdetett, felismert s a gyermeknek átadott parancs áll előttünk. Ezért szükséges, hogy minden tanítási óra anyaga lehetőleg egy kátékérdésben csúcsosodjék ki s egy ilyen kérdés legyen a kifejezője annak, amit az a tanítás a gyermeknek mond.

A *harmadik lépés* most ennek a parancsnak *megbeszélése*, amivel azt akarjuk elérni, hogy a gyermek a parancs egész tartalmát világosan lássa. Itt nem a kátékérdés fejtegetése, boncolása képezi a feladatot, hanem az Ige parancsának, megszólításának tartalma, amint az a történetben kifejezést nyert. Ez megóv bennünket attól, hogy a kátékérdést függetlenítsük az anyagtól s külön anyagnak, leckének fogjuk fel, mert ez a történetet megfosztaná jelentésétől, de a kátét is merev, idegen elemmé tenné. A megbeszélés tehát arra irányul, mit parancsol ebben a történetben nekünk Isten, mit jelent az, mit követel tőlünk, milyen nehézségei vannak az engedelmességnek az egyes ember s a közösség számára. Az erre irányuló megbeszélésből kidomborodik és kiemelkedik maga Isten akarata, amelyet a közben felmerült kérdések kiemelnek, hogy meglássék annak igazi lényege, amint *Augustinus* mondja: „quasi aurum sit gemmarum ordinem ligans, non tamen ornamenti seriem ulla immoderatione perturbans".[1]

[1] *Augustinus:* De catech. rudibus. 10. fejezet („amint az aranyfoglalat összefoglalja az ékköveket, nem pedig megzavarja azok sorát").

Az elmélyítés formája a *kérdés*.[2] Ezért itt már a gyermek nem receptív, mint az előbbi lépésnél, hanem úgy kell vezetni a tanítás menetét, hogy maga a gyermek mondja ki Isten ítéletét és lássa meg annak jelentését. Arra kell tehát itt törekednünk, hogy ne a tanító beszéljen s ne is csak ő kérdezzen, hanem a gyermekek maguk is kérdezzenek, vizsgálják meg azt a helyzetet, amit a történet mutatott s azt, amelyben vannak s vonják le arra nézve Isten parancsának következményeit. Az Ábrahám kiköltözése történetében vizsgálják meg, mit jelentett ott a parancs a maga egész súlyában, milyen akadályai és aggodalmai lehettek volna Ábrahámnak, mit jelentene ma, ha valaki annyira Istenre tudná bízni magát, mit jelent egy ilyen bizalom a betegségben, nyomorban, elhagyottságban, mit gondolnak ma az emberek egy olyan bizalomról, mint az Ábrahámé volt, bizonytalanság és hanyagság-e az életet Istenre építeni stb. Ezen kérdések felvetésével már több helyet kell engedni a gyermekek kérdéseinek és problémáinak. Ha ilyenek nincsenek, ez azt mutatja, hogy nem elég világos előttük az, amiről a tanítás szól. A modern vallástanítás a gyermek tevékenységének kiemelésével, a gyermekek szabad szellemi tevékenysége követelésével, a munkaiskola módszerével ezen a téren igen értékes figyelmeztetéseket adott, amint a kátétanításra vonakozólag ezt az eljárást *Eberhard*[3] kidolgozta. A megbeszélés ilyen módszere, amelyet az erkölcsi tanításban *Foerster* kezdeményezett, még az övénél is alkalmasabb, mert az legnagyobbrészt csak levezetés és szómagyarázat, s nem a gyermeknek az Ige mértéke alá való állását, hanem belátásának és erkölcsi állásfoglalásának erősítését akarja szolgálni.[4] A tanítási órának ez a része egy komoly, közvetlen beszélgetéssé kell, hogy váljék, a tanító és gyermek beszélgetésévé, ahol nem az a kérdés, ki tudja legjobban eltalálni, amit a tanító gondol, hanem maga a tanító is elmélyülhet és új dolgokat láthat meg a gyermekekkel folyó munka útján. A megbeszélésnél arra kell vigyáznunk, hogy a beszélgetés mindig a főkérdésre irányul-

[2] *Kabisch:* Wie lehren wir ... 211. lap. *Pfennigsdorf:* Wie lehren wir ... 163—166., 174. lap.

[3] *Eberhard:* O.: Der Katechismus als päd. Problem ... 46. lap.

[4] *Thurneysen* E.: Das Wort Gottes ... 144. lap.

jon, a mellett maradjon és üres csevegéssé ne váljék, mellékvágányra ne jusson. A megbeszélés végén a tanító összefoglalja az egészet a kátékérdésben, vagy bibliai igében s ezt a gyermekekkel elismételteti és megtanítja.

A kérdésre vonatkozólag, annak didaktikai követelményeit a didaktika írja elő s annak szabályai érvényesítendők.

44. §. A tanítási óra menete: c) az alkalmazás.

Ha az elmélyítés útján a gyermek meglátta Istennek a tanítási óra anyagában adott parancsát annak teljes tartalmában, akkor a harmadik lépés az, hogy ez a parancs a gyermek életébe, annak egyes eseményei közé, mint szabályozó és életformáló erő lépjen be. A Bibliában azt olvassuk, hogy a „parancsolat vége a tiszta szívből, jó lelkiismeretből és igaz hitből való szeretet" (II. Tim. 1:5.) s a vallástanítás feladata az, hogy ezt a szeretetet ébressze fel a gyermekben, vagyis ennek útját egyengesse. Ez a szeretet nem a gyermektől származik, nem is valami általános és homályos érzés, hanem Isten szeretete, amely kitöltetik a lelkekbe a Szentlélek által s amely szeretetből Isten iránti alázat támad. „Hoc consilio data nobis est Lex, ut in fide nos erudiret, quae mater est bonae constientiae et caritatis" — mondja *Kálvin*,[1] tehát Isten parancsának, a törvénynek az a feladata, hogy hitben tanítson bennünket a szeretetre. Az alkalmazás tehát arra törekszik, hogy az, amit a gyermeknek tanítottunk, ne csak puszta ismeret, hanem az igazi, Istenhez ragaszkodó hit alapja legyen. Isten Igéjéből a Szentlélek munkája nyomán Isten előtti alázatosság és háládatosság fakad. Ebből látható, hogy ez a tanítás legfontosabb és döntő része, mert az egész tanítás sikertelen, ha nem fakad belőle az engedelmesség és alázatosság gyümölcse, vagyis nem fakad hit, amely a gyermek életében gyümölcsöket teremjen. Ebben ismét csak az előkészítő munka a mienk, amellyel Isten parancsát beállítjuk a gyermek életébe s felhívjuk az engedel-

[1] *Calvin:* Commentarius... VI. kötet 311. lap. („abból a célból adatott nekünk a törvény, hogy bennünket a hitben neveljen, amely hit a jó lelkiismeret és szeretet szülőanyja").

mességre. A Szentlélek munkája az, amely erre az engedelmességre el is vezeti.

Abból a háládatosságból, amit a gyermeknek éreznie kell, mikor meglátta az eddigi lépések alapján Istennek rajta függő ítéletét és ez ítélet alól kimentő kegyelmet, elsősorban *áhítat* s ennek kifejezése gyanánt *imádság* fakad. Tehát az alkalmazás a gyermeket imádságra vezeti. Ezért minden tanítási órának odáig kell elvezetnie, hogy a gyermek önként boruljon le Istennek meglátott kegyelme előtt, és akarjon szólani erről Istennek. Ezt természetesen először a tanítónak magának kell látnia s az ő lelkének kell először készen lennie arra, hogy saját maga is — meglátva abban az Igében a hozzája szóló kegyelmet, készen legyen Istenhez fordulni imádságával. A tanítónak ebből a magatartásából, ha tehát a tanítás neki is nyujtott valamit, ha nemcsak hirdette, hanem hallgatta is Isten Igéjét, fakadhat a gyermek számára az imádkozás készsége. A leckét csak ledaráltató, munkáját gépiesen végző tanító munkája, természetes, hogy nem ér semmit. Nem valami mesterkélt imádságokra tanítjuk tehát a gyermekeket, hanem arra akarjuk rábírni, hogy Isten iránt érzett háláját, bűnbánatát és fogadástételét a saját szavaival igyekezzék kifejezni. A másik, ami a háládatosságból fakad: az *engedelmesség*. Ez szintén nem valami előírt parancs teljesítése, nem meglátott, vagy a tanító által diktált utasítás követése, hanem az engedelmesség lelkének felébredése a gyermekben, amely lélek nem tudomásul veszi, hanem maga keresi azon alkalmakat, amelyek által Istennek szolgálhat s szolgálatával háládatosságát kifejezheti. De bár nem előírt parancs, mégis látnia kell, hol kívánja Isten az ő életében ezt az engedelmességet, mindennapi élete egyes eseteiben. Így lesz ez az engedelmesség ismét a Szentlélek gyümölcse, a gyermek által önként vállalt és a maga által megkeresett módokon történő szolgálat.

Hogyan végezzük most már az alkalmazást? Legelső lépés ismét az, hogy az elmélyítésben lefolyt megbeszélés után világosan megállapítsuk, mi az Ige *konkrét parancsa*, amiről itt szó van. Amint láttuk, ezt a káté foglalja össze egy kérdésben, vagy egy bibliai ige. Pl. az aranyborjú és a szent sátor című történetben az elmélyítés a Heidelbergi Káté 96. kérdésében

csúcsosodhatik ki: „Mit akar Isten a II. parancsolatban? Azt, hogy őt ki ne ábrázoljuk, hanem csak úgy tiszteljük, ahogy Igéjében parancsolta". Itt egyik oldalon a hamis istentiszteletet ítéli el s ennek minden a gyermek által ismert formáját, másrészt az igazi istetiszteletre mutat rá, amely abban áll, hogy az érettünk önmagát feláldozó Krisztusnak áldozatosan odaszenteljük az életünket. Az elmélyítés itt felmutatta, hogy milyen felséges és szent az Úr Isten, akit egyedül kell tisztelnünk s hogy olyan tiszteletet követel tőlünk, amelyre mi képtelenek vagyunk. Most az alkalmazásnál megbeszéljük azt, mennyire nem tudjuk mi Istent méltóképen tisztelni s hogy tulajdonképpen csak Ő tudja magát bennünk megdicsőíteni.

Istennek ez a parancsa minket *engedelmességre* kötelez. Itt felkeressük a gyermekekkel azokat a pontokat, amelyeken ezt az engedelmességet követeli tőlünk Isten. Megbeszéljük a gyermekek életkörülményeit, mert itt az a fontos, hogy a gyermek minél világosabban lássa éppen a saját élete helyzeteiben az Igét. Itt ismét a megbeszélés útján járunk el, gondot fordítva arra, hogy a gyermekek saját maguk keressék fel az itt elgondolható eseteket. A munka-iskola eljárásai itt ismét jól használhatók, de mindig arra figyeljünk, hogy itt nem magának a gyermeknek „teremtő tevékenységéről" van szó, hanem arról, hogy az az Ige alapján jut el a feladatok meglátásához. Azért minden ilyen eljárás (dolgozatok iratása, helyzetek leírása, ábrázolása stb.) csak az Ige mértéke és vezetése alatt alkalmazható. A megbeszélésnek ki kell terjednie a gyermek életén kívül arra a *közösségre is*, ahol a szolgálat és engedelmesség különösen folyik: az *egyházra*, mert Istennek csak az egyház közösségében lehet engedelmeskedni. Meg kell mutatni tehát az egyházat, mint az Istennek való szolgálat közösségét, az ott ránk váró feladatokat s az egyházon át a többi közösségeket, ahol a szolgálatot végeznünk kell: családot, iskolát, nemzetet, stb. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy mindebben nem a gyermek minél intenzívebb tevékenységére,[2] hanem az engedelmesség szempontjára kell a súlyt vetni s következménye nem az alkotás öröme, hanem az engedelmesség öröme, amelyet a

[2] *Pfennigsdorf:* Wie lehren wir ... 174. lap.

Szentlélek ébreszt a lélekben. Azért helytelen ezt a pontot a „tettre való felhívás" pontjának nevezni, mint *Pfenningsdorf* teszi,[3] hanem inkább az engedelmesség fokának, mert nem önmagától való tettről, hanem az Igének való engedelmességről van itt szó. Hogy ez az engedelmesség felébredjen a lélekben, ezt a Szentlélek munkája végzi el.

A másik lépés az alkalmazásnál abból indul ki, hogy Isten felsége az ő parancsában, amelynek nem tudunk megfelelni s a kegyelem, amelyet tőle hitben kapunk Isten előtt való *meghódolásra* kényszerít. Az előbb használt példában itt oda jutunk, hogy mi képtelenek lévén Istent úgy tisztelni, ahogy ő követeli, kérnünk kell őt, hogy tegyen bennünket ő engedelmesekké s vezessen rá a maga igazi tiszteletére. Így jutunk az *imádás* gondolatához. Erre nézve a legalkalmasabb, ha olyan énekverset keresünk ki, amelyben ez a parancs az imádság hangulatában van kifejezve. Míg tehát az elmélyítésnél a kátéval fejeztük ki, mint összefoglaló anyaggal az Ige parancsát, az *alkalmazásnál az énekeskönyvhöz* fordulunk. Olyan énekverset válasszunk, amelyben éppen az legyen kifejezve, amit Isten elé akarunk terjeszteni. Az éneket elolvastatjuk a gyermekekkel, esetleg megtanítjuk, kiemelve benne éppen azokat a gondolatokat, amelyek a tanításban hirdetett Igére vonatkoznak, megbeszéljük ezeket és rámutatunk arra, hogy ez fejezi ki, amit Istentől kérnünk kell. Azután az imádság következik, amelyben Isten kegyelmét kérjük engedelmességünkhöz. Arra kell törekednünk, hogy ne a tanító imádkozzék egyedül, hanem vagy a gyermekek közül egyik, vagy esetleg több is a maga szavaival adjon kifejezést annak, ami az imádság tárgya.

Az alkalmazás ilyen eljárása feleslegessé teszi, hogy mint némelyek gondolják, *erkölcstani részeket* kapcsoljunk a tanítás végére.[4] Erkölcstani szabályok tanításánál sokkal többet ér az Ige parancsának megbeszélése és felmutatása, annyival inkább, mert ez világossá teszi a gyermek előtt a kapcsolatot Istennek az erkölcsi életre vonatkozó követelése és a vallástanítás anyaga között s mert minden erkölcsi magatartás tulajdon-

[3] U. o. 169. lap.

[4] *Steinbeck:* I. m. 129—132. lap.

képen a hitben gyökerezik. Az óra utolsó aktusa a megtanulandó feladat feladása s a gyermekek elbocsátása. Ezen eljárás szerint az anyagot már feldolgoztuk annyira, hogy otthoni megtanulása a gyermeknek nehézséget nem okoz.

Végigtekintve a tanítási eljárás pontjain, még egy dolgot kell megjegyeznünk. Ezek a pontok bár egymás után következnek s minden későbbi előfeltételezi az előzőt, mégis nem úgy gondolandók, hogy az egész anyag szemléltető tanítása után az elmélyítés, majd alkalmazás következik. Megtehetjük azt, hogy ezt a három lépést *az anyag egyes részeinél* hajtjuk végre, tehát minden egyes fordulópont s ehhez képest minden egység feldolgozásánál végezzük el az egyes lépéseket. Ennek előnye az, hogy a gyermekek nem únnak bele a nagyobb koncentrációt kívánó elmélyítésbe és alkalmazásba, viszont az egyes egységek világosabban láthatók. A végén az összefoglaló megbeszélésben az egészet összegezzük. Az összefoglaló anyagul szolgáló kátékérdés s a kísérő anyagul szolgáló ének kifejezéseit, főbb gondolatait így már a tanítás folyamán felhasználhatjuk, úgy, hogy ez a gyermek előtt ismerőssé válik s így megtanulása is könnyebb. Arra kell igyekeznünk, hogy a tanítási órán úgy dolgozzuk fel az anyagot, hogy azt a gyermek otthon könnyen elsajátíthassa. Fel nem dolgozott és meg nem magyarázott lecke soha otthoni tanulásra fel nem adható.

C) A TANITÁSI ELJÁRÁS AZ EGYES ANYAGCSOPORTOKBAN.

45. §. a) **A szemléleti anyag tanítása.**

Most lássuk, hogyan alkalmazandó a tanítás előbb említett három lépése az egyes anyagcsoportokban. Itt először a bibliai történetekről és az egyháztörténeti anyagról, majd a személyiségeket magában foglaló anyag tanításáról szólunk összefoglalólag. A külső képek tanításáról a vallástanítás eszközeinél beszélünk, míg a belső képek, példázatok tanítása a történetek tanításával egyformán történik.

A *bibliai történetek* tanítása alkalmával mindig szem

előtt kell tartanunk, hogy minden történetet a kijelentés egységében kell néznünk, tehát nem mint kiszakított eseménysorozatot; a kijelentés egysége pedig azt jelenti, hogy az ott elmondott események nem önmagukért vannak, hanem azért, hogy Istennek a Krisztusban hozzánk jött megváltó izenetét hirdessék. Így a Biblia egyes részeit, történeteit az *Ige összefüggése* kapcsolja össze, amelyet a gyermekkel meg kell éreztetnünk a legkisebb történet elmondásakor is. Ezzel elejét vesszük, hogy a bibliai történeteket csak szép históriáknak nézze a gyermek, hanem beállítjuk azokat annak az izenetnek egységébe, amelyet Isten a gyermekhez intéz. Magasabb osztályokban rámutathatunk világosan is ezekre a kapcsolatokra, pl. az ószövetségi áldozati törvény tárgyalásakor a Krisztus áldozatára, a tízparancsolat tanításában a hegyi beszédre, Pál leveleinek ismertetésekor a Cselekedetek könyvében foglaltakra stb.

A bibliai történetek *szemléltetésében* gondot fordítsunk arra, hogy azon kort és körülményeket, amelyek között az illető események lejátszódtak, a gyermek megismerje. Nemcsak a történet külső megértésére szükséges ez, hanem azért is, mert Isten Igéjének magyarázatához szükséges annak a helyzetnek ismerete, amelyben a parancs először szólott, hogy így mintegy belehelyezzük a gyermeket azon körülmények közé. A bibliai alakok így válnak személyes ismerőseivé a gyermeknek, s válnak alkalmasakká arra, hogy bennük saját magának Istenhez való viszonya változásait szemlélje.

Az *elmélyítés* munkájában a gyermek saját maga is keresse Isten parancsát a tárgyalt történetben. Hasonlítsuk össze azt a helyzetet a gyermek mai helyzetével, s így vezessük rá arra, hogy mindenkinek keresnie kell Isten parancsát, az Ige kincsét, amely ott van elrejtve s hogy csak kereső és kérő lelkeknek nyílik meg az. Ezzel alkalmunk nyílik arra is, hogy a gyermeket a Biblia magános használatára neveljük s rászoktassuk arra, hogy a Bibliát így próbálja olvasni.[1] Így lesz a bibliai történet nem valami régmult dolgokról szóló tudósítás, hanem olyan valami, ami az ő életével szoros kapcsolatban van; bár a tanító munkája csak arra terjedhet ki, hogy rámu-

[1] *Pfennigsdorf:* Wie lehren wir ...' 228. lap.

tasson a bibliai történetben arra, ami épen a gyermek helyzetét érinti,[2] hogy azt a gyermek mint parancsot fel is ismerje, már túlhaladja az emberi erőt. A bibliai történetet az egyház történetének egyes eseményeivel is kapcsolatba kell hoznunk s az egyház életének egyes kérdéseit a bibliai történet világításába kell állítanunk.[3] Ez a Bibliának az egyházzal való kapcsolatát teszi a gyermek előtt világossá. Mózes, Józsiás, Esdrás személyének és történetének a reformátorokkal való kapcsolata megmutatja, hogyan küzdöttek a reformátorok is Isten igaz Igéjének diadaláért.

Az *alkalmazásban* különösen felhasználandó az énekek kapcsolata a bibliai történetekkel, különösen mikor a kettő között idői vagy oki összefüggés van (Mózes éneke, Mózes halála stb.). Hasonlóképen a hitvallással való kapcsolatra is súlyt kell helyezni, a történetek elbeszélése kapcsán alkalmunk nyílik a hitvallás alapján rámutatni egyes helytelen magyarázatokra, különösen felsőbb osztályokban, valamint arra is, hogyan alapul az egyház hite a Biblián.

Az *egyháztörténet* tanításában ugyanezek a szempontok fontosak. Láttuk, hogy az egyháztörténetben is az Ige mértéke a döntő, tehát ezt kell itt is érvényesíteni. Meg kell mutatnunk, hogyan utal Isten Igéjére az illető esemény, vagy személyiség. Szemléltetés közben nem szabad a részletekben és jelentéktelen események ismertetésében elvesznünk, bár azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a fontos részletek és jellemző események állítják az illető történést és személyiséget világosságba s teszik reálissá a gyermek előtt. Az egyháztörténetben a legalsó fokon emberi sorsok, emberekkel történt események kötik le a gyermek figyelmét, magasabb fokon inkább az események, mert előbb a pragmatikus történetet nem tudja figyelemmel kísérni.[4] Itt is arra kell törekednünk, hogy a gyermek maga ítélje meg az eseményeket és személyiségeket az Ige mértékével. Nagy gondot kell fordítanunk a helyi egyház, a gyüleke-

[2] U. o. 219., 226. lap.

[3] *Jarausch:* Die Behandlung des Markusevangelium ... Schule u. Evang. V. Evang. V. évf. 2. sz.

[4] *Pfennigsdorf:* I. m. 299. lap.

zet történetének tanítására,[5] ezért ezt minden vallástanítónak ismernie kell és főbb vonásaiban meg kell tanítania. Az alkalmazás itt is ugyanazt a kapcsolatot mutassa a hitvallással és énekkel, mint a bibliai történetek tanítása alkalmával; az előbbivel rámutatunk az egyháznak a hitéért folytatott küzdelmére, az énekeskönyvvel pedig arra, hogyan fejezte ki története folyamán az egyház ezt a hitét énekekben.

A *személyiségek* tanítása alkalmával ezek szemléleti anyagát külső életük, a velük történt jellemző események elmondása képezi, ezek közel hozzák az illetőt a gyermekhez, ismerősévé teszik s betekintést engednek annak lelki alkatába. Azután megnézzük, mi volt annak a személyiségnek az élete kulcsa: Istennel való viszonyában, milyen izenetet hirdetett, mire utalt s végül, hogy reánk vonatkozólag mit tud mondani.

Szemléltető eszközök, képek igénybevehetők, ezek használatáról később szólunk.

46. §. b) **A fogalmi anyag tanítása.**

A fogalmi anyag: a káté és hitvallás, bibliai mondások, és az egyház életére vonatkozó anyag. Mindhármat jellemzi az, hogy bennük nem szemléletek, hanem túlnyomólag fogalmak foglaltatnak, ennélfogva a tanítási eljárásban az elmélyítés munkája könnyebb, de természetesen mindhárom pont alkalmazandó.

A *kátétanításról* már mondottuk, hogy a káté mint összefoglaló anyag minden anyagcsoportnál szerepel, mert egy kátékérdésben, vagy bibliai igében foglaljuk össze azt, amit abban a leckében Isten izenete gyanánt a gyermek elé akarunk tárni. A káté azonban mint külön, önálló tanítási anyag is szerepel, s ugyanezt mondhatjuk az egyház életére vonatkozó anyagról is, míg a bibliai igék vagy mondások csak igen ritkán vehetők fel önálló anyagul, csak akkor, amikor egyes leckékben egy bibliai részt tanítunk, pl. a hegyi beszédet, vagy ha a Róm. 8: 28—39. alapján a predestinációról akarunk tanítani. A bibliai

[5] U. o. 303. lap.

igék külön anyagként való felvétele,[1] különösen ha azokat bölcs mondásoknak, életbölcseséget magukban foglaló szövegeknek nézzük, vagy egyes mondásoknak különleges erőt tulajdonítunk s klasszikus megnyilatkozásoknak tekintjük, felesleges. Az egyes igékkel való külön foglalkozásnak bibliaórán, tehát a tanításon kívül van helye.

A káté csak a felsőbb osztályokban képezzen önálló anyagot, ahol a gyermek már rendelkezik az elvont anyag tanulására alkalmas készséggel, alacsonyabb fokon azonban mint összefoglaló anyag lehetőleg minden leckéhez beosztandó. Így látja meg a gyermek az egyes kátékérdésekben a személyes állásfoglalás szükségét, ez foglalja számára rendszerbe azt, amit a hit kérdéseiből a többi anyag során megtanul[2] s ez vezeti a keresztyén élet kérdéseiben is. Ezért a káté tanítása közben elsősorban személyességre kell törekedni, hogy abban a gyermek személyes hitvallást lásson,[3] amely őt az egyház közösségével összekapcsolja s ne csak valami megszentelt történeti hagyományt. A tanításban tehát ne felejtsük el, hogy a hitvallás az egyház hitvallása, nem valami egyéni meggyőződés, hanem mindazok bizonyságtétele, akik az egyház tagjainak vallják magukat.[4] Így jut a káté kapcsolatba az egyház életéről szóló anyaggal, ahol az az Ige, amelyet a hitvallás magyaráz, megítéli az egyházat s rámutat arra, hogy az egyház élete nem önkényes és esetleges, hanem az Ige szabálya szerint folyik. Végül fontos a káténak *a Bibliával való kapcsolata*, mert a káté tanítása során mindig rámutatunk arra, hogy nem saját véleményükből vették a káté írói az ott foglalt gondolatokat, hanem az a Biblia alapján készült. Így lesz a hitvallás és a káté már a legkorábbi fokon alkalmas arra, hogy a református keresztyén hit védelmének egyetlen eszköze, s a kátétanítás a gyermek életében a hit öntudatosításának és védelmének egyetlen módja legyen.

A magasabb osztályokban a káté és hitvallás tanításával kapcsolatban ki kell térnünk a *mai élet kérdéseire* is, s azokat

[1] *Niebergall:* Prakt. Theologie. II. kötet 324. lap. *U. az:* Die Lehre vom RU. 241. lap.

[2] *Pfennigsdorf:* Prakt. Theologie. 332. lap.

[3] *U. az:* Wie lehren wir . . . 273. lap.

is meg kell beszélnünk. Azért a kátétanítás sohase maradjon csak bizonyos hitigazságok elvont magyarázata, hanem szolgáljon alkalmul arra is, hogy a mai élet minden kérdését, az egyéni és közösségi életet ma foglalkoztató problémákat megtárgyaljuk a tanulókkal. Itt sem a káté, hanem az annak alapjául szolgáló Ige képezi az objektív mértéket és irányt, ahonnan ezeket a kérdéseket meg kell ítélni. A magasabb osztályokban előforduló hit- és erkölcstan szintén a hitvalláson épüljön fel, vagyis annak magyarázata legyen.

A *bibliai igék* tanításának különösen azért van fontossága, — bár, mint mondtuk, csak összefoglaló anyag gyanánt használandók, — mert, különösen kisebb gyermekek sokkal könnyebben tartják emlékezetben ezeket, mint a káté nehezebb szövegezésű kérdéseit, s mert a gyermeknek a Bibliával való kapcsolatát erősítik, sőt élete súlyos kérdéseiben, kísértések között védelmezik.[5] Éppen úgy, mint a kátékérdéssel kapcsolatban, megmarad vele együtt egy olyan történet, amely másképpen kiesett volna a gyermek emlékéből, s míg egyrészt a történet az ige, vagy kátékérdés illusztrációját tartja ébren, az ige viszont megmutatja és emlékezetben tartja azt, ahogyan a történetet érteni kell. Fontos, hogy a bibliai mondásokat az egész Biblia összefüggésében tanítsuk; ezzel a gyermek meglátja, hogy az egész Bibliának belső egysége van. A Róm. 1:17-tel kapcsolatban az Ábrahám történetét mindig ezen ige alapján látja, ezt az igét pedig nem valami bölcs mondásnak, hanem annak kifejezése gyanánt ismeri, hogy a keresztyén ember a maga életét a Krisztusban megjelentett kegyelemre, mint egyetlen szilárd talajra építi fel. Ezzel érjük el, hogy ezek az igék személyessé legyenek s döntő szerepet játsszanak az életében.[6]

Az *egyház életére* vonatkozó anyagban megismertetjük a gyermeket azzal, hogyan hirdeti az egyház az Igét és hogyan szolgálja azt. Itt is mély kapcsolatot látunk a bibliai és hitvallási anyaggal, mint amelyeken az egyház igehirdető munkája alapul, valamint az egyház történetével is. Ebben az

[4] U. o. 273. lap. *U. az:* Prakt. Theologie. 332. lap.

[5] *Niebergall:* Prakt. Theol. II. kötet 325. lap. *U. az:* Die Lehre vom RU. 241. lap. *Locke:* Some thoughts. 159. §.

[6] *Pfennigsdorf:* Wie lehren wir... 240. lap.

anyagban a gyermek meglátja a maga életét az egyház életközösségében.

Ami most ezen anyagrészek *tanítási módját* illeti, legelőször is azt kell látnunk, hogy ezen anyagok szemléleti anyaga a bibliai történet és egyháztörténet. Vagyis, egy kátékérdést vagy bibliai igét mindig igyekszünk összekapcsolni egy olyan bibliai vagy egyháztörténeti eseménnyel, amelyben azon ige vagy kátékérdés megvilágítását látjuk.[7] A Heidelbergi Káté 96. kérdésével kapcsolatban, amely a II. parancsolat magyarázata, keressük azokat a történeteket, amelyek Isten hamis tiszteletére s az erre vonatkozó büntetésekre utalnak, mint az aranyborjú, Kóré csoportjának lázadása, Nádáb és Abihu, az egyház megromlása, a farizeus és publikánus története, stb. s ezekkel világítjuk meg, amit a káté vagy az Ige mond. Az így végzett szemléltetés után az elmélyítés, a már ismert módon, a kérdés felbontásával és magyarázatával történik. Itt, az előbbi példa szerint megvizsgáljuk a gyermekekkel együtt, milyen jellemző vonásai vannak a hamis istentiszteletnek, mi az, amit abban Isten tilt, milyen az igazi istentisztelet, hogyan folyik az a mi egyházunkban, mit követel tehát ez tőlünk. Az alkalmazás közben felkeressük, milyen feladatokat ír ez a parancs elénk személy szerint, egyházunk elé, mit tehetünk mi az egyházban azért, hogy annak istentisztelete olyan legyen, amilyent Isten tőlünk követel.

A káté, bibliai ige és egyház életére vonatkozó anyag tárgyalásakor a *munkaiskolai módszer* igen jól felhasználható.[8] A gyermekek élénk részvétele a beszélgetésben, kérdések felvetése, egyháztörténeti, bibliai történeti vonatkozások saját maguk által való megtalálása, illusztrációk, szemléleti anyag feltárása útján. A kátétanításnak egy analitikus és egy szintetikus módját szokták megkülönböztetni.[9] Az előbbi az igét vagy kérdést bontja fel s tárgyalja meg, az utóbbi a már feldolgozott szemléleti anyagból vonja le a kérdést, vagy igét. Az előbbi akkor használható, mikor közvetlenül kátékérdés vagy ige ké-

[7] *Niebergall:* Bibl. Geschichte... 59. lap. *Eberhard:* Der Katechismus... 54. lap.

[8] L. erre *Eberhard:* I. m.

[9] *Niebergall:* I. m. 59. lap.

pezi az anyagot, az utóbbi, mikor egyháztörténeti esemény vagy egy bibliai történet a közvetlen tárgy.

A káté és az ige *könyv nélkül megtanítandó* a gyermeknek, mint azt a legtöbb vallástanító hangsúlyozza.[10] Ezért fontos annak külső formáját már a tanítás folyamán figyelemmel tartani s ezért fontos, hogy az egészet jól feldolgozzuk. A megtanulandó anyagban levő kifejezéseket már a tanítás alkalmával többször ismételjük, a gyermekekkel is ismételtetjük, hogy a kifejezések ismerősek legyenek, majd karban mondatjuk el a gyermekekkel. Jó ismerni és felhasználni a Biblia szövegében megnyilvánuló gondolatritmust. („Utánam jön, — aki előttem lett, akinek én nem vagyok méltó, — hogy saruja szíjját megoldjam.") A kátékérdés tanításában a kérdés beosztása, egyes pontok megkülönböztetése teszi könnyebbé a tanulást. A bibliai igék tanításakor azt az eljárást is lehet követni, hogy a vallásórán tanult igét, mint heti, vagy napi mondást az iskolában egész héten a táblára írva tartjuk, s azt többször, esetleg tanítás előtt minden nap elismételtetjük, külön áhítat, vagy istentisztelet textusául választjuk stb.[11]

47. §. c) A lírai-kultikus anyag tanítása.

Ehhez a csoporthoz az énekeskönyv, az imádságok és az egyház kultuszáról szóló anyag tartozik.

Mint a vallásos nevelés anyagának tárgyalása közben láttuk, ide csak az *egyházi énekeskönyv* anyaga számítható, amelyhez más énekes könyvből csak nagyon rendkívüli esetben választhatunk éneket. Az énekek megválasztásának kérdésében sok vita volt a felől, hogy a szöveg, vagy a dallam legyen-e az irányadó. Sokan arra hivatkoznak, hogy néha a tantervben kijelölt ének dallama nem alkalmas arra, hogy azt a gyermek a maga hangterjedelmével énekelni tudja; akik azonban csak a dallamra vannak tekintettel, gyakran olyan énekek kiválasztását javasolják, melyeket meg a gyermek szö-

[10] Lásd különösen *Francke:* Kurzer und einfältiger Unterricht... 26. lap.
[11] *Niebergall:* Die Lehre vom RU. 242. lap.

vegükben képtelen megközelíteni. Ebben a vitában kétségtelenül a szöveg szempontja a döntő; megtanulhatatlan, vagy kifejezéseiben felfoghatatlan éneket nem lehet tanítani, még ha a dallama megfelel is a gyermeknek. Viszont arra kell törekednünk, hogy a tanult éneket a gyermek énekelni is tudja, ez indokolja különösen a gyermekek számára írt külön énekek használatát.

Az ének mindig kapcsolatban kell álljon az anyag bibliai részével. Főképpen a zsoltárok taníthatók ebből a szempontból, mert ezek bibliai alapja biztosítja az Igével való kapcsolatukat. Ezt a kapcsolatot úgy érvényesítjük, hogy minden éneket lehetőleg egy olyan bibliai igéhez, vagy történethez kapcsolunk, amely az ének hangulatát kifejezi, így juttatjuk érvényre azt a gondolatot, hogy az ének az Igével szemben másodrangú, mert csak a kifejezése annak, hogyan felelt az ének költője azon igében kapott megszólításra. A másik kapcsolat, amelyet az ének tanításánál érvényesítenünk kell, annak a hitvallással való kapcsolata.[1] Az ének hitvallás, amelyet az író s nyomában azok tesznek, akik azt éneklik s ez a hitvallás kell, hogy visszhangozzék a gyermek lelkében is, hogy azzal a gyermek mintegy saját maga tegyen vallást a maga hitéről. Ezért voltak alkalmasok az énekeskönyvben a katechizmusi énekek s ezért követeli *Niebergall* a „Liederkatechismus" megalkotását.[2] Végül az ének a tanítás alkalmával az egyház életével és történetével is kapcsolatba hozandó, mint amely nemcsak magán viseli az egyház életének különböző fázisai, szellemi áramlatai nyomát, amint vannak az egyháznak az orthodoxia, a racionalizmus, a pietizmus stb. idejéből való énekei, hanem az egyes énekek is kapcsolódnak egyes eseményekhez vagy személyiségekhez, s maguk az énekszerzők is, életük és személyiségük szerint az egyház életének egy-egy szakaszát jellemzik.[3] Az egyház jelen életében annak egyes eseményeihez, ünnepeihez való kapcsolata szintén fontos s a gyermek előtt megeleveníti az éneket.[4] Mikor még sem a bibliai történetekben az Ige egysége, sem a hitvallás nem ismerős előtte, az otthon tanult, vagy az iskolá-

[1] *Pfennigsdorf:* Wie lehren wir ... 250. lap.
[2] *Niebergall:* Biblische Geschichte ... 82. lap.

ban hallott énekekből megérzi a hit jelentőségét, összefűző erejét. Ezért mondja igen szépen *Niebergall*, hogy az énekeskönyv a nép valláskönyve.[5]

Az ének *tanítására* többféle eljárást ajánlanak, legtöbbször abból indulva ki, hogy az ének tanítása különbözik a többi anyag tanításától. Ez eljárási módok a legváltozatosabbak, kezdve a *Kiss Áron*étól, aki az énektanításban a felolvasás, megbeszélés, kifejtés, magyarázat, alkalmazás és megtanítás fokozatain akar átmenni,[6] s végezve a *Kabischén*,[7] akinél a legfontosabb, hogy az ének keletkezésének hangulatát megéreztessük a gyermekkel, vagy a *Niebergallén*, aki a tanításnál az ének történeti megértését és érzelmi hatásainak érvényesítését egyformán ki akarja dolgozni.[8] Az ének tanításában úgy az egyoldalú formális eljárás, mint az, hogy annak egyszerűen a keletkezése hangulatát igyekezzünk megéreztetni a gyermekkel, helytelen. Amint a káténál és más fogalmi anyagnál azt láttuk, hogy módszerileg azokat éppen az jellemzi, hogy nem szemléletekkel, hanem fogalmakkal dolgoznak, a lírai anyag jellemvonása az, hogy nem szemléleteket és nem fogalmi anyagot tartalmaz elsősorban, hanem az áhítatnak és engedelmességnek a hívő lélekből származó kifejezéseit. Ezért bár a szemléltetés és elmélyítés is szükséges az ének tanításában, de mégis legalkalmasabb az alkalmazás érvényesítése. Az énektanításban is végighaladunk tehát mindhárom pontján a tanítási eljárásnak, de főleg az alkalmazásra fordítunk nagy gondot.

Az éneknek természetes *szemléltető anyaga* a bibliai történet, vagy egyháztörténet, esetleg az egyház életéből vett események vagy példák. Ezért legelőször ilyen anyagot kell keresni az énekhez.[9] Vannak énekek, amelyek tanítása közben ez természetesen adódik: az 51. zsoltárnak a Dávid bűne, a 90.

[3] U. o. 72—73. lap.

[4] *Pfennigsdorf:* I. m. 251. lap.

[5] I. m. 68. lap.

[6] *Kiss* Áron: A prot. népiskolai vallástanítás módszertana. Budapest, 1883. 83. lap.

[7] *Kabisch:* Wie lehren wir ... 241—44. lap.

[8] *Niebergall:* I. m. 71., 79. lap.

[9] Lásd *Busch* K. A.: Psalm u. Kirchenlied. Annaberg, 1923. és *Lehmensick:* Kernlieder der Kirche in Stimmungsbilder. Lpz. 1915.

zsoltárnak a Mózes alakja, a gályarabok énekének a gályarabok története, az „Erős várunk"-nak Luther a szemléltető anyaga stb. Lehet ezenkívül felhasználni az ének írójának életét, amint erre *Matthes* figyelmeztet, vagy a kort, amikor az az ének az egyház életében szerepet játszott.[10] A Gerhardt Paul énekeinek természetes szemléleti anyaga az ő élete, a Pálóczi Horváth Ádám énekeinek az ő alakja, amint azt Baksay egyik művében megörökítette, az erdélyi ref. egyház román uralom alatti életével és annak egész hangulatával a 80. zsoltár, vagy a Gusztáv Adolf éneke van szoros kapcsolatban, amelyeknek az szemléleti anyagul szolgálhat. Sokszor magában az énekben van egy kép, amit felhasználhatunk, mint a 42. zsoltárban a friss vízre szomjazó szarvas gyanánt Istenhez vágyó hívő, a 23.-ban a pásztor, a Luther énekében a harc képe stb. Ha ilyen sincs, akkor egy ismert helyzetet vagy költött történetet veszünk fel, ezeknél azonban nagyon óvatosnak kell lennünk, mint általában a szemléleti anyagnál, hogy az magának az éneknek mondanivalóját el ne homályosítsa.

Az *elmélyítés* főkérdése ez: mit mond Isten ez ének által a gyermeknek, milyen parancsra utal? Mivel az ének nem egy zárt gondolatot fejez ki, hanem a gondolatok reflexei gyanánt érzéseket, vigyázni kell arra, hogy el ne aprózzuk és belőle maga a fődolog el ne tűnjék a megbeszélés alatt. Az ének nem elemzésre való és tanító célzatú mű. Meg kell éreztetni az ének tanítása során a gyermekkel azt a lelki helyzetet, amelybe neki jutnia s amelyben lennie kell. Ezért szükséges, hogy a megbeszélésben a gyermekek résztvegyenek, de az is, hogy a megbeszélést a tanító nagyon óvatosan vezesse. A vezető gondolat nyomán az ének anyagát beosztjuk s úgy beszéljük meg. A 42. zsoltár tárgyalásakor számbavesszük, milyen akadályai voltak annak, akiről ez szól, ami miatt nem járulhatott Isten elé, s melyek a mi életünkben ezek az akadályok; milyen vigasztalásai voltak ebben az elhagyottságban; s hogyan ébred fel a vágy benne még erősebben Isten után. Az elmélyítésben a munkaiskolai módszer megbeszélési formáját használjuk, azaz arra igyekszünk, hogy maguk a gyermekek lássanak meg ha-

[10] *Matthes:* Der ev. Religionsunterricht. 27. lap.

sonló helyzeteket, s jussanak el az ének jelentéséhez. Az énektanítás is analitikus vagy szintétikus módon történhetik; elsőben magából az énekből indulunk ki s ehhez keressük együtt a megfelelő szemléleteket vagy fordítva. Az ének tárgyalásában is meg kell találni azokat a fordulópontokat, amelyek használata a tanítást itt is drámaivá teszi. Pl. a „Fel barátim...“ kezdetű éneknél, az ének tartalma egy harcrahívás s ez az egyes szakaszok szerint a következő mozzanatokat mutatja: A felhívás; ki a vezér; ki az ellenség; hogyan folyik a harc; milyen az eredmény?

Az *alkalmazás*ban gondoljunk arra, hogy az ének kétoldalú: egyrészt az egyház éneke, amely a gyermeket ebbe a közösségbe kapcsolja, másrészt a gyermeké, az egyéni léleké, aki ezzel vallást tesz.[11] Ezért mindkét oldalt ki kell benne domborítani, az ének közös imádság, de személyes kérelem is. Igyekezzünk tehát az éneket személyessé tenni, felkeresve, amint ezt az alkalmazásban tennünk kell, hogy mit ad Isten neki épen ez ének által, milyen engedelmességet kíván tőle, s kiemelve, hogy az ének imádság, amellyel Istenhez fordulunk. Az énekek gyakran használhatók imádság helyett is, pl. az ének megtanítása után azt mint imádságot együtt mondhatjuk el a gyermekekkel. Meg kell mutatni, milyen másképen lehet énekelni az éneket, ha már egyszer végig tárgyaltuk s megláttuk, mi van benne.

Éneket minél gyakrabban és minél többet kell tanítani, a már ismerteket gyakran használni éspedig úgy, hogy a dallamot a szöveggel együtt tanítsuk.[12] A könyvnélkül való tanítást a megbeszélés mindig megelőzi. Alsóbb osztályokban — az esetleges félretanulás miatt — helyes az órán megtanítani az éneket, esetleg karban való mondatással, vigyázva a szöveg világosságára.

A *kultusz*, mint a vallástanítás anyaga részben szintén ehhez a csoporthoz tartozik, míg másik részben, mint a kultusz formájának megismertetése, az egyház életéről szóló anyaghoz.. Mint lírai-kultikus anyag arra való, hogy a gyermeket a kul-

[11] *Niebergall:* Die Lehre vom RU. 237. lap.
[12] *U. az:* Biblische Geschichte... 71. lap.

tuszban való részvétel útján annak lényegével megismertessük, rászoktassuk az istentiszteleten való helyes magaviseletre, megmutassuk neki, mit kíván ott tőle Isten és hogyan vehet részt ott az igazi istentisztelet módjában. Ennek tanítása szintén megbeszéléssel történik.

Az *imádság*ot szintén kísérő anyag gyanánt tanítjuk a vallásórán, ami azt jelenti, hogy az imádság tanítását mindig megfelelő lelki előkészítéssel kell végezni. Vannak olyan imádságok, amelyek könyvnélkül való megtanítása fontos, mint az Úr imádsága, reggeli, esti, étel előtti és utáni imádságok. Bármennyire nehézségbe ütközik is, hogy az imádság lecke gyanánt legyen tekinthető, mégis kénytelenek vagyunk így eljárni vele, mert fontos, hogy a gyermek tudjon mindig elővehető és könyvnélkül tudott imádságokat. Arra kell azonban vigyázni, hogy annak komolysága csorbát ne szenvedjen. Az imádság, mikor tanítjuk, lecke, anyag, tehát nem imádkozási alkalom. Gondot kell fordítani arra is, hogy a gyermek éljen a neki tanított imádsággal, mert a használat által kapcsolódik igazán a lélekhez. Itt a családi nevelés tehet igazán sokat, s ezért az imádkozásra nevelésről a családi nevelés kapcsán fogunk szólani.

D) A TANITÁS MÓDJA AZ EGYES KOROSZTÁLYOKBAN.

48. §. **Vallástanítás az elemi fokon.**

Röviden foglalkoznunk kell most azzal, hogy a tanítás ezen eljárása hogyan alakul és alkalmazandó a gyermekek, illetőleg ifjúság egyes életkor-csoportjaiban.

Az *elemi iskolai* fok a gyermek életének 6—14. életéveit foglalja magába, bár ebből az utolsó négy már több gyermek életében a középiskolában folyik le, mégis ide kell számítanunk, mert ebben a korban a vallástanítást egy döntő tényező határozza meg. Kétségtelenül van bizonyos különbség ugyanazon gyermekek között, ha az elemi iskola felső, vagy a középiskola alsó osztályaiban tanulnak; ezekre a különbségekre majd a középiskolai eljárás tárgyalásakor világítunk rá.

Az elemi iskolai fokot az ezen kor végén álló *konfirmáció* határozza meg döntőleg. Ez, mint a keresztségben tett fogadalom megerősítése, vele az egyház hitéről való vallástétel s az öntudatos református keresztyén élet kezdete, bezárja azt az életkort, amelyben a gyermek külső indításokra támaszkodik a keresztyén hit és élet gyakorlatában, s a konfirmált koron túl már arra törekszik, hogy a gyermeket a keresztyén életgyakorlat önálló folytatásába vezesse be s az egyház életében való öntudatos részvételre nevelje. Ez azt jelenti, hogy az elemi iskolai fok egészében a konfirmációra néz s azt akarja előkészíteni és ez a törekvés már az anyagban is, és a módszerben is érvényesül.

Az *anyag* tehát maga is a konfirmációra tekint, ami azt jelenti, hogy az anyagnak itt olyannak kell lennie, ami megadja a gyermeknek mindazt, ami a konfirmáció előtt egy zárt egységben a református keresztyén hit és élet kérdéseire szükséges. A bibliai anyagból ezen életkorban egyrészt csak egyes történetek taníthatók, mégpedig olyan történetek, amelyek üdvtörténeti szempontból a legfontosabbak és nélkülözhetetlenek. Ide tartoznak az ószövetségi anyagból a váltság előkészítésére fontos történetek, az őstörténetek, pátriárkák, királyok, próféták történetei, kiemelve bennük, hogyan mutatnak ezek a Krisztusban megjelent váltság előkészítésére. Az újszövetségi történetek közül Jézus élete, váltséghalála, az ezt jelző ünnepek, amelyekből a Krisztus földi életéről kap képet a gyermek, hogy ezekben a váltság beteljesülése Krisztus munkájában előtte világossá legyen. Ugyanezen elemi fokon a felsőbb osztályokban a kijelentés a maga egységében, a Biblia ismertetésében veendő fel. Az egyháztörténeti anyagból az alsó osztályokba összefüggő részek helyett kisebb történetek, jellemző események sorozandók ide, mindenütt a bibliai anyaggal hozva kapcsolatba, míg a felsőbb osztályokban ugyanilyen kapcsolatban a bibliai anyaggal az összefüggő egyháztörténet tanítandó. A káté is az elemi fokon csak egyes kérdésekben, mint összefoglaló anyag szerepelhet, szintén összefüggésben a bibliai és egyháztörténeti anyaggal, mint az azokban felmutatott isteni izenet kifejezése, csak a legfelső osztályban, ahol már a konfirmációra való közvetlen előkészítés folyik, tanítjuk egység-

ben és rendszerben a kátét. Itt már a gyermeknek megvan a képessége a kijelentés története, az egyháztörténet és hitvallás egységes áttekintésére, alkalmasabb arra, hogy nagy összefüggéseket, amelyeket eddig csak megsejtett, a már megtanult anyagban visszamenőleg is meglásson, és saját maga is gondolkozzék a kérdések felett.

Ebből kifolyólag kell egy pár megjegyzést tennünk a *módszerre* is, ahogyan az elemi fokon a tanítás folyik. Ebben a korban az alsó osztályoknál a szemléltetés főleg az eseményekre s azok külső körülményeire terjed ki, személyiségek, vagy a dolgok mögött rejlő mélyebb indokok kikerülik a gyermek figyelmét. Mivel azonban gyakori az a kísértés, hogy figyelme inkább a részletek felé fordul s a fődolgot elkerüli, a részletek kiemelését óvatosan kell végeznünk, tudva azt, hogy szemlélni az eseményeket és azok felett reflektálni két különböző munka, s ezek között az átmenetet nem tudja könnyen elvégezni. Ez a részletekre irányuló fantázia viszont jobban segíti a gyermeket abban, hogy a történet való lényegébe magát beleélje, a történet színhelyét ismert helyekre teszi át, mint az Otto *Ernst* Asmus Semper-e, aki az iskolaudvarban szemléli lélekben a Jézus pörének, szenvedésének eseményeit. Azért figyelni kell arra, hogy már a szemléltetés közben gondosan lerakjuk az elmélyítés alapjait.

Az elmélyítés vessen számot azzal, hogy ekkor még a gyermek a kérdés mélyébe hatolni nem tud, ezért a kérdéseket jól elő kell készíteni, hogy azok inkább a történetre támaszkodjanak, mint a gyermek ítéletére. A kérdéseket tehát nem kell elmagyarázni, megkönnyíteni, elintellektualizálni, mert a gyermek sokkal mélyebben tud a kérdés gyökerére nézni, Isten felségét törvényét, akaratának szentségét magától jobban megérti, mintha neki azt hosszan magyarázzuk. *Hebbel* figyelmeztet arra, hogy a hit kérdéseinek titka nincs olyan messze a gyermektől, mint gondoljuk, mikor saját magáról ezt mondja: „a szörnyű dogmák természetesen csodás és részben groteszk képekké alakultak, de a gyermeki kedélynek nemhogy ártottak volna, hanem annak üdvös indításokat adtak. Alig hiszem, hogy ugyanezt a célt a „Regeldetri" vagy az aesopusi mesék

titkaiba való korai bevezetés elérte volna".[1] Az ilyen, Isten szavának felségét kiemelő előkészítés már felkészíti a gyermeket a későbbi korok nagy lelki válságaira is. A magasabb osztályokban, sőt már a III. el. osztálytól kezdve arra kell igyekeznünk, hogy a gyermek ítélőképességét erősítsük, Isten Igéje alapjára való helyezkedését segítsük s igénybevegyük.

Az alkalmazás közben kapott hatások ereje épen abban van, hogy öntudatlanok s így könnyen gyökereznek. Az ének szeretete, az imádkozásra való készség, annak megérzése, hogy Isten előtt áll, a szeretet, hősiesség, engedelmesség cselekedeteiben való gyakorlás, amelyekkel Istent szolgálhatja, nagy hatással van a gyermekre. A magasabb osztályokban ezek megbeszélése különösen termékeny, az esetek saját maga által való felismerése gyakorolja a keresztyén élet valósága ismeretében.

A könyvnélküli anyagból itt sokat és alaposan kell tanítanunk.

49. §. A középiskolai vallástanítás.

A vallástanítás és vallásos nevelés eddig felmutatott alapjai szerint röviden össze kell foglalnunk azokat a követelményeket, amelyek épen a középiskolai vallástanításra vonatkoznak. Részleteiben ezzel a kérdéssel nem foglalkozunk, mert a vallástanítás alapmódszere mindenütt ugyanaz, csak azokra a mozzanatokra kell utalnunk, melyek épen a középiskolai munkában különös meggondolás tárgyát kell, hogy képezzék.

A középiskolai fok a gyermeknek 10—18. életévét foglalja magában. Ez az életkor két részre oszlik, az első négy év, 10—14-ig még beleesik részben az elemi iskolai fokozatba is, míg a felső négy a középiskolai kort alkotja. Azért az anyag az elemi iskola felső s a középiskola alsó osztályaiban nagyrészt ugyanaz. Mégis, bár mind a kettőben az anyag és az egész tanítási munka a konfirmációra tekint, kell lennie különbségnek az elemi és középiskolai vallástanítás anyagában is és különösen annak felfogásában és kezelésében még akkor is, ha

[1] Idézve: *Matthes:* I. m. 17—18. lap.

az anyag tartalmilag ugyanaz. A különbség a középiskola és elemi iskola eltérő céljában, a gyermeknek a középiskolában az elvont anyaggal való foglalkozásra mutatkozó nagyobb készségében, az anyag bővebb és rendszeresebb előtárásában stb. nyilvánul. A középiskola felső tagozata egészen sajátos eljárásmódot igényel, bár a módszer alapvonásai itt is megmaradnak.

A *gyermeket* véve figyelembe, a középiskola alsó tagozatát az határozza meg, hogy a gyermek itt az átmeneti korban van, amelyet a környezetétől való elválás, a fejlődő sexualitás, a bűnnel, mint egy kozmikus törvénnyel szembenálló ténynek szemlélése s egy egységes világképre való törekvés határoz meg. Ezek a jelenségek az elemi iskolás gyermeknél, ennek az iskolatípusnak sajátos berendezése miatt kevésbbé tűnnek fel, inkább a konfirmáció előtti kort jellemzik. Már a középiskola alsó tagozatában tekintettel kell tehát lennünk különösen a gyermek bűnfelfogásának kérdésére, amikor a gyermek a bűnt már mint személyes életrontó hatalmat megismerheti s az értelmi világkép kialakulásával együttjáró kritika kérdésére, amellyel a vallástanító a gyermeknél, rejtett vagy nyilt formában gyakran találkozik. A második fokon, a középiskola felső osztályaiba járó gyermeknél, illetve ifjúnál tekintetbe kell vennünk a tanítás alkalmával azt a tényt, hogy ebben a korban az ifjú már nem szeret mások ítéletére támaszkodni és saját maga keresi a megítélés és értékelés elvét, s ezt az elvet saját magában találja meg, megfellebbezhetetlen véleményeket mondva ki a kérdésekben. Ez arra indítsa a vallástanítót, hogy figyelje meg a felmerült kérdéseket, a mutatkozó kételyeket és ellenvetéseket ne utasítsa el és ne nézze le, hanem mint emésztő és erre a korra életbevágó problémáknak útvesztőjébe, a kérdésekbe behatolva, a feleletet maga is keresse s így igyekezzék az ifjút a megoldásra elvezetni. Itt támadnak fel kérdések főleg a Biblia tekintélye, hitelessége, Istennek az emberi ész felett álló s azzal nem mérhető tettei, a vallás lényege, jogosultsága, jelentősége tekintetében, amelyeket az ifjú humanisztikus emberi szempontokból ítél meg.

A vallástanítás *anyagára* nézve is különbséget látunk a két, elemi és középiskolai fok között. Míg a népiskolai fokon

az anyag feladata az, hogy az Ige hirdetését azon alapvető tények ismertetésével végezze, amelyek a Bibliában, egyháztörténetben, és hitvallásban foglaltatnak s így megadja azokat az alapokat, amelyeken Isten Igéjének tartalmát a gyermek saját magára nézve megláthatja, a középiskola a keresztyén hit és élet egész területét akarja felmutatni s az Ige igényét részleteiben tárja fel az emberi élet, történet és a közösség kérdéseire nézve. Ez már az alsó tagozatban kezdődik, amikor a konfirmációra tekintettel összefoglalólag meg kell mutatni a kijelentés, az egyháztörténet és a keresztyén hit rendszerének tényeit, de különösen folytatódik a felsőben, ahol kiterjeszkedünk azokra a kérdésekre, amelyekben Isten Igéje az egyes ember életének, az emberiség történetének, az emberi közösségek életviszonyainak és életnyilvánulásainak körében tárja fel Isten igényét a lélekhez. A Biblia tárgyalásánál megmutatjuk, hogy az, bár emberi munka, mégis Isten Igéjének megjelenési helye s hogyan képezi az, emberi vélekedéseken, szavain és kifejezésein, egész szellemén és értelmén túl Isten örök szavát, amely tőlünk alázatot, meghódolást és engedelmességet kíván, de amely Ige egyúttal az emberi egyéni és közösségi élet örök fundamentoma. Így felmutatjuk Isten abszolút Igéjét mindama kérdésekkel szemben, amelyek a Bibliával kapcsolatban felmerülnek. Az egyház története nem egy külső közösség története, hanem Isten anyaszentegyházáé, ahol emberek keresték és találták meg Istent, vagy helyesebben, ahol Isten találtatta meg magát emberekkel, amelynek eseményeit nem külső esetleges hatalmak mozgatják, s nem emberi gondolatok irányítják, hanem az egyház sorsát Istennek ezeken felülálló hatalma kormányozza, s hogy ez az egyház nem egyes csoportok, érdekek, hatalmi szándékok, hanem Istennek az emberitől különböző és azt ítélet alatt tartó kegyelmes akarata alatt áll. Az ifjúság úgyis hajlamos arra, hogy történet-szemléletében inkább a külsőre fordítsa a figyelmét, míg így a belsőre irányított tekintet által új irányt vehet. Végül a hitvallás, amelylyel szemben épen az ifjúság annyi ellenvetést és kifogást emel, a személyes hit és élet kérdéseit kell, hogy felölelje. Meg kell mutatni, hogy a hitvallás nem egy rámerőszakolt meggyőződés, hanem az Ige szerinti, tehát az egyetlen igazi magyará-

zata az ember és a világ életének, miért is a hitvallásnak nem egyszerű megtanulása, hanem tusakodó kutatása szükséges. Személyesen mutat rá a hitvallás Istennek a magam életében uralkodó akaratára, s ez az akarat igazít el a saját életem súlyos kérdéseiben, de a világhoz való viszonyomban is. Azért itt és e szerint kell tárgyalni azokat a kérdéseket, amelyek világnézeti téren ebben a korban jelentkeznek. Így előzhetjük meg azt a jelenséget, hogy az ifjú életében épen ebben a korban törés áll be, amely olyanokat is, akikről úgy láttuk, hogy egész komolyan helyezkedtek a kegyelem alapjára, megtámad, az ellenkező területre sodor, s épen a leghívebbekből hitetleneket alkot. Ennek oka mindig az, hogy vagy csak érzelmi fellelkesedés volt náluk az, amit keresztyén életnek neveztünk, vagy hogy a nevelés moralizmusba ment, életszabályokat, tételeket, parancsokat adott az élő, életet parancsoló és újjáteremtő Ige helyett,[1] tehát ugyanabba a hibába esett, mint a zsidóság, amelynek törvényvallása mindig vagy az atheizmus vagy az érzelgős álvallásosság útját egyengeti.

A tanítás *módszerében* azért a hangsúly itt nem annyira a szemléltetésen van, mint inkább az elmélyítésen, s ahol szemléltetésre szükség van — mert erre itt is van szükség — azt is inkább a munkaiskola módszerének lehető igénybevételével végezzük, hogy a tanulók maguk jussanak rá a megállapításokra. Pl. az Ámós könyvét ismertetve, a könyvnek tanulmányozását magukkal a tanulókkal végeztetjük el bizonyos felvett kérdések alapján: megállapíttatjuk az Ámós korának gazdasági, politikai, társadalmi, vallási helyzetét, az Ámós igehirdetésének tartalmát, ezekre való vonatkozásait, általában a prófétai igehirdetés jellemét s tartalmát s végül annak fogadtatását. Az elmélyítésben, az így végzett, lehetőleg a tanulók bevonásával készült s a forrásokon alapuló szemléltetés után, teljes utat engedünk annak, hogy a tanulók a saját kérdéseiket felvessék, ellenvetéseiket elmondják, megvitassák, kitekintünk az egyes felvetett kérdések egész területére és rámutatunk arra, mi ezeknek a kérdéseknek lényege. Ez az eljárás a kérdéseket igazán kérdésekké teszi, s arra is szolgál, hogy nemcsak a

[1] *Merz* G.: Voraussetzungen f. d. ev. RU. Zw. d. Z. VIII. évf. 488. lap.

tanulók kérdéseit tárgyaljuk meg, de felvetjük azokat a kérdéseket is, amelyeknek előttük kérdésessé válása szükséges, vagyis rámutatunk, hogy minden kérdés tulajdonképen a kérdések egész sorát idézi fel, amelyek mögött örökkévaló kérdések rejlenek, hogy így figyelmük ráterelődjék arra, hogy minden kérdés egyetlen kérdésre megy vissza s egyetlen alapkérdésben csúcsosodik ki: „mit mondotok Énrólam?"

Az alkalmazás tehát mindenütt vezesse rá a tanulókat arra, hogy itt személyes állásfoglalásról van szó, döntést kíván minden kérdés, mert e döntés nélkül nincs meg annak az életés hatóereje. Meg kell mutatni, hogy a lelki kérdés az egyetlen, élet-halál-kérdés, amelyre válaszolni kell. Alkalom nyílik itt arra, hogy az egyház életét is ezen egyetlen kérdés világánál mutassuk meg, mint olyan emberek közösségének életét, akiknek ez az egyetlen kérdés kormányozza az egész valóságát. Meg kell mutatnunk az egyházat, mint munkaközösséget, meg kell mutatnunk, hogyan küzd az egyház, hogyan szolgál, hogy van élete összekapcsolódva az egész emberiség jövőjével. Az előző fokon látható romantikus lelkesedést az egyház iránt itt fel kell, hogy váltsa az öntudatos szolgálat, a harcban való részvétel. Itt van alkalom arra is, hogy a személyes keresztyén élet gyakorlása öntudatosan meggyökerezzék a lélekben, nem mint külső parancs, nem is mint lelkes elhatározás, hanem mint életgyakorlat.

A *tanítás eszközei* között a források elsőrendű fontosságúak, a Biblia, egyháztörténeti források, könyvek, iratok stb. A tanítónak itt alapos készültségre van szüksége, hogy ezeket ismerje s a tanulókat arra szoktassa, hogy ne elégedjenek meg a másodkézből vett összefoglalásokkal s vessék meg a jelszavakból való táplálkozást. A tanító ismerje, mit olvasnak a tanulók, milyen hatások alatt vannak, igyekezzék az órákon megbeszélni és kellő világításba helyezni. A tanulókhoz való személyes viszony, a közvetlenség és bizalom itt nagyon fontos, mert ezzel a tanulókat izgató kérdéseket igazán megismerheti s azok tekintetében segítségükre lehet. Az elmaradt, tudatlan, magát tökéletesnek és fellebbezhetetlennek tartó tanító itt elveszti a harcot.

50. §. Vallástanítás a középiskolai fokon túl.

Jelen iskolarendszerünk szerint a vallástanítás csak a középiskolás koron át tart s ennek végeztével az ifjú számára a rendszeres vallástanítás alkalmai lezárulnak. Ez abból a felfogásból táplálkozik, hogy a középiskola adja az általános műveltségnek azt az anyagát, amelyre szüksége van annak, aki további tanulmányait a főiskolán végzi, vagy aki tovább tanulni nem akar s mivel a vallás mint tananyag foglal helyet az iskolában, mint része annak a nemzeti kultúrkincsnek, amelyet az iskolarendszer a középiskoláig nyujt, a felsőbb iskolában nem kényszeríthető ennek a tárgynak a tanulására, csak olyannak, ami speciális életpályájához feltétlenül szükséges. A másik meggondolás, amiből ez a felfogás táplálkozik, az, hogy a főiskola olyan szakképzettséget nyujtó vagy a tudományokat bizonyos öncéllal szolgáló intézmény, amely életpályára készít elő s így a nevelés kérdése itt másodrendű feladat. Ezt a felfogást helytelennek kell felismernünk, úgy a vallásról, mint a kultúrkincs egy alkotóeleméről, mint a főiskola hivatásáról táplált véleményében. Mindezek mellett is a helyzet az, hogy a jelenlegi rendszer nem ad alkalmat arra, hogy a főiskolán rendszeres vallástanításról lehessen szó. Az iskolát a középiskola bevégzése után nem látogató egyének vallásos neveléséről azonban a tanítás formájában mégis szükséges gondoskodni, valamint azokéról is, akik főiskolába járnak, akiknek világnézeti neveléséről szintén történik gondoskodás.

Mert ha a főiskola maga nem is nyujt alkalmat arra, hogy ott bizonyos rendszeres formában vallástanítást lehessen végezni, az egyháznak, amelynek feladata az, hogy tagjait az Ige hirdetésének minden módja által nevelje, kötelessége gondoskodni arról, hogy azok is, akik az iskolát elhagyták, részesüljenek a vallástanítás bizonyos formájában. Ennek a munkának úgy az anyag, mint a módszer tekintetében azonban sajátos formát kell öltenie, s ez már belekapcsolódik az egyház pásztori nevelői munkásságába, amelyről a poimenika van hivatva beszélni. Mégis, amenyiben ez a munka is tanítás is és nevelés is, bizonyos alapvető megjegyzéseket a katechetika körében kell tennünk.

A középiskolai fokon túl végzendő vallástanítás *anyagáról* azt kell mondanunk, hogy ez nem olyan rendszeres, mint az előbbiek tanítási anyaga volt. Itt tehát zárt tananyagról nem beszélhetünk, hanem inkább arra kell gondot fordítanunk, hogy református keresztyén hitünk alapvető kérdéseit azok legvégső következményeiben felmutassuk. Az anyag alapjában véve itt is a Biblia, egyháztörténet s az egyház hitéről és életéről szóló részeket foglalja magában, de úgy, hogy most főleg azokra a kérdésekre fordítunk gondot, amelyek az Igének az egyéni és a közösségi életre vonatkozó parancsait mutatják. A Biblia anyagában Isten Igéjének emberi felfogásokkal való szembeállítására, az Igével szemben és annak kapcsán felmerült kérdésekre, véleményekre, ellenvetésekre, az Igének a keresztyén ember életét szabályozó jelentőségére és rendelkezéseire kell itt kiterjeszkednünk. Az egyház történetében azt kell megmutatni, hogy mi az egyház jelen feladata, miképen látták az egyház egységes feladatát annak történetében, hogyan szólott akkor Isten Igéje, hogyan kell szólania most, mi az egyház helyzete a világban, hogyan végzi a misszió feladatát az egyházban és az egyházon kívül, milyen súlya van ma ennek a munkának a világ kérdései között. A hitvallással kapcsolatban ki kell terjeszkednünk mindazon véleményekre, amelyekben egyházunk tanításának tisztaságát láthatjuk meg más egyházak tanításaival és más felfogásokkal való ellentétében s fel kell mutatni a hitvallást, mint az élet és a hit szabályozóját.

A tanítás *módja* itt természetesen más, mint az iskolában. Ez főleg abban áll, hogy a kérdéseket előadások, megbeszélések formájában tisztázzuk. Erre egyik fontos eszköz az összejövetelek és konferenciák tartása; ezek alkalmat adnak arra is, hogy a mai embert foglalkoztató kérdések megbeszélés tárgyát képezzék. Előadássorozatok nyujtanak tájékoztatást mindarról, amit a felnőtt egyháztagnak ismernie kell, viszont a megbeszélések a közérdekű kérdések megvitatását teszik lehetővé. Fontos eszköz az egyházi sajtó is, amelynek nagy hivatása mindeme kérdésekről való tájékoztatás, s fontos, hogy az egyházi sajtó és irodalom ezt a munkát a szabad tevékenység előnye mellett kösse össze tervszerűen a felmerült szüksé-

gekkel. A harmadik eszköz az, hogy az egyház tagjait az egyház életébe és munkájába kapcsoljuk bele, hogy így az aktív egyházi munkában tisztázódjanak előttük e kérdések. Fontos szerepe van a kultusznak is, amelyben ugyan az igehirdetés nem pedagógiai célú, de itt is nyílik alkalom a hit és élet kérdéseinek megtárgyalására. Mindezekben a rendszeresség és öntudatosság jellemzi ezt a munkát s kapcsolja az iskolán kívüli vallásos nevelés és pásztorációmunkájához.

51. §. A vallástanítás eszközei.

A vallástanítás munkájában szükségünk van olyan *eszközökre*, amelyek munkánkat elősegítik; éspedig akár a tanító munkáját úgy, hogy az anyag magyarázatát és előadását neki megkönnyítik, akár a tanulókét úgy, hogy az anyagot számukra világossá, érthetővé teszik vagy összefoglalásában s megtartásában segítik. A tanítás eszközeire nézve szintén két tévedéstől kell óvakodnunk. Nem szabad ez eszközöket haszontalanoknak és feleslegeseknek tartanunk, mert ezek használatával sokkal közelebb tudjuk a gyermekhez vinni a tanítás anyagát, de nem szabad túlbecsülnünk sem őket, mert magát a tanítás munkáját sohasem pótolhatják s nem önmagukért vannak, hanem csak azért, hogy eszközöknek használjuk őket. Három csoportba sorolhatjuk ezeket az eszközöket: a tankönyv, ezek között, de ezektől függetlenül nézve: a Biblia, káté és énekeskönyv, és végül szemléltető képek és eszközök.

a) A *tankönyv*ről sokan azt gondolják, hogy az valami mellékes és felesleges dolog a vallástanító kezében s tulajdonképen mellőzhető. Ez a felfogás abból a helytelen gondolatból származik, amely a vallástanítás feladatát csak bizonyos vallásos érzelmek felébresztésében látja s tagadja azt, hogy a vallástanításban bizonyos anyag megtanítására is kell törekedni. Ebben az esetben azonban a gyermek csak bizonyos tűnő hangulatokat, érzelmeket kap a vallásórán s hiányozni fognak azok a szilárd alapok, amelyek hitének és életének az Isten Igéje alá való helyezését lehetővé teszik. De azért is helytelen dolog a tankönyv jelentőségét lekicsinyelni és a gyermeket

csak élőszóval adott magyarázatra utalni, mert a gyermek képtelen arra, hogy a tanításból a legfontosabb dolgokat kiragadja s azokat megtartsa, ha ebben neki nem segítünk. Épen olyan téves azonban az is, ha valaki a tankönyvet a vallástanítás pótlékául használja s azt magyarázat nélkül akarja nyujtani a gyermeknek. Az az eljárás, amely megelégszik a tankönyv egyszerű felolvastatásával, vagy épen csak az abban foglaltaknak a következő órára való leckeszerű feladásával, feltétlenül a tanítás igazi eredményének rovására megy s ezért elutasítandó.

A tankönyv feladata, hogy az anyagot a legkisebb egységeket képező részekre felosztva nyujtsa a gyermeknek, mégpedig úgy, hogy abban a legkisebb egységet alkotó részben is az egész anyag középponti gondolata érvényesüljön. A tankönyv tehát nem dolgozza fel tulajdonképen az egész anyagot, hanem annak csak a legfontosabb részét, lényegét adja, de nem is veszítheti el szem elől az egész anyag főcélját, mert akkor az anyag mellett különálló és független anyagot adna, s elejtené azt, amire az egész anyag tekint. A mellett, hogy a tankönyv röviden és világosan összefoglalja az anyagból azt, amit a gyermeknek tudnia kell, egyúttal rá kell, hogy vezesse a gyermeket a puszta ismeretanyagról az Igére, a részletről az egészre. Ebből következik, hogy a jó tankönyv nem lehet hosszadalmas, nem merülhet jelentéktelen s az egészre nézve mellékes részletekbe, mert ezzel az egységet veszélyezteti s alkalmatlanná lesz arra, hogy általa az egész anyag egysége érvényesüljön. Az ilyen tankönyv nem tanítható és nem tanulható, mert benne a fontos és a nem fontos dolgok összezavarodnak. Nem lehet tehát a tankönyvben elmélkedő, hosszas kifejtő rész, nem szabad benne arra törekedni, hogy mindent elmondjon. A tankönyvnek ezért tárgyszerűnenk kell lennie, vagyis az anyagot mindig a tárgyra, a fődologra vonatkoztatva kell előadnia. De nem lehet a tankönyv túlrövid és vázlatos sem, mert ebben az esetben nagyon sokat bíz a gyermekre, az nem látja belőle világosan az anyag egészét s a stílus tömörségével és zsúfoltságával terheli a gyermeket. A tankönyvnek néznie kell nemcsak az anyagra, hanem az Igére, aminek az anyag hordozója, amire az anyag csak utal s módot kell nyujtania

arra is, hogy a gyermek az anyagot az Ige összefüggésében láthassa. A vallástani tankönyv nemcsak az anyag elsajátítására való, hanem az is a feladata, hogy az Igének a gyermek személyes életére szóló követeléseit mutassa fel, tehát ebben az értelemben igehirdetést végezzen, azzal a gyermek személyes életét meggyarapítsa. Nem szabad tehát az anyagból leszűrt tanulságokkal megelégednie, hanem utalást kell adnia arra is, hogyan találja meg abban a tanuló az Ige izenetét. A vallástani tankönyvet úgy kell készíteni, hogy az ne egy, az iskola végeztével feleslegessé váló és eldobható könyv legyen, hanem olyan munka, amelyhez a gyermeket élete nagy kérdéseiben való tájékoztatás, új utakat mutató utalások, Isten dolgaiba való mélyebb és tisztább látás emlékei kössék.

A tankönyv *használatára* nézve a következőket kell mondanunk: első feltétele a könyv használatának az, hogy a tanító ne csak ismerje, hanem tudja is a könyvben foglalt anyagot, mert különben képtelen lesz azt feldolgozni, a tanítás elszakad a könyvtől s a gyermek előtt két, egymástól idegen dolog áll, amelyeket nem tud egyeztetni. Ezért a magyarázatnál a tankönyvet állandóan *szem előtt kell tartani*, mert ebben van a lényege annak, amit tanítunk s amit a gyermektől meg kell követelnünk. Szükséges a gyermekkel a tanítás folyamán érzékeltetni azokat a részeket s azt a beosztást, amelyben a tankönyv azt a leckét tárgyalja s a főbb pontokat, amelyen az írott lecke áthalad. Azt is mondhatjuk, hogy tulajdonképpen nem a tankönyvet tanítjuk, mint ahogyan a tanításnak nem elég csak az anyagra sem néznie, túl kell nézni az anyagon is és a tankönyvön is arra az Igére, amelyet az anyag hordoz s melyre a tankönyv utal. Ezért a tankönyvben a lecke főbb pontjait alkotó részeken túl mindig az *Igére kell tekintenünk*. E részeken belül foglalkozhat a tanító apróbb részletekkel is, amelyeket szükségessé tesz az anyag élesebb megvilágítása, de ezek mindig vonuljanak háttérbe a főbb pontok mögött. Lehet pl. hogy a tankönyv az Illés próféta történetéből csak két vonást emel ki, a tanító beszélhet részletesebben is róla, de ezekben is e két pontban foglalt gondolatot tartsa szem előtt. Ha a tankönyvben nehezebb vagy idegenszerű kifejezések, meghatározások fordulnak elő, ezeket kiemeljük,

megmagyarázzuk s a gyermekekkel *elismételtetjük*, hogy hozzászokjanak. Az egyes lecke fő pontjait külön is kiemeljük, összefoglaljuk, elmondatjuk, hogy az otthoni tanulást megkönnyítsük a gyermeknek. Olyan leckét, amelynek magyarázatát a gyermek nem kapta meg, nem szabad feladni. Az otthoni tanulásnál a gyermek két dologra támaszkodik: a hallott tanításra és az írott leckére. Ha ezt a kettőt különbözőnek látja, azaz, ha a magyarázat nem a tankönyv szerint történik, olyan ür támad a kettő közt, amit ő nem tud áthidalni s a kétféle anyag egymást elhomályosítja. Hozzá kell szoktatni a gyermeket, hogy a saját szavaival is el tudja mondani azt, ami a könyvben van, bár a könyvből való tanulás értéke abban is rejlik, hogy a gyermek szókincsét gyarapítja és helyesbíti. Az idézetek szószerinti megtanulását követelnünk kell. A gyermek rendszerint ragaszkodik a szavakhoz és kifejezésekhez, ezért a felkérdezés olyan legyen, amely a tankönyv kifejezéseit nem követeli meg ugyan, de azokat a gyermek szempontjából vegye tekintetbe. A leckének szóról-szóra való követelése a gyermek szellemi fejlődését és gondolatainak egyéni kifejezésére való készségét hátráltatja, viszont a tankönyv szövegének tekinteten kívül hagyása igazságtalan előnyben részesíti a gyermekek közül azokat, akik kifejezésük könnyedségével akarják szorgalmukat pótolni. A rossz és hasznavehetetlennek látszó könyv is alkalmassá válhatik annak kezében, aki azt jól feldolgozza. Fontos dolog, hogy a tanító készüljön el minden órára lelkiismeretesen s maga ne csak birtokában legyen az anyagnak, hanem tudja azt is, hogy hogyan akarja az anyagot feldolgozni.

A tankönyv használatát megkönnyíti a *vezérkönyv*, amely a tanterv és a tankönyv alapján állva az egyes tanítási egységek, leckék vázlatos, vagy teljes feldolgozását adja. A teljes feldolgozást nyujtó vezérkönyv előnye az, hogy a tanítást teljes egészében tartalmazza, de viszont túlságosan megköti a tanítót, a vázlatok ellenben alkalmat adnak rá, hogy a tanító azok használatánál a sajátos helyzethez, a gyermek értelmi fokához, a tanítás munkáját meghatározó egyéb körülményekhez jobban alkalmazkodhassék.

b) Tulajdonképpen a tankönyvek közé tartoznak, de

mégis sajátos jellegüknél fogva külön tárgyalást igényelnek a *Biblia, káté és az énekeskönyv.*

A *Bibliáról* itt nem mint Isten Igéjéről, hanem mint olyan könyvről beszélünk, amelyet a gyermek használ, amelyből tanul. Itt vetjük fel azt a kérdést, hogy helyes-e a teljes Bibliát a gyermek kezébe adni. Némelyek ezt a kérdést úgy akarják megoldani, hogy egy iskolai, vagy szemelvényes biblia kiadását tartják szükségesnek.[1] Az első azokat a részeket foglalná magában a Bibliából, amelyeket az iskolai vallástanítás anyaga foglal magában, az utóbbi mindazokat, amelyeket a gyermek a Bibliából veszély nélkül olvashat, tehát egy a gyermekek használatára készült biblia-kiadás lenne. A teljes Biblia kiküszöbölését azért állítják helyesnek, mert a Bibliában olyan részek is vannak, amelyek, ha a gyermek irányítás nélkül olvassa, a bűn különböző formáit ismertetik meg a gyermekkel.[2] Egy másik ok, amiért a szemelvényes biblia kiadását javallják, az, hogy ebben könnyebben el tud a gyermek igazodni.[3] Van olyan felfogás is, amely csak az Újszövetséget adná a gyermek kezébe. Ezen kérdés megoldása alapjában véve összefüggésben van a Bibliáról vallott felfogással. A református hit a Biblia egységét vallja, tehát az Ószövetségnek az Újszövetségtől való olyan elkülönítését, amely azt bármilyen okokból is a gyermek kezéből ki akarja venni, mint a református hittel ellenkezőt, elutasítja. A gyermek kezébe tehát, ha csak kívülálló okok meg nem gátolják, a teljes Bibliát kell adnunk. A szemelvényes bibliakiadás érdekében felhozott indokok nagyrészt ugyanazok, amelyekről már a Biblia vallásos nevelési anyag gyanánt való felfogásának tárgyalásánál beszéltünk, de különben sem hárítja el azt a veszélyt, amitől ennek támogatói félnek, sőt még jobban felhívja a figyelmet a kihagyott kritikus helyekre, amelyeket egy teljes Bibliából a gyermek kikereshet, ellenben megrontja a gyermek lelkében a Biblia egységéről vallott hitet s alapjában véve nem más, mint elismerése annak, hogy a tanítás és nevelés tehetetlen a Biblia hasz-

[1] *Kabisch:* Wie lehren wir... 198. lap. *Locke:* Some thoughts... 190. §.
[2] *Kabisch:* I. m. 226. lap.
[3] U. o. 226. lap. *Heckel:* Zur Methodik... 72. lap.

nálatában.[4] Itt is ahhoz kell tartanunk magunkat, hogy a pedagógia módszerét kell alkalmaznunk a Bibliához s nem fordítva.[5] A Biblia nyelvezetének nehézségei éppen arra figyelmeztetnek, hogy a vallástanításnak kötelessége megismertetni a gyermekkel a Bibliát, hogy azt tudja önállóan használni.

A Bibliának mint tankönyvnek használata történhetik a tanítási órán és azon kívül. A tanítási órán a Bibliát a tárgyalt anyaggal kapcsolatban használjuk, mint elsőrangú forrást, akár a bibliai anyagról van szó, akár másról. Szükséges, hogy a tanító először saját maga olvassa el készülése alkalmával a szöveget, hogy azt jól megértse. Az órán vagy saját maga olvashatja, vagy a gyermekekkel olvastatja, sőt magasabb osztályokban otthoni olvasásra is kijelölhet egyes részeket azzal, hogy feldiktált kérdések útján meg is adja a szempontokat, ahogyan az olvasandó anyagot nézni kell. Arra kell ekkor törekednünk, hogy a gyermek otthon ne csak elolvassa a kijelölt részt, hanem a felett gondolkozzék is, tehát olyan kérdéseket lehet feltenni, amelyek tanulmányozást igényelnek, pl. Ézsaiásról szóló leckével kapcsolatban a próféta könyvéből, Királyok és Krónikák könyvéből kijelölt részek alapján leírni azt a kort, amelyben a próféta élt. Igyekeznünk kell, hogy a gyermekek közül mindegyiknek legyen meg a saját Bibliája, amelyből otthon olvashat. Történhetik a Biblia olvastatása tanítási órán kívül is, ha erre megfelelő idő áll rendelkezésre. Ilyenkor kerüljük a lélektelen folyamatos olvasást, amely csak gyorsan át akar haladni az egyes könyveken, s amely a Bibliát csak olvasmánynak tekinti. Ilyenkor rámutatunk olyan kérdésekre, amelyek az olvasás kapcsán jelentkeznek éspedig nemcsak a gyermek kérdéseire, hanem azokra is, amelyeket fel akarunk vetni a gyermek előtt.[6] Felhívhatjuk a figyelmüket egy-egy bibliai alakra, hogy annak életét kísérjék figyelemmel, vagy végezhetjük az olvasást úgy, hogy egy középponti gondolat köré csoportosított helyeket olvastatunk, pl. az imádság, a feltámadás stb. gondolata köré.[7] Ennek az a jelentősége, hogy a

[4] *Heckel:* I. m. 74. lap.
[5] U. o. 75. lap.
[6] U. o. 113. lap.
[7] U. o. 114. lap.

gyermek megtanul keresni a Bibliában s megszabadul a lélek nélküli olvasástól. Buzdítani kell a gyermekeket a Bibliának tanítási órán kívül való olvasására is, de nem szabad kényszeríteni, hogy az teherré, vagy érdemszerző cselekedetté ne váljék, de indítani kell, mert sok gyermek már a tanítási órán nyerhet olyan indítást, amely őt az Igével való személyes foglalkozásra. Ezért kell a Bibliának már az iskolai kezelésében rámutatni, hogyan lehet abban Isten személyes izenetét megtalálni, megmutatni, hogyan vonulnak át a Biblián a keresztyén hit és élet legnagyobb kérdései, hogyan utal a Biblia egyik helye a másikra s az egész önmagára.[8]

A vallástanítás a Bibliát mint tankönyvet sem nézheti az Igén kívül, még akkor sem, ha mint a felsőbb osztályokban, a Bibliáról mint emberi műről esik szó. A Biblia, mint tankönyv is, úgy tekintendő, mint az az edény, amelyben Isten Igéjének drága kenete van, mint — Luther szavaival — az a bölcső, amelyben az isteni Gyermek nyugszik. Ezért a tanulókat rá kell szoktatni a Biblia iránti tiszteletre. Rá kell ezenkívül nevelni arra is, hogy szerezzenek a Bibliában jártasságot, annak beosztását ne csak ismerjék, hanem egyes helyeit azonnal meg tudják keresni s gyakorolják magukat Isten Igéjének személyes életük és hitük gyarapítása céljából való olvasásában. Megmutatni, hogyan lehet Isten Igéjét tanulmányozni, hogyan áll Isten Igéje az egyház életének és munkájának alapjában, ezek azok, amelyekre a nevelésnek és tanításnak különös gondot kell fordítania.

A *káté* használatára vonatkozólag a következőket kell mondanunk: A hitvallási iratokat az egyház hitéről szóló anyagcsoportnak használjuk, mint olyan forrásokat, amelyekből a tanulók megláthatják, milyen feleletet ad az egyház a hit egyes kérdéseire. Bár az összes hitvallási iratok beletartoznak a vallásos nevelés anyagába, a vallástanításban csak az ott előírtakat használjuk, de ezeket a tanítónak mindig kéznél kell tartania. Magasabb osztályokban a hitvallási iratokat felhasználjuk annak megmutatására, hogyan igyekezett az egyház mindig Isten Igéjének igaz magyarázatára, hogy

[8] *Heckel*: I. m. 115. lap.

akarta ezt fenntartani, milyen tévedések vagy ellenvélemények merültek fel s mi azoknak az Ige szerinti helyes megítélése. Helyes egy ilyen tanulmányt a középiskola felsőbb osztályaiban úgy végbevinni, hogy a tanulóknak kezükbe adjuk az egyes hitvallási iratokat, hogy saját maguk közvetlenül ismerjék meg az egyháznak a hit tisztaságáért folytatott harcát. Különösen érdekessé és hasznossá tehetjük az ifjúság számára, ha rávilágítunk a harcok mögött álló felfogások világnézeti, szociális háttereire. Ezt legjobb tanulmányszerűen, szemináriumi módszerrel végezni, egy-egy kérdésnek a különböző hitvallásokban való végigkísérésével s a tanulókkal való együttmunkálkodással. Tankönyv gyanánt rendszerint csak egy vagy két hitvallási iratot használunk, hogy abból a hit rendszerét egységben ismerjék meg. Ez azokban az osztályokban történik, ahol a református keresztyén hit rendszerének megismertetése a cél. Mint önálló anyag és tankönyv használatánál szükséges a káté és hitvallás alapos és beható magyarázata, amint azt a fogalmi anyag tanításának eljárásánál már láttuk. Legmegfelelőbb tankönyv az olyan kiadású káté vagy hitvallás, amely folytonosan utal a bibliai és egyháztörténeti anyagra, az egyházi énekre, az egyház életének különböző vonásaira, mert, különösen az alsó fokon, e nélkül száraz és tanulhatatlan lesz. Vannak olyan kátéfeldolgozások, amelyek a család használatára [9] vannak, amelyek iskolai használatra,[10] vagy egyéni tanulmányozásra [11] dolgozzák fel a kátét, vagy a tanítónak szolgálnak anyag és utasítás gyanánt.[12] Az ilyeneket a tanítónak állandóan tanulmányoznia kell. Igen fontos a káténak mint tankönyvnek helyes beosztása a tanulhatóság szempontjából, ezért az iskolában olyan kátét kell használni, amely leckékre

[9] *Stehelin* Chr.: Katechizmusi Házi Kints. Kolosváratt, 1752.

[10] *Kohrbrügge* H. Fr.: Erläuternde u. befestigende Fragen u. Antworten zu den Heidelberger Catechismus. Elberfeld, 1855.

[11] *Ursinus* Z.: The Summe of Christian Religion. Transl. Fr. H. Parrie. London, 1611.

[12] *Senden* H.: Der H. K. im Unterricht. Neukirchen, 1928. *Frick* Max: Reformierter Glaube. Zürich, 1932. *Virágh* Sándor: Vezérkönyv a H. K. tanításához. Kaposvár, 1928. *Ecsedy* A.: Én is vallást teszek ... Magyarázat a H. K.-hoz. Tahitótfalu. 1940. *Andrássy* Tivadar: A H. K. konfirmációi és vas. isk. oktatásra feldolgozva. Sepsiszengyörgy, 1940.

van osztva s tankönyvül használható. A teljes, nem ilyen beosztású könyv magasabb osztályban szintén használható. Az alsóbb osztályokban, ahol a káté csak összefoglaló anyag gyanánt szerepel, helyes, ha a gyermekeknek a tankönyv mellett káté is van a kezükben, az előforduló kérdéseket ott is kikeresik, mert így a káté egységét és rendszerét jobban meg tudják ismerni. Általában arra kell törekedni, hogy a kátét a gyermek ne csak tankönyvnek nézze, hanem olyan munkának, amely az ő személyes életére és hitére vonatkozólag jelentős s amelyet meg kell tartania s máskor is elő kell vennie. Ezt támogatni kell a gyülekezeti munkának is, a kátémagyarázat, a hitvallás kérdéseiről szóló előadások mind ráfigyeltetik a már felnőtt egyháztagot is a káté és hitvallás fontosságára.

A református vallástanításban a *Heidelbergi Káté* használatát tartjuk szükségesnek. A kátének, sokak által állandóan panaszolt nehézsége és mondatszerkesztésének komplikáltsága, didaktikai szempontból való hátrányai ellenére is, legfeljebb rövidített, a legfontosabb kérdéseket magában foglaló, de nem módosított és így felhígított, alakjában való tanítását elengedhetetlennek kell tartanunk. A didaktikai és egyéb nehézségek, ha a kátét már a terv egészében beosztva használjuk fel, részben a minimumra csökkennek, részben számot kell vele vetni, hogy a didaktikai szempontok a vallástanításban úgy sem érvényesíthetők olyan módon, mint más tárgyaknál.

Az *Énekeskönyv* mint tankönyv szintén mellőzhetetlen. Egyes énekek önálló tanítása csak ritkán fordul elő, mint önálló anyag nem szerepel, s ez megszabja azt is, hogyan kell az Énekeskönyvet a tanításban használni.[13] Itt attól a kísértéstől kell óvakodni, hogy az Énekeskönyvet a tanító is, a tanulók is ne tekintsék valami mellékesnek, az éneket valami függeléknek, hanem az anyag olyan szerves alkotórészének, amely nélkül nem lehet vallást tanítani. Az Énekeskönyv a Bibliával és Kátéval együtt mindig a gyermek nélkülözhetetlen könyvei közé kell, hogy tartozzék. Ügyelni kell arra, hogy a gyermekek jártasak legyenek, gyakorolni kell őket abban, hogy ma-

[13] Ahol az énektanítás külön egyházi énekórákon, vagy azokon is, folyik, ott is a már előadott eljárás szerint, tehát a vallástani anyaggal kapcsolatban s arra való vonatkozással tanítandó.

guk is fel tudjanak keresni bizonyos igékhez, történetekhez, helyzetekhez illő énekeket s így igyekezzenek az énekek tartalmába behatolni. Iskolai feladat vagy otthoni tanulmány gyanánt magasabb osztályokban fel lehet hagyni egyes kérdéseknek az énekek tükrében való vizsgálatát, hogyan fejeződik ki énekeinkben a hit által való megigazulás, a feltámadás és örök élet hite, a bűn súlya? stb. Különösen az olyan énekek alkalmasak erre, amelyek egy bibliai hely parafrázisai. Az énekek elemzése is, amellyel már az ének tanításával kapcsolatban foglalkoztunk, sok alkalmat nyujt az énekek megismertetésére. A középiskola magasabb osztályaiban megvizsgálhatjuk a tanulókkal együtt, hogyan fejezi ki egy-egy ének írója kora hitét, gondolkozását. Arra kell igyekeznünk, hogy az Énekeskönyv ne csak egy könyv legyen a többi között a gyermek előtt, hanem olyan, amit személyes életében is használ, mint ahogyan a régi kegyes református emberek imádkoztak is az Énekeskönyvből. Rá kell vezetni ezért őket az Énekeskönyv személyes, magános áhítaton stb. való használatára, hogy az énekeket szeressék, megérezzék azokban a saját hitüknek, érzelmeiknek kifejezését, sőt azokat olvasgassák s magános áhítatukban felhasználják. Iskolába, vallásórára, templomba sohase menjenek énekeskönyv nélkül s ott mindig énekeljenek. Helyesnek tartjuk, ha a gyülekezeti Énekeskönyvből a gyermekek használatára kiválogatott s a gyermekhez közelebb álló énekeket tartalmazó kivonatot adnak ki. Az Énekeskönyvnek a Bibliával való kapcsolatát nagyon erősíti, ha az egyes énekek mellett jelezve van az a bibliai ige, amelynek alapján íratott, vagy amelyre vonatkozik, ez az ének elváltalánosító jellegét s színtelenségét szünteti meg.

c) A vallástanításnak a tankönyveken kívül más eszközei is vannak, amelyek szintén megkönnyítik a tanítás munkáját. Ilyenek: a szemléltető képek, tárgyak, a falitábla és térkép, végül a munkaiskola egyéb eszközei.

A *szemléltető képek*, vagy más műalkotások, amelyekre már a szemléltetés eljárásának tárgyalásánál hivatkoztunk, olyan külső szemlélettel megragadható képek, amelyek a gyermek előtt láthatóan mutatnak be a tanítás során előforduló

jeleneteket, eseményeket vagy tárgyakat. Az ilyenek használatát az utóbbi évszázadban különösen sokan követelték.[14] Feladatukat *Luther* véleménye szépen megjelöli, mikor így szól: „die Kinder durch Bildniss und Gleichnis besser bewegt werden, die göttlichen Geschichte zu behalten denn durch blose Wort".[15] Ilyen képek vagy szobrok közül elsősorban bibliai és egyháztörténeti eseményeket ábrázolók jönnek tekintetbe, majd olyanok, amelyek egyes, ott előforduló tárgyakat mutatnak. Az utóbbiak (bibliai hasonlatok képei, szimbólumok, mint a jó Pásztor, szőlőtő stb. vagy tárgyak, mint az ókori ház, halászcsónak) emlékeztetnek arra a külső körülményre, amelyben az esemény lefolyt, vagy az Ige hangzott. A bibliai és egyháztörténeti eseményeket ábrázoló műalkotásoknál mindig számolnunk kell bizonyos nehézségekkel, amelyek részben ezekben magukban, részben a gyermekben rejlenek, s amelyek a következők: tekintetbe kell vennünk, hogy ezek az alkotások nem egyszerűen az ott történt események fotográfiái, hanem bennük a művész felfogása, a kivitel módja és eszközei is hozzájárulnak az esemény ábrázolásához. Ezek az elemek már bizonyos mértékben befolyásolják vagy befolyásolhatják az eredeti gondolatot, sőt egészen meg is hamisíthatják azt. Nem elégedhetünk meg tehát azzal a követelménnyel, hogy a képek vagy szobrok művésziek legyenek, bár ezt a követelményt okvetlen fenn kell tartanunk már csak azért is, hogy a gyermek műízlését sikerületlen és kontár alkotásokkal ne rontsuk, hanem hangoztatni kell azt a másik követelményt is, hogy ezek a műalkotások alkalmasak legyenek az igehirdetés munkájában való használatra. A legnagyobb művész alkotása sem használható a vallástanításban, ha nem alkalmas arra, hogy vele az Igére rámutassunk, ha az Igével ellenkező dolgot tanít, igaz, hogy ekkor nem is műalkotás, mert meghamisította annak a jelentését, amit ábrázolni akart. Ilyen alkotásokat tehát csak igazi nagy művésztől várhatunk, akiben nemcsak a forma és kifejezés iránti érzék van meg, hanem aki abban az ábrázolat-

[14] *Kabisch:* I. m. 231., 262. lap.

[15] *Luther:* Ueber Bilderbücher beim Gebrauch des RU-s. (*Luthers* päd. Schriften. Breslau, 1907.) 57. lap („a gyermekeket a kép és hasonlat jobban indítja az isteni történetek megtartására, mint a puszta szó").

ban Istennek minden külső forma felett diadalmaskodó s hozzánk szóló izenetére tud lenyügöző erővel rámutatni. Ez a két elem, az Igére rámutató jelentés és annak művészi kifejezése, a szemléltető képben tökéletesen eggyé kell, hogy forradjon. Egy harmadik követelmény az, hogy a kép a gyermek által szemlélhető legyen. Nem felel meg ennek a legművészibb s a másik két igénynek megfelelő kép sem, ha olyan, amilyen a gyermek szemlélete elé akadályokat gördít, ha felfogása, kora, kivitele a gyermektől idegen. A szemléltető képeknek tehát egy ilyen pedagógiai szempontot is érvényesíteni kell, nem a felfogásban, hanem a kidolgozásban. A reneszánszkori festők közül kevésnek a képe alkalmas éppen ezért a gyermek számára, csak akkor, ha ahhoz külön, a kort, felfogást és kivitelt tárgyaló magyarázatot fűzünk, ami azonban a vallástanításnál nehézségekbe ütközik. A szemléltető képek kérdését a vallásköyvben elhelyezett illusztrációkkal csak igen ritka esetben lehet megoldani, csak akkor, ha ezek az illusztrációk igazán művésziek. Ha ilyen, művészi szemléltető kép nem áll rendelkezésre, akkor legjobb egyáltalán nem élni művészietlen és kontár művekkel, mert egy meg nem felelő kép csak a gyermek műízlését rontja s az áhítat rovására megy. Bibliai szemléltető képek közül a legalkalmasabbak a *Steinhausen*, *Schäffer*, *Uhde*, *Thoma*, *Schmauck*, *Leinweber*, Harold *Copping* és Mate *Minkborn*-féle képek, illetve sorozatok, ami természetesen nem akadályozza meg, hogy egyes, sorozatban nem levő képet is használjunk. A legalkalmasabbak mégis az egész sorozatot képezők, mert itt minden egyes képen ugyanaz a felfogás érvényesül. Magasabb osztályokban bemutathatunk különböző korból származó képeket vagy más ábrázolatokat is, rámutatva az egyes korokban változó felfogások különbségeire.

A műalkotások *használatánál* kétféleképen járhatunk el. Vagy úgy, hogy a már bevégzett tanítás után mutatjuk fel azt a gyermekeknek s annak alapján próbáljuk az egész anyagot összefoglalni, arról egységes képet adni, így ismételtetjük el az anyagot, vagy úgy, hogy magából a műalkotásból indulunk ki, s annak egyes vonásaiból vezetjük le a történetet, az ismeretlen elemeket magyarázattal csatolva hozzá. Minden esetben azonban tekintetbe kell vennünk a következőket: Először is azt,

hogy a kép, de még inkább a szobor csak egy jelenetet ábrázol, a történet egyik, még pedig döntő jelenetét.[16] Ezzel együtt jár az, hogy a gyermek nem képes a látott egy jelenetből az előző s esetleg az utána következő eseményeket megalkotni, csak éppen azt a pillanatot látja, amelyet az ábrázol, tehát a tanítónak segíteni kell a saját elbeszélésével kipótolni a nem látott részeket a gyermek számára, rávezetni a gyermeket arra, hogy többet is lásson meg az ábrázolatban, mint amennyit az tényleg elárul. Ezzel a gyermeket látni tanítjuk, a látható események mögé nézni, a jelenségeknek indító okokat keresni s a jelenetből annak lényegére következtetni. Továbbá tudnunk kell, hogy a gyermek az ábrázolat szemlélésénél mindig inkább a feltűnő részletvonásokat nézi, lehet, hogy magát a központi cselekményt, ami ott folyik, nem is veszi észre. Ezért a tanítónak erre kell irányítni a figyelmet, vagy megvárni, míg a gyermek figyelme a részletek után a fődolgokra is irányul. Ez ismét arra tanítja a gyermeket, hogy megtanulja meglátni a fontost a nem fontos részletek között, hogy a figyelmét mindig a lényeges kösse le s a lényegtelent mellőzze. Végül tudni kell azt is, amit a lélektani kutatások már megállapítottak, hogy a gyermek a cselekmények és események, sőt az alakok és tárgyak szemlélésénél is bizonytalan, nem ismeri fel, vagy félreismeri azokat. Ez szükségessé teszi, hogy a tanító ügyeljen a megfigyelés helyességére, a gyermekeket tanítsa meg a megfigyelésben az alaposságra és körültekintésre. Ezek mutatják, hogy a szemléltető eszközök, képek, tárgyak stb. használata nem valami mellékes dolog a vallástanításnál. Legjobb, ha a szemléltető képek olyanok, hogy azokat falra lehet akasztani, akkor a szemlélés egyetemes lehet a gyermek számára. Ha ilyen nincs, kézbe-adható is megfelel, különösen, ha a gyermekek azokat saját maguk is megszerezhetik.

Szemléltető eszközül használhatók a *térképek* is, amelyek a bibliai és egyháztörténet tanításához nélkülözhetetlenek. A térkép jelentősége az, hogy a különböző távolságokat, az egyes helyek földrajzi elhelyezését, viszonyait szemlélteti és érzékelhetővé teszi a gyermek számára. Ebben a modern földrajztanítás nagy-

[16] *Kiss* Áron: A prot. népisk. vallástanítás módszertana. 55. lap.

ban segítségünkre is jön és segít azon a nehézségen, hogy a gyermeknek tulajdonképpen nincs megfelelő érzéke a távolság és földrajzi elhelyezkedés megértésére. A bibliai és egyháztörténetben előforduló helyeket kerestessük fel a térképen, rajzoltassuk meg annak környezetét a gyermekkel, ismertessük meg vele Palesztina földrajzát, annak az országnak a mienktől eltérő éghajlati, gazdasági, földrajzi körülményeit. Jó szolgálatot tesznek a térkép mellett a tájképek, különösen alsó osztályokban, ilyeneket a vallástanító gyüjtsön magának és az egyes események elbeszélésénél mutassa be a gyermekeknek. A térkép és tájképek különösen az esemény külső realitásának megéreztetésével hozzák közel a gyermekhez a történetet.

Fontos eszköze a vallástanításnak a *falitábla*,[17] amely rendelkezésére áll a tanítónak minden osztályban s akkor is, ha szemléltető képek megszerzése lehetetlen, vagy ha térképe nincsen. A táblát használjuk figurális ábrázolásra, mikor egy tárgyat, jelenetet, az esemény helyére vonatkozó körülményt kell rajta ábrázolnunk, vagy térképrajzolásra, ha térképünk nincs, ez esetben a színes kréta használata ajánlatos, hogy a térképjelzéseket kihozhassuk. Ide írjuk fel az előforduló, még eddig ismeretlen neveket, hogy azokat a gyermek ne csak hallja, hanem lássa is, ezeket azután a gyermekekkel leolvastatjuk s többször elismételtetjük. Felírjuk a tanítás egyes pontjait, a kátékérdés vagy bibliai ige főkifejtéseivel s esetleg az ének egyes soraival együtt, de használhatjuk szimbólikus ábrázolásra is, amikor a tanítás alapgondolatát, vagy annak egyik fontos vonását jelezzük rajta. A tanító találékonyságától, ügyességétől függ, hogyan használja a táblát a tanításkor, tulajdonképpen nem szabadna olyan órának lennie, mikor a táblát nem használjuk.[18]

Végül a szemléltető eszközökhöz tartoznak a munkaiskolában használatos olyan *tárgyak vagy munkák*,[19] amelyek célja szintén az, hogy a gyermek a tanítás anyagához közelebb jus-

[17] *Wetzig* K.: Mit Tafel und Kreide. Berlin, 1923. *Gergely* F.: A beszélő kréta. Pápa, 1941.

[18] *Eberhard:* Der Katechismus als päd. Problem. 41. lap.

[19] *Shaw* Annie: Paper model making for day and Sunday schools. London. *Clemen:* Der. kath. RU. in der Arbeitsschule. Langensalza, 1921. 30—66. lap.

son. Ilyen egyes történetek, vagy események leiratása, jelenetek megrajzoltatása, térképrajzoltatás. Igen használható, különösen alsó osztályokban az amerikai vasárnapi iskolákban olyan kedvelt homoktálca vagy asztal, ahol különféle egyéb tárgyakkel (pálmafa, ház, sátor, tengert vagy tavat ábrázoló tükör, csónak stb.) a bibliai és egyháztörténeti események külső színhelyét tudjuk a gyermekkel elképzeltetni. A gyermekek munkáját is felhasználhatjuk egyes tárgyak modelljeinek elkészítésére, amelyeket papírból, fából vagy agyagból saját maguk készíthetnek a tanító útmutatása szerint. Gyüjthetnek a tanulók anyagot, különösen magasabb iskolákban, egy-egy kérdéshez annak tárgyalása kapcsán az irodalomból, sajtóból, népművészetből stb. A bibliai és egyháztörténeti jelenetek dramatizálása, a gyermekek által való eljátszása annak, hogy miként jelenik meg Mózes és Áron a Fáraó előtt, Luther a birodalmi gyűlésen stb., a gyermekeket annak az eseménynek valóságába sokkal jobban beállítja, mint annak puszta elbeszélése. Mindezeknél természetesen arra kell vigyáznunk, hogy a gyermekekben a dilettantizmust fel ne ébresszük s hogy mindezen eszközök és eljárások az Igét emberi mesterkedésekkel el ne homályosítsák sem az Ige iránti tiszteletet kockára ne vessék.

52. §. **A tanterv.**

a) A tanterv a vallástanítás anyagának a gyermekhez alkalmazott szerves összeállítása. Alapját tehát képezi a tananyag, amelyből fel kell venni mindazt, ami nélkülözhetetlen, ami nélkül a tanítás anyaga egységét elvesztené. Ezt az anyagot a tanterv a gyermekhez alkalmazva osztja be és állítja össze, vagyis tekintettel van arra, hogy a gyermek és ifjú életformájában milyen fokozatokon áthaladva kell az anyagot a gyermeknek átnyujtani. Mivel a vallástanítás az iskolában történik, a tanterv az iskolarendszer egyes fokozataihoz alkalmazkodik. Ha azonban nem iskolában történik a vallástanítás, hanem az egyház szabad munkájában, akkor is szükség van tantervre és arra, hogy ez a terv a gyermekek különböző korát, előismereteit, felfogását tekintetbe vegye. A tantervbe az egész

anyagot fel kell venni, hogy az anyag egyetlen része se maradjon ki, viszont az anyagot úgy kell összefoglalni a tantervben, hogy felesleges, mellékes, a tanítás célját nem szolgáló rész benne ne foglaljon helyet. Mivel azonban a vallástanítás célja nem csupán az anyag megtanítása, hanem ez és maga az anyag is csak hordozója az Igének, a *tantervnek az anyagon túl néznie kell* azt is, hogy az milyen viszonyban van magával az Igével és mennyire mozdítja elő az Ige hirdetésének lehetőségét. Nem elégedhetünk meg tehát olyan tantervvel, amely magát az anyagot egybefoglalja és elrendezi, de nem tekint az Igére, hanem úgy nézi, mintha az anyag elsajátítása lenne a tanítás célja. Mivel a vallástanítás feladta az, hogy Isten Igéjét úgy hirdesse, amint az a gyermekhez, annak életformájában szól, a tanterv nem hagyhatja figyelmen kívül a *gyermek szempontját* sem, azonban mindig tudva azt, hogy a gyermeki életforma lényegét nem a gyermek értelmi képességei, hanem annak az Igéhez való viszonya dönti el. Nem elég tehát a gyermek értelmi fejlettségét tekintetbe venni a tanterv készítésénél, hanem ezen is túl nézni kell azt a lelki helyzetet, amelyben a gyermek Isten Igéje előtt áll.

Mivel a gyermek és ifjú életformájának alakulásában különbséget látunk bizonyos életkorok szerint, e különbségekhez a tantervnek alkalmazkodnia kell. Ez az alkalmazkodás az iskolai vallástanítás tantervénél abban nyilvánul, hogy iskolatípusok, illetőleg fokozatok szerint kell a tantervnek alakulnia. A nem iskolai vallástanítás tantervénél ez az alakulás nem kötelező, de az egyes életformák között fennálló különbséget, valamint azt, hogy a tanterv egységesen tartalmazza az anyagot, itt is szem előtt kell tartani. A tanterv tehát a maga *egységében* kell, hogy összefoglalja s elrendezze azt, amit a vallástanítás egész folyama alatt tanítani akar, az iskolai vallástanítás első kezdetétől fogva egészen annak lezárásáig, tehát az összes iskolai fokozatokon át. Ezt az egységet, amint láttuk, az igehirdetés célja és munkája biztosítja s az anyagnak mint az igehirdetés eszközének kezelése. Ezenkívül azonban vannak *belső tagozódások* is, mint ahogyan vannak ilyenek a gyermek és ifjú szellemi fejlettségében. Ezeket az egyes iskolatípusok szerint szemlélhetjük. Így egységesnek kell lennie az anyag tanterv-

szerű beosztásának az elemi iskolai fokon, ugyancsak egységes elgondolású tanterv szükséges külön a középiskolai fok számára. Ezeknek a kisebb egységeknek egyrészt az *egész tantervvel magával* kell egységben állaniok, másrészt kapcsolatban kell lenniök *a másik fok* tantervével, hogy így az alsóbbfokú iskolatípus tanterve tovább vigyen és átvezessen a felsőbbéhez, viszont a felsőbbé támaszkodjék arra, amit az alsóbbfokú tartalmazott. Így a tanterv nemcsak egy technikai beosztása az anyagnak, hanem magával a vallástanítás egész céljával úgy kell kapcsolatban állania, hogy annak a különböző fokozatokon való szolgálatát biztosítani tudja. Ezenkívül a tanterv kapcsolatban kell, hogy legyen annak a tagozatnak *nevelési céljával* is, amely számára készült.[1]

Az egyes tagozatokon kívül most már *minden osztályban* is megvan a tantervnek az a sajátos célkitűzése, amelyet éppen abban az osztályban akar megvalósítani, szintén egy gondolat alá csoportosítván azon osztály anyagát. Az osztály számára készült tantervnek egyes órák számára való beosztását, vagyis azt, hogy hogyan végzi el a tanító az anyagot a rendelkezésére álló idő alatt, melyik órán, héten, hónapban hogyan osztja be azt, *tananyagbeosztásnak* nevezzük. Ezt minden tanítónak saját magának kell elkészítenie, mert itt tekintetbe kell venni az anyag nehézségét, annak kisebb egységeit, a gyermekek munkabírását, az ismétlések gyakoriságának szükségét, amelyeket mindig az anyag egy-egy összefüggő részének befejezésekor kell végeznünk.

A tantervet a vallástanítónak ismernie kell éspedig nemcsak általánosságban és nagy vonásaiban, hanem alaposan, és a tanítás folyamán mindig szem előtt kell tartania úgy a vallástanítás *egyetemes célját*, ami az, hogy a gyermeknek a tanítás anyagán keresztül Isten izenetét hirdesse, mint annak az *osztálynak* a célját, amelyben tanít. Ennek az osztálycélnak a szolgálatába kell beállítania minden leckét, mert ha ezt nem teszi, nem tudja az egyes leckéket (tanítási egységeket) egymáshoz kapcsolni, vagy csak felületesen teszi azt, és az egész tanítás — akármilyen gondos is — irányában tétova és életlen lesz.

[1] *Heckel:* I. m. 55—56. lap.

Kolozsvári ref. teol. fakultás
könyvtára

Ezt az osztálycélt minden osztályra nézve a tanterv világosan megmutatja.

A *tananyagbeosztás* (tanmenet) az iskolai év elején készítendő el, s ebben minden hétre és minden órára kijelöljük, melyik leckét akarjuk elvégezni, tehát a rendelkezésünkre álló iskolai év alatti órákon, az ismétlésekre szánt órákat is beleszámítva, hogyan végezzük el az anyagot. Ha ilyen tananyagbeosztást nem készítünk, annak tesszük ki magunkat, hogy vagy az időből kifogyunk és nem érünk az anyag végére, vagy túlságosan hamar áthaladunk azon, mielőtt a gyermekek kellőképpen feldolgozhatták volna. A tanmenet készítésénél tehát az óraszám és a gyermekek szellemi képessége szerint igazodunk. Az iskolai év folyamán a haladást a *haladási napló* útján őrizzük ellen, amelyben minden órán beírjuk, melyik osztályban melyik leckét, tanítási egységet végeztük el. A haladási napló és a tanmenet összevetése mutatják, kellő módon haladunk-e az anyag feldolgozásával. Végül szükséges, hogy a vallástanító minden órára pontosan készülve, készítse el magának az *óravázlatot*, amely a tanítás menetében az anyag feldolgozásának vázlatát tartalmazza, hogy így előre tudja, hogyan fogja az illető tanítási egységet tanítani. Ilyen óravázlat készítése különösen a kezdő tanítónak nagy segítségül szolgál, mert vele a tanítás munkája öntudatos és határozott lesz.

b) Lássuk most, *milyennek kell lennie egy olyan tantervnek*, amely az előbb kifejtett elveken épül fel. A tanterv megalkotásában a gyermekek, illetőleg az ifjúság három korosztályát kell tekintetbe venni, ebbe a korosztályba kell besorozni mindazokat, akik különböző típusú iskolákban ugyan, de ezekbe a korosztályokba tartoznak. E csoportokat rövidség kedvéért az elemi-iskolai, középiskolai alsó és középiskolai felső tagozatnak megfelelően tárgyaljuk. Az elemi iskolai tagozatnak két foka van: I—IV. és V—VIII., a középiskolainak szintén kettő: I—IV. és V—VIII. osztályok. Más iskolatípusokba járó tanulók (ismétlő, iparos és kereskedő iskolák) tantervét az itt ismertetett szempontok alapján kell összeállítani.

Ezenkívül meg kell emlékeznünk a középiskolai fokon

túl végzendő vallástanítás tantervére vonatkozó követelményekről.

Láttuk, hogy a tanterv kérdésében két szempontnak kell döntenie, az anyag és a gyermek szempontjának. Ez a kettő volt az alapja annak a két elgondolásnak, melyeket a tanterv megalkotásánál irányadóul szoktak venni. Az egyik alapgondolat a *koncentrikus körök* gondolata.[2] Ez az elgondolás úgy akarja a tantervet megalkotni, hogy ugyanazt az anyagot koncentrikusan akarja bővíteni az egyes osztályokban, minden magasabb osztályban továbbfejtve ugyanazt az anyagot és magasabb szempontból nézve azt. Így az első fokon az egyes bibliai személyek egyéni történetét, a másikon felváltja azoknak a nemzeti élet folyamába való beállítása, majd a szellemi irányok és áramlatok szerinti fejtegetése stb. Ez a gondolat, amelyet főleg az orthodoxia használt, még Comeniustól ered, s alapjában az a felfogás rejlik, hogy a vallástanítás anyaga abszolút s a tanterv megalkotásánál csak az anyag szempontja lehet irányadó. Mivel mi az anyag abszolútságának felfogását nem vállalhatjuk, s nem az anyag, hanem az Ige feltétlensége alapján állunk, ezt a felfogást nem fogadhatjuk el. Elismerjük azonban azt a figyelmeztetést, amit ez a gondolat ad, s amely abban áll, hogy az anyagnak vannak olyan fontos, alapvető elemei, amelyek annak vázát alkotják s amelyek szerint kell a tanterv összeállításánál eljárni, kiemelve, hogy ezek az elemek nem az anyag külső formájában, hanem annak belső jelentésében vannak. A másik felfogás a tantervet azon az alapon akarja összeállítani, hogy a gyermek szellemi és vallásos élete fejlődésen megy keresztül s ennek útján jut el a vallásos élet legmagasabb fokára, amely fejlődésben tulajdonképpen ismétli az egész emberiség vallásos fejlődésének fokait. A gyermek tehát e felfogás szerint keresztülmegy a pogányság, a zsidóság, azaz törvényvallás fokozatain, hogy végső fejlődésében eljusson a keresztyénséghez. Ez az eljárás, amelyet a *kultúrhistóriai fokok* módszerének[3] neveznek, a vallástanítás anyagát beállítja egy ilyen fejlődési fokozatba, legelőször a

[2] *Kabisch:* I. m. 161. lap. *Niebergall:* Die Lehre vom RU. 245. lap.
[3] *Kabisch:* I. m. 162. lap. *Niebergall:* I. m. 245—246. lap

mesék és mondák, majd a nemzeti történet eseményei, végül a személyes élet kérdései jövén tekintetbe, vagy más beállításban először mesék, mondák, aztán az ószövetségi, végül újszövetségi történetek, stb. Ez elv merev alkalmazásán már azok túlléptek, akik eleinte használták, majd akarták módosítani, hogy lélektani fokokat kerestek a kultúrhistóriai fokokban s ezek szerint akarták az elrendezést végrehajtani. Ennek az eljárásnak több olyan hibája van, amelyek miatt lehetetlen elfogadni.[4] Az egyik az, hogy maga a kiindulási pontja helytelen, mert az ú. n. biogenetikai alaptörvényt, amelyet még a természettudományban is vitathatólag állítottak fel, teljesen önkényesen alkalmazza az ember szellemi életére. A másik az, hogy olyan elemeket (népmeséket, mondákat, stb.) vesz be a vallástanítás anyagába, amelyek oda egyáltalában nem valók, mert itt csak az foglalhat helyet, amiben Isten Igéje közvetlenül hirdettetik a gyermeknek. Végül teljesen és kizárólag a gyermek szempontját veszi tekintetbe, s ehhez alkalmazza az anyagot. Ennek is van azonban egy figyelmeztetése és ez az, hogy a tantervnek a gyermek szempontját is érvényesítenie kell, bár ez a szempont túlmegy a gyermek szellemi és értelmi fejlettségének kérdésén.

Milyen szempontok szerint kell tehát a helyes tantervet megalkotni? Először is el kell ismernünk azt a követelményt, amire az első eljárás figyelmeztet, azt nevezetesen, hogy a tantervnek az *anyag* olyan *alapvető*, lényegében meghatározó elemeit kell magában foglalnia, amelyek az anyag minden formájában bármely fokon nélkülözhetetlenek. Ebben az értelemben azt kell mondanunk, hogy a tantervnek *koncentrikusnak kell lennie.* Ezt a koncentricitást nem az anyag külső formái, hanem belső alapvető vonásai mutatják fel. Isten Igéje hirdettetik a Bibliában, ahol Isten a maga Igéjét megtalálhatja az emberrel; ez az igehirdetés folyik az egyház történetében, mert az egyház története az Ige hirdetésének és hallgatásának története, és a gyermek személyéhez eljut az egyházi közösségben, annak jelen hitében és életében, mint az egyház egy tagjához. A vallástanítás anyagának ez a három nagy köre, amelyben az Ige gyermek számára való hirdetésének há-

[4] *Baumgarten:* Neue Bahnen. 61. lap.

rom forrása és területe látható, képezi azt a három alapvető elemet, amelyet a tantervnek minden fokon tartalmaznia kell. Ez az a három kör, amelynek minden fokon koncentrikusan elő kell fordulnia a tantervben. Nem lehet tehát egyetlen tagozatban sem, sőt egyetlen osztályban sem olyan tanterv, amely az Ige hirdetésének ezt a három forrását, illetőleg területét tekinteten kívül hagyja anélkül, hogy a tanítás anyaga csorbát ne szenvedjen. A másik követelmény azonban az, hogy a tantervnek fokozatosnak, *haladónak* kell lennie, tehát meg kell felelnie annak, ahogyan Isten a maga Igéjét a gyermek valóságának különböző megjelenésében hirdetni akarja. Nem a gyermek értelme csak, hanem egész, Isten előtti valósága, bűnismerete, Istenhez való viszonya tehát itt az irányadó. Így Isten Igéje szabja meg, hogy mikor és hogyan akar a gyermekhez szólani s ehhez alkalmazzuk azt az anyagot, amely által ez a megszólítás a gyermekhez eljut.

c) A különböző vallástanítási *tantervek* nagyjában ebben a gondolatban megegyeznek, bár részleteikben, sőt kivételüknél elveikben is gyakran különböznek. Több tanterv nem veszi tekintetbe az előbb említett hármas koncentrikus anyagcsoportot s így megtörténik, hogy a gyermek éveken át tanul ószövetségi történeteket anélkül, hogy Krisztusról hallana, vagy bibliai történeteket, anélkül, hogy a maga egyházáról, annak történetéről tudomást is venne. Ez természetesen az ilyen tanterveknél annak a következménye, hogy a vallástanítás az egyházzal való kapcsolatát nem találta meg.[5] Más tantervek különös gondot fordítanak arra, hogy a vallástanítás ne csak történeti kapcsolatot létesítsen a gyermek és az anyag között, hanem a gyermek életének eseményeivel is kapcsolatba kerüljön s Isten Igéjét a gyermek élete kérdéseivel kapcsolja egybe. Néhol ez, főleg a nemzeti és népi élet valóságára való rácszméltetésével folyik a gyermeknek, ahol is könnyen válik az egész vallástanítás egy nemzeti vagy népi ideológia eszközévé, a helyett, hogy Isten Igéje hirdetése lenne.[6]

[5] *Niebergall:* Die Lehre vom RU. 246—249. lap.

[6] Lásd a *Rein* (Pädagogik in syst. Darstellung. II. köt. 306—336. lap), *Baumgarten* (Neue Bahnen. 61—78. lap), *Reukauf u. Heyn* és *Thrändorf* tanterveit.

Alapjában a tantervek megalkotását vagy egyoldalú történeti szempont jellemzi, amelynél a történet alapgondolata uralkodik, vagy az egyoldalú valláslélektani és világnézeti szempont, ahol viszont a világnézeti nevelés szolgálatába állítják. A tanterv megalkotásában nem szabad elfelejtenünk, hogy mindkét szempontnak háttérbe kell szorulnia az Ige hirdetésének parancsa mellett.[7]

Láttuk, hogy a tantervben három olyan alapvető anyagcsoport van, amelynek mindenütt érvényesülnie kell. Mindegyiket az teszi fontossá és tartja össze, hogy azokban az Ige hirdetésének forrását, illetőleg területét látjuk. A tanterv megalkotásánál tehát először azt kell megállapítanunk, hogy az egész iskolai vallástanítás tanterve *egységesen az Ige hirdetésének gondolata* alapján áll, annak meggondolásával, hogy a tanítás által Isten a maga izenetét a gyermek és ifjú számára hirdettetni akarja. Ez az izenet nem világnézet, nem történet, nem erkölcsi tanácsok, nem szociális vagy nemzeti eszmekör, hanem az ő kegyelméről szóló, bizonyságtétel, amelyet Krisztusban lett váltsága által nyujtott. Ezt kell tehát a tantervnek kidomborítania minden részletében és minden fokon.

Isten ez üdvözítő kegyelmét háromféle dologban hirdeti. Bizonyságot tesz erről az ő Igéjében, a *Bibliában*. Nem lehet tehát olyan iskolatípus, ahol a vallástanításból a Biblia kimarad. Mivel pedig a Biblia nem mint történetek könyve, tehát példatár, nem is mint egy nép története, hanem mint személyesen hozzánk szóló könyv használandó, mindenütt figyelni kell arra, hogy a Biblia úgy érvényesüljön a tantervben, hogy a gyermek megláthassa belőle Istennek személyesen hozzája szóló szavát. Ezért a tantervben nemcsak anyag, megtanulandó lecke gyanánt kell, hogy szerepeljen, hanem a tantervnek utalást kell tartalmaznia és módot nyujtani a gyermeknek a Bibliában való *személyes elmélyedésre.*

Istennek ez a bizonyságtétele az *egyház történetén* vonul át. Ez a történet ismét nem bizonyos eszmék, események, külső vagy belső körülmények sorozata, hanem Isten rámutatása az

[7] *Baumgarten:* Neue Bahnen. 67—78. lap. *Matthes:* Der RU. im Dienste der Erziehung innerhalb der rel. Gemeinde. Berlin, 1910. *Sachse:* Ev. Katechetik. Berlin, 1897. IV. kv. 4. fejezet.

ő Igéjére. A tantervnek tehát meg kell mutatnia, hogy az egyház történetében a gyermek maga is bennne van, az a közösség az ő közössége, annak története az ő története.

Ez a bizonyságtétel azután ma is hangzik az egyházban s a gyermeket is bizonyságtételre indítja és hívja fel. Ez a bizonyságtétel, amit Isten tőle kíván a hit és élet bizonysága az anyaszentegyházban. Erről szól a *hitvallás, kultusz, énekeskönyv,* s az *egyház mai élete.* Nem lehet tehát olyan tanterv, amelyben a gyermek ezeknek megismerésére, az ezekben való részvételre, ezek használatára és tevékeny munkára ne kapjon indítást.

Mindez azt jelenti, hogy a tantervben az anyag mellett szükséges az is, hogy a tanítás anyaga a gyermek *személyes életére vonatkozó utalásokig* elvezessen. Minden leckének tehát két része van: mit tanít itt Isten Igéje és mit követel tőlem az én helyzetemben? Ennek a két kérdésnek a tankönyv minden fejezetéből ki kell csendülnie.

Nézzük most, ezek alapján milyennek kell lennie a vallástanítás tantárgyának az iskola *egyes tagozataiban.*

Az *elemi fokon* az egész vallástanítás, mint más helyen mondtuk, a konfirmációra néz, mint amelyben a gyermek a maga hitéről vallást tesz és a keresztyén református öntudatos élet gyakorlását megkezdi. A tantervet úgy kell összeállítani, hogy az alsó négy osztály egy egységet alkosson, a másik három, vagy a nyolc osztályú elemi iskola esetében a négy, szintén egy egységet. Mindkét egységben három anyagcsoport használandó fel: a Biblia, egyháztörténet s az egyház hitére és életére vonatkozó anyag, úgy azonban, hogy ezek ne pusztán ismeretanyag gyanánt szerepeljenek, hanem a gyermek személyes életére, annak Isten Igéjéhez való kapcsolatára is tartalmazzanak irányítást. Ezt úgy lehet legjobban megoldani, hogy minden lecke után a lecke személyes indításainak feldolgozására segítséget nyujtó kérdéseket, az imádság tárgyaiul alkalmas gondolatokat adunk, amelyeket vagy a tanító az anyag feldolgozásában vesz tekintetbe, vagy a gyermek a lecke feletti otthoni elmélkedésében használhat fel kellő útmutatás mellett.

Az *elemi iskola alsó négy osztályában* tehát az anyag a

Biblia, egyház története, hitvallása és élete körében mozog. Az alapanyag a Biblia, amelyhez a többiek kapcsolódnak az egyház történetéből és életéből vett anyag önállóan, a hitvallás összefoglaló, az ének kísérő anyag gyanánt. Az első osztály az ószövetségből az őstörténenteket, az újszövetségből a Jézus élete azon történeteit veszi fel, amelyek a váltság tényeit adják. Itt a cél, megmutatni a gyermeknek a bűn és kegyelem valóságát, amint az a bibliai történeteken alapulva saját életében s az egyház igehirdetésében látható. A második osztályban ismét mindkét szövetségből veszünk fel anyagot, az ószövetségből egyes személyiségeket, akikben a váltság és szabadulás képe áll a gyermek előtt, az újszövetségben Jézus élete főbb eseményei, megmutatva azt, hogyan fogadják őt a világban, hogyan vált a kegyelem testté, és hogyan munkál az egyház életében.

A harmadik és negyedik osztály külön tárgyalja az ószövetség és újszövetség anyagát. Az elsőben a váltság előkészítését mutatja meg Izrael népe története eseményeiben, megmutatva a bűn hatalmát és a váltság ígéretét, amelyben való hitben élt Isten népe, s amelytől való eltérés Isten sujtolását hozta reá. Az egyháztörténeti anyag itt az egyház felett Isten őrködését mutatja, az egyház életéből pedig annak életnyilvánulásait tárja a tanterv a gyermek elé. A negyedik osztály (kapcsolatban a II. oszt. anyagával is) az újszövetségből mutatja meg a Krisztus munkájában, cselekedeteiben az evangélium izenetének tartalmát, Krisztus szenvedő és diadalmas személyét, az egyház történetét és életét tárgyaló anyag pedig az evangéliumnak az egyház alapjául szolgáló valóságát.

A kátéból az I. osztályban az 1. kérdés, a tízparancs, hiszekegy és úri ima szövege, a II-ban a hiszekegy II. artikulusa és tízparancsolat magyarázata, a III-ban a káté I. és II. része, a hiszekegy I. artikulusa és a tízparancsolat magyarázata, a IV-ben a Hiszekegy III. art. és az úri ima magyarázata kapcsolódik.

Az *elemi felső és középiskolai* alsó osztályok anyaga most a három anyagcsoportot (Biblia, egyháztörténet és hitvallás) külön osztályokban dolgozza fel. Az V. elemi, illetve I. és II. középisk. osztály anyagát a Biblia, mint a kijelentés történeti

okmánya adja. Itt már egyháztörténeti részek nem szerepelnek a tantervben, mert az egyháztörténet külön osztály anyagát képezi. Szerepelnek azonban kátérészletek, nagyobb összefüggésben ismételve el az előbb már tanult kérdéseket s felvéve olyan részeit a kátának, amelyek a bibliai anyagnak megfelelnek (az igaz hit, a gondviselés, megigazulás, sákramentomok. jócselekedet, megtérés, imádság stb.). A VI. elemi, s a középiskola III. osztálya az egyház történetét tárgyalja. Itt nem a történeti események megismertetésére kell csupán szorítkozni, hanem azt mutatni meg, hogy az Egyház életét és eseményeit Isten vezeti Igéje által, az egyházban hirdetik az Igét és hallgatják azt s az egyház feladata az Igére való rámutatás a világban. A leckéhez éppen úgy kapcsolunk kátékérdéseket s énekeket, előbbiek az egyházra és annak életére vonatkozók. Végül az elemi iskola legfelsőbb osztályában az anyag a Káté, éspedig a Heidelbergi Káté, mint amely legjobban ismerteti a mi hitünket. Itt szükségtelen az egész kátét felvenni konfirmációi előkészítési anyagnak, fel kell venni azonban azokat a kérdéseket, amelyek nélkülözhetetlenek arra, hogy a gyermek a hit rendszerét megismerje. Mivel már az eddigi anyagban is fordultak elő kátékérdések, ennek a tanítása sokkal könnyebb lesz s a gyermek eddigi ismereteire már támaszkodhatik.

A *középiskola felső osztályaiban* (az alsó osztályok tanterve, mint láttuk elveiben nem, csak anyaga terjedelmében különbözik az elemi iskola felső tagozatáétól), ugyanez a három anyagcsoport ismétlődik ugyanezen szellemben. Az V. osztály az Igével foglalkozik, éspedig szakítva a régi eljárással, amely ebben az osztályban vallástörténetet adott, abból a gondolatból kiindulva, hogy a keresztyénség csak folytatása, vagy tökéletesítése a többi vallásoknak s így azokkal összemérhető. A tantervben azért itt a vallástörténeti anyagot mellőzhetjük, vagy igen kis térre szoríthatjuk. Az Igét három szempontból nézi: a kijelentett Ige, itt a kijelentésről s annak a vallásokkal való viszonyáról is szól; az írott Ige, s itt szól a Bibliáról, mint könyvről is és mint a kijelentés okmányáról is; a hirdetett Ige, s itt az Ige és hitvallás, Ige és egyház kérdéseiről. A VI. osztály egyháztörténetet ad, azon alapgondolat szerint, hogy az egyháztörténetben Isten Igéjének hatását, munkáját kell meg-

mutatni az események hátterében. A VII. osztályban a személyes hitvallás, életfolytatás kérdései, most már nemcsak a káté, hanem a hitvallások alapján, mint amelyek a személyes hit és a közösségi élet kérdéseit tárgyalják, kerülnek a tantervbe. A VIII. osztályban az egyháznak, mint az Ige egyházának élete, munkája, feladatai, a világban való helyzete képezi az anyagot. Így felvezet ez az anyag ahhoz, hogy a tanuló mindazt, amit eddig tanult, az egyházban való életben lássa maga előtt, mint feladatot.

A *középiskolai fokon túl* folyó vallástanításnak zárt tantervet nem lehet adni, mert ez sokban függ attól, hogy kikkel, mennyi idő alatt és milyen módon akarunk foglalkozni. Meg kell jegyeznünk azonban azt, hogy először egy ilyen foglalkozásnak szintén egy meghatározott terv szerint kell haladnia, másodszor, hogy egy ilyen tervben a vallástanítás anyagának három alapeleme: a Biblia, az egyház története s az egyház élete benne kell foglaltassék éspedig úgy, hogy ezek egymásra utalva és egymással kapcsolatban szerepeljenek az egész tervben.

Alapelveiben ugyanezen szempontok szerint kell elkészülnie a nem református iskolákban folyó vallástanítás tantervének is.

d) A magyar református egyházban jelenleg két tanterv van érvényben. Az egyik a konventi, 1940-ben megállapított és kiadott tanterv, a másik az erdélyi egyházkerület tanterve, amelyet ez az egyházkerület 1929-ben fogadott el.

Az *erdélyi* tanterv[8] nagyjában megfelel annak, amit az előbbiekben, mint a tanterv megalkotásának alapelveit felmutattunk. Az elemi iskolai tagozat egész anyaga itt a konfirmációra néz és két fokot ismer, az I—IV. osztályokban párhuzamosan dolgozza fel a Biblia, egyháztörténet és hitvallás (Heidelbergi Káté) anyagából a tantervbe felvett anyagot, az V—VII. osztályokban ugyanezt folyamatosan teszi, az V. osztályban a Bibliát, a VI-ban az egyháztörténetet, a VII-ben a hitvallást véve föl, ez utolsó osztály egyúttal a konfirmációi osztály is. Az egészben érvényesíteni kívánja azt a gondolatot, hogy a

[8] *Imre* Lajos: Hogyan tanítsuk a vallást? Kolozsvár, 1929.

Kolozsvári ref. theol. fakultás
Könyvtára.

vallástanítás Isten akaratának a gyermekhez, mint Isten által megszólított lélekhez az anyaszentegyházban való hirdetése. Az alsó négy osztályban a Biblia egyes történetei, valamint az egyház hitéről és életéről szóló tanítási egységek a hitvallás egyes kérdései alapján taníttatnak, amelyből a hét osztályban összesen 66 kérdés van bedolgozva; a felső osztályokban a Biblia, mint a kijelentés egységére mutató könyv, az egyháztörténet, mint az Ige hirdetése és hallgatása története és a Heidelbergi Káté 92 kérdése képezik az anyagot.

A középiskolai alsó tagozat anyaga megegyezik az elemi felső tagozatéval, a középiskola felső tagozatán az egyes osztályok sorrendjében a Biblia ismertetése, egyháztörténet, hitvallás és az egyház életének ismertetése foglalnak helyet.

A *konventi* tanterv[9] az elemi iskolában három fokozatot ismer. Az I—II. osztályban a tanítás célja Istennek, Jézusnak megismertetése, az igaz keresztyén lelkület kialakításához szükséges érzelmek felkeltése és fokozása, ennélfogva az alsó osztályok beszéd- és értelemgyakorlatszerűen tartalmaznak bibliai történeteket az előbb említettek szemléltetésére. A második fokozat a III—V. osztály, ahol még szintén történeti anyagot vesz fel a tanterv, éspedig a III. osztályban ószövetségi, a IV-ben újszövetségi történeteket üdvtörténeti vonatkozásban, de érvényesítve a valláslélektani és történeti szempontot is. Az V. osztályban a keresztyén egyháztörténet képezi az anyagot, amellyel „teljessé lesz a gyermek vallástörténeti szemlélete".[10] Az anyag kiválasztásában összefüggő részek kiválasztására helyezi a hangsúlyt, s ezekben is a vonzó példákat igyekszik inkább, a taszító példák felett előnyben részesíteni.[11] A harmadik fokozat a VI. osztály anyaga. Ez az anyag „úgynevezett katechizmusi darabokra" van építve, ezek az apostoli hitvallás, tízparancsolat, Mi Atyánk, keresztség, úrvacsora.[12] Az anyag maga hit és erkölcstan. A VII. osztály bibliaismertetést ad, különös tekintettel az evangéliumokra, míg a VIII. osztályban konfirmációra előkészítő kátét.

[9] *Vallástanítási Tanterv és Utasítás.* Budapest, 1941.
[10] U. o. 5. lap.
[11] U. o. 5 lap.
[12] U. o. 5. lap

Az egész elemi iskolai vallástanítás célját a tanterv így határozza meg: egyházának, hazájának, családjának élő, hívő, vallását ismerő, öntudatos, aktív keresztyén életet élő egyének nevelése.

Külön tantervet ír elő a konventi rendelkezés — amilyent az erdélyi tantervben nem találunk — az ismétlő iskolák számára is, ahol három évfolyamot különböztet meg, az elsőn Jézus életét, tanításait, a keresztyén élet, első hívők és egyházak történetét ismerteti a Biblia alapján, a másodikon Kálvin életét s a II. Helvét Hitvallásból részeket, a harmadikon a helyi gyülekezet ismertetését s a magyarországi református egyház szervezetét, életét, munkáját veszi fel.

A középiskolákban a felső tagozat tanterve vallástörténetet, egyháztörténetet, hit és erkölcstant, apologétikát és szimbolikát tartalmaz.

Még meg kell emlékeznünk a *délvidéki* református egyház tantervéről,[13] amely időrendben legelső (1925) és igen értékes kísérlet arra, hogy egy szétszórtságban élő egyház hogyan alkothat minden iskolatípusnak megfelelő egységes tantervet. Ez a tanterv az elemi iskola alsó tagozatában szintén a bibliai anyag vezetése mellett felveszi a hitvallás, az egyháztörténet és egyházi élet ismertetését, koncentrikus formában, az elemi iskola V—VII. osztályában és a középiskola alsó tagozatában az Apostolok Cselekedetei ismertetését, hit és erkölcstant, az ószövetségi és újszövetségi kijelentés történetét, a középiskola felső tagozatában pedig ismét párhuzamosan bővítve az anyagot a Biblia egyháztörténeti és hitvallási anynagot veszi fel.

A vallástanítónak a tantervhez való ragaszkodás olyan kötelessége, amelyet a tantervvel szemben esetleg fennálló eltérő felfogása mellett sem hagyhat figyelmen kívül.

[13] *Ágoston* S.—*Kovácsy* S.—*Szabó* Z.: Református valláskönyv. Novi Vrbasz.

VI. RÉSZ.

A VALLÁSOS NEVELÉS ALKATA.

53. §. Vallásos nevelés a családban.

a) Az a hely, ahol először, és legelhatározóbb módon folyik a vallásos nevelés: a család. Bár a modern iskola és a modern állam a család nevelői jelentőségét, az iskolai és állami nevelés különböző eszközeivel és a gyermek fokozott igénybevételével — kétségtelenül a nevelés nagy kárára — sokban megcsökkentette, mégis azt mondhatjuk, hogy ahol a gyermek a maga keresztyén életére vonatkozólag kaphat olyan hatásokat, amelyek részére egész életében döntők maradhatnak, a család. *Bethlen Kata* írja, hogy különösen Zsigmond nevű fia, aki az ő hatása alatt állott, milyen nagy figyelemmel és szeretettel mélyedt el Isten dolgaiban és milyen csodálatos bölcseséggel beszélt azokról.[1] A családban kapott, különösen öntudatlanul nyert hatások, az életrend, a szülők tanításai, beszédje, magatartása, azok a vallásos gyakorlatok, amelyeket a gyermek ott megszokott, még akkor is jelentős segítséget nyujtanak a keresztyén élet alakulásában, ha a gyermek később a szülei ház hatása alól kikerült, vagy épen ellenkező hatások alá jutott, mert megkönnyítik, hogy vissza tudjon térni adott esetben az elhagyott útra. A családi nevelés úgy meggyökereztethet a gyermekben felfogásokat, cselekedeteket, érzelmi hatásokat, hogy azok teljesen idegen környezetben is tovább maradandó hatásúak lesznek. A család ilyenformán a vallásos

[1] *Bethlen* Kata: Életének maga által való leírása. 97—98. lap.

nevelés egyik leghatalmasabb tényezője. A modern családban, a szülő és a gyermek között, többféle okból és több oldalon beállott különbségek, sőt ellentétek ezt a hatást sok tekintetben károsan befolyásolják, sőt a modern családi nevelés sokkal kevesebb súlyt helyez a gyermeknek a vallásos életbe való bevezetésére — s általában az egész nevelésére — mint az régebben történt s mint annak történnie is kell.

Ezért nagyon fontos, hogy a családi nevelés az *iskolaival* kapcsolatban legyen. Ma inkább arról szoktak beszélni, hogy az iskolai nevelés adjon irányítást a család számára s inkább az iskola igényét állítják a család elé, mint fordítva. Ez a felfogás helytelen. Még abban a családban is, ahol a nevelés nem folyik kielégítően, nagyon meggondolandó, hogy az államnak az iskola által kifejtett azon törekvése, hogy a gyermek nevelését teljesen a maga kezébe akarja venni, s az iskolai nevelést a családi nevelés elé helyezi s így a családban folyó nevelést a gyermek tudatában is megerőtleníti, nem okoz-e majd súlyos bajokat egy olyan közéletben, ahol a család állandó hatása helyett az iskola és az állami nevelő tényezők gyakran változó, sokszor külsőleges érdekektől függő nevelő munkájával felnevelt emberek töltik be a vezetés feladatait, olyanok, akiknek életében a családnak minden más nevelési formánál mélyebb és alaposabb nevelői hatásai hiányoznak. A családnak és iskolának a vallásos nevelés munkájában is együtt kell tehát működniök, éspedig úgy, hogy a családi nevelés adja meg ennek az egész munkának az alapját, viszont ennek hiányait vagy hibáit a szülők nevelésével kell helyrehozni.

Épen így kapcsolatban van a családban folyó vallásos nevelés az *egyház* munkájával is. A család Isten Igéjének tanítása szerint nem szuverén birtokosa a gyermeknek, nem rendelkezhetik annak lelkével, hanem Istentől arra kapott megbízást, hogy az Isten által a családba helyezett gyermeket Isten félelmében nevelje fel. A család tehát az egyház igehirdető munkájából láthatja meg azt, hogy miként kell Isten félelmében nevelnie a gyermeket. A család és az egyház nem két, ellentétes közösségi forma, hanem az egyház által hirdetett Ige a család életében kell, hogy a gyermekre hasson még akkor, mikor erre más mód nincsen. A szülők a gyermeket

Istentől kapják: a gyermek felől Istennek ez a határozata a keresztelés alkalmával az egyházban hirdettetik számukra s az egyházban biztosítja Isten mind a szülőket, mind a gyermeket arról, hogy az ő kegyelme nyitva van a gyermek számára.[2] A családnak tehát az a kötelessége, hogy minél öntudatosabban ismerje fel azt a kötelezettséget, hogy a gyermeket Isten bízta reá, hogy annak neveléséért felelős; igyekezzék a gyermeket az egyház által hirdetett Ige tanítása szerint Krisztus kegyelmében nevelni, de épen olyan kötelessége, hogy erről a munkáról és az ebben rejlő kiváltságáról le ne mondjon, s a gyermek nevelését mindig a kezében igyekezzék tartani.[3] Különösen nem szabad lemondania olyan intézmények vagy szervek javára, amelyekre Istennek ez a megbízása nincs világosan ráruházva, s amelyeknek szelleme és munkája nem kizárólag ennek a megbízásnak alapján áll.

Salzmann[4] egyik munkájában érdekesen írja le, hogy milyen hibákat szoktak elkövetni a családban a gyermek vallásos nevelése körül. Amiket ő felsorol, azokat azóta más hibák váltották fel, de változatlan tény, hogy a családi nevelés nem használja ki azokat a lehetőségeket, amelyekkel rendelkezik s még kevésbbé tartja szem előtt azokat a parancsokat, amelyeket erre nézve neki Isten Igéje ad. Ezért az egyháznak feladata, hogy a család elé tárja ezeket a kötelességeket, s hogy a családok rendszeres gondozása és nevelése által képessé tegye őket a gyermekek Isten akaratában való vezetésére.

Isten Igéje különösen két fontos parancsot állít a szülők s különösen az atya elé. Az első egy *tilalom*, amellyel arra figyelmeztet, hogy az atyák *„ne ingereljék haragra a gyermekeiket“*,[5] hogy *„ne bosszantsák őket, hogy kétségbe ne essenek“*.[6] Az első azt jelenti, hogy a szülőkben nem szabad olyan indulatnak ὀργή lennie, amely a gyermek természetes ellenkezésével párosulva, ezt az ellenkezést még növeli és erősíti, a nélkül, hogy a megoldásra el tudná

[2] *Thurneysen:* Das Wort Gottes und die Kirche. 146. lap.
[3] *Kabisch:* Wie lehren wir ... 77. lap.
[4] *Salzmann* Chr. Gotthilf: Krebsbüchlein. Leipz. Reclam. 80—85. lap.
[5] Ef. 6: 4. „μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν“
[6] Kol. 3: 21. „μὴ ἐρεθίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν.“

vezetni; a másik azt mondja, hogy nem szabad őket ellenkezésre, haragra, kihívásra s a tanítás megvetésére indítani mérgesség és felgerjedés által. Itt még hangsúlyozva van az is, hogy a gyermek a szülőé, tehát az abban a lélekben felmerülő ellenkezés tulajdonképen a szülő saját életében, mint testéből való testben, merül fel. Mind a kettő a harag gondolatát akarja kizárni a nevelésből, mert a harag az „Isten igazságát nem munkálja",[7] vagyis a harag által, ami a bűn ellen a szülő lelkében felmerül és kitör, sohasem lesz megigazulás, csak — mint tovább olvassuk — elkeseredés, „kétségbeesés", bátorságának elvesztése, látva a bűn kemény és kegyelemnélküli megítélését. Ezekből az következik, hogy a családi nevelésnek épen az a feladata, hogy a bűnt úgy állítsa a gyermek elé, mint amelyet a kegyelemben lehet igazán látni s a szülők feladata épen az, hogy a bűn feletti emberi harag helyett Isten ítéletét, de a kegyelem izenetével együtt hirdessék, hogy a gyermeket ne elkedvetlenedésre, keserűségre, hanem Isten megújító kegyelmének ismeretére vezessék.

A másik, amit Isten Igéje a családi nevelés feladataként jelöl meg, az, hogy a gyermekeket *„az Úr tanítása és intése szerint neveljék"*.[8] Ebben a „nevelés" (ἐκτρέφετε) szó nemcsak szóval való nevelést, hanem lelki gondozást és táplálást is jelent, éspedig olyant, amely egy bizonyos állapotból egy másik állapotba való átvitelét, tehát lelki emelkedését is jelenti a gyermeknek. E nevelés zsinórmértéke s egyúttal eszközlője is „az Úr tanítása és intése". Ezek közül az első a gyermeknek Isten törvényében gyökerező fegyelmezett életre való vezetését jelenti, a másik pedig a gyermek lelkére irányuló hatást, Isten akaratának a lélekbe való plántálását. A család vallásos nevelése tehát így kétoldalú: egyfelől kerüli azt, hogy a gyermeket emberi akarathoz való alkalmazkodás kényszerével, egy legalisztikus neveléssel elkeserítve, Isten törvényét és akaratát vele meggyűlöltessük, hanem e helyett a kegyelem feltétele alatt vezeti; másfelől a nevelésnek a gyermek egész életére és egész valóságára kiterjedőleg, arra kell igyekeznie, hogy a

[7] Jak. 1: 20.

[8] Ef. 6: 4. „ἀλλὰ ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδεία καὶ νουθεσίᾳ κυρίου."

gyermek életét az Úr által megszabott bizonyos rend szerint alakítsa s a gyermek lelkét az Úr hatása alá helyezze. A nevelésnek tehát csak eszköze a család, tulajdonképeni munkása maga Isten Lelke, ha ezt a munkát a család meg nem akadályozza s az erre vonatkozó megbízásnak eleget tesz. A gyermek felnövekedését így maga Isten biztosítja a kegyelemről a keresztségben adott ígéretével s maga biztatja a szülőket a felől, hogy ha az ő nevelésük látszólag nem is érné el azt a sikert, amire számítanak, Isten a maga Lelkének titkos erejével munkálkodik a gyermek lelkében az üdvösségre.

b) Lássuk most, *hogyan végezheti* a család ezt a munkát? Természetes, hogy a család minden tagja részes a nevelés munkájában s nemcsak tudatosan és szándékos hatással, hanem szándéktalan, öntudatlan hatásokkal is, mert a gyermek e hatásokat a körülte levők életéből, magatartásából veszi át. Ez a, mostanában indirekt nevelésnek nevezett hatás, komolyan számbajön a gyermek vallásos életében is és szükséges, hogy a szülők tudják, hogy a gyermek számára minden cselekedetük, szavuk és nyilatkozatuk olyan anyag, amelyből az a maga felfogását, véleményét, magatartása elemeit kiépíti.

A legjelentősebb tényező a családban a gyermek vallásos nevelésében természetesen az *anya*. *Pestalozzi*[9] szépen mutat rá arra, hogy az anya magatartása, nevelő munkája hogyan juttatja a gyermeket közelebb Isten szeretetének megértéséhez. Az anya is a gyermek nevelésében éli meg reálisan a maga életét s Istennel való kapcsolata a gyermekkel való foglalkozásában, az az előtt való bizonyságtételben megerősödik, öntudatosabbá és határozottabbá válik.[10]

Ezért minden nevelést megelőz — igaz, hogy egyúttal kísér is — a szülők s különösen az *anya önnevelése*, amely már a *gyermek születése előtt* kell, hogy kezdődjék. A születendő gyermekek számára nem közömbös az, hogy az anya, aki a gyermeket hordozza, milyen életet folytat, mennyire tekinti azt a gyermeket, akit vár, Isten ajándékának, hogyan készül an-

[9] *Pestalozzi:* Wie Gertrud ihre Kinder lehrt. Leipzig. Reclam. 214. lap.
[10] *Brunner* E.: Das Gebot und die Ordnungen. 361. lap. *Makkai* S.: Tudománnyal és fegyverrel. Budapest, 97—98. lap.

nak a világba lépésére, mikor a gyermekre gondol úgy gondol-e reá, mint akivel szemben felelőssége van, vagy csak úgy, mint játékszerre, vagy épen mint teherre; fontos tehát, hogy az anya ily gondolatokkal készül-e Isten előtti alázatos meghódolással ennek az ajándéknak elfogadására s tudatában él-e annak, hogy őt Isten egy megváltott gyermekének gondviselőjéül hívta el. Ezek a gondolatok, bár a gyermek még nem tud róluk, kétségtelenül mély és titokzatos kapcsolatban vannak a megszületendő gyermekkel épúgy, mint az anya testi és lelki életének minden rezdülésével. A gyermek világrajövetele után annak testi gondozása és táplálása is jelentős körülmény a gyermek vallásos élete szempontjából. Az olyan gyermek, aki már csecsemőkorában alig látja az anyját, mert annak másutt van elfoglaltsága, s ha látja, akkor is türelmetlennek, nyugtalannak, aki nem tapasztalja mindennap és állandóan az anya gondoskodó szeretetét, az anyai arc helyet idegeneket lát és megfizetett gondoskodás veszi körül, ezzel meg van fosztva a gyermeknek kijutó legdrágább látványtól, amely egész életében elkísérheti: a gyermeke fölé hajoló, áhítatos és boldog szeretetben ragyogó anyai arc látásától. Mikor még ez a látvány nem tudatos is a gyermek előtt, akkor is gyakorolhat rá olyan öntudatlan, de a lélekben végig megmaradó hatást, amit semmi más nem pótol.

A gyermek első éveiben azonban ezt az öntudatlan és szándéktalan hatást mélyebb és szándékolt hatásoknak is kell kísérnie, majd felváltania. Ezeket a hatásokat a *család életében* kapja a gyermek. Nem kell megvárni, hogy a gyermek a családi istentiszteletben aktíve résztvehessen, sőt azt sem, hogy abból értsen valamit, hanem mielőbb körül kell venni ilyen hatásokkal. Nem közömbös, hogy a bölcsőben fekvő gyermek milyen beszédet hall maga körül, hogy érintkeznek egymással azok, akiket hall, a füle durva, pattogó, izgatott szóváltáshoz szokik-e, vagy szelíd és szeretetteljes hanghordozáshoz, hogy lelki énekek dallama hat-e füleihez, vagy divatos slágerek lesznek első zenei tapasztalatai, hogy a környezete ajkáról már zsenge korában szidalmakat hall-e, vagy pedig Isten dicséretét hallja először? Nem közömbös, hogy milyen környezet veszi

körül, mert ezek a gyermek lelkére olyan hatásokat gyakorolhatnak, amelyeket később nem lehet kiirtani.[11]

A *család kultuszában* való részvételre már korán kell a gyermeket rászoktatni. Mikor erre a család összegyül, vegyen részt benne a gyermek is; s ne zavarjon senkit esetleges nyugtalankodása. Mikor már beszélni tud, lehet neki az ének egyes sorait előre mondani, hogy a maga módján résztvehessen az éneklésben; még előbb tanítani lehet a kéz összekulcsolására, az áhítat alatti csendes magaviseletre. Később, ha már olvasni tud, neki is legyen énekeskönyve, Bibliája, majd még később hadd olvassa fel ő a bibliai részt, válasszon éneket, egészen addig, míg saját maga is, mint a család többi tagja, hangos imádságban viheti a maga kéréseit Isten elé. A legkorábbi gyermekkortól kezdve már nagyjelentőségű mindez azért, mert így a gyermeket Isten Igéjének és tiszteletének megbecsülésére vezetjük, megtanítjuk önfegyelmezésre, tiszteletet ébresztünk benne azon módok és alkalmak iránt, mikor emberek gyűlnek össze Isten Igéje körül s hallja Istennek hozzá is szóló szavát. Természetes, hogy a család magatartása is sokat jelent a gyermek számára. Ha a családi áhítat elsietett, vagy esetleges, vagy felületes, unott szokás, a gyermek számára is azzá válik, de ha igazi, akkor el nem enyésző hatásokat kap a gyermek.

A vallásos nevelés legkorábbi feladataihoz tartozik a gyermeknek *imádkozásra* való nevelése.[12] Már foglalkoztunk azzal az ellenvetéssel, amely a gyermek imádkozásra való nevelését arra a korra akarja halasztani, amikor az imádságot érti s felmutattuk e felfogás tarthatatlanságát. Ellenkezőleg azt valljuk, hogy nem lehet elég korán megkezdeni e tekintetben sem a nevelést. Sőt mielőtt még a gyermek magában, vagy az anya a gyermekkel együtt tudna imádkozni, már az is elengedhetetlen, hogy az anya és általában a család imádságában hordozza a gyermeket. Itt sem közömbös az, hogy a család a gyermeknek még öntudatlan életét hordozza és kíséri-e imádságában, Isten kegyelmébe ajánlva már akkor, mikor még nem

[11] *Schreiber:* I. m. 82. lap.
[12] *Victor* Gabriella: A gyermek imádsága.

tud sem saját maga önmagáért, sem a család érte semmit sem tenni. A gyermek első imádsága az, mikor az anya a beszélni kezdő gyermeket szoktatja az imádkozásra. A családban szokásos étkezés előtti s esetleg utáni imádságban a kéz összekulcsolása; az imádságnak a gyermekkel együtt való mondása szintén jelentős. Mihelyt beszélni kezd, az imádkozásra nevelés legyen rendszeres. Először az anya imádkozik a maga szavaival, s a gyermek utána mondja, majd egy kötött és könyvnélkül is megtanult imádság elmondására is rá kell szoktatni, mert ez segíti akkor is, ha saját szavaival imádkozni képtelen. *Jean Paul* azt ajánlja, hogy az anya gyakran imádkozzék együtt a gyermekével,[13] *Baumgarten* figyelmeztet arra, hogy a nagyobb gyermekkel meg kell beszélni, milyen szükségei vannak, mi az, amiért hálát adhat Istennek s nem kell meggátolni, ha sok mindent akar elmondani, mert ez az Istennel való kapcsolatát és hozzá való bizalmát mélyíti.[14] *Francke* szintén szükségesnek tartja, hogy a gyermeket ráneveljük, hogy saját szükségeivel álljon Isten elé.[15] Ezen tanácsok mind értékesek, mert arra mutatnak, hogy az imádságot a gyermeknél vissza kell vinni annak a ténynek megéreztetésére, hogy Istentől függ, hogy Istenhez nyugodtan fordulhat s hogy hozzá bizalommal közeledhetik. Természetes, hogy a maga élete szükségletén kívül a napi élet eseményeiben is meg kell látnia Isten munkáját s hálát kell adnia a kapott jóságért, valamint Isten ítélete alá kell bocsátania elkövetett bűneit.

Jelentős szerepet kell biztosítanunk a családi nevelésben a *Bibliának*. Látni kell, hogy Biblia nélkül vallásos nevelés nincs, hiszen maguk a szülők is Isten Igéjéből merítenek, annak feltétele alatt élik életüket. A Biblia a gyermek könyvévé kell, hogy legyen, amelyben otthon van, amit ismer s amelynek szavai, történetei, egész világa nem idegen előtte. Az ilyen neveléssel megszűnik az a sok nehézség, amely a gyermek elé a Bibliával kapcsolatban tornyosul. A Bibliának a gyermek életéhez való közelhozásában a családi istentiszteleten kívül más eszközöket is kell használni. A bibliai történeteket már

[13] *Jean Paul:* Levana. 68. lap.
[14] *Baumgarten:* Neue Bahnen. 56. lap.
[15] *Francke:* Kurzer und einfältiger Unterricht... 52. lap.

kora gyermekkorban megismertetheti az anya a gyermekkel, úgyhogy a gyermeknek elbeszéli ezeket. Ezen az úton a gyermekhez közel jutnak a Biblia alakjai, ismerőseivé lesznek s életükből és annak eseményeiből a saját élete eseményei tükröződnek. Így válik már korán a gyermek ismerősévé maga Krisztus, mint aki minden újszövetségi történet központja és akire minden esemény utal s így válik előtte világossá Isten munkája az ember életében. Ezeknek a történeteknek meghamisítatlan, Isten hatalmát és kegyelmét éreztető elbeszélése a gyermeket hamar tiszteletre ébreszti a Biblia, mint Isten szava iránt s bizonyos otthonosságra tesz szert abban. Ezt a célt szolgálják a bibliai tárgyú képek is. Mutassuk meg ezeket a gyermeknek, díszítsük ezekkel szobáját,[16] magyarázzuk meg őket, hogy a gyermek előtt ismerősökké legyenek. Természetesen csak művészi értékű és az Ige szempontjából is megfelelő képek alkalmasak e célra. Az a gyermek, akinek kedves könyve a bibliai tárgyú képeskönyv s akinek gyermekkori emlékei közé beletartoznak ezek a képek, nem könnyen tud attól sem elszakadni, amit ezek ábrázolnak és jelentenek, ha azt megértette.

Fontos eszköze a vallásos nevelésnek a családban is: az *egyházi ének*. A másoktól, családi istentiszteleten és más alkalommal hallott énekeket a gyermek saját maga is próbálja énekelgetni, sőt ilyeneket rendszeresen tanítunk neki. Hogy a gyermek az énekben foglaltakat nem érti, hogy ott gyakran még tőle távol álló tapasztalatokról van szó, az nem baj, mert az ének nemcsak szavaival és értelmével, hanem dallamával s egész hangulatával hat s ezt már ebben a korban megérezheti a gyermek.

A *család élete és hangulata* szintén fontos a vallásos nevelésre. Az hogy milyen a család élete, hogyan viselkednek tagjai egymással, milyen a szeretet a családban, hogy ítélnek meg dolgokat és hogyan beszélnek kérdésekről, hogy a szülők milyen viszonyban vannak egymással és a gyermekekkel s a testvérek egymással, mind igen jelentős a gyermek vallásos nevelése szempontjából. A gyermek mindennapi életét a család-

[16] *Kabisch:* I. m. 80. lap.

ban Isten törvénye alá kell állítani s meg kell mutatni neki, hogy ez ugyanaz a törvény és akarat, ami alá a család egész élete van állítva. Nem a szülők akarata dönt, hanem ezek felett Istené s az ő élete is Isten akarata alatt kell, hogy álljon. A bűnnek komoly megítélése, Isten törvényének tisztelete, a felelősség a munkában, a kötelességteljesítés pontossága, az egymás iránti szeretet; mindezek olyan dolgok, amelyeknek a keresztyén családban nem valami független erkölcs vagy szokás, hanem Isten törvénye az irányadója. Így szokik bele a gyermek egy komoly családi hagyományba, amelynek hatása elkíséri egész életében. Megtanulja életét Isten akarata alá rendelni s ezen felelősség alatt folytatni.

A családi nevelésben meg kell mutatni a gyermeknek azt is, hogy az Ige, amelynek alapján a család él, az *egyházban* hangzik. Tulajdonképpen a családi nevelés is az egyházban történik, mert ott is az egyház közösségében, az Ige szolgálatában élők közösségében él a gyermek.De ezt az egyházi közösséget már a családban tudatossá kell tenni. Ezért szükséges a már említett módokon, a gyermeknek a kultuszban való részvétele, mihelyt akkora, hogy a templomban helyesen tudja magát viselni. Helyes tehát a gyermeket minél hamarabb hozzászoktatni ahhoz, hogy szüleivel együtt a gyülekezeti istentiszteleten résztvegyen s annak rendjébe, az ottani magatartásba beleszokjék. Az ilyen alkalmak, mikor szüleivel együtt a templomba megy, mikor ott a gyülekezetet látja, s az ilyenkor lelkébe vésődött képek egész életében megmaradnak és sokszor később is indításokat adhatnak neki. A közös kultusz, az ének és imádság ünnepélyessége megrendítheti a gyermeket és megéreztetheti vele Isten közellétét. Egyébként a templomban csak arra kell vigyázni, hogy a gyermek mást ne zavarjon, illetve senkinek sem szabad magát a gyermek magaviselete által zavartatnia; a figyelésre a gyermeket nem lehet kényszeríteni. Beszélni kell neki az egyházról, meg kell éreztetni vele, hogy vannak emberek, akik mivel ugyanahhoz az egyházhoz tartoznak, közelebb állanak hozzája, hogy felébredjen benne a közösségtudat az egyház tagjai iránt. Meg kell ismertetni az egyház vezetőivel, azok iránt tiszteletre és megbecsülésre kell nevelni.

Mindezekben a *gyermek lelki fejlődését állandóan figyelemmel* kell kísérnie a szülőknek. Meg kell hallgatnia kérdéseit, a lehetőség szerint válaszolnia rájuk, figyelni érdeklődését s irányítni azt,[17] s mihelyt lehet és amennyiben lehet, ránevelni arra, hogy saját maga is olvassa a Bibliát, maga imádkozzék stb. Ezeket nem kényszerrel vagy parancsszóval, hanem inkább indítással igyekezzünk elérni, mert a kikényszerített vagy a gyermek hiúságára felépített ilyen szokások egy idő multán súlyos kiábrándulásoknak, sőt veszedelmeknek lehetnek okai.

A *vegyes házasságban* élő szülők gyermekeinek családi vallásos nevelésében különösen vigyázni kell arra, hogy a gyermekben sem közömbösség ne ébredjen a saját, sem gyűlölet vagy ellenszenv a mások vallása iránt. Itt a helyes utat csak úgy lehet megtalálni, ha a szülők közül mindkét fél a saját hite komoly ápolása mellett a másik fél hite iránt tisztelettel és megbecsüléssel viseltetik, ez pedig annál nagyobb, minél igazibb és mélyebb a saját hite, minél inkább gyökerezik az Krisztusban és az ő kegyelmében. Csak hitetlen, a vallást emberi érdekek szerint tekintő, féltékeny lelkek között van visszavonás a hit dolgában és ilyen helyen a gyermek hite is elvész. A vegyes vallású családokban a református félnek éppen azért fokozottan nagyobb a kötelessége és felelőssége a hitén levő gyermek öntudatos hitre való nevelése iránt s nem szabad elfelejtenie, hogy ez a kötelesség éppen azért súlyosabb, mert saját maga a házasságkötés idején vállalt egy nehezebb és kockázatosabb feladatot egy máshitű féllel való kapcsolattal.

54. §. Vallásos nevelés az iskolában.

a) Az iskolai vallásos nevelés *nem terjedhet csak a vallásórák* megtartására, mint ahogyan a vallásos nevelés nemcsak a tanítás munkájában áll, hanem ezen kívül az iskola egész életében érvényesülnie kell. Bár a modern iskola már sokat veszített abból a jellegéből, hogy nevelő intézmény legyen s in-

[17] *Schreiber:* I. m. 87. lap.

kább a tanítás munkáját vállalja, sőt még ebből is inkább a tananyag átadásának munkáját végzi, nem mondhatunk le arról az igényről, hogy az iskola feladata: a gyermek nevelése s az az iskola, amely ezt nem végzi, nem érdemli meg az iskola nevet, legfeljebb tanintézetnek nevezhető. Különösen hangoztatnunk kell ezt az igényt az egyház iskoláival szemben, mert ezeknek a nem egyházi, vagy éppen nem keresztyén szellemű iskolák felett a gyermek vallásos nevelésének súlyos és felelősségteljes feladatát kell vállaniok és végezniök. Az iskolát a nevelés szempontjából sem túlbecsülnünk, sem jelentéktelennek tartanunk nem szabad. Tisztában kell lennünk azzal, hogy az iskola nem képes döntőleg formálni a gyermek életét, sőt, hogy nem is feladata mindent megadni, ami az életben szükséges, hanem csak rá kell mutatnia azokra az alapokra, amelyek megszerzése nélkülözhetetlen, de amelyeket az iskola által megadott módok és indítások szerint magának a gyermeknek kell további életében megszereznie, vagy azokra az alapokra építenie. Ezért az élet és az iskola sohasem fognak úgy találkozni, hogy akár az élet tegye feleslegessé az iskolát, akár az iskola készítsen elő úgy az életre, hogy abban a gyermeknek semmi egyéb tanulnivalója már ne legyen. Az iskola mindig abból él, hogy hisz annak az erőnek felbuzgásában, amely által a fiatal élet újabb értékeket lát meg és újabb és teljesebb javakra törekszik.[1] Ha nem tud az iskola saját magán túl utalni s nem tudja ezt a többre és nagyobbra való vágyakozást megadni — köznyelven s a tanításra vonatkozólag úgy mondanánk: érdeklődést kelteni a legmagasabb célra nézve s így, *Schneller* szavaival: a lelkében rejtőző „isteni célgondolat" felé törekedni, — akkor az iskola csak napszámosmunkát végez, de nem nevelői munkát. Még inkább áll ez a református keresztyén iskolára. A keresztyén iskola csak az evangélium hatalma és feltétele alatt élhet, mert ez adja meg neki azt az alapot, ahogyan neki a maga feladatát néznie kell s ahogyan ennek meg kell felelnie: Isten igényének hirdetését a gyermek számára.

Ilyennek ismerték fel a keresztyén iskolát s ilyennek rendelték a hitvallásaink is. Mikor a *Heidelbergi Káté* azt

[1] *Müller* G.: Vom Sinn einer evangelischen Schule. München. 1931. 20. lap

mondja, hogy a IV. parancsolatban benne foglaltatik, hogy az „istentisztelet és az iskolák fenntartassanak",[2] akkor ilyen iskolát ért alatta. A *II. Helvét Hitvallás* a gyermekek tanításának legfőbb anyagát abban látja, hogy azokat Isten törvényében kell tanítani s ekkor hivatkozik azokra a parancsokra, amelyeket Isten erre nézve adott.[3] Az a hitvallási formula, amelyet *Kálvin* a nyilvános iskola tanulói számára szerkesztett s amelyben azok aláírásukkal tettek vallást a hitről, mutatja, hogy a keresztyén iskola alapja Istennek kijelentése az ő Igéjében, s ennek a kijelentésnek alapján áll minden tudomány, amit az iskolának nyujtania kell.[4] *Kálvin* szellemében készült és a skót egyházalkotmány alapokmányát képező, *Knox* által írt *Book of Common Order* így rendelkezik: „az iskolában az ifjúság taníttassék Isten ismeretében és félelmében, hogy felnőven értékes tagjai legyenek az Úr Jézus Krisztusnak, akár polgári szolgálatban, akár a lelkipásztorságban, vagy másutt s istenfélő alázatosságban és tisztességben éljenek".[5] Hasonlóképpen az ugyancsak *Knox* kezéből származó *I. Book of Discipline* ezt írja: „látva, hogy Isten itt e földön egyházát nemcsak angyalokkal, hanem emberek által is kívánja tanítani s hogy az emberek Isten felől és Isten félelme felől tudatlanságban születnek a világra, s hogy Isten megszűnt csodás módon megvilágítani az embereket, mint tette volt azt az apostolokkal és az első egyházban másokkal... szükséges iskolákat állítani".[6]

A keresztyén szellemű iskola tehát minden egyéb, a maga célját általános műveltség nyujtásában, vagy állami, nemzeti, vagy más közösségi célok szolgálatában kereső iskolától abban különbözik, hogy munkáját Isten Igéje világosságánál szemléli és végzi. Azt akarja, hogy a gyermek egész életét, a világ kérdéseire és jelenségeire vonatkozó ismereteit ne önmagukért valóknak tekintse, hanem olyanoknak, amelyeknek egységet,

[2] Heidelbergi Káté 103. kérdés.

[3] II. Helvét Hitvallás. XXV. fejezet.

[4] *Kálvin* J.: Kisebb művei. Czeglédy Sándor fordítása. 101—107.

[5] *A Collection* of Confessions of Faith, Catechisms, Directories, Books of Discipline... I—III. kötet. Edinburgh. 1719. Book of Common Order. IV. fej.

[6] U. o. I. Book of Discipline. VII. fejezet.

igazi világosságot és értelmet Isten Igéje ad s az egész emberi életet Isten szolgálatára való felkészülésnek tekinti. Ezt a célt természetesen nemcsak az egyházi iskolában lehet szolgálni és érvényesíteni. Az egyházi iskola feladata azonban az, hogy ezt a szempontot elsősorban saját magában próbálja képviselni és keresztülvinni. Ezért az iskola nemcsak azon az alapon tartozik az egyházhoz elválaszthatatlanul, mert az „a vallás szabad gyakorlatával van összefüggésben",[7] hanem azért, mert az egyháznak Istentől kapott megbízása a gyermekek keresztyén, evangéliumi szellemben való nevelése. Az egyház feladata, hogy őrködjék a nem egyházi iskoláknak keresztyén szelleme felett is s reájuk nézve is hirdesse Istennek ezen parancsát és igyekezzék meggyőzni minden iskolafenntartó közösséget arról, hogy igazi nevelést csak az evangéliom alapján lehet nyujtani. Ahol az egyház saját maga nem tarthat fenn iskolát, ott részben ugyanezt a nevelést kell nyujtania az iskolán kívüli nevelési szervezetben, részben pedig arra kell törekednie, hogy a világi iskola szellemét tagjain és vezetőin keresztül ilyen irányban befolyásolja.

Az iskolai vallásos nevelés tehát nem tekinthető az iskolai nevelés valamelyik ágának, vagy sajátos esetének, vagy körének, hanem az iskola egész életében és munkájában kell, hogy érvényesüljön, mint ahogyan az embernek Istennel való kapcsolata életének nem egy szeletét, hanem egész élete alapját kell, hogy képezze.

b) Melyek most azok a *módok*, ahogyan az iskolában a vallásos nevelésnek folynia kell? Három csoportban sorolhatjuk fel ezeket. A vallásos nevelés munkája folyik az iskola legsajátosabb munkássága, a *tanítás* által; folyik az iskola *nevelő munkájában;* és végül azokon a *sajátos módokon*, amelyek éppen a vallásos nevelést vannak hivatva szolgálni.

Az iskola a *tanítás* helye, ez a munka az, amit az iskola rendszeresen, egy megállapított anyag és módszer szerint végez. Itt elsősorban természetesen a *vallástanítás* jön tekintetbe. A vallástanításnak, mint erről már beszéltünk, többnek kell lennie az anyag átadásánál, igehirdetésnek kell lennie. A vallás-

[7] Egyházi Törvények I. tc. 3. §.

tanító tehát sohasem tekintheti a tárgyát úgy, mint amelynek puszta átadása van reá bízva, hanem fel kell használnia az alkalmakat, hogy az anyagon át Istennek izenetét juttassa el a gyermekhez. Nagy gonddal kell megvizsgálnia, hogyan lett a vallásórán hirdetett Ige a gyermek életében valóság, mit tehet ő azért, hogy azzá legyen, milyen kapcsolatba jutott az a gyermek életével, milyen kérdések ébredtek fel annak lelkében a hirdetett Ige kapcsán, hogyan felel azokra a lélek és hogyan áll a gyermek a maga kísértései és harcai között. Különösen a gyermek és ifjú életében előforduló nagy válságok között legyen a vallástanító közel a gyermekhez ,igyekezzék annak segíteni, legyen pásztora és vezetője. A vallásnak, mint tananyagnak és tantárgynak sajátos jelleméből következik, hogy a tanítónak is másként kell állania a gyermekkel, mintha csak egy tárgyat tanítana, de különösen másként kell eljárnia a tanulási eredmény elbírálásánál. Látnia kell, hogy a vallástani anyagnak puszta tudása még nem érdemesít a legjobb osztályzatra, de óvakodnia kell attól is, hogy ezt a tudást mellékesnek tekintse és eljelentéktelenítse. Az eredmény elbírálásában sokkal inkább, mint más tárgyaknál tekintetbe kell vennie a gyermek egész lelki hajlandóságát, minőségét, magatartását, azt a belső figyelmet is, amellyel az a vallástanítás tárgya iránt viseltetik. Nem bírálható el kedvezően az a tanuló, aki nagy érdeklődést mutat ugyan a lelki dolgok iránt, de az anyagot nem tanulja meg, de az sem, aki csak az anyagot tudja, de lelkével távol van attól. Az Isten dolgaihoz való kapcsolódás nagy részben a Szentlélek munkája, de meg kell látszania a tanuló ama törekvésének is, hogy a neki tanított dolgokkal közösségbe jusson s azokat megbecsülje.

Nagy jelentősége van a vallásos nevelésre annak is, hogyan tekinti az iskola a *tanítás egész munkáját* az *egyes tantárgyak* kezelésében.[8] A keresztyén iskola a tanítás tárgyaiban nem azért akarja a gyermeket előbb vinni, hogy csak annak ismeretanyagát növelje, nem is csak a kultúrértékek átadását tekinti a tanítás céljának, hanem arra törekszik, hogy a tanuló azt a világot, amelyben él s az egész emberi életet Isten Igéjé-

[8] *Schreiber:* I. m. 213—219. lap.

nek fényénél lássa s abban úgy tájékozódjék, hogy a világról alkotott ismeretei által életét jobban oda tudja adni Isten szolgálatára. Ezért a keresztyén iskola úgy látja, hogy a világ megismeréséhez és az emberi élet helyes értékeléséhez az első lépés csakugyan Isten félelme,[9] amelyről a Biblia azt mondja, hogy kezdete minden bölcseségnek. Ezért igaz, hogy „hit által ismerjük meg, hogy a világot Isten teremtette s a látható a láthatatlanból állott elő",[10] azaz az igazi tudás csak a hit alapján képzelhető el. *Kálvin* azt mondja, hogy ez a világ olyan, mint egy színház, amelyben az Úr a maga dicsősége látható jegyeit mutatja, nekünk azonban, míg egy ilyen színjáték folyik előttünk, a szemeink és a látásunk homályos, nem mintha a kijelentés lenne homályos, hanem mert lelkünkben idegenek vagyunk tőle s mert nemcsak akaratunk, de képességeink is hiányoznak ennek meglátására.[11] Ahhoz tehát, hogy az iskola az értelmi nevelés vagy világnézeti nevelés munkájában helyesen járjon el, feltétlenül szükséges, hogy a gyermek előtt a hit világmagyarázó jelentőségét felmutassa s ennek szükségét számára hirdesse. Az iskolának meg kell mutatnia, „hogy a nagy világ, a makrokozmosz, a természeti világ vagy az ember, a mikrokozmosz, a történeti és társadalmi élet mögött és felett a szuverén szent Úristen áll az ő teljes fenségében" (Tavaszy).[12]

Ezért a tanítónak az a feladata, hogy mindenben és mindenütt az Írást magyarázza, amint azt *Kálvin* a doktorok tisztéről mondja.[13] A skót *II. Book of Discipline* megállapítja, hogy „a tanítónak adatott a tudomány igéje, hogy egyszerű tanítással megnyissa a hit titkait".[14] Nemcsak a vallásnál, mint tantárgynál tehát, hanem minden tantárgy kezelésében úgy kell

[9] *Makkai* S.: Tudománnyal és fegyverrel. Budapest. („A vallástanításnak meg kell adnia a szempontokat a többi ismeretkör szemléletéhez és értékeléséhez, vagyis a műveltség megszentelését kell szolgálnia azáltal, hogy az ismeretek egész világának örökkévaló egységét, célját, értelmét világítja meg.")

[10] Zsid. 11:3.

[11] *Kálvin:* Commentarius... V. kötet. 262. lap.

[12] *Tavaszy* Sándor: A nevelés református alapelvei. Kolozsvár, 1938. 6. lap.

[13] *Kálvin:* Institúció. IV. 3:4.

[14] *A Collection*... II. Book of Discipline („to the Doctor is gine the Word of Knowledge to open up be simple Teiching the Mysteries of Faith": a tanítónak a tudomány szava adatott, hogy egyszerű tanítás útján feltárja a hit titkait).

eljárni a keresztyén iskolában, hogy minden tárgyban rá kell mutatni Isten dicsőségének a Krisztusban megismerhető fényességére. A humán tárgyak Istennek az emberi életben munkáló kegyelmét s azt az alakító Igéjét kell, hogy feltételezzék, amint Isten az emberi nyelvben, az emberi történelemben, gondolkozásban ad eszközöket akarata világosabb megismerésére, a reális tárgyak Istennek e világ feletti uralmát s ebben az ember iránti kegyelmét tudják a hívő ember előtt felmutatni, a testi nevelés azon az alapon kell, hogy álljon, hogy a mi testünk a Szentlélek temploma, a művészeti nevelésben pedig Istennek a teremtésben az ember számára örömet és gyönyörűséget nyujtó kegyelme mutatkozzék.[15]

Különösen sok alkalom kínálkozik a vallásos nevelésre az iskola *nevelő munkájában*. A keresztyén iskolában tudatosan kell küzdenünk a modern iskola azon hibája ellen, hogy abban a tanító és tanár csak az anyag átadását, vagy éppen csak kikérdezését tartja feladatának; hanem azt a felfogást kell hirdetnünk, hogy a tanító a gyermekeknek pásztora és gondviselője. Már ezért is nagyon fontos, miként bánnak az iskolában a tanulókkal. A tanítók vagy tanárok és a gyermek közötti bizalom, szeretet, a tanulóknak tanáraikhoz való szeretetteljes ragaszkodása s ennek a tanár által való viszonzása, a tanárok és tanítók személyes példaadása, a tanulókkal az iskolai munkán kívüli kapcsolata, sok lélekben képes az igazi hit és öntudatos keresztyén élet csíráit ápolni, a felnőttek tapasztalatai, figyelmeztetései, indításai útján. A tanító így taníthatja meg a gyermeknek azt, amiről *Kálvin* azt mondja, hogy az első helyen áll minden tudomány között: „főképen Istent szeretni és a bűnt gyűlölni".[16] A tanulók együttélése a keresztyén iskolában, az a szellem, amely őket arra vezeti rá, hogy törődjenek egymással, szeressék egymást, mint egy testvéri közösségben élők — ami különösen a felekezeti iskolában érvényesíthető, — hogy hordozzák egymás nehézségeit és bajait, olyan kapcsolatot tud teremteni a gyermekek között, amely velük megérezteti az egyházban és az életben a hívők közösségének való-

[15] *Schreiber:* I. m. 221—227. lap.

[16] *Calvin:* Leges Academiae Genevensis. C. R. 38. kötet. 70. lap („praecipue Deum amare et vitia odisse docendo").

ságát. Az iskolában a bűn ellen való határozott harc, az iskola életében a szigorú, Isten törvényét szem előtt tartó, de a kegyelem izenetét hirdető fegyelem, a tisztelet megkövetelése a vezetők iránt s szeretet és gyöngédség a tanulók iránt, a bűnnek komoly megítélése, de a bűnös megtérésre vezetésére irányuló törekvés, már az iskolai életben bevezethetik a gyermeket az anyaszentegyház életrendjébe s megismertethetik azzal az erkölcsi életfolytatással, amelyet Isten az egyházban kíván meg gyermekeitől.

Vannak ezeken kívül sajátos alkalmak az iskolai vallásos nevelésre.[17] Ilyen elsősorban az iskolai *imádkozás*, amely tanítási órák elején vagy végén, vagy mindkét alkalommal szokásos. Ez a szokás néha egészen gépiessé és erőltetetté válhatik. *Pestalozziról* jegyezték fel, hogy gyermekkorában egy vizsga alkalmával, az imádság „en cérémonie" elmondásakor nevetett.[18] Pedig az iskolai imádkozás lehet alkalom arra, hogy a gyermek komolyan meglássa az imádkozás jelentőségét, sőt az imádkozás alkalmába bele tudjon kapcsolódni a tanítóval együtt is. Az ilyen iskolai imádkozásnak három formája lehetséges: vagy a gyermekek mondják együtt (vagy egy gyermek a többiek nevében) a kötött szövegű imádságot, vagy a tanító imádkozik hangosan szabadon, vagy a gyermekek közül egy mond szabad imádságot. Mivel itt is meg kell őrizni az imádkozás lényegét, a leghelyesebb, ha a gyermekek közül egy, akár kijelölés szerint, akár saját vállalkozásából szabadon imádkozik az egész osztály nevében. Ez azonban csak magasabb osztályban és óvatosan gyakorlandó, hogy ne szűrődhessék bele semmi visszaélés vagy idegen gondolat. Kisebb tanulók között helyesebb, ha a tanító maga imádkozik szabadon úgy, hogy a tanulók az imádságot utána mondhassák. Az imádság ilyenkor legyen rövid, egyszerű, hogy az utánamondása nem okozzon nehézséget. Legkevésbbé helyes a betanult, az osztály által harsogott, közömbös, a lélektől alapjában véve idegen, vagy idegenné váló imádság és imádkozás. Természetesen nagyon sok függ a tanító vagy tanár magatartásától, hogy unottan és kö-

[17] *Kabisch:* Wie lehren wir... 107—108. lap.
[18] *Haller* A.: Pestalozzis Leben. München. 17. lap.

zömbösen hallgatja-e végig, vagy maga is résztvesz benne; az utóbbival még a gépies imádkozásba is vihet életet.

Az iskolai imádkozás mellett az *iskolai áhítatok*, précesek is fontos eszközei a nevelésnek. Ilyeneket a hét elején és végén szükséges tartani, de tartható ilyen áhítat a napi iskolai munka kezdetekor is, naponta. Szükséges, hogy helyet foglaljon benne az előfohász, ének, bibliaolvasás (esetleg rövid magyarázattal), imádság, az Úr imádsága, ének és áldás. Tarthatja a tanító, vagy tanár, esetleg az egész iskola tanulóinak együttesen, de tarthatják a nagyobb tanulók is egymás után, vagy a bibliai rész olvasását, az ének megválasztását lehet a tanulókra bízni. Az ilyen áhítatnak, különösen, ha annak bensőségét és a gyermekek részéről a lelki részvételt — valamint a tanítók részéről is — biztosítani tudjuk, igen nagy jelentősége van. Ez az áhítat is rövid, a magyarázat se legyen prédikáció, csak a felvett hely rövid megvilágítása; a közösség gondolatát, az iskola kebelébe tartozók együttérzését mindenesetre nagyon tudja növelni.

Végül már rendes kultuszi forma az iskolai *istentisztelet*. Az ifjúsági vagy gyermekistentiszteletnek nemcsak gyülekezeti, hanem ahol az az iskolában történik, iskolai jellege is van. Azt fejezi ki, hogy az iskola maga, mint keresztyén intézmény s mint hívőket egybefoglaló közösség, kultuszközösség is, gyülekezet. Az iskolának ez a gyülekezet-jellege nem hanyagolható el. Az iskolai istentisztelet a tanárok és tanulók együttes kultusza, ahol azok vannak jelen, akik az iskolával kapcsolatban vannak. E mellett természetesen szükséges az is, hogy a tanulók s az iskola a helyi gyülekezet kultuszában is résztvegyenek, azért időnként a tanulókat a gyülekezeti istentiszteletre is el kell vinni, hogy itt a gyülekezet közösségét megérezzék. A sákramentomok azonban, illetőleg az úri szent vacsora, csak elháríthatatlan akadály esetén szolgáltatandó ki az iskolában, mert az már olyan gyülekezeti aktus, amelyen a helyi gyülekezettel együtt kell résztvenniök. Az ifjúsági istentisztelet liturgiája a gyülekezeti istentiszteletével azonos, de a gyermekek aktív részvétele nagyobb mértékű legyen éspedig a több verssoros éneklés, a kötött imádságok együttmondása által. Az igehirde-

tésben az ifjúság életének, nem alacsony alkalomszerűséggel feltárt kérdéseire keressük és mutatjuk fel az Ige válaszát.

Ezeket a követelményeket természetesen legkönnyebben a református iskolákban érvényesíthetjük. Az iskolai vallásos nevelésre van azonban alkalom akkor is, ha a tanulók *nem református* iskolába járnak.

Az első teendő itt mindenesetre biztosítani azt a lehetőséget, hogy a *hitvallásunk szerinti vallástanítás*, valamint a gyülekezeti, vagy ifjúsági *istentisztelek* útján a gyermekek között egyházunk Isten Igéjét hirdethesse. A *vallásórákon* meg kell ragadni az alkalmakat, hogy a gyermekek figyelmét, akik itt más szellemű környezetben vannak, Isten Igéjének a mi hitünk szerinti magyarázatára tereljük. Foglalkozni kell azokkal a kérdésekkel, amelyek ilyen vonatkozásban őket különösen érintik (vegyes házasság, más egyházak felfogása, világnézeti és hitvédelmi kérdések). Ezeket a kérdéseket elevenné, a megoldásokat világosakká tesszük előttük, rávilágítunk, hogyan állanak ezek a mi egyházunknak Isten Igéjén alapuló felfogása szerint, megmutatjuk, hogy térnek el a felfogások a különböző egyházak tanításában az alapfelfogásból, amelyet ezek a Kijelentésről és a Bibliáról vallanak s igyekezünk a tanulókat a saját hitükben megerősíteni. Ezeknek a kérdéseknek tapintatos, komoly, de határozott tárgyalása különösen fontos, de ehhez elsősorban az szükséges, hogy a vallástanító a tőlünk idegen felfogásokat alaposan ismerje.

Igyekeznünk kell ezenkívül a tanulókat az *egyház életébe* belekapcsolni, egyrészt úgy, hogy az istentiszteleteken való részvételüket szorgalmazzuk, másrészt úgy, hogy őket az egyház életével, munkájával az ott reájuk váró munkalehetőségekkel, feladatokkal megismertetjük, azokban őket gyakoroljuk, alkalmakat keresünk nekik a szolgálatra, igyekezünk közöttük a testvéri együttérzés és összetartás gondolatát kiépíteni. Erre az iskolán kívüli ifjúsági munka, a sajtó, szeretetvendégségek, találkozások stb. kiváló alkalmakat nyujtanak.

A vallástanító a nem református iskolában mindig tartsa szem előtt, hogy ottani munkájával, megjelenésével, beszédével az *egyházát képviseli*, igyekezzék tehát magát ott úgy viselni, hogy egyházára necsak szégyent ne hozzon, hanem azt méltó-

képpen képviselje. Igyekezzék az iskola rendjébe, szellemébe betekinteni, az iskola és annak vezetői tekintélyét a gyermekek előtt elősegíteni és védelmezni, az iskolában magát ne idegennek, hanem munkásnak és munkatársnak tekintse és óvakodjék minden olyan magatartástól, amely kihívó és felületes szavakkal vagy tettekkel elidegenítheti tőle az iskola vezetőit. A tanulókat időnként látogassa meg tartson fenn velük pásztori érintkezést s igyekezzék — különösen a vegyes házasságú családokban — Isten Igéje szerint úgy viselni magát, mint aki Krisztusért jár követségben.

55. §. Vallásos nevelés az iskolán kívül.

A családi és iskolai nevelés mellett és a konfirmációi előkészítésen kívül az egyház a maga vallásos nevelő munkáját még olyan tereken is kifejti, amelyeket a fentebb említettek közé nem lehet sorozni, de amelyekről szintén meg kell emlékeznünk. Ezeket összefoglalóan *iskolán kívüli alkalmaknak* nevezzük, mert az iskolában rendszeresen és szervezetten folyik a vallásos nevelés munkája.[1] Az egyháznak ezek a tevékenységei már nagyrészben a kultuszi és pásztori munkák közé tartoznak, úgyhogy itt csak azért tárgyaljuk őket, mert katechetikai szempontok is érvényesülnek bennük, részletes fejtegetésük a liturgika és poimenika feladata.

Az iskolán kívüli vallásos nevelés is egyházi tevékenység, mert az egyház köteles vallásos nevelést minden téren, még a családi életben is irányítani. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy mindenütt, tehát pl. a családi nevelésben is, az egyház végzi közvetlenül a munkát, de az egyház mint az Ige hirdetésének és hallgatásának közössége felelős azért, hogy ez az Ige a családban is hangozzék s a gyermekek a családban is hallgassák azt.

Általában az iskolán kívüli vallásos nevelés munkáját a külső szervezett keretek helyett a belső szervezettség jellemzi. Még akkor is tehát, ha külső szervezete ennek a munkának

[1] *Pfennigsdorf:* Prakt. Theologie. 345. lap.

nincs, kell lennie egy belső szervezettségének, vagyis reá nézve a vallásos nevelés elvei éppenúgy érvényesek, mint ahogy érvényesek a szervezett iskolai, családi vagy más formák között folyó nevelésre. Ebben a munkában is Isten Igéjének kell hirdettetnie; nem elégedhetünk tehát meg itt sem üres formákkal, tartalmatlan és felületes szólamokkal és a lelki munka szabadságának és önkéntességének ürügye alatt felszínességgel és mezitlábossággal. Mindenütt arra kell törekednünk, hogy az Ige izenetét igyekezzünk átadni s hogy az Ige valóban a maga aktuális megszólításában intéztessék a gyermekhez.[2]

Az ilyen munkák között először kell megemlíteni a *gyermekistentiszteletet* és a vasárnapi bibliai iskolát, amelyet némely más egyházban „Kinderkirche"-nek, „Kinderlehre"-nek, vagy a nagyobbak, esetleg felnőttek számára „Christenlehre"-nek[3] is neveznek. Ezek közül a gyermekistentisztelet főleg liturgiai cselekmény, a bibliai iskola pedig a gyermekpásztoráció egyik formája. Mégis mindegyiknek vannak katechetikai vonásai is, s ezek nem hanyagolhatók el s abból folynak, hogy ez alkalmakon is gyermekekkel foglalkozunk. Hasonló fontos tényezőkként kell említenünk az ifjúság gondozására az egyházban alakult egyesületeket és mozgalmakat, valamint azokat is, amelyek nem az egyház kebelében keletkeztek ugyan és nem ott állanak fenn, de amelyeket, mint az egyház tagjait magukban foglaló egyesületeket és munkákat, az egyháznak fel kell használnia az Ige szolgálatára. Végül az ifjúsági istentiszteletek szintén ide tartoznak.

A liturgikus cselekvényeknek számító gyermek- és ifjúsági istentiszteletekben[4] sem hagyható tehát figyelmen kívül a katechetikai vonás. Mint már láttuk, ezek jelentősége különösen abban van, hogy a gyermek itt érzi meg azt a kultuszközösséget, amely őt másokkal összekapcsolja. Szükséges, hogy az ilyen istentiszteleteken a gyermekekből és ifjúságból álló gyülekezetnek minél inkább biztosítva legyen a tevékenysége éspedig úgy, hogy a több és elevenebb éneklés, a kötött imádsá-

[2] *Stählin:* Grundfragen ev Jugendführung. (Jugend u. Gemeinde. 8. füzet.) 32. lap.

[3] *Niebergall:* Prakt. Theologie. 326., 349. lap.

[4] *Steinbeck:* Katecheik. 169., 236—347. lap.

gok együttes elmondása, a lectio felkeresése, a textus együttes olvasása stb. útján igyekezzünk nevelői hatást is gyakorolni. Az igehirdetés anélkül azonban, hogy pedagógiai cél szolgálatába rendeljük, legyen kapcsolatban a vallástanítás, vagy a gyermekpásztoráció egyéb alkalmai során tárgyalt kérdésekkel, vasárnapi iskolai leckékkel, és az ifjúsági munkában tárgyalt problémákkal vagy bibliai részekkel. Úgy a gyermek, mint az ifjúsági istentisztelet külső rendje, az ott tanúsított fegyelmezett és az Igéhez illő magatartás szintén fontos nevelői feladatok.

Az egyház pásztori tevékenységei közé tartozik a maga különböző formáiban a *bibliai iskola és az ifjúsági munka is.* Itt meg kell különböztetnünk azokat, amelyek *az egyház vezetése* és irányítása alatt s amelyek nem egyházi kézben vannak. Ezekben a pásztori munkákban is van szerepe a nevelői tevékenységnek, sőt a tanításnak is.[5] A vasárnapi iskolai és ifjúsági munkában tekintettel kell lennünk arra is, hogy itt is van alkalom bizonyos vallásos ismeretanyag átadására. A vasárnapi iskola különösen nagyjelentőségű a gyermekek bibliai tájékozottságának, bibliai ismereteinek növelésére, de ugyanakkor arra is, hogy a bibliai történetek tanítása kapcsán a hitvallás alapján tisztázzuk a gyermekek előtt a keresztyén hit és élet egyes kérdéseit.[6] Ugyanígy az ifjúsági bibliaórákon, éppen ezek személyes és pásztori vonásánál fogva alkalom nyílik arra, hogy a bibliai, hitvallási és egyház történetére és életére vonatkozó ismereteket növeljük, erősítsük s azoknak éppen a személyes életre irányuló vonatkozásait kiemeljük. A nevelés körében szintén nagy lehetőséget nyujt a vasárnapi iskola vagy ifjúsági egyesület, mint csoport, ahol a tagok közelebbi és személyes kapcsolatba jutnak egymással, ahol az együttes foglalkozás Isten Igéjével, a közös megbeszélések, együttes munka, testvéri összetartás, stb. meg tudja éreztetni velük az Anyaszentegyház nagyobb közösségét és meg tudja mutatni azokat a feladatokat, amelyek az egyházban reájuk várnak. A vasárnapi iskolai vagy ifjúsági csoport vezetőjének nevelői

[5] *Imre* L.: A vasárnapi iskolai munka alapelvei. Kolozsvár, 1936.

[6] *Sachse:* Katechetik. IV. 5.

képességei, az itt rejlő feladatok meglátása, a tagokkal való személyes kapcsolat ezeket a munkákat a nevelés egyik elsőrangú tényezőjévé teszik. Ezenkívül az egyházi és más vallásos énekek megismerése és gyakorlása által szintén nagy szolgálatot tesznek ezek a vallásos nevelés ügyének. Szükséges, hogy ezek a munkák mind szoros kapcsolatban álljanak, nemcsak szervezetileg, hanem főleg belsőleg a vallásos nevelés többi formáival s egész rendszerével.

A *nem egyházi vezetés* alatt álló ifjúsági munkákban igyekeznünk kell arra, hogy amennyire itt alkalom adódik, ezeket az alkalmakat a vallásos nevelés számára értékesítsük. Itt is kétágú a munka: egyrészt a nevelés anyagában kell igyekezni elhelyezni olyan részeket, amelyek a gyermekek vallásos ismeretanyagát növelik, másrészt a személyes gondozás útján kell a nevelő munkát végezni. Sok függ itt attól, milyen komolyan tudja venni a nevelő ebben a munkában az Ige szolgálatát és milyen odaadással igyekszik saját magát is ennek a munkának végzésére odaszentelni.

A *felnőttek között*[7] fennálló egyesületek, munkák, összejövetelek, konferenciák szintén sok alkalmat adnak arra, hogy ezeken az Ige magyarázata és az együttes megbeszélés által a vallásos nevelés munkáját végezhessük.

56. §. A konfirmációi előkészítés.

a) A vallásos nevelés formái között igen fontos helyet foglal el a konfirmációi előkészítés. A konfirmációnak most csak a katechetikai vonatkozásával foglalkozunk, tehát figyelmen kívül hagyjuk azokat a szempontokat, amelyek a konfirmáció homiletikai (az igehirdetésre vonatkozó), liturgikai (a konfirmáció aktusának liturgiai alkatát érintő) vagy poimenikai (a konfirmáció pásztori oldalaival foglalkozó) vonatkozásait képezik, bár bizonyos utalásokat, amelyek épen nélkülözhetetlenek, ezekre is kell néha tennünk.

Szükséges először is tisztázni azt a már katechetikai jel-

[7] *Baumgarten:* Neue Bahnen. 12. §.

legű kérdést: *mi tulajdonképen a konfirmáció?* Ettől a kérdéstől függ nagy részben az, hogy milyennek kell lennie a konfirmációi előkészítésnek.

Általában az a felfogás, hogy a konfirmációt a gyermekkeresztség tette szükségessé. Ez azonban nem egészen igaz, hiszen a felnőttek megkeresztelése esetében is ismerünk olyan eljárást, amely a keresztelés és úrvacsora kiszolgáltatása közötti időben a megkeresztelteket az úri szent vacsorára volt hivatva előkészíteni, megismertetve velük ennek a szent cselekvénynek közelebbi értelmét és jelentését,[1] bár bizonyos, hogy ez az előkészítés a konfirmáció mostani értelmével és gyakorlatával nem azonosítható. A gyermekkeresztség szükségképen hozta magával azt az eljárást, amelyről *Kálvin* is megemlékezik a bérmálás kérdésének tárgyalásánál, hogy a felserdült gyermekek a püspök elé állíttatva, megvizsgáltattak hitük felől.[2] E vizsgálattal együttjáró megkenetést nevezték *confirmationak*, mint amely cselekvény a gyermekeket a Szentlélek birtokában megerősíti. Később, az V. századtól kezdve a keresztelési eljárás teljesen liturgikus lett, kiesett belőle minden katechetikai elem. A keresztség és úrvacsoravétel közötti cselekvény gyanánt a bérmálást a XII. században teszik általánossá és kötelezővé, megállapítva annak sákramentom-jellegét, s megszabva azt is, hogy ezt 7 éves korig nem szabad kiszolgáltatni.[3] A konfirmáció neve és gondolata a cseh-morva atyafiak egyházában újul meg, amelyben szokássá lett, hogy a gyermekeket egyházi tanításban részesítették, amelynek végén a gyermekek vizsgálatot tettek s ennek végeztével a gyülekezet színe előtt ünnepélyesen megáldattak. Ez a cselekvény volt a protestáns egyházakban szokásba jött konfirmáció tulajdonképeni őse, illetve annak megújulása.[4]

Kálvin, mikor kimutatja a bérmálás szentségének alaptalan voltát, a következőket írja ezzel kapcsolatban: „Vajha megtartanók azt a régi szokást, amely a régieknél megvolt!...

[1] *Weiss* A.: Die altkirchliche Pädagogik. Freiburg, 1869. 141. lap.

[2] *Kálvin:* Institúció. IV. 19: 4.

[3] *Achelis* E. Chr.: Lehrbuch der Prakt. Theologie. III. kiadás. Leipz. 1911. II. kötet 296. lap.

[4] *Achelis:* I. m. 308. lap.

Volt vallástanítás, hogy azáltal a gyermekek vagy a felserdült ifjak hitükről a gyülekezet színe előtt számot adjanak. A vallásoktatás legjobb módja az lenne, ha meg volna írva erre a célra egy általánosan elfogadott formula, amely magában foglalná és érthetőleg megmagyarázná vallásunknak minden főbb részét, amelyben a hívők egyetemes egyházának eltérés nélkül egyet kell értenie. A tízesztendős gyermek az egyház elé járulna, hogy az ő hitéről vallást tegyen; kikérdeznék őt az egyes főcikkekből, amelyekre egyenként megfelelne. Ha valamit nem tudna, vagy kevésbbé értene, arra megtanítanák. Így az egy igaz és tiszta hitről, amellyel a hívő nép egy szívvel és egy lélekkel tiszteli Istent, az egyház színe és tekintete előtt vallást tenne." [5] *Kálvin* szerint tehát ennek a vallástanításnak kettős feladata van: egyrészt a hit megismerése, másrészt az erről való vallástétel a gyülekezet előtt. A *Kálvin* felfogásában tehát nincs helye a konfirmációban sem annak, hogy a gyermek fogadást tesz a gyülekezet előtt a saját életének Krisztus számára való átadásáról, sem arról, hogy a konfirmáció a keresztségben a gyermek helyett tett fogadás megújítása volna, vagy még kevésbbé arról, mintha abban a Szentlélek ajándéka közöltetnék a gyermekkel, hanem egyszerűen arról van szó, hogy a gyermek a gyülekezet előtt a hit megtanult formuláját elmondja s vallást tesz róla, hogy ez az ő hite is.[6]

A konfirmáció elé az idők folyamán *különböző célokat* tűztek. Némelyek ezt az aktust úgy tekintik, mint az egész vallástanítás lezáró aktusát, aminőnek tekintette *Herbart* is, aki szerint a vallástanítás vége vagy legalább is csúcspontja a konfirmáció és az úrvacsora.[7] *Schian* nemcsak az úrvacsorára való előkészítésnek, hanem a nevelés lezárásának is tartja.[8] Csak az úrvacsorára való előkészítést tűzi ki a konfirmáció céljául *Sachse*,[9] *Zezschwitz* [10] és mások, míg vannak, akik a

[5] *Kálvin:* Institúció. IV. 19: 13.

[6] *Niesel* Wilhelm: Die Konfirmation nach einer reformatorischen Formular. Ev. Theol. 1934. 296. s köv. lap.

[7] *Herbart:* Umriss päd. Vorlesungen. Leipz. Reclam. 143. lap.

[8] *Schian* M.: Grundriss der Prakt. Theol. Giessen, 1922. 330. lap.

[9] *Sachse* E.: Evangelische Katechetik. Berlin, 1897. IV. 7. 407. lap.

[10] *Zezschwitz* C. A. G.: System der christl. kirchl. Katechetik. Leipz. 1862. 27. fejezet.

konfirmációt a gyermek egyházi nagykorúságra jutásának s így az egyházba való belekapcsolódásának alkalmául tekintik,[11] végül akik úgy nézik, mint azt az időpontot, ahonnan a gyermeknek az egyház életében való önkéntes részvétele kezdődik.[12]

Mint látható, a konfirmáció fogalmához idők folyamán annyi, sokszor egészen hitvallásellenes gondolat járult, hogy ezek azt teljesen megzavarják és bizonytalanná teszik. Ezért van az a sok ellentmondás és különbség, ami a konfirmációval, de még inkább az arra való előkészülettel kapcsolatban nemcsak katechetikai, de homiletikai és liturgikai tekintetben is tapasztalható. Ezért vitáznak sokan arról, hogy mi legyen az előkészítés anyaga, hogyan történjék, van-e szükség vizsgálatra és hogyan alakuljon az stb.[13]

Ezért elsősorban ki kell küszöbölni a konfirmáció fogalmából mindazt, ami ellenkezik a református hitvallással.[14] Így elsősorban kiküszöbölendő az a felfogás, amely a konfirmációt *a keresztség valamilyen kiegészítő részének* tartja. Mihelyt ezt vallanánk, abba a hibába esnénk, hogy a keresztséget önmagában nem tartanánk elégségesnek, tehát a sákramentom értékét és érvényét vonnánk kétségbe.[15] Ha a keresztség önmagában érvényes, pedig annak kell lennie, akkor annak semmiféle kiegészítésére nincs szükség a konfirmációban. A keresztség önmagában biztosítja a gyermeket a felől, hogy Isten elválasztásának részese, hogy a váltságnak örököse s ehhez semmiféle egyéb szertartásra nincs szükség. Épen úgy ellenkezik a református felfogással, ha azt mondjuk, hogy a konfirmációban a gyermek a Szentlélek ajándékában részesül, mert akkor ezt szentségnek kellene tartanunk. Helytelen tehát minden olyan konfirmációi szertartás, amelyben a Szentlélek adásának vala-

[11] *Matthes* H.: Der Religionsunterricht... Göttingen, 1910. *Schleiermacher* is: Prakt. Theol. 415—16. lap.

[12] *Baumgarten* O.: Neue Bahnen. 82. lap.

[13] *Niesel:* I. m. 304. lap. *Niebergall* is kemény szavakkal ítéli el a konfirmáció élettelenségét és külsőiességét. (Die Neuen Wege... 66. lap.) *Niesel* rámutat, hogy a konfirmációhoz fűződő nem református gondolatok a *Bucer* nyomán léptek be az egyházi köztudatba.

[14] *Imre* L.: A konfirmáció kérdéséhez. Ref. Szemle. 1937. 191. s köv. lap.

[15] *Schempp* P.: Konfirmationsgelöbniss? Ev. Theol. 1937. 81. lap.

119.

mely gondolata van kifejezve. A *kézrátételnek* az első századok után szokásba jött azon értelme tehát, amely a Szentlélek közlésével egyértelmű,[16] szerintünk feltétlenül elvetendő s a kézrátétel csak mint a megáldás aktusa használható. El kell utasítani azt a felfogást is, amely a konfirmációt a keresztségnek az egyetemes keresztyén egyházba felvevő aktusával szemben a református egyházba való *felvétel aktusának* tartja, mert ennek semmi hitvallási alapja nincs. Különösen sok ellenvetés hangzott el — és megvallhatjuk, hogy jogosan — azon beállítás ellen, amely a konfirmációban az *egyházi nagykorúság* gondolatának kidomborítását látta, még abban a formában is, amely ezt a nagykorúságot csak az egyház lelki életében való részvételben találta.[17] Hiszen a konfirmációi korban levő gyermek még nem nevezhető nagykorúnak, nemcsak úgy, hogy nem vehet részt az egyháznak jogi formájú életében, de úgy sem, hogy az egyház lelki munkájában önnálló szerepet vihessen. Ez ellen csak úgy lehet védekezni, ha a konfirmációi kort a lehető legjobban kitoljuk a nagykorúság felé, amint az némely egyházban történik. Ennek a nagykorúságra vonatkozó gondolatnak mellékhajtásai nyilvánulnak népünknél akkor, mikor a konfirmációval a külső társadalmi életben való részvétel aktusát köti össze, amely, mint e szent dologhoz méltatlan s azzal összeférhetetlen, feltétlenül elutasítandó. Sokan tiltakoztak azon gondolat ellen is, hogy a konfirmáció alkalmával a gyermekek vallást tesznek a maguk személyes hitéről s *fogadalmat tesznek* arra, hogy annak az egyháznak hitvallásában megmaradnak, sőt sok helyen ez a fogadalom már az eskü jellegét öltötte magára.[18] Ez a kifogás jogosult, mert 10—14 éves gyermekektől, akik a hit tételeit még csak tanulták, de tapasztalatokkal nem bírnak, jogi érvényességű esküt vagy fogadalmat kívánni nem lehet. Van azonban ennek a kérdésnek olyan megoldása, amely ezt a nehézséget ki tudja küszöbölni.

[16] A kézrátételre vonatkozó rendelkezést tartalmazza a VII. Ordo Romanus, a formulával együtt. (*Probst* Ferd. Katechese und Predigt von Anfang des IV. bis zum Ende des VI. Jahrhunderts. Breslau, 1889. 126. lap.)

[17] *Schempp*: I. m. 83. lap. *Baumgarten:* Neue Bahnen. 82. lap.

[18] *Baumgarten:* I. m.:

Ezen meggondolások alapján megállapíthatjuk most már a konfirmáció lényegét. E szerint a konfirmációban többféle elemet találunk. A *Kálvin* felfogását, illetve rendjét, amely szerint a konfirmáció a *gyülekezet előtt tett bizonyság* a felől, hogy a gyermekek az egyház hitvallását ismerik éspedig azon gyermekek részéről, akiket „az úrasztalához kívánunk vezetni",[19] mint a konfirmáció egyik jellemző vonását, el kell fogadnunk. E mellett azonban már a mi számunkra a konfirmáció más vonásai is kidomborodnak, amelyek részben épen az előbbiekből folynak. Meghatározza ezt a konfirmációra álló gyermekek kora és lelki alkata. Ez azt követeli, hogy a konfirmáció olyan életkorban történjék a gyermek életében, amikor az nemcsak egy betanult anyagot tud felmondani, hanem képes arra is, hogy lássa azt a rendszert, amit a hit alkot, vagyis lássa a hitet mint rendszert éspedig úgy lássa, mint amely nemcsak egy logikai rendszer, hanem mint amelynek az ő életéhez személyesen is köze van. A *Kálvin* gondolatát tehát itt úgy kell felfognunk, vagy ha tetszik kipótolnunk, hogy amikor a gyermek a gyülekezet előtt vallást tesz, akkor nemcsak a „nép hitéről", hanem *a saját magáéról is teszi* ezt a vallást, tehát a gyermek személyes életének, hitének, az egyház hite és Isten Igéje iránti kapcsolatának is szerepe van ebben a vallástételben.[20] Így kerül bele most egy másik vonás, amit a konfirmációban nem szabad elhanyagolnunk: a gyülekezet éspedig *a helyi gyülekezet gondolata*, illetőleg a gyermeknek abba való belekapcsolódása, amely gyülekezetben a gyermek az egyház közösségét megéli és megtapasztalja. Ez az egyházi közösség az Ige hallgatásában és az úrvacsorával való élésben nyilvánul meg, ezért a konfirmáció az úrvacsorai közösségbe és az Ige rendszeres hallgatásának közösségébe való belekapcsolódás is. Nem szabad tehát a konfirmációt csupán az úrvacsorára való előkészítésnek tekinteni, bár ez egyik nagyon lényeges vonása, hanem ki kell emelni benne azt is, hogy a maga hitéről a gyülekezet előtt vallást tett gyermek most már

[19] *Kálvin:* Institúció. IV. 19: 13.

[20] Ez nem ellenkezik *Niesel* azon felfogásával, hogy a konfirmációban nem a gyermek hitének vizsgálata folyik, mintha a hitet, annak mértékét vagy mennyiségét mérlegre lehetne tenni s így megvizsgálni. (I. m. 300. lap.)

a gyülekezetnek, mint igehallgató közösségnek tagja, aki Isten Igéjének közösségében öntudatosan kapcsolódik a gyülekezet és egyház többi tagjaihoz. Végül még egy vonás van a konfirmációban és ez *a személyes hitvallástétel* gondolata. A hitvallás jogi kényszere elutasítandó, mint azt már említettük, viszont fennáll egy másik vonása a hitvallásnak és ez a következő: a hit a református felfogás szerint sohasem valami készen álló és befejezett birtok, hanem olyan, amelyet a Szentlélek Isten munkál a lélekben az Ige hirdetése által. Míg tehát helytelen lenne a gyermek hitvallását úgy fogni fel, mint jogilag érvényes szerződést a gyermek és Isten, vagy az egyház között, látnunk kell, hogy a hit megvallásában a gyermek rábízza magát Istennek kegyelmére, amely kegyelem az Ige és Szentlélek által hitét erősíti, növeli és őt az igaz hitben megtartja.[21] A hitvallás tehát nem jogi értelemben vett fogadás vagy eskü, hanem tulajdonképen saját magának Isten kegyelmére való bízása, arra a kegyelemre, amely a keresztségben megígértetett számára s amely az Ige hirdetésében folytonosan közöltetik vele.

Így a konfirmációban a következő elemeket találjuk: a) tanuságtétel arról, hogy a gyermek az egyház hitét ismeri, mint rendszert; b) ezt a hitet személyesen a magáénak vallja és azt az Ige és sákramentom által táplálni akarja; c) ezt a hitet az egyház és gyülekezet közösségében vallja és ápolja; d) erről a gyülekezet színe előtt fogadást tesz s ebben a gyülekezet őt megerősíti.

Ennek az alapján el lehet dönteni még két kérdést: a vizsgálat és az életkor kérdését.

A *vizsgálatot* illetően *Kálvin* azt az eljárást követte, hogy az a gyülekezet színe előtt folyt le, viszont a kikérdezett anyagból [22] látszik, hogy ebben a vizsgálatban nem a tudás és készültség felől való meggyőződés, hanem annak ünnepélyessége volt döntő. A vizsgálat ellen a legtöbb kifogás azért hangzott el, mert azt vélték, hogy ez a konfirmáció ünnepélyességét

[21] *Schempp:* I. m. 90. lap.

[22] A *Kálvin* által használt káté a Genfi Kátéhoz kapcsolva jelent meg, annak 1553-i kiadásában. (Magyarul Czeglédy Sándor fordításában. Kálvin: Kisebb művei. Pápa, 1907.)

megrontja, a gyermekek számára ezt a boldog és örvendetes és önkéntes jellegű aktust megzavarja a szorongás és a vizsga kimenetele feletti nyomott érzés és annak megfontolása, hogy a nyilvános felelet nem mindig bizonyítéka a tanuló tudásának. Ebben az ellenvetéseknek teljesen igazat adva, azt valljuk, hogy a gyermekek tudásáról meggyőződést nyujtó vizsgálatot a konfirmációi szertartástól külön kell választani s a szertartásban csak olyan kérdéseket kell feltennünk, amelyek inkább deklarációszerűek, a hitvallás legfontosabb részeit és kérdéseit tüntetik fel.[23]

A konfirmándusok *életkorára* vonatkozólag láttuk, hogy Kálvin ezt a 10. életévre tette. Ezt épen azon meggondolások alapján, amelyeket a mi időnkben a gyermekek nevelése, iskolázása, érdeklődése stb. következtében figyelembe kell vennünk, túlságosan alacsonynak kell tartanunk. A konfirmációi életkor 14. életévnél korábbra semmi szín alatt sem tehető, mert ebben a korban képes a gyermek a konfirmáció jelentőségét megérteni, ebben a korban képes a hitvallást teljes rendszerében meglátni, az egyházi közösségbe belekapcsolódni, személyes életében az Igével és imádsággal élni s az úrvacsorai közösség értelmét és jelentőségét meglátni. Viszont úgy a mi jelen iskolarendszerünk, amely szerint az elemi ismeretek egységét nyujtó elemi iskolai, illetve középiskolai alsó tagozat lezáródik, mint az a tény, hogy utána a különböző életpályákra előkészülő ifjúság egészen más viszonyok közé jut, azt követeli, hogy túlságosan későre, tehát 16. életév után ne helyezzük a konfirmációt. Mivel, mint megállapítottuk, az elemi és középiskolai alsó tagozatú vallástanításnak egy egységet kell képeznie s ez természetesen a konfirmációra kell hogy nézzen, ezért ennek helyes és találó befejezése a konfirmációi előkészítés és maga a konfirmáció.

b) A konfirmációra való *előkészítés* kétágú: tanítás és nevelés. Ezek közül most az elsőről kell beszélnünk, vagyis arról, hogyan kell alakulnia a konfirmációi előkészítésnek, mint *tanításnak*.

Legelőször is meg kell állapítanunk, hogy a *vallástani-*

[23] *Niebergall*: Die neuen Wege... 67. lap.

tás célja és a konfirmációi tanítás célja különbözik egymástól. Míg a *vallástanításnak* az a feladata, hogy a gyermeknek Isten Igéjét hirdesse a tanítás anyagában, éspedig abban az életkorban, amelyben van, addig a *konfirmációi* tanításnál az a feladatunk, hogy a konfirmándusnak az egyház hitvallását úgy tanítsuk meg, hogy abból Istennek hozzája szóló izenetét az egyház hitvallásában összefoglalt értelmében megismerje s a hit rendszerét elfogadva, magát Istennek az egyházban való engedelmes szolgálatra átadja. A konfirmációra való előkészítésnél tehát a hitvallásnak, az egyház hitének megismertetése, azaz a káté *megtanítása feltétlenül szükséges,* ezt semmiféle más nem helyettesítheti. Nem tehet bizonyságot a maga hitéről az, aki ennek a hitnek elemeit nem ismeri. Ezeket az elemeket — az egyház által előírt rendelkezésekhez alkalmazkodva — még azoknak is meg kell tanítanunk, akik értelmileg vagy műveltségileg elmaradtak, mert a váltság, a bűn valósága, a kegyelem, a Szentháromság, a sákramentomok, a predestináció hite nélkül nincs református öntudatos keresztyén hit. A konfirmációra való előkészítésnek van tehát egy olyan *ismeret*anyaga, amelyről nem mondhatunk le. Csak természetes azonban, hogy ez az anyag nem önmagáért van, hanem azért, hogy benne a gyermeket Isten Igéjéhez vezessük, tehát az anyag visszatekint Isten Igéjére, a Bibliára, körültekint az egyházra, amelynek közösségében ez az Ige hozzája szól, és befelé tekint önmagába, mint akihez szól avégből, hogy személyes megszólítássá váljék az ő életére vonatkozólag.

Mi legyen a konfirmációi előkészítés *anyaga,* ez az első kérdés, amellyel foglalkoznunk kell. Ebben a tekintetben többféle lehetőség van. Van olyan elgondolás, amely a konfirmációi előkészítés anyagául a vallástanítás anyagától teljesen eltérő anyagot használ, amely a legfontosabb ismereteket kívánja közölni s ezért kiterjeszkedik a hitvallás tartalmára, e mellett tartalmaz rövid egyháztörténetet, a református felfogásnak a más egyházakétól különböző tanításait, s végül a konfirmáció lényegének és mivoltának ismertetését. A legtöbb ú. n. konfirmációi káté ezeket tartalmazza. *Kálvin,* mint láttuk, csak a hit rendszerét vette fel ebbe az anyagba, mellőzve minden egyebet. Az anyag kérdése természetesen függ attól,

hogyan gondolkozunk a konfirmációról. Ha záró vallástanításnak tartjuk, akkor fontos, hogy még egyszer igyekezzünk összefoglalni benne mindazt, amit addig a gyermek tanult; ha a református egyházba való beletagolódásnak tekintjük, akkor a hangsúly a más felfogásoktól való eltérések megismertetésén nyugszik; ha önálló és a keresztséget pótló cselekvénynek nézzük, akkor a konfirmáció mivoltát kell megmagyaráznunk. Ezek egyesítése viszont az anyagból egy konglomerátumot alkot, amint azt gyakran láthatjuk.

Az *anyag megállapításában* tekintetbe kell vennünk, hogy akik konfirmációra előkészülnek, már bizonyos vallásos nevelésben részesültek a családban és az iskolában, s már egy bizonyos vallástanításon is átmentek, tehát valamelyes alapismeretekkel bírnak. De ha ilyen tanításban nem részesültek volna is, az nem dönthet a konfirmációi előkészítés anyagának kérdésében; az ilyen tanítás hiányát olyan rendkívüli esetnek kell minősítenünk, amelyben az egyház hibás s amit pótolni kell, de erre való tekintettel a konfirmáció célját s így anyagát megállapítani nem lehet. A megelőző vallástanítást tehát számba kell venni a konfirmációi előkészítés anyagának megállapításában, hiszen a konfirmációnak erre a megelőző ismeretanyagra kell felépülnie. Szükséges azonban tekintetbe venni az anyag kiválasztásában a konfirmáció azon vonását, hogy az a hit rendszerének ismeretéről szóló számadás, és hogy ez a hitrendszer egyrészt mint a gyermek személyes hite, másrészt mint az egyház hite kell, hogy a konfirmációi előkészítésben megjelenjék. Anyag gyanánt tehát olyan valami szükséges, amely egyrészt a hit rendszerét a maga világosságában a gyermek számára előadja, másrészt ami az egész egyház hitét kifejezi és mint az egyház hitvallása használható, ezenkívül olyan, aminek a tartalmával a gyermek legalábbis ismerős. Tartalmilag ezen követelmények azt jelentik, hogy a konfirmációban a gyermeknek azt kell most már rendszeresen tanulnia, amit eddig, mint a maga egyházának hitét tanult és megismert s ami bele van építve az egész vallástanításba, mint az azt összefoglaló anyag. Így lesz ez a konfirmációban a gyermek előtt nemcsak tudatossá, hanem az egész életére elhatározóvá. Nem tartozhatik a konfirmációi anyaghoz elsőrendűen

a más felekezetek felfogása ellen való küzdelem, azok cáfolata, mert ennek nemcsak a konfirmációi előkészítéskor, hanem az egész vallástanításban kell folynia, s ezért ennek ide való külön felvétele abban a formában, ahogyan a legtöbb konfirmációi káté ma teszi, egyrészt a megfelelő hittani alapvetés hiányában nem eléggé szervesen illeszkedik az anyagba, másrészt épen ezért sokszor kihívó és zavartkeltő. A református felfogásnak mással való szembeállítása az egész vallástanítás, de különösen a konfirmációi előkészítésben a hitvallás ismertetése és magyarázata során kell hogy megtörténjék, ahol minden különbségre nem esetlegesen, hanem a hitvallás rendszeréből kifolyólag van alkalmunk kitérni.

Formailag a konfirmációi előkészítés anyagát általában *káté-alakban* szokták feldolgozni. Ez a forma helyes is, mert benne a gyermek aktivitása, a hitvallás személyessége, annak egyházi jellege, az anyag feldolgozásának rövid és a gyermekhez alkalmazott volta érvényesül.

Kálvin a konfirmációi kikérdezés anyagául nem a Genfi Kátét alkalmazta. Ennek az volt az oka, hogy a Genfi Káté olyan hosszú, hogy a gyülekezet előtti elmondására, illetve felkérdezésére sok idő kellett volna. Ezért a Genfi Káté mellett kiadott egy kis kátét, amely főként az úrvacsorai tannal foglalkozik, mert *Kálvin* a konfirmációt főleg az úrvacsorára való előkészítésnek tekintette.[24] Az úrvacsoravételhez szükséges, hogy a gyermekeknek erről helyes felfogásuk legyen, s az erről való meggyőződésre szolgált a kis káté. *Kálvin* is utal erre, amikor azt mondja, hogy „ha a gyermek — a kikérdezés alkalmával — valamit nem tudna, vagy kevésbbé értene, arra megtanítanák".[25] Körülbelül ez volt az a gondolat, amelyből kiindulva *Szenczi Molnár Albert* is a Heidelbergi Kátéból egy kisebb kátét készített, mert az egészet túlságosan nagynak tartotta ilyen célra.

Ha most tekintetbe vesszük azt, hogy a mi vallástanítási tantervünk szerint, amint erről fentebb beszéltünk, a tanítási anyag úgy állítandó össze és úgy osztandó be, hogy összefog-

[24] *Niesel:* I. m. 302. lap.
[25] *Kálvin:* Institúció. IV. 19: 13.

laló anyag gyanánt a Heidelbergi Káté egyes kérdései szolgáljanak, s ha tekintetbe vesszük, hogy ezen eljárás alapján a Heidelbergi Káté legalapvetőbb kérdéseit a gyermek már az elemi és középiskolai alsó osztályok alatt megismerte, esetleg némelyiket többször is tanulta, akkor magától adódik az a gondolat, hogy *a konfirmációi előkészítés anyagát nem kereshetjük másutt, mint* egyházunk ezen hitvallásában, *a Heidelbergi Kátéban*, mivel ez mindazon követelményeknek megfelel, amiket a konfirmációi előkészítés anyagával szemben felállítottunk: tartalmazza rendszerben a református hitet, kapcsolatban van az egyházzal, tehát nem valami egyéni és idegen felfogást tolmácsol, hanem olyant, amely történetileg is, mint könyv és mint hitvallás bele van építve egyházunk életébe és személyes is tud lenni, mert személyes hitvallása lehet a gyermeknek. Anyag gyanánt legjobb tehát a Heidelbergi Káté.[26] Mivel pedig ez sok kérdésében túlságosan nehéz és sok helyen igen részletes — bár sehol se feleslegesen részletes — ebből kell összeállítani azokat a kérdéseket, amelyek a konfirmációra való előkészítéskor a gyermekkel megtanítandók. Ez összeállításban meg kell őrizni a Káté eredeti szövegét, tehát nem szabad átdolgozni vagy felhígítani, viszont a tanítás alkalmával a kijelölt kérdéseken túltekintve, azokra a problémákra is ki kell terjeszkedni, — a nélkül, hogy az erre vonatkozó kérdéseket a gyermekkel megtaníttatnánk — amelyek a kérdések szövegében nincsenek benne.[27] Ennek az anyagnak felvételénél feleslegessé válik a más egyházak felfogásától különböző tanítások külön feldolgozása, hiszen azok megtárgyalására mindig sor kerül a tanítás folyamán, aminek az az előnye, hogy a gyermek pl. a böjt vagy a szombat kérdését nem külön, a hit egész rendszeréből kiszakítva, hanem a rendszerben magában fogja nézni és megítélni. A konfirmáció lényegére vonatkozó kérdések, amelyek az eddigi kátékban szerepeltek, az előkészítés végén vehetők fel.

Olyan esetekben, amikor a konfirmándusok nem bírnak azzal az előismerettel, amit az iskolai vallástanítás ad, mert

[26] *Dávid* Gyula: A konfirmáció a Heidelbergi Káté alapján. AZ ÚT. 1936. 9. lap.

[27] *László* Dezső: Hogyan osztottam be a Heidelbergi Kátét? U. o. 26. lap.

iskolába nem jártak, vallástanításban nem részesültek, az egyház külön erre tekintettel pótolja ezeket a hiányokat, de ez még konfirmációi előkészítésnek nem nevezhető.

Az ünnepélyes kikérdezés anyagát — tehát nem a vizsgálatét, mert ezt az egész előkészítés anyaga képezi — képezze a Heidelbergi Káté néhány legfontosabb és legjellegzetesebb kérdése, mint pl. az 1., 25., 32., 54. stb.

Beszélni kell még az előkészítésnek, mint tanításnak a *módszeréről*. Természetes, hogy itt a vallástanítási eljárást használjuk, de a következőket kell ehhez még hozzátennünk:

Az előkészítés *nem tekinthető csupán tanítási munkának*, bár egyik oldalon határozottan az. A tanításnál tehát nem elégedhetünk meg valami ködös és bizonytalan buzdítással, lelkesítéssel, nem tehetjük az előkészítő órákat istentiszteleti alkalmakká, liturgikus cselekménnyé, hanem meg kell őrizni azok tanításjellegét is. Szükséges a magyarázatban megvilágítani a hitvallás egyes kérdéseit, kapcsolatban a bibliai és egyháztörténeti anyaggal, mint szemléleti anyaggal s megkövetelni a káté könyvnélkül való megtanulását. Amennyire helytelen csak a káté kívülről való tudására fektetni a súlyt s amennyire nem képesít az ilyen tudás a konfirmációra, épannyira helytelen ezt elhanyagolni s megelégedni a jó magaviselettel, a Hiszekegy és Úri ima tudásával stb. A tanításban különösen ki kell terjeszkedni a személyes élet, valamint a közélet és világnézet egyes kérdéseire, megmutatva, hogy a református hit ezekre mind tud Isten Igéjéből feleletet adni. A tanítás tartama alatt a lelkipásztor gondoskodjék arról, hogy a személyesen felvetett kérdések vagy ellenvetések és kételyek megtárgyalására elég alkalom és idő legyen, hogy ne csak anyagtudást érjen el, hanem a káté egész tartalma és mondanivalója be tudjon hatolni a növendékek lelkébe. Hogy itt a különböző képzettségű, más és más előismeretekkel bíró növendékek különféleképen s esetleg más-más csoportokban is taníthatók, hogy az anyag minden csoportban úgy osztandó be, hogy elvégzése lehető legyen, s hogy az előkészítés időtartama a szokásos hat hét helyett sokkal több időt kell, hogy igénybe vegyen, az magától értődik.

A tanítás alkalmával arra kell igyekeznünk, hogy a ká-

tét elevenné, annak kérdéseit *életkérdésekké* tegyük a gyermek előtt. Ezért a kátét Isten Igéjére vonatkoztatva tanítjuk, de vonatkoztatva az egyház életére és az egyéni élet kérdéseire is. Meg kell mutatni, hogy a bűn, az abból való szabadulás, a kegyelem, a Krisztus váltságának elfogadása, a hit és gondviselés kérdései stb. életkérdések minden ember számára. A tanítás folyamán gondot fordítunk arra, hogy ezeket a kérdéseket a konfirmándusokkal megbeszéljük, hogy a *saját életük kérdéseit* is felvethessék, hogy a világnézeti és általános érdekű kérdéseket előttük és velük együtt az Isten Igéje világosságába helyezzük, stb. Ilyen eljárás mellett a konfirmációi előkészítő óra nem lesz unalmas és fárasztó, hanem életteljes, eleven, a gyermek érdeklődését állandóan ébrentartó alkalma a lelki gyarapodásnak és hitben való növekedésnek. Kiegészíti ezt az, hogy az egész tanításnál az *egyház és egyházi élet kérdéseit* is ébren kell a gyermekek előtt tartani s figyelmüket úgy *a helyi* egyház, mint az *egyetemes* magyar református és a *keresztyén világ* kérdései iránt felébreszteni.

c) Láttuk, hogy a konfirmációi előkészítés csak részben tanítás, e mellett azonban, mint minden tanítás, épen annyira, vagy épen azért *nevelés* is. Nem szabad hát megelégednünk azzal, hogy konfirmándusaink a kátét könyvnélkül tudják, hogy a kérdésekre felelni tudjanak, mert bár az, hogy lelkükben a hit meggyökerezzék, csak Isten Szentlelkének munkája lehet, mégis meg kell tennünk mindent arra, hogy az előkészítés, mint igehirdetés, a hitet támasztó Igét adja a gyermekeknek. A konfirmációi előkészítés keretében van alkalmunk arra, hogy a gyermekeket komoly lelki nevelésben részesítsük. *Kálvin* ezt a szempontot nem emelte ki,[28] de ez érthető volt ott, ahol az iskolai vallástanítás is és a családi nevelés is olyan alapos volt; a mi időnkben azonban erre a lelki nevelésre elengedhetetlenül szükség van. Azért igaza van *Makkainak*, mikor azt kívánja, hogy a konfirmáció „eleven életgyakorlat, szent próba legyen".[29]

Ehhez elsősorban az szükséges, hogy szakítva az előké-

[28] *Nicsel:* I. m. 303. lap.

[29] *Makkai* Sándor: A konfirmáció reformja. AZ ÚT. I. évf. 196. lap.

szítés tisztán intellektuális szempontjából folyó rövidre szabott időtartamával, azt sokkal hosszabb ideig folytassuk. Ezt már sok helyen minden külön rendelkezés nélkül is szükségesnek ítélték és megvalósították. Ennek a nevelő munkának nemcsak az a célja, amit *Foerster* állít a konfirmáció elé, hogy az morális életcélokra való nevelés legyen, nem is az, amit egy világnézeti nevelés célját szolgáló „evangelische Lebenskunde" beállításával igyekeztek elérni,[30] hanem főleg a gyermek személyes hitének ápolása s az arra való ránevelés. Ez két úton megy végbe: időhöz kötött munkában és szabad munka formájában. Időhöz kötött munkában folyik úgy, hogy a konfirmándusok számára a tanítási órák mellett olyan órákat is kell tartanunk, amikor Isten Igéjével bibliaköri formában foglalkozunk. Itt alkalma van mindegyiknek nemcsak az otthoni olvasásra kijelölt bibliai rész tüzetesebb megismerésére, hanem arra is, hogy erről gondolkozzék, ezzel foglalkozzék, az őt foglalkoztató kérdéseket elétárja, az Ige világosságánál meglássa a saját és mások életének nehézségeit, hogy az Isten Igéje lehessen számára csakugyan táplálék, hogy megszokhassa és megtanulhassa annak mindennapi használatát s megérezhesse azt a közösséget, amelyet az Ige teremt a lelkek között. Ezen kívül az ilyen órákon szükséges őket az imádkozás gyakorlásába közös imádkozással bevezetni, megéreztetni velük az imádság közösségének lényegét és jelentőségét, megbeszélni ennek akadályait, szóval arra igyekezni, hogy a konfirmációra való előkészület csakugyan a keresztyén élet gyakorlásának kezdete lehessen azok számára is, akik ilyenben még nem vettek részt.

A konfirmációi előkészítésnek egy másik szabad formája a következő: Azokat, akik konfirmációra készülnek, egy olyan közösségbe kell összevonnunk, amelyben az Isten Igéjével foglalkozókat ez Ige fegyelme különösképen köti és kötelezi. Őrködnünk kell a magaviseletük, magatartásuk felett, meg kell éreztetnünk velük, hogy ez az idő kegyelmi idő számukra, amikor különösen a gyülekezet és Isten színe előtt állanak, amikor alkalmuk van az életüket vizsgálat alá venni s amikor már öntudatosan kell küzdeni azon nehézségek ellen, amelyek út-

[30] *Matthes:* Der Religionsunterricht...

jukban állanak. Az ilyen nevelés, a tanítással együtt igen hatásossá teheti a konfirmációi előkészítést.

d) Végül meg kell említenünk nehány nem is ide, hanem a *pásztori munka* körébe tartozó intézkedést, mely a konfirmációi előkészítést mélyebbé teheti.[31] Ilyen az, hogy a konfirmándusok *felvétele* és az előkészítés végén vizsgálatra és *konfirmációra bocsátása* a *presbitérium előtti bejelentéssel* történjék, hogy a konfirmándusokat a lelkipásztor *végiglátogassa*, velük személyes beszélgetést folytasson, hogy a konfirmáció után igyekezzék *bekapcsolni őket a gyülekezet életébe*, tevékeny munkára indítván őket az egyház különböző ifjúsági munkái keretei között, s hogy magában a konfirmációi előkészítésben legyen mindig tekintettel arra, hogy a konfirmándusokat a *helyi gyülekezet életével* és feladataival közelebbről is megismertesse.

Így lehetnek a konfirmándusok s majd a konfirmáltak az egyháznak s abban Isten ügyének aktív szolgálatára felkészített, igaz hitű és tiszta életű, a vallástételre mindig kész és hűséges tagjai.

57. §. A vallásos önnevelés.

Ha a vallásos nevelés célja egy emberileg megszabott és az emberi gondolkozás által biztosított eszmény volna, amely mindenki számára elérhető, akkor a nevelés bízhatna abban, hogy egyszer el tudja juttatni a gyermeket ennek az eszménynek a birtokába s így a munkáját tökéletesen befejezheti. Ha viszont a vallásos nevelés célját abban tűznénk ki, hogy a gyermeket az egyházi közösség törvényeinek való engedelmességre vezessük, s a nevelés sikere attól függene, hogy a gyermek minél inkább alávesse magát az egyház rendelkezéseinek, minél engedelmesebbé váljék annak vezetői iránt, akkor ismét bízhatna a nevelés abban, hogy elérkezhetik a gyermek abba

[31] Ilyen rendelkezéseket tartalmaz az erdélyi református egyházkerület által kiadott: *Makkai* Sándor: A mi istentiszteletünk c. ágendáskönyv. Kolozsvár, 1929. 93—94. lap.

az állapotba, mikor minden kétség és ellenkezés nélkül veti magát alá az egyházban számára kiadott rendelkezéseknek.

A református, evangéliomi nevelés mind a két felfogásnak ellentmond. Ellentmond az első, *idealisztikus, liberális* felfogásnak, mert a nevelés céljában nem emberi eszményt, hanem Isten által adott és az ő Igéjében felismerhető életparancsot lát, de ellentmond a másodiknak is, amelyet főleg a *római egyház nevelése* vall: s ezzel szemben azt állítja, hogy a nevelés célja nem az egyháznak, hanem az egyházban Istennek való engedelmeskedés, a gyermek életének Isten akarata számára való önkéntes átadása. Elutasítja tehát azt is, hogy a nevelésben egy *autonóm emberi életet* akarjon megvalósítani, de azt is, hogy állandó kiskorúságban tartsa, illetőleg állandó *kiskorúságra* nevelje a gyermeket. Mind a két felfogás alapjában Istennek a gyermekhez való jogát vonja kétségbe s nem számol azzal a ténnyel, hogy a gyermek Istené s a gyermeket a nevelésben Isten akaratának megismerésére, elismerésére és öntudatos engedelmeskedésre kell nevelni. Ezért a vallásos nevelés munkáját Isten Igéje alapján nem tekinthetjük befejezettnek azzal, ha bizonyos életkorig a gyermeket elvezettük, vagy ha bizonyos ismeretek birtokába juttattuk, vagy ha neki az Isten Igéjében adott élethivatását megmutattuk, hanem tovább kell vinnünk egészen addig, míg öntudatosan és engedelmesen saját maga is keresni tudja ezt az, egész életét meghatározó Igét s ennek az ő életére vonatkozó parancsait. Vagyis, a vallásos nevelés legmagasabb foka: képessé tenni a gyermeket a vallásos önnevelésre.

Már eddig is többször utaltunk rá, hogy a gyermeket rá kell nevelnünk, hogy Isten Igéjét úgy nézze, mint Istennek hozzája szóló izenetét, hogy az imádkozásra való nevelésnél nem elég betanult imádságok gépies elmondására szoktatni, hogy fel kell tárni előtte az alkalmakat és lehetőségeket, amelyekben az engedelmesség parancsa hozzája szól s segíteni arra, hogy ezeket saját maga is keresse, most ezt a munkát összefoglalva, rendszeresen akarjuk még egyszer beállítani.

Az önnevelés abban nyilvánul, hogy az ember keresztyén életet él, ezt a keresztyén életet táplálja, vagyis ebben táplálkozik, ebben gyarapodni és gazdagodni törekszik. *Barth* Ká-

roly egyik erről a kérdésről szóló előadásában [1] kifejti, hogy a keresztyén élet nem egy, általunk és saját elgondolásunk szerint, a saját indításunkból származó élet, hanem tulajdonképen Krisztus élete bennünk, amely életet Krisztus bennünk a Szentlélek által él, s amelynek alapja Krisztusnak érettünk végzett áldozata. Mikor tehát önnevelésről beszélünk, ez alatt azt értjük, hogy magunkat — „testünket odaszánjuk élő, szent és Istennek kedves áldozatul, mint a mi okos tiszteletünket" (Róm. 12:1.). Ebben benne van az, hogy a keresztyén élet egy „odaszánás",[2] tehát örömmel és készségesen való átadása, odaadása a mi „testünknek", azaz az egész életünknek,[3] éspedig odaadás „áldozatul", hálaáldozat gyanánt [4] a Krisztusban megjelent isteni irgalmasságért, s ez az áldozat „okos",[5] vagyis igeszerű, egyrészt úgy, hogy Isten Igéje parancsa szerint, másrészt úgy, hogy ennek az áldozatnak az alapja Isten Igéje, amely erről az irgalmasságról minket tudósít. Ez a keresztyén élet nem egy állandó felfeléhaladás, nem biztos siker felé való és folytonosan erősödő kapaszkodás, hanem harc, amelyben bukások és visszaesések is érhetnek, de mindig új indulásra késztetnek. Ez az új indulás a megtérés, az elmében való elváltozás, s ez átváltozásra való törekvés, Isten akaratának mind jobban való megértésére irányuló munka az önnevelés munkája.

Comenius a vallásos önnevelésnek is — mint általában a vallásos nevelésnek — három eszközét említi: a *Biblia olvasását,* mint amely az élet célját, a *világ megismerését,* mint amely az emberi élet jelen állapotát, s az *önvizsgálatot,* mint amely az Istennel való közösség valóságát mutatja meg. Ismeretesek némely keresztyén egyháznak, így különösen a római egyháznak, de világi mozgalmaknak is, mint pl. a cserkészmozgalomnak az önnevelésre vonatkozó útmutatásai. Ez utóbbiak a *Comeniusétól* abban különböznek, hogy az önnevelés alanyául az embert magát állítják oda s hisznek abban, hogy egy ilyen munka által az ember elérheti azt a célt, amit maga

[1] *Barth* K.: Vom christlichen Leben. München, 1926.
[2] παρίστημι = az áldozati állat odaállítása az oltár elé.
[3] σωμα = a test a maga organikus egységében.
[4] λατρεία = az istentiszteleti szolgálat.
[5] λογική = az Igéhez mért.

elé kitűzött. *Comenius* sokkal világosabban mutat rá, hogy a tulajdonképeni célt Isten maga tűzi ki a maga Igéjében, s hogy az ember a maga helyzetét és állapotát csakis innen ismerheti meg. Ha most azt keressük, hogy milyen módjai vannak az önnevelésnek, három ilyen, egymással szorosan összefüggő és elválaszthatatlan módot találunk.

Ahhoz, hogy valaki saját magát a keresztyén életben nevelhesse, elsősorban *Isten Igéjével való táplálkozás* szükséges, éspedig olyan táplálkozás, amely Istennek az Igében kijelentett akaratát a saját életére nézve kutatja és vizsgálja. Az önnevelés keresztyén folytatására tehát az Igével való rendszeres foglalkozás nélkülözhetetlen. A másik, ami szükséges, hogy a lélek arra, amit Isten neki mond, válaszoljon. Ez a válaszolás az *imádság*, amelyre minket nem önmagunk, hanem Isten Lelke kényszerít és indít s amelyben, „amit kérnünk kell, nem tudjuk", de Isten válaszol a mi lelkünkben a saját megszólítására. A harmadik eleme a keresztyén önnevelésnek az *engedelmesség*, amely Isten akaratát nemcsak megismeri, nemcsak válaszol arra, hanem magát ennek az akaratnak alárendeli. Az engedelmesség mindig áldozat, éspedig először hálaáldozat, mert alapja a kegyelem megismerése, másodszor mindig halálos áldozat, mert benne a saját ó-emberünket kell megöldökölnünk és az Isten szerinti új ember: Krisztus valóságát kell felöltöznünk, megtagadnunk magunkat és felvennünk a keresztet. Ezen engedelmesség által válik Istennek az Igében megismert akarata számunkra és bennünk életté, ezáltal lépünk ki önmagunkból és a jelen helyzetben életünket és a világot állítjuk Isten szolgálatára. A *Comenius* által megállapított lépések vagy elemek így találkoznak a keresztyén élet tulajdonképeni lépéseivel. Ez a három egymástól elválaszthatatlan és bármelyik hiánya a többire is kihat.

Már *korán kell* elkezdenünk a nevelésben azt, hogy a gyermeket a saját maga keresztyén életének ilyen ápolására vezessük. Meg kell ismertetnünk őt azzal, hogyan lehet a saját cselekedeteit, indulatait Isten Igéjének mértéke alá helyezni, hogyan viheti Isten elé a maga életének kérdéseit s hogyan kell az engedelmességet gyakorolnia a legapróbb dolgokban is. Ezek elhanyagolása egész nevelésünket megrontja s valami, az

élettől távoli és mesterkélt vallásossággá teszi a gyermek számára Istennek reá vonatkozó igényét. Komolyan és alaposan lehet az önnevelésre való előkészítést végezni a *konfirmációi* tanításban és nevelésben; itt alkalmat kell találnunk arra, hogy saját magunk is, ismerve a gyermekek helyzetét, kérdéseit, nehézségeit, segítsünk nekik Isten Igéje alapján megmutatni a reájuk váró feladatokat. Különösen szükséges itt ismernünk és elhárítani próbálni azokat az akadályokat, amelyek úgy az Ige tanulmányozása, mint az imádkozás és engedelmesség terén a gyermek elé tornyosulnak. A *későbbi* években, különösen akkor, mikor a személyes élet harcai és kétségei jelentkeznek, ott kell állanunk és vigyáznunk arra, hogy ezek az eszközök se varázseszközökké ne váljanak, amelyekkel a gyermek a maga egyéni érdemeit akarja Isten előtt elismeretni, se el ne veszítse azokat, mint amelyek számára már haszontalanoknak tetszenek.

A keresztyén ember Istennek az *egyházban* szolgál, ott hallja az Igét és ott engedelmeskedik neki. A keresztyén önnevelés is az egyházban folyik. Ezért szükséges, hogy a keresztyén élet ápolása és az egyház igehirdető munkája között szoros kapcsolat álljon fenn. Az igehirdetésnek személyes izenetté válása, a lelkigondozás útján, a személyes életkérdéseknek az igehirdetésben való megvilágítása, az egyházban alkalmak nyujtása arra, hogy ott tudjon engedelmeskedni a gyermek Istennek, az imádság közössége az egyházban, s végül az egyházban folyó öntudatos, fegyelmezett, Isten törvénye szerint való élet nemcsak alkalmat nyujt a gyermeknek — s később mint felnőttnek is — arra, hogy abban az Ige közösségét megérezze, de elősegíti személyes életében is az Igével és imádsággal való élést, megerősíti a másokkal való kapcsolatát, mélyíti a hitét és öntudatosabbá és alázatosabbá teszi az engedelmességét.

Kolozsvári ref. teol. fakultás
könyvtára.

NÉVMUTATÓ.

Achelis J. Chr. 103. 104.
Alkuinus 58. 63.
Andreae Joh. Val. 77.
Ammon 130.
Apácai 80.
Augustinus 47. 49. 50. 51. 53. 166. 167. 280. 299. 301. 309. 310. 312. 334.

Barnes 131.
Barth Karl 9. 429
Bárány György 83.
Basedow Joh. Bernh. 86. 96.
Barnabás 44. 52.
Basilius 51.
Baumgarten 19. 123. 137. 184. 397.
Baxter 78.
Benedek (nursiai) 59.
Bethlen Kata 279. 390.
Beza Theodor 68.
Bismarck 316.
Bohne Gerh. 35. 127. 258.
Bornemissza Péter 75.
Brenz 75.
Brunner Emil 35. 257.
Bruno v. Würzburg 62.
Buchmüller 123.

Campe J. H. 87.
Canisius Péter 74.
Chrodegang 60.
Chrysostomos Joannes 48. 51. 52.
Coe 131.
Comenius Joh. Amos 69. 79. 94. 430.
Cordier 126.
Cyrillus (jeruzsálemi) 50.

Dawson 131.
Denison 131.
Derzsi Endre 133.
Dévai Biró Mátyás 75. 280.
Dietrich C. 77.
Dinter Fr. 87. 97.
Doerne 130.
Dörries Fr. 124.
Dosztojevszki 329.

Eberhard Otto 35. 123. 124. 316. 335.
Eger Karl 123.
Emlein 123.
Enyedy Andor 135.
Erasmus 61. 63. 64. 74.
Ernst Otto 354.
Erzsébet lengyel királynő 60.

Faber W. 123.
Fankhauser G. 124.
Farkas Ignác 135.
Fáy András 91.
Felbiger von J. J. 87.
Félegyházi Tamás 75.
Feltre, Vittorino da 60.
Franke Aug. Herm. 83. 94. 278. 397.
Frick Max 128.
Fröbel Fr. 89.
Frör Kurt 129.
Foerster Fr. W. 335. 427.
Füllkrug Karl 123.

Gálszécsi István 75.
Garda József 105.
Gaudy László 134.

Gergely (nyssai) 51.
Gerson Joh. Charl 61. 63.
Gesenius 83.
Gogarten Fr. 30.
Graffman R. 130.
Gräffe O. Fr. Chr. 97. 314.
Grote Gerh. 61.

Hamilton A. 74.
Hebbel 354.
Heckel Theo 35. 128. 257. 263. 295.
Herbart J. Fr. 19. 88. 90. 112. 294. 315. 415.
Heltai Gáspár 75.
Hermas 44. 52.
Horrer 87.
Hieronymus 51.
Hörk József 106.
Hrabanus Maurus 59. 63.
Husz János 62.
Hübner J. 84. 87.
Hyperius András 77.

Imre Lajos 133. 134.
Illyés Endre 134.

Justinus martyr 44. 45.
Judeae Leo 75.

Kabisch R. 19. 124. 184. 349.
Kálvin János 11. 12. 14. 67. 166. 167. 214. 218. 220. 262. 265. 270. 336. 402. 403. 405. 406. 417. 418. 423. 426.
Kazinczy Ferenc 88.
Kelemen (alexandriai) 52.
Kereszturi Pál 75.
Key Ellen 112.
Kiss Áron 107. 349.
Kiss Tihamér László 135.
Knox János 71. 402.
Koepp 129.
Köstlin Fr. 124.
Kovács Lajos 108.
Krauss A. 102.
Krieck E. 30.

Linde E. 281.
Locke John 85. 87.
Lorenz O. 124.
Luther Márton 37. 62. 66. 70. 75. 214. 218. 372.

Macrina 51.
Makkai Sándor 91. 132. 134. 281. 328. 426.
Márton István 92.
Matthes H. 350.
Melanchton F. 67. 70.
Melius Juhász Péter 75.
Melville András 72.
Merz G. 129. 130.
Müller G. 130.
Munsche P. 123.
Monica 51.

Nagy Károly császár 56. 57. 59. 63.
Nagy Péter 92.
Natorp P. 112.
Neander M. 77.
Nicetas 51.
Niebergall Fr. 19. 23. 102. 111. 115. 121. 158. 184. 220. 295. 311. 316. 348.
Nitzsch J. C. 102.
Notker 62.

Origenes 47. 48. 49. 50.
Ostfrid 62.

Palmer Chr. 100.
Patay Lajos 134.
Paulinus 51.
Paul Jean 298. 397.
Pestalozzi H. 88. 91. 234. 264. 280. 394. 407.
Pfennigsdorf E. 123. 125. 148. 317. 339.
Piersig R. 125.
Protogenes 46.

Rambach 95.
Ravasz László 131. 298.
Rein W. 91.

Réz László 108.
Rogers Cl. F. 130.
Romberg P. 125.
Rousseau J. J. 18. 85.

Sachse 415.
Samarjai János 78.
Salzmann Chr. G. 87. 96. 392.
Sartorius Szabó János 83.
Schian M. 123. 415.
Schieder K. 128.
Schleiermacher Fr. 19. 92. 99. 109. 120. 315.
Schneller István 37. 114. 300. 401.
Schreiber H. 123.
Schreiner Hellmut 128.
Selbie 131.
Senden H. 128.
Siderius János 75.
Spener F. 82. 83. 94.
Spranger E. 240.
Starbuck 237.
Steinbeck D. J. 123.
Sturm Joh. 69.

Székely István 75.
Szikszai Haellopoeus B. 75.
Szenczi Molnár Albert 75.
Szoboszlai Pap István 92.
Szele Miklós 134.

Zezschwitz C. A. G. von 101. 415.
Zurhellen-Pfleiderer Else 124. 133. 184.
Zwingli Ulrich 68. 77.
Zsarnay Lajos 105.

Tavaszy Sándor 327. 405.
Tennant 130.
Tertullianus 45. 57.
Thrändorf E. 124.
Thurneysen E. 16. 127.
Tiling Magdalena von 30. 129.
Tóth Ferenc 104.
Trotzendorf Val. 69. 77.

Vegio Maffeo 60.
Vives L. 61.
Volmer 183.

Warga János 91.
Wázsonyi Márton 83.
Wichern Joh. H. 93.
Wiklef J. 62.
Wilson 131.

TÁRGYMUTATÓ.

Alkalmazás 323. *336.*
Antropomorfizálás 234.
Apostoli hitvallás 177. 192. 197. 201. 216.
Átmeneti kor *236.*

Belmisszió 93.
Biblia 151. *157.* 307. 328. 340. 366. 397.
Bibliai igék 345.

Célja a vallásos nevelésnek *136.*
Családi vallásos nevelés 282. 285. *390.*
Csodák 183.

„Disciplina arcani" 48.

Egyházi rendtartások és utasítások 17.
Egyház, jelentősége a vall. nevelésben *18.* 20. 24. 109. 146. 152.
— egyháztagság 136. 140. 209.
— hite és élete mint a vallásos nevelés anyaga 153. 201. *226.* 308. 345. 399. 409.
Egyháztörténet *192.* 308. 329. 342.
Elmélyítés 322. *332.*

Élmények, élménytanítás 116. 316.
Előfeltételek a vallásos nevelés számára 15.
Emléztetés (memorizálás) 313.
Elemi iskolai vallástanítás 252. 384.
Ének, énektanítás *219.* 347. 370. 398.
Erkölcstan (vallástanítás helyett) 31.
Eschatologia 189. 191.
„Evang. Paedagogik". 125.

Falusi ifjúság 247.
Főiskolai vallástanítás *360.* 387.

Gyakorlás 270. *286.*
Gyermek vallásos élete *233.*
Gyülekezet 190. 227. 293.

Hit- és erkölcstan 309.
Hitvallás *204.* 308.

Idealizmus 200.
Idézetek a Bibliából 328.
Ifjúság vallása *240.*
Imádság, imádkozásra nevelés 337. 352. 396. 407.
Individuális pedagógia 112.
Iskolai vallásos nevelés 285. *400.* 408.
Isten Igéje a nevelésben *143.*
Istentisztelet, gyermekistentisztelet 225, 411.
— ifjúsági istentisztelet 225. 411.
Izráel története 172.

Jézus élete 182.

Káté 62. 72. 74. 84. 204. 368.
Kátétanítás 243. 343.
Katechizálás 71. 97.
Katechumenátus 45. 46.
Katecchtika *1. 40.*
Képek használata (szemléltető) 371.
Keresztség 16.
Keresztszülői intézmény 57.
Keresztes háborúk 199.
Kikérdezés 54. 73. 333.
Kísérleti pedagógia 116.
Kiválasztás 16.
Krisztus személyisége a nevelésben 149. 186. 272.
Kolostori iskolák 59.
Koncentrikus körök 380.
Konfirmáció, konfirmációi előkészítés 57. 62. 137. 209. 353. *413.*
Könyvnélküli 347.
Középkor 55. 198.
Középiskolai vallástanítás *355.* 385.
Köznevelés 37.
Kultúra és vall. nevelés 32. 34.
Kultúrhistóriai fokok 380.
Kultusz *223.* 235. 351. 396.

„Lebenskunde" 205. 308.
Lélektan 229. 315.

Modern theologia 110. 120. 157. 178.
Moralizálás 269.
Munkaiskola 115. 316. 346. 375.
Munkásifjúság 250.

Nevelő személyisége 281. *297.*

Orthodoxia 157. 178. 200. 257.
Óravázlat 379.
Ószövetség a vallásos nevelésben *165.*

Önnevelés *428.*
Őstörténetek 168.

Paróchiális iskolák 60.
Pátriárkák 169.
Pedagógia 229.
Példa, példaadás 271. *278.*
Példázat 271. 331.
Pietizmus 81. 157. 178. 257.
Próféták 175.

Racionalizmus 85. 157. 178. 200. 257.
Reformáció 65. 67. 200.
Reformátori (dialektikai) theolo-

gia 117. 126.
Renaissance 60.
Római egyház 109.

Scrutiniumok 49.

Személyiség pedagógikája 112. 114.
— mint nevelési cél 138.
— nevelő személyisége 297.
Szemlélet, szemléltetés 312, 321. *325.* 340.
Szentek mint példányképek 279.
Szerzetesség 199.
Szociáldemokrácia 109. 113.
Szociális gondolat a nevelésben 112.
Szokás, szoktatás 286.

Tábla használata 375.
Tananyagbeosztás 378.
Tan. tanítás 3. 266. 294.
Tanító könyvek az Ószövetségben 177.
Tankönyv 362.
Tanuló ifjúság 248.
Tantárgyak (iskolai) viszonya a vallástanításhoz 404.
Tanterv *376.*
Tekintély 300. 304.
Térkép 374.
Tízparancsolat 176. 215.
Törvény, törvény és evangélium 167. 268.

Újszövetség, mint a vallásos nev. anyaga 162. *178.*
Úr imádsága 217.
Úrvacsora 58.

Valláslélektan jelentősége 230.
Valláspedagógia 4. 115. 137. 294. 318.
Vallástanítás (helye) az iskolában 27. *404.*
Vallás taníthatósága 30.
Vasárnapi (bibliai) iskola 411.
Vezérkönyv 365.

RÖVIDITÉSEK:

Calvin: Commentarius: Ioannis Calvini in Novum Testamentum Commentarii ad editionem amstelodamensem accuratissime exscribi curavit et praefatus est A. Tholuck. Berolini MDCCCXXXIII. Vol. I—VII.

Ev. Theol. Evangelische Theologie. Monatsschrift in Fortsetzung der „Blätter zur kirchlichen Lage" und von „Zwischen den Zeiten". Verantwortl. Herausgeber: prof. D. Ernst Wolf. Kaiser Verlag. München Jhg. I—III.

Monatsbl. f. d. ev. RU.: Monatsblätter für den evangelischen Religionsunterricht. Herausg. H. Spanuth. Mohr. Tübingen.

Schule u. Ev.: Schule und Evangelium. Monatsschrift für Religionsunterricht und Schule. Herausgegeben von den ev. Schulvereinigung angeschlossenen Verbände. Steinkopf. Stuttgart. Jhrg. 4/16—10/20.

Zw. d. Z.: Zwischen den Zeiten. Eine Zeitmonatsschrift. Verantwortl. Schriftleiter: Pfarrer Georg Merz. Kaiser Verlag. München. Jahrg. 10—14.

IRODALOM:

Achelis J. Chr.: Lehrbuch der Praktischen Theologie. Lpz. I—III. kötet. 1911.

Achelis J. Chr.: Der Dekalog als katech. Lehrstück. Gieszen, 1905.

Allwohn A.: Die Stellung der Prakt. Theol. im System der Wissenschaften. Giessen, 1931.

Ammon u. *Doerne:* Autorität u. Sünde in der ev. Erziehung. München, 1932.

András Tivadar: A Heid. Káté konfirmációi és vas. iskolai oktatásra feldolgozva. Sepsiszentgyörgy, 1940.

Augustinus: De catechizandis rubidus. Edidit C. Mariott. Oxonii et Londini, 1876.

Barth Carola: Gegenwartsfragen im Religionsunterricht. Monatsbl. 1930.

Barth Karl: Vom christl. Leben. München, 1926.

— Der Dienst am Worte Gottes. Theol. ex. heute 13. fz. München, 1934.

— Offenbarung, Kirche, Theologie. München, 1934.

— Die Lehre vom Worte Gottes. München, 1927.

Bartók György: Kálvin mint nevelő. Nagyenyed, 1909.

Baumgarten O.: Neue Bahnen. Der Unterricht im christl. Religion im Geiste der modernen Theologie. Tübingen, 1903.

Bähnisch Al.: Ist eine Schulbibel notwendig? Stuttg. 1892.

Beisswänger G.: Der Streit der Gegenwart um den Religionsunterricht, 1911.

Békefi R.: A népoktatás története Magyarországon. Bp., 1906.

Bibliai leckék. Philadelphia, 1922.

Blüher H.: Die deutsche Wandervogelbewegung als erotisches Fenomen. Berlin, 1912.

Bohne Gerh.: Das Wort Gottes und der Unterricht. Berlin, 1929.

— Die rel. Entwicklung der Jugend in der Reifezeit. Lpz. 1922.

Borsos M.: A csecsemő és az első gyermekkor. Kolozsvár, 1838.

Brunner E.: Das Gebot und die Ordnungen. Tübingen, 1932.

— Um die Erneuerung der Kirche. Leipzig.

— Theologie und Kirche. Zw. den Zeiten. VIII. évf.

Bethlen Kata: Életének maga által való leírása. Kolozsvár, 1892.

Busch K. A.: Psalm u. Kirchenlied für lebendige Religions- und Konfirmandenunterricht. Annaberg, 1922.
Buday G.: Joannes Chrysostomos pedagógiája. Budapest, 1927.

Calvin: Commentarius in Nov. Test. (Tholuck) Berolini, 1833.
Clemen C.: Der Religions- und Moralunterricht in den Vereinigten Staaten von Nordamerika. Giessen, 1909.
— Quellenbuch zur Prakt. Theologie. II. Theil. Quellenbuch zur Lehre von Religionsunterricht. Giessen, 1910.
Collection of Confessions, of Faith, Catechisms, Directories, Books of discipline in the Church of Scotland. Edinb., 1719.
Cordier L.: Evangelische Pädagogik. Schwerin, 1938.
Cyrillus: Katechesen. Übers. Jos. Nirschl. Kempten, 1871.

Dávid Gy.: A konfirmáció a Heidelbergi Káté alapján. Az Út. 1936.
Dehn G.: Proletarische Jugend. Berlin, 1929.
Denison J. E.: Catechizing on the Catechism. London, 1890.
Dewey J.: Az iskola és a társadalom. Bp., 1912.
Dietz J. F.: Das Dorf als Erziehungsgemeinde. Weimar, 1929.

Eberhard O.: Der Katechismus als pädagogisches Problem im Lichte des Arbeitsschulgedankens. Osterwick-Harz, 1923.
— Evang. Religionsunterricht in der Zeitenwende. Tüb. 1932.
— Neuzeitlicher Religionsunterricht. Berlin, 1928.
— Die Pädagogik der Gegenwart und der Religionsunterricht. Leipzig, 1930.
— Arbeitsschule und Religionsunterricht. Berlin, 1920.
Eger K.: Das bibl. Wunder im Religionsunterricht. Monatsbl. 1923.
Eger Joh.: Die Bedeutung der Jugendpsychologie. 1912.
Ecsedy A.: Én is vallást teszek! Tahitótfalu, 1940.
Emlein R.: Biblische Geschichte. (Der neue Religionsunterricht. II.) Langensalza, 1929.
— Der Religionsunterricht bei Proletarierkindern. Gött., 1912.
Enyedy A.: A magyar református kátéirodalom. Debrecen, 1928.

Faber: Christl. prot. Prakt. Theologie. (Kultur der Gegenwart.) Leipz., 1909.
Fankhauser G.: Der Weg zum Kinde. Magyar ford.: Vasárnapi iskolai tanítások. I—VI. köt. Kolozsvár, 1924—27.
Fendt L.: Die Stellung der Prakt. Theologie im System der theol. Wissenschaften. Halle, 1929.
Foerster Fr. W.: Schule u. Character. Zürich, 1912.
— Jugendseele, Jugendbewegung, Jugendziel. Zürich, 1925.
Forgács Gy.: Az egyházi ének tanítása. Az Út. II. évf.
Francke A. H.: Kurzer und einfältiger Unterricht. Lpz., Reclam.

Frick Max: Reformierter Glaube. Zürich, 1932.
Frör Kurt: Was ist evangelische Erziehung? München, 1933.
Fuchs H.: Psychologie der Jugendlichen des Landes. Wittenberg. 1928.

Garda J.: Katechetika vagy népszerű vallástanítás. Kolozsvár, 1867.
Gaudig H.: Die Schule im Dienste der werdenden Persönlichkeit. Leipzig, 1922.
Gaupp R.: Psychologie des Kindes. Leipzig, 1900.
Gaudy László: A bibliai történetek tanításának valláspedagógiai módszertana. Debrecen, 1928.
Gieseler O.: Religionsunterricht auf der Unterstufe. Stuttgart, 1912.
Githens W. Harry: Dramatized stories from the Old Testament. Cincinnati.
Gogarten Fr.: Die religiöse Entscheidung. Jena, 1921.
— Die Bedeutung des Bekenntnisses. Zw. den Z. 1930.
— Das Problem der theol. Antropologie. Zw. d. Z. VII.
Goltz E. Frh. von: Die Praktische Theologie. (Die ev. Theologie. V.) Halle, 1929.
Gönczy L.: Mi szükségünk van az Ótestamentomra? Kolozsvár, 1938.
Good J. James: The Heidelberg Catechism in its newest light. Philad. 1914.
Graffmann R.: Zwei Arten christl. Erziehung. Ev. Theol. 1935.
Gräffe O. Fr. Chr.: Vollständiges Lehrbuch der allgemeinen Katechetik nach kantischen Grundlagen. I., III. Göttingen, 1805.
Gross K.: Das Seelenleben des Kindes. Berlin, 1911.

Haller A.: Pestalozzis Leben in Briefen und Berichten. Ebenhausen.
Heckel Th.: Zur Katechizmuslitteratur. Zw. d. Z. VII.
— Die christl. Erziehung der Jugend. Zw. d. Z. VIII.
— Zur Methodik des ev. Religionsunterrichtes. München, 1928.
Hehlmann W.: Persönlichkeit und Bildungsideal. Osterwick-Harz, 1927.
Hoffmann W.: Die Reifezeit. Leipzig, 1930.
Hörk J.: Katechetika vagy vallástanítástan. Budapest, 1880.
Herbart J. Fr.: Allgemeine Pädagogik. Leipz. Reclam.
— Umriss päd. Vorlesungen Leipzig. Reclam.
Hübner J.: Száz és négy válogatott bibliabéli históriák. Kassa, 1824.

Ilge W.: Die rel. Erlebnisse der 10—12 Jährigen Mädchen. Monatsblätt. 1930.
Imre L.: Tanulmányok a skót vall. nevelés történetéből. Theol. Szaklap, X.
— A gyermek vallása. Hódmezővásárhely, 1912.
— Hogyan tanítsunk vallást? Kolozsvár, 1929.

— A hitvallás az életben és munkában. Tordai nagyhét emlékkve. 1929.
— Az ifjúság válsága. Kolozsvár, 1930.
Imre S.: Az ifjúság és a mai élet nagy kérdései. Budapest, 1933.
— A családi nevelés főkérdései. Budapest.

Jarausch K.: Die Behandlung des Markusevangeliums im Untertertia. Schule u. Ev. 1929.

Kabisch—Tögel: Wie lehren wir Religion? VI. Aufl. Göttingen 1930.
Kálvin János: A ker. vallás rendszere (ford. Czeglédy S.) Pápa, 1909.
— Kisebb művei (ford. Czeglédy S.) Pápa, 1912.
Kesseler Kurt: Idealismus und Christenglaube im Religionsunterricht. Monatsbl. 1930.
— Religionsunterricht im ev. Geiste. Leipzig, 1922.
Koch R.: Das Leben Jesu. Eine Folge im symbolischen Zeichnungen. Kassel, 1935.
Koch Georg: Die bäuerliche Seele. Berlin, 1935.
Koch Ed. E.: Geschichte des Kirchenliedes. Stuttgart, 1866—76.
Kohlbrügge Fr. H.: Erläuternde und befestigende Fragen und Antworten zu dem Heidelberger Katechizmus. Elberfeld 1855.
Köstlin Fr. Leitfaden zur Unterricht im Alten Testament. Tübingen, 1911.
Kiss Áron: A magyar népoktatás története. Budapest, 1881.
— A prot. népiskolai vallástanítás módszertana. Budapest, 1879.
Kiss Tihamér L.: A magyar ref. kátétanítás módszertana, Debrecen, 1939.
Kovács Lajos: Útmutatás a ker. vallás népiskolai tanítására. Debrecen, 1884.
Krauss A.: Lehrbuch der Praktischen Theologie. Freiburg, 1890.
Krieck E.: Philosophie der Erziehung. Jena, 1922.
— Nationalpolitische Erziehung. Leipzig, 1937.

László Dezső: Az anyaszentegyház élete és szolgálata. Kolozsvár, 1938.
Lehmensieck: Anschaulicher Katechismusunterricht. Leipzig, 1925.
— Kernlieder der Kirche in Stimmungsbilder.
Leinung W.: Ist eine Schulbibel wünschenswert? Magdeburg, 1896.
Lhotzky H.: Die Seele deines Kindes. Leipzig.
Linde E.: Zur Problematik des Religionsunterrichtes. Monatsbl. 1930.
Lindsay Evans: Die Revolution der modernen Jugend. Stuttgart.
Locke J: Some thoughts on Education. (Essays) London.
Luther M.: An die Ratsherren aller Stände deutschen Landes. (Moldehn: Ls pädagogische Schriften) Breslau, 1907.

Makkai Sándor: Hogyan tanítsunk vallást? Az Út I—II. évf.
— A konfirmáció reformja. Az Út II. évf.
— Az egyház missziói munkája. Budapest, 1938.
— Bevezetés a személyiség pedagógikájába. Kolozsvár, 1912.
— Magyar nevelés, magyar műveltség. Budapest, II. kiadás.
— Tudománnyal és fegyverrel. Budapest, 1940.
Matthes H.: Der ev. Religionsunterricht im Dienste der Erziehung. Göttingen, 1910.
— Der ev. Religionsunterricht im Lichte der pädagogischen Bestrebungen der Gegenwart. Göttingen, 1923.
Meier F.: Jesu frohe Botschaft im Unterricht. Göttingen, 1911.
Merz G.: Die Voraussetzungen der evangelischen Erziehungsarbeit. Zw. d. Z. VIII.
Freiheit und Zucht. München, 1932.
Messer A.: Philosophische Grundlegung der Pädagogik. Breslau, 1924.
Meumann E.: Vorlesungen zur Einführung in die exper. Pädagogik und ihre psychologischen Grundlagen. II. Aufl. Leipzig, 1914.
Meyer Joh.: Grundriss der Prakt. Theologie. Leipzig, 1927.
Mémoires sur l'éducation morale présentés au deuxième Congres international d'éducation morale. La Haye, 1912.
Moffat J.: Handbook to the Church Hymnary. Oxford, 1927.
Munsche P.: Gott und Himmel in der Vorstellungswelt meiner Jungen. Monatsbl. V.
Murányi J.: Bibliai szemelvények könyve. Debrecen, 1908.
Müller Georg: Vom Sinn einer evangelischen Schule. München, 1931.

Nagy G.: A ref. iskolázás története. (Akik kősziklára építettek.) Kolozsvár, 1937.
Nagy S.: A vallásos nevelés és oktatás a debreceni kollégiumban. Debrecen, 1932.
Niebergall Fr.: Reform des Religionsunterrichts. Langensalza, 1921.
— Die Bedeutung der Rel. psych. für die Praxis. (Sonderabdruck v. d. Theologie u. Kirche) 1909.
— Die rel. Erziehung im Haus und Schule.
— Christliche Jugend- und Volkserziehung.
— Die paulinische Erlösungslehre im Konfirmandenunterricht und in der Predigt. Tübingen, 1910. Berl. Lpz. 1930.
— Pädagogische Religionsphilosophie. (Der neue Rel. unt. IV.)
— Das Christenleben. (Der neue Rel. unt. III.) Langensalza 1928.
— Moderne u. modernste Theologie. (Sonderabdruck v. Die Wartburg) 1930.
— Religionswissenschaft und dial. Religionspäd. Monatsbl. 1930.
— Die neuen Wege kirchlicher Arbeit. Göttingen 1928.
— Praktische Theologie I—II. Tübingen, 1918—19.

— Lehre vom Religionsunterricht. (Der neue Rel. unt. I.) Langensalza, 1926.
— Hauptprobleme der Religionspädagogik. Monatsbl. 1930.
— Das Alte Testament im Unterricht. Göttingen, 1923.
— Jesus im Unterricht. Göttingen, 1910.
— Biblische Geschichte, Katechismus, Gesangbuch. Tübingen. 1910.
— Was ist uns heute die Bibel. Tübingen, 1910.
— Theologie und Praxis. Göttingen, 1916.
Neubert W.: Das Erlebniss in der Pädagogik. Göttingen, 1929.
Niesel W.: Die Konfirmation nach einem ref. Formular. Ev. Theol. 1934.
Nitzsch J. C.: Praktische Theologie. Bonn 1857—60.
Nold Karl: Volksbildung und Kirche. Zw. d. Z. IX.

Patay Lajos: Kálvin valláspedagógiája. Debrecen, 1935.
Penzig R.: Die Harmonie zw. Religions- und Moralunterricht. Berlin, 1912.
Peper W.: Junge Seelen. Leipzig, 1911.
— Jugendpsychologie. Leipzig, 1911.
Pestalozzi H.: Wie Gertrud ihre Kinder lehrt? Leipzig. Reclam.
Pethes J.: Gyermekpsychologia. Budapest, 1900.
Petersen A.: Frohe Religionsstunden unserer Kleinen. Osterwieck-Harz, 1928.
Pfennigsdorf F.: Praktische Theologie. Gütersloh, 1929.
— Wie lehren wir Evangelium? Leipzig, 1930.
Piechowsky E.: Proletarischer Glaube. Berlin, 1929.
Probst Ferd.: Katechese und Predigt vom Anfang des IV. bis am Ende des VI. Jahrhunderts. Breslau, 1884.

Raffay S.: Újszövetségi apokrifusok. Pozsony, 1905.
Ravasz L.: Konfirmációi káté bírálata. Ref. Szemle, 1908.
— Az enyedi diákgyűlés. Ref. Szemle, 1915.
— Az ifj. egyesületekről. Ref. Szemle, 1919.
— Az erdélyi vallásos nevelők értekezlete. Az Út II.
— A vallásos nevelés. (Legyen világosság!). Bp. 1938. II.
— A református tanító hivatása (Legyen világosság!). Bp. 1938. II.
— Van-e szükség református tanítóra? (Kezdetben vala az Ige). Bp. 1941.
Rein W.: Pädagogik in syst. Darstellung. Langensalza, 1902—6.
— Stimmen zur Reform des Religionsunterrichts. Langensalza, 1904—8.
Reukauf A.: Vorfragen zur Reform des Religionsunterrichts in der Volksschule. Göttingen, 1907.
— Methodik des Religionsunterrichts. Leipzig, 1927.

— Der Religionsunterricht als Erlebnis- und Arbeitsunterricht. Leipzig, 1927.
Richert H.: Handbuch für den ev. Religionsunterrichts erwachsener Schüler. Leipzig, 1911.
Rogers W.: The School and the Childrens Bible. London 1873.
Rogers Cl. F.: An introduction to the study of the pastoral Theology. Oxf. 1912.

Shaw A.: Paper Model Making. London.
Schian M.: Grundriss der Prakt. Theologie. Giessen, 1922.
Schieder K.: Katechismusunterricht. München, 1935.
Schleiermacher Fr.: Die prakt. Theologie. Berlin, 1850.
Schlemmer: Die religiöse Persönlichkeit in der Erziehung. Schwerin, 1928.
Schlink E.: Der Mensch in der Verkündigung der Kirche. München, 1938.
Schmidt Gh.: Das Alte Testament im kirchl. Unterricht. München, 1937.
Schmidt K.: Geschichte der Pädagogik. I—V. köt. Cöthen, 1860—62.
Schneller I.: Jézus Krisztus a nevelés elve. Theol. Szaklap, I. évf.
Schreiber H.: Die rel. Erziehung des Menschen. Leipzig, 1908.
Schreiner H.: Das Alte Testament in der Verkündigung. Schwerin, 1937.
Schumann G.—Sperber J.: Die Geschichte der Methodik des Rel. unterr. Gotha, 1870.
Spranger E.: Az ifjúkor lélektana. Mezőtúr, 1929.
Stählin W.: Die rel. Lage des jungen Menschen. Erfurt, 1928.
— —*Classen:* Gegenwartsaufgaben der ev. Jugendführung. (Jugend u. Gemeinde VIII.)
Starbuck E. D.: Religionspsychologie. Leipzig, 1909.
Stehelin Kristóf: Catechizmusi Házi Kints. Kolozsvár, 1752.
Senden H.: Der Heidelberger Katechizmus im Unterricht. Neunkirchen, 1928.
Smend J.: Der evang. Religionsunterricht auf höheren Schulen. Göttingen, 1910.
Stern E.: Jugendpsychologie. Breslau, 1931.
Szabó Zoltán: Az ifjúkor lélektana és az ifjúság lelkigondozása. Debrecen, 1932.
Sz. Szász Béla: A hitnevelés alapproblémája. Sepsiszentgyörgy, 1912.
Schreiner H.: Pädagogik aus Glauben. Schwerin, 1930.
Steinbeck D. J.: Evangelische Religionspädagogik. Leipzig, 1930.

Tagebuch eines Großstadtpfarrers. Berlin, 1929.
Tavaszy S.: Református keresztyén dogmatika. Kolozsvár, 1932.

— Hitvallásunk igazsága. Tordai nagyhét emlékkönyve. Kolozsvár, 1929.
— A nevelés református alapelvei. Kolozsvár, 1938.
Tews J.: Schulkämpfe der Gegenwart. Leipzig, 1911.
— Großstadtpädagogik. Leipzig, 1911.
Thrändorf E.: Beiträge zur Methodik des Religionsunterrichts an höheren Schulen. Dresden, 1912.
— Allgemeine Methodik des Religionsunterrichts. Langensalza. 1912.
— Kirche und Religionsunterricht in der Staatsschule. Monatsblatt, 1923.
Thurneysen E.: Das Wort Gottes und die Kirche. München, 1937.
— Zur Stellung der heutigen Jugend zur Religion. Zw. d. Z. VII.
Tiling Magd. v.: Die päd. Aussprache im evang. Lager. Schule u. Ev. VII.
— Über die Grundlagen päd. Denkens. Sch. u. Ev. 1929.

Ursinus A.: Einleitung in das Apostolikum. Quedlinburg.
Ursinus Z.: The Summe of Christian Religion. Transl. H. Parrie. London, 1611.

Victor Gabriella: A gyermek imádsága. Budapest.
Virág J.: Vezérkönyv a Heidelbergi Káté tanításához. Kaposvár, 1928.
Vorwerk D.: Gebet und Gebetserziehung. Schwerin, 1913.
Vischer R.: Das Christuszeugniss des Alten Testament.
— Hiob als Zeuge Christi. Zw. d. Z. V.

Warga J.: Egyetemes és elemi oktatástan. Pest, 1857.
Wetzig K.: Mit Tafel und Kreide. Berlin, 1923.
Wienhold H.: Theol. Anthropologie und ev. Pädagogik. Zw. d. Z. IX.
— Christl. Realismus im Religionsunterricht. Monatsbl. 1930.
Weiss A.: Die altkirchliche Pädagogik. Freiburg, 1869.
Wieser Gottl. Gesetz u. Evangelium in der Pädagogik. Zw. d. Z. XI.

Zezschwitz C. A. G. v.: System der christl. kirchl. Katechetik. Leipzig, 1862.
Zurhellen-Pfleiderer E.: Wie erzählen wir den Kindern die biblischen Geschichten. Tübingen, 1913.
Zwingli U.: Eine Auswahl aus seinen Schriften. Zürich, 1918.

BIBLIAI HELYEK JEGYZÉKE.

	Oldal
I. Móz. 3: 14. — — — —	169
I. Móz. 50: 20. — — — —	171
III. Móz. 10: 11. — — —	11
III. Móz. 19: 2. — — —	268
V. Móz. 4: 9. — — — —	11
V. Móz. 6: 7. — — — —	11
V. Móz. 7: 7—8. — — —	172
V. Móz. 33: 10. — — — —	11
I. Sám. 12: 23. — — — —	11
I. Sám. 14. — — — — —	163
I. Sám. 15. — — — — —	163
II. Kir. 6. — — — — —	163
Zsolt. 119: 9. — — — —	12.
Péld. 1: 9. — — — — —	15
Péld. 4: 13. — — — —	12
Péld. 4: 26—27. — — —	12
Péld. 13: 1. — — — — —	12
Péld. 13: 24. — — — —	11
Péld. 14: 34. — — — —	174
Péld. 22: 6. — — — — —	11
Jer. sir. 3: 27. — — — —	12
Máté 1: 21. — — — —	169
Máté 5: 2. — — — — —	266
Máté 6: 12. — — — — —	266
Máté 16: 12. — — — —	266
Máté 19: 13. 15. — —	11 42
Máté 22: 16. — — — —	266
Máté 22: 40. — — — —	269
Máté 28: 18—20. — — —	142
Máté 28: 19. — — —	43 266
Márk 1: 27. — — —	169 266
Márk 7: 9. — — — — —	269
Márk 9: 31. — — — —	266
Márk 10: 6. — — — —	12
Márk 10: 13, 16. — —	11 42
Márk 16: 16. — — — —	188
Luk. 1: 4. — — — — —	11
Luk. 1: 6. — — — — —	269
Luk. 4: 15. — — — — —	266
Luk. 18: 15—17. — —	11 42
Ján. 5: 16—17. — — — —	58
Ján. 7: 16. — — — — —	266
Ján. 7. 17. — — — — —	276
Ján. 10: 18. — — — —	268
Ján. 12: 50. — — — —	269
Ján. 13: 24. — — — —	269
Ján. 14: 26. — — — —	266
Ján. 15: 12. — — — —	269
Ján. 16: 8. — — — — —	323
Ján. 18: 19. — — — —	266
Csel. 2: 42. — — — — —	266
Csel. 2: 29. — — — — —	42
Csel. 3: 14—15. — — — —	188
Csel. 5. — — — — —	164
Csel. 8: 1—25. — — — —	44
Csel. 8: 26—39. — — — —	43
Csel. 17: 19. — — — —	266

	Oldal
Csel. 18: 25. — — — —	2
Csel. 21: 21. 24. — — —	1
Róm. 1: 17. — — — —	345
Róm. 1: 20. — — — —	155
Róm. 2: 18. — — — — —	2
Róm. 3: 27. — — — —	269
Róm. 7: 5—13. — — — —	270
Róm. 7: 7. 12—14. — — —	268
Róm. 8: 19—22. — — —	155
Róm. 8: 28—39. — — —	343
Róm. 9: 11. — — — —	170
Róm. 13: 10. — — — —	271
Róm. 16: 17. — — — —	266
I. Kor. 1: 12—13. — — —	279
I. Kor. 4: 16. — — — —	276
I. Kor. 7: 14. — — — —	42
I. Kor. 12: 13. — — — —	169
I. Kor. 14: 19. — — — —	2
I. Kor. 15: 45. — — — —	169
Gal. 3—4. — — — — —	176
Gal. 4: 19. — — — — —	141
Gal. 6: 6. — — — — —	2
Eféz. 6: 1—4. — — — —	13
Eféz. 6: 4. — — — — 42	392
Filippi 3: 17. — — — 274	276
Kol. 3: 20—21. — — — —	42
Kol. 3: 21. — — — — 13	392
II. Thess. 3: 9. — — — —	274
I. Tim. 1: 5. — — — —	271
I. Tim. 3: 4. 12. — — —	42
I. Tim. 4: 12. — — — —	274
II. Tim. 3: 16. — — — —	266
II. Tim. 4: 3. — — — —	266
Tit. 1: 9. — — — — —	266
Tit. 2: 6. — — — — 13	42
Zsid. 10. — — — — —	164
Zsid. 11. — — — — —	170
Zsid. 11: 3. — — — — —	168
Zsid. 12: 24. — — — —	169
Jakab 1: 20. — — — —	393
Jakab 5: 10. — — — —	274
Jakab 5: 16. — — — —	58
I. Pét. 3: 20—21. — — —	169
I. Pét. 5: 3. — — — —	274
I. Ján. 2: 7. — — — —	269
I. Ján. 2: 12—14. — — 13	42
I. Ján. 3: 20. — — — —	269
I. Ján. 3: 2. — — — —	150
II. Ján. 9—11. — — — —	266

Tartalomjegyzék.

BEVEZETÉS.

Oldal

1. §. A katechetika neve és tartalma — — — — 1
2. §. A katechetika helye a gyak. theol. disciplinák között — — — — — — — — — — — 5
3. §. A vallásos nevelés lényege — — — — — — 10
4. §. A vallásos nevelés viszonya az egyházhoz és a gyülekezethez — — — — — — — — — 18
5. §. A vallásos nevelés, keresztyén nevelés, világi nevelés — — — — — — — — — — — 25
6. §. A katechetika alapkérdései — — — — — — 40

I. RÉSZ. A vallásos nevelés és a katechetika történetének áttekintése.

7. §. A vallásos nevelés és vallástanítás az első századokban — — — — — — — — — — — 42
8. §. A vallásos nevelés gyakorlata és elmélete a VI. századig — — — — — — — — — — 46
9. §. A középkori vallásos nevelés — — — — — 55
10. §. Vallásos nevelés és vallástanítás a reformáció századaiban — — — — — — — — — — 65
11. §. A vallásos nevelés és katechetika Schleiermacherig — — — — — — — — — — — 79
12. §. A vallásos nevelés és vallástanítás a jelenkorban — — — — — — — — — — — 108

II. RÉSZ. A vallásos nevelés céljáról és anyagáról

13. §. A vallásos nevelés céljáról általában — — — 136
14. §. Isten Igéje a nevelésben — — — — — — 143
15. §. A vallásos nevelés anyaga — — — — — — 150
16. §. A Biblia mint a vallásos nevelés anyaga — — 157
17. §. Az Ószövetség mint a vallásos nevelés anyaga 165

Oldal

18. §. Az Újszövetség mint a vallásos nevelés anyaga 178
19. §. Az egyháztörténet mint a vallásos nevelés anyaga — — — — — — — — — — — 192
20. §. Az egyház hitéről és életéről szóló anyag — — 201
21. §. A hitvallás és a káté — — — — — — — 204
22. §. Az egyházi énekeskönyv — — — — — — 219
23. §. A kultusz — — — — — — — — — — 223
24. §. Az egyház élete — — — — — — — — 226

III. RÉSZ. Az ember, mint a vallásos nevelés tárgya.

25. §. A gyermek és ifjú megismerésének jelentősége a vallásos nevelés számára — — — — — 229
26. §. A gyermek vallásos élete — — — — — — 233
27. §. Vallásos élet az átmeneti korban levő gyermeknél — — — — — — — — — — — 236
28. §. Az ifjúság vallása — — — — — — — — 240
29. §. A vallásos élet formái társadalmi élet szerinti tagozódásban — — — — — — — — — 246
30. §. Hogyan használjuk a gyermek és ifjú ismeretét a vallásos nevelés munkájában? — — — — 251

IV. RÉSZ. A vallásos nevelés módszere.

A) *A módszerről általában.*

31. §. A módszer irányai — — — — — — — — 255
32. §. A módszer problémája — — — — — — 259
33. §. A módszer elágazása — — — — — — — 265

B) *A példaadás.*

34. §. Vallásos nevelés példaadás útján — — — — 278

C) *A gyakorlás.*

35. §. Vallásos nevelés gyakorlás útján — — — — 286

D) *A vallástanítás.*

36. §. Vallástanítás és vallásos nevelés — — — — 294

E) *A nevelő.*

37. §. A nevelő személyisége — — — — — — — 297

Oldal

V. RÉSZ. A vallástanítás anyaga, módszere és eszközei.

A) *A vallástanítás anyagáról.*

38. §. Az anyag kiválasztása — — — — — — — 302
39. §. A vallástanítás anyagának módszer szempontjából való beosztása — — — — — — — 311

B) *A vallástanítás módszeréről.*

40. §. A vallástanítás módszerére vonatkozó megoldások — — — — — — — — — — — 313
41. §. A vallástanítás módszere — — — — — — 319
42. §. A tanítási óra menete: a szemléltetés — — — 325
43. §. A tanítási óra menete: az elmélyítés — — — 332
44. §. A tanítási óra menete: az alkalmazás — — — 336

C) *A tanítási eljárás az egyes anyagcsoportokban.*

45. §. A szemléleti anyag tanítása — — — — — 340
46. §. A fogalmi anyag tanítása — — — — — — 343
47. §. A lírai-kultikus anyag tanítása — — — — 347

D) *A tanítás módja egyes korosztályokban.*

48. §. Vallástanítás az elemi fokon — — — — — 352
49. §. A középiskolai vallástanítás — — — — — 355
50. §. Vallástanítás a középiskolai fokon túl — — 360
51. §. A vallástanítás eszközei — — — — — — 362
52. §. A tanterv — — — — — — — — — — 376

VI. RÉSZ. A vallásos nevelés alkata.

53. §. Vallásos nevelés a családban — — — — — 390
54. §. Vallásos nevelés az iskolában — — — — 400
55. §. Vallásos nevelés az iskolán kívül — — — — 410
56. §. A konfirmációi előkészítés — — — — — 413
57. §. A vallásos önnevelés — — — — — — — 428

Név- és tárgymutató, rövidítések jegyzéke — — — 433

Irodalom — — — — — — — — — — — — 438

Bibliai helyek jegyzéke — — — — — — — — 446

Kolozsvári ev. ref. [illegible]
könyvt[illegible]